İNSAN NASIL İNSAN OLDU

M. İlin - E. Segal
Çev.: Ahmet Zekerya

17. BASKI

SAY

İnsan Nasıl İnsan Oldu

M. İlin - E. Segal

Rusça aslından çeviren:
Ahmet Zekerya

say

Say Yayınları
Bilim Dizisi

İnsan Nasıl İnsan Oldu / M. İlin - E. Segal

ISBN 978-975-468-019-5
Sertifika No: 10962

Yayın Hakları © Say Yayınları
Bu eserin tüm hakları saklıdır. Yayınevinden yazılı izin alınmaksızın kısmen veya tamamen alıntı yapılamaz, hiçbir şekilde kopyalanamaz, çoğaltılamaz ve yayımlanamaz.

Yayın Yönetmeni: Aslı Kurtsoy Hısım
Rusça Aslından Çeviren: Ahmet Zekerya
Düzelti: Ayça Kıraç
Ön Kapak Resmi: *Geopolitical Child Watching the Birth of the New Man,* Salvador Dalí, 1943
Arka Kapak Resmi : *Dali in an Egg,* Philippe Halsman, 1942

Baskı: Engin Yayıncılık Pazarlama ve Matbaacılık San. ve Tic. Ltd. Şti.
Gazeteci Erol Dernek Sok. No: 5 Kat: 3
Beyoğlu / İstanbul
Tel.: (0212) 612 05 53

1. - 5. Baskı: Yeni Dünya Yayınları
6. Baskı: Say Yayınları, 1989
12. Baskı: Say Yayınları, 2001
13. Baskı: Say Yayınları, 2004
14. Baskı: Say Yayınları, 2006
15. Baskı: Say Yayınları, 2008
16. baskı: Say Yayınları, 2009

Say Yayınları
Ankara Cad. 54 / 12 • TR-34410 Sirkeci-İstanbul
Telefon: (0212) 512 21 58 • Faks: (0212) 512 50 80
web: www.sayyayincilik.com
e-posta: sayyayinlari@ttmail.com

Genel Dağıtım: Say Dağıtım Ltd. Şti.
Ankara Cad. 54 / 4 • TR-34410 Sirkeci-İstanbul
Telefon: (0212) 528 17 54 • Faks: (0212) 512 50 80
e-posta: dagitim@saykitap.com
online satış: www.saykitap.com

İÇİNDEKİLER

Çevirmenin notu • **11**

İnsan Bir Devdir • **12**

BİRİNCİ BÖLÜM • **13**

1. Taş Sayfalı Kitap • **15**
   Okunabilmesi Gereken Söz • **16**
   İnsan İkinci Bir Doğa Yaratıyor • **21**
2. Geçmiş Zamanlara İlk Gezi • **22**
   Bin Yıllık Okul • **25**
   Dilsiz Dil • **27**
   Jestlerle İfade Edilen Anlamlar • **30**
   Jest Sözlüğünden Bir Sayfa • **31**
   Kullandığımız İşaret Dili • **32**
   İnsan Akıl Sahibi Oluyor • **34**
   Dilden Dile • **36**
   İnsanı Emek Yarattı • **38**
3. Av Toplumundu • **39**
   Yeni İnsanlar • **41**
   Mağara Evler • **42**
   Avcıların Evi • **43**
   Yeraltında Resim Sergisi • **49**
   Bir Muamma ve Çözümü • **50**
4. Tarihin Akrebi • **53**
   Bir Gölden Neler Öğrenildi • **55**

İlk Kumaş • **58**
İlk Madenciler • **59**
İlk Çiftçiler • **62**
Emeğin Takvimi • **64**
5. İki Yasa • **66**
Özel Mülkiyet Yoktu • **67**
Yanlışlıklar Zinciri • **72**
6. Büyülü Çizmeler • **76**
Eski Bina Çatlıyor • **78**
İlk Göçebeler • **84**
Canlı Araç • **85**
Anı ve Anıt • **87**
Köleler ve Özgürler • **89**
Bir Kalenin Kuşatılması • **91**
Ölüler Canlıları Anlatıyor • **92**
İnsan Yeni Bir Maden Yaratıyor • **95**
İnsanın Kendi Malı ve Başkasının Malı • **96**
Her Şey Ortaktı • **98**
Bilimin Başlangıcı • **100**
Tanrılar Olymposa Çekiliyorlar • **103**
Dünya Genişliyor • **105**
İlk Ozanlar • **108**

İKİNCİ BÖLÜM • **113**
1. İnsan Yeryüzünü Dolaşıyor • **115**
Köyde Önce Her Şey Ortaktı • **117**
Anlaşılmaz Yeni Dünya • **124**
Bilimin İlk Sözü • **131**
Bilim, Bilimliğini Anlamaya Başlıyor • **140**
Bilim Dünyanın Duvarlarını Geri İtiyor • **146**
2. Yeni Türküler Söyleyen Eski Ozan • **151**
Eskiyi Savunanlar, Bilimi Kendi Taraflarına Çekmeye Çalışıyorlar • **156**

Derken Pythagoras Çıkageldi • **158**
Herakleitos, İnsanlara Düşünmeyi Öğretti • **167**
Erken Takılan Defne Çelengi • **173**
3. Heredotos'u Dinliyoruz • **179**
Soyluların Konuşmaları • **187**
İnsana Övgü • **194**
Demokritos Üstüne • **200**
Önde Gidenler, Geride Kalanlar • **208**
Yol Çıkmaza Giriyor • **212**
Geçmişi Özlemek • **217**
Prometheus'u Zincire Vuruyorlar • **221**
4. İnsan Kendi Gücünden Kuşkuya Düşüyor • **222**
Sokrates Yanılıyordu • **227**
Platon'un Hayal Dünyası • **240**
İdealizmle Materyalizmin Savaşı, Tanrısız
ve Eşitçi Demokritos • **248**
Büyük Düşünür Aristoteles • **251**
5. Dünyayı Fethetmenin İki Yolu • **260**
İskender ve Umut • **262**
Düşmanlık ve Dostluk Üstüne • **267**
Egemen Sınıf Düzeni • **270**
Bilim İşçileri • **273**
Kafa ve El • **282**
Bilgelerin Yolu • **289**
Arşimet Yasası • **295**
İnsan, Cansıza Can Veriyor • **306**
İnsan, Yüce ve Akıllıydı • **307**
6. Esir Edenler ve Esirler • **310**
Gladyatörlerin Dövüşü • **316**
Kölelerin İsyanı • **320**
Küçük Yahudiler Ülkesi, Roma'yla Nasıl Savaştı? • **325**
Otuz Bin İnsan On Bir Yıl Çalıştı • **329**
Torunlar Ne Diyor? • **331**

7. Zaman Ölçüsü • **336**
Dünya Üzerinde Uçuş • **339**
Villanın Yerini Şato Almaya Başladı • **348**
Emeğe Lanet • **355**

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM • 363

1. Bilimle Uğraşanlar Parçalanıyordu • **365**
Savaş Diye Buna Derim • **372**
Yeni Düzen: Feodalizm • **376**
Doğu Aydınlık İçinde • **381**
2. Yeni Kahramanlar • **384**
Kayıkla Dünyayı Dolaşma • **390**
Rus Halkı Üstüne • **393**
Altın Kapılardaki Kitaplık • **400**
3. Doğunun Zenginliği • **405**
Kitapçı Nedim'in Dükkânı • **411**
Köylünün İsyanı • **421**
Dünya Yeniden Genişliyor • **425**
Panayırdan Panayıra • **430**
"Kalbimiz Bir Olsun" • **432**
Düşünen İnsan • **439**
Acı Bir Sevgiden Yoruldular • **443**
Büyük Albert Bilimi Dinden Ayırdı • **447**
Hiçbir Şey Gizli Kalamazdı • **449**
Yıldızlardan Medet • **452**
Okur, Bir Katolik Papazın Uşağıyla Karşılaşır ve Anlattıklarını Dinler • **455**
5. Cengiz Han'ın Orduları • **460**
Moskova, Üçüncü Roma Olmuştu • **465**
Marco Polo • **472**
"Üç Deniz Ötesine Gezi" • **473**
Emek ve Bilim **476**

Bir Romalı, Torunlarına Misafir Oluyor • **482**
Bir Dinsizin Hikâyesi • **486**
Leonardo da Vinci • **490**
7. Dante'nin Bildiği • **496**
Yeryüzü Müslümanların, Denizler Kâfirlerin • **498**
Üç Buruna Dair • **502**
Yeni Dünya • **506**
İlk Sömürge • **507**
Köpeklere Parçalatılan Kızılderililer • **509**
Yeni Çağın En Büyük Adamı Kolomb • **511**
İlk Dünya Turu • **515**
Ekonomi Savaşı Başlıyor • **517**
Üç Gemi • **524**
"Büyük Kroki Kitabı" • **536**
8. Tarihin Sayfaları • **542**
Dünyayı Tanımak Güç • **544**
9. Bir Kitabın Başına Gelenler • **548**
Kitabın Dostları • **553**
Kitap Savaşa Gidiyor • **555**
10. Kopernik'in Kitabı Genç Bir Papazın Eline Nasıl Geçti? • **559**
Bruno, Yeryüzünde Kendisi İçin Pek Az Yer Olduğu Kanısına Varıyor • **564**
Platoncularla Demokritosçular Arasında Eski Savaş Alevleniyor • **566**
İnsan Geleceğe Bakıyor • **570**
17 Şubat 1600 • **573**

SONSÖZ • **577**
Bruno'nun Ölümü İnsanın Sonu Değildi • **577**

İSİMLER SÖZLÜĞÜ • **579**

ÇEVİRMENİN NOTU

Dünya üzerinde insanın evrimi konusunda bir kitap yazmayı yazarlara Aleksey Maksimoviç Gorki salık vermişti.

Bu kitabın yazarlarından biri, Gorki ile bir konuşması sırasında şunları söylemişti:

"Biliyor musunuz, ben bu kitaba nasıl başladım? Şimdi, uçsuz bucaksız uzayı gözünüzün önüne getirin. Yıldızların, bulutsuların doldurduğu uzayı... Bu devler devi bulutsulardan birinde Güneş alev alev yanıyor. Güneşten gezegenler kopuyor. Küçücük bir gezegende madde canlılaşıyor, kendi bilincine varmaya başlıyor. Bunun sonucunda insan ortaya çıkıyor."

Yazarlar 1936 yılında, insanın oluşumunu, çalışıp düşünmeye nasıl alıştığını, ateş yakmayı ve demiri eritmeyi nasıl öğrendiğini, doğaya egemen olmak için nasıl savaştığını, dünyayı nasıl kavrayıp değiştirdiğini anlatan bu kitap üzerinde çalışmaya başladılar.

Kitabın birinci bölümünde ilkel insan ve ilkel toplum düzeni anlatılmaktadır.

İkinci ve üçüncü bölümlerdeyse, kölelik ve derebeylik dönemlerinde insanın gelişimi ve tarih ortaya konmaktadır.

İNSAN BİR DEVDİR

Bu dünyada bir dev var.

Bu devin öyle kolları var ki, hiç güçlük çekmeden bir lokomotifi kaldırabilir.

Bu devin öyle ayakları var ki, günde binlerce kilometre koşabilir.

Bu devin öyle kanatları var ki, bulutlar üzerinde, kuşların çıkamadığı yüksekliklerde uçabilir.

Bu devin öyle yüzgeçleri var ki, su altında balıklardan daha iyi yüzebilir.

Bu devin öyle gözleri ve kulakları var ki, görülmeyeni görür, başka bir kıtada konuşulanları işitir.

Bu dev o kadar güçlüdür ki, dağları delip geçer ve doludizgin akıp giden suları durdurur.

Bu dev, yeryüzünü istediği gibi değiştirir, ormanlar diker, denizleri birleştirir, çölleri sular.

Kimdir bu dev?

Bu dev insandır.

Acaba insan nasıl dev oldu, nasıl dünyanın efendisi oldu?

Biz bu kitapta işte bunu anlatacağız.

M. İlin - E. Segal

I. BÖLÜM

1

Taş Sayfalı Kitap

Yeryuvarlağı büyük bir kitap gibi ayaklarımızın altında duruyor.

Yerkabuğunu meydana getiren tabakalar, her tortul tabaka, bir kitap sayfası gibidir.

Biz, bu kitabın en son sayfasındayız. İlk yaprakları çok derinde. Okyanusların dibi ve kıtaların temeli orada.

Bu ilk yapraklara, kitabın ilk bölümlerine daha varılamamıştır. Onlarda neler yazılı olduğunu, ancak tahmin edebiliriz.

İnsanların yaşadığı zaman yaklaştıkça, kitabın okunması daha kolaylaşıyor.

Sıcak lavların yakıp buruşturmuş olduğu sayfalar, yeryüzünde dağ silsilelerinin nasıl meydana geldiğini; başka sayfalar, yerkabuğunun yükselip alçalması sonucunda, denizlerin nasıl genişleyip yeniden daraldıklarını anlatıyorlar.

Deniz hayvanlarının kabuklarından meydana gelmiş beyaz sayfalardan, beyaz tabakalardan hemen sonra kömür gibi kara tabakalar geliyor.

Kalın kömür tabakalarının meydana getirdiği sayfada, bir zamanlar yeryüzünü kaplayan dev ormanların tarihini okuyabiliriz.

Yer yer elle çizilmiş gibi, yaprak izlerine veya kömür haline gelen ormanlarda yaşamış hayvanların fosilleşmiş iskeletlerine rastlanıyor.

Böylece, sayfa sayfa dünyanın tüm tarihini okuyabiliriz. Kitabın kahramanı, yani insan, ancak en son sayfalarında belirir. İlk bakışta, bu büyük kitabın kahramanının insan olmadığı sanılabilir. Eski zamanların dev fil ve gergedanlarının yanında insan, ikinci derecede bir şahıs gibi görünür. Fakat bu yeni kahraman, gittikçe artan bir cesaretle ön plana çıkmaya başladı.

Ve bir gün geldi ki insan, bu büyük kitabın yalnız kahramanı değil, aynı zamanda onu yazanlardan biri olmaya başladı.

İşte bir ırmağın kesitinde, buz çağında meydana gelmiş tortul tabakalar arasında bir kara çizgi apaçık görünüyor.

Doğa denen kitapta bu kara çizgi, ağaç kömürüyle çizilmiştir. Kumlarla toprağın arasında bu incecik ağaç kömürü tabakası da nereden çıktı? Orman yangınından kalmış bir iz olmasın!

Yangın izleri, geniş bir sahayı kaplar, buradaki çizgiyse kısacık. Böyle bir iz, ancak ateşten kalmış olabilir.

Ateşi de, ancak insan yakabilir.

Üstelik, ateşin yanında insanın daha başka izlerine: taş aletlere, avlanmış hayvanların parçalanmış kemiklerine rastlarız.

Okunabilmesi Gereken Söz

İlk insanın avlanırken yaşamış olduğu yerlerde, öldürmüş olduğu hayvanların kemiklerine halen rastlanır. Buralarda sararmış et kaburgaları, boynuzlu başlar ve yaban domuzlarının eğri dişleri bulunur. Kemikler bazı yerlerde bü-

yük yığınlar meydana getirirler. Bunlardan, insanın uzun zaman aynı yerde kaldığı anlaşılıyor.

En ilginci de şudur ki, avcı kulübelerinde bulunan at, yaban domuzu ve bizon kemikleriyle birlikte dev mamut kemikleri, yani büyük mamut başları, rendeye benzeyen uzun eğri dişleri, gövdeden ayrılmış dev mamut ayakları da vardır.

Mamut gibi dev bir hayvanı öldürebilmek için insan, ne kadar güçlü ve cesaretli olmalıydı. Fakat mamutu parçalayıp kulübelere kadar götürebilmek için bundan daha fazla bir kuvvet gerekti. Çünkü mamutun her ayağı neredeyse bir ton ağırlığında, başı da bir insanın sığabileceği büyüklükteydi.

Fil avında kullanılan özel tüfekler taşıyan bugünün avcıları bile mamutla kolay kolay başa çıkamazlardı. Kaldı ki, ilk insanın tüfeği de yoktu ve silahları taş bıçaktan ya da sivri taş burunlu kargıdan ibaretti.

Gerçi aradan geçen binlerce yıl içinde taş aletler değişe değişe daha keskinleşmiş ve daha mükemmelleşmişti. Taş bıçak ya da taş uçluk yapmadan önce, insan taşın üst kabuğunu kırar, sonra pürüzleri yontup kendine sivri ve kesici aletler yapardı.

Çakmaktaşı gibi sert bir malzemeden bıçak yapabilmek büyük bir hünerdi. Bunun için insan, yaptığı taş aleti kullandıktan sonra atmaz, gözbebeği gibi korur ve körlendiği zaman bilerdi.

İnsan, kendi emeğinin ve zamanının değerini bildiği için, yaptığı aletin de değerini bilmeye başlamıştı.

İnsan, aletinin üzerine titriyordu, çünkü emeğin ve zamanın ne demek olduğunu biliyordu.

Ne kadar uğraşılırsa uğraşılsın, taş yine taştı. Mamut gibi bir hayvanı öldürebilmek için taş uçlu kargı kötü bir silahtı. Çünkü mamutun, zırhlı gemiler gibi kalın bir derisi vardı.

Yine de insan, mamutları öldürebiliyordu. Bunu avcı kulübelerinde bulunan mamut başları ve dişleri ispat ediyor.

İlk avcılar mamutların hakkından nasıl gelebiliyordu acaba? Bunu ancak "insan" sözünü okurken, onu "insanlar" anlamında düşünebilenler anlayabilir. Alet yapmayı, avcılığı, ateş yakmayı, ev kurmayı ve toprağı işlemeyi, insan tek başına değil, öbür insanlarla birlikte, onlarla el ele vererek öğrenmişti.

Kültürü ve bilimi tek bir insan değil, milyonların emeğine dayanan insan toplumu yaratmıştır.

İnsan yalnız olsaydı, hayvan olarak kalırdı.

Toplumda hayvanı insana çeviren, emek olmuştur.

Bazı kitaplarda ilk avcılar, kendi emeği ve aklıyla her şeyi elde etmiş bir Robinson olarak tasvir edilirler.

İnsan gerçekten böyle bir Robinson olsaydı, insanlar topluluk halinde değil de, ayrı ayrı aileler halinde yaşamış olsalardı, hiçbir zaman insan olup bir kültür yaratamazlardı.

Zaten Robinson'un hayatı da gerçekte, Daniel Defoe'nun anlattığı gibi olmamıştı. Defoe, gerçekten yaşamış bir denizcinin hayatını, kitabına esas olarak almıştır. Bu denizci, anlatılana göre, bir gemide ayaklanmaya önayak olduğu için okyanusun ortasında ıssız bir adaya çıkarılmış. Yıllar sonra adaya gelen gezginler, adada tek başına yaşamış olan denizciyi büsbütün yabanileşmiş bir halde bulmuşlar. İhtiyar denizci, konuşmayı bile hemen hemen unutmuş, insandan çok hayvana benziyormuş.

Çağdaş insanın bile tek başına insan olarak kalabilmesi pek kolay değildir.

'Ya ilkel insana ne denir?

İlkel insanı insan yapan, birlikte yaşamaları, birlikte avlanmaları ve alet yapmalarıydı.

İnsanlar mamuta sürü halinde çullanırlardı. Mamutun kıllı gövdesine bir değil, onlarca kargı saplarlardı. Mamutu kovalayan insan sürüsü, çok ayaklı ve çok elli bir varlığa benzerdi. Hatta yalnız onlarca el, onlarca ayak değil, bir o kadar da insan kafası işlerdi mamut avında.

Mamut, insandan kat kat büyük ve güçlüydü, ama insanlar ondan akıllıydılar.

Mamut o kadar ağırdı ki, insanı ezmesi işten bile değildi. Ne var ki insanlar da bu devi yenmek için, asıl onun bu ağırlığından faydalanıyorlardı.

İnsanlar mamutu kuşatıp stepi tutuşturuyorlardı. Ateşin parıltısından çılgına dönen ve dağlanan mamut, ateşin kovduğu tarafa doğru kaçıyordu. Ateşse, insanın sinsice tertibine göre, mamutu bataklığa doğru kovuyordu.

Mamut oraya varınca, bataklık yerde kurulmuş kâgir bir bina gibi çöküveriyordu. Etrafı gök gürlemesini andıran böğürmeleriyle sarsarak, kâh bir ayağını kâh diğerini bataklıktan çıkarmaya çabalıyor, çabaladıkça da daha derine batıyordu.

Artık insanlara sadece mamutu öldürmek kalıyordu.

Mamutu tuzağa düşürüp öldürmek kolay değildi, ama öldürdükten sonra, yaşadıkları yere sürüklemek daha güçtü. İlkel insanın yaşadığı yerler genel olarak bir ırmağın su basmayan yüksek kıyısında bulunurdu. Irmak insanın hem su ihtiyaçlarını karşılar, hem de kıyılarında ateş yakmak için gerekli malzemeyi, yani taş sağlardı.

Öyle ki, mamutu en alçak yerden, bataklıktan yukarıya sürüklemek gerekiyordu.

Bu işte de yine bir çift değil, onlarca çift el çalışırdı.

Mamutun kalın derisi, sert sinirleri, güçlü adaleleri, keskin taşlarla kesilir, parçalanırdı. Tecrübeli ihtiyarlar, hayva-

nın başını ve ayaklarını gövdeden daha çabuk ayırmak için nereden kesmek gerektiğini öğretirlerdi.

Mamut parçalara bölündükten sonra, onu yaşadıkları yere taşımaya koyulurlardı.

İşin elbirliğiyle yürümesi için insanlar hep bir ağızdan bağırır ve onlarca insan, kıllı büyük bir ayağı ya da uzun hortumlu başı sürükleye sürükleye götürürlerdi.

Avcılar kan ter içinde, bitkin bir halde kulübelerine varırlardı. Bundan sonra başlayan büyük şenlik görülmeye değerdi. İnsanlar, dört gözle bekledikleri mamutu avlayınca bayram yapıyorlardı. Uzun bir zaman için yiyecek sağladıklarına seviniyorlardı.

İnsanın öbür hayvanlarla yarışması sona ermişti. İnsan, hayvanların en büyüğünü yenerek yarışmanın sonuna galip olarak gelmişti.

Yeryüzünde insanlar, daha büyük bir hızla çoğalmaya başladılar. Zamanla bu çoğalma daha da arttı, insanlar bütün dünyaya yayıldılar. Böylece başka hiçbir hayvana kısmet olmayan bir şey insana kısmet oldu.

Tavşanların da sayıları çoğalıp insanlarınki kadar olabilir mi?

Olamaz. Çünkü tavşanlar çoğalınca, bunları yiyen yırtıcı hayvanlar daha da çoğalır ki bu da tavşanların yeniden azalmasına sebep olur.

Demek oluyor ki, yabani hayvanların sayısı alabildiğine artamaz. Bunların kolay kolay aşamadıkları sınırlar vardır.

İnsan kendisi gibi, hayvanları da çevreleyen doğal sınırları çoktan aşmıştı: Alet yapmayı öğrenerek önceleri yemediği şeylerle beslenmeye başlamış, doğayı kendisine karşı daha cömert olmaya zorlamıştı. Önceleri tek bir insan sürüsünün geçinebileceği yerde, sonraları iki, hatta üç insan topluluğu geçinebilir olmuştu.

Daha sonraları, büyük hayvanları avlamaya başlamakla insan doğadaki etkinliğini ve yaşam alanını daha da genişletti.

Artık insanın, bitkisel yiyecekler toplayarak beslenmesine gerek kalmamıştı. Otlama işini insan hesabına bizonlar, atlar, mamutlar yapıyorlardı. Bu hayvan sürüleri, steplerde otluyor ve tonlarca otu ete çevirerek semiriyorlardı. Öyle ki, insan bir bizonu ya da mamutu vurmakla, yıllarca yığılmış besin ve enerji kaynağına sahip oluyordu.

Yediği besin insana son derece gerekliydi. Fırtınalı, tipili, soğuk günlerde yiyecek aramaya gidilemezdi. Yazı da kışı da sıcak olan o bolluk zamanları geçmişe karışmıştı çünkü.

Bir değişiklik, başka bir değişikliği doğuruyordu.

İnsan, yiyecek malları yapmaya başlayınca, aynı yerde daha uzun müddet yaşamak zorunda kalmıştı. Çünkü mamutu beraberinde kolayca taşiyamazdı.

Başka sebepler de insanın artık avarelikten kurtulmasına yol açtı. Önceleri her ağaç insana, yırtıcı hayvanlardan korunmak için sığınak olabilirdi.

Artık insanın yirtıcı hayvanlardan korkusu azalmıştı. Ama yeni bir düşman belirmişti: Soğuk.

Soğuktan ve kar fırtınasından korunmak için, insanın güvenebileceği bir barınağı olmalıydı.

İnsan İkinci Bir Doğa Yaratıyor

Öyle bir zaman geldi ki, insan, kocaman soğuk dünyada, kendisi için küçücük, sıcak bir dünya kurmaya koyuldu. Mağara ağızlarında ya da kaya diplerinde, deri ve dallardan yaptığı ve ne yağmur, ne kar, ne de yelin girebileceği bir çatı altına sığındı. Küçük dünyasının ortasında yaktığı ateş, geceleri aydınlatıyor, kışın da ısıtıyordu.

Eski insanların avlanmak için yerleştikleri yerlerde, kulübenin çatısını tutan direkler vardı. Bunların izlerine bugün bile rastlanır. Direkler arasında ocak, yani yapma güneşi çevreleyen kömürleşmiş taşlar bulunmuştur.

Duvarlar çoktan çöküp çürümüşse de yerleri bellidir. İşte buradaki topraktan, bu dünyayı kuran insan hakkında birçok bilgi edinilir.

Taş bıçaklar, çakmaktaşı parçaları, parçalanmış hayvan kemikleri, ocaktaki kül ve kömür, toprak ve kumla karışarak, doğada bulunmayan bir bütün meydana getirmiştir.

Ancak izleri kalmış bu evden çıkıp birkaç adım öteye gidilecek olursa, insan emeğinden eser görülmez. Ne alet bulunur, ne ocak, ne ocakta kömür ve kül, ne de kemik.

İnsan emeğinin izlerini saklayan toprağı kazarken, bulunan taş bıçak ve kazma araçlarını gözden geçirirken, çoktan sönmüş ocağın kömürlerini eşelerken, önceki dünyanın insan için son dünya olmadığını apaçık görürüz. Çünkü insan kendi özel, küçük dünyasını kurmuştur.

2

Geçmiş Zamanlara İlk Gezi

Bizon ve mamut avcılarının yaşadıkları yerlerde en çok iki taş alete rastlanır. Bunlardan biri, iki ucu sivri bir üçgen, diğeriyse yarım daire şeklinde keskin bir levhadır.

Bu aletlerin başka başka işlerde kullanıldığı besbellidir. Yoksa bu kadar farklı olmazlardı.

Bu aletlerle ne işler görüldüğünü nasıl anlamalı?

Aletler gözden geçirilince bazı şeyler anlaşılabilir, ama en iyisi zihnen taş devrine dönüp insanların taş aletlerle neleri ve nasıl işlediklerini görmektir.

Romanlarda sık sık: "On yıl geriye dönelim" gibi sözlere rastlanır. Romancılara kim ne diyebilir? İstedikleri şekilde dönebilirler. Üstelik kahramanları hakkında da istediklerini yazmakta serbesttirler.

Peki, yazdığımız bu gerçek hikâyede biz nasıl hareket etmeliyiz? Uydurmaya hakkımız yok. Sonra bizim on yıl değil, on binlerce yıl geriye dönmemiz gerekiyor.

Yine de, Taş Devri'ne dönmek mümkündür.

Taş Devri'ne gitmek isterseniz, her şeyden önce yanınıza uzak yolculuklarda gerekli olan şeyleri almalısınız. Başta çadır gelir. Çadır; katlanabilir bambu değnekler, yere bağlandığı kazıklar ve bunları çakacak çekiçle birlikte, küçük bir çantaya sığar. Çadırdan başka daha bir yığın şey gerekir: Başınızı güneşten koruyacak bir şapka, balta, tencere, gazocağı, matara, kaşık, pusula ve harita. Bütün bunları bir bavula yerleştirip yanınıza silah da aldıktan sonra (Taş Devri'nde avlanmadan geçinilemez) en yakın limana gidip gemiye bilet almak kalır.

Ancak bilet alırken Taş Devri'ne gideceğinizi söylemeyin. Söylerseniz, gemiye bineyim derken tımarhaneye düşersiniz.

Bilette: "Taş Devri'ne gidiş-geliş" sözleri yerine, basbayağı başka bir yazı olacak: "Melbourne".

Bu biletle Avustralya'ya giden transatlantiğe binebilirsiniz.

Birkaç hafta sonra gemi sizi gezinizin amacı olan yerlere ulaştıracak.

Bütün mesele şu ki, XX. yy.'da bile insanlar bazı yerlerde, mesela Avustralya'da, taş aletler kullanırlar. Uzak geçmiş zamanlara gidilemeyeceğine göre, dünyamızda bugün de aynı şartlarda yaşanan bir yere gidilebilir. Bilginler insanların eski çağlarda nasıl yaşadıklarını öğrenmek istedikleri zaman böyle yaparlar.

Avustralya'da bugüne kadar taş aletleri kullanan insanlar yaşamaktadır. Bunların nasıl çalıştıklarını görebilmek için, yaşadıkları yerlere gitmeliyiz.

Avustralyalı avcıların yaşadıkları yerlere giden yol, yer yer dikenli çalılıklarla kaplı, susuz, çorak steplerden geçip kıtanın içerilerine doğru götürür. Irmak kıyılarında bulunan ağaçların altında, ağaç kabuğu ve dallardan yapılmış kulübeler göreceğiz.

Kulübelerin yanında çocuklar oynaşır, kadın ve erkekler çalışır. Saçı sakalı uzamış bir ihtiyar, avda vurulmuş bir kangurunun derisini yüzer. İhtiyarın elinde üçgen şeklinde bir taş bıçak görürüz. Bize bu uzun geziyi yaptıran şey de işte bu taş aletin ta kendisidir.

Çağdaş Avustralya yerlileri elbette ilkel değiller. İlkel insanlarla aralarında binlerce kuşak var. Kullandıkları taş aletler, geçmişin kalıntıları olup bize birçok şeyi aydınlatabilir. Avustralya yerlilerinin çalışmalarına dikkat edilirse, taş üçgenin avcı silahı olduğu görülür. Üçgen biçimli böyle bıçaklarla avda hayvan öldürülüyor, derisi yüzülüp bağırsakları temizleniyor.

İkinci eski alet, yani yarım daire şeklindeki bıçağı görebilmek için daha da uzaklara, Avustralya'nın güneyindeki Tazmanya Adası'na gitmek gerek. Orada kadınlar böyle bıçaklarla, pek uzak olmayan bir geçmişe kadar elbise biçer, deri yüzer ve keserlerdi.

Aletler arasındaki bu işbölümü, insanlar arasındaki işbölümünü gösterir ki bu, daha avcılıkla geçinen ilkel insanlarla başlamıştı.

Daha çok iş çıkarabilmek için, bir işbölümü gerekiyordu. Erkekler avlanırken, kadınlar boş durmuyor, kulübe kuruyor, elbise dikiyor, kök topluyor, yiyecek hazırlıyorlardı.

Yaşlılarla gençler arasında da işbölümü vardır.

Bin Yıllık Okul

Her iş ustalık ister. Ama onu bir kimseden öğrenmek gerekir.

Eğer her dülger baltayı, bıçkı ve rendeyi kendisi bulmak, üstelik bunlarla nasıl işlemek gerektiğini düşünmek zorunda olsaydı dünyada tek bir dülger bulunmazdı.

Coğrafya öğrenmek için herkesin dünyayı dolaşması, Amerika'yı yeniden keşfetmesi, Afrika'yı incelemesi, Everest Tepesi'ne tırmanması gerekseydi ve bütün bunları birer birer anlatsaydı, buna bir insanın ömrü yetmezdi.

İnsanların gittikçe daha çok şey öğrenmesi gerekiyor.

İki yüz yıl önce on altı yaşında profesör olanlar vardı.

Sovyetler Birliği'nde yalnız lise öğrenimi tam on yıldır. Ve ileride daha uzun süre okumak zorunluluğu baş gösterecek herhalde. Çünkü her yeni yıl, bilime birçok yenilik getiriyor. Üstelik bilimlerin sayısı da artıyor. Bir zamanlar yalnızca fizik vardı. Oysa şimdi jeofizik, astrofizik var. Önceleri yalnız kimya vardı, bugünse jeokimya, biyokimya ve ziraat mühendisliği de var. Yeni buluşların etkisiyle bilimler, canlı hücreler gibi gelişip çoğalıyorlar.

Taş Devri'nde bilim diye bir şey yoktu. İnsan tecrübesi yeni yeni birikmeye başlamıştı. İnsanın emeği de şimdiki gibi bileşik değildi. Bunun için, öğrenmeye az zaman harcanıyordu. Ama o zaman da öğrenmek gerekliydi.

Vahşi hayvanların izini gütmek, vurulan hayvanın derisini yüzmek, kulübe kurmak, taş bıçak yapmak, bütün bunlar hüner ve ustalık isterdi.

Hüner, ustalık nereden alınırdı?

İnsan, usta olarak doğmaz, ustalık sonradan öğrenilir.

İnsanın hayvandan ne kadar uzaklaştığı, ondan ne kadar farklı olduğu asıl burada görülür.

Hayvanlar, derilerinin rengi ya da gövdelerinin şekli gibi, doğal aletleri ve bunları kullanma yetisini de ana babalarından soyaçekim yoluyla alırlar. Domuzun toprak kazmayı öğrenmesine lüzum yoktur. Çünkü burnu bu işe elverişli bir şekilde doğar. Kemirgenler de ağaç kemirmeyi ve kesmeyi kolayca öğrenirler. Çünkü kemirmeye ve kesmeye elverişli dişleri vardır. Bunun için hayvanların ne aletleri vardır, ne de okulları.

Ördek yavrusu yumurtadan çıkar çıkmaz, sinek ve yengeç avlamaya başlar. Oysa bunu kendisine kimse öğretmemiştir. Yabancı kuşların yuvalarında, ana babadan uzak büyüyen guguk kuşu yavruları, sonbaharda yalnız başlarına yola çıkar ve Afrika yolunu elleriyle koymuş gibi bulurlar.

Hayvanlar, ana babalarından birtakım bilgiler alırlarsa da bunlar için okul, şüphesiz söz konusu olamaz.

İnsana gelince iş değişir.

İnsan, aletlerini kendisi yapar, onlarla doğmaz. Bunun için de onları kullanma yetisini, ana babasından miras olarak değil, öğretmenlerinden ve tecrübe sahibi insanlardan alır.

İnsan, gramer kurallarını ve aritmetik problemlerini çözme usullerini doğuştan bilseydi, bu tembellerin pek hoşuna giderdi herhalde. O zaman insanların okula ihtiyaçları kalmazdı, ama bu da insanın pek yararına olmazdı. Okulsuz hiçbir şey öğrenilemez. İnsana özgü hüner ve yeti, bir noktada donup kalır, bir sincabınkinden farksız olurdu.

Bereket versin insan, hazır hüner ve yetilerle doğmaz. Öğrenir ve öğretir: Her kuşak, insanlığın ortak tecrübe hazinesine yeni bir şeyler katar. Böylece tecrübe gittikçe artar.

İnsanlığın bilgi sınırları gittikçe genişliyor.

İnsanı insan yapan, ona bilim, teknik, sanat ve kültür veren, hep o bin yıllık okul, yani *emek* okuludur.

İnsan bin yıllık okulda öğrenime taş devrinde başlamıştı. Tecrübeli avcılar, gençlere zor avcılık mesleğini, yani yabani hayvanların toprak üzerinde bıraktıkları izleri tanımayı, ürkütmeden ava nasıl yaklaşmak gerektiğini öğretegelmişlerdir.

Av ustalık ister ama şimdi avcı olmak daha kolaydır. Bunun bir nedeni artık avcıların silahlarını kendilerinin yapmamalarıdır. Taş Devri'ndeyse topuzundan bıçağına ve mızrak uçlarına kadar her şeyi kendileri yaparlardı. Bu işte yaşlı bir usta, gençlere çok şey öğretebilirdi.

Ev işlerinde de bilgi ve tecrübe gerekti. Kadın, ev işlerinden başka, kulübe kurmayı da becermeliydi. Odun kesmeyi de, terziliği de.

Her insan topluluğunda, ömürleri boyunca edindikleri iş tecrübelerini gençlere aktaran, bilgili, yaşlı erkekler ve kadınlar olmuştur.

Peki, ama kendi ustalığını, bilgi ve tecrübesini, insan başkasına nasıl verebilir?

Göstermek ve anlatmakla.

Bunun içinse dil gereklidir.

Hayvanların yavrularına, doğal birer alet olan pençe ve dişlerinden faydalanmayı öğretmeleri gerekmez. Bunun için de hayvanların konuşmayı becermeleri hiç de gerekli değildir.

İnsan için konuşmak zorunluydu.

Dil, hem ortaklaşa çalışma, hem de yaşlıların tecrübe ve ustalıklarını gençlere öğretmeleri için gerekliydi.

Peki, Taş Devri insanı nasıl konuşurdu?

Dilsiz Dil

Mağaraların derinliklerinde, ilk insanın avlanırken yaşadığı yerlerde, çoğu zaman insanın kendisi de, daha doğrusu kalıntıları da bulunur.

1924 yılında, Simferopol şehri yakınlarındaki Kiik-Koba adlı mağarada Sovyet arkeologları, ilkel bir insanın kemiklerini buldular. Bu insan, mağaranın ortasında eşkenar dörtgen biçimli bir mezara gömülmüştü. Yine aynı mağarada, geyik kemikleri ve taş aletler de bulundu. Taş Devri'nin başlangıcında yaşamış olan insanlara ait böyle bir konut, Özbekistan'daki Teşik Taş mağarasında da bulunmuştu.

İlk avcılar burada bir dağ geçidinin yamacına yerleşmişlerdi. Başlıca avları kolay kolay yakalanamayan dağ keçisi olduğuna göre bunlar çok çevik ve atik olmalılardı. Teşik Taş mağarasında, taş alet ve hayvan kemiklerinden başka sekiz yaşlarında bir çocuğun kafatasıyla kemikleri de bulunmuştu.

Taş Devri'nin başlarında yaşamış olan insanların kalıntıları yalnız Sovyetler Birliği'nde değil birçok yerde, Amerika kıtası hariç bütün kıtalarda bulunmuştur.

Bu devre ait kalıntılardan biri Neander Irmağı vadisinde bulunduğu için, bilim adamları devrin insanlarına "Neandertal insanı" derler.

Kahramanımıza biz de "Neandertal insanı" diyeceğiz. Kendisine yeni bir ad vermek gerekiyor, çünkü onu pithecanthropus erectus'tan ayıran yüz binlerce yıl içinde değişmiştir.

Beli doğrulmuş, elleri daha çevikleşmiş, yüzü insan yüzüne daha çok benzemeye başlamıştır.

Yazarlar kahramanlarının dış görünüşlerini bütün ayrıntılarıyla, şunlara benzer sözlerle tasvir ederler: "Alev alev yanan gözler", "mağrur kartal burnu", "karga kanadı gibi kara saçlar". Kahramanın kafatası hacmi üzerinde durmak akıllarından bile geçmez.

Bizim tutumumuzsa bambaşka. Kahramanımızın kafatası hacmi bizim için birinci derecede önemlidir, bizi gözlerinin renginden ve saçlarının parıltısından daha çok ilgilendirir.

Neandertal insanının kafatası üzerinde yapılan incelemeler beyninin, pithecanthropus erectus'unkine oranla büyümüş, gelişmiş olduğunu göstermiştir.

İnsanın bin yıllar boyunca yaptığı çalışmaları boşa gitmemiş, kendisini, hele ellerini ve kafatasını baştan başa değiştirmiştir. Çünkü hep kafa buyurmuş, eller çalışmıştır.

İnsan, bir taş parçasına keski biçimini vermeye uğraşırken, kendisi farkına varmadan parmakları da değişiyor, daha çevikleşiyor, daha ustalaşıyordu. Aynı zamanda beyni de değişe değişe bileşik bir şekil alıyordu.

Neandertal insanına bir göz atsaydınız, maymun olduğu aklınıza gelmezdi.

Oysa yine de maymuna çok benzerdi.

Dar alnı, bir siper gibi gözlerinin üzerine sarkmıştı. Eğri dişleri ileriye doğru çıkıktı.

Neandertal insanını çağdaş insandan ayıran, alnı ve çenesiydi. Alnı arkaya doğru eğik, çenesiyse var mı, yok mu belli değildi.

Hemen hemen alınsız olan bu kafatasında, çağdaş insanın beyin kısımlarından bazıları eksikti. Alt çene de henüz konuşmaya elverişli değildi.

Böyle bir alna ve çeneye sahip olan insan, şimdiki insan gibi düşünüp konuşamazdı.

Neandertal insanının da konuşması gerekiyordu. Bunu gerektiren, benzerleriyle ortaklaşa çalışmalarıydı.

Çünkü insanlar birlikte çalıştıkları zaman, işle ilgili şeylerde hiç olmazsa biraz olsun birbirlerini anlamalıydılar. İnsan, çenealtı bölgesinin ve çenesinin gelişip konuşmaya elverişli hale gelmesini bekleyemezdi. Çünkü bu, binlerce yıl isterdi.

Peki, ama insanlar nasıl anlaşıyorlardı?

Tüm vücutlarıyla. Henüz bir özel konuşma organları olmadığı için, bütün vücutları konuşurdu; yüzünün adaleleri, omuzlar, ayaklar ve en çok da eller.

Köpekle hiç konuştuğumuz olmuş mudur? Köpek, sahibine bir şeyler anlatmak istediği zaman, onun gözlerine bakar, onu burnuyla iter, ayaklarını dizlerine koyar, kuyruğunu sallar, gerinir, esner. Köpek konuşmayı beceremez, bunun için de burnundan kuyruğunun ucuna kadar bütün vücuduyla konuşmak zorunda kalır.

İlk insanlar da sözlerle konuşmayı bilmezlerdi. Ama başka insanlarla anlaşmaya yardım eden elleri vardı.

İnsan, "kes" diyeceğine bu anlamı ifade eden bir şekilde elini sallardı; "ver" diyeceğine avucunu uzatır; "buraya, beriye gel" yerine de parmağını kıvırarak işaret ederdi. Sesi de ellerine yardım eder, karşısındakinin dikkatini jestlerine çekmek için bağırır, böğürürdü.

İyi, ama bunları nereden biliyoruz?

Toprak altında bulunan her taş alet parçası, geçmişin bir kısmıdır. Ama jestlerin "parçaları"nı, yani kalıntılarını nerede bulmalı? Çoktan çürümüş olan ellerin hareketlerini nasıl tasavvur etmeli?

Atalarımız olan eski insanlar, biz çağdaş insanlara az çok bir şeyler miras bırakmamış olsalardı, bu elbette imkânsız olurdu.

Jestlerle İfade Edilen Anlamlar

Bir zamanlar Leningrad'a bir Kızılderili gelmişti. "Delik burunlar" anlamına gelen, Nemepu adlı kabileye mensup olan Kızılderili, dış görünüşünde Fenimor Kuper'in, savaş baltalarıyla silahlı Kızılderililerine benzemiyordu.

Amerikalı misafir ne makosen ayakkabı giymiş, ne de başını kuş tüyleriyle süslemişti. Sırtında herkesin giydiği gibi

elbiseler vardı. Kızılderili lisanını zaten biliyor ve İngilizceyi de ana dili gibi mükemmel konuşuyordu.

Bu iki dilden başka, Kızılderililer arasında kullanılan çok eski zamanlardan kalmış üçüncü bir dil de biliyordu.

Bu dil, dünyanın en basit dilidir. Bunu öğrenmek için gramer kurallarını bilmeye gerek yok. Bu dilde, çoğumuza güç gelen fiil çekimlerinin adı bile yoktur. Telaffuzu öğrenme işi de yok, çünkü dilde kelime yok. Misafir Kızılderili'nin konuştuğu dil, esas dili değil, işaret yani hareket diliydi.

Bu dilin bir sözlüğünü yapmayı deneseydiniz, aşağı yukarı şöyle bir şey çıkardı ortaya.

Jest Sözlüğünden Bir Sayfa

Ok – Bir el, gözle görünmeyen bir yayı tutar, öbür el de yayın görünmez kirişini çekiyormuş gibi işaretler yapar.

Vigvam (Kızılderili evi) – Kenetlenmiş parmaklardan meydana gelen iki taraflı, sivri dam.

Beyaz insan – Alındaki teri siler gibi hareket ki, bir şapkanın kenarını ifade eder.

Kurt – Elin iki parmağı, iki kulağa benzetilerek ileriye doğru uzatılır.

Tavşan – Bir elin iki parmağı ileri doğru uzatılır, öbür elle bir kavis çizilir ki, iki uzun kulak ve tavşanın yuvarlak vücudunu gösterir.

Balık – Avuç, dikine durumda sağa sola hareket ettirilir. Bu, yüzen balığı hatırlatır.

Kurbağa – Parmaklar birleştirilip zıplar gibi açılıp kapanır.

Bulut – İki yumruk başın üzerine kaldırılır. Bu jest, göğü kaplamış bulutları temsil eder.

Kar – Yine aynı jest. Yalnız bu kez yumruklar, kar tanecikleri nin döne döne yağmasını taklit edercesine yavaşça açılır.

Yağmur – Yine aynı jest. Yumruklar açılarak birdenbire yere doğru indirilir.

Yıldız – İki parmak başın üzerinde bükülüp açılır. Bu hareket yıldızların titreyişini gösterir.

Burada her jest, her hareket havada elle çizilmiş bir tablodur.

En eski yazıların harf değil resim olmaları gibi, en eski diller de herhalde hareketlerle çizilen birer resimdir.

Çağdaş Kızılderililerin kullandığı işaret dili, elbette ilk insanların konuştukları dil değildir. Kızılderililerin dilinde, eski jestlerden başka, ilk insanlarda bulunması mümkün olmayanlar da vardır. Örneğin Kızılderililerin diline son zamanlarda girmiş jestlerden birkaçını alalım:

Otomobil – İki el, ilkin tekerleklerin dönmesini taklit eder, sonra direksiyonu çeviriyormuş gibi yapar.

Katar – Yine dönen iki tekerlek hareketi ve lokomotifin bacasından duman çıkmasını taklit eden el hareketleri.

Bu jestlerin yakın zamanlarda doğduğu şüphesizdir. Sözlükte bunlarla yan yana, ilk insanlardan kalmış oldukları pek muhtemel olan jestler de buluyoruz. Örnek:

Ateş – El aşağıdan yukarıya doğru sağa sola haraket ettirilir. Bu yükselen dumanı gösterir.

İş – Havayı dikine yaran el hareketi.

Kim bilir, belki ilk insanlar elleriyle havayı yardıkları zaman, "çalış" demek isterlerdi. Çünkü insanın ilk aleti aynı hareketi yapan keskiydi ve çalışmak, bir şeyi yarmaktan ibaretti.

Kullandığımız İşaret Dili

Jestlerle konuşma dilinden bugün de faydalanırız.

"Evet" demek istediğimiz zaman, çoğu halde bir baş hareketiyle yetiniriz.

"Orada" ve "oraya" demek istediğimiz zaman parmağımızla işaret ederiz. Hatta bunun için, "işaret parmağı" dediğimiz, konuşan özel bir parmağımız var.

Selamlaşırken başımızı eğeriz. Başımızı sallarız, omuz silkeriz, çaresizlik ifadesi olarak ellerimizi açarız, kaşlarımızı çatarız, dudak ısırırız, dudak bükeriz, elle tehdit ederiz, yumrukla masaya vururuz, ayağımızı yere vururuz, el sallarız, başımızı iki elimizin arasına alırız, elimizi kalbimize götürürüz, kucaklama anlamında ellerimizi yana açarız, elimizi uzatırız, vedalaşırken havadan öpücükler göndeririz.

İşte size içinde tek bir söz olmayan bir konuşma.

Ve bu "dilsiz dil", jest dili hiç unutulmuyor. Çünkü bu dilin bazı avantajları var. Bazen uzun bir konuşmayla anlatılamayan birçok şey tek bir hareketle anlatılabilir. İyi bir aktör bazen yarım saat tek bir söz söylemez, ama kaşları, gözleri, dudakları yüzlerce sözü anlatır.

Bayraklar aracılığıyla iki gemi arasında nasıl konuşulduğunu görmüşsünüzdür. Bu konuşma usulü olmasaydı, rüzgârın ve dalgaların uğultusunu, bazen de top seslerini bastırabilmek için ne güçlü bir ses gerekirdi. Kaldı ki, böyle hallerde kulağın da insana pek faydası olmaz. O zaman iş gözlere düşer.

Binlerce yıl yaşadığına ve insanlara bugün de gerekli olduğuna göre, işaret dilinin hiç de kötü bir dil olmadığı anlaşılıyor.

Sesli dil, eski işaret dilinden üstün gelmiş, ama onu büsbütün söküp atamamıştır. Mağlup olan dil, üstün gelenin hizmetine girmiştir. Birçok halkta işaret dilinin, uşaklar gibi başkalarına bağımlı olanların dili olarak kalması sebepsiz değildir.

Kafkasya'da, bazı Ermeni köylerinde devrime kadar kadınların yabancı erkeklerle, bildiğimiz ses dilinde konuşmaya hakları yoktu. Meramlarını ancak el işaretiyle anlatabilirlerdi.

İşaret dili Suriye'de, İran'da ve daha başka yerlerde de görülmüştür.

İran Şahı'nın sarayında uşaklar hareketlerle dertlerini anlatabilir, sadece kendi seviyelerindeki kimselerle sözlü konuşabilirlerdi. Bu zavallılar, kelimenin gerçek anlamında "konuşma hakkından" yoksundular.

Görülüyor ki, çoktan kaybolan geçmişin kalıntılarını, izlerini bugünkü hayatımızda da buluyoruz.

İnsan Akıl Sahibi Oluyor

Ormanda yaşayan her hayvan, her yandan gelen binlerce sese kulak verir ve binlerce işareti izler.

Bir dal çatırdaması, düşmanın yaklaştığına işaret olabilir. Kaçmaya ya da kendini savunmak için direnmeye hazırlanmak gereklidir.

Gök gürledi ya da ağaçların yapraklarını düşüren bir yel estiyse, bir deliğe ya da yuvaya gidip yaklaşan fırtınadan saklanmak gereklidir.

Çürük yaprak ve mantar kokan topraktan bir hayvan kokusu geldiyse, koku duyulur duyulmaz avı izleyip yakalamalıdır.

Her hışırtı, her koku, ot üzerindeki her iz, her çığlık ya da ıslık bir şey anlatır, bir şey ifade eder ve bir şey yapılmasını gerektirir.

İlk insan da doğadan gelen seslere kulak verirdi. Çok geçmeden bu seslerden başka, kendi topluluğundan insanların gönderdiği sesleri de anlamaya başlamıştı.

Bir avcı ormanda geyik izi bulursa, arkasından gelen öbür avcılara bunu el sallayarak bildirirdi. Arkadakiler geyiği daha görmemiş olsalar bile verilen işaret, avcıların silahlarına daha sıkı sarılmalarını ve karşılarında geyiğin çatallı boynuzlarını görmüş gibi tetikte davranmalarını gerektirirdi.

Hayvanın yerdeki izi de bir işarettir.

Bir iz bulunduğunu bildiren el sallayış da işareti haber veren işaretti.

Avcılardan biri yerde bir iz bulduğu ya da yaklaşan hayvanın çıkardığı hışırtıyı işittiği her defasında, topluluğun öbür üyelerine bunu bildiren bir işaret verirdi.

Böylece, doğadan insana gelen işaretlere bir de söz, yani insan topluluğunun insana ilettiği "işaretleri haber veren işaret" eklendi.

İvan Petroviç Pavlov bir kitabında, insan sözünü "işaretleri haber veren işaret" olarak niteler.

Başlangıçta "işaretleri haber veren işaret", sadece jest ve bağrışlardı. Göz ve kulakların aldığı bu "işaretleri haber veren işaretler", bir telefon merkezine gider gibi insanın beynine giderdi. Beyin, "işareti haber veren işareti", yani "bir hayvan yaklaşıyor" sözünü kapınca hemen; ellere, kargıyı daha sağlam tutun; gözlere, yapraklara daha dikkatle bakın; kulaklara, ormanın çatırtı ve hışırtılarına daha iyi kulak asın diye emrederdi.

Hayvan daha görünürlerde yoktu, ama insan onu karşılamaya hazırdı.

Böyle işaretler, hareketler ve bağrışlar arttıkça ve beyine gelen "işaretleri haber veren işaretler" sıklaştıkça, insanın kafasında bulunan bu "merkez istasyon"un işi de o derece artıyordu. Beyinde yeni yeni hücreler meydana geliyordu. Beyin gelişiyor, hacmi büyüyordu.

Neandertal insanının kafatası hacmi, pithecanthropus erectus'unkinden 400-500 cm^3 daha büyüktür. İnsanın beyni gelişiyor, insan düşünmeyi öğreniyordu.

İnsan, güneşi hatırlatan bir işareti gördüğü zaman, gece bile olsa güneşi düşünmeye başlıyordu.

Gidip mızrağı getirmesini işaret ettiklerinde, mızrak yakında olmayıp görünmese bile, onu düşünebilir olmuştu.

Ortaklaşa çalışma insana konuşmayı, konuşma da düşünmeyi öğretmişti.

İnsan, aklını doğadan bir armağan olarak almamış, kendi emeğiyle kazanmıştır.

Dilden Dile

Daha aletler azken ve insanın tecrübesi kıtken, bu tecrübeyi başkasına iletmek için en basit işaretler yetiyordu.

Çalışma toplumsallaştıkça, jestler de toplumsallaşıyordu: Her şeyi tam olarak anlatabilecek ayrı ayrı jestler gerekmişti. Bu zorunluluk, hareketlerle ifade edilen anlamlar doğurdu. İnsan, jestleriyle hayvanın, silahın, ağacın resmini havada çizmeye başladı.

İnsan oklu kirpinin şeklini çizerken, sadece çizmekle yetinmeyip bir an için kendisi de oklu kirpiymiş gibi bir hal alıyordu. Kirpinin toprağı nasıl kazıp attığını, iğnelerini nasıl diktiğini hareketlerle tasvir etmeye başlıyordu.

Böyle bir pantomim için, zamanımızda, ancak gerçek sanatçılarda rastlanılan derin bir gözlem gücüne sahip olmak gerekir.

' "Su içiyorum" dediğimiz zaman, sözlerimizden suyu nasıl içtiğimiz, bardaktan mı, şişeden mi, avucumuzdan mı içtiğimiz anlaşılmaz.

O zaman jestlerle konuşan insan, su içme fikrini belirtmek için avucunu ağzına götürür, görünmeyen suyu kana kana içiyormuş gibi yapardı. Görene de su gerçekten tatlı, soğuk ve susuzluğu gideriyor gibi gelirdi.

Biz yalnız, "avlanmak" deriz. İlk insansa işaret ve hareketlerle başından sonuna kadar tüm av sahnelerini tasvir ederdi.

İşaret dili hem fakir, hem de zengindi. Zengindi, çünkü eşya ve olayları canlı bir şekilde tasvir edebilirdi. Fakirdi, çünkü jestle, mesela sol göz de sağ göz de gösterilebilirdi, ama göz anlamını ifade etmek çok güçtü.

Jestlerle bir şeyin aslında az çok uygun tam bir tasviri yapılabilirdi, ama soyut bir kavram hiçbir jestle anlatılamazdı.

İşaret dilinin başka yetersizlikleri de vardı. Geceleri bu dille konuşulamazdı. Çünkü karanlıkta el hareketleri görülmezdi. Gün ışığında da işaret diliyle konuşmak her zaman mümkün olmuyordu.

Kırda insanlar jestlerle kolayca anlaşabiliyorlardı. Fakat ağaçtan bir duvarın avcıları birbirlerinden ayırdığı ormanlarda, jest ve işaretlerle konuşmak imkânsızlaşıyordu.

İşte o zaman sesten medet ummak gerekmişti.

İlk zamanlarda dil ve boğaz, sahibinin iradesine pek tabi olmuyordu. İnsanın dilinden, boğazından kendisinin çıkarmak istediği sesler yerine başka sesler çıkıyordu. Bunlar birbirine karışarak bağırma, böğürme ve çığlık şeklini alıyordu. İnsanın kendi diline hâkim olup açıkça anlaşılacak bir şekilde konuşmaya başlayabilmesi çok uzun sürmüştü.

Dilin ağız boşluğundaki hareketleri, jestlerin en göze çarpmayanıydı. Fakat bunların büyük bir avantajı vardı ki o da işitilebilmeleriydi.

Eve kabilesinin dilinde bildiğimiz "yürümek" yerine şu şekiller kullanılır: "Zu dze dze" emin adımlarla yürümek; "zo bula bula" hangi yolda olduğuna bakmadan acele yürü-

mek; "zo pia pia" küçük adımlarla yürümek; "zo govu govu" başını öne doğru eğip hafifçe topallayarak yürümek.

Sesle ifade edilen birer resim biçiminde olan bu sözler, basbayağı emin adımlarla yürüyüşü, dizlerini bükmeden yürüyen bir insanın emin adımlarla yürüyüşünü bütün ayrıntılarıyla belirtiyor.

Kısacası kaç çeşit yürüyüş varsa, o kadar da ifade görülüyor.

Jestlerle çizilen resmin yerini, artık sözle ifade edilen anlamlar almıştır.

İşte insan önce jestlerle, sonra da sözlerle konuşmaya böyle alışıyordu.

İnsanı Emek Yarattı

Bir insan, bir ırmağın akıntısına karşı giderek sonunda nasıl kaynağa varırsa, biz de insan tecrübesinin kaynağına geldik.

Bu kaynakta hem insan toplumunun, hem dilin, hem de düşüncenin başlangıcını bulduk.

Bir ırmağa dökülen kollarla ırmağın daha da genişlemesi ve sularının artması gibi, insan tecrübesinin ırmağı da gittikçe genişleyip derinleşiyordu. Çünkü her yeni kuşak, tüm tecrübelerini bu ırmağa akıtıyordu.

Kuşaklar birbiri ardından geçmişe karışıyordu. İnsanlar ve kabileler iz bırakmadan yok oluyor, şehir ve köylerin yerinde yeller esiyordu. Zamanın yıkıcı gücüne hiçbir şey dayanamayacak gibiydi. Fakat insanlığın tecrübeleri kaybolmuyor, bilimde yaşamaya devam ediyordu. Dilde her söz, çalışmadaki her hareket, bilimdeki her kavram, kuşakların bir yere toplanmış tecrübesidir.

Irmağa akan sular ırmakta kaybolmadığı gibi, eski kuşakların tecrübeleri de boşa gitmemiştir. Bir zamanlar yaşamış

olan insanların emeği, insanlık tecrübesinin ırmağında, günümüz insanlarının emeğiyle kaynaşmıştır.

Irmağın kaynağına, her şeyin başlangıcına işte böyle vardık. Çalışan, konuşan, düşünen bir varlık olan insan işte böyle doğdu.

Maymun değişe değişe insan haline gelinceye kadar geçmiş olan binlerce yıla göz atarken, Friedrich Engels'in, insanı emeğin yarattığı hakkındaki sözlerini hatırlamamak imkânsız.

3

Av Toplumundu

Fransa'nın Solutre bölgesinde, kayalık bir uçurumla biten yüksekçe bir yayla vardır.

Arkeologlar bu yaylanın eteğinde büyük bir kemik yığını bulmuşlardır. Burada mamutların kürek kemikleri, ilkel öküz boynuzları ve mağara ayılarının kafatasları görülmüştür. Fakat kemiklerin çoğu at kemiğiydi. Bunlar insan boyunu aşan yığınlar halindeydi. Bilim adamları bu kemik yığınını çeşitlere ayırdıktan sonra, burada en az yüz bin at kemiği saymışlardır.

Böyle muazzam bir at mezarlığı nasıl meydana gelmişti? Kemikleri dikkatle inceleyen bilginler, birçoğunun kırık, parçalanmış ve yanık olduğunu görmüşlerdir. Bu kemiklerin buraya, aşçı kadınların elinden geçtikten sonra yığıldıkları belli olmuştur. At mezarlığının gerçekte muazzam bir yiyecek artıkları çöplüğü olduğu anlaşılmıştır.

Bu kadar çöp bir yılda yığılamazdı. Demek insanlar burada yıllarca yaşamışlardı. Fakat çöp yığını niçin başka yerde

değil de burada, uçurumda bulunuyordu. İlk avcılar, kulübelerini niçin düz bir ovada değil de bir uçurumun kenarında kurmuşlardı?

Avcılar ovada bir at sürüsüne rastladıklarında, sık ve yüksek otların arasında gizlene gizlene ihtiyatla sürüye yaklaşırlardı. Her avcının elinde birkaç mızrak bulunurdu. Öndekiler işaretlerle, atların nerede ve ne kadar olduklarını, nereye doğru gittiklerini bildirirlerdi.

Avcılar at sürüsünü kuşatıp çemberi yavaş yavaş daraltırlar, ilkin ovada kara birer leke gibi görülen atlar artık iyice seçilirdi. Atlar büyük başlı, ince ayaklıydılar, vücutları uzun sert kıllarla kaplıydı.

Atlar birden ürküp tetikte bulunur, kaçmaya hazırlanırlardı. Fakat iş işten geçmiş olurdu. Bir mızrak bulutu, uzun gagalı, kanatsız kuşlar gibi atlara doğru uçardı.

Mızraklar atların sağrılarına, sırtlarına, boyunlarına saplanırdı. Nereye kaçmalıydı? Düşman, atları üç taraftan sarmıştı. Birdenbire yükseliveren bu canlı duvarın yalnız bir çıkış yolu, yalnız bir kapısı vardı: Uçurum. At sürüsü, kurtulmak için, vahşi bir kişneme ve gürültüyle bu kapıya atılırdı. Avcıların da istediği zaten buydu. Sürüyü hep bir tarafa, uçurum yönüne sürerlerdi. Korkudan çılgına dönen atlar, önlerinde hiçbir şey görmeden kaçarlardı. At sürüsü, sallanan kuyrukları, köpürmüş sırtlarıyla, canlı bir seli andırırdı. Sonunda ister istemez uçurumun kenarına varırdı. Öndeki atlar tehlikeyi görüp başlardı kişnemeye, şahlanmaya. Fakat artık durulamazdı. Arkadaki atlar öndekileri sıkıştırıp iterlerdi.

Bu canlı selin bir şelale gibi uçuruma akmasıyla, aşağıda kanlı bir ceset yığını meydana gelirdi.

İşte av böyle sona ererdi.

'Sonra kaya dibinde ateşler yakılır, yaşlılar avı dağıtırlardı. Av bütün toplumundu. Fakat en iyi parçalar en cesur ve en usta avcılara verilirdi.

Yeni İnsanlar

Saate baktığımız zaman, akrep hareketsiz gibi gelir bize. Fakat bir iki saat sonra akrebin yerini değiştirdiğini görürüz.

İnsanların hayatında da böyle olur. Çevremizdeki, hatta kendimizdeki değişikliğin çoğu zaman farkında olmayız. Tarihin akrebi bize hareketsiz gibi görünür. Ancak birkaç yıl sonra akrebin yerini değiştirdiğinin, kendimizin de çevremizin de değişip başkalaştığının farkına varırız.

Eskiyi yeniyle karşılaştırmak için elimizde hatıra defterleri, fotoğraflar, gazeteler, kitaplar var. Atalarımızınsa bu kıyaslamayı yapacak hiçbir şeyi yoktu ellerinde. Hayat kendilerine hareketsiz ve değişmez görünürdü. Çünkü rakamsız kadran üzerinde akrebin hareketi fark edilemez.

Taş aletler yapan her usta, kendisine ustalık öğretenin bütün hareket ve usullerini olduğu gibi tekrarlamaya çalışırdı.

Kadınlar ev yaparlarken, ocağı büyükanneleri gibi kurarlardı.

Avcılar hayvanları, atalarından gördükleri gibi kovalayıp bir yere kıstırırlardı.

Öte yandan insanlar hiç farkında olmadan aletlerini de, evlerini de, çalışmalarını da değiştiriyorlardı.

Her yeni alet, ilk zamanlarda eskisine çok benzerdi. İlk mızrak, kargıdan az farklıydı. İlk ok, mızrağa çok benzerdi. Fakat okla kargı birbirinden artık iyice farklılaşmıştı. Ok ve yayla avlanmak, kargıyla avlanmaya hiç benzemezdi.

İnsanın yalnız aletleri değil, kendisi de değişiyordu. Bunu kazılarda bulunan iskeletlerden anlıyoruz. Mağaraya giren insanı, Buz Çağı'nın sonunda mağaradan çıkan insanla karşılaştırırsak, bunların başka başka iki varlık olduğu görülür. Mağaraya giren, daha maymuna benzeyen, eli bükük, bocalaya bocalaya yürüyen, hemen hemen alınsız ve çenesiz Neandertal insanıydı. Mağaradan çıkansa dış görünüşüyle bizden pek az farklı olan, boylu boslu Kromanyon insanıydı.

Mağara Evler

İnsanın yaşayışı değiştikçe evi de değişiyordu. Evlerin tarihini yazsaydık, mağaradan başlamamız gerekirdi. Doğa yapısı olan bu evi, insan hazır olarak bulmuştu.

Doğa kötü bir mimardır. Dağları ve dağlardaki mağaraları yaparken, buralarda insanın yaşayacağı umurunda bile olmamıştır. Bunun için, insanlar barınacak mağara ararlarken, kendilerine her bakımdan uygun olana pek seyrek rastlarlardı. Evin ya tavanı çok alçaktı, ya duvarları çökmek üzereydi ya da kapısı o kadar dardı ki, içeriye emekleye emekleye girmek bile zordu.

Evi, içinde yaşanabilecek hale getirmek için bütün topluluk kolları sıvar, mağaranın tavanını ve duvarlarını taş aletlerle kazır, ağaç kazıklarla da düzeltirdi.

Hemen giriş yerinde ocak kazılır, çevresine taş dizilirdi. Anneler yavrularına özenle "yatak" hazırlarlardı. Bunun için yerde bir çukur kazılır, kuş tüyünden döşek yerine de ocaktan ılık kül konulurdu.

Mağaranın bir köşesinde, ayı eti ve her türlü yiyecek stokları için bir ambar yapılırdı.

Böylece insan, doğanın yaratmış olduğu mağaraya çekidüzen veriyor, onu kendi emeğiyle insan evine çeviriyordu.

Bu işe harcadığı emek, zaman geçtikçe artıyordu.

İnsan, kaya diplerinde hazır çatımsı yerler bulduğu zaman altına duvar örüyor, hazır duvar bulunca da, üzerini çatıp ev yapıyordu.

Fransa'nın güneyindeki dağlarda, ilk insanlardan kalma böyle bir ev bulunmuştur. Yerli halk bu eve "Şeytan Ocağı" gibi acayip bir ad vermiştir. Çünkü büyük taş parçalarından yapılmış bu inin ocağında yalnız şeytanın ısınabileceğini sanmışlardır. Atalarının tarihini daha iyi bilselerdi, "Şeytan

Ocağı"nın, şeytan tarafından değil, insan eliyle yapılmış olduğunu anlarlardı.

İlk avcılar bir zamanlar burada kayalık bir çatı altında, dağdan kopmuş taş parçalarından meydana gelen iki duvar bulmuşlar. Bu hazır iki duvara dikey iki duvar da insanlar örmüş. Duvarların biri büyük taş levhalardan, diğeri de kazıklar arasına dallar örülüp üzeri hayvan derisiyle kaplanarak yapılmıştır.

Bu sonuncu duvarın böyle yapıldığını sadece tahmin ediyoruz, çünkü zamanla yıkılıp gitmiştir.

Duvarlarla çevrili geniş bir çukur olan zeminliğin dibinde çakmaktaşı parçaları, kemik aletler ve boynuzlar bulunmuştur.

"Şeytan Ocağı" yarı ev, yarı mağaradır. Artık buradan gerçek eve geçiş pek uzak değildir.

İki duvarı örebilen insan dört duvarı da örebilirdi.

Böylece mağaralarda, hazır kaya çatıları altında değil, açık havada kurulmuş ilk evler belirdi.

Avcıların Evi

1925 yılı sonbaharında Don Irmağı kıyılarındaki Gagarino köyü halkından Antonof, yeni bir yapıyı sıvamak için avlusunda toprak kazıyordu.

Kürek ikide bir kemik parçalarına çarparak gıcırdıyordu.

Köylü, tam o sırada oradan geçen Vladimirof adındaki öğretmene:

– Bu kadar kemiğin ne işi var burada, bir türlü kazamıyorum, neredeyse kürek kırılacak, diye yakınmıştı.

Öğretmenin yerinde başka biri olsaydı, durup biraz çene çaldıktan sonra yoluna devam ederdi.

Köy öğretmeni büyük bir arkeoloji heveslisiydi. Köylünün çukurdan çıkardığı kalın, sarı, cilalı gibi büyük bir dişi dikkatle incelemeye başladı.

Böyle büyük bir diş, ancak mamut dişi olabilirdi.

Don kıyılarında mamut ha! Çıldırmak işten değildi.

Öğretmen, çukurdan çıkarılan bir yığın kemiği toplayıp bir arabaya yükledikten sonra, komşu şehirdeki müzeye götürdü.

Küçük şehirlerdeki müzelere yolunuz düşmüşse, oralarda çok çeşitli eşyaların bulunduğunu görmüş olmalısınız. Bir de bakarsınız mermer bir aşk tanrısının yanında, çariçe Katarina devrinde yaşamış bir beyin portresi...

Başka bir odada da o havalide bulunan maden ve bitki koleksiyonlarının yanında, kıllı elinde değnek tutan kartondan bir pithecanthropus erectus.

Öğretmen Gagarino, köyünde bulunan kemikleri, işte böyle bir müzeye teslim etmişti.

Müze müdürü, mamut dişini ve öbür kemikleri kataloğa kaydedip pithecanthropus erectusu madenlerin yanına koymakla yetinebilirdi.

Ama yetinmedi. Hemen Leningrad Antropoloji ve Etnografya Müzesi'ne bir mektup yazdı. Neva Irmağı kıyısındaki binalardan birinde bulunan bu müzede, Rus bilginleriyle gezginlerinin dünyanın dört bucağından toplamış oldukları zengin koleksiyonlar saklanır.

Çok geçmeden Leningrad'dan Gagarino'ya Zamiyatin adında bir arkeolog geldi. Leningradlı bilginle köy öğretmeni araştırmalara başladılar.

Gagarino'da neler bulunmuştu?

Kazıların daha ilk günlerinde, çakmaktaşından kazıma aletleri ve keskiler, kemik bir biz, delinmiş bir mavi tilki dişi, kömürle karışık mamut ve başka hayvan kemikleri bulunmuştu.

Çakmaktaşından aletler ve mamut dişi parçaları çukurdan başka, ambar duvarlarının toprak badanasından da çık-

tı. Belliydi ki, toprakta kemikler ve taş aletler, ayıklanamayacak kadar çoktu.

Kazı işleri aylarca devam etti, yeni yeni şeyler bulundu. Bulunan eşyalar, yani iş aletleri, süs eşyaları, heykelcikler, yabani hayvan kemikleri, itinayla sandıklara yerleştirilip Leningrad'a gönderiliyor, orada da uzmanlar incelemelere başlıyorlardı.

Mineraloglar aletlerin hangi taştan yapılmış olduğunu anlıyor, paleontologlar ilk insanların hangi hayvanları avladıklarını öğrenmek için kemikleri inceliyor, usta restoratörler de mamut dişinden yapılmış olup zamanla aşınmış figürleri onarıyorlardı.

Öte yandan arkeologlar dikkatle, arkeoloji biliminin tüm kurallarına uyarak kazı işlerine devam ediyorlardı. Gözlerinin önünde, ilk avcıların evi gittikçe daha iyi beliriyordu.

Avcı evi, duvar dipleri boyunca taş bloklar, mamut kellesi ve dişleri bulunan bir zeminlikti. Çok muhtemel ki duvarlar, ağaç kazıklar arasına örülen dalların hayvan derileriyle kaplanmasıyla yapılırdı. Kazıkların uçları da yukarıda birleşerek çatıyı meydana getirirlerdi. Duvarların berkitilmesi için de diplerine taşlar ve mamut kemikleri yığılırdı.

Böyle bir ev dışarıdan büyük bir kulübeye benzerdi. Bir duvarın dibinde, mamut dişinden yapılmış kadın heykelcikler bulunmuştu. Biri tombul, diğeri de zayıf bir kadındı. Sanatçının, bu heykelcikleri doğadan kopya ettiği anlaşılıyordu. Kadınların saçları üzerinde özellikle durulmuş, bunlar özenle işlenmişti.

Kulübenin ortasında, yerde sandık vazifesini gören dairesel bir çukur vardı. Bulunan kemik iğne, mavi tilki dişlerinden gerdanlık ve bir mamut kuyruğu, anlaşılan burada korunmak istenmişti.

İğne, dikiş işlerinde kullanılıyordu, gerdanlığın neye yaradığı malûm. Ya mamut kuyruğu niçin böyle dikkatle saklanmıştı?

Başka yerlerde bulunan eşyalara dayanarak söylenebilir ki, ilk avcılar yabani hayvanlara benzemek için sık sık sırtlarına hayvan postu geçirir, arkalarına kuyruk takarlardı.

Gagarino'daki zeminliklere benzer konutlar, yurdumuzun başka bölgelerinde de bulunmuştur. Voronej'e yakın köylerden birinde o kadar sık kemik bulunurdu ki, köye kemikler anlamına gelen "Kostenki" adı verilmişti.

Bulunan kemiklere bakarak, bir zamanlar buralarda mamut, mağara aslanları, mağara ayıları ve at avlayan insanların yaşamış olduğu söylenebilirdi.

Konstenki köyünde Sovyet arkeologlarının inceledikleri konuttan, orada insanların bir zeminlikte değil, birkaç zeminlikte yaşadıkları anlaşılmıştı. Avcılar ortaklaşa, toplu halde avlanırlardı. Zeminliklerde güzelce yontulmuş taş ve kemik aletler bulunmuştu. Eşyalar arasında fil dişinden kadın heykelcikleri de vardı. Bunlardan birinde dövme usulüyle yapılmış bir desen ve meşin önlük iyice seçilebilmişti. Demek insan daha o zaman deri işlemeyi biliyordu.

İlk avcıların evleri şimdiki evlerimize pek benzemezdi. Dışarıdan, evin ancak dairesel bir tümseği andıran damı görünürdü. Eve yalnız bacadan girilebilirdi, çünkü damdaki bacadan başka deliği yoktu.

Toprak duvarların dibinde kanepe yerine mamut kafaları duruyordu. Yatak vazifesini de toprak görüyordu. Bu evin sakinleri orta yerde, başlarını topraktan yapılmış yastıklara koyup uyurlardı.

Kanepeleri kemikten, yatakları topraktan olan bu evde masalar taştandı.

Evin en aydınlık yeri olan ocak başında, yassı taş levhalardan iş tezgâhı yapılırdı. Böyle tezgâhlar üzerinde aletlere, malzeme parçalarına ve kırıntılarına, yarım kalmış eşyalara şimdi bile rastlanır. İşte tezgâh üzerine serpilmiş kemik boncuklar. Bazıları hazır, cilalı ve delik. Bir kısmı daha hazır değil. Usta, uzunca bir kemiği birkaç yerinden çentmişse de, ayrı ayrı boncuklar halinde doğrayamamış. Bir şey engel olmuş, belki de insanlar evlerini bırakmak zorunda kalmışlar. Bu ustaca yapılmış mızrak uçlarını, delikli kemik iğneleri, çeşitli işlerde kullanılan taş keskileri bırakıp gittiklerine göre, herhalde büyük bir tehlikeyle karşılaşmışlardı.

Bu eşyaları yapmak pek kolay değildi. Her birine saatlerce emek verilmişti. Tarihte ilk iğne olan kemik iğneyi ele alalım. İğne büyük bir şey değil gibi görünür, ama bunu yapabilmek büyük ustalık ister.

İnsan konutlarından birinde, hammaddesi ve yapımı yarıda kalmış eşyalarıyla, tam donatılı bir kemik iğne bulunmuştu. Atölyede her şey olduğu gibi kalmıştı.

O kadar ki, eğer bugün iğne işe yarasaydı, bu atölyede hemen ertesi gün iğne yapımına başlanabilirdi.

Ancak şunu da söylemeliyiz ki, şimdi bu işi becerebilecek ustalar bulunabileceği şüphelidir.

İğne şöyle yapılırdı: Önce keskiyle tavşan kemiğinden bir kıymık çıkarılıp ucu, pürtüklü bir taşla sivriltilir sonra taş bizle delik açılır ve bir taş levhayla perdahlanırdı.

İğne ustaları her toplulukta bulunmazdı. Kemik iğne en değerli eşyalardan biriydi.

Karla kaplı stepte tüten birkaç zeminlik görünüyor. Bunlardan birine yaklaşıp gözleri yaşartan dumana aldırmayarak damındaki baca deliğinden içeri girelim.

Farz edelim ki başımıza sihirli bir külah geçirip görünmez olmuşuz da, kimse bizi görmüyor. Zeminlik duman içinde,

karanlık ve gürültülü. Burada en az on yetişkin ve çok sayıda çocuk var.

Gözlerimiz dumana alışınca, insanların yüzlerini ve vücutlarını daha iyi görüyoruz. Bunlarda artık maymundan hiçbir eser kalmamıştır. Boylu boslu, yakışıklı ve güçlüdürler. Elmacık kemikleri çıkık, gözleri birbirine yakın. Yağız vücutlarına kırmızı boyalarla çeşitli şekiller çizmişler.

Yerde oturan kadınlar, kemik iğnelerle yabani hayvan derilerinden elbise dikiyorlar. Çocuklar, başka oyuncakları olmadığından bir at ayağı ve geyik boynuzuyla oynuyorlar. Ocak başında, taş levhalardan yapılmış tezgâhta bir usta bağdaş kurmuş, bir ağaç mızrağın başına kemikten bir uç geçirmeye uğraşıyor. Yanında başka bir usta, taş keskiyle bir şeyler çiziyor.

Yaklaşalım bakalım, nasıl çalışıyor.

Usta, bir kemik levha üzerine, otlayan bir at resmi çiziyor.

Atın tığ gibi bacaklarını, kısa yeleli uzun boynunu, başını şaşılacak bir ustalık ve sabırla çiziyor. At canlıymış da neredeyse ayak değiştirecek gibi görünüyor.

Resim hazır, ama ressam çizmeye devam ediyor. Atın üzerine yandan bir çizgi çekiyor. Sonra bir daha, bir daha. Kemik levhadaki atın üzerinde acayip bir resim meydana geliyor. Ne yapıyor bu ilk usta? Çağdaş bir ressamın bile imrenebileceği bu güzel resmi niçin bozuyor böyle?

Resim gittikçe karışıyor. Derken atın üzerinde bir kulübe resmi beliriyor. Bunun yanına ressam iki kulübe daha çiziyor. Başlı başına bir kamp!

Şaşılacak şey! Bu acayip resim ne ifade ediyor? Bu rasgele mi oluyor yoksa ressamın bile bile yaptığı bir fantezi mi?

Ne biri, ne de diğeri. İlk insanların mağaralarında rastlanılan bu garip resimlerden koleksiyonlar yapılabilir. İşte, iki kulübe resminin altında bir mamut, şu da üstüne üç tane ku-

lübe çizilmiş bir bizon. Yalnız başı, omurgası ve ayakları kalmış. Eğik burunlu, sakallı başı, ön ayakları arasında. Etrafını iki sıra insan çevirmiş.

Böyle acayip hayvan, insan ve ev resimlerine kemik ve taş levhalarda ve kayalarda da rastlanırsa da, bunlar en çok mağara duvarlarında bulunur.

Yeraltında Resim Sergisi

El fenerlerimizi alıp mağaraya gidelim. Giderken her dönemeci, her yolu aklımızda tutmalıyız. Çünkü yeraltındaki bu labirentte yolu şaşırmak işten değildir.

Kayalık koridor gittikçe daralıyor. Tavandan su sızıyor. Fenerlerimizi duvara çevirip dikkatle bakıyoruz.

Yeraltı suları, mağaraları parlak kristallerle süslenmiş. Hem de insan eli değmeden.

İlerliyoruz. Biri ansızın:

– Buraya bakın, diye bağırıyor.

Duvarda kara ve kırmızı boyalarla çizilmiş bir bizon resmi. Ön ayaklarının üstüne diz çökmüş. Kambur sırtına mızraklar saplanmış.

Durup on binlerce yıl önce burada çalışmış olan ressamın eserine bakıyoruz.

Biraz ötede bir resim daha var. Duvarda dans ediyormuş gibi görünen acayip bir yaratık resmi; hayvan desen hayvan değil, insan desen insan değil. Bu kambur yaratık sakallı, kıvrık boynuzlu ve kıllı kuyruklu. El ve ayakları insanınkiler. Elinde bir yay tutuyor.

Resme dikkatle bakınca, bunun bizon postu giymiş bir insan olduğu anlaşılıyor.

Bundan sonra aynı şekilde başka bir resim, sonra bir tane daha gördük...

Acayip bir resim sergisi!

Zamanımızda ressamlar, ışıklı atölyelerde çalışırlar. Tablolar müzelerde üzerlerine ışık düşebilecek bir şekilde asılır.

İlk insanı karanlık mağaralarda, başka insanlardan uzak bir yerde resim yapmaya zorlayan neydi?

Demek bu resimler başkaları görsün, seyretsin diye yapılmamıştı.

O halde ilk ressam, bu resimleri niçin çizmişti? Bu hayvan maskeleri takmış, dans eden insan figürleri ne ifade ediyordu?

Bir Muamma ve Çözümü

"Bir kaç avcı dans ediyor. Her birinin başında birer bizon kellesinden yüzülmüş deri ya da bizonu andıran boynuzlu maske var. Hepsinin elinde ya yay ya da bir mızrak. Dans, bizon avını temsil ediyor. Avcılardan biri yorulunca, düşer gibi yapıyor. O zaman başka bir avcı ona kör uçlu bir ok atıyor. 'Bizon' yaralanıyor. Kendisini ayaklarından tutup sürükleye sürükleye meydana çıkarıyor ve başının üzerinde bıçaklar salladıktan sonra serbest bırakıyorlar. Bu kez onun meydandaki yerini bizon maskeli başka biri alıyor. Bazen de bu danslar bir dakika bile ara verilmeksizin iki, hatta üç hafta sürüyor."

Bir gezgin, ilk avcıların bir dansını işte böyle anlatıyor. Fakat gezgin bu dansı nerede görmüş olabilir?

Kızılderili kabilelerinde, eski zaman avcılarının geleneklerinin yer yer yaşamakta olduğu Kuzey Amerika steplerinde.

İşte ilk ressamın mağara duvarına çizmiş olduğu av dansının tasvirini, gezginin bu notlarında bulduk.

Böylece anlamını kavrayamadığımız resim muammasını çözmüş olduk. Fakat çözülen bu muamma, bu bulmaca, bir

yenisini çıkardı ortaya. Haftalarca süren bu acayip dans neyin nesiydi?

Dans bizim için bir eğlence ya da sanattır. Fakat Kızılderililerin yalnız sanat aşkına ya da eğlence için üç hafta boyunca kendilerinden geçinceye kadar dans ettiklerini düşünmek zordur. Üstelik onların bu dansı da, danstan çok bir törene bir ritüele benzer.

Büyücü, çubuğunun dumanı ucunda tüteni nereye savurursa, dans edenler de, hayali bir hayvanı izliyor gibi o yana gidiyorlar. Büyücü, dumanına verdiği yöne göre, dans edenleri bir kuzeye, bir doğuya, bir güneye, bir batıya yöneltiyor.

Dansı büyücü yönettiğine göre bu, dans olmaktan çıkıp bir büyü töreni oluyor.

Kızılderililer, garip hareketleriyle bizonları büyülemeye, onları büyü gücüyle bozkırlardan çıkarıp kendilerine doğru getirmeye çalışıyorlar.

İşte mağara duvarlarında dans eden insan resimleri bunu anlatıyor. Resimdeki sadece bir dansçı değil, aynı zamanda büyü törenini idare eden büyücüdür. Meşalelerin ışığında resim çizmek için mağaraya girmiş olan ressam da yalnız ressam değil, aynı zamanda bir büyücüdür.

Ressam, hayvan maskesi takmış avcıları ve yaralı bizonları tasvir etmekle, avı uğurlu kılmak için büyü yapıyor. Ve dansın ava yardım edebilir olduğuna yüzde yüz inanıyor.

Bu bize vahşice ve anlamsız gibi görünür.

Biz ev kurmaya başlarken, duvarcı ve dülgerlerin hareketlerini taklit ederek dans etmeyiz. Ava başlamadan önce de elde silah dans etmeyiz. Fakat bizim saçma saydığımız şeylere atalarımız ciddi bir şey gözüyle bakarlardı.

Mağarada bir kemik levha üzerine keskiyle çizilmiş bir av sahnesi vardı. Levhanın ortasında vurulmuş bir bizon, çevresinde de avcılar; bizonun yalnız başı ve ön ayakları yenmemişti.

Bu resim ne ifade ediyordu?

Sibirya'nın bazı yerlerinde otuz ya da kırk yıl önce avcılar ayıyı vurduktan sonra "ayı bayramı" yaparlardı. Vurulmuş ayı eve getirilip başköşeye törenle yerleştirilirdi. Başını ön ayaklarının arasına koyarlardı. Önüne ekmek ya da akgürgen kabuğundan yapılmış geyik figürleri dizerlerdi. Bunlar ayıya adanan kurbanlardı. Ayının yüzünü akgürgen kabuğundan daireciklerle süsler, gözlerine gümüş paralar koyarlardı. Sonra avcılar gelip yüzünden öperlerdi.

Bu birkaç gün, daha doğrusu birkaç gece sürecek olan bayramın, ancak başlangıcıydı. Her gece ayının etrafında toplanılarak şarkılar söylenir, dans edilirdi. Avcılar yüzlerine akgürgen kabuğundan ya da tahtadan maskeler takıp ayıya yaklaşır, karşısında eğilir, sonra ayı gibi yürüyerek dansa başlarlardı.

Şarkı ve danslardan sonra yemek başlardı. Ayının etini yer, başına ve ön ayaklarına dokunmazlardı.

Böylece kemik levha üzerindeki resmin ne ifade ettiği de anlaşılıyor. Yani bu "bizon bayramı"dır. Bizonu kuşatmış olan insanlar, etini avcılara verdiği için ona şükranlarını sunuyor ve bir dahaki sefer de yine böyle cömert olmasını rica ediyorlar.

Kızılderililerin yaşadıkları yerlere gidersek, böyle avcı bayramlarının onlarda da âdet olduğunu görürüz.

Guiçol kabilesinden Kızılderili avcılar da, vurdukları geyiğin art ayaklarını doğuya çevirir, önüne çeşitli yiyeceklerle dolu bir tabak koyarlar. Sonra nöbetleşe geyiğe yaklaşarak sağ elle, burnundan kuyruğuna kadar sıvazlar, öldürülmesine razı olduğu için ona teşekkür ederler. Bunu yaparken ölü hayvana:

– Dinlen büyük kardeş, derler.

Büyücü geyiğe dönerek:

– Sen bize boynuzlarını verdin, teşekkür ederiz, der.

4

Tarihin Akrebi

Tarihin akrebini birkaç bin yıl ileriye alalım. Öyle ki, bizi zamanımızdan ancak elli yüzyıl ayırsın.

Elli yüzyıl!.. Bir insanın, hatta bir ulusun hayatı söz konusu olunca bu pek uzun bir süredir. Fakat bizim konumuz ne bir insan, ne de bir ulustur, bütün insanlıktır.

İnsanlığın yaşı bir milyon kadar olduğuna göre, elli yüzyıl da pek fazla sayılmaz.

Akrebi ileri aldık diyelim. Yeryuvarlağı güneşin çevresinde birkaç bin defa daha döndü demektir. Bu süre içinde yeryüzünde neler oldu? Tepesindeki buz külahının bir hayli daralıp büzüldüğü hemen göze çarpar.

Karların meydana getirdiği külahın çevresinde sık ormanların uzandığı zamanlardan bu yana çok geçmiştir. Ormanlar seyrelmiş, bazı yerlerde bozkır, ormanların içerilerine kadar sokulmuştur. Sık ormanlar, şurada burada, yerlerinde kamışlık ve fundalık bırakarak geriye çekilmişlerdir.

Şu ırmağın dirseğinde görünen tepedeki ne? Sarı bir yorgan serilmiş gibi...

Bu, insan eliyle değiştirilmiş bir toprak parçasıdır. Başaklar arasında eğilmiş kadınlar görünüyor. Hızla işleyen oraklar, başakları biçiyor.

Çekici çoktan görmüştük, orağıysa ilk defa görüyoruz. Bu orak hiç de şimdikine benzemiyor. Taştan ve ağaçtan, yani hilal biçiminde bir ağaca taş keskiler dizilerek yapılmıştır.

Gördüğünüz bu toprak parçası, yeryüzündeki ilk tarlalardan biridir. İnsan eli değmemiş doğada böyle sarı yorganlar henüz seyrek.

Yabanıl otlar, başakları her taraftan sıkıştırıyordu. İnsan henüz bu otlarla savaşmayı bilmiyordu, ama başaklar yine

de yenilmiyordu otlara. Bir gün gelecek altın başaklı buğday okyanusu bütün yeryüzünü kaplayacaktı.

Irmağın kıyısındaki yeşil çayırda beyaz, sarı, alaca, bir dağılan bir toplanan irili ufaklı hayvanlar görülüyordu.

İnek, keçi ve koyun sürüleriydi bunlar. İnsan emeğiyle evcilleştirilmiş, değiştirilmiş bu hayvanlar henüz pek azdı. Bunlar kendi başlarının çaresine bakmak zorunda olan yabanıl akrabalarından daha hızlı çoğalıyorlardı.

Birkaç bin yıl sonra, yeryüzünde yabanıl mandaların sayısı, evcil öküz ve ineklerinkinden az olacaktı.

Tarlalar ve hayvan sürüleri olunca, yakınlarda köy de olmalıydı. İşte köy de ırmağın dik kıyısına yerleşmiştir. Artık bu bildiğimiz o avcı kulübelerinden değildi. Burada, kazık ve dallardan yapılmış kulübelerin yerini, sivri damlı ahşap evler almıştı. Evlerin duvarları balçıkla sıvanmıştı. Kapının üzerinde, çatı altından uzanan kirişin ucunda, ağaçtan yontulmuş boynuzlu bir boğa başı göze çarpıyordu. Boğa, evi koruyan Tanrı'ydı. Köy yüksek bir çit ve bir hendekle çevriliydi.

Her taraftan duman, hayvan gübresi ve taze süt kokuları geliyordu.

Evlerin yanında çocuklar oynaşıyor, domuzlar ve yavruları çamurda yuvarlanıyorlardı. Evin açık kapısından, içeride yanan ateş görünüyordu. Ocak başında bir ihtiyar kadın çörek pişiriyordu. Hamuru sıcak külün üzerine koyup üstünü toprak bir çömlekle örtüyordu. Belli ki, çömlek şimdiki fırınların işini görüyordu. Kanepenin üzerinde ağaçtan yapılmış nakışlı kap kacak göze çarpıyordu.

Köyden çıkıp ırmağa doğru inelim. Kıyıda içi su dolu bir kayık. Irmağın çıktığı göle kadar kayıkla gidersek, orada da bir köy görürüz. Fakat bu büsbütün başka bir biçimde yapılmıştır. Gölün kıyısında olmayıp ada gibi içindedir.

Gölün dibine kazıklar çakılmış, kazıkların üzerine kütükler konup döşeme çekilmiştir. Bu ağaçtan yapma adaya köprülerle gidilir. Evlerin duvarlarına balıkçı ağları ve balıkçılıkta kullanılan aletler asılmıştır. Gölde çok balık olsa gerek. Halk yalnız balıkçılıkla geçinmiyor galiba. Evlerin arasında çubuklardan örülmüş sivri damlı dairesel ambarlar görünüyor. Burada tahıl korunuyor. Ambarların yanındaki ahırlarda inekler böğürüyor.

En ince ayrıntılarına kadar gözümüzde canlandırdığımız bu eski köy çoktan yok olmuştur. Bir zamanlar evlerin bulunduğu yerler su altında kalmıştır. Gölün dibinde böyle evlerin kalıntılarını nasıl bulmalı? Bu imkânsız gibi görünüyorsa da, bazen göl sularının çekilip yüzyıllarca sakladığı şeyleri gözler önüne serdiği de oluyor.

Bir Gölden Neler Öğrenildi

1853 yılında İsviçre'de şiddetli bir kuraklık olmuştu. Vadilerde ırmakların suyu azalmıştı, göllerin suları çekilerek çamurlu dipleri meydana çıkmıştı. Zürih Gölü kıyısındaki Obermaylen kasabasının halkı, sudan bir parça toprak koparabilmek için kuraklıktan faydalanmaya karar vermişlerdi.

Bunun için suyu çekilen araziyi, bir bentle gölden ayırmak gerekti.

İşe başlandı. Şık giyinmiş şehirlilerin pazar günleri mavi ve yeşil sandallarla geziye çıktığı yerde, arabacılar atlarını dehleyerek bende toprak taşıyorlardı. Toprak hemen oradan, kurumuş gölün dibinden alınıyordu. Birdenbire kazmacılardan birinin küreği, yarı çürümüş bir kazığa çarptı. Derken ilk kazığın ardından bir ikincisi, üçüncüsü bulundu. Bir zamanlar insanların burada çalışmış oldukları anlaşılıyordu. Küreğin toprağa hemen her vuruşunda yeni taş baltalar, olta iğneleri, çanak çömlek kırıkları çıkıyordu. Arkeologlar olaya el

koydular. Bulunan her kazığı, gölün dibinden çıkan her şeyi inceleyerek, vaktiyle Zürih Gölü'ndeki göl evlerinden yapılmış kasabayı olduğu gibi kitap sayfalarına geçirdiler.

Kazık temeller üzerinde kurulmuş böyle göl evleri, bir zamanlar ülkemizde de, şimdi Moskova'nın bulunduğu yerlere yakın Klazma Irmağı'nda ve Muron şehri yakınlarında Veletma Irmağı'nda da vardı.

Arkeologlar İsviçre'de Nevşatel Gölü'nü de incelediler. Yapılan incelemeler, gölün dibinin birkaç kat olduğunu göstermiştir.

Börekte hamurun peynirden kolayca ayrıldığı gibi, gölün dibinde de bir katı diğerinden ayırmak kolaydı. Altta bir kat kum, onun üstünde ev, kap kacak ve alet kalıntılarıyla çamur katı, sonra yeniden kum tabakası. Bu böylece birkaç defa tekrar ediyordu. Yalnız bir yerde, iki kum tabakası arasında kalın bir kömür tabakası vardı.

Bu tabakalar nasıl meydana gelmişti?

Kumu su getirebilmişti, kömür nereden çıkmıştı?

Burada ateş yakılmış olduğu da belliydi.

Bilim adamları, tabakaları inceleyerek gölün tüm tarihini öğrendiler. Çok eski zamanlarda gölün kıyılarına gelen insanlar, köylerini burada kurmuşlardı. Yıllar sonra göl suları kabara kabara kıyıyı basmıştı.

İnsanlar su altında kalan köylerini bırakıp gitmişlerdi. Yapılar suda çürüyüp harap olmuştu. Önceleri kırlangıçların cıvıldaştığı damların üzerinde küçük balık sürüleri yüzmeye başlamıştı. Evin ardına kadar açık kapılarından, yüzgeçlerini oynata oynata turna balıkları çıkıyordu. Sobanın yanındaki karyolanın altında yengeçler bıyıklarını kımıldatıyordu. Harabelerin üzerini yavaş yavaş çamurlar, bunları da kumlar kaplıyordu.

Çok daha sonraları, su yavaş yavaş çekilerek gölün dibi görünmeye başladı. Eskiden köyün bulunduğu kumluk alandan da çekildi. Köy artık görünmüyordu. Çünkü kumların altında kalmıştı.

İnsanlar yeniden gölün kıyısına göç ettiler. Baltalar işlemeye, sarı kumların üzerine yongalar saçılmaya başladı. Göl kenarında birbiri ardınca yeni ve sağlam evler yükseldi.

İnsanla gölün savaşı işte böyle sürüp gidiyordu. Bu savaşta talih bir insanlara, bir göle gülüyordu. İnsan yapıyor, göl yıkıyordu.

Bu sonu gelmeyen savaştan usanan insanlar, gölün kenarını bırakıp dibine kazıklar çakarak bunların üzerinde, gölün ortasında yaşamaya başladılar. Döşemenin aralıklarından görünen su, artık insanlar için tehlikeli değildi. Ne kadar yükselirse yükselsin, döşemeye kadar çıkamazdı.

Ama insanın sudan başka bir düşmanı daha vardı: Ateş...

İnsan, mağaralarda yaşadığı o uzak zamanlarda ateşten korkmazdı. Mağaranın taş duvarları yanacak değildi ya.

İlk ahşap evlerle birlikte ilk yangınlar da başladı. Binlerce yıldır, insanın hep isteğine boyun eğen ateş, şimdi bir yırtıcı hayvan gibi tırnaklarını göstermişti.

İşte Nevşatel Gölü'nün dibinde bulunan kalın kömür tabakası, eski bir yangın kalıntısıydı.

Ne ana baba günüydü yangın! İnsanlar canlarını kurtarmak için çocuklarını bağırlarına basarak suya atlıyorlardı. Ağıllarda çılgına dönen hayvanlar, bas bas bağırıyorlardı. İnsanların onları düşünecek vakitleri yoktu. Ağaç kasaba, etrafa kıvılcımlar saçarak yanıyordu.

Kasaba halkı için yangın büyük bir felaketti.

Evleri kül eden ateş, bize ve müzelerimize çok değerli şeyler yani ağaç kaplar, balıkçı ağları, hatta buğday taneleri ve bitki sapları gibi şeyleri bırakmıştır.

Ateş kolayca yakabileceği şeyleri, nasıl olmuş da mucize kabilinden korumuştur?

Eşyalar tutuşarak suya düşüyordu. Su onları söndürüyor yani koruyordu. Böylece zedelenmeden gölün dibine çöküyorlardı. Orada eşyaları başka bir bela bekliyordu: Çürüme tehlikesi. Fakat yanarak kömürleşmeleri, onları bu tehlikeden kurtarmıştı. İncecik bir kömür kabuğu, eşyaları çürümekten korumuştu.

Eşyalar ateşten ayrı, sudan ayrı etkilenselerdi, yok olup giderlerdi. Fakat ateşle su birlikte işliyordu. Bu sayede binlerce yıl önce dokunmuş ve çok dayanıklı olmayan bir keten parçası bile korunabilmiştir.

İlk Kumaş

İlk kumaş, tezgâhta dokunmamış, elle örülmüştür.

Eskimolar, şimdi bile kumaşı dokumazlar, örerler. Bunun için dört köşe bir gergefe, çözgü ödevini gören uzunlamasına iplikler gerer, enine atılan iplikleri doğrudan doğruya parmaklarıyla geçirirler.

Uzunlamasına iplikler gerilmiş bu gergefin, şimdiki dokuma tezgâhlarına benzer hiçbir tarafı yoktur. Ama dokuma tezgâhının aslı, yine de bu dört köşe gergeftir.

Gölün dibinde bulunan kömürleşmiş ve kararmış bez parçası, insanın hayatında çok önemli bir olayı gösteriyor. Önceleri hayvan derilerinden elbise dikip giyen insan, artık keten yetiştirerek ipliklerinden kumaş yapmıştır.

Kumaştan binlerce yıl önce doğan iğne, en nihayet deri dikmekten bez dikmeye geçmiştir.

Mavi çiçeklerle kaplı keten tarlası, kadınların başına yeni işler açmıştı.

Eller, orak işlerinden yorgunluğunu daha alamadan, ketenleri kökleriyle dikmeleri gerekiyordu. Keten dikilip kuru-

tulur, sonra yıkanıp yine kurutulurdu. Ama iş bununla da bitmezdi. Kurutulmuş keteni tokmaklarla döver, tararlardı. Böylece apak keten hazır olurdu. Artık sıra, keten sümeğini eğirecek olan kirmendeydi. Ancak bundan sonra dokunmaya başlanabilirdi.

Kadınların ketenle uğraşmaktan başlarını kaşımaya vakitleri kalmazdı. Buna karşılık, artık süslü baş örtüleri, önlükleri, saçaklı etekleri vardı.

İlk Madenciler

Şimdi her evde, yapma malzemelerden istediğiniz kadar eşya bulabilirsiniz.

Doğada ne tuğla, ne çini, ne dökme demir, ne de kâğıt vardır. İnsanın çini ya da dökme demir elde etmek için, doğanın verdiği aracı tanınmayacak kadar değiştirmesi gerekmiştir. Dökme demir, kendisini doğuran maden filizine benzer mi? Ya da sarı saydam çini bir fincana bakıldığı zaman, balçıktan yapıldığı akla gelir mi?

Ya beton, selofan, plastik, suni ipek, sentetik kauçuk gibi maddeler? Dağlarda beton kayalar ya da ağaçtan ipek yapabilen böcekler nerede görülmüştür?

İnsan, maddeye hâkim oldukça, yavaş yavaş doğa atölyesinin daha derinliklerine giriyordu. İşe taşı taşla yontmakla başlayan insan, şimdi moleküllerle, yani gözle görülmeyen parçacıklarla uğraşıyor.

Bu iş çok eski zamanlarda, maddeler bilimi sayılan kimyanın doğuşundan çok daha önce başlamıştı. Denebilir ki insan, maddeyi çoğu zaman değiştiriyor da, farkında bile olmuyordu.

İlk çömlekçiler balçığı pişirdikleri zaman, farkında olmadan maddeye hâkim oluyorlardı. Bu kolay bir iş değildi. Maddenin zerrecikleri bir taş parçası gibi yontulup değiştiri-

lemez, elle şekil verilemez. Burada el gücü yerine, maddeye yeni nitelikler kazandıracak başka bir kuvvet gerek.

İnsan ateşin yardımıyla bu yeni kuvveti bulmuş oldu. Ateş, balçığı, ekmeği pişiriyor, bakırı eritiyordu.

Göl diplerinde taş aletlerle birlikte, ilk bakır aletleri de buluyoruz.

Yüz binlerce yıl boyunca aletlerini taştan yapmış olan insan, nasıl oldu da birdenbire madenden alet yapmayı öğrenebildi? Üstelik madeni nerede buldu?

Ormanlarda ve ovalarda gezinirken, bakır parçalarına rastlamayız. Şimdi bakır külçe ender bulunur. Eskiden böyle değildi. Birkaç bin yıl önce külçe bakır, şimdikinden daha sık bulunabilirdi. Bakır külçeleri ayaklarının altında yuvarlandığı halde insanlar buna önem vermezlerdi, çünkü aletlerini çakmaktaşından yaparlardı.

Bakır, insanların dikkatini ancak çakmaktaşı tükenmeye başlayınca çekti. İnsanlar kıyasıya harcadıkları için çakmaktaşı tükenmeye başlamıştı. İşlerken, etraflarında öbek öbek çakmaktaşı parçaları bırakırlardı ve bunlar artık hiçbir işe yaramazdı.

Yüz binlerce yıl boyunca, işe yarar çakmaktaşı yedekleri hissedilir derecede azalmıştı. Üstelik her çakmaktaşı, balta, kazma, bıçak gibi büyük aletler yapmaya uygun değildi.

Birçok yerde çakmaktaşı kıtlığı başladı. Bu büyük bir felaketti. Ülkemizde demir yetersizliği baş göstermiş olsa, fabrikalarımızın halini düşünün. Demir arayıp bulabilmek için gittikçe yerin daha derinliklerine inmek ve oradan maden cevheri çıkarmak zorunda kalırdık.

Eski insanlar da böyle yapmış, çakmaktaşı ocakları açmaya başlamışlardı. Bunlar dünyada ilk maden kuyularıydı.

Bazı yerlerde tebeşir yataklarına, on-on iki metre derinlikte eski maden ocaklarına rastlanır. Bilindiği gibi, çakmaktaşıyla tebeşir çoğu zaman bir yerde bulunurlar.

O zaman yeraltında çalışmak tehlikeliydi. Ocağa iple inilirdi. Karanlık ve dumanlı ocaklarda çıra ya da küçük bir yağ kandili ışığında çalışılırdı. Şimdi madencilerin hayatlarını korumak için maden ocakları ve tüneller dayanaklarla tutturulur. Eski zamanlardaysa, ocakların duvar ve tabanlarını pekiştirmeyi bilmezlerdi. Çöken ocaklarda, madencilerin diri diri gömüldüğü olurdu. Bugün eski çakmaktaşı ocaklarında, tebeşir tabakaları altında ölmüş madencilerin iskeletleri ve geyik boynuzundan yapılmış kazmaları bulunur.

Böyle ocaklardan birinde iki iskelet bulunmuştu, bir adamla bir çocuk iskeleti. Anlaşılan baba, oğlunu da alıp işe götürmüş ve bir daha eve dönmemişlerdi.

Şimdi gelelim yine çakmaktaşına.

Çakmaktaşı azalıyordu dedik. Hele iyisini elde etmek gittikçe güçleşiyordu. Oysa çakmaktaşı insana çok gerekliydi. Baltasını, bıçağını, çapasını hep ondan yapardı.

Öyle ki, çakmaktaşı yerine başka bir şey bulmak gerekti. Çakmaktaşından başka insanlar daha neleri denemediler! Hele gözleri hep bakır külçelerindeydi. Bu yeşil külçeler nasıl taşlardı acaba, bir işe yararlar mıydı?

Bir külçeyi alıp çekiçle dövmeye başladılar. Taş zannettikleri için bakırı da taş gibi işlemek istiyorlardı. Bakır, çekiçle dövüldükçe sertleşiyor, şeklini değiştiriyordu. Ama bakır dövmek ustalık isterdi. Fazla dövülünce incelip parçalanırdı.

İnsan işte böylece madeni ilk kez dövmeye, yani işlemeye başlamıştı. Gerçi bu, madeni soğuk işlemekti. Soğuk işlemeden, ısıtarak işlemeye geçiş pek uzun sürmedi.

Kimi zaman bakır külçenin ya da bakır filizinin ateşe düştüğü oluyordu. Belki de insan, balçığı pişirdiği gibi bakırı da bile bile pişirmeyi denemişti. Ateş tavını alınca, bakır eriyip ocağın dibine dökülerek yuvarlak bir şekilde birikirdi.

İnsanlar, elleriyle yaratmış oldukları harikaya şaşarak bakar ve bu yeşilimtırak kara taşı kırmızı bakıra çevirenin kendileri olmayıp "ateşin ruhu" olduğunu sanırlardı.

Eriyip ocağın dibine toplanan bakırı parçalayıp taş çekiçleriyle balta ağzı, kazma ve bıçak yaparlardı.

Böylece insan, tabiatın sihirli mahzeninde parlak ve dokunulduğu zaman çın çın öten bir maden bulmuştu. Yani insanın attığı külçe ya da filiz, bakır olup karşısına çıkmıştı.

İşte bu harikayı yaratan da insanın emeğiydi.

İlk Çiftçiler

Geçen yüzyılın sonlarında, Rus arkeologlarından V. V. Hvoyko, Kiev ilindeki Tripolye Köyü yakınlarında eski bir köy bulmuştu.

Daha sonra yurdumuzun güneyinde bunun gibi çok köyler bulundu.

Bu köyleri, arkeologlarımızdan T. S. Passek ile B. L. Bogayevski incelediler. Bu incelemelerden, çiftçilerin beş bin yıl önce yaşamış olduklarını şimdi iyice biliyoruz.

Etrafı yüksek bir çitle çevrili köyün ortasında bir ağıl vardı. Alanın çevresinde de dört damlı, balçık toprak sıvalı ahşap evler yükseliyordu.

Hatta daha o zamanlar bu evlerden birinin balçıktan yapılmış bir maketi bulunmuştu. Bunun oyuncak olmayıp büyü için kullanmak üzere yapılmış olduğu pek muhtemeldir.

Belki de insanlar, içinde kadın şekilleri de bulunan böyle bir küçük evin, büyük gerçek evi kötü ruhlardan ve çeşitli uğursuzluklardan koruyabileceğine inanıyorlardı.

Maket evin kapısının sağında bir soba, solunda da öteberi koymak için kapların bulunduğu yüksekçe bir yer göze çarpıyordu. Bunun hemen yanında, tane ezen eğilmiş bir ka-

dın figürü vardı. Kurban kesilen yerse kapının karşısındaki pencerenin yanındaydı. Sobanın başında da, ocağın koruyucusu sayılan bir kadın figürü duruyordu.

Böyle bir eve hakkıyla ev denebilirdi. Çatı kaplaması doğrudan doğruya kirişler üzerindeydi. Üzerinde yatılabilen sobası, şimdiki Rus köylerinde bulunan sobaları andırıyordu. Döşemesi, pişirilmiş topraktan olduğu için sertti. Toprağı pişirmek için ev kurulurken döşemenin üzerinde ateş yakılırdı... Balçıkla sıvalı duvarlar, çeşitli resimlerle süslenmişti.

Her evde, birbirinden bölmelerle ayrılmış birkaç oda vardı.

Köylerde evlerden başka büyük kulübeler de bulunuyordu.

Halk arasında usta çömlekçiler, demirciler, bakırcılar da vardı.

Çömlekçiler bir metre yüksekliğinde küpler yapıp onları renkli resimlerle süslerlerdi. Pembemsi balçıktan yapılmış kaplar, çizgilerin, helezonların ve çeşitli şekillerin meydana getirdiği şeytanca yapılmış desenlerle süslenirdi. Desen, yer yer gözlerini genişçe açmış bir insan yüzünü, bir yaban hayvanını ya da güneşi andırıyordu.

Köydeki kazılarda bulunan aletler incelenirse, taş aletlerden bakır aletlere geçişin nasıl olduğu açıkça görülür.

Bıçak, kazma, ok uçları gibi en eski aletler, çakmaktaşından ve kemikten yapılmıştı.

Toprak, taştan ya da boynuzdan yapılmış çapalarla işlenirdi. Ağaç bir sap geçirmek için çapaya delik açılırdı.

Ekinler, inek kaburgalarından ya da ağaçtan yapılmış oraklarla biçilirdi. Ağaç orakla başaklar biçilemeyeceği için üzerine çakmaktaşından yapılan keskin dişler takılırdı.

Yine aynı köylerde ilk bakır aletlerin, yani geniş yüzlü balta ağızlarının kalıpları da bulunmuştur.

O zamanlar hangi tahılların yendiğini bile biliyoruz şimdi. Arkeologlar, Kolomiyşçina Köyü'nde duvarları sıvamada kullanı-

lan balçığın içinde buğday, arpa, çavdar, darı taneleri ve başaklarını bulmuşlardı.

Emeğin Takvimi

Zamanı yıllar, yüzyıllar, binyıllarla ölçeriz. Eski insanın hayatını inceleyenlerinse başka bir takvim, başka bir zaman ölçüsü kullanmaları gerekmiştir. Örneğin, "şu kadar bin yıl önce" diyecek yerde "eski taş devrinde", "yeni taş devrinde", "bakır devrinde", "tunç devrinde" deriz. Bu, yılları gösteren bir takvim olmayıp insan emeğinin değiştiği devirleri gösteren takvimdir. Bu takvimden, insanın yolu üzerinde hangi aşamalardan, hangi duraklardan geçmiş olduğu hemen anlaşılıverir.

Hepimizin bildiği takvimde hem büyük, hem küçük zaman ölçüleri, yani yıl, ay, gün, saat vardır.

Zaman, büyük ve küçük parçalara ayrılmıştır. İnsan emeğinin devirlerini gösteren takvimde de Taş Devri'nin "yontma taş devri" ve "cilalı taş devri" olarak ayrılması gibi.

Şimdi hikâyemizde taş aletlerin yerini maden aletlere bıraktıkları, çiftçiliğin ve hayvancılığın doğduğu tarih aşamasına gelmiş bulunuyoruz. İşbölümüyle birlikte değiş tokuş başlamıştı. Bir yerde yapılan bakır balta ağzı, yavaş yavaş bir kabileden diğerine geçiyordu.

İnsanlar buğday verip deri almak ya da kumaşlarını çanak çömleklerle değiştirmek için kayıklarla köy köy dolaşırlardı. Kabilelerden biri bakır bakımından zengindi, diğeri de çömlekleriyle ün salmıştı. Böylece herhangi bir gölün ortasındaki kazıklar üzerinde kurulmuş köyün halkı, mallarını değiştirmek için gelen misafirleri karşılardı. Mallarla birlikte kabilelerin tecrübeleri ve yeni çalışma metotları da birinden diğerine geçerdi.

Kabilelerin konuştukları diller başka başka olduğuna göre, değiş tokuş sırasında insanların işaret diline başvurmaları gerekiyordu. Bunlar kabilelerine dönerken beraberlerinde yalnız eşyalar değil, farkına bile varmadan benimsedikleri yabancı sözleri de getirirlerdi. Böylece kabilelerin dilleri, sözlerle birlikte fikirleri de birbirine karışırdı.

Yabancı kabilelerin tanrıları da kendi tanrılarının yanında yer alırdı. Birçok inançtan, gelecekte başlı başına halkları kapsayacak inançlar doğuyordu.

Tanrılar böyle geze geze, yeni yeni yerlerde yeni yeni adlar alıyorlardı. Ama adları ne olursa olsun, bunlar kolayca tanınırdı.

Eski halkların dinlerini incelerken, Babillilerin Tammuz, Mısırlıların Osiris, Yunanlıların Adonis adını verdikleri tanrıların hep aynı Tanrı olduğunu görürüz. Bunlar eski çiftçilerin, sonbaharda ölüp ilkbaharda yeniden dirilen tanrısından başka bir şey değildi.

Bazen tanrıların nasıl gezdiklerini harita üzerinde bile gösterebiliriz. Örneğin Adonis, Yunanistan'a Suriye'den, Sami halklarının yaşadığı ülkelerden gelmiştir. Bunu bizzat "Adonis" adı da gösterir ki, Samilerin dilinde "bay" demektir. Yunanlılar, anlamadıkları bu sözü insanlara ad olarak vermişlerdir.

İşte eşyaların, sözlerin, inançların değiş tokuşu böyle oluyordu.

Değiş tokuşun her zaman barış içinde, kavgasız yapıldığı söylenemez. Eğer "misafirler" bakırı, kumaşları, tahılı zorla alabilirlerse, bundan hiç çekinmezlerdi. Zaten bir aldatma olan değiş tokuş, çoğu halde göz göre göre soyunculuk halini alırdı. Misafirler ve ev sahipleri silaha sarılıp tartışmayı çarpışmayla hallederlerdi. Yabancıyı soymak da, öldürmek de günah sayılmazdı.

Öyle ki, köylerin kalelerle çevrilmeye başlanması sebepsiz değildi. Davetsiz misafirlerin gelmemeleri için köylerin çevrelerine hendekler kazılır, çitler örülürdü.

Yabancı kabilelerden olanlara pek güvenilmezdi. Her kabilenin üyeleri, yalnız kendilerini insan sayar, yabancılara insan gözüyle bakmazlardı. Kendilerine "Güneşin çocukları", "Göğün insanları" adlarını verir, yabancılaraysa aşağılayıcı lakaplar takarlardı. Sonraları bu lakapların bazı halklara, alınlarına yapıştırılmış gibi, ad oldukları da çok görülmüştür.

Kızılderililer arasında şimdi bile "tozlu burunlular" ve "eğri halk" gibi kabileler vardır. Herhalde, övünülemeyecek bu lakapları, sözü geçen kabileler kendileri seçip almış olmasalar gerek.

5

İki Yasa

Tarihte, gezginlerin gemileriyle yalnız yeni ülkeler değil, çoktan unutulmuş zamanları da buldukları defalarca görülmüştür.

Avrupalılar Avustralya'yı buldukları zaman, başlı başına bir kıtayı ele geçirmek onlar için büyük bir başarıydı.

Avustralyalılar içinse bu gerçek bir talihsizlikti. Çünkü insan emeğinin devirlerini gösteren takvime göre hesaplanırsa, bunlar daha geri bir zamanda yaşıyorlardı. Avrupalıların göreneklerinden bir şey anlamıyorlar ve düzenlerine boyun eğmek istemedikleri için kendilerine yabanıl hayvanlar gibi davranılıyordu. Avustralyalılar halen kulübelerde yaşıyorlardı. Avrupa şehirlerindeyse yüksek binalar kurulmuştu. Avustralyalılar özel mülkiyetin ne olduğunu bilmiyorlardı. Avrupa'daysa, birisi başkasının ormanında geyik avlarsa oradan atılırdı.

Avustralyalı için yasal olan, Avrupalı için suçtu.

Avustralyalı avcılar, karşılarına bir koyun sürüsü çıktığı zaman sevinç çığlıklarıyla sürüyü sarar ve ürkmüş koyunlara her yandan yağmur gibi mızrak yağdırırlardı. Ama burada işe Avrupalı çiftçiler ve mavzerleri karışırdı.

Hayvancılıkla uğraşan Avrupalı için koyun mal olduğu halde, ilkel şartlarda yaşayan Avustralyalı avcı için bir avdı. Avrupalıların yasalarına göre koyun, onu satın alan ya da büyüten sahibinin malıydı. Avustralyalıların yasalarına göreyse hayvan, onu izleyip vuranındı.

Avustralyalılar kendi zamanlarının yasalarına uydukları için Avrupalılar bunları insan değillermiş de, koyun sürüsüne saldıran kurtlarmış gibi tepelerlerdi.

Avustralyalı kadınlar, patates ekili bir tarla buldukları zaman da iki yasa birbiriyle çarpışırdı. Kadınlar hemen bu tatlı yerelmalarını değneklerle kazıp çıkarmaya başlarlar ve bu kadar çok yenir kökün bir yerde bulunmasına şaşarlardı. Burada bir saat içinde topladıklarını başka yerde bir ayda toplayamazlardı.

Ama bu şans, kadınlar için büyük bir felaket olurdu. Silahlar patlar, kadınlar kimin tarafından ve niçin öldürüldüklerini anlamadan, sırtlarında yükleriyle yere serilirlerdi.

Amerika'nın bulunması da iki dünya arasında bir çatışma idi.

Özel Mülkiyet Yoktu

Amerika'yı bulan Avrupalılar, yeni bir dünya bulduklarını sanıyorlardı.

Kristof Kolomb'a, üzerinde:

"KOLOMB, KASTİLYA VE LEON İÇİN YENİ BİR DÜNYA BULDU!" sözleri yazılı bir nişan verilmişti.

Ne var ki bu "yeni dünya", gerçekte eski bir dünyaydı. Avrupalılar çoktan unutmuş oldukları geçmişlerini, bir rastlantıyla Amerika'da bulmuşlardı.

Kızılderililerin görenekleri okyanusun öbür kıyısından gelenlere vahşi ve anlaşılmaz görünüyordu. Kızılderililerin evleri, elbiseleri, düzenleri, Avrupalılarınkine benzemiyordu.

Kuzeyde yaşayan Kızılderililer topuzlarını, mızrak uçlarını taştan ve kemikten yapıyorlardı. Demirin ne olduğunu henüz bilmiyorlardı. Artık çiftçilikle uğraşıp mısır ekiyor, kabak, bakla, tütün yetiştiriyorlardı. Başlıca işleri avcılıktı. Ahşap evlerde yaşıyor, köylerini çitle sarıyorlardı.

Daha güneyde, Meksika'da yaşayan Kızılderililerin bakır aletleri, altından süslü eşyaları, kerpiçten yapılmış, alçıyla sıvanmış büyük evleri vardı.

Amerika'ya ilk çıkanlar yani fatihler, bütün bunları günlük notlarında tüm ayrıntılarıyla inceden inceye anlatmışlardı.

Ama eşyaları anlatmak, düzenleri anlatmaktan çok daha kolaydır.

Amerika'daki düzense öylesine acayipti ki, Avrupalılar bunları hiç anlamıyor ve bu konuda karışık şeyler anlatıyorlardı.

"Yeni dünya"da para, tüccar, zengin ve fakir yoktu. Kızılderililer arasında, altının ne olduğunu bilen kabileler vardı, ama değeri bilinmiyordu.

Kristof Kolomb'un gemicilerinin ilk gördükleri Kızılderililerin burunlarında altın iğneler, boyunlarında da altın gerdanlıklar vardı. Fakat bu süsleri boncuk, oyuncak ve ufak tefek eşyalarla hiç nazlanmadan değiştiriyorlardı.

Denizin öte yanından gelenler, dünyada yaşayan insanların köle ve efendilere, ağa ve köylülere ayrılmalarına alışmışlardı, burada nedense herkes eşitti. Amerika'da düşman esir edilirse ne köle ne de uşak yapılır, ya öldürülür ya da evlatlığa alınırdı.

Burada ayrı ayrı kimselere ait şatolar, evler, çiftlikler yoktu. İnsanlar "uzun evler" denilen ortak evlerde yaşarlardı. Tüm bir soy bir yerde yaşar, ortaklaşa çalışır, hep birlikte yer içerlerdi. Toprak ayrı ayrı insanların değil, bütün kabilenin malıydı. Yabancı toprakta çalışan toprak köleleri yoktu. Burada yaşayanların hepsi özgürdü.

Derebeylik düzeninde, yani toprak köleliği çağında yaşayan Avrupalıları şaşırtmak için yalnız bu bile yeterdi. Kaldı ki, dahası da vardı.

Avrupa'da bir kimse başkasının malına el koyarsa, jandarmanın yakasına yapışıp kendisini apar topar hapse tıkacağını herkes bilirdi. Buradaysa ne özel mülkiyet, ne jandarma, ne de hapisane vardı. Bununla birlikte burada kendine özgü bir düzen vardı. Bu düzeni koruyorlardı, ama Avrupa'daki gibi değil.

Avrupa'da devlet, zenginlerin mal ve mülküne yoksulların el uzatmamalarına, uşakların efendilerine boyun eğmelerine, toprak kölelerinin ağalar için çalışmalarına dikkat ederdi.

Buradaysa insanı, akrabası ve soydaşları savunurdu.

Biri öldürülecek olursa, bunun öcünü bütün soy birden alırdı. Fakat işin tatlıya bağlandığı da olurdu. Öldürenin akrabaları af diler, öldürülenin akrabalarına armağanlar verirlerdi.

Avrupa'da imparatorlar, krallar, prensler vardı. Buradaysa ne kral vardı, ne taht. Kabilenin işlerini, bütün kabile huzurunda şefler kurulu çözümlerdi. Bir kimse gösterdiği yararlık için şefler kuruluna seçilir, fakat işini iyi yapmazsa atılırdı. Şefliğe seçilen, soydaşlarının başına efendi kesilemezdi. Zaten "şef" sözü, bazı Kızılderili kabilelerin dillerinde sadece "hatip" demekti.

Eski dünyada devletin başkanı kral, ailenin reisi de babaydı. Toplumun en büyük birliği devlet, en küçük birliği de

aileydi. Kral uyruklarını, baba da çocuklarını yargılar ve cezalandırırdı. Kral oğluna ülkeyi, baba da oğluna mülkünü miras bırakırdı.

Yeni dünyadaysa, babanın çocukları üzerinde hiçbir nüfuzu yoktu. Çocuklar analarının olup onların yanında kalırlardı. "Uzun evde" her şeyi kadınlar idare ederdi. Avrupalılarda erkek çocuklar evde kalır, kız çocuklarsa kocaya giderlerdi. Burada tam tersine erkek kadını değil, kadın erkeği evine alırdı. Evin efendisi kadındı.

Bir gezgin şunları yazmıştı:

"Çoğu hallerde evin efendisi kadındı. Ama etrafında bütün soy sımsıkı birleşmiş olurdu. Erzak stokları ortaktı. Fakat eve avı seyrek getiren erkeğin başına gelmedik kalmazdı. Ne kadar çocuğu ve malı olursa olsun, her an yorganını denkleyip evi terk etme emri alabilirdi. Kadını dinlememek olmazdı. Dinlemediğinde biri araya girip onu korumazsa, erkeğin kendi soyuna dönmesi ya da başka soydan bir kadınla evlenmesi gerekirdi. Kadınlar büyük bir kuvvetti. Yerlilerin deyimiyle şefin "boynuzunu kırmak" gerekirse, yani onu yeniden bayağı bir sıra erine çevirmek gerekirse, bunu uzun uzadıya düşünmeden hemen yaparlardı. Şefi seçme işi de yine kadınların elindeydi."

Eski dünyada kadın erkeğine bağlıydı. Kızılderililerde kadının yerini Puşkin'in bir hikâyesinden öğrenebiliriz: John Tenner gerçekte yaşamış bir insan. Kızılderililere esir düştüğü zaman kendisini Net No Kua adlı bir kadın evlatlığa kabul etmiş. Bu kadın Otavuavlar kabilesinin önderiymiş. Kayığında hep kendi bayrağı bulunurmuş. Net No Kua, İrlgiliz kalesine girdiği zaman, top atışlarıyla karşılanırmış. Yalnız Kızılderililer değil, beyazlar bile ona saygı gösterirlermiş.

Böyle bir düzende insanın soy aslının babada değil, anada aranmasında şaşılacak bir şey yoktur. Avrupa'da çocuk-

lar babalarının soyadlarını, buradaysa analarının soyadlarını alırlardı. Baba "Geyik" soyundan, anaysa "Ayı" soyundan olursa, çocuklar "Ayı" soyundan sayılırdı. Her soy, kadınlardan, bunların kızlarının çocuklarından ve kız torunların yine kız torunlarından meydana gelirdi.

Avrupalıların bütün bunlara aklı ermiyordu. Kızılderililere de, görenek ve törelerine de vahşi gözüyle bakıyorlardı.

Yay ve ok, ilk kayıklar ve ilk çapalar zamanında kendilerinin de tıpkı böyle bir düzenleri olduğunu Avrupalılar unutmuşlardı.

İlk kolonistler ve gezginler, Amerika hakkındaki notlarında soy önderlerini, toprak ağaları olarak tasvir ederler. Önderliği bir rütbe, totemi de arma sayarlardı. Bu notlara göre önderler, yani şeref kurulu, senato; büyük askeri şefse kraldı. Yani şimdiki başkomutana kral demek gibi bir şey.

Amerikalı beyazlar, birkaç yüzyıl boyunca yerli halkın görenek ve törelerini anlayamamışlardı. Amerikalı Morgan *Eski Toplum* adlı kitabında, Amerika'yı ikinci defa keşfedinceye kadar bu böyle sürüp gitmişti. Morgan, İrokuaların ve Azteklerin yaşadıkları klan toplumunun, Avrupalıların çoktan geçmiş oldukları bir aşama olduğunu ispat etti.

Fakat Morgan, kitabını 1879 yılında yazmıştı. Bizse Amerika'nın keşfedildiği dönemden bahsediyoruz.

Beyazlar Kızılderilileri anlamadıkları gibi, Kızılderililer de beyazları anlamıyorlardı. Kızılderililer, beyaz insanların bir avuç altın yüzünden birbirlerinin gırtlağına sarılmaya hazır olmalarına akıl erdiremiyorlardı. Beyazların Amerika'ya niçin geldikleri ve "yabancı toprakları zapt etme"nin ne demek olduğu akıllarına sığmıyordu.

İlk insanların inanışına göre toprak bütün kabilenin malı olup koruyucu ruhlar tarafından korunurdu. Yabancı bir toprağa el koymak, yabancı tanrıların gazabını üzerine çekmek demekti.

Kızılderililerin de savaştıkları olurdu. Fakat komşu kabileyi yendikten sonra halkını köleye çevirmez, onlara kendi düzenlerini kabul ettirmez, şeflerini değiştirmezlerdi. Sadece haraç almakla yetinirlerdi. Böylece iki dünya, iki düzen çarpışmıştı. Amerika'nın fethinin tarihi, iki dünyanın çarpışmasının tarihiydi.

Burada örnek olarak, Meksika'nın İspanyollar tarafından alınışını hatırlatmak yerinde olur.

Yanlışlıklar Zinciri

1519 yılında Meksika kıyılarında üçer direkli, on bir kalyonlu bir donanıma göründü. Bu geniş tekneli kalyonların burun ve kıç tarafları sudan bir hayli yukarıdaydı. İki yandaki dört köşe lombozlarda top namluları dışarı çıkmıştı. Güverte boyunca askerlerin mızrak ve silahları görünüyordu. Amiral gemisinin burnunda, beresini alnına indirmiş, geniş omuzlu, sakallı biri duruyordu. Gözleri, dümdüz kıyıya ve orada toplanmış yarı çıplak Kızılderili kalabalığına dikilmişti.

Amiral gemisindeki adamın adı Cortés'ti. Cortés Meksika seferine gönderilmiş olan filonun komutanıydı. Her ne kadar İspanyol valisinin kendisini komutanlıktan çıkarma kararı cebindeyse de Cortés gibi azgın bir maceraperest için istifa emrinin ne önemi olabilirdi? Cortés'i İspanya'dan uçsuz bucaksız okyanus suları ayırıyordu. Burada, gemilerde kendini kral sayıyordu.

Gemiler demir attılar. Buraya gelirken, yolda adalardan esir alınan Kızılderililer, top namlularını, top arabalarını, cephane dolu sandıkları, tüfekleri, kayıklara yüklemeye başlamışlardı. Atları gemilerden kayıklara indirip kıyıya çıkarmak her şeyden zordu.

Kızılderililer bu yüzden evlere, vücutlarını elbise altında gizleyen açık tenli insanlara, garip silahlarına hayretle bakı-

yorlardı. Fakat en çok şaştıkları, kıllı yeleli, kuyruklu ve kişneyen hayvanlardı. Ömürlerinde böyle acayip hayvan görmemişlerdi.

Beyaz insanların yaklaştığı haberi, deniz kıyısına, ülkenin içlerine, dağlara hızla yayıldı. Dağların arkasındaki vadide, Pueblo denen kasabalarda, Aztek kabilesinden insanlar yaşarlardı. Burada en büyük pueblo, Tenochtitlan'dı. Bu kasaba bir gölün ortasında kurulmuş olup köprülerle kıyıya bağlanmıştı. Uzaktan alçı badanalı evler ve tapınakların yaldızlı damları görünüyordu. En büyük evde Azteklerin askeri şefi Montesuma arkadaşlarıyla birlikte oturuyordu.

Montesuma, beyazların geldiğini öğrenir öğrenmez şefler kurulunu topladı. Ne yapmak gerektiğini uzun uzadıya düşündüler. En önemlisi beyazların niçin geldiklerini, ne istediklerini öğrenmekti.

Başka yerlerden gelip yayılan söylentilere göre, beyazların altına pek düşkün olduklarını şefler biliyorlardı. Bunun için kurul, beyazlara değerli armağanlar gönderip onlardan yurtlarına geri dönmelerini rica etmeyi kararlaştırdı.

Bu düzeltilmesi imkânsız bir hataydı. Çünkü altın, beyazların iştahını daha da kamçılayabilirdi. Ne var ki, Aztekler bunu bilmiyorlardı ve bilemezlerdi de. Nereden bileceklerdi? Kızılderililer ve beyazlar ayrı ayrı çağların insanlarıydı.

Elçiler yola düştüler. Beraberlerinde araba tekerleği büyüklüğünde altın halkalar, altın süs eşyaları, altından yapılma insan ve hayvan figürleri almışlardı.

Bu büyük değerleri toprağa gömseydiler daha akıllıca hareket etmiş olurlardı.

Cortés ve yol arkadaşları altınları gördükten sonra, Aztekler artık hapı yutmuşlardı.

Elçiler, Cortés'ten geldikleri yere dönmesini boşuna rica ettiler, davetsiz misafirlere yolun çetin ve tehlikeli olduğunu söylemekle onları korkutamadılar.

Önceleri İspanyolların, Meksika'nın altınları hakkında yalnızca kulaktan dolma bilgileri vardı, şimdiyse kendi gözleriyle görmüşlerdi. Gözleri fal taşı gibi açılmıştı. Demek söylenenler doğruymuş...

Elçilerin ricaları bunlara gülünç geliyordu. Hedef burnunun ucundayken geri dönmek düpedüz aptallık olurdu.

İspanyollar buraya gelirlerken yolda çekmedikleri kalmamıştı. Dişleri kırarcasına kuru peksimetler, ağızlarına kadar dolu kamaralarda sert yataklar, katranlı halatlarla uğraşmak, fırtınalar, su altındaki kayalar... İspanyollar bütün bunlara geceleri düşlerine bile giren servetlerin hatırı için katlanmışlardı.

Cortés ilerleme emri verdi. Silahlarla erzağı kölelerin sırtına yüklediler. Bunlar yük hayvanları gibi ıksıra tıksıra yola koyuldular. Başka ne yapabilirlerdi! Geride kalanları kılıçla dürtüyorlardı, baş eğmeyenlerin başları kesiliyordu.

Bu seferin, o zaman Azteklerce çizilmiş bir tasviri kalmıştır. Yalnız kalçaları bir bezle örtülü insanlar üç yoldan ilerliyorlar. Birinin sırtında top arabasının tekerleği, başka birinin sırtında bir deste silah, ötekininkinde öteberi dolu bir sandık. İspanyol subayı, Kızılderili'nin başı üzerinde bir değnek kaldırmış, bir eliyle de saçlarını tutup çizmesinin burnuyla karnını dövüyor. Yan tarafta bir kaya. Üzerinde çarmıha gerilmiş İsa.

İstilacılar kendilerini "iyi katolikler" sayar, işgal ettikleri topraklara birer haç götürürlerdi.

Resmin her yerinde Kızılderililerin kesik başları ve elleri göze çarpıyor.

Böylece özgür Kızılderililer, insanın insanı köleleştirmesinin ne olduğunu ilk kez görmüş oldular.

İspanyollar adım adım ilerliyorlardı. En sonunda bir dağ geçidinden bir göl, gölün ortasında da bir şehir gördüler.

Aztekler yabancılara direnmedikleri için davetsiz "misafirler" ellerini kollarını sallayarak şehre girdiler. Fakat ilk hareketleri hiç de nezaket kurallarına uygun değildi. Ev sahibi askeri şef Montesuma'yı esir olarak alıkoydular.

Cortés'in emriyle, Montesuma zincire vuruldu. Esirden, İspanya kralına sadakat andı içmesi istenildi. Montesuma da kralın ve ant içmenin ne olduğunu anlamadan buyurulan sözleri uysallıkla tekrarladı.

Cortés galip olduğunu; Meksika kralı sandığı askeri şefi de esir aldığını düşünüyordu. Esir kral, egemenliğini İspanya kralına devretmişti. Demek her şey yolundaydı. Fakat Cortés bu fikrinde fena halde yanılıyordu. Montesuma'nın İspanyolların işlerine aklı ermediği gibi, onun da Meksikalıların düzenlerinden haberi yoktu. Cortés, Montesuma'yı kral sanıyordu, oysa o sadece bir askeri şefti ve ülkenin kaderini tayin edemezdi.

Cortés kendisini galip saymakta acele etmişti:

Aztekler, Cortés'in aklından geçmeyen bir şey yaptılar: Montesuma'nın kardeşini yeni askeri komutan seçtiler.

Yeni şef, kabilenin bütün askerleriyle İspanyolların oturdukları büyük eve saldırdı.

İspanyollar toplarıyla ve tüfekleriyle ateş açtılar.

Aztekler taş fırlatıyor, ok atıyorlardı. Gülleyle kurşun, okla taştan kuvvetliydi. Fakat özgürlükleri uğrunda dövüşen Aztekleri hiçbir şey durduramazdı. Vurulan on Aztek'in yerine yüz Aztek geliyordu. Kardeş kardeşin, dayı yeğeninin öcünü alıyordu. Kimse ölümden korkmuyordu. Bütün kabile tehlikedeyken, bir Aztek için kendi hayatının ne önemi vardı.

Durumun kötüleştiğini gören Cortés, Azteklere görüşme teklif etti. Arabulucu olarak da, Montesuma'dan daha iyisi bulunamazdı. Çünkü Cortés'e göre Montesuma kraldı. Varsın halkına teslim olmayı emretsindi.

Zincirleri sökülen Montesuma evin yassı damına çıktı. Fakat soydaşları onu bir korkak ve hain gibi karşıladılar. Üzerine taş ve ok yağdırıldı. Dört bir yandan:

– Sus, alçak! Sen asker değilsin, elinden iplik eğirmekten, dokumaktan başka bir şey gelmeyen bir kadınsın! Bu köpekler seni esir tutuyor: Korkak! sesleri işitildi.

Montesuma yere yuvarlandı, ölesiye yaralanmıştı.

Cortés kuşatmayı güçbela yarabildi. Askerlerinin yarısı kırılmıştı. Bahtına, Aztekler onu kovalamadılar yoksa yakasını kurtaramazdı.

Aztekler Cortés'e çekilme imkânı vermekle yeni bir hata daha işlemiş oldular. Cortés yeni askerlerle bir daha saldırarak Tenochtitlan'ı kuşattı. Aztekler şehri mertçe savunarak İspanyollara birkaç ay dayandılar. Fakat yayla ok, toplara karşı ne yapabilirdi? Tenochtitlan düştü ve yağma edildi.

Demir çağının insanları, bakır çağının insanlarını yendiler. Eski klan, soy düzeni, yeni düzenin baskısına dayanamayarak yenildi.

Bu özgür ve mağrur askerlerin sayıca pek az kalmış torunları, şimdi çiftliklerde ırgat olarak çalışırlar.

6

Büyülü Çizmeler

Geçen yüzyılın yazarlarından biri, pazardan adi çizmeler yerine büyülü çizmeler satın alan talihli bir insan üstüne bir masal yazmıştı. Masalın kahramanı dalgın bir insan olduğu için çizmelerin büyülü olduğunu hemen anlayamamış, eve dönerken düşüncelere dalmış. Birden şiddetli bir üşüme gelmiş üstüne. Etrafına bakındığında buzlar ve ufukta solgun, kırmızı güneşi görmüş ve sihirli çizmelerin kendisini, kaşla göz arasında Arktika'ya getirdiğini anlamış.

Onun yerinde başka birisi olsaydı, büyülü çizmelerden mümkün olduğu kadar çok faydalanırdı. Ne var ki masalın kahramanı para canlısı değildi. Dünyada en çok bilimi severdi. Böylece, eline geçen fırsattan faydalanarak bütün yeryuvarlağını görüp öğrenmeye karar verdi. Büyülü çizmelerle kuzeyden güneye, güneyden yine kuzeye yeryüzünde dolaşmaya başladı. Bir bakarsınız kış, onu Sibirya'nın tayga ormanlarından Afrika çöllerine; bir bakarsınız gece, doğu yarımküresinden batı yarımküresine geçmeye zorluyordu.

Eski siyah bir ceketle, sırtında maden parçaları bitki koleksiyonu sandığıyla, bir taştan diğerine geçercesine bir adadan ötekine; Avustralya'dan Asya'ya, Asya'dan Amerika'ya gidiyordu.

Yüksek dağların, kâh ateş fışkıran yanardağların, kâh karlı dağların tepelerine usulca basa basa, maden ve bitki örnekleri topluyor, yeryuvarlağını ve üzerinde yaşayan her şeyi inceliyordu.

İnsanın geçtiği hayat yolunu öğrenmek için, tarihçinin de bir çeşit büyülü çizmeler giymesi gerekiyor.

Bazen mekân ve zamanın enginliği başımızı döndürdü. Fakat biz durmadan ilerledik. Zaten isteseydik bile, bayağı çizmeler giymiş insanlar gibi ara sıra durup ayrıntıları büyük bir dikkatle inceleyemezdik.

Bir sıçrayışta yüzyılları aşarken, bazı şeyler gözümüzden kaçmış olabilir. Fakat büyülü çizmeleri bir dakikacık olsun çıkarıp adi adımla yürümüş olsaydık, ayrıntıların karanlığında yolumuzu şaşırırdık. Bir insanın ormanda tek bir ağacı incelerken buna dalıp koca ormanı görmediği gibi.

Büyülü çizmelerimizle yalnız bir devirden başka bir devre değil, bir bilim dalından başka birine de geçmiştik.

Bitki ve hayvan biliminden dil bilimine, dil biliminden aletler tarihine, aletler tarihinden inanışlar tarihine, inanışlar tarihinden yeryüzünün tarihine.

Bu kolay bir iş olmamakla beraber bizim için kaçınılmazdı. Bilindiği gibi bütün bilimleri insan, insan için kurmuştur. Yeryüzünde insanın hayatı ve dünyadaki yeri düşünülecek olursa bütün bilimler gereklidir.

Cortés zamanındaki Amerika'daydık.

Şimdi de MÖ dördüncü ya da üçüncü binyıl Avrupası'na dönelim. Orada İrokuaların ya da Azteklerinki gibi klana, soya, her şeyi kadınların idare ettiği "uzun evler"e rastlarız.

Kadına evde saygı vardı. Çünkü evi kuran da, soyun başı da oydu. Kışlık erzağı kadın sağlar, toprağı kadın kazar, ürünü kadın toplardı.

Erkekten de çok çalışırdı kadın. Gördüğü saygı da daha çoktu tabii. Öyle ki, o zamanlar her köyde, her evde, kemik ya da taştan yapılmış bir kadın figürü bulunması sebepsiz değildir. Bu, soyun türediği ilk anaydı. Onun ruhu evi korurdu. İnsanlar bereket getirsin, evi düşmandan korusun diye ona yalvarırlardı.

Bir gün gelecek, evlerin koruyucusu bu ana, Atina'da şehri koruyan mızraklı tanrıçaya çevrilecekti. O zaman büyük şehri küçücük bir kadın figürü değil, şehre kendi adını veren Tanrıça Pallas Athena'nın heykeli koruyacaktı.

Eski Bina Çatlıyor

Dilimizde, soy yaşayışının bugüne kalmış serpintileri vardır, fakat belleğimizde bundan hiçbir iz kalmamıştır.

Çocukların yabancı kimselere "amca" ve "teyze" ya da "büyükbaba" ve "büyükanne" demeleri, bir köyde yaşayan insanların birbirleriyle akraba oldukları o eski düzenin kalıntılarıdır.

Kendimiz de bazen "yoldaşlar" yerine "kardeşler" der ya da yabancı bir çocuğa "oğlum" demez miyiz?

Başka dillerde de eski yaşayış tarzının kalıntılarına rastlanır. Örneğin Almancada "yeğen" yerine "kız kardeş çocukları" denir. Sebebi de ta eski zamanlarda kız kardeşin çocuklarının klanda kalması, erkek kardeşin çocuklarınınsa başka bir klana gitmesiydi: Çünkü erkek kardeş evlendiği kızın klanına geçerdi. Kız kardeş çocukları akraba "yeğen" sayılır, erkek kardeş çocuklarıysa akrabadan sayılmaz, başka klandan sayılırdı.

Eski zamanların Sak devletinde hükümdarlık oğula değil, hükümdarın kız kardeşinin oğluna geçerdi.

Daha geçen yüzyılda Afrika'da Aşanti devleti vardı. Hükümdarına, erkek olduğu halde "annelerin annesi" anlamına gelen "nine" denirdi.

Orta Asya'da, Semerkant'ta erkek hükümdara eski zamanlarda "sahibe", "hanımefendi" anlamına gelen "afşin" denirdi.

Ananın, evin sahibi ve efendisi olduğu matriyarkal düzenden kalma anlamların belleklerde ne kadar uzun zaman yaşadığını gösteren birçok örnek vardır.

Matriyarkal düzenin kalıntıları bugüne kadar unutulmadığına göre klan ve soy, çok sağlam kurullarmış demek ki.

Peki, madem ki bu kadar sağlamdı niçin yıkıldı?

Amerika'da soy, Avrupalı istilacıların gelmesiyle dağıldı. Avrupa'daysa soy, daha Amerika bulunmadan binlerce yıl önce, bir ağaç kurdunun kemire kemire çürüttüğü bir tahta ev gibi kendiliğinden yıkılmıştı.

Bu yıkılış, erkeğin ekonomiyi yavaş yavaş eline almasıyla başlamıştı.

Eski zamanlardan beri, kadınlar toprak işleriyle uğraşır, erkekler de hayvan güderlerdi. Klanda hayvan sayısı az olduğu sürece kadının yaptığı iş, yani çiftçilik başta gelirdi. Et çok seyrek yenir, süt içilmezdi. Kadınların topladığı ürün ol-

masaydı, evde yiyecek bir şey yok demekti. Zaten o çağlarda yiyecek olsa bile, sofraya çoğu zaman arpa ekmeği ya da bir avuç kuru tane konurdu. Çünkü fazla bir şeyleri yoktu.

Yine kadın eliyle toplanmış bal ya da yaban meyveleri de ekmeğe katık olurdu. Evin efendisi kadın olduğu için, her şeyi kadınlar idare ederdi.

Fakat her yerde ve her zaman böyle değildi. Step bölgelerinde hububat iyi yetişmiyordu. Step otları, yerini hububata bırakmak istemiyorlardı, kökleriyle toprağa sımsıkı tutunmuşlardı. Onların kapladığı katı ham toprağı çapayla kazmak zordu.

Tırmığa üç-dört kadın koşulduğu halde, yine de tırmık toprağı ancak üstünkörü kabartabilirdi.

Şöyle böyle kabartılmış toprağa ekilen tohumu güneş kavurur, kuşlar yerdi. Bunun için de ekinler çok cılız ve seyrek biterlerdi. Bundan başka kuraklık da kendine göre bir ayıklama yapar, ekinleri yakar, fakat her şeye dayanıklı yabanıl otlara dokunmazdı.

Orak vakti gelince de biçilecek bir şey kalmazdı. Çünkü yabanıl otların arasında başaklar görünmezdi. Step otları, kovulduktan sonra geri dönmüş düşman ordularının bayrakları gibi dalgalanıp dururdu.

Hububat yerine yabani ot bittiğine göre, bel büküp kol yormaya ne lüzum vardı.

Fakat insanın yabanıl ot deyip hor baktığı, hayvanlar için yemdi. Steplerde inek ve koyunlar doya doya otlayabilirlerdi. Step onlar için bereketli bir sofraydı.

Yıl geçtikçe hayvan sayısı artıyordu. Erkek, bıçağını kuşağına sokup sürüyü güderdi. Çobanın sadık dostu olan köpek, koyunları bir yere toplamakta sahibine yardım eder, bozkırda dağılmalarına meydan vermezdi. Hayvan sürüleri gittikçe çoğalıyor, insana daha çok süt, et, yün veriyorlardı.

Ekmek yetmiyordu, fakat bol bol koyun peyniri vardı, koyun etinden çorba pişiriliyordu.

Böylece bozkırda çobanın, yani erkeğin emeği birinci derecede önem kazanmaya başladı.

Erkek, çok geçmeden kuzey ormanlarında da kadını arka plana itti.

İsveç'te, kaya üzerine çizilmiş eski bir resim bulunmuştur. Resimde bir çiftçi tasvir ediliyor. Acemice çizilmiş olan bu resimde çiftçi, çocukların çizdiği insanlara benziyor. Resmin iyi ya da kötü çizilmiş olmasının bizce önemi yok. Resim, bizim için sadece bir tanıktır. Öyle bir tanık ki, çiftçinin saban ardınca gittiğini, sabanı da öküzlerin çektiğini apaçık gösterir.

Kazmaya çok benzeyen bu sabanın, insanlık tarihinde ilk saban olduğu söylenebilir. Kazmadan farkı yalnız şudur: Kazmaya uzunca bir sırık, yani ok takılmış ve bu oka insan yerine öküzler koşulmuştur.

Sizin anlayacağınız, insan ilk motoru bulmuştur. Çünkü sabana koşulmuş öküz, canlı bir motor olup madenden yapılmış traktörün canlı atasıdır. İnsan, öküze boyunduruk vurarak kendi işini ona yüklemişti. Önceleri insana yalnız etini, sütünü derisini veren hayvan, artık gücünü de vermeye başlamıştı.

Boyunları boyundurukta, hantal, fakat güçlü öküzler, tarlalarda saban çekmeye başlamışlardı. Saban toprağı kazmadan daha derin sürüyordu. Sabanın geçtiği yerde, evlek evlek sürülmüş kara topraklar uzanırdı.

İlk çiftçi, olanca kuvvetiyle sabanın sapına sarılmış, öküzün tüm gücünü kullanmaya koyulmuştu. Hayvana hem toprağı sürdürüyor, hem harmanı dövdürüyor, hem de ürünü taşıtıyordu. Güzün öküze harmanda başakları çiğnetip

dövdürür, sonra tekerleksiz ağır bir arabaya koşup hububat dolu çuvalları tarladan eve sürükletirdi.

Hayvancılık çiftçiliğe yardımcı olmuştu. Erkek, hayvan gütmekle beraber, yavaş yavaş, çiftçilikle de uğraşmaya başlamıştı. Bu, onun evdeki nüfuzunu arttırmıştı.

Kadının işi de az değildi. Hem dokumak, hem eğirmek, hem ürünü toplamak, hem de çocuklara bakmak gerekiyordu.

Fakat artık kadına o eski saygı kalmamıştı. Hayvancılıkta da, çiftçilikte de baş yeri erkek almıştı.

Erkeğe evde daha az bağırıp çağırır oldular. Önceleri kaynanalar, hala, teyze ve büyükanneler için, evin yabancısı sayılan erkeği evden kovmak işten bile değilken, şimdi ona saygı arttı. Çünkü yabancı soydan gelmiş olan bu kimse hepsi için çalışıyor, aileyi besliyordu. Öte yandan klan da, erkeklerin ayrılıp başka klana evlenmeye gitmelerinden pek hoşlanmamaya başladı.

Önceleri biri ölünce miras kız kardeş çocuklarına kalırdı. Erkekler artık bu durumu da değiştirmeye çalıştılar.

Afrikalı göçebelerden Tuaregler arasında miras, "haklı" ve "haksız" olarak bölünür. "Haklı" miras, kız kardeş çocuklarına kalır. Ölenin, annesinden aldığı ve üretimde alın teriyle kazandığı şeyler girerdi bu mirasa. "Haksız" mirassa, savaşta ele geçirilen ganimet ve alışverişte kazanılan her şey olup ölenin çocuklarına kalır.

Sonunda eski düzen, ihtiyar bir meşe ağacı gibi sarsılmaya başlamıştı.

İnsanlar, görenek ve töreleri gittikçe daha sık çiğnemeye başladılar. Önceleri kadın, evleneceği erkeği evine alırdı. Şimdiyse erkek, kadını evine almaya başladı.

Yani eski görenekler bozulmuştu. Bunun için de göreneği bozana bir suçlu gözüyle bakılırdı.

Güvey, gelini alıp evine götüremediğine göre onu kaçırması gerekiyordu.

Mızrak ve hançerle silahlı delikanlı ve akrabalar, karanlık bir gecede güveyin soyunca seçilen kızın yaşadığı eve gizlice sokulurlardı. Köpek havlamaları, bütün ev halkını uyandırırdı. Kızın ak saçlı dedeleri, bıyıkları daha terlememiş kardeşleri silaha sarılırlardı. Dövüşenlerin korkunç bağrışları kadınların çığlık ve ağlamalarını bastırırdı. Delikanlı, soydaşlarının yardımıyla, çırpınan kızı kucaklayıp uzaklaşırdı.

Böylece aradan yıllar geçmiş, eski göreneğin bozulması yavaş yavaş yeni bir görenek olmaya başlamıştı. Kız tarafının akrabasıyla delikanlının çarpışması, bir tören şekline girmişti.

Kanlı dövüşlerin yerini armağanlar ve başlık almıştı. Hatta gelini uğurlarken, anasının ve kız arkadaşlarının ağlamaları bile yemek ve içmekle biten bir düğün şenliği olmuştu.

Yabancı bir soya, el evine düşmüş genç kızlara yakılan hazin türküler, bazı yerlerde bugüne kadar yaşamıştır.

Gelinin ağır, imrenilmeyecek bir kaderi vardı. Kadın yabancı evde, erkeğin egemenliği altına girerdi. Yakınacak kimsesi yoktu. Çünkü kaynatası ve kaynanası gibi, kocasının bütün soydaşları da erkekten yanaydılar. Gelin, eve bir işçi gibi alındıktan sonra, herkes onun boş durmamasına, fazla yememesine dikkat ederdi.

Artık çocuklar ana soyunda değil, baba soyunda kalıyorlardı. Kan yakınlığı, ana tarafından değil, baba tarafından aranmaya başladı. İnsanın adına ve soyadına "filanın oğlu" diye bir ek konuldu.

Bizde, insanı babasının adıyla birlikte çağırma alışkanlığı o zamandan kalmıştır. Örneğin "Pyotr İvanoviç" ya da eskiden denildiği gibi "İvan oğlu Pyotr".

İlk Göçebeler

İnsanın vaktiyle bulmuş olduğu sihirli hazine, kendisine gittikçe daha yararlı olmaya başlamıştı. Bozkırda binlerce koyun otluyordu. Tarlada çiftçi yumuşatılmış kara toprağa basa basa, ağır ağır yürüyen öküzleri dehliyordu.

Bereketli vadilerde ilk bahçeler, ilk bağlar çiçek açıyor, bir hoş kokuyorlardı. Akşamları insanlar, evlerinin önündeki incir ağaçları altında toplanıp konuşuyorlardı.

İnsan, emeğinden gittikçe daha çok nimetler görüyor, daha çok çalışması gerekiyordu. Her üzüm salkımında, her buğday başağında insanın alın teri vardı.

Yalnız üzüm yetiştirmek bile başlı başına ne büyük bir zahmetti! Ağır salkımları toplayıp baş tekneye döker, şırasını çıkarmak için ezerler ve çiğnenen üzümün kara kanını keçi derisinden tulumlara süzerlerdi. Sonra şarap şerefine, keçi postu giymiş güzellerin güzeli Tanrı'ya çektiği ıstıraplar için tören türküleri söylerlerdi.

İlkbaharları su taşkınlarıyla toprağın sulanıp gübrelendiği vadilerde, tabiat iyi ürün için elinden gelen her şeyi yapıyordu sanki.

Çiftçi yine de boş durmazdı. Tarlaları sulamak için arklar açar, bentler yapar, suyu en çok gerekli olan yerlere akıtırdı.

İnsanlar, tarlalara bereket veren ırmağa dua ederlerdi de, kendi emekleri olmaksızın yeryüzünde yabanıl otlardan başka bir şey bitmeyeceğini bilmezlerdi.

Çiftçinin işi gittikçe artıyordu. Ama hayvancının da dinlenmeye vakti yoktu. Bozkırda otlayan hayvan sürüleri, günden güne değil, saatten saate artıyordu. Sürü büyüdükçe, iş çoğalıyordu. On koyuna bakmak başka, bir koyuna bakmak başkaydı.

Büyük bir sürü, otlakları hemen tükettiği için, köyden gittikçe daha uzak meralara sürülürdü.

Eninde sonunda köy halkı evini barkını bırakıp varını yoğunu develere yükleyip sürüleri öne katıp peşlerine düştü.

Köy halkı bırakıp gittikten sonra tarlaları yaban otları kaplardı. İnsanlar, bulundukları kurak bozkırları bırakmış olmalarına pek üzülmezlerdi. Çünkü oralarda iyi ürün çok seyrek olurdu.

Böylece dünyada ilk olarak yalnız kabile üyeleri arasında değil, ayrı ayrı kabileler arasında da işbölümü başlamıştı.

Bozkırlarda, hayvan üretip bunları buğdayla değiştiren çoban kabileleri belirmiş, bunlar bir yerde kalmayıp bir meradan diğerine göçmeye başlamışlardı.

Göçebeler, vahşi ve özgür bir hayat yaşarlardı. Çadırlarını ağaçların ve evlerin gölgesinden uzak, açık havada kurarlardı. Bunların evi, bozkırdı. Bir yerden başka bir yere uzun süren geçişlerde çocuklar, develerin hörgüçleri arasında ninnilerle uyurlardı.

Söz konusu dönemde, çoban kabileleri arasında gerçek göçebeler daha azdı.

Canlı Araç

Göçebe kabilelerin hayatı sakin ve rahat değildi. Yolları üzerinde çiftçilerin tarlalarına ve sürülerine rastladıkları zaman, kendilerinin ekmediği şeyleri onlardan zorla alırlardı. Irmakların vadilerine indikleri ya da bozkırları aşarak ormana vardıkları zaman, köyleri yağmalayıp yakar, ekinleri çiğner, hayvanları ve insanları beraberlerinde alıp götürürlerdi.

Göçebelere her şeyden çok insan lazımdı. Çünkü insanları çalıştırabilir, onlara hayvan sürülerini otlattırabilirlerdi.

Ama çiftçiler de pek öyle sakin insanlar değillerdi.

Güzün, ürünü topladıktan sonra, yabancı kabilelerin elinden kumaşlarını, süs eşyalarını ve silahlarını zorla almak için

komşulara saldırmaktan çekinmezlerdi. Ama burada da en kıymetli ganimet yine esirlerdi.

Çünkü çiftçilere de ark açmak, bent yapmak, öküzlerle tarla sürmek için insan yetmiyordu.

Önceleri esirleri köle yapmazlardı, çünkü kârlı bir şey değildi. Bir çift fazla elin ne faydası olabilirdi? Esir çalışsa da, çıkardığı kendisine ancak yetiyordu.

Büyük hayvan sürüleri, bereketli tarlalar meydana çıkıp bir kişinin emeği, kendisine gerekenden fazla tahıl, et, yapağı vermeye başlayınca durum değişmişti. Tahılı yapağıyla değiştirmek için çiftçiler kendilerine gerekenden fazla tahıl ekmeye çalışıyorlardı. Hayvancılar da kendilerini giydirmek için gerekli olandan daha çok koyun beslemeye uğraşırlardı. Çünkü yapağı verip tahıl ve silah alınabilirdi.

Değiş tokuşun, bazen de soygunculuğun sayesinde, bazı soylar ve aileler, diğerlerinden daha zengin olurlardı. Bunların hayvan sürüleri de, ektikleri tahıl da çoktu. Koyunları güdecek, tarlaları sürecek işçileri yetmiyordu. İşte bu sebeplerdir ki bazı insanlar, başkalarını köle yapmaya başladılar.

Köle, emeğiyle hem kendisini, hem de sahibini geçindirebilirdi. Ancak kölenin çok çalışıp az yemesi için sahibinin ona göz kulak olması gerekti. Böylece bir insan başka birini kendine canlı alet yaptı.

İnsanın boynuna, öküz gibi boyunduruk vuruldu.

İnsan özgürlüğe kavuşmaya ve doğaya hâkim olmaya uğraşırken başkasının kölesi oldu.

Eskiden toprak, onu işleyenlerin ortak malıyken artık köle, başkasının mülkü olan toprağı işlemeye başlamıştı.

Toprağı süren öküzler başkasının malı, topladığı ürün başkasının ürünüydü.

Eski Mısır'da, öküzleri süren köle şöyle bir şarkı söylerdi:

Ezin başakları öküzler!
Ezin başakları ki,
Ağanın ürünü olsun.

Böylece ilk kez insanlar arasında "efendi" ve "köle" meydana geldi.

Anı ve Anıt

Şimdiye kadar geçmişe yapmış olduğumuz gezi pek kolay değildi. Mağaraların dolambaçlı yollarında turistler olarak değil, araştırıcı olarak dolaşmıştık. Yeni bulunan her şey, çözülmesi, açıklanması gereken bir bilmeceydi. Yolumuz üzerinde, araştırmalarımızda bize yardım edebilecek yol işaretlerine, yazılara rastlamadık. Hem yazmayı bilmeyen taş devrinin insanı bize nasıl yazılar bırakabilirdi.

Sonunda yol işaretleri bulunan bir yola çıkıyoruz. İlk yazıları mezar taşlarında, tapınakların duvarlarında buluyoruz. Artık bunlar, ruhlarla ilgili önceki resimler değildir. İnsanlar için ve insanlar hakkında, resimlerle yazılmış birer hikâyedir.

Burada henüz bizim yazılara benzer hiçbir şey yoktur. Boğa, boğa olarak, ağaç da dallarıyla çizilmişti.

Yazının tarihi, resimli anlatımla başlar. Bu resimlerin, sadeleşerek birer sembol haline gelebilmesi için bir hayli zaman geçmiş olsa gerek.

Bugünkü harflere bakarak, hangi şekilden türemiş olduklarını anlamak güçtür. Örneğin "A"nın öküz başı olduğu kimin aklına gelir. Ama (A) harfini ters çevirirsek, boynuzlu bir baş olur. Eski Samilerin alfabesinde bu boynuzlu baş, "A" harfini ifade eder, çünkü öküz anlamına gelen "alef" sözünün ilk harfidir.

Böylece harflerimizden her birinin köklerine inilebilir. Örneğin "O"nun göz, "L"nin açı, "P"ninse uzun bir boynun üstünde duran baş olduğu ispat edilebilir.

Hikâyemizde ancak ilk resim yazıların doğmuş olduğu zamanlara kadar gitmiştik.

İnsan yazmayı yavaş ve bocalayarak öğreniyordu.

Artık yazıyı öğrenme zamanı gelmişti.

İnsanın bilgisi azken bellekte kolayca saklanabiliyordu. Efsaneler, masallar, ağızdan ağıza geçerdi. Her ihtiyar canlı bir kitaptı. İnsanlar masalları, efsaneleri, görenek ve töreleri belleyerek, kıymetli bir cevher gibi çocuklarına verirlerdi ki, onlar da kendi çocuklarına iletsinler. Ama bu cevher arttıkça, bellekte saklanması güçleşiyordu.

Derken anıt, belleğin yardımına koştu. Elde edilen bilgi ve tecrübeleri başkasına iletmek için yazı dili, sözlü dile yardım etmeye başladı. Bir önderin mezar taşında, yaptığı akın ve savaşlar gelecek kuşakların bilmesi için tasvir edilirdi.

Müttefik kabilelerin önderliğine haberci gönderirken, ağaç kabuğuna ya da balçık bir levhacığa, akılda saklanabilmesi için birkaç resim yazı çizerlerdi.

Mezar taşı ilk kitap, bir parça akgürgen kabuğu ise ilk mektuptu.

Şimdi mesafe ve zamanı aşmamıza yardım eden telefon, radyo, ses alma cihazlarımızla övünürüz. Radyoyla insan sesini, yüzlerce hatta binlerce kilometre uzaklara vermeyi öğrenmiş bulunuyoruz. Şerit ve plakalara alınmış seslerimiz, onlarca, yüzlerce yıl sonra da işitilecek. Başarılarımız çok olmakla beraber, bizden önce yaşamış olanların hizmetlerini de unutmamalıyız.

Bizden çok daha önce atalarımız, bir ağaç kabuğu üzerine yazarak gönderdikleri mektupla ilk defa mesafeyi, mezar taşına yazdıkları yazıyla da zamanı aşmışlardı.

Eski zamanların sefer ve savaşlarını canlı bir şekilde tasvir eden birçok anıt kalmıştır. Taş üzerine kılıçlı ve mızraklı askerlerin şekli oyulmuştur. Galipler törenle evlerine dönüyorlar, arkalarındaysa başları önlerine eğik, elleri arkalarında bağlı esirler yürüyor. Yine burada, söz yerine kullanılan resimler arasında, kölelik ve eşitsizliği ifade eden kelepçelere rastlıyoruz.

Daha sonra Mısır tapınaklarının duvarlarında böyle birçok tanık resme rastlayacağız.

İşte bir yapıya tuğla taşıyan köleler, uzun bir dizi meydana getirmişler. Biri omzuna koymuş olduğu bir yığın tuğlayı iki eliyle tutmuş. Bir başkası da bizim omzumuzda bir ağacın iki ucunda bakraçlarla su taşıdığımız gibi tuğla taşıyor. Duvarcılar duvar örüyorlar. Hemen oracıkta bir tuğla üzerinde de gözcü oturuyor. Dirseklerini dizlerine dayamış. Elinde uzun bir sopa var. Bu adamın kendisi çalışmaz. Görevi başkalarını çalıştırmaktır. İkinci bir gözcü de, kurulmakta olan bir binanın yanında geziniyor. Korkuturcasına sopasını kölenin başı üzerinde kaldırmış. Kölenin hali, hoşuna gitmemiş olsa gerek.

Köleler ve Özgürler

Yunan şairi Theogonis, artık kölelik sağlamlaşıp sosyal düzenin temelini teşkil ettiği bir çağda şöyle yazmıştı:

Ne soğandan gül çıkar,
Ne köleden özgür insan.

İlk zamanlarda kölelere aşağı insanlar gözüyle bakılmazdı. Özgürlerle köleler, bir yerde yaşar ve bir yerde çalışarak büyük bir aile, bir topluluk meydana getirirlerdi.

Bu ailenin, topluluğun başkanı babaydı. Karı ve çocuklarıyla oğulları, kadın erkek köleleri, bir çatı altında yaşar ve her şeyde ona bağlı olurlardı. Baba, istediği zaman hem oğullarını, hem de boyun eğmeyen kölesini sopayla dövebilirdi.

İhtiyar bir köle sahibine "oğlum" diye hitap eder, sahibi de ona eski âdete göre "baba" derdi.

"Odysseia"yı okuduysanız eğer, ihtiyar domuz çobanı Eumaios'un, efendisiyle bir sofrada oturup senli benli konuşarak yiyip içtiğini hatırlarsınız herhalde. *Odysseia*'yı yaratmış olan ozanlar, kabile reisine olduğu gibi, bu domuz çobanına da "Tanrı'ya eşit" derler.

Türküdeki her söze inanılmaz. Domuz çobanı Eumaios ne Tanrı'ya, ne de sahibine eşitti. Kölenin evde, aile üyelerinden daha çok çalışması istenir, eline daha az şey geçerdi. Köle bir mal, özgür insan da mal sahibiydi.

Sahip öldüğü zaman köle bir eşya gibi bütün erzak ve hayvan sürüleriyle birlikte sahibinin oğullarına miras kalırdı.

Ailede, artık önceki eşitlik kalmamıştı.

Burada baba oğullarına, erkek karısına, kaynata gelinlerine, büyük gelinse küçüklere hükmederdi. En aşağı durumda olanlar kölelerdi. Bunlara herkes emreder ve kimse adam yerine koymazdı.

Soylar ve topluluklar arasında da önceki eşitlik kalmamıştı. Birinin hayvanı çok, ötekinin azdı. Hayvansa büyük bir servetti. Öküze karşılık kumaş da alınabilirdi, silah da. İlk bronz paraların, yüzülüp gerilmiş bir öküz derisi şeklinde basılmış olması tesadüf değildi.

Hayvandan daha büyük servet kölelerdi.

Köle domuz, inek ve koyunları güderdi. Akşamleyin sürüleri sağlam çitle çevrelenmiş ahır ve ağıllara kapardı. Köle ürünü toplamaya yardım eder, üzümü sıkıp şarap yapar,

zeytin tanelerinden yağ çıkarırdı. Altın sarısı buğday ambarlara doldurulurdu. Büyük küplere oluklardan yağ akardı.

Köle, özgür insana yardım eder, en ağır iş kendisine düşerdi.

Savaş kârlı bir iş olmaya başladı. Çünkü savaşlar köle getiriyor, köleler de servet yaratıyorlardı.

Bunun için özgür insanlar savaşa gidiyor, köleler de sürüleri güdüyor ve toprağı işliyorlardı.

Savaş, insanların işini daha da arttırdı. Savaşmak için kılıç ve mızrak gerekti, savaş arabaları gerekti. Savaş arabalarına kuvvetli atlar koşulur, bunlar da askerleri hızla savaş alanlarında gereken yerlere ulaştırırdı.

Savaşta saldırı ve savunma bir arada yürür. Asker, düşmanın kılıç ve mızrak darbelerinden korunmak için başına miğfer giyer, sol elinde kalkan tutardı. Bu soydan gelen topluluğun yaşadığı evler, iri taş bloklardan sağlam duvarlarla çevrilirdi.

Soy ne kadar zengin ve kuvvetli olursa, savunmasını o kadar çok düşünürdü. Çünkü savunacak birçok şeyi vardı. Yüksek tepelerin üstünde, kale duvarları boyunca uzanmış çukurları ve kalın kapıları olan onlarca oda ve ambarlı büyük kale evler meydana gelmeye başlamıştı.

Bir Kalenin Kuşatılması

Kale duvarlarından çok uzaklar görülürdü. Bozkırda toz bulutları ve güneşte parlayan mızrak uçları görünür görünmez, kalede hemen savunma hazırlıkları başlardı. Çiftçiler alelacele öküzlerini, çobanlar da sürüleri toplardı. En son insan kaleye girince ağır kapılar kilitlenirdi. Askerler kale duvarlarında düşmanı ok yağmuruna tutmak için beklerlerdi.

Düşmanlar kale önlerine kadar gelip çadırlarını kurarlardı. Kalenin kolayca teslim olmayacağını bilirlerdi. Yüksek duvarları yıkmak için aylar isterdi. Her sabah kale kapıları gıcırdaya gıcırdaya açılırdı. Savaşın kaderini açık yerde tayin etmek için, kapıdan mızraklı askerler çıkardı. Büyük bir kinle kılıçlarını, düşmanların at kuyruğuyla süslenmiş miğferlerine indirir, ne düşmana, ne de kendilerine acıyarak güçten düşünceye kadar çarpışırlardı.

Kuşatılanları güçlendiren, aile ocağını, çoluk çocuğu savunma duygusuydu. Öbürlerininse servet ele geçirme hırsıydı. Kalenin sağ kalan savunucuları, gece geç vakit geri çekilirlerdi. Tan yeri ağarıncaya kadar savaş dinerdi. Böylece günler geçerdi. Kuşatılanlar, saldıranlara karşı yiğitçe savaşırlardı. Ama açlık, düşman kılıçlarından ve oklarından daha korkunçtu.

Bodrumlarda buğday yerinde yel esmeye ve büyük yağ küplerinin dibi görünmeye başladığı zaman kalede bir ağlaşmadır başlardı. Aç çocuklar ağlaşır, kadınlar erkekleri öfkelendirmemek için gözyaşlarını gizli gizli silerlerdi.

Her çıkış hareketinden sonra kaleyi savunanlar azalırdı. Sonunda bir gün gelir, düşman geri çekilen savunucuların peşinden kaleye dalardı. Kale duvarlarında taş üstünde taş kalmazdı. İnsanların yaşadıkları, çalıştıkları, yiyip içtikleri yerlerde harabeler ve cesetler kalırdı. Kazananlar, özgür insanları köle yapmak için yaşlıları ve çocukları alıp götürürlerdi.

Ölüler Canlıları Anlatıyor

Ülkemizin güneyindeki geniş bozkırlarda ufka kadar yüksek höyükler uzanır. Yerlilerden hiç kimse bu tepelerin bozkırın ortasında nasıl meydana geldiğini ve kim tarafından yapıldıklarını hatırlamıyor.

Yüzlük bir ihtiyara soracak olursanız, bunların "Mamayların" ya da "Mamay kızlarının" mezarları olduğunu söyler.

Ama "Mamayların" kim olduğunu ve buralarda ne zaman yaşadıklarını izah edemez.

İhtiyar bir defa söze başladıktan sonra, bu höyüklerde birkaç yıl, bir plana göre kazılarla uğraşıp hazine arayan ve bir şey bulamayan bir çiftlik sahibi hakkındaki anılarını anlatır. Köy ağası, devrimden sonra çiftlikten kovulduğu için höyükteki araştırmalardan vazgeçmek zorunda kalmış.

Aslında bu sorular ihtiyara değil, höyüklerdeki kazı işleriyle uğraşan arkeologlara sorulmalıydı.

Çünkü ihtiyar, ancak kendi zamanında olanları hatırlar, arkeologlarsa yüzyıllarca önceki olayları bile bilirler.

Höyükler vaktiyle steplerde yaşamış insanların mezarlarıdır.

Höyüklerde kazı yaparken, derinliklerinde insan iskeletleri ve yanlarında toprak küpler, taş ya da tunç aletler, birkaç at kemiği gibi şeyler de bulunur.

Bunlar gittiği uzak yol için ölüye verilen eşyalardır.

İnsanın öldükten sonra da yemesi ve çalışması gerekeceğine, kadına kirmen, erkeğe de mızrak lazım olabileceğine inanılırdı.

En eski mezarların hepsi birbirine benzer. Ölünün mezarına kendisine ait bazı eşyalar konurdu.

O zamanlarda insanların eşyası pek azdı. İnsan neye "benim" diyebilirdi? Yalnız boynunda taşıdığı muskaya, bir de düşmanları vurduğu mızrağa...

Evde her şey ortaktı. Çünkü bütün işler hep birlikte tüm soyca görülürdü. Bu yüzden de, en eski höyüklerde yatanlar arasında yoksul ve zengin olmayıp herkes eşittir.

Zengin ve yoksul ölüler, daha sonraları ortaya çıkmışlardır.

Don Irmağı kıyılarındaki Yelizavetovskaya köyü yakınlarında üç çeşit höyük mezarlığı bulunmuştur. Höyüklerin bazılarında zenginler, bazılarında orta halli insanlar, bazılarında da en yoksul kimseler gömülüdür.

En büyük höyüklerin ortasında geniş çukurlar var. Bu çukurlarda mezarlar, mezarlarda da süslü Yunan vazoları, altın işlemeli zırhlar, ustaca süslenmiş hançerler bulunur.

Daha küçük höyüklerde çok az altın eşya bulunur, ama süslü vazolara hiç rastlanmaz. Bu mezarlara yine de yoksul denemez. Ölü yoksul olsaydı, mezarına siyah sırlı bir tabak ve bir zırh konulamazdı.

Mezarlıkta yoksulların gömülmüş oldukları küçük tepecikler çoğunluktur. Dar bir çukurda, ölünün sağ elinin yanına bir mızrak, sol elinin yanına da, susayınca su içebilsin diye bir küp konmuştur. Yani yoksul, mezarda da yoksul kalmıştır.

"Mezar gibi dilsiz" diye bir söz var, ama bu mezarlara dilsiz denebilir mi? Bunlar dünyada ilk kez olarak zenginlerle yoksulların meydana geldiği zamanlardan söz etmiyorlar mı?

Mezarlıktan ayrılıp höyüklerin arasında bulunan köyün harabelerine doğru gidersek, orada da eski zenginliğin ve eski yoksulluğun izlerini görebiliriz. Arkeologlar, köyün iki duvarla çevrili olduğunu, bunlardan birinin köyü dış taraftan kuşattığını, diğerininse ırmağın kenarındaki merkezi kucakladığını tespit etmişlerdir. Köyün merkezinde, uzak Yunanistan'dan getirilmiş olan birçok pahalı kap ve vazo kırıkları bulunmuştur. Köyün iç ve dış duvarları arasındaki kenar mahallelerde böyle kırıklara hemen hemen hiç rastlanmaz. Burada yalnız en adi, yerli kap kacak parçaları bulunmuştur. Merkezde, kenar mahallelerde yaşayanlardan daha varlıklı, pahalı kap kacak satın alabilecek durumda olan insanların yaşadığı apaçık bellidir.

Uzaklardan görünen höyükler sonraları zenginlerin mezarları üzerinde yükselmiştir.

Böylece mezarlar, içlerinde gömülü olanlar hakkında bilgi veriyorlar. Bazen mezarlar, korkunç şeyler de anlatırlar. Örneğin sahipleriyle birlikte toprağa gömülmek için öldürülen kölelerin ve kocalarının arkasından mezara girmeye zorlanan kadınların kaderinden de bahsederler.

Zengin bir soyun başkanı olan babanın zalim egemenliğini mezarlar kitaptan daha iyi anlatır. Soyun reisi ölürken beraberinde karılarını ve kölelerini de mezara götürürdü. Çünkü bunlar da tunç ve altın eşyalar gibi başkanın malıydı.

İnsan Yeni Bir Maden Yaratıyor

Karanlık mezarlarda ve kale duvarlarıyla çevrili kasabaların enkazlarında binlerce yıl kalmış olan değerli eşyalar, şimdi müzelerde korunmaktadır. Uzun yıllar boyunca insanlardan gizli kalmış şeyler, herkesin uzak geçmişi kendi gözleriyle görebilmesi için sergilenmiştir.

Müzeyi gezenler, saatlerce vitrinlerin önünde durarak, altın kabzalı kılıçları, boğa ve geyik şeklinde gümüş kapları seyrederler.

Bu eşyaları yapabilmek için ne kadar emek ve ne kadar hüner lazımdı! En adi bir tunç hançeri yapabilmek için günlerce çalışılmıştı.

Her şeyden önce maden cevheri bulunmalıydı. Bakır külçelerinin ayak altında yuvarlandığı zamanlar geçmişti. Bakır cevheri çıkarmak için yeni derinliklere sokulmak gerekiyordu. Derin ocaklarda maden cevheri, kazmalarla parçalanır sonra tulumlar içinde yukarıya çıkarılırdı.

Taşı daha kolayca parçalayabilmek için maden ocağında ateş yakılırdı. Taş kızınca da üzerine su dökülürdü. Su cızırdayarak buhara dönüşür, taşsa çatlayarak parça parça olur-

du. Böylece ateşle su, madencinin kazmasına yardım ederlerdi. O zaman maden ocağı yanardağa benzerdi. Yanardağın kraterinde olduğu gibi burada da maden ocağının ağzından, içeride yakılan ateşin aydınlattığı buğular püskürürdü. Şimdi bile bazı dillerde yanardağlara, eski Roma'da demirci tanrısının adından dolayı Volkan denir.

Çıkarılan cevherden maden eritilmesi büyük bir hüner isterdi. Bakır eşyaların daha kolay dökülebilmesi için maden sağlam olmalıydı. Bu maksatla bakıra kalay karıştırılırdı. Maden cevheri eritildiği zaman bakırla kalayın karışmasından yeni bir alaşım meydana gelirdi. Bu artık bildiğimiz bakır olmayıp insan eliyle yaratılmış, yeni nitelikleri olan yeni bir madendi, yani tunçtu.

Eski zamanlarda, kaba taş aletler devrinde bir insan başka birinin işini kolayca yapabilirdi. Zanaat sahibi olmak o kadar güç bir iş değildi. Avcılıkla geçinen bir kabilede bütün erkekler avcıydılar. Her biri kendi yay ve oklarını kendisi yapardı.

Fakat esnek bir dalı eğerek uçlarını kirişle bağlayıp yay yapmak başka, bir maden cevheri parçasından parlak bir tunç kılıç yapmak başkaydı.

İnsanlar silahçılık zanaatını öğrenmek için yıllarca uğraşıyorlardı. Babadan oğula geçen bu zanaat, soyun malı olup servet gibi kuşaktan kuşağa miras kalırdı. Bazen çömlekçiler, silahçılar, bakırcılar başlı başına mahalleler meydana getirirlerdi. Ünleri uzaklara yayılırdı.

İnsanın Kendi Malı ve Başkasının Malı

Başlangıçta her usta, yalnız kendi topluluğu ve kendi köyü için çalışırdı. Zamanla silahçı ya da çömlekçi, mallarını tahılla, kumaşla ya da başka zanaatçıların mallarıyla değiştirmeye başladı.

Maden ocaklarında kızdırılıp üstüne su dökülerek parçalanan taş gibi, eski soy düzeni de yavaş yavaş çatlayıp dağılmaya başlamıştı.

Önceleri soyun bütün üyeleri eşitti. Yavaş yavaş bir uçurum zenginleri yoksullardan, ikinci bir uçurum da zanaatçıları çiftçilerden ayırmıştı.

Önce zanaatçı kendi topluluğu için çalışır, topluluk onu beslerdi. Çünkü insanlar hep birlikte çalışır, elde ettiklerini de bölüşürlerdi. Zanaatçı, yaptığı kılıçları ve kazanları pazara sürmeye başlayınca, karşılık olarak aldığı tahılı ve kumaşları soydaşlarıyla paylaşmaktan vazgeçti.

Çünkü tahıl ve kumaşı, kimseden yardım görmeksizin, çoluk çocuğu ile birlikte kendisi kazanmıştı.

İnsan böylece kendisinin olanı başkasının olandan, kendi ailesini soydaşının ailesinden ayırmaya başladı.

İnsanlar ayrı ayrı aileler halinde yaşamaya başladılar.

Yunanistan'ın Miken ve Tirent şehirlerinde, bu ayrılığı açıkça gösteren konut harabeleri bulunmuştur.

Yüksek bir tepede, kalın duvarlarla çevrili evde en zengin ve en kuvvetli aile yaşardı. Böyle bir ailenin, kalın duvarlar arkasında saklayacağı şeyleri vardı. Burada kabilenin önderi, oğulları, gelinleri ve torunlarıyla birlikte yaşardı. Tepenin eteklerindeki kulübelerdeyse yoksul çiftçiler barınırdı. Yamaçlarda da silahçı, çömlekçi, bakırcı gibi zanaatçıların evleri vardı.

Bu yerlerde yaşayanlar, artık birbirleriyle eşit insanlar olarak konuşmazlardı. Çiftçiler, zengin ve yetkili kabile önderlerini gördükleri zaman saygıyla selamlarlardı. Tanrıların kuvvetliyi koruduklarına inanırlardı çünkü.

Kâhinler bunu çiftçilere daha küçük yaştan öğretirlerdi.

Çiftçiler zanaatçılara ve maden ocaklarında çalışanlara da kardeş gözüyle bakmazlardı. Ateş püsküren yerin altından

bakır çıkaran bu üstü başı isli adamlar sakın birer büyücü olmasınlardı! Yerin altında neler olduğunu nereden biliyorlardı bunlar? Maden cevherini nasıl buluyorlardı? Herhalde bunlara toprağın nereden kazılması gerektiğini gösteren ve maden cevherini çıkarıp tılsımla bakır ve tunca çevirmelerine yardım eden birisi vardı. Muhakkak toprağın altında madencileri koruyan esrarengiz biri olmalıydı. İnsanlar bunlardan uzak dursa daha iyi ederlerdi.

Yalnız Yunanistan'da değil, her yerde böyle düşünürlerdi.

Bu büyücü demirciler hakkında çok eski zamanlardan kalan masallar var.

O zaman insanların zenginlikle yoksulluğu nasıl gördüklerini anlatan sözler dilimizde hâlâ yaşıyor. İnsanların zengin ve yoksul diye nasıl bölündüğü bilinmediği için, insanın kaderini tanrıların tayin ettiği sanılırdı.

Dilimizde (Rusçada) zengin anlamına gelen "bogatiy" kelimesi Tanrı demek olan "bog" sözünden gelir. Bu söz, insanların Tanrı'nın zenginlere yardım ettiğine, yoksullara da sefaletten başka bir şey vermediğine inandıkları zamanlar doğmuştur.

Her Şey Ortaktı

İnsanın geçtiği yola bir kere daha göz atalım.

Bir zamanlar insanlar arasında zengin, yoksul, köle ve köle sahibi yoktu.

Kulübelerde yaşamış olan ilk avcıların hepsi de aynı derecede yoksuldu. Taştan ve kemikten yapılmış silahları mükemmel olamazdı. İnsanlar yaban hayvanlarından, açlık ve soğuktan, ancak birlikte yaşayıp birlikte avlanmak, tehlike anında ortak gayretle kendilerini savunmak, hep birlikte evlerini kurmak sayesinde kurtulabiliyorlardı.

Tek başına, mamut şöyle dursun, ayıyı bile öldürmek imkânsızdı.

İnsanın, ocak yapmak için kocaman bir taş getirmeye ya da bir kayanın dibinde taş bloklardan duvar örmeye tek başına gücü yetmiyordu.

İnsanların her şeyi ortaktı. Ve av uğurlu olduğu zaman ihtiyarlar, vurulmuş hayvanı parçalayarak onu izleyip öldürenlere dağıtırlardı.

Derken binlerce yıl geçti. Kulübe yerine evler kurulmaya başlandı. Taş ve kemik aletlerin yerini madenden aletler aldı.

İnsanlar önceleri toprağı çapalarla kazarlardı. Daha sonra sabanla sürmeye başladılar. İnek, at, koyun evcilleştirildi. Demirhanelerden çekiç sesleri duyulmaya başladı. Çömlekçi tezgâhları belirdi. İnsanlar arasında işbölümü doğdu. Demircinin bizzat toprağı sürmesine hacet yoktu. Yaptığı balta ya da orağı verip tahıl alabilirdi. Çiftçi koyun sürüleri olmadan da yaşayabilirdi. Çünkü hayvan yetiştirenlerden tahıl karşılığında istediği kadar yün alabilirdi.

Tahıl, yün, balta, kap kacak yüklü kayık ve gemiler kasabadan kasabaya, köyden köye dolaşmaya başlamıştı. Yabancı ellerden "misafir" olarak gelenlerin soygunculuk yaptıkları çok görülmüştü. Değiş tokuşla soygun bir arada gidiyordu.

Önceleri kabilede zengin, yoksul yoktu. Hepsi aynı ayardaydı. Daha sonraysa eteklerinde yoksulların kulübeleri bulunan tepelerde, zengin ve kuvvetli ailelerin evlerini kuşatan yüksek duvarlar yapılmıştı. Duvarların arkasındaki ambarlar ağzına kadar doluydu. Böyle ailelerin serveti yıldan yıla artıyordu.

Zenginler iktidarı ele geçirerek daha yoksul olanlara boyun eğdiriyorlardı. Yoksulun, zengin komşusundan daha sık yardım istemesi gerekiyordu. Fakat bu yardım kendisine çok pahalıya mal oluyordu. Çünkü sıkıntı içinde alınan ödünç tahılı yıllarca çalışarak ödemek zorundaydı.

Böylece birtakım insanlar başkalarını köleleştirmeye başladılar. Köleleştirme yalnız bu yolla olmuyordu. Savaşlarda esir düşen özgür insanlar da köle oluyordu.

Önceleri herkes çalışırdı. Sonra birtakım insanlar, kendileri hiç çalışmazken başkalarını zorla çalıştırmaya başladılar.

Eski zamanlarda her şey, yani ev aletleri ve av, ortak malken sonraları yalnız toprak, hayvan sürüleri, atölyeler değil, toprağı süren, hayvanları güden, atölyelerde çalışan insanlar da köleleştirilerek köle sahibinin malı olmuştu.

Önceleri bir topluluğun insanları, kendi aralarında kavga etmez, barış içinde yaşarlardı. Rusçada "mir" sözünün hem barış hem de topluluk anlamında kullanılması sebepsiz değildir.

Fakat köleliğin doğmasıyla her köyde, her şehirde bir kavgadır almış yürümüştü.

Köle sahipleri köleleri insandan saymazlar, köleler de sahiplerinden nefret ederlerdi.

Kölenin aklı fikri, sahibinden kaçmaktaydı. Köle sahibiyse malını, yani canlı ve konuşan aletini korumaya çalışırdı. Köle sahiplerinin devleti, özgürlerin mal ve mülkünü silah gücüyle korurdu. Köleler ayaklanmak isterse hadleri bildirilir, insafsızca ezilirlerdi.

Böylece eski ilkel topluluk düzeninin yerini yeni bir düzen, yani kölelik düzeni almıştı.

Bilimin Başlangıcı

Bir zamanlar bütün dünya, insan için bir masaldı. Her şey karanlık ve anlaşılmayan birer varlıktı.

Her adım, elin her hareketi, insanı talihli ya da talihsiz kılabilecek gizli bir kuvvet tarafından idare ediliyor sanılırdı.

Tecrübe o kadar azdı ki, insanlar geceden sonra gündüzün ya da kıştan sonra baharın gelip gelmeyeceğinden bile emin değillerdi.

İnsanlar güneş doğsun diye törenler yaparlardı. Mısır'da güneşin sembolü sayılan Firavun, her gün tapınağın etrafında dolaşırdı.

Mısırlılar, güzün "güneş asası" dedikleri bayramı kutlar ve yoluna devam edebilsin diye zayıflayan güz güneşinin eline bir asa vermek gerektiğini sanırlardı.

Fakat bir yandan da insan, yavaş yavaş dünyanın ve maddenin özelliklerini öğreniyordu.

Taşı yontan ve cilalayan ilkel zanaatçı, taşın özelliklerini, kendi elleri ve gözleriyle incelerdi. Zanaatçı, taşın sert olduğunu, kuvvetle vurulursa parçalanabileceğini ve bağırmayacağını bilirdi. Gerçi taşlar birbirine benzemezlerdi. Belki aralarında dile geleni de bulunurdu.

Böyle tahminler bizi güldürebilir. Ama ilkel insan bunu çok ciddiye alırdı.

İlkel insan, daha olayları yasalara bağlayamadığı için, hayat ona hep istisnalarla dolu gibi gelirdi. Dünyada birbirine benzeyen iki taş bile bulunmadığını gören insan, özelliklerinin de başka olabileceğini sanırdı. Taştan yeni bir kazma yaparken, bunun da toprağı eski kazma gibi kazabilmesi için onu tıpkı eskisine benzetmeye çalışırdı.

Yüzlerce ve binlerce yıl geçti. İnsanın elinden gelip geçen çeşitli taşlardan, yavaş yavaş özellikleri ortak olan genel bir taş kavramı meydana geliyordu. Bütün taşlar sertti. Demek taş sert bir maddeydi. Hiçbir taş konuşmadığına göre demek taşlar konuşmazdı.

Böylece bilimin ilk tohumları, yani maddeler hakkında kavramlar doğdu.

Bir usta, "Çakmaktaşı sert bir taştır!" derken, yalnız elindeki çakmaktaşını değil, bütün çakmaktaşlarını kastediyordu.

Yani insan doğanın yasasını, dünyada mevcut bir kuralın var olduğunu artık biliyordu.

"Kıştan sonra bahar gelir." Biz buna hayret etmeyiz. Çünkü kıştan sonra sonbahar değil, bahar geleceğine şüphemiz yoktur. Atalarımız için mevsimlerin değişmesi uzun gözlemlerden sonra yapmış oldukları ilk bilimsel keşiflerden biriydi. İnsanlar mevsimlerin, ancak sıra izleyerek geldiklerini anladıktan sonradır ki, yılların hesabını tutabilmişlerdi.

Mısır'da bu buluş Nil'in belli zamanlarda taşması gözlenerek yapılmıştı. Orada yıl, Nil'in bir taşmasından diğerine kadar süren zamandı.

Nil'in taşmasını kâhinler izlerdi. Çünkü insanların inancına göre, Nil bir tanrıydı. Nil kıyılarındaki Mısır tapınaklarının duvarlarında kâhinlerce çizilmiş, suyun seviyesini gösteren işaretler kalmıştır.

Tarlaların sıcaktan çatlak çatlak olduğu temmuz ayında çiftçiler, Nil'in bulanık sarı sularının arklara akacağı vakti dört gözle beklerlerdi. Suyun akıp akmayacağını kim bilebilirdi? Ya tanrılar insanlara öfkelenip tarlalara su göndermezlerse ne olurdu halleri!

Her taraftan tapınaklara akın akın armağan ve kurbanlar gelmeye başlardı. Çiftçiler ellerinde kalan son tahılı kâhinlere götürüp onlardan tanrılara daha candan dua etmelerini dilerlerdi.

Kâhinler, suyun kabarıp kabarmadığını öğrenmek için her sabah ırmağa inerlerdi.

Akşamları da tapınağın yassı damına çıkıp diz çökerek uzaklara, yıldızlara bakarlardı. Yıldızlı gök onların takvimiydi. Sonunda kâhinler tapınaktan törenle, "Tanrı dualarımı kabul etti. Üç gece sonra tarlalara su gönderecek" diye ilan ederlerdi.

Böylece insan yavaş yavaş, adım adım, kendisi için yeni olan bir dünyaya, yani eski masal dünyası yerine, yeni bilim dünyasına hâkim oluyordu. Tapınağın damı ilk gözlemeviy-

di. Çömlekçinin ve demircinin atölyeleri de ilk denemelerin yapıldığı laboratuvarlardı.

İnsan gözlemeyi, hesaplamayı ve bunları bir sonuca bağlamayı öğreniyordu.

Şimdiki bilime çok az benzeyen eski bilim, büyüyü andırıyordu ve bundan kurtulmak kolay değildi. İnsanlar yıldızları yalnız gözetlemez, onlara bakarak başkalarının falını da söylerlerdi. Yerle göğü incelerken, yer ve gök tanrılarına dua ederlerdi. Bununla beraber insanı saran kör inançlar sisi azar azar dağılıyordu.

Tanrılar Olymposa Çekiliyorlar

Büyülü masal dünyasının sisleri arasında, insanın gözleri önünde yavaş yavaş eşyanın gerçek şekilleri belirmeye başladı.

İlkel insanlar eski zamanlarda, her yerde yani her taşta, her ağaçta ve her hayvanda ruhların yaşadığına inanırlardı.

Artık bu inancın sonu gelmişti.

İnsan, her hayvanda bir ruh yaşadığına inanmaz oldu. Onun zihninde bütün hayvanların ruhunu, ormanın en sık ve karanlık yerinde yaşayan bir orman tanrısı temsil etmeye başladı.

Artık çiftçi de her demette bir ruh yaşadığına inanmıyordu. Kafasında bütün ürünlerin ruhları birleşerek, başakları büyüten bir tek bereket tanrıçasına dönüşmüştü.

Eski ruhların yerini alan bu tanrılar, artık insanların arasında yaşamıyorlardı. Bilgi, onları insanın yaşadığı yerlerden gittikçe daha uzaklara kovuyordu. Tanrılar da mesken olarak insan ayağının basmadığı karanlıkları aydınlatıyor, dağları saran sisleri dağıtmaya başlıyordu.

Yeni yerlerinden de kovulan tanrılar, bu sefer göklere çıkıyor, denizlerin dibine iniyor, yerin derinliklerinde, yeraltı ülkesinde gizleniyorlardı.

Zaman geçtikçe tanrılar insanların arasında daha seyrek görülmeye başladılar. Tanrıların yeryüzüne inerek savaşlara, yahut bir kalenin kuşatılmasına katıldıkları yolundaki efsaneler ağızdan ağıza dolaşmaya başlamıştı.

Kılıç ve mızrakla silahlanmış tanrılar, insanlar arasındaki kavgalara karışıyorlardı. Son dakikada, başkomutanı kara bir bulutla koruyan ve düşmanlara yıldırımlar indiren de onlardı. Bu efsaneleri anlatanlar, bunun çok eski zamanlara ait olduğunu da eklerlerdi.

Böylece insan deneyi gittikçe daha uzaklara gidiyor ve tanrıları yakınlardan uzaklara, şimdiki zamandan geçmişe, bu dünyadan öbür dünyaya çekilmeye zorlayan ışık dairesi yavaş yavaş genişliyordu.

Tanrılardan bir şey istemek de gittikçe güçleşiyordu. Önceleri herkes mucizeler gösterebilir, törenler yapabilirdi. Eskiden törenler de basitti. Örneğin yağmur yağdırmak için ağza alınmış suyu oyun sırasında püskürtmek yeterliydi. Bulutları dağıtmak için de dama çıkıp yeli taklit ederek üflemek gerekirdi.

Sonraları insan bu şekilde ne yağmur yağdırmanın, ne de bulutları dağıtmanın mümkün olduğunu anlamıştı. İnsanlar, tanrıları büyüyle kandırmanın zor olduğunu görüyorlardı. Bunun için de insanlarla tanrılar arasına, bütün karışık törenleri ve tanrılarla ilgili efsaneleri bilen kâhinler giriyordu.

Eski zamanlarda büyücü, herhangi bir avcı oyununda yalnız bir tören idarecisi vazifesini görürdü ve ruhlara, soydaşlarından daha yakın değildi.

Kâhinse büsbütün başkaydı. Kâhin kutsal sayılan bir ormanda, tanrıların komşusu olarak yaşardı. Tapınağın damına

çıkar, yıldızlı gökyüzü kitabından tanrıların iradesini okurdu. Yıldızların kitabını yalnız o okuyabilirdi. Savaştan önce hayvanların iç organlarını yoklayarak fal açar ve savaşın kazanılacağını veya kaybedileceğini bildirirdi.

Böylece kâhin, insanlarla tanrılar arasında aracı olmaya başlamıştı.

İnsanlardan gittikçe uzaklaşmakta olan tanrıların herkese aynı gözle baktıkları zamanlar çoktan geçmişti. İnsanlar, kendilerine ve yaşayışlarına baktıkları zaman, artık önceki eşitlikten bir iz görmüyorlardı. Kâhinler: "Zaten böyle de olmalı, insan her şeyi tanrılara emanet etmelidir. Padişahların ve kralların, halkları idare etmeleri gibi tanrılar da dünyayı idare ederler" diyorlardı. Kâhinlerin bu öğütlerine herkes kulak asmıyordu. Tanrıların buyruğuna boyun eğmek istemeyenler de vardı.

Bir gün gelecek, bir Yunan şairi "Zeus'un adaleti nerededir?" diye soracaktı. "İyiler acı çekiyor, kötülerse mutluluk içinde. Çocuklar babalarının günahları için cezalandırılıyor. İnsanların arasında kalan tek tanrıya, Umut tanrısına yalvarmak kalıyor yalnız. Bütün tanrılar Olymposa çekildiler."

Dünya Genişliyor

İlkel insan gerçeği masaldan, bilgiyi kör inançlardan ayıramazdı.

Kaymağın sütten ayrılıp sütün yüzeyinde toplanması gibi, bilginin de kör inançlardan ayrılıp başlı başına bir varlık olması için binlerce yıl gerekmişti.

Yunanlılar, bize *İlyada* ve *Odysseia*'yla eski türkü ve destanlarını bırakmışlardı. Bu destanlar, Yunanlıların Troya'yı nasıl kuşatıp tahrip ettiklerini, sonra Yunan kavimlerinden birinin önderi Odysseus'un, yurdu İthaka Adası'na dönünceye kadar denizlerde başından geçenleri anlatırlar. Troya

önlerinde tanrılar insanlarla yan yana savaşırlar, bazıları kuşatanlardan, bazıları da kuşatılanlardan yanadırlar. Gözdelerinden biri ölümle yüz yüze geldiğinde tanrılar onu savaş meydanından sağ salim kaçırırlardı. Olympos Dağı'nın tepesinde tanrılar ziyafetlerde keyif çatarken, savaşa yeniden başlanıp başlanmaması ya da birbirine düşman olan halkların barıştırılıp barıştırılmaması hususunda aralarında görüşürlerdi.

Bu destanlarda gerçek, uydurmalarla karışmıştır. Burada hangi kısım tarih, hangi kısım masaldır? Yunanlılar gerçekten bir zamanlar Troya önlerinde savaşmışlar mıdır? Sonra, Troya diye bir şehir gerçekten var mıydı?

Arkeoloğun küreği bütün şüpheleri dağıtıncaya kadar bilim adamları bu konuda bir hayli tartışmışlardır. İlyada'yı rehber edinen arkeologlar, Anadolu'ya gidip Troya'nın harabelerini gösterilen yerde buldular.

Odysseia'da anlatılanların hepsinin uydurma olmadığı anlaşıldı. Bunu coğrafyacılar ispat ettiler. Bilim adamları, Odysseus'un yolunu harita üzerinde izleyebildiler. Haritaya bakarsanız, Lotophagoslar (Lotosyiyenler) ülkesini, Aiolis Adaları'nı, hatta Odysseus'un gemisinin bir yere çarpmaktan güç kurtulduğu Skylla ve Kharybdis geçidini bile bulabilirsiniz.

Lotophagoslar ülkesi Afrika'nın Trablusgarp kıyısı, Aiolis Adaları, şimdiki Lipari Adaları, Skylla ile Karaibdes ise Sicilya'yla İtalya arasında boğazdır.

Odysseia'da her şey uydurma olmamakla beraber, antik dünyanın coğrafyasını *Odysseia*'dan öğrenmek isterseniz, büyük bir hata işlemiş olursunuz.

'Bu gezi kitabında coğrafya masal gibi bir şeydir. Kitapta, dağlar canavarsa, adalarda yaşayan ilkel insanlar da tek gözlü dev yamyamlara çevrilmişlerdir.

O zamanın insanları, yalnız doğup büyüdükleri yerleri iyi bilirlerdi. Gerçi tüccarlar gemileriyle denizlerde dolaşırlardı, ama kıyılardan uzaklaşmaya cesaret edemezlerdi. Denize açılmak tehlikeliydi. Çünkü gemilerde pusula, harita yoktu, rotayı güneşe ve yıldızlara göre tayin ederlerdi. Bir adada herhangi bir kaya, kıyıdaki yüksek bir ağaç, fener yerini tutardı.

Denizde binlerce tehlike gizliydi. Bir taşa benzeyen geniş gemi, en hafif dalgalarda bile sallanırdı. Esnek olmayan yelkenlerle başa çıkmak zordu. Rüzgâr insana hizmet etmek istemiyor ve bir tüyle oynar gibi gemiyle oynuyordu.

Sonunda gemi kıyıya yanaşıyordu. Yorgun denizciler, gemiyi karaya çekiyorlardı. Kıyıda dinlenebilirlerdi, fakat içleri rahat değildi. Yabancı ülke, denizden de korkunçtu. Denizciler başka denizcilerden işittikleri yamyamları görür gibi oluyorlardı. Tanımadıkları her hayvan, büyüyerek onların gözünde deve çevriliyordu. Denizciler, kıyılarına çıktıkları ülkenin içerilerine girmeye cesaret edemiyorlardı.

Yine de, her yeni sefer dünyayı genişletiyordu. Denizcilerin en cesurları, okyanusun başladığı deniz kapılarına kadar giderlerdi. Denizciler, okyanusu da evren gibi uçsuz bucaksız sanırlardı. Evlerine döndüklerinde, dünyanın sonuna kadar gittiklerini ve onu her yandan okyanusun kuşatmış olduğunu anlatırlardı.

Aradan binlerce yıl geçecek ve insanlar Avrupa'dan Hindistan'a, Çin'den Avrupa'ya gidip geleceklerdi. Denizciler okyanusu aşarak insanların yaşadığı yeni topraklar bulacaklardı. Ama masal, daha uzun süre coğrafyayla birlikte yürüyecekti.

Amerika'yı keşfeden Kristof Kolomb yeryüzünde cennetin bulunduğu bir dağın varlığına inanırdı. İspanya Kraliçesi'ne, cennete yaklaşıp dolaylarını inceleyeceğini umduğunu yazmıştı.

XV. yy.'da Rusya'da, Ural Dağları'nın arkasında, kışı ayılar gibi uykuyla geçiren halkların yaşadığına inanırlardı. *Doğu Ülkelerinde Yaşayan Tanımadığımız İnsanlar Hakkında* başlıklı eski bir el yazması kitap vardır. Bu kitapta, ağızları tepelerinde, başsız ve gözleri göğüslerinde olan insanlardan etraflıca söz edilmektedir.

Bu bize gülünç geliyor. Günümüzde de romancıların, hayali insanların bugüne kadar gidemediği dünyaları, garip yaratıklarla doldurmuyor mı?

Dünyamız artık iyice incelenmiş, öğrenilmiştir. Bunun için de yazarlar kahramanlarını sık sık yerin merkezine, Mars'a, Ay'a gönderiyorlar.

İlk Ozanlar

Her geçen yüzyılla, insanların hayatında gizli ve esrarengiz şeyler de azalıyordu. Zanaatçı, kendi ellerine ve gözlerine, gittikçe daha çok inanmaya, büyüye daha az başvurmaya başlamıştı. Bir vadiye çöken sisin, güneşin doğmasıyla dağıldığı gibi, büyü de yavaş yavaş insanların hayatından uzaklaşıyordu.

Büyü, daha çok törenlerde, kutsal oyunlarda, dans ve türkülerde tutunuyordu. Uyanmakta olan insan aklı, büyüyü buralardan, yani yurdundan da söküp atıyordu.

Büyü, zamanla oyunlardan ve türkülerden ayrılıyor sadece oyun ve türkü kalıyordu.

Yunanistan'da çiftçiler, insanlara bolluk getiren Dionysos şerefine oyunlar tertip ettikleri zaman bunlar, başlangıçta kutsal oyunlardı. Koro doğaya, kış uykusundan uyanıp insanlara ekmek, meyve ve şarap vermesinde yardım etmesi için Dionysos'un yeniden dirilmesi hakkında şarkılar söylerdi.

Yüzlerine hayvan maskeleri takmış insanlar, köyde kurban sunulan yerin çevresinde dans ederlerdi.

Solist, Dionysos'un çektiği cefaları anlatan bir şarkı söyler, koro da nakaratla cevap verirdi.

Bu eski törensel oyun, artık bir tiyatro temsiline benziyordu. Solistin ve maskeli insanların şahsında, geleceğin aktörlerini görmek mümkündü. Solist yalnız Tanrı'nın cefalarını anlatan şarkılar söylemekle kalmaz, şarkısına hareket de katardı. Göğsünü yumruklar, ellerini göğe kaldırırdı.

Tanrının dirildiğine yani doğanın uyandığına kanaat getirdiklerinde, maskeli insanlar kendilerini çılgınlık derecesini bulan bir neşeye bırakır, birbirlerine takılır, gülüşerek şakalaşırlardı.

Birkaç yüzyıl daha geçecek, büyü büsbütün kaybolacak, hareketin özü kalacaktı. İnsanlar, önceki gibi şarkı söyleyip oynayacak, dans edeceklerdi. Ama tanrıların cefaları yerine insanların acıları tasvir edilecekti. Seyirciler sahneye bakarak gülecek ya da ağlayacak, kahramanlığa hayran olacak, kusur ve ahmaklıklarla alay edeceklerdi.

Eski koronun solisti daha sonra trajedi aktörüne, maskeli neşeli insanlar da komiklere, soytarılara, palyaçolara dönüşecekti.

Ama solist yalnız ilk aktör değil, aynı zamanda ilk şarkıcıydı da. İlk zamanlarda koroyla birlikte şarkı söylerken, daha sonra tek başına da söylemeye başlamıştı.

Böylece türkü törenden ayrılmış oluyordu; şarkıcı hem kutsal oyunlarda, hem de askeri önderin, askerleriyle masa başında keyif çattığı meclislerde türkü söylerdi. Sazının tellerine dokunarak şarkı söyler ve eski geleneğe göre söz, müzik ve hareketi birleştirerek bazen oynardı bile. Şarkıcı hem solist, hem de koroydu, hem şarkı söyler, hem de nakaratı tekrar ederdi.

Şarkıcı kimlerin şarkısını söylerdi? Tanrıların ve kahramanların, en yiğitleri bile kaçmaya zorlayan kabilesinin ön-

derlerinin, savaşlarda ölen askerlerin, intikamları alınması gereken kardeşlerinin şarkısını.

Bu şarkı, artık büyü değildi; dinleyenleri yeni kahramanlıklara çağıran bir kahramanlık hikâyesiydi.

Ya sevda, bahar, keder şarkıları! Bunlar nasıl meydana gelmişti? Bu şarkılar da, vaktiyle düğünlerde, cenazelerde, ekin biçilirken ya da bağlar bozulurken düzenlenen törenlerden kopmuşlardı. Bu törenlerde iki koro karşılıklı şarkılar söylerlerdi.

Bu şarkıları, çıkrık başında genç kızlar söyler, yavrusunun beşiğini sallayan anne tekrarlardı.

Böylece, bahar şarkıları yalnız baharda değil, başka mevsimlerde de, sevda şarkıları da yalnız düğünlerde değil, düğün dışında da söylenmeye başladı.

İlk sevda ve kahramanlık şarkılarını kim yaratmıştı?

İlk kılıcı ve ilk çıkrığı yapanın kim olduğunu bilmediğimiz gibi bunu da bilmiyoruz. Aletleri, şarkıları, sözleri, bir kişi değil, yüzlerce kuşak yaratmıştı. Ozan, söylediği türküyü kendisi yaratmaz, sadece işittiklerini başkalarına iletirdi. Türküler ozandan ozana geçerek değişirlerdi. Çaylardan ırmaklar meydana geldiği gibi, türkülerden de destanlar çıkardı ortaya.

İlyada'ya Homeros'un eseridir diyoruz. Homeros kimdir? Onun hakkında bildiklerimiz yalnız efsanelerden ibarettir. Homeros'un kendisi de, övdüğü kahramanlar gibi efsanevidir.

Kahramanlar hakkında ilk türküler yaratıldığı zaman, ozan hâlâ kendi soyuna, kendi kabilesine sımsıkı bağlıydı. İnsanlar her işi elbirliğiyle yaptıkları gibi, türkü de birçok kuşağın kolektif emeğiyle meydana gelirdi.

Ozan, geçmişten miras aldığı bir türküyü değiştirip süslediği hallerde bile onu kendi eseri saymazdı.

Derken bir zaman geldi ve insan "kendisinin" olanı "başkasınınkinden" ayırmaya başladı. Soy dağılmış, eski birlik kalmamıştı. Artık zanaatçı, kendisini soyun uysal bir aleti olarak hissetmeyip kendisi için çalışmaya başlamıştı.

Birkaç yüzyıl daha geçecek ve şair Theogonis şöyle diyecekti:

"Sanatımın meyvesi olan bu şiirlerde benim mührüm var. Kimse bunları aşıramaz ve değiştiremez. Yarın işte diyecekler, Megaralı Theogonis'in şiirleri bunlar!"

İlkel toplum düzeninde yaşayan bir insan böyle diyemezdi.

İnsan "ben" sözünü daha çok kullanır olmuştu. İnsanın kendisi çalışmayıp da, kendi aracılığıyla gizli bir kuvvetin çalıştığını sandığı zamanlar çoktan geçmişe karışmıştı.

II. BÖLÜM

1

İnsan Yeryüzünü Dolaşıyor

İnsanın beş bin yıl önce yaşadığı dünya dardı. O zaman bir Mısırlı çevresine baktığında, sağında ve solunda birer duvar gibi yükselen Libya ve Arabistan sıradağlarını görürdü. Bunların arasında Nil ırmağı akardı. İleride korkunç kara bir uçurumdu deniz. Arkada, Nil'in fışkırdığı anaforlar ve akıntılar cehennemi vardı. Bunların üstünde de, sıradağlara oturmuş gibi yeryüzünün mavi tavanı... Mısırlı, bütün dünyayı bu daracık odada sanırdı.

Mısırlılar, dünyada başka ırmak ve başka kimse yokmuş gibi, Nil'e "ırmak", kendilerine de "insan" derlerdi. En yakın komşuları olan bedevileri bile insan yerine koymayıp, Apopi adlı şeytanın oğulları sayarlardı. Mısırlı, yabancılara insan gözüyle bakmazdı. Savaş esirleri öldürülürdü. Askerler ödül almak için, düşmandan kestikleri eli önderlerine getirirlerdi.

Kara renk, iyi renk sayılırdı, çünkü Mısır toprağı karaydı. Toprağı kırmızı olan çölde yabancılar yaşadığı için kırmızı da kötü bir renkti.

Dünyanın uçları birbirinden çok uzak olmadığı halde Mısırlılar, bunlara yaklaşmaya cesaret edemiyorlardı. Deniz,

karşılarında dünyaya açılmış mavi bir kapıydı. Mısırlı, denizi bile aşılmaz bir duvar sanırdı.

Kâhinler deniz tuzunun, kötü deniz tanrısının ağzından akan köpükler olduğunu, bunu sofraya koymanın günah sayıldığını söylerlerdi.

Yüzyıllar boyunca Mısırlılar, daracık evlerinden uzaklaşmamışlardı.

Zamanla bereketli Nil Vadisi, daha çok buğday vermeye başladı. Ve insanlar bu nimeti, tam anlamıyla hak etmişlerdi; çalışmış, kanallar açmış, bent ve setler kurmuşlardı. Nil'in sularını tarlalara akıtarak onları kuraklık tehlikesinden kurtarmışlardı.

İnsanlar toplu halde, yarı bellerine kadar suda çalıştıkları halde, yine de yapılacak işlere adam yetmiyordu. Artık eskiden olduğu gibi, savaş esirlerini öldürmek ve ellerini kesmek çıkarlarına uygun değildi. Esirlere, çalışabilmeleri için elleri bağışlanırdı.

Tapınaklardan birinin duvarlarındaki kabartma resimlerde, elleri dirseklerinden bağlı esirler, Mısırlı askerlerin ardında güçlükle yürüyorlar. Daha çabuk yürümeleri için sopalarla tartaklanıyorlar. Bunlar yabancı oldukları için, "şeytanın oğulları"ydılar.

Daha "köle" sözü yoktu. Yepyeni, alışılmadık bir şey olan kölelik, eski sözlerle ifade ediliyordu. Esirlere "öldürülmüş canlılar" diyorlardı.

Bu acayip sözlere, tapınakların ve mezarların duvarlarında gittikçe daha sık rastlanmaya başlamıştı. "Öldürülmüş canlılar" kanal açıyor, bent ve setler kuruyorlardı.

Mısır'da hayat değişiyordu. İlkel toplum düzeninin yerini kölelik alıyordu.

Bir zamanlar bütün toplulukça birlikte yapılan iş, daha sonra yüzlerce insan arasında bölünmüştü.

Mezar duvarlarında, çiftçi ve zanaatçıları çalışırken gösteren resimler vardı. Çömlekçi çömelmiş, elle tezgâhını çevirir. Marangoz testereyle tahta keser. Kunduracı bir tabureye oturmuş, sandal diker. Demirci kâh bir ayağıyla, kâh diğeriyle körüğe basarak, ocaktaki ateşi körükler. Çiftçi, iki uçlu bir üvendireyle öküzleri dürterek çift sürer.

İşbölümü olan yerde değiş tokuş da vardır. Mezarların ve tapınakların duvarlarındaki çalışan insan tasvirlerinde, alışveriş eden insanlar da görüyoruz. Sepetinin önünde diz çökmüş bir balıkçı, balık verip demirciden bir deste olta iğnesi alıyor. Çiftçi, meyveleri bir çift sandalla değiştiriyor. Avcı, içinde kuş bulunan bir kafesi verip boncuk alıyor.

Köyde Önce Her Şey Ortaktı

Önceleri köyde her şey ortak olup tarlalarda hep birlikte çalışılırken, artık toprağın aslan payı zenginlerin ve soylu kişilerin elindeydi. Yoksullara kalansa devede kulaktı. Zengin, tarlalarını kendisi işlemez, kölelerine işletirdi. Çift sürme ya da ürün toplama zamanıysa, özgür köylüler de zenginin tarlalarında çalışırlardı. Zengin öldükten sonra bile köylüler, mezarına armağanlar götürürlerdi. Bir mezar duvarında, ölenin ruhu için kurbanlık kuzular, başları üzerinde meyve dolu sepetler, şarap dolu testiler taşıyan erkekli kadınlı köylüler tasvir edilmiştir.

Mısırlıların yaşadıkları dünya hâlâ dardı. Yüzyıllar geçtikçe, yurtlarından daha çok çıkmaya başlamışlardı. Yol gösteren savaş tanrısı Vepuat, kendilerine önderlik ediyordu. Mısırlılara esir gerekti. Esir de ancak savaşta elde edilebilirdi. Mısırlılara inşaat için sedir ağacı, balta yapmak için bakır, kurdukları saraylar, tapınaklar ve mezarlar için altın ve fildişi gerekliydi.

Mısırlılar, yabancılarla gittikçe daha çok karşılaşmaya başlamışlardı. Yabancının da insan olduğunu anlamaya başlamışlarsa da, bunların kendileri ölçüsünde insan olduklarını anlamaktan çok uzaktılar daha.

Mısırlıya göre yabancı zavallı, hor ve hakir görülen bir insandı. Güneş tanrısı Ra, yabancılardan nefret ederdi. Güneş, yabancılara değil, Mısırlılara ışırdı. Varlığını ele geçirmek için yabancıyı öldürmek günah değildi.

Kılıç gücüyle alamadıklarını, komşularına buğday, araç ve süs eşyaları verip de alıyorlardı.

Mısır'ın güney sınırındaki Elefantin Adası'nda, Mısırlılarla komşuları olan siyah derili fil avcıları Nubyalılar karşılaşırlardı. Mısırlılar bakır bıçaklarını, gerdanlıklarını, bileziklerini yere serer, Nubyalılar da fildişi ve içinde altın bulunan kum getirirlerdi.

Derken pazarlık başlardı.

Zamanla, bu değiş tokuşun yapıldığı yere "fiyat" anlamına gelen "sevene" denmeye başlandı.

Kuzeyde yaşayan öbür komşularsa, mallarını Mısır'a kendileri getirirlerdi. Fenike gemicileri, Mısır kıyılarına gittikçe daha çok uğramaya başlamışlardı. Denizciler, gemiyi kıyıya çekip halatlarla iskeledeki taş babaya sağlamca bağladıktan sonra, ağaç kütüklerini ve bakır filizlerini boşaltmaya girişirlerdi.

O zamanki insanların alışverişi hem ziyaret, hem ticaretti; böylece yeryüzünü de öğreniyorlardı. Adalara, dağlara, vadilere ad verilmeye başlamıştı. Bu adlara bakarak, bir ülkede ne gibi zenginlikler bulunduğunu hemen söylemek mümkündür.

Fenike'nin Sedir Vadisi'nde Sedir Ormanları vardı. Bakır Adası denen Kıbrıs'tan bakır getirilirdi. Malakit Yarımadası'nda (bugünkü Sina Yarımadası) Malakit denen yeşil bakır

taşı çıkarılırdı. Şimdi Toros Dağları denilen Gümüş Dağlar'dan da gümüş elde edilirdi.

Vaktiyle insan, dünyada en çok bulunan şeyin kum, en büyük şeyin de dağ olduğunu sanırdı. Bugün bile çok büyük bir şeye "dağ gibi", çok küçük bir şeye de "kum tanesi kadar" derler.

Zamanla insan, yaşadığı dünyanın sınırlarını genişletmeye başlamıştı. Dağlara çıktığında bunların göğe değmediklerine şaşmıştı. Taşı cilalarken, dökülen taneciklere ve meydana gelen çiziklere dikkatle bakardı.

İnsan, gözle görülmeyen zerrecikler dünyasına gitgide daha fazla dalıyordu. Küçük şeyler dünyasının karanlıklarında, kör gibi el yordamıyla ilerleyerek, madene giden yolu arıyordu. "Bakır evi" denen demirhanede mucizeler yaratabilen demirci, ateşin yardımına başvuruyordu. Ateş de maden filizinin içindeki atomları, yani bakır zerreciklerini bağlayan zincirleri koparıyor ve bakır pırıl pırıl parlayarak akıyordu.

İnsan en küçük şeyler dünyasında, büyük şeyler dünyasının kapılarına bir anahtar bulmak için, maden filizi parçasını esrarengiz bir kutuymuş gibi açmaya uğraşıyordu. Yani filizden maden eritiyor, madeni baltaya çeviriyor, baltayla gemi yapıyor, gemiyle de denizleri fethederek büyük dünyaya hâkim oluyordu.

Fenikeliler, Lübnan Dağları'nın eteklerindeki Sedir Vadisi'nde yüz yıllık ulu ağaçları kesiyor, gemi ustaları keskin baltalarla ağaç gövdelerini yontuyorlardı.

Uzunca bir kiriş kesip gerilen bir ipe göre tesviye ettikten sonra, belkemiğine kaburga geçirir gibi kirişe tahtalar geçirirlerdi.

En üste de kaburgaları bağlamak için bir güverte döşenirdi. Arka kısmı balık kuyruğu, burun kısmı da kuş başı şeklinde yapılırdı.

Fenikelileri, bilinmeyen dünyaya götürecek "acayip hayvan" işte buydu. Sudayken balık gibi yüzsün, dalgaların üstünde de kuş gibi uçsundu.

İyi, ama Fenikeli gemicilerin, geminin arka kısmına özene bezene taktıkları tahta insancık da ne oluyordu? Bu, küçük çekiç tanrısı, cüce Puam'dı. Uzun deniz yolculuğunda onu beraberinde almamak olmazdı. Çünkü Malakit Yarımadası'nın karanlık maden ocaklarından filiz çıkarmaya yardım eden oydu. Demirhanede baltayı o dövmüştü. Ustalar gemi yaparlarken durmadan çalışan yine oydu. Küçük zerrecikler dünyasından çıkmış olan bu cüce tanrı, kendi eseri olan gemiyi, büyük dünyanın enginliklerinde korumalıydı.

Yüzyıllar gelip geçiyordu. Zamanımıza artık beş bin değil, dört bin yıl kalmıştı.

Fenike gemileri Akdeniz'i karış karış dolaşıyorlardı. Bu denizin en uzak noktasındaki adalara ve kıyılara kolonistler çıkarıyor, buralarda ticaret noktaları ve koloniler kuruyorlardı.

Fenikeliler okyanusun kapılarına kadar vararak karşılarında Cebelitarık kayalarını görmüşler ve bunlara Melkart'ın Sütunları demişlerdi.

Melkart bir Fenike tanrısıydı. Fenikeliler Tir şehrinin surlarını onun ördüğünü sanırlardı. Kimse daha ötelere gitmeye cesaret etmesin diye, denizden okyanusa çıkılan yerdeki bu sütunları da o dikmişti.

"Dur" der gibiydi Melkart denizciye: "Daha ileriye gitme. Zaten yurdundan uzaklardasın. Burada, dünyanın sonunda bari dur!"

Denizciler, yüzyıllarca bu yasağı çiğnemeye cesaret edememişlerdi. Cebelitarık geçidinin arkasında görünen uçsuz bucaksız okyanus korkunçtu. Fakat bilinmeyen ülkelerin servetleri, cesur tüccarları çekiyordu.

Çok kürekli gemiler birbiri ardınca okyanusa açılıyorlardı. Kürekleri her çekişte, oturdukları yere bağlanmış kürekçilerin zincirleri çınlardı. Kölelerin alınlarındaki damgaları örtülmesin diye tıraş edilmiş başlarından ter damlardı.

Küreklere her asılışta mesafeler genişliyordu. Fenikeli tüccarlar, vahşi insanların yaşadığı İspanya ve Fransa kıyılarınca Kalay Adası denen İngiltere'ye, Kehribar Kıyısı denen Baltık ülkelerine kadar giderlerdi.

İnsanlar yeryüzünde dolaşırlarken yeryuvarlağı da güneşin etrafında dönmeye devam ediyordu.

Yeni yeni yüzyıllar gelip geçiyordu. Artık zamanımıza dört bin yıl değil, yirmi sekiz yüzyıl kalmıştı. İnsan emeğinin devirleri takviminde demir çağı başlıyordu.

Küçük Filistin'de padişah Süleyman gemi yaptırıyor, komşusu ve dostu, Fenike padişahı Hiram'dan denizleri iyi bilen gemiciler istiyordu. Bu gemilere binen Yahudiler ve Fenikeliler, Kızıldeniz yoluyla uzak Hindistan'a giderek, oradan saray ve tapınaklar için altın, gümüş, fildişi, sonra maymun ve sülün getiriyorlardı.

Denizciler dünyanın duvarlarını zorluyor, onu gittikçe daha da geriye itiyorlardı.

Yine de kıyıdan kıyıdan gidiyor, denize açılmaktan korkuyorlardı.

Açık denizde insan yolunu hemen kaybedebilirdi. Çünkü denizle kara, iki ayrı dünyaydı. Lübnan Dağları'nda yolcu, daha önce açmış olduğu kendi izlerinden yürür, yani baltayla sedirler üzerinde oyduğu işaretleri izleyerek giderdi.

Arabistan çölünde, eski bir konak yerinde bir yığın kül bulunabilirdi. Kervan yolunda kap kacak kırıntıları, koyun ve deve kemikleri göze çarpabilirdi.

Taşlar bile konuşur, yolun bulunmasına yardım ederlerdi. Bunun için, yollardaki kara işaret taşına bir tanrı gibi taparlardı.

Yer, binlerce işaretle insana yol gösterir, insan da yerdeki tepe ve vadilere dikkatle bakarak dünyayı dolaşırdı.

Denizde bütün dalgalar birbirine benzerdi. Altta mavi denizden, üstte de mavi gökyüzünden başka bir şey yokken, insan nasıl kaybetmezdi yolunu!

Denize bakmak faydasızdı. Ve denizci böyle hallerde, asıl yukarıya bakmak gerektiğini anlamıştı.

Başını gökyüzüne kaldırarak, yıldızlar arasında yolunun işaretlerini aramaya başlamıştı.

Öğleye kadar güneş denizciyi güneye götürür, geceleri de Küçük Ayı, kuzey yolunu gösterirdi. Küçük Ayı'ya Fenikeliler 'araba' derlerdi. Bu, karada da denizde de yolcuların yıldız kümesiydi.

Böylece insan, güneşi ve yıldızları gözleyerek gezegenini tanıyordu. İnsan, kendi gezegenindeki dünyanın anahtarını arıyor ve bunu, uçsuz bucaksız yıldızlar âleminde buluyordu...

Bir zamanlar deniz, kabileleri ayırmışken şimdi birleştiriyordu.

Kap kacak, kumaş ve kölelerle birlikte görenek ve töreler, inançlar, ustalıklar denizleri aşıyordu. Resimyazı, Mısır'dan Fenike'ye, Fenike'den Yunanistan'a geçerken, yolda değişerek harflere çevrilmişti.

Her Fenike gemisinde not alan, hesap tutan, okur yazar bir adam bulunurdu. Çünkü dönüşte gemi ve mal sahibine inceden inceye hesap vermek gerekirdi.

Fenike gemileriyle Asya'dan Avrupa'ya yalnız keskin Filistin şarapları ve erguvani Sidon kitonları değil, dünyanın ilk alfabesi de gidiyordu. Fenike dilindeki galer (bir çeşit eski zaman gemisi, kadırga), vino (şarap), kiton (bir çeşit gömlek) ve alfabe gibi kelimeler, Avrupa ve dünya dillerinde değişmiş şekillerde bugüne kadar yaşıyor.

Uluslar yok oluyor, devletler çöküyor, papirüs ruloları yangınların alevlerinde kül oluyordu. Harflerse kaybolmuyor, yanmıyordu. Zaman bile bunları aşındıramıyordu.

İnsanlığın hafif, fakat sağlam bir köprü gibi bir ulusu diğeriyle, bir yüzyılı başkasıyla birleştiren bu yirmi-otuz işaretten daha büyük serveti yoktu.

Harfler olmasaydı, insan düşüncesinin yüzyıllar boyunca yarattıklarını, hangi bellek saklayabilirdi? Yazıyı bilen bir kimse için belleğin sınırları yoktu. Çoktan kaybolmuş bir dünyayı yeniden canlandırmak, mevcut olmayanı görmek, susmuş olan bir kimsenin sözlerini işitmek için, harfleri yardıma çağırmak yeterdi.

Harfler ulustan ulusa, kuşaktan kuşağa geçerek, dirileri ve ölüleri, yakın ve uzak uluslarla kuşakları, canlı bir insanlık halinde ebediyen birleştiriyordu...

Denizciler, bilmedikleri kıyılara yanaştıklarında, keşifçiler gönderirlerdi. Burada kimlerin yaşadığını öğrenmek lazımdı: "Gerçeği bilmeyen vahşiler mi, yoksa tanrılara saygı besleyenler mi?"

Denizaşırı ülkelerden gelenleri, ev sahiplerinin sık sık mızrak ve ok yağmuruyla karşıladıkları olurdu. Bu, davetsiz misafirlere ders olur ve başka sefer daha tedbirli davranırlardı. Mallarını kıyıda bırakıp ateş yakar, kendileri de denize açılırlardı.

Dumanı gören ev sahipleri dikkatle yaklaşarak, bırakılan armağanları alır, kendileri de misafirlere kendi armağanlarını bırakırlardı. Böylece insanlar birbirlerini görmeksizin ihtiyaçlarını karşılarlardı.

Tüccarlar, artık iyice bildikleri kıyılara yanaştıkları zamansa mesele değişirdi. Gemi kıyıya çekilerek, mallar geminin arka kısmında bir tezgâha serilirdi. Kadınlar geminin çevresini alırlardı. Yerli önderin kızı da arkadaşlarıyla birlikte gelirdi.

Alışveriş hadisesiz geçerdi. Mallar satılıp geminin suya indirildiği son dakika, birdenbire kurnaz tüccarların hayduta, müşterilerin de sıradan birer mala dönüştüğü de olurdu.

Kadınlar yakalanıp gemiye götürülürdü. Halk, feryatlar koparsa da iş işten geçmiş olurdu. Rüzgâr ak yelkeni şişirir, kürekçiler hep birlikte küreklere asılırlardı.

Gemi uzaklaşır, uzaklaşır, sonunda da küçülüp kaybolurdu.

Anneler ağlar, saçlarını başlarını yolar, elbiselerini paramparça ederlerdi. İhtiyar kadınlar: "Ne yaparsın, tanrılar böyle istemiş. Önderin mağrur kızının bile kaderi buymuş." diyerek teselliye çalışırlardı.

Anlaşılmaz Yeni Dünya

Gemiler gittikçe daha uzaklara açılıyorlardı. İnsanların karşısında sır ve mucizelerle dolu, kocaman yeni bir dünya duruyordu.

Mucizeler ülkesine düşmek için bilinmeyen, yabancı bir kıyıya yanaşmak yeterdi.

Bu yeni dünyada insanlar, gözleriyle gördüklerini ve kulaklarıyla duyduklarını daha pek iyice anlayamıyorlardı.

Anlamadıkları yabancı bir dil, onlara yarasa çığlığı ya da bir kuş cıvıltısı gibi geliyordu.

Bunlara göre yüksek bir dağ, göğü tutan bir direkti.

İlk defa gördükleri büyük maymunları, kıllı erkek ve kadın sanmışlardı. Bu kıllı insanlar, kendilerine yaklaşıldığında tırmalayıp ısırıyorlardı.

Kıyıdaki bozkırda gördükleri bir yangını, denize akan geniş bir ateş ırmağı sanmışlardı...

Yeni dünyaya dalabilmesi için, insanın kendisi de yenilenmeli ve başkalaşmalıydı.

İnsan, atın o harikulade hızdaki dört ayağına, sabırlı ve dayanıklı deveye hâkim olmuş, bu da kendisine çöl ve boz-

kırın kapılarını açmıştı. Yüzgeç vazifesini gören kürekler yapıp denizlerde dolaşmayı öğrenmişti. Yabancı ülkelere gidip önceden hiç görmediği şeyleri görmüştü. Yalnız görülmemiş olanı görmek değil, anlaşılmayanı anlamak da gerekiyordu. En güç olanı da buydu. Çünkü insan çoğu hallerde her şeyi baba ve dedelerinden miras kalan, alışılmış eski ölçülerle ölçerdi. Yeni bir şey görünce, onda eskiyi arar, bulamayınca da şaşırır, gördüğünü anlamazdı.

Bir zamanlar Mısırlılar, dünyada kendi ırmaklarından başka ırmak yok sanırlardı. Bu ırmak, güneyden kuzeye akar ve Mısırlılar bunun başka türlü olabileceğini düşünmezlerdi. "Kuzey" yazmak istediklerinde, ırmağın aktığı yönde ilerleyen, yelkensiz bir gemicik çizerlerdi. "Güney" yazmak için de, akıntıya karşı yelkenli bir gemi çizerlerdi.

Zamanla Mısırlılar, dar yurtlarından çıkıp başka ırmaklar gördüler. Fırat'a vardıklarında, bu ırmağın kendilerininki gibi güneyden kuzeye değil, kuzeyden güneye aktığına tanık oldular.

Bu, Mısırlıları öylesine şaşırttı ki, keşiflerini torunları da bilsinler diye yazıp ebedileştirmeyi kararlaştırdılar. Firavun Birinci Thutmose'un emriyle, taş sınır direğine "Fırat'ta su, tersine dönmüş geriye akıyor ve yukarıya gidiyor" sözleri yazılmıştı.

Alışılmış küçük dünyalarının dışında, Büyük Dünya'ya düştükleri zaman, birçok şey Mısırlıları şaşırtmıştı. Irmağın tarlalarını sulamasına alışmışlardı. Mısır'da yağmur çok seyrek yağardı. Nil taşmasaydı, bütün ülke çoktan çöle dönmüş olurdu.

Derken Mısırlılar yabancı ülkelere gittiler ve orada tarlaları, yer Nil'inin değil, gök Nil'inin suladığını hayretle öğrendiler. Mısırlıların gök Nil'i dedikleri yağmurdu. Bizim için yağmur, alelade bir şeydir. Mısırlılar içinse, gökten dökülen mucizevi bir ırmaktı.

Mısır'ın sınırları gittikçe genişliyordu. Sınır direklerindeki yazılar, "dünyaya enine boyuna, doğuya ve batıya hâkim" firavunları övüyorlardı.

Bildikleri dünyanın sınırları genişledikçe Mısırlılar dünyanın tek ve en iyi insanları olmadıklarını daha iyi anlıyorlardı.

Mısır elçileri, Babil'i kuşatan sağlam kale surlarını gördüler. Bunlar o kadar genişti ki, üzerinden yan yana dört at geçebilirdi. Elçiler Babil'de asma bahçeler gördüler. Burada, havada sarkarcasına ulu ağaçlar bitiyor, göllerde kuğular yüzüyordu. Babil'de kademe kademe yükselen tapınaklar, elçilerin dikkatini çekmişti. Bilgelikleriyle övünen Mısırlılar bile, Babilli kâhinlerden birçok şey öğrenebilmişlerdi.

Mısırlılar yabancılara, onların töre ve geleneklerine, inançlarına gittikçe daha fazla saygı göstermeye alışıyorlardı. Hatta bu o kadar ileri gitti ki, önceleri yalnız öz kız kardeşleriyle evlenen firavunlar, yabancı hükümdar ailelerinden gelin almaya bile başladılar. Tapınaklardan birinin duvarındaki yazılarda kötü hava şartlarına, kuzey ülkesindeki kara kışa rağmen, Hitit kraliçesinin firavuna eş olmak için Mısır'a hareket ettiği anlatılır.

Daha dün toprağı sulayan gök Nil'ine bakarak şaşan Mısırlılar, artık göğün yere yalnız yağmur değil, kar da gönderdiği ülkelerin varlığını öğrenmişlerdi.

İnsanlar yeniyi görüyor ve yeni tarzda düşünmeyi öğreniyorlardı. Düşünmekse, o zaman inanmak demekti. Çünkü o çağlarda bilgi, dinle sımsıkı bağlıydı.

Bir zamanlar her şehrin kendi tanrısı vardı. Şehri koruduğuna, halkının atası olduğuna inanılan bu tanrı, yalnız kendi halkını sever ve yabancıları esir etmede onlara yardım ederdi.

Zamanla bir şehri diğerinden, bir kabileyi başkasından ayıran duvarlar, sınırlar, yıkılmaya başladı.

Başka başka kabilelerden insanlar ilkin düşmanca, birbirlerini hor görerek ve birbirlerine güvenmeyerek, sonralarıysa gittikçe daha uysal tavırlar içinde karşılaşıyorlardı. Yalnız savaş meydanlarında değil, pazarlarda, limanlarda, tören günlerinde tapınakların önlerinde de bir araya geliyorlardı.

Değişik dillerde konuşan, başka başka tanrılara tapan insanlar, kalabalıkta birbirine karışıyordu. Yabancı tanrının yüzüne hayretle bakıyor ve onda tanıdık çizgiler buluyorlardı. Fenikeliler, Osiris adlı Mısır tanrısında kendi tanrıları Adonis'i, ölen ve yeniden dirilen doğa tanrısını görüyorlardı.

Her ilkbaharda Mısır'da, papirüsten bir küre yapılırdı. Bu, Set adlı kötü tanrının öldürdüğü Osiris'in başıydı. Osiris'in başı sanılan papirüs küre, denizyoluyla Fenike'ye gönderilir, orada kadınlar tarafından ağıtlarla karşılanırdı. Adonis-Osiris dirilir ve ilkbahar bayramı, yani bütün halklarca kutlanan yeniden doğuş bayramı başlardı.

İnsanlar yalnız kendi tanrılarına değil, yabancı tanrılara da inanmaya başladılar. Mısır'a İştar adlı Tanrıça'nın heykelini gönderen Babil Hükümdarı, Firavun'a yazdığı mektupta şöyle der:

"Bütün ülkelerin hâkimi Ninova İştar'ı, 'Ben Mısır'a, sevdiğim memlekete gidiyorum" derdi.

Çok geçmeden insanlar, bütün halkların koruyucusu bir dünya tanrısına inanmaya başladılar. Mısır Firavun'u Ehnaton, bu yeni tanrıya bir tapınak yaptırıp şerefine şunları yazdırdı:

"Yüzyılların hâkimi, ne güzel doğarsın sen! Işınların bütün insanlığı aydınlatır. Sen ışınlarını gönderdiğin zaman, tüm ülkeler bayram eder."

Vaktiyle Mısırlılar güneşin yalnız kendilerine doğduğunu sanırlardı. Karşılarında dünya açıldıkça, güneşin en uzak

halklara da parladığını gördüler ve yukarıdaki sözlere şunları eklediler:

"Sen uzak halklara da hayat verdin. Onlara gökten Nil gönderdin."

Mısırlılar yalnız kendilerini insan sayar, tanrıların yabancıları sevmediklerini sanırlardı.

Zamanla yabancıları daha yakından öğrendiler. Ve öyle bir an geldi ki, Mısır'da yabancılar, yerlilerden çok oldu. Yabancı ücretli askerler, Firavun'un arabasına refakat ederlerdi. Yabancı tüccarlar uzak ülkelerden mal getirirlerdi.

Dünya tanrısı şerefine yazılan yazıda şunlar da vardı:

"İnsanların konuştukları diller çeşitli, derilerinin rengi başka... Ama sen, herkese yer veriyor ve gereken her şeyi gönderiyorsun..."

Hangi dilde konuşursa konuşsun, her halka yeryüzünde yer vardı...

Böylece daha Ehnaton zamanında, yani üç bin yıl önce dünyanın sınırları öylesine genişlemişti ki, Nil kıyılarından yabancı ülkeler görülmeye başlamıştı. Ve Mısır tapınaklarının duvarlarında, ilk kez "insanlık" sözü belirmişti.

Ehnaton gibi uzağı görenler azdı. Kuvvetli ve soyluları amansızca izleyen ve yabancılara, o zaman "küçük insanlar" denenlerin kendisine yaklaşmalarına engel olmayan bu hükümdarın, çok düşmanı vardı. Ölümünden sonra iktidar yeniden kâhinlerin ve soyluların eline geçti. Ehnaton suçlu ilan edildi. Adı, mezar ve tapınakların duvarlarından kazındı.

Etrafta uçsuz bucaksız büyük bir dünya vardı. Fakat eski kafalılar, daha Mısırlılar daracık dünyalarında yaşarlarken doğmuş eski inançlara yapışıp kalmışlardı.

Ve bu yalnız Mısır'da böyle değildi.

Yüzyıllar sonra Yunanistan'da da böyleydi.

Yunan denizcileri denizlerde dolaşıyor, yeni ülkeler keşfediyorlardı. Kuzeyde İskitya'ya batıda Sicilya ve İtalya'ya kadar gitmişlerdi. Gemilerinde kap kacak, kumaş, süs eşyaları götürür, buğday, şarap ve yağ getirirlerdi.

Eskiden her Yunan ailesinde kadınlar iplik eğirir ve kumaş dokurlardı. Her köyün bıçak ve kılıç yapan kendi demircisi, kap kacak yapıp desenlerle süsleyen kendi çömlekçisi vardı.

Zamanla her şey değişmiş, Yunan şehirlerinde hayat başkalaşmıştı. Ustanın biri kap kacak yapıyor, başkası da bunları süslüyordu. Bir demirci kılıç, diğeri de zırh yapıyordu. İş, yalnız ustalar arasında değil, şehirler arasında da bölünmüştü.

Miletos yünlü kumaşlarıyla, Korinthos zırhlarıyla, Atina da süslü vazolarıyla ün salmıştı.

Önceleri her çiftçi kendi pişirdiği ekmeği yer, kendi bağında yetiştirdiği üzümün şarabını içer ve kendi koyunlarının yününden, evde dokunmuş aba giyerdi. Sonraları birçok Miletoslu dokumacı, dedelerinin çiftçi olduklarını hatırlamaz olmuştu.

Buğday ekmek, asma yetiştirmek nesine gerekti? Dokuduğu kumaşları, denizaşırı ülkelerden getirtilmiş ekmek ve şarap karşılığında tüccara satmak daha kârlıydı.

Miletos limanından her gün, iri kara gövdeli gemiler kalkıp uzak ülkelere, İtalya'ya ve İskitya'ya giderlerdi. Orada, yabancı kıyılardaki Yunan kolonilerinde, Yunanlılarla yerli halk arasında değiş tokuş yapılırdı.

Karadeniz kıyılarındaki Olbiya'da Miletoslu tüccarlar, İskit beylerine siyah şekillerle süslü vazolar ve zengin nakışlı yünlü kumaşlar satar, bunlara karşılık gemilerine buğday doldururlardı.

Yunan denizcilerinin bildikleri dünya, gittikçe genişliyordu.

İhtiyarlar çocuklara, bilinmeyen yabancı ülkelerde yaşayanların canavar oldukları hakkında masallar anlatmaya devam ediyorlardı.

Messina Boğazı'nda artık Yunan şehirleri peyda olmuştu. Buna rağmen Yunanlılar hâlâ bu dar boğazda denizcileri gözleyen canavarların, yani Skylla ile Kharybdis'in yaşadıklarına inanırlardı.

Dünyanın sınırları Kalay Adası'na, Kehribar Kıyısı'na, İskitya'ya ve Hindistan'a dayanmıştı. Fakat birçokları Dünya'yı hâlâ Odysseus zamanındaki gibi dar ve küçük olarak tasavvur ediyorlardı.

Bu küçücük dünyada yuvarlak ve yassı yeryüzünü, bakır gök kubbe bir sahan kapağı gibi örterdi. Batıda ve doğuda iki kapı vardı. Her sabah şafak Tanrıçası, doğu kapısını açar ve kanatlı dört at koşulu arabası, yani Güneş, gök kabuğuna yükselirdi. Akşamleyin de batıda, Okyanusun ardında batı kapısı açılır ve yorgun atlar, gökten Gece ülkesine inerlerdi.

Odysseus'un yurdu İthaka Adası'nın yakınlarında beyaz bir kaya vardı: Leukes kayası. Hemen arkasında, yeraltı ülkesinin kapıları açılırdı. Yunanlıların kanısına göre, yeraltı ülkesindeki çayırlarda solgun asfodelus çiçekleri biter, bulut kümeleri halinde ölülerin gölgeleri uçuşurdu.

İnsanlar bu güzelim masalları dinliyor ve gözleriyle gördükleri gerçek dünyayı unutuyorlardı.

Bu insanlar denizler aşmış ve dünyalarının sınırlarını genişletmişlerdi. Fakat büyük yeni dünyaya gelince yeni bir engelle, yani görünmez olmakla beraber çok sağlam alışılmış görüşler ve kökleşmiş tasavvurlar duvarıyla karşılaşmışlardı.

Eski tanrılar bu duvarı koruyor, savunuyorlardı.

Onu yalnız bilim yıkabilirdi.

Bilimin İlk Sözü

Çoğu zaman bilimin "son sözü" şöyledir, böyledir deriz. Ya bilim ilk sözünü ne zaman söylemişti?

Eğer bildiğimiz ilk bilimsel eserin doğduğu zamanı, bilimin ilk sözü olarak kabul edersek, bu söz Milat'tan 547 yıl önce, Yunan şehri Miletos'ta söylenmiştir. *Doğu Hakkında* başlıklı bu eseri Miletoslu Anaksimandros yazmıştır.

O halde 1953 yılında bilim, iki bin beş yüz yaşına girmişti.

Fakat bilim daha yaşlı değil mi? Anaksimandros'un öğrencileri vardı da, öğretmenleri yok muydu? Vardı tabii. Biz onun da öğretmeni olduğunu biliyoruz. Bu, Miletoslu tüccar, denizci ve bilgin Thales'ti.

MÖ 585 yılında Miletos halkı, güneşin tutulduğunu bir defa daha görmüştü. Güneş tutulmaları önceleri de olur ve her zaman şehirde büyük heyecan doğururdu. Bu sefer halkı, güneşin tutulmasından çok, bu olayın önceden hesaplanıp haber verilmiş olması şaşırtmıştı. Ve bunu haber veren, hemşerileri Thales'ti.

Thales de ilk bilgin değildi. Onun da öğretmenleri vardı. Bir söylentiye göre, Thales gemiyle Mısır'a tuz almaya gitmiş ve orada piramitlerin yüksekliğini ölçmeyi öğrenmişti. Güneş tutulmalarını hesaplamayı ise Thales, Babillilerden öğrenmiş olsa gerek.

Bilim Miletos'ta doğmamış, oraya başka ülkelerden gelmişti. Miletos, boşuna dünyanın dört tarafına giden deniz ve karayolları kavşağında bulunmuyordu.

Her gün limandan Miletos yapağısı ve vazolarıyla yüklü, iri kara gövdeli gemiler kalkardı. Bunlardan bazıları İskitlerin ülkesindeki Olbiya'ya, bazıları da Mısır'daki Naukratis'e ya da İtalya'daki Sybaris'e giderdi.

Karadan da, bağlarla zeytinliklerin bulunduğu ovaların, merinos sürülerinin otladığı meraların yanından doğuya,

yani Libya'ya, İran'a ve Babil'e giden kervanlar ağır ağır geçerdi.

Babil'de her tapınak, aynı zamanda bir gözetleme ve düşünme yeriydi. Hatta tapınak, dış görünüşüyle bile evreni, gezegen ve yıldızları hatırlatmalıydı. Bu dağ gibi bir evdi, evren eviydi. Birbiri üstüne oturtulmuş yedi kulesi, göğe yükselen dev bir merdivenin basamaklarına benziyordu. Gökteki yedi yıldıza göre, yedi basamak yapılmıştı. Tapınağın dibindeki mermer havuz, Babillilerin inançlarına göre, dünyanın peyda olduğu su deryasını temsil ederdi. Etrafta sıra sıra sütunlar, bunların ötesindeki yüksek duvarın arkasında da laboratuvarlar, okul, kitaplık ve arşiv vardı.

Küçük dar bir oda olan okulda, öğretmenin dizinin dibinde öğrenciler otururdu. Açık havalarda öğrenciler, balçıktan defter ve kitaplarını alıp tapınağın avlusuna çıkarlardı.

Yandaki kitaplıkta, balçık levhacıklara yazılmış bu kitaplardan yığınlarla vardı. İçlerinde binlerce yılın bilgisi toplanmıştı. "Enuma eliş", yani "daha yukarıda" sözleriyle başlayan levhacıklardan birinde, "yukarıdaki göğe ve aşağıdaki toprağa daha ad verilmemişken", yani yerle gök yokken olup bitenler anlatılırdı.

Ve dünyanın doğuşu hakkındaki hikâye yedi levhada anlatılmıştı.

Balçık levhalara yazılmış başka kitaplarda, "otlayan koyunlardan", yani yıldızlardan ve "yedi koçtan", yani gezegenlerden, güneşin açtığı Zodyak kuşağı üzerinde yer alan takımyıldızlardan, yılın gün ve aylarının hesaplanmasından, yıldızların büyüklüğünden, güneş tutulması hesaplarından bahsedilirdi. Burada çeşitli el kitapları ülkelerin, dağların, ırmakların, kanalların, tapınakların listeleri, sonra sözlükler, okuma kitapları, gramer örneklerinden derlemeler vardı. Tıp el kitapları ve ilk coğrafya haritaları da buradaydı. Bunlarda

dünya, daire şeklinde çizilmişti. Dünyayı, "Acı Irmak", yani Okyanus kuşatıyordu. Dünyanın ortasındaki dağlardan Fırat Irmağı akıyordu. Fırat'ın sağ ve solunda da dünyanın bütün ülkeleri dairecikler şeklinde gösterilmişti.

Kitaplıkta zooloji kitapları da vardı. Bunlarda bütün hayvanlar sınıflara ve türlere ayrılmıştı. Bir sınıfta kuşlar, başka bir sınıfta balıklar, bir başkasında da dört ayaklılar toplanmışlardı. Dört ayaklılar da köpeklere, eşeklere ve öküzlere bölünmüşlerdi. Bu listede aslan, köpekler arasında, at da eşekler arasındaydı. Herhalde Babilliler aslanı da, atı da köpek ve eşekten sonra tanımışlardı.

Kitaplıkta matematik kitapları da az değildi. Babilliler dört işlemden başka şeyler de bilir, sayıların karelerini, küplerini hesaplamayı, yine kare, küp ve başka kökler bulmayı, ikinci dereceli denklemler çözmeyi becerirlerdi. Dairenin çevresini ve piramidin hacmini ölçmeyi de bilirlerdi. Dairenin çevresini, çapına bölerek sonraları matematikçilerin sık sık karşılaştıkları π sayısını bulmuşlardı. Gerçi Babilliler bu sayıya yaklaşık olarak $\pi = 3$ demişlerdi.

Biz de hesaplarımızda π'nin yaklaşık değerini, yani 3,14'ü kullanmaz mıyız?

Biz de Babilliler gibi, daireyi 360 dereceye, yılı 12 aya böleriz. Bizim haftamızda da 7 gün var, çünkü Babilliler 7 gezegen bilirlerdi (ay ve güneşi de gezegen sayarlardı).

Babillilerden sonra Fransızlar da pazartesiye Ay günü, salıya Mars günü, çarşambaya Merkür günü, perşembeye Jüpiter günü, cumaya da Venüs günü derler. Almanlar ve İngilizler, pazara güneş günü derler, çünkü eski Samiler yani Babilliler öyle derlerdi.

Saatin kadranına baktığımızda, işaretler ve çizgicikler görürüz: On iki saat ve altmış dakika. Günü ve saati böyle bölen yine Babillilerdi.

Miletos'tan çıkıp bilimin izinden yürüyerek Babil Tapınağı'na geldik. Fakat izler zinciri, tapınağın avlusunda durmayıp daha ötelere, Fırat kıyılarındaki sulama kanallarına, bent ve setlere, dünyanın ilk su kemerlerine, Babil tüccarlarının bürolarına, hükümdar sarayının kapısına kadar gider.

Tapınakta kâhinler bilimle uğraşırdı. Niçin uğraşıyorlardı? Çünkü gerekliydi. Okullarda çocuklara dualar ve tanrılar hakkında destanlar ezberletilirdi. Bununla birlikte toprak kesimlerinin yüzölçümünü ölçmeyi, iş mektupları yazmayı, defter tutmayı, yıldızlara bakarak ırmakların taşmasını önceden hesaplamayı da öğretirlerdi.

Öğrenciler büyüdüklerinde kâhin olurlardı. "Kâhin" ve "hesap" sözleri balçığa, çivi yazısının benzeri işaretlerle çizilirdi.

Kâhinler yalnız tanrıların değil, hükümdarların da hizmetindeydiler. Bunlar hükümdarın kalem odasında, mahkemede, arşivde kâtiplik yaparlardı.

Babilliler bilimi dinden ayırmazlardı. Onlara göre ikisi de aynı şeydi. Babil'de her doktor büyücü, her astronom müneccimdi.

Aradan binlerce yıl geçti. Babillilerin dini hakkında pek az kimse bilgi sahibi olduğu halde Babil bilimi bugün de takvimlerde, saatlerde ve matematik kitaplarında yaşıyor.

Babil bilimi dediğimiz, bizimkinden ne kadar başka! Günümüzün bilimiyle kıyaslanamayacak kadar sınırlı. Fark yalnız bunda değil.

Yassı levhacıkların, alıştığımız kitaplara hiçbir benzer tarafı yok. Bunları okumayı öğrendikten sonra bile yazılan şeylerin anlamını birden kavrayamayız. Çünkü binlerce yıl önce yaşamış insanlar, bizim düşündüğümüz gibi düşünmezlerdi. Burada bir dilden diğerine çevirmeyi öğrenmek yetmez. Bir düşünüş tarzından diğerine çevirmeyi de bilmek gerek.

"Enuma eliş"... "Yukarıda daha gök yokken ve aşağıda daha yer yokken, ilk varlık olan yaradan Apsu, Mummu ve bütün bunları yaratmış olan Tiamat, suları karıştırıyorlardı. Toprak yoktu, ada yoktu, hiçbir tanrı yoktu, kimsenin adı yoktu, kimin ve neyin ne olacağı daha belli değildi. Tanrılar o zaman yaratıldı..."

Daha ilerde, Tanrı Apsu'nun ve karısı Tiamat'ın, kendi oğulları olan Tanrı Marduk'la nasıl savaşa giriştiklerini okuyoruz. Marduk Apsu'yu öldürmüş, Tiamat'ı midye gibi ikiye ayırmış, bir yarısından da yeryüzünü yaratmış.

Bunu yazanlar, bizim gibi düşünmeyi daha bilmiyorlardı. Boşluğu yani uzayı, tanrıların atası Apsu şeklinde tasavvur ederlerdi. Ve inançlarına göre dünyanın doğmuş olduğu su deryasına, basbayağı su demezlerdi. Onların nazarında su, Tiamat anaydı.

Nasıl ve neden doğdu? diye sormazlardı. Soruyu başka türlü koyarlardı: Her şey kimden doğdu? Hangi babadan ve anadan?

İnsanlar binlerce yıl boyunca klan bağlarıyla sımsıkı bağlıydılar. Ve uzun zaman dünyada her şeyin, ana babayla çocuklar gibi akrabaları olması gerektiğini sanıyorlardı.

Biz bile eski alışkanlıkla "toprak ana" demez miyiz?

İşte başka bir levhacık; güneşin tutulması üstüne.

"Nisan ayının birinde güneş kararırsa Akkad hükümdarı ölecek. Eğer ayın birinde güneş kararır, batarken ışığı parlak olursa ve eğer ay da tutulursa, o yıl hükümdar ölecek. Eğer güneş tutulması ayın on birine rastlarsa, vahşi insan sürüleri ülkeyi yağma edecekler, memleket mahvolacak, insanlar insan eti yiyecek. Güneş temmuzun dokuzunda tutulursa, Tanrıça İştar merhametinin yere inmesine izin verecek, yeryüzüne adalet inecek."

Babilliler, bir güneş tutulmasından diğerine kadar kaç yıl, kaç ay ve kaç gün geçeceğini biliyorlardı. Güneşin tutulması, onlar için bir gök olayı olmayıp uğur veya uğursuzluk getiren bir işaret sayılırdı. Babilliler, gözlemlerini yüzyıllar boyunca toplamışlardı. Arşiv ve kitaplıklar, balçık levhacıklara yazılmış el kitapları ve cetvellerle doluydu. Bunlarda birçok bilgi toplanmıştı. Bilgi, henüz kör inançlardan ayrılmamıştı. Bu kitaplar büyü ve dualarla doluydu. Hasta dişe, tedavi için banotuyla karıştırılmış reçine koymadan, tanrının gökyüzünü, gökyüzünün yeri, yerin ırmakları, ırmakların kanalları, kanalların çamuru, çamurun kurtçuğu yarattıkları, kurtçuğun da dişe girdiği hakkında, uzunca bir dua okumak gerekirdi. Dua, kurtçuğa, "Tanrı Ea, var gücüyle seni dövsün" diyerek sona ererdi.

Böylece bilimin köklerini araştırırken, onun halen din ve büyüyle sımsıkı örülü olduğu zamana vardık.

Miletos'tan doğuya, Babil'e gidecek yere güneye, yani Mısır'a gitmiş olsaydık, orada da aynı şeyi bulurduk.

Mısır'da da çocuklar okullarda dualarla birlikte, tarla ölçmenin kurallarını ve mektup örneklerini kopyalarlardı. Orada da kâhinler bilgin, bilginler kâhindi.

Kâhinler, taş bir merdivenden Nil'e inip ırmaktaki su seviyesini, tapınağın duvarına çizdikleri işaretlerle kontrol ederlerdi.

Zaman, gündüzleri güneş saatine göre, geceleyin de yıldızlara göre tayin edilirdi. Bunu kâhinler yapardı.

İki kâhin, yassı damda kendilerine ayrılan yerde karşı-karşıya, kımıldamadan, dimdik otururlardı. İstemeyerek ileriye ya da geriye eğilmemek için, kendilerini çekülle yoklarlardı. Kâhinlerin her biri hem gözlemci, hem de aletti, alettense dakiklik istenirdi.

Yerinden kımıldamaksızın oturan kâhin, Sirius'un ya da herhangi başka bir yıldızın, karşısındaki kâhinin omuzu üzerine, sonra da kulak hizasına geldiğini gördüğünde artık sadece cetvele bakıp saati söylemek mümkündü.

Mısırlı kâhinler zamanı ölçmede ustaydılar. Kâhinlerde su saatleri de vardı. Bunlarda zaman, delikli bir kaptan akan suya göre tayin edilirdi. Mısır takvimi, bizimkinden çok az farklıydı: Yıl 12 aydan, ay 30 günden ibaretti. Yılın sonuna, yetmeyen 5 gün daha eklenerek 365 gün doldurulurdu.

Mısırlı kâhinler, vakti niçin böyle dikkatle ölçüyorlardı?

Sadece dua saatlerini, bayram ve tören günlerini göstermek için mi?

Hayır, asıl mesele kâhinlerin Nil'in taşacağı zamanı isabetle tahmin etmeleriydi.

Bilim Mısır'da da, hayatta ve insanın çalışmalarında lazım olduğu için gelişiyordu.

Cebir problemlerini çözerken, bilinmeyeni hep "x" harfiyle belirtiriz.

Mısırlılar, cebirde "x" yerine "yığın" yazarlardı. Bu, matematiğin gökte değil, yeryüzünde doğduğunu hemen gösteriverir.

İlk matematik problemlerinde "x", bir yığındaki tanelerin sayısıydı. Yığının yüksekliğini ve tavanını ölçerek, bunda kaç buğday tanesi bulunduğunu hesaplarlardı.

Sonraları da, her bilinmeyene "yığın" denmeye başlandı.

Mısırlılar gökle yeri tasvir ederken, bunları tanrı şeklinde çizerlerdi: Yer tanrısı aşağıda yatar, yukarıda da başının üstünde iki eliyle gök tanrıçasını tutan hava tanrısı dururdu. Gök tanrıçasının etrafında yaldızlar pırıldardı.

Bu durumda, dinin nerede bitip bilimin nerede başladığını anlamak zor.

Miletos'tan Babil'e ya da Mısır'a gideceğimize, üçüncü bir yolla batıya, yani Miletosluların doğduğu yerlere de gidebilirdik.

Miletoslular beraberlerinde, eski yurtları Yunanistan'dan ne getirmişlerdi?

Dil, inanç, görenek ve töreler.

Miletos'ta da Yunanistan'da da aynı tanrılara inanılır, söylentiye göre eski ozan Homeros'un düzmüş olduğu destan - şarkıları söylenirdi.

Bunları okurken yine din, bilim ve şiirin, ortak bir gövdeden henüz üç dala ayrılmadığı zamanlara düşeriz.

İlyada ile *Odysseia*, Yunanlıların neye inandıklarını ve ellerinden neler geldiğini anlatır.

Homeros'ta teknik, dinle kopmaz bağlarla bağlıdır. Ozan, silah atölyesini, güçlü bir demircinin balyozla Akhilleus'un kalkanını nasıl dövdüğünü tasvir eder. Demirci alelade bir insan değil, tanrı Hephaistos'tur.

Odysseia'da, o zamanki denizcilerin tüm bilgilerine rastlamak mümkündür. Homeros, fırtınaları bütün ayrıntılarıyla öyle anlatır ki, onun hikâyelerine göre hava haritaları yapmak ve Odysseus'un gemilerini hangi kasırgaların hırpalamış olduğunu söylemek işten değildir.

Homeros'ta her rüzgâr bir tanrıdır.

Ya Hesiodos'un şiirleri?

Bu köylü ozan, dağlık Boiotia'nın küçük köylerinden Askra'da yaşardı. Şiirlerini, hükümdar ve beylerin cümbüşlerinde değil, yurdunda, köylülerin derneklerinde okurdu.

Söylentiye göre, Hesiodos'un yurdu, esin perilerinin de (Mousalar) yurduymuş. Esin perileri buraya yakın Helikon Dağı'nda halay çekerlermiş. Bura köylüleri, yalnız taştan ev yapmayı değil, türkü düzmeyi de bilirlermiş.

Soğuk kış günlerinde yapacak iş kalmadığı zaman Askra halkı, herhangi bir güneşli tepede toplanırdı. Hesiodos, lyr ya da kytara çalmasını bilmediği için, eline aldığı değneği yere vura vura tempo tutarak kafiyeyle, bildiği şeyleri anlatırdı.

Hesiodos, Ülker Takımyıldızı (Pleiades) ufukta göründüğü zaman ekini biçmeye, batıp gözden kaybolunca da toprağı ekmeye başlamak gerektiğini söylerdi. Denizler ötesine mal götürmek için, kara gövdeli iri gemileri ne zaman suya indirmek; kıyıya çekilmiş bir geminin etrafına, dalgalar gemiyi sürüklemesin diye taş yığmak; iyi kuruması için dümeni ocak başına koymak gerektiğini anlatırdı.

Bundan sonra da tanrıların nasıl doğduklarına, kaostan aydınlıkla karanlığın, yerle göğün nasıl çıktığına, yerle göğün evlenmesinden Gigantların, Titanların, Kyklopların nasıl doğduğuna dair hikâyeye geçerdi.

Hesiodos, tanrı kılığında ve birer adı olan doğa güçlerinin şarkısını söylerdi. Eski kılıktaki bu doğa güçlerinde, artık yeni çizgiler belirmiştir.

Homeros'un tanrılarıyla Titanları canlı birer varlıkken, Hesiodos'unkiler artık canlılıklarını kaybetmişlerdi. Yer, Işık, Gün, Kuzey Yeli, İhtiyarlık, Kaygı, Yalan gibi adlarını muhafaza etmişlerdi. Artık bunların alelade birer doğa gücü, doğa olayı ya da birer kavram olmayıp canlı varlıklar olduklarına inanmak zordu. Hesiodos'ta bütün tanrılar birbirine benzer. Bütün tanrıçalar için de, "Fevkalade güzel ayaklıdırlar" der. Herhalde ozan, tanrıları artık birbirlerinden tam ayıramıyordu. Homeros'un canlı birer varlık olan tanrı ve tanrıçaları, sonraları bulanık bir şekil almıştı. Tanrıların hayalleri silikleştikçe insanlar tabiatı daha aydınlık görüyorlardı.

İnsanlar yeni tarzda düşünmeye alışıyorlardı. Boiotia'nın ıssız ve küçük köylerinden birinde köylüler, daha Hesiodos'un şarkılarını söylerlerken, başka yerlerde yeni konularda konuşmalar işitiliyor, yeni şarkılar duyuluyordu.

Bilim, Bilimliğini Anlamaya Başlıyor

Miletos'ta gürültü patırdı bütün gün sürerdi. Limanda gemi yapanlar çekiçlerini takırdatırken, pazarda eşekler uzun uzun anırırdı. İskelelerde hamallar, "heey hop" diye bağırarak ellerinin işini kolaylaştırırlardı.

Hele halk toplantısı günlerinde meydandaki cümbüş görülmeye değerdi. Bir yanda zengin tüccarlar, tefeciler, gemi sahipleri; öte yanda çalışan insanlar, yani zanaatçılar, denizciler, hamallar toplanırlardı. Bazen işin kavgaya kadar vardığı da olurdu. Lavanta sürünmüş, erguvani harmaniler giymiş ve saçlarını özene bezene taramış züppelerin cakaları bozulup tartaklandıkları görülürdü.

Gürültü ve konuşmalar arasında, ney sesleri ve haykırmalar işitiliyor. Bunlar Fenikeli denizciler. Buraya gelişleri münasebetiyle, ney eşliğinde oynayıp zıplayarak, yerlerde yuvarlanarak Tanrı Melkart'ı övüyorlar.

Hemen yanlarında da, uzak Ege Denizi adalarından gelen Yunanlılar gemilerini kuma çekmişler, deniz tanrısı Poseidon'a kurban sunmak için ateşler yakıyorlar.

Önceleri insanlar bütün ömürlerini atalarının yurdunda geçirir ve inançlarına sımsıkı bağlı kalırdı. Deniz, insanları da, tanrıları da birbirine karıştırdı. Dünyayı dolaşırken neler işitilmez, neler görülmezdi! Tanrılar hakkında anlatılanlar ne kadar çelişikti! Bakın, sözgelimi, Habeşlerin tanrıları kara ve kalkık burunlu, Trakyalılarınkilerse tunç tenli ve mavi gözlü. Niçin yalnız Yunanlıların dini doğru olsun da, Habeşlerin ve Trakyalılarınki yanlış olsundu?

Miletoslular, işadamı yani tüccar ve denizciydiler. Tanrılarla kahramanlar üstüne anlatılan eski masallardan çoktan şüphelenmeye başlamışlardı. Gezici ozanlara bakılırsa, bütün soyluların kökü tanrılara dayanıyordu. Eğer bu doğruysa Miletoslu tüccarlar, dokumacılar, denizciler ve hamallar,

soyluları tepelerken, tanrılar niçin yardımlarına koşmamışlardı?

Miletoslu Hekataios birçok yer dolaştı, dağlara tırmandı, mağaralara girdi. Daha delikanlıyken yeraltı ülkesinin iki kapısı olduğunu, birinin kuzeyde Leukas kayası yakınlarında, diğerinin de güneyde, Tenarya burnunda bulunduğunu işitmişti. Hekataios, Tenarya burnunda bulduğu derin mağaraya, elinde bir meşaleyle girdi. Hades kapısını, Kerberos adlı üç başlı korkunç köpeğin koruduğunu işitmişti. Bu köpeğin kuyruk sokumunda bir yılan bulunduğu söylenirdi. Hekataios bu masala inanmadı. Korkmadan mağaranın derinliklerine indi, eğri büğrü koridorlarında dolaştı ve meşalesi, eski kör inançları dağıttı.

Hekataios, mağaranın önünde bekleyen arkadaşlarının yanına döndüğünde, içeride yılan ve yarasalardan başka bir şey görmediğini söyledi.

Herhalde diyordu Hekataios, insanlar mağarada büyük bir yılana rastlamışlar ve bunu biraz karanlıktan, ama daha çok korkularından, görülmedik bir canavarın kuyruğu sanmışlardı.

Böylece insan, masal canavarını kılıçla değil, masala inancını kaybetmekle öldürüyordu.

Hekataios, gezi izlenimlerini topladığı kitabına: "Hellenlerin fikirleri bana çelişik ve gülünç geliyor" sözleriyle başlar.

Bunu sezen yalnız Hekataios değildi. O daha dünyaya gelmeden, Miletos'ta yepyeni bir görüşle düşünebilenler vardı. İlk Yunan bilginleri Thales'le Anaksimandros gibi.

Bunlar neyi öğretirlerdi?

Kitaplarını açıp ilk satırından son satırına kadar okuyabilseydik, iş çok kolaylaşmış olurdu. Ne var ki bunlardan tek tek cümle kırıntılarından başka bir şey kalmamıştır.

Bütün eski bilimlerin kaderi böyle olmuştur. Araştırmacılar, ilk bilim adamlarının fikirlerini, daha sonra yazılmış eserlerde güçlükle bulurlar. Bu fikirler başkalarının kitaplarında, yabancı ve çoğu zaman düşman bir ortamda şöyle barınabilmişlerdir:

Bir ortaçağ papazı, tanrıbilim alanındaki kitabına, antik dünyanın putperest bir filozofundan birkaç satır alırdı. Fakat bu, genel olarak filozofu yermek için yapılırdı.

İlk kitaplardan, yıkılmış binaların harabeleri gibi, şurada burada satırlar duruyor karşımızda. Bir binanın harabelerinden, onun ilk şeklini tasavvur eder gibi, şu ya da bu kitaptan kalan satırlardan da, bu kitapların nasıl olduğunu bilmeye çalışırız.

Bu kitaplar papirüs rulolarına yazılırdı. Papirüs pek sağlam bir malzeme değildi. Yirmi beş yüzyıl az bir zaman olmamakla beraber, papirüs buna dayanamayacak kadar da çürük değildi. Nitekim birçok Mısır papirüsü, çok daha eski olduğu halde pekâlâ zamanımıza kadar kalabilmişlerdir.

Zamana yıkıcı işinde kim yardım etmişti? İnsan eli. İlk Yunan bilginlerinin kitaplarında yeni, cesur düşünceler vardı. Bunların her satırı, eski inançlara bir meydan okumaydı. Eskiyse, savaşsız çekilmiyordu meydandan. Çoğu zaman yenilen düşmanları kendilerine engel olan, işlerine gelmeyen kitapları toplatıp yakıyorlardı.

İşte karşımızda birkaç sayfa. Bunlardan, ilk Yunan bilgini hakkında az da olsa bir şeyler öğrenebiliriz.

Burada sözü geçen bilginin adının Thales ve muhtemelen Fenike asıllı olduğunu, antik dünyanın en büyük yedi bilgininden biri sayıldığını okuyoruz.

Bizzat Thales'in sesi zamanımıza kadar gelmemişse de, kendisiyle tartışanların seslerini açıkça işitir gibi oluyoruz.

Bu ciddi konuşmalarla birlikte, etraftaki dedikodular da kulağa çarpıyor.

Bilimle birlikte, dalgın bilginler hakkında fıkralar da doğmuştur. Bunlardan birinde Thales'ten bahsedilir. İnsanlar, Thales'in yıldızlara niçin baktığını pek anlayamazlardı, ama bir kere dalgınlıkla kuyuya düştüğünü ve Trakyalı köle bir kadının kendisine: "Sen göktekileri bilmek isterken, ayaklarının altındakini görmüyorsun" diyerek çıkıştığını gülerek anlatırlardı.

Görüyor musunuz, bilginlerin dalgınlığına dair fıkralar ne kadar eski!

Antik çağda çalışmak kölelerin, zanaatçıların ve köylülerin, ticaret de tüccarların işiydi. Ama bilgin, dünyadan elini çekmiş bir adam olmalıydı. Bunun için Thales'i, Demokritos'u, Archimedes'i (Arşimet) ve daha başka birçok bilim adamını, hep dalgın ve dünyayla ilgilerini kesmiş olarak tasvir ederlerdi.

Oysa Thales, çevresindeki tabiatı incelediği için büyük bir bilgindi. Bastığı toprağı hiç de kötü görmüyordu ve yalnız karada değil, denizde de dolaşmayı bilirdi.

Thales hem tüccar, hem denizci, hem de mühendisti. Gemiyle Mısır'a tuz almaya gider, köprüler kurar, kanallar açardı.

Bir gün gökyüzünü gözetlerken, daha ilkbaharda o yıl zeytin ürününün bol olacağını haber vermişti. Elindeki bütün paralarla yağhaneleri kiralamıştı. Zeytin toplama zamanı geldiğinde, ürün o kadar bol olmuştu ki, yağhaneler az gelmişti. O zaman Thales yağhaneleri yüksek fiyatla kiraya vermeye başlamıştı. Bunu anlatanlar şunları eklerler: "Thales, böylece çok para toplayarak, isterlerse filozofların da zengin olmalarının zor olmadığını ispat etti. Fakat filozofların gözü zenginlikte değil."

Thales'in bulduğu yenilik neydi?

Hakkında bütün anlatılanları toplayalım:

Thales'in, yılı mevsimlere ve 365 güne böldüğünü söylerler. Bunu, Mısır'dayken de öğrenmiş olabilirdi.

Thales, "Araba" yani Küçük Ayı yıldız kümesine işaret etmişti. Ama ondan daha önce Fenikeli denizciler, gemiciler, denizde Araba yıldız kümesine göre yön tayin ederlerdi.

Güneş çapının, gök çemberinin 720'de birine eşit olduğunu hesaplamıştı. Ama bunu Babilli kâhinler de bildiklerine göre, oradan Miletos'a geçmiş olabilirdi. Çünkü Miletos, yukarıda gördüğümüz gibi yol kavşaklarındaydı.

Thales, güneşin tutulacağını önceden hesaplamıştı. Ama bunu Babilliler de biliyorlardı.

Yunanlılar arasında geometriyi ilk öğrenmeye başlayan Thales olmuştu. Piramidin gölgesini ölçerek, yüksekliğini hesaplama usulünü o bulmuştu. Ama geometriyle Mısırlılar da uğraşırlardı. Thales ise bunu sadece yurduna getirmişti.

Dünyanın kara kısmının, yuvarlak bir tahta sal gibi suda yüzdüğünü söylerdi. Thales'e göre, su yeri sallayıp sarsarak, altından derinliklerine sokulur, böylece de depremler olurdu. Ama yerin su üzerinde durduğunu Babilli kâhinler de, Dünyanın Tiamat anadan, yani su deryasından doğduğunu söylememişler miydi? Mısırlı kâhinler de, başlangıçta ihtiyar Nuh'un, yani su unsurunun var olduğunu söylerlerdi.

Peki, Thales'in yeniliği nerede?

Thales, Mısır'da, Babil'de, Fenike'de yüzyıllar boyunca biriken fikir ve bilgileri derleyip toplamış, yurduna getirmişti.

Bu az bir iş değildi. Kaldı ki, Thales'in yaptığı yalnız bu değildi.

Thales, başkalarının buluşlarını yalnız toplamakla kalmadı. Dünyadaki şeylere, olaylara yeni bir açıdan baktı. Asıl hizmeti de budur zaten.

Thales, Babilli kâhinlerin sular tanrısı dedikleri Tiamat'ın hüküm sürdüğü sular diyarında maddeyi, yani suyu; boşluk tanrısı dedikleri Apsu'nun hâkim olduğu alanda da yeri görmüştü.

Mısırlılar yerle göğü, tanrılar olarak çizerlerdi.

Thales, Mısırlı kâhinlerin öğrencisi olmuştu, fakat öğretilenleri kendisine göre anlamıştı. Onun için Güneş artık tanrı değildi. Güneş'le Dünya'nın, aynı maddeden oluştuğunu söylerdi. Ay da Dünya maddesindendi. Ve Ay, Güneş'in önünden geçerken Güneş tutulurdu.

"Kim" sözünü "ne" sözüyle değiştirmek ve soruyu: "Dünya kimden doğdu?" yerine "Dünya neyden doğdu?" şeklinde koymak, önemsiz bir şey gibi görünür.

Bu düzeltme, bilimin gittikçe dinden uzaklaşarak, kendi yolunda yürümesini sağlamıştı.

Thales, evren sudan çıktı, Dünya sudan doğdu, su her şeyin aslıdır, dedi. Bir denizci olan Thales, her şeyde suyu görür, dünyanın kara kısmını bile, dalgalarda sallanan bir gemi gibi düşünürdü.

Thales, suyu niçin her şeyin ana unsuru sayardı?

Doğada her şeyin terkibinde bulunan maddeyi aramış ve bunun için ondan daha uygun bir şey bulamamıştı. Su, içine girdiği kabın şeklini aldığına göre, herhangi bir eşya şeklini de alamaz mıydı? Su, akıcı ve hareketliydi. Dünyanın hareket halinde oluşu da bundan değil miydi? Su, her şeye can verirdi ve su olmayan yerde hayat da yoktu.

Eşya, sudan çıkmış ve yine suya dönmüştü. Dünyada hiçbir şey doğmaz ve yok olmazdı. Madde hep değişir, ne yoktan var olur ne de varken kaybolurdu.

Bilimdeki bu ilk buluşta, son bilimsel gerçekleri hayretle görüyoruz. Çünkü bugün de, maddenin yoktan var olmadığı ve varken yok olmadığı, en son bilimsel gerçeklerdendir.

Böyle olmakla beraber, madde hakkında bilimin öğrettiği bu ilk gerçek, günümüzün biliminden çok uzaktır. Bugün maddenin su olduğunu kim iddia eder. Thales'in yargıları, küçük bir çocuğun ilk sezileri kadar safçadır. Thales, daha kendisiyle çelişme halindedir: "Dünyanın tanrılarla, şeytan ve ruhlarla dolu olduğunu", mıknatısın ruhu olduğu için demiri çektiğini sanır.

Thales gibi bir insanın bile, tanrılara inanmaktan kurtulması kolay olmamıştır.

Yine de Thales'in görüşleri öteden beri soyluların egemenliğini kutsallaştıran eski dine indirilen bir darbe olmuştu.

Thales, kökü tanrılara dayanmayan, köle sahibi yeni zengin insanlardan, yani tüccar ve denizcilerdendi.

Bunlar bir bey torununun da, sıradan bir denizcinin de, aslen aynı olduğunu iddia ederlerdi.

Dünyayı tanrılar yaratmamıştı. Dünyada her şey aynı maddeden doğmuştu. Denizdeki dalgalar gibi, devlette de bütün yurttaşlar eşitti.

Bilim Dünyanın Duvarlarını Geri İtiyor

Bilim günden güne değil, saatten saate gelişiyordu. Çok geçmeden bilinen dünya, kendisine dar gelmeye başladı. Bilim, kendisini sıkan eski duvarları var gücüyle geri itmeye koyuldu.

İnsanlar yüzyıllar boyunca gök kubbenin yeryüzünü bir sahan kapağı gibi örttüğünü sanmışlardı. Zamanla göğün sınırları, yeryüzünün sınırlarını aşmaya başladı. Gökyüzü, Olymposun karlı tepelerinden ayrılarak gittikçe yükseliyordu. Yer, havada asılı kalmıştı. Ayakların altında, aşağıda da gök kubbe vardı. Peki, karanlık yeraltı ülkesi neredeydi öyleyse?

Gök duvarları gittikçe geri çekiliyordu ve bir gün geldi, duvar diye bir şey kalmadı. Sonsuzluktu çevre. Bu sonsuzlukta, sayısız dünyalar arasında, dünyamız serbestçe yüzüyordu.

25 yüzyıl önce yazılmış ilk bilim kitabında dünya işte böyle tasvir edilir. Doğu hakkındaki bu kitabı, Thales'in dostu ve öğrencisi Anaksimandros yazmıştı.

Öğrenci, öğretmenini geçmişti. Thales, dünyanın yuvarlak bir sal gibi okyanus dağlarında sallandığını sanırdı. Öğrencisiyse Dünya'yı dayanaktan ayırarak, sonsuzlukta asılı gördü.

Anaksimandros, dünyanın yuvarlak olduğunu daha bilmiyordu. Dünya, ona silindirik bir sütun parçası gibi gelmişti. Anaksimandros'a göre bu sütun, gök kubbeyi taşımıyor ve bir temele dayanmıyordu.

Uçsuz bucaksız, sonsuz bir uzay tasavvur etmek zordur. Biz hâlâ gök kubbeden, gök tavanından, başımızın üzerinde bir kapakmış gibi söz ederiz.

Oysa 2500 yıl önce insanlar, yalnız böyle demekle kalmaz, dünyayı böyle düşünür, böyle görürlerdi.

Herkesin gördüğünü reddetmek, evrenin uçsuz bucaksız olduğunu, ne zamanda, ne uzayda sonu olduğunu söyleyebilmek için cesaretin en büyüğü lazımdı!

Evrenin ne başlangıcı ne sonu vardı. Bugün bizim de fikrimiz aynı. Anaksimandros'un hemşerileri ve çağdaşları geçmişe bakarlarken, tanrıların dünyayı yaratmış oldukları zamandan, kendilerini ancak birkaç yüzyılın ayırdığını sanırlardı.

Gezgin Hekataios bile tanrı atalardan kendisini on beş kuşağın ayırdığını sanırdı. Daha önceleriyse ölümsüz tanrılardan, ölümlü çocukların doğduğu masal çağlarıydı.

Anaksimandros da geçmişe bakıyor. O başkalarından daha uzağı görüyordu, yani insanların tanrılardan değil, hayvanlardan üredikleri ilk zamanları. Gelişme yolunun, tanrılardan insana doğru aşağıya değil, hayvanlardan insana doğru yukarıya gittiğini sezmeye başlamıştı.

Anaksimandros şöyle demişti:

"Başlangıçta insan balığa benzerdi. İlk hayvanlar, suda doğmuş olup dikenli pullarla kaplıydılar. Karaya çıktıklarında pulları çatlamış, dış görünüşleri ve yaşayışları da değişmişti."

Nem ve toprak nereden çıkmış, dünya nasıl meydana gelmişti?

Anaksimandros'un gözleri hep uzaklardaydı. Karşısında zamanın duvarları gittikçe geriye, geçmişe doğru çekiliyordu. Orada ne insan vardı, ne de dünya...

Ya ne vardı?

Her şeyin aslı olan "sonsuzluk."

Sonsuzluk uzayı dolduruyordu. Bu madde ölü ve hareketsiz değil, hareket doluydu. Ondan dünyalar doğuyordu. Başlangıçta bir tek olan varlık ikiye bölünüyordu: Soğuk sıcaktan, toprak nemden ayrılıyordu. Dünyayı ateşten bir kubbe sarıyordu. Bu kubbe, halka halka parçalanarak, yıldızlar meydana geliyordu.

Dünyalar böyle olmuştu. Bazı dünyalar doğarken, bazıları yok oluyordu.

Doğadaki bu sonsuz yaratma seyri, hiçbir zaman durmuyordu ve duramazdı da. Çünkü doğanın yaratma aracı olan cevher bitmez tükenmezdi.

Anaksimandros, ustası Thales'in: "Su, her şeyin başlangıcıdır" sözlerini hatırlar. "Hayır, der Anaksimandros, su her şeyin başlangıcı olamaz. Su, sonsuz değildir. Okyanusun bile kıyıları var. Madde okyanusuysa kıyısızdır. Zaman okyanusunun da sınırları yoktur."

Anaksimandros, çevresine bakıp sorardı: Sonsuz bir şey var mıdır? Ve yine kendi kendine cevap verirdi: İnsanlar doğup ölüyor, devletler kurulup yıkılıyor, dünyalar doğup yok oluyor. Başlangıcı ve sonu olmayan tek bir şey vardır: Hareket.

Böylece bilim, uzayın da, zamanın da duvarlarını sonsuzluğa itmişti.

Uçsuz bucaksız uzaya bakmaya çabaladıkları zaman, Anaksimandros'un en iyi öğrencilerinin bile başları dönüyor, yıkılmış duvarların yerine hemen yenilerini kurmaya girişiyorlardı.

Böylece, dünyanın çevresinde yine katı bir gök kubbe, muazzam bir billur kubbe parlamıştı. Bu gök kubbeye yıldızlar, altın çiviler gibi çakılıydı. Kubbe, yuvarlak bir şapkanın, başın çevresinde döndüğü gibi, dünya çevresinde dönüyordu. Yerle gök arasındaysa güneş, ay, gezegenler, sonbahar yaprakları gibi uçuşuyorlardı.

Anaksimandros'un öğrencisi Anaksimenes, evreni işte böyle düşünüyordu.

Bu, tam olmasa da bir geri çekilmeydi. Dünyaya yeni kubbemsi bir kabuk geçirilmişti; ama bu, artık dünyanın kenarlarına bitişik olmayıp gerilere itilmişti.

Şunu da söyleyelim ki Anaksimenes, başka bir alanda öğretmeninden daha ileriydi.

Anaksimandros, daha yıldızları gezegenlerden ayırt edemiyordu. Anaksimenes ise yıldız ve gezegenlerin aynı şey olmadığını sezmişti: Gezegenler yere daha yakın olup boşlukta dolaşır, yıldızlarsa daha uzaktadırlar. Bunun için de ısıtmazlar.

Anaksimenes gözlerini göğe çevirir, bulutların nasıl meydana geldiğine, güneş ışınlarının, koyu kara bulutları delip geçmediği zaman, gökkuşağının nasıl parladığına bakardı.

Uçan kuştan daha hızlı esen yelin uğultusunu dinler ve kendisinden her şeyin çıktığı cevher nedir diye düşünür.

Bu, su olamaz. Su ateşi söndürür. Suyun kıyıları vardır. Her şeyin özü olan cevherse, bütün dünyayı doldurmalıdır.

Ama bu cevher nedir?

Sonsuzluk mu? O halde sonsuzluk nedir? Anaksimandros bile bunu tarif edememişti.

Öğrenci, öğretmeninden ileri gitmek istiyordu. Doğada, bütün dünyayı doldurabilen ve her şeyin başlangıcı olabilecek bir cevher arıyordu.

Bu cevher hava değil miydi?

Hava katılaştığı zaman bulutlar meydana geliyordu. Daha da yoğunlaşınca yağmur yağmaya başlıyordu. Bazen yağmur damlalarının donduğu da görülüyordu. O zaman dolu yağıyordu. Bulutlar donduğunda kar yağıyordu.

Demek, hava daha katılaşarak toprak, taş da olabilirdi diye düşünüyordu Anaksimenes. Topraktan ağaçlar bitiyor, hayvanlar çıkıyordu.

Böylece Anaksimenes şu sonuca varmıştı: Her şey havadan meydana gelir ve yine havaya döner. Sudan buğu çıkar. Ağaç yanıp duman olur.

Havanın zerrecikleri, kâh birbirine yakınlaşır, kâh birbirinden uzaklaşırlar. Yeri de, güneşi de, yıldızları da zerreciklerin bu hareketi meydana getirmiştir. Bu hareket sonsuzdur. Bunun için dünya, durmadan değişir. Böylece bir bilginin, ilk maddenin derinliklerine dalmaya başladığını görüyoruz.

İnsanlar, öteden beri bir kum taneciğini maddelerin en ufağı sanırken Anaksimenes, gözle görülmeyecek kadar küçük zerreciklerin var olduğunu sezmişti.

Bir duvar daha yıkılmış, arkasında küçük varlıklar dünyası açılmıştı. Ve insan, evrenin büyük dünyasına anahtar bulmak için, yine küçük varlıklar dünyasına başvurmuştu.

Dev, dünyanın doğuşunu, havanın gözle görülmez küçük zerreciklerinin hareketiyle açıklamak istemişti. Bu, eksik de olsa, atom kuramına giden yoldu.

2

Yeni Türküler Söyleyen Eski Ozan

Bilim, karşısında açılan dünyaya, susamış insanın suya baktığı gibi bakıyordu. Çevrede her şey yenileşmiş görünüyordu. Sözgelimi, sabahları doğan güneş artık arabasıyla gökte dolaşarak ışık saçan bir tanrı değil, kızgın bir gök cismiydi. Gökkuşağını alalım. Bu da rengârenk elbiseli bir tanrıça olmaktan çıkmış, güneş ışıklarında göz alıcı renklerle parlayan bir bulut olmuştu.

Tanrıların yüzyıllarca yaşamış oldukları gök evinin çizgileri, sis gibi dağılıp kayboluyordu. Eskiden efsanelerle tanrıların cümbüş ettikleri yerde, genç Hebe'nin altın kâselere mis kokulu nektar doldurduğu yerde, Olymposun yaz kış karlı tepesi yükseliyordu.

Gençler, üstat Hesiodos'a, *Theogonia* (Tanrıların Doğuşu) adlı uzun ve artık can sıkıcı eserine bıyık altından gülüyorlardı. Homeros'un yoksullar ve zenginler hakkında anlattıklarına o eski ilgi kalmamıştı. Hesiodos'un ölümünden sonra yüz yıl geçmiş, Homeros'un destanlarıysa daha önce yazılmıştı. O zamandan beri dünyada her şey değişmişti.

Homeros, Zeus'un torunları sanılan önderleri göklere çıkarır, soysuz insanlarıysa hor görürdü. Zamanla, soylu olmayanların içinden çıkıp zenginleşen tüccar ve zanaatçılar, her yerde soylu kişilerin iktidarını devirmişlerdi.

Yeni zamanlara yeni türküler gerekti...

Yunanistan yollarında Ksenophanes adlı bir ozan dolaşıyordu. Ksenophanes yoksuldu. Bütün serveti, çok telli bir kytarası, bir de öteberisini taşıyan kölesiydi. Bu köle, bir uşak olmaktan çok, yol arkadaşı ve dosttu. Birlikte adım adım tüm Yunanistan'ı dolaşmış, kışın birlikte üşümüş, yazın sıcaktan birlikte bunalmışlardı. Zaten aralık yağmurları bunları ıslatırken, kimin köle, kimin efendi olduğunu sormuyordu.

İşte ozanla kölesi küçük bir kasabaya giriyorlar. Meydanda bir kalabalık çevrelerini alıyor. Hali vakti yerinde olanlar bunları misafir ediyor. Gezgin bir ozanı kim dinlemek istemez!

Burada sözü ozana bırakalım. Başından geçenleri kendisi anlatsın.

"Kışın, harıl harıl yanan ocağın önünde yumuşak bir sedire uzanmış, karnı tok, sırtı pek bir adam, bir yandan ceviz kırıp tatlı şarabından yudum yudum içerek soruyordu: "Sen kimsin kardeşim, nerelisin? Anandan doğalı kaç yıl oldu? Midyalılar geldiği zaman kaç yaşındaydın?", "Altmış yedi yıl oluyor" diyor ozan, düşüncelerimle Hellas'ta dolaşıyorum. Yanılmıyorsam, o zaman yaşım yirmi beşi aşmıştı."

İhtiyar ozanı sofraya buyur ediyorlar. Ozan kytarasını duvardaki çiviye asıyor. Bir köle kadın, misafirin ellerini yıkaması için leğen getiriyor, sonra önüne ekmek koyuyor, bardağa şarap dolduruyor. Misafir ekmeğini yiyip şarabını içtikten sonra kytarasını eline alıp bir türküye başlıyor:

"Artık ortalık temizlendi, misafirler ellerini, ev sahibi bardakları yıkadı. Kimi ustaca örülmüş bir çelengi başına geçiriyor, kimi de kâselerde mis kokulu yağ sunuyor. Testi, şölenin cilası olan şarapla dolu. Toprak testilerde, herkese bol bol yetecek kadar mis kokulu şarap var daha. Kutsal günlük güzel kokular saçıyor. Bu da su; soğuk, tatlı, berrak. Önümüz-

de kehribar gibi ekmek duruyor, sofra peynirle baldan çökecek neredeyse. Evin ortasında çiçeklerle süslü bir sunak. Türkü ve oyunlar evi dolduruyor.

Eğlenmek için toplananlara her şeyden önce tanrıyı şükranla anmak düşüyor. Tanrılara şarap adayarak, cümbüşün edep çemberinde geçmesine kuvvet vermeleri içi dua edilip yalvarıldı mı, çok yaşlı olmayanlar hariç herkes kölenin yardımı olmadan eve gidebilecek kadar içebilir; bunun ne ayıbı var, ne günahı. Bundan iyisi can sağlığı. Ne mutlu bir bardak şarap içmekle, fazileti bırakmayıp saçmalamayan misafire!

Biz kızgın kavgaları dile getirmeyeceğiz, çünkü onlarda iyi hiçbir şey yok. Ataların uydurmalarını tekrarlayıp titanların, kentaurların savaşını da hatırlamayacağız..."

Ksenophanes bir bardak şaraptan sonra nasıl konuşur?

Öbür gezgin ozanlara benzemez Ksenophanes. Bunlar yüzüncü kezdir hep Homeros'la Hesiodos'u tekrar edip dururlar. Ksenophanes'se, Homeros'la da, Hesiodos'la da alay eder.

"Homeros'la Hesiodos" der Ksenophanes, "insanlarda ayıp sayılan her şeyi tanrılara isnat etmişlerdir. Bize tanrıların kanunsuz hareketlerini, nasıl hırsızlık ettiklerini ve birbirlerini nasıl aldattıklarını anlatmışlardır."

Halk bu cesur sözleri hayretle dinler. Bu aksakallı ozan, tanrılardan korkmuyor mu?

Ksenophanes, halkı yatıştırmak için hemen:

"Tanrılara saygı beslemek gerek" der. "Tanrılar nedir? Siz onların, insanlar gibi anadan doğduklarını, onlarınki gibi giyimleri, sesleri, şekilleri olduğunu mu sanıyorsunuz? Tanrıların, bir zamanlar doğmuş olduklarını söylemek kâfirlik olur. Çünkü bundan, tanrıların ezeli olmadıkları anlamı çıkar. Tanrıların bize benzediklerini sanıyorsunuz ha? Unutmayın ki, öküzlerin ya da atların elleri olup da, tanrıların re-

simlerini çizebilselerdi, onlar da bu tanrıları kendilerine benzeteceklerdi."

Eskiden böyle sözler işitenleri korkuturdu. Ama eski inançlar artık sarsılmıştı. Ksenophanes'i dinliyorlar, hatta kendisine: "Gerçek nerede? Tanrılar nedir?" diye soruyorlardı.

Ksenophanes de şöyle cevap veriyor:

"Tanrıları bilen kimse yok ve olmayacak. Çünkü insan gerçekten söz etse bile, bunun özünü kendisi de bilmez. Burada bilgi bahis konusu olamaz, ancak görüş olabilir. Tanrılar, fanilere her şeyi ta başlangıçtan beri açmış değiller. İnsanlar, gerçeğe doğru ancak yavaş yavaş, araştırmalar yoluyla giderler."

Ksenophanes, yeniden kytarayı eline alır ve devam eder:

"Tanrı tektir. Tek tanrı, tanrılar ve insanlar arasında en uludur, bedence ve akılca ölümlü insanlara benzemez. Her şeyi görür, tümüyle düşünür, tümüyle işitir. Dünyada her şeyi idare eder. Hep bir yerde hareketsiz durur. Çünkü bir yerden başka bir yere geçmek ona yaraşmaz."

Ksenophanes'in övdüğü yeni bir tanrıdır. Bu tanrı, doğa gibi başlangıçsız ve sonsuz, uzay gibi uçsuz bucaksızdır. Doğa tek olduğu için tanrı da tektir. Tanrı demek her şey, tüm doğa, tüm evren demektir.

Maddelerin şekli değişir. İnsanların yıldızları parlayıp söner. Canlı varlıklar topraktan doğar ve yine toprak olurlar. Büyük denizden rüzgâr ve bulutlar doğar. Bulutlardan yağmur yağar. Su, ırmakların yatağından, topraktaki tuzu eriterek denize akar. Deniz bundan ötürü tuzludur. Toprak, yavaş yavaş insanlar farkında olmadan sudan ayrılır. Dağların tepelerinde deniz kabukları, taş ocaklarının derinliklerinde balık izleri buluruz. Sonra toprak yine suya gömülür ve üzerinde yaşayan insanlar yok olur.

Her şey değişir, evren kalır. Doğınayan ve yok olmayan ancak odur.

Böylece Ksenophanes, dünyanın değişen alacalı örtüsü arkasında, onun değişmeyen ve sonsuz olan özünü arar.

Ksenophanes'le yol arkadaşı, geceyi bu konuksever ailede geçirdikten sonra ertesi gün ayrılırlar. Sırtındaki yük, birçok armağanla ağırlaşmış olduğu halde köle keyifli. Ksenophanes de memnun, çünkü ev sahipleri kendisini, öğrencilerin öğretmeni dinledikleri gibi saygıyla dinlemişlerdir.

Bu, her yerde her zaman böyle olmaz. İhtiyar ozanın Homeros ve Hesiodos'la, tanrı ve kahramanlarla alay etmesi, herkesin hoşuna gitmez. Bazen de, ünlü ev sahibi tanrılar soyundan oldu da ozan farkına varmayıp göksel tanrılara dil uzattı mı, vay başına!

Ksenophanes bu kibirli soylulardan, değerli yüzükleri ve saçlarının şekliyle övünenlerden nefret eder. Bunlar, tatlı şaraplarını içerken ihtiyar ozanın acıklı yoksulluğuyla, yanan ocağın karşısında, başını sokacak bir yeri olmamasıyla alay ederler. Ksenophanes'e: "Homeros ölümünden sonra bile binlerce ozanı besliyor, oysa sen bir köleyi güç doyurabiliyorsun" derler.

İyi, ama ozanın yoksulluğundan bizzat kendileri suçlu değiller mi? Bir adam yumruk dövüşünü kazandı diye onu devlet besler de, bunlar akıl gücünün yumruk gücüne üstün olduğunu anlamazlar...

Ksenophanes bir dağ patikasını tutmuş, insanlardan gittikçe uzaklaşıyor. İnsanların evleri, işleri, tutkuları, yukarıdan ne kadar küçük görünüyor. Ne küçük, dar bir dünyada yaşıyorlar!

Gök kubbe, dünyayı kucaklayarak dağların üzerinde heybetle yükseliyor. Dağlara çıkıldıkça, uzaklar görünüyor.

Ksenophanes her şeyi kaybetmiştir: Ataların toprağını da, ataların inancını da. Doğduğu şehirde istilacı Persler egemen. Ne akrabası kalmıştır, ne dostları. Uzun yıllar süren serseri dolaşmalar geçmişe karışmıştır. Fakat çevresinde her şeyi kapsayan, daima genç doğayı gördükçe kalbi ferahlar. Tabiat yorulmak bilmez, hiçbir zaman ihtiyarlamaz ve yok olamaz.

Eskiyi Savunanlar, Bilimi Kendi Taraflarına Çekmeye Çalışıyorlar

Koçbaşlarının darbeleri altında kale duvarları nasıl yıkılırsa, yeni düşüncelerin baskısı altında köhne inançlar da öyle yıkılıyordu. Duvarlarda açılan gediklerden, yeni dünyanın enginlikleri gözüküyordu. Ve bu dünya, insanların yaşadıkları dünyadan ne kadar farklıydı!

Eskiyi savunanlar, bilimi kendi taraflarına çekmeye çalışıyorlar.

Anlatacağımız olay, Miletos'un yakınlarındaki Samos Adası'nda geçmiştir. Tanrılara o eski saygı, burada epeydir kalmamıştır. Samos halkının artık yeni bir tanrısı vardır. Daha düne kadar, kimsenin ne olduğunu bilmediği altın ve gümüş küreciklere taparlardı Samoslular. Önceleri talan edilen ağır Babil paraları geçerdi. Bunlar ikişer putluk külçeler halinde olup yıllarca bir kişinin elinde kalır, piyasaya sürülmezdi.

Derken bezirgân Lydialılar, elden ele geçen küçük, yuvarlak akçeler çıkardılar.

Çok akçesi olanın, tanrılara fazla umut bağlamasına gerek yoktu. Parayla, dilediği her şeye kavuşabilirdi.

İşte sözgelimi şu soysuz Polykrates, işe pek az parayla başlamıştı. Açtığı bir atölyede yirmi köle, sabahtan akşama kadar zenginler ve soylu kişiler için pahalı mobilyalar, yani

şölen sedirleri yapıp cilalardı. Alışveriş yolundaydı. Yuvarlak akçeler durmadan soylu insanların pamuk ellerinden, mobilya tüccarlarının nasırlı, kaba ellerine geçiyordu. Polykrates paralarını işe yatırıyordu. Gemi yaptırıyor, nerede azılı denizciler varsa bunları kiralıyor ve bu korsan gemilerini adadan adaya gönderiyordu. Korsanlar, işlerini gayretle yapıyorlardı; erkekleri öldürüyor, kadın ve çocukları kaçırıyor, kara gövdeli iri gemileri altınla ve pahalı kumaşlarla dolduruyorlardı.

Polykrates'in işi iyi gidiyordu. Yuvarlak akçeler her yandan akıyor, böylece istediği her şeyi yapabiliyordu. İstedikleri de az değildi ki! Bir gün geldi paralar onun en büyük arzusunu yerine getirdi, yani vatandaşlarına egemen oldu.

Tüccarlar, zanaatçılar, gemi sahipleri memnundu; dümene kendi adamları geçmişti.

Bu türedinin kendisi için yaptırdığı muhteşem sarayı gören soylu kişilerinse kaşları çatılıyordu. Acaba tanrılar Polykrates'i hâlâ koruyacaklar mıydı? Yok, böylesine mutluluk sürüp gidemezdi!

Tanrıların insanları cezalandıracağı kulaktan kulağa dolaşıyordu. Söylentiye göre, Polykrates gaddar talihi merhamete getirmek için, değerli yüzüğünü denize atmıştı. Ama kendisine bu kadar çok şey vermiş olan deniz, ondan hiçbir armağan kabul etmek istememiş, yüzük de bir balıkçının saraya getirdiği balığın karnında geri dönmüştü.

Tanrılar her şeyi bilir, Olympostan her şeyi görürlerdi. Servet ve şerefin ayaktakımına geçmesine, tanrı torunlarınınsa herkesçe horlanıp acıklı bir hayat sürmesine razı olmazlardı.

Haksızlığa uğrayanların birçoğu hâlâ böyle düşünüyor, böyle diyordu. Bir kısmı da bu sözleri acı acı gülerek dinliyordu. Peki, nerede öyleyse Olymposlu tanrılar, diye düşü-

nüyorlardı. Eski inanç sarsılmış, tutunacak bir dal kalmamıştı. Bunlara göre, mertlik kalmamıştı. Mitolojik kahramanların soylu torunları, hükümdarın adını duyunca tir tir titremeye başlarlardı. Her şeyi kemiren yeni zihniyet, artık kendilerine de bulaşmış, neyin iyi, neyin kötü olduğunu unutmuşlardı. Kurtuluşu nerede bulmalı, yolu kimden sormalıydı?

Derken Pythagoras Çıkageldi

Derken dillerde bir haber dolaşmaya başladı. Kurduğu gizli bir tarikata girenlere, kurtuluş yolunu gösteren ermiş bir bilge kişinin türediği büyük bir sır olarak anlatılıyordu. Tarikata girebilmek için zor ve uzun bir sınamadan geçmek gerekiyordu. Uzun bir süre iradeyi ve aklı bir yana atıp itaate ve susmaya alışmak gerekti. İnsan, kendisi için neyin iyi olduğunu nereden bilebilirdi? Bunu ancak yüksek varlıklar yani tanrılar, yarı tanrılar ve kahramanlar bilebilirlerdi.

Yine söylentiye göre, bilge Pythagoras insanla tanrı arasında duran böyle yüksek bir varlıktı. Kim demiş Pythagoras taşçı Mnesarkhos'un oğlu diye! Onun babası tanrı Hermes, hatta belki de bizzat Apollon'dur. Bir gün tiyatroda rüzgâr Pythagoras'ın pelerinini savurmuş da, kalçasının altın gibi parladığı görülmemiş miydi? Pythagoras'ın mucizeler gösterdiği, tanrılarla bile konuştuğu, Hades denilen yeraltı ülkesine indiği ve eski çağ ozanı Orpheus gibi sağ selamet yine dünyaya döndüğü söylenirdi.

Soylu ailelerden gençler Pythagoras'ı ziyarete gelirlerdi. Ve Pythagoras'ın bunlarla ne konuştuğunu kimse bilmezdi. Bu gizli konuşmalar hakkındaki söylentiler Polykrates'in kulağına varmıştı. Polykrates de adamlarına bu türedi yarı tanrıyı dört gözle izlemelerini buyurmuştu. Sakın gizli konuşmalar perdesi altında bir komplo hazırlanmasındı!

Pythagoras, Samos Adası'ndan ayrılmıştı. Hayranları Pythagoras'ın, vedalaşırken "zorbalık, özgür bir insanın dayanamayacağı kadar şiddetlendi" dediğini söylemişlerdi.

Böylece Pythagoras'ın izleri kaybolmuştu. Mısır ve Babil'de barbarlar arasında bulunduğu ve orada kâhinlerin kendisine sırlarını açtıkları söylenmişti.

Yıllar sonra da, dünyanın öbür ucundaki İtalya'da deniz boyundaki Kroton şehrine yerleştiği öğrenilmişti.

Kroton'da hâlâ kuşku vardı. Bütün Yunan şehirlerinde sürüp gelen tartışma, yani "kim egemen olacak, zengin tüccarlar mı, yoksu soylu ataların torunları mı?" tartışması devam ediyordu.

Olimpiyat oyunlarında ün yapmış atlet Milon, soyluların önderiydi. Milon'un dış görünüşü Herakles'inkine benzerdi. Elinde bir değnek, omuzlarına attığı aslan postuyla dövüşe çıktığı zaman, düşmanları kılıç ve mızraklarını bir yana atarak kaçarlardı. Fakat Milon bilge bir kişi olmaktan uzaktı. Felsefeden çok, yumruk dövüşünden anlardı.

Krotonlu soyluların önderi vardı, ama öğretmeni yoktu.

Derken Pythagoras çıkagelmişti.

Pythagoras gençleri toplayarak uzun uzun konuştu:

– Gençler, diye hitap ederdi onlara, söyleyeceklerimi saygıyla, sessizce dinleyin! Çevrenize bakın. Evrende bir düzen var, her şey bir ahenge, bir ölçüye, bir sayıya bağlı. Sesler bile.

Pythagoras, bir tahtaya gerilmiş teli çekerek bırakıyordu. Teli bir kısaltıp bir uzatıyor, böylece de sesler gözle görülmez bir merdivenden, kâh yükselip kâh alçalıyordu.

Bir sesi diğerinden ayıran mesafeyi, ancak bir müzisyenin duyarlı kulağı ölçebilir gibi geliyorduysa da, bu sırrın anahtarı bulundu. Böylece saz, müzik ölçülerine yani sayıya bağlandı.

Pythagoras kumun üzerine üçgenler çizdiği zaman, sayı şekiller dünyasında da egemendi. Maddeleri kaostan ayıran, şekli olmayana bir biçim veren, kaosu düzene sokan hep sayı, çizgi, kenardı.

Böylece üç doğru çizgi, sınırsız uzaydan sınırlı bir üçgeni biçip ayırmış oluyordu.

Geceleri Pythagoras öğrencilerin dikkatini gökyüzüne çekerdi. Orada da sayı, ölçü, ritim egemendi. Yıldızlar düzensiz, karışık bir sürü halinde hareket etmezlerdi. Tam saatinde doğup batarak kendilerine özgü bir yol izlerlerdi. Evrenin ortasında, her şeyi aydınlatan ve ısıtan ateş, bir sunaktaki ateş gibi yanıp dururdu. Bunun çevresinde ayla güneşi, yıldızlarla gezegenleri taşıyan on billur kubbe dönerdi. Dünya da bu genel kanuna uyarak yerinde durmaz, evren ateşi çevresindeki düzenli, ritmik raksa katılırdı.

Kubbeler yavaş yavaş döner ve her birinden, ayrı birer tel gibi müzik çıkardı. Bu on telli evren sazında, her kubbenin kendi sesi vardı.

Her şeyde bir düzen vardı. Her şey sayılara bağlıydı.

Kutsal sayılar vardı: Bir, üç, dört, on gibi. Bir, sayıların ilkiydi. Üç başlangıç, orta ve sondu. On hesabın temeli, sayıların en tamıydı. Dört ise on'u tamamlayan sayıydı. İlk dört sayı (1 + 2 + 3 + 4) toplanınca sonuç on olurdu.

Bu buluş Pythagoras'ı sarsmıştı. Bir şeyler anlamış gibiydi. Her şeyi bulduğunu sanıyordu. Sayıyla her şeyin ölçülebileceğini görmüştü ve sayının da her şey olduğunu kabul ediyordu. Evrenin başlangıcı ve özü sayıydı.

Öğrenciler Pythagoras'ı hayret ve heyecanla dinliyorlardı. Öğretmenlerine inanıyorlardı. Seslerin, şekillerin, gök cisimlerinin sırlarını açan anahtar bulunmuştu. Bu anahtarla evrenin öbür sırları açılamaz mıydı?

Öğretmen evet açılır, derdi. Sayı mutluluğun da, mutsuzluğun da, şansın da, şanssızlığın da anahtarıdır. Uğurlu ve uğursuz sayılar da vardır.

Evrende her yerde sayı, ölçü, uygunluk egemendi. Tanrılar her yerde değişmez bir düzen kurmuşlardı. Yıldızlar bile bu düzene bağlıyken, insan nasıl bağlı olmazdı? Vay o şehre ki, orada kaos egemendir, her şehri kalabalığın keyfi hareketleri çözer, eski düzene, soylulara ve tanrıların kurduğu değişmez düzene saygı kalmamıştır!

Pythagoras, öğrencileriyle işte böyle konuşurken, onlara öğretisinin sırlarını açardı. Bu öğreti, artık kimsenin inanmadığı eski masallar olmayıp eski tanrıları savunan yeni bir bilimdi.

Pythagoras'ın öğrencileri gittikçe artıyordu. Bunlar arasında, bir kardeşlik, bir Dostluk Derneği kurulmuştu. Günlerini jimnastik, matematik, müzik dersleriyle geçirirlerdi. Jimnastik, vücudun ritimiydi. Vücut ritim bilmezse, ruhta da düzen olmazdı. Müzik yüksek duygular yaratırdı. Saf bir bilim olan matematikse, ruhu temizlerdi.

Pythagorasçıların ritüelleri, sırları vardı.

Bilimleri, yarı yarıya dindi. Birçok kural, sınırlama, yasaklama vardı ki, Pythagorasçılığın yabancısı olanlar bunları anlayamazdı.

Sözgelimi niçin koyun eti yenir de, öbür hayvanların eti yenmezdi? Niçin baklagilleri yememeliydi? Niçin ilkin sol ayak yıkanmalıydı da, önce sağ ayakkabı giyilmeliydi? Niçin yollarda yürünmemeliydi?

Bunları Pythagorasçılık tarikatında olanlar bile, adamakıllı bilmez ve bilmeleri de gerekmezdi. Öğretmen böyle demişti ve öğretmenin haklı olup olmadığını yargılamak onlara düşmez, sadece itaat etmeleri gerekirdi.

Tiyatroda, pazarda, meydanda Pythagorasçılar öbür insanlardan hemen ayırt edilirlerdi. Bunlar kalabalığa karışmaz, herkesin yürüdüğü yoldan gitmek istemezlerdi. Alın yazıları büyüklere, soylulara, kâmillere körü körüne itaat etmek olan cahil kalabalığa tepeden bakarlardı. Herakles adaleli, boğa boyunlu, ama ne yazık ki bütün heybetine rağmen başı küçük kalmış olan atlet Milon da kâmillerdendi.

Disiplin, itaat, düzen, kendilerinden bekleneni yapmış, bütün soylular birleşmişti. Avareliğe, ahlaksızlığa son verilmişti. Dostluk Derneği, yalnız bilimle uğraşmazdı. Artık Kroton şehrinde egemenlik Pythagorasçıların elindeydi. Düzeni kurmak, komşu şehirleri de bir "ölçüye", bir "ahenge" bağlamak istemişlerdi. Ahenkse, azınlık olan soyluların çoğunluğu idare etmesi, egemenliğin aristokratlarda olmasıydı. Pythagorasçılar böyle derdi.

Demek, her yere pençelerini uzatmış, İtalya'daki bütün Yunan kolonilerini, tüm Büyük Yunanistan'ı sarmıştı.

Bunların, sözden harekete geçmeleri için yalnız bir vesile gerekti. Ahenkten, savaşan ve kavga eden her şeyin, barışa kavuşturulmasından çok söz ederlerdi. Böylece düşmanlığı kökünden kazımak için kılıç yapmışlar ve başkalarının ocaklarını yıkarak "düzen" kurmak istemişlerdi.

Pythagorasçıların bilimi, işte böyle bir amaca hizmet etmişti.

Sonunda vesile bulunmuştu: Komşu Sybaris şehrinden kaçanlar Kroton'a gelip tapınaklara sığınmışlardı. Egemenlik halkın eline geçtiği için bunların geri verilmeleri istenmiş, Krotonlularsa bunu reddetmişlerdi.

Red cevabının savaş olduğunu herkes bilirdi. Ama Krotonlular, komşularla savaştan çekinmemişlerdi. Zaten zengin Sybaris'e öteden beri kıskançlıkla bakıyorlardı.

Sybaris'te depolar ağızlarına kadar Miletos yünüyle doluydu, o kadar çok şarap vardı ki, toprağın altında kazılmış kanallarla havuzlardan, doğru limana akıtılıyordu. Açıkgöz birer tüccar olan Sybarisliler şarabı, zevk ve sefalı hayatı sever, bunlardan anlarlardı. Kroton'daysa tarladan ve balıktan başka bir şey yoktu.

Krotonlu çiftçiler Sybaris üzerine yürüdüler. Bunları Herakles gibi giyinmiş, başına olimpiyat çelengi takmış olan atlet Milon yönetiyordu. Bütün soylular, Pythagorasçıların tam disiplinli birlikleri toplanmıştı.

Savaş uzun sürmedi. Artık Pythagorasçılar memnun olabilirlerdi. Sybaris'te "düzen" kurulmuş, erkekler kılıçtan geçirilmiş, kadınlarla çocuklar esir alınmış, kocaman şehir yerle bir edilmişti. Ele geçen hadsiz hesapsız ganimeti en soylu kişiler paylaşmış, asıl savaşanlar olan balıkçılar ve çiftçilerse, delik kayıklarının başına ve isli kulübelerine, elleri boş dönmüşlerdi.

Balıkçılar ve çiftçiler şikâyet ve öfkelerini ifade eden bağrışlarıyla düzenin "ahengini" bozuyor, ganimetten kendi paylarını istiyorlardı.

Memnun olmayanlar arasında halktan zenginler de vardı. Daha düne kadar çömlekçi ya da silahçı olan bunlar da, toplum işlerinin çözümünde söz sahibi olmak istiyorlardı.

Dostluk Derneği'nde de eski dostluk kalmamıştı. Pythagoras'ın en iyi öğrencilerinden biri olan Gippas, halk tarafına geçmişti.

Gippas'ı dernekten çıkarıp kendisi daha hayattayken, onun için bir mezar taşı dikmişlerdi. Oysa Gippas Halk Meclisi'ne gelip Pythagoras'ın ve taraftarlarının şehirden kovulmalarını istiyordu. Halka, Pythagoras'ın *Kutsal Söz*'ünü okuyor ve Pythagorasçıları bizzat kendi sözleriyle mat ediyordu. O kadar ki, Pythagoras şehirden ayrılmak zorunda kalmıştı. Taraf-

tarları, tanrı idaresinin yeni bir tecellisi olan birtakım mucize ve işaretlerden söz ediyorlardı. Söylentiye göre, Pythagoras bir ırmaktan geçerken, gizli bir ses "Merhaba Pythagoras!" diye haykırmıştı. Pythagoras, uzak Metapontion'dayken, aynı zamanda Kroton'da görüldüğü söyleniyordu.

Pythagorasçılar, daha her şeyin kaybolmadığını düşünüyorlardı. Kanılarına göre, soylularla tartışmada ayaktakımının üstün gelmesine tanrılar meydan veremezdi. Pythagoras da bu soylular arasındaydı; ancak artık öğrencileri kendisine Hyperborealı Apollon diyorlardı.

Bir gece Pythagorasçılar, atlet Milon'un evinde gizlice toplanmış ve düşmanları bunu öğrenmişlerdi.

Zanaatçı mahallelerinden zanaatçılar, balıkçı köylerinden balıkçılar, akın etmişlerdi gizli toplantı yerine. Ellerindeki meşaleler, isli alevler çıkararak yanıyordu. Uğuldayan muazzam kalabalık, evi kuşatmıştı. Meşalelerin alevi, yaklaşa yaklaşa evi çevreleyen duvarı tutuşturmuş, oradan da bahçedeki zeytin ağaçlarına sıçramıştı. Derken alevler, bütün evi sarmış ve ev kocaman bir meşale gibi yanmaya başlamıştı.

İçerdekiler boşuna evden çıkmaya uğraşıyor, daracık kapıdan çıkmak için birbirlerini çiğniyorlardı. Kurtulmak şansı en çok olanları bile ölüm bekliyordu. Biri duman bulutları arasında belirir belirmez, her taraftan üzerine çullanılıyordu. Herakles kadar güçlü olan Milon bile kurtulamamıştı. Ancak en gençlerden iki kişi, ateşten ve hücumdan sıyrılabilmişti.

Gençler, sesler, sayılar ve yıldızlar hakkında sakin sakin konuşurken, evreni şöyle düşünürlerdi. Evren ateşi ve çevresinde dönen düzenli ışıklar kümesi... Günün birinde işte bu yangının kızıl alevleri ve etrafta kükreyen kalabalıkla karşılaşmışlardı. İçinde yaşamaları gerekli bu kavgalı dünya, Pythagorasçıların hayal ettikleri o değişmez, ahenkli düzenden ne kadar farklıydı!

Böylece savaş, gittikçe kızışarak şehirlerin taş duvarlarını, eski töreleri, görenek ve inançları yakıp yıkıyordu. Hiçbir şey, ilkel toplum düzeninin kalıntılarıyla, yeni doğan kölelik düzeni arasındaki bu savaşın dışında kalmamıştı. Buna ozanın şiiri bile katılıyordu, matematikçinin teoremi de.

Okulda Pythagoras davasını öğrenirken, rasyonel sayıları (tam kare olamayan sayıların kökü gibi birim ölçüsüyle müşterek hiç ölçüsü olmayan nicelik) ya da ses teorisini ele alırken, bugün artık gün gibi aydın olan gerçekler üzerinde bir zamanlar ne şiddetli tartışmalar yapıldığını düşünmeyiz bile.

Bilimin gücü gittikçe artıyordu. Pergel, kılıç kadar keskin bir silah olmuştu. Bunun için, savaşan her iki taraf da, bilimi kendisine taraftar yapmaya çalışıyordu.

Pythagorasçılar, tarihin seyrini durdurmada, eski dini ve eski düzenin dar duvarlarını ayakta tutmada, bilimden medet umuyorlardı. Ama boşunaydı.

Pythagorasçılar, bilimi, kendilerinin, yani soyluların çıkarlarını savunsun diye geliştirmişken, bilim ilerledikçe onların duvarlarını yıkıyordu. Oysa, Pythagoras ve taraftarları bilimi, bu duvarları savunmakla görevlendirmişlerdi. Dahası var. Pythagorasçılar buna engel olmak için, bilimsel açıklamalarından bazılarını gizlemişlerdi bile. Bilim hiç kilit altına alınabilir mi?

Pythagoras'ın öğretisi, bizzat Pythagorasçıların çalışmalarıyla gizlilik perdesini yırtıp özgürlüğe çıkıyordu. Pythagoras'ın yolundan dönenler ölü ilan edilir, bunların daha sağlıklarında mezar taşları dikilirdi. Ölü ilan edilenler gibi, bilim de yaşamaya devam ediyor ve alışılmış köhne fikirleri altüst ederek görevini yapıyordu.

Daha düne kadar dünyayı, evrenin hareketsiz ve değişmez merkezi sayanlar, artık Pythagorasçıların gizli toplantı-

larında dünyanın, evren ateşinin çevresinde dönen bir küre olduğunu söylüyorlardı. Pythagorasçılar, eski düzeni korumak isterlerken, ayakları altındaki dünyayı yerinden oynatıp bir topaç gibi dönmesine sebep olmuşlardı.

Bunlar bilimi kendilerine hizmet ettirmek isterlerken, kendileri bilime hizmet etmişlerdi.

O zamanlardan bu yana yüzyıllar geçmiş, Pythagorasçılarla karşıtları arasındaki tartışma ve kavgalar çoktan unutulmuş ve artık o devrin insanları, efsanenin sisleri arasından tarihi bile kolay kolay seçemez olmuştur.

Ünlü Pythagoras davasının bile, bizzat Pythagoras'ın olup olmadığına araştırıcılar emin değiller. Dünyanın yuvarlak olduğunu ve evrenin merkezinde bulunmadığını, gerçekten Pythagoras mı bulmuştur?

Kim bilir bu belki de bizzat Pythagoras'ın değil, kurduğu felsefe okuluna bağlı olanların buluşudur.

Ne olursa olsun, Pythagorasçıların bilim alanındaki hizmetleri, bilimsel buluşları unutulmamıştır.

Sayıları kullanmadan iş görebilen hiçbir bilim dalı yoktur.

Söz konusu yıldızlar da, atomlar da, okyanuslardaki akıntılar ya da dünyamızdaki rüzgârlar da olsa, maddeler arasındaki bağı, ancak yargılarımızda sayı ve formüller sayesinde kavrarız.

Sayı ve formülsüz ne uçak yapılabilir, ne tünel açılabilir, ne de köprü kurulabilir.

Her gün dünyamızın dört bucağındaki okullarda milyonlarca öğrenci, basit ve bileşik sayılardan söz eder, matematik, orantı ve dizilerle uğraşır, bir dik üçgende hipotenüsün karesinin, öbür kenarların karelerinin toplamına eşit olduğunu ispat ederler.

Sayıları basit ve bileşik olmak üzere ilk olarak ayıran Pythagorasçılar olmuştur.

Matematik orantı ve dizilerle ilk olarak uğraşanlar da Pythagorasçılardır.

Biz Pythagorasçıları, sadece Pythagoras teoremi aracılığıyla hatırlarız. Oysa onlar yalnız bu teoremi kurmamış, bir üçgendeki açılar toplamının, iki dik açıya eşit olduğunu da ispat etmişlerdir.

Sokakta yürürken, evlerin bir tarafta tek ve öbür tarafta çift sayılarını gördüğümüz zaman bile yine Pythagorasçılar çıkar karşımıza. Çünkü sayıları çift ve tek diye ayıranlar da Pythagorasçılardı.

Evrenin incelenmesinde, sayıların büyük önemini ilk kez gösterenler de onlardı.

Ne var ki, Pythagorasçıların öğretilerinin temeli yanlış olup bilim için zararlıydı.

Pythagorasçılara göre, "Sayı her şeydir. Evrenin başlangıcı ve temeli madde değil, sayıdır."

Bu yanlış hüküm, bilimi Thales'ten beri yürümekte olduğu doğru yoldan saptırıyordu.

Herakleitos, İnsanlara Düşünmeyi Öğretti

Zaman olur günler birbirine benzer, hayat ırmağı öylesine ağır akar ki, durmuş gibi görünür. Derken bir fırtına çıkar, bir de bakarsınız her şey değişir, alışılmış bozuk düzenden eser bile kalmaz. Günler değil, saatler bile her şeyi değiştirir, taş taş üstünde bırakmaz geçmişten. Öyle zamanlar olur ki, yüz yılda dünya bin yılda değiştiğinden daha fazla değişir.

2400 yıl önce insanlar, işte böyle huzursuz zamanlarda yaşıyorlardı. Yüzyıllarca dayanmış eski duvarlar çöküp harabelere dönüyordu. Eski gelenekler, inançlar, yasalar, tanrılarca konmuş ve değişmez sanılırdı. Yakın bir geçmişte iyi sayılan, kötü sayılmaya başlıyor, hiçbir şeyi olmayan biri, birden zenginleşiyor, her şeyi olan da bir gecede varını yoğu-

nu yitiriyordu. Halktan bir kimse saygı görüyor, hükümdar torunuysa bir serseri oluyordu.

"Ne oldu?" diye soruyordu bir keşmekeşten zarar görenler, "Ne zaman her şey kendi yerini bulacak? Eski mutlu devirlere, önceki rahat dünyacığımıza ne zaman döneceğiz?"

İnsanlar, başvurdukları her bilge kişiden, başka başka cevaplar alıyorlardı.

Pythagoras, dünyada ahengin bozulamayacağından, yüzyıllardır süregelen düzenden söz eder. "Fırtınanın sarstığı bu düzeni yeniden kurmalı" derdi.

Herakleitos'un cevabı, Pythagoras'ınkinden başkaydı.

Herakleitos'u bulabilmek için, insanlardan gizlendiği sık bir ormana gitmek gerekiyordu.

Herakleitos da yeni düzene karşıydı. Dedelerinin hükümdar oldukları Ephesos'u terk ederek dağlara, av tanrıçası Artemis'in Tapınağı'na yakın bir yere yerleşmişti.

Yabancılar Herakleitos'un evine korkarak yaklaşırlardı. Ephesos halkından, ihtiyar filozofun asık suratlı ve sert tabiatlı olduğunu öğrenmişlerdi. Herakleitos insanı azarlar, kovabilirdi de. Bu asık suratlının ağzından gönül açıcı, güldürücü bir şey işitilmezdi. Boşuna "Ağlayan Herakleitos"* dememişlerdi. Kaldı ki onu anlamak da pek kolay değildi... İnadına yapıyormuş gibi, hep karışık ve üstü kapalı konuşurdu. Bu yüzden de kendisine, ikinci bir ad verilmişti: Karanlık Herakleitos.

Herakleitos'un ünü, karakteriyle ilgili söylentilerden daha yaygındı. Yabancı misafirler cesaretlerini toplayarak, Herakleitos'un kulübesine bir orman hayvanının inine geliyormuş gibi yaklaşırlardı. Kendisini ocak başında bulur ve ne

* Herakleitos (ağlayan melankolik), Antikçağın efsaneleşen iki melankoliğinden biridir. Diğeri ise Demokritos'tur (gülen melankolik). Herakleitos ve Demokritos'un yüz ifadeleri, trajedi ve komedi tiyatrolarının simgesi olmuştur.

yapacaklarını bilmeyerek eşikte dururlardı. İhtiyar, misafirlere dönerek:

– Korkmaya ne lüzum var, girin, derdi. Burada da tanrılar var...

Sonra konuşma başlardı. Ev sahibi, konuklara, Ephesos'ta ne var, ne yok diye sorardı. Soylu kişilerin, kabile ileri gelenlerinin egemenliğini devirmiş olan hemşerilerine söylemediği kalmaz, yeni düzenleriyle alay ederdi.

– Bu heriflerde akıl nerede, sağduyu nerede? Gezici ozanlara kulak veriyorlar artık. Ayaktakımı onların hocası olmuş. Kötülerin çok, iyilerin az olduğunu bir türlü anlamıyorlar. Bana kalırsa, bir kişi bin kişiye bedeldir eğer hepsinden iyiyse. En iyi yurttaşlarını kovuyorlar. "Adam sen de, en iyileri de eksik olsun" diyorlar. "Böylece en iyiler varsa, bizde yaşamasınlar da nerede isterlerse yaşasınlar." Bana sorsalar, kendilerini suda boğmalarını, şehri de çocuklara bırakmalarını tavsiye ederim. Herhalde çocuklar onlardan daha akıllıdır.

Yabancılar, bu öfkeli sözleri korku içinde dinlerken, sözü değiştirmek için, bir punduna getirip eski çağların olayları ve insanlarıyla ilgili başka bir konuyu açarlardı.

Hırçın ihtiyar eski zaman insanlarına da, çağdaşlarına saldırdığı öfkeyle saldırırdı. Ona kalsa, Homeros'u ozanlar arasındaki yarışmalara sokmazdı. Herakleitos'a göre, Hesiodos, kalabalığın akıl hocasıydı. Hesiodos, başkalarından çok bildiğini sanır, ama geceyle gündüzün aynı şey olduğunun farkında bile değil...

Herakleitos, yalnız insanlara değil, tanrılara da aman vermezdi. Artemis'in kutsal tapınağında yaşayan bu hükümdar ve kâhin torunu, eski tanrılara inanmaz olmuştu. "Tanrıların heykellerine yalvarıp yakarmak, duvarla konuşmak demektir" derdi.

Filozoflara da fazla bir değer vermezdi. Yalnız Thales'e dokunamazdı.

– Pythagoras, derdi, öbürlerinden daha iyi uğraşmış bilimle. Başkalarının fikir temeli üzerinde kendi felsefesini, yani çok bilmeyi ve düzmece bilimi kurabilmişti. Çok bilmek, akla hizmet etmez. Etseydi, Pythagoras'la Hesiodos'a, Hekataios'la Ksenophanes'e bir şeyler öğretmiş olurdu.

Yabancılar hayretle:

– Öyleyse kimden akıl öğrenmeli? diye sorarlardı.

Herakleitos:

– Gözlerimiz ve kulaklarımız bizim öğretmenimizdir, derdi. Dinlemek, bakmak gerek. Bunlarsız bir şey öğrenilmez. Bütün doğa dumana dönmüş olsa bile, dünyayı koklayarak öğrenmemiz gerekirdi. Doğanın sesine kulak vermeli. Yalnız dinlemek yetmez, işittiğini de anlamalı insan. Eğer insanın ruhu anlayışsızsa, gözlerle kulaklar kötü araçlardır. Gözlere kulaklardan daha fazla güvenilir, onlara da her zaman güven olmaz. Doğa gizlenmeyi sever, sırlarına sokulabilmek gerek. Doğanın sesini dinleyin. Kendi kendinize sorular sorun. İnsan, sonsuz bir dünyadır, evrenin benzeridir.

Konuklar, filozofun her sözünü can kulağıyla dinlerlerdi.

Herakleitos devam ederdi:

– Çevrenize bakın. Her şey hareket ediyor, her şey akıyor. Bir ırmağa iki kere girilmez. Güneş bile her gün başka doğar. Hiçbir yerde durgunluk, hiçbir yerde huzur yok. Her yerde mücadele ve savaş var. İnsanları köle yapan da özgür yapan da savaştır. "Ah," derdi Homeros, "Tanrılar arasında da insanlar arasında da düşmanlık olmasa!" Ama o zaman her şey kaybolurdu. Çünkü her şey savaşla doğar ve yok olur. Dünyada hükmeden savaştır. Biri için ölüm olan, bir başkası için hayattır. Ocakta yanan odunun ölümü, ateşin doğmasıdır.

Ocağın alevi Herakleitos'un yüzünü, alnındaki derin çizgileri, büzülmüş dudaklarını, kıvırcık ak sakalını aydınlatırdı.

Ve filozofun sesi yeniden işitilirdi:

– Ne bir tanrı, ne de bir insan tarafından yaratılmış olan evren, eskiden ve şimdi olduğu gibi, kendi yasalarına göre yanan ve yavaş yavaş sönen canlı bir ateş olarak, ileride de var olacak tek varlıktır. Evren ateşi söndüğü zaman, dünya meydana gelir, her şey soğur, yoğunlaşır. Sonra tüm dünyayı saran bir yangın, her şeyi yeniden ateşe çevirir. Böylece doğuş ve yok oluş, hayat ve ölüm birleşir. Böylece savaşın ana unsurları, dünyanın ahengini meydana getirirler. Evren bir sazın telleri gibidir. Saz çalarken, telleri bir çeker, bir bırakırız. Çekmeyle bırakmanın birleşmesinden ahenk doğar. Evren, bir kaos olmayıp bir ahenktir. Görünen düzensizlikte, kendine özgü sıkı bir düzen vardır. Her şey zorunluluğa bağlıdır. Zorunluluğun kırbacı, her canlıyı yeme kovalar. Gökteki güneş bile, kendi sınırları dışına çıkamaz...

Bu konuşmalar olurken, güneş batıya doğru eğilmişti. Konuklar, ev sahibiyle vedalaşıyorlar. Beraberlerinde, altından da değerli bir armağan götürüyorlardı giderken, yani yeni düşünceler, yeni anlayış. Konuklar bekledikleri cevabı kendileri sormadan almışlardı. Eskiye dönüş imkânsızdı. Fırtına, rasgele bir şey olmayıp yasaydı. Her şey akıyordu, bir ırmağın bir yerinden, akmakta olan aynı suya iki kere girilmezdi.

Konuklar, giderlerken eşikte başka ziyaretçilerle karşılaşıyorlar. Yeni misafirler korkmuyor, ev sahibi de onları, başkalarını karşıladığı kadar sert karşılamıyordu. Çocuklar gürültülü neşeli bir alay halinde, ihtiyar filozofun daracık evine giriyor, onu her zamanki gibi âşık ve dama oynamaya çağırıyorlardı.

İnsanlardan hoşlanmayan bu ihtiyar, çocukları boşuboşuna sevmezdi; dünyanın çocuklara ait olduğunu söylerdi.

Eski inancı yıkan yeni öğreti, balta girmedik bir ormanda, şehrin gürültüsünden uzak dağlarda, işte böylece olgunlaşıyordu. Zorunluluk hakkındaki, evreni yöneten değişmez yasa hakkındaki öğretiydi bu.

Dünyayı yöneten Zeus'un adını mı vermeliydi buna? Ama eski ad, eski düşünceler uyandırıp insanları geriye, eski tanrılara götürebilirdi.

Herakleitos yeni bir ad arıyordu. "Nomos" (yasa) mu demeli ya da "kozmos" (evren düzeni) mu, yoksa hem söz, hem de akıl anlamına gelen "logos" mu demeliydi.

Yeni düşünceleri, eski sözlerle ifade etmek güçtü. Herakleitos, akılla kavranılan ve kendisine doğanın da, insan aklının da bağlı olduğu evren yasası fikrini "logos" sözünün en doğru ifade ettiğini sanıyordu.

Herakleitos, Zeus'un egemenliğini devirecek olan logos öğretisini, gürültülü Miletos ve Ephesos limanları yakınlarında yoğurmuştu.

Herakleitos her gün düşüncelerini papirüsler üzerine yazıp bunları tomar tomar Artemis Tapınağı'nda saklardı.

"Varsın tomarlar tapınakta kalsın" derdi. "Bunlar yalnız iş içindir. Bu gizli hikmet, ayaktakımı için de değildir. Bu hikmet, gün gibi aydınlık olduğu halde, insanlara karanlık gelir.

İnsanlar tüm kavramları bir depodaki eşyalar gibi istif eder, yararlı, yarasız, karanlık, aydınlık, iyi ve kötü diye ayırırlar.

Oysa sözgelimi balıklara yarayan deniz suyu, insana zararlıdır. Domuzlar çamurda yıkanırlar, onlar için çamur kirli değildir. İnsana kıyasla en güzel maymun çirkindir. Özgür bir insan için nimet olan kölelik, köle için azaptır.

İnsanlar bunu hâlâ anlayamamışlardır. Eşyalara hep bir açıdan bakarlar. Karanlık olmasa aydınlığın, eğrilik olmasa doğruluğun da olamayacağını anlamazlar. Hastalık olma-

saydı sağlığın değerini nereden bileceklerdi? Çalışmak olmasaydı, dinlenmenin tadı olur muydu? Aydınlıkla karanlık, doğrulukla eğrilik, ölümle doğum, sonla başlangıç olduğu gibi, başlangıç da sondur. Buzun ölmesi, suyun doğmasıdır, suyun ölümü de buharın doğuşudur. Biz hem varız, hem yokuz, her an değişiriz.

Herakleitos işte böyle düşünüyordu. İnsanların kendisini hemen anlamayacaklarını biliyordu. Çünkü daracık bir dünyada büyümüşlerdi. Gerçi dünya genişlemişti, ama insanların görüşleri hep eskisi gibi dardı. Görüş ufukları sınırlı, düşünceleri durgundu. Yalnız kendi bildiklerini doğru sayıyor ve her şeye başka bir açıdan da bakılabileceğine akılları ermiyordu.

Bunu kendilerine söylemek faydasızdı, çünkü anlamazlardı. Tek düşünceleri, tıka basa yemekti.

İhtiyar filozof, insanlara işte böyle içerliyordu. Herakleitos, insanlardan nefret edenlerin en insan severiydi. Esasen gerçeği de insanlar için aramıyor muydu? Yeni düzene karşı olan Herakleitos, insanlara yeni biçimde düşünmeyi öğretiyordu. Tapınakta yaşayan bu kâhin, tanrıları deviriyordu.

Yüzyıllar sonra insanlar, "Doğada durgunluk olmadığını, doğanın durmadan değişip yenileştiğini, ilk olarak Herakleitos anladı" diyeceklerdi. Ve insanların en bilgeleri, eski filozofun şu sözlerini tekrar edeceklerdi: "Ne bir tanrı, ne de bir insan tarafından yaratılmış olan evren, eskiden ve şimdi olduğu gibi, kendi yasalarına göre yanan ve yavaş yavaş sönen canlı bir ateş olarak, ileride de var olacak tek varlıktır."

Erken Takılan Defne Çelengi

Herakleitos, herkesin kör olduğu karanlık bir dünyada, gören tek insan gibi yaşıyordu. Ve insanların yakında gözlerinin açılacağından da umudu yoktu.

İnsanları hor görmeyip onların arasında yaşayan ve tüm bilgilerini insanlara veren filozoflar da vardı.

Bunlardan biri Empedokles'ti.

Empedokles de Herakleitos gibi bir kral ailesindendi. Dedeleri, Sicilya'daki Akragas şehrinde hükümdarlık etmişlerdi.

Akropol'de doğup büyüdüğü halde Empedokles, hükümdarlığı kesin olarak reddetmişti. Akropol'de "bazileus" denilen hükümdarlar yerine, sıradan insanların yönetimde olmasını isterdi. Zaten hükümdarlığın pek o kadar değeri de kalmamış, çoktan sembolik bir şey olmuştu. Akragas'ı hükümdarlar değil, birkaç soylu aile idare ediyordu.

Empedokles bu kibirli soylulara düşman olup bütün özgür vatandaşların eşit olmalarını isterdi. Bu emeline kavuştu da. Uzun bir savaştan sonra Akragas'ta halk iktidara gelmişti. Arkhon, yani yönetici olarak seçilen Empedokles, halkın hakkını kimsenin yememesi için her şeyi yapıyordu. Arkhonlardan biri iktidarı ele geçirmeye girişince Empedokles onun ve suç ortaklarının şiddetle cezalandırılmalarını istemişti. Halk meclisinde verdiği demeçlerde, kendilerini başkalarından üstün tutanlarla alay ederdi.

Empedokles bütün bilgilerini insanların hizmetine vermişti.

Hemşerileri şöyle bir olay anlatırlar:

"Selinus şehrinde, yakın bir ırmaktan gelen pis koku yüzünden veba salgını yayılmıştı. Halk kırılıyordu. O zaman Empedokles, yine yakından geçen başka iki ırmağı kendi parasıyla o pis kokulu ırmağa akıtıp afeti önledi. Irmak böylece temizlendikten sonra halk bayram ederken, Empedokles ırmağın kıyısına geldi. Halk, yerlere kapanarak bir tanrıya tapar'casına ona dua etti."

Empedokles, doğduğu Akragas şehriyle de çok ilgileniyordu.

Başka bir kez de dağdan, pis ve sağlığa zararlı bir rüzgâr esmeye başlamıştı. Rüzgâr o kadar şiddetliydi ki, bağ ve bahçelere zarar veriyordu. Empedokles eşek derilerinden tulum yapılmasını emretmiş ve rüzgârı zapt etmek için bunları tepelere yerleştirmişti.

Başkaları da meseleyi başka türlü anlatırlar. Empedokles bir duvar yaptırmış ve bununla güney rüzgârının vadiye estiği geçidi tıkamış, ülke meyve kıtlığından ve vebadan kurtulmuş, Empedokles'e de "Rüzgâra Gem Vuran" lakabı verilmişti.

Empedokles yalnız fırtınaya değil, ölüme bile meydan okumaktan korkmazdı. Ölenlerin ruhlarını bile Hades'ten geri çağırabildiği söylenirdi. Empedokles hakkındaki hikâyelerde gerçekle uydurma, garip bir şekilde kaynaşmıştır.

Empedokles şehir şehir dolaşırken, binlerce insan kendisini kurtarıcı gibi karşılardı. Kimi hastalığına bir derman arar, kimi de gerçeğe giden yolu sorardı.

Empedokles, sırma kemerli erguvani bir hükümdar elbisesiyle gezerdi. Ayaklarında bakırdan sandallar, başında da defne çelengi vardı. Empedokles bir önderdi, ama arkasından gelen asker değil, hasta ve üzgün insanlardı. Kendisini Akropol'deki sarayda değil, yoksul kulübelerde ve kenar mahallelerin tozlu sokaklarında görürlerdi.

Empedokles zaferlerini dedesi gibi yarışlarda, yabancı şehirlerin surları önlerindeki kanlı savaşlarda değil, fırtınalarla, azgın ırmaklarla, salgın hastalıkların gözle görülmez zehriyle, ölümün esrarengiz gücüyle savaşlarda kazanmıştı.

Empedokles'i yere inmiş bir tanrı sanıyorlardı. Empedokles, akıl gücüyle başkalarına üstün olduğunu bilir, ama bununla böbürlenmezdi. "Her adım başında ıstırap ve ölümün tehdit ettiği bu zavallılardan üstünsem ne çıkar yani," derdi.

Empedokles bir bilgeydi ve manzumelerinde doğayı överdi.

Bildiklerini gizlemez, insanlara vermeye çalışırdı.

Gençliğinde, derneğin sırlarını açıkladığı için, Pythagoras'ın Dostluk Derneği'nden çıkarıldığını söylerler.

Empedokles, "İnsanlar kafalarına yeni, yabancı bir şey girerken zorluk çekerler" derdi. Ama insanlardan uzak durmaz, zihinleri açılsın diye onlara bildiklerini öğretirdi.

Kendisinden önce Thales'in, Anaksimandros'un, Anaksimenes'in, Herakleitos'un başladıkları işe devam ediyordu.

Empedokles'e göre evren şu dört unsurdan meydana gelmişti: Ateş, su, toprak, hava.

Olmuş olmakta ve olacak olan her şey, bunlardan ibaretti. Bunların birleşmesiyle maddeler meydana gelir, birbirlerinden ayrılmasıyla da, maddeler değişirdi. Hiçbir şey yok olmaz. Yoktan hiçbir şey var olmaz. İnsanların ölme ve doğma dedikleri, sadece bu birleşme ve ayrılmadır.

Hep böyle olmuştur. Bazen tekten çok çıkmış, bazen de çoktan tek meydana gelmiştir.

Bir zamanlar ne güneşin parlak yüzü, ne yerin kıllı bedeni, ne de dalgalanan büyük deniz vardı. Nefret her şeyi ayırıyordu, her şey aşksız ve ilgisizdi.

Fakat nefrete karşı aşk, dostluk savaşıyordu. Aşk, dağınık unsurları birleştirerek maddeleri meydana getiriyordu.

Kızgın parlak güneş, güneş ışınlarını yansıtan solgun yüzlü ay, büyük gök ve yerin buğulaşması olan deniz de, hep böyle meydana gelmişlerdi. Canlı varlıklar da bu dört unsurun birleşmesinden doğmuşlardı. İlkin gövdesiz birçok baş belirmişti, omuzsuz kollar, alınsız gözler dolaşıyordu. Bunlar karşılaştıkça birbirleriyle kaynaşıyorlardı. İki başlı varlıklar, insan başlı boğalar, boğa başlı insanlar meydana geliyordu. Ama bu acayip varlıklar yok olup, ancak kendi istekleriyle, uygun bir şekilde birleşenler kalıyordu.

Ev tuğladan kurulduğu gibi, evren de unsurlardan kurulmuştu. Zaman gelecek nefret yeniden dostluğu yenecekti. Büyük evren binası yıkılacak, her şey yeniden başlayacaktı.

Bu hep böyle olacaktı: Bazen dostluk, unsurları karıştırıp birleştirecek, kimi zaman da yıkıcı nefret bunları ayıracak, başka başka taraflara atacaktı.

Empedokles'i dinleyenler için, onun bütün dünyayı hızla dolaşan düşüncelerini izlemek zordu.

İnsanlar yerin de, göğün de, canlı yaratıkların da, varlıkların da, tanrılarca yaratıldıklarını düşünmeye alışmışlardı. Empedokles ise onlara her şeyin zorunluluk icabı meydana geldiğini, yani tanrıların iradesiyle değil, unsurların birleşmesiyle kendiliğinden oluştuğunu söylerdi.

Alışkanlık ve eski inançlar o kadar derine kök salmışlardı ki, tanrılara karşı isyan eden bu ihtiyar filozofu, ölümsüz bir tanrı saymaya başladılar.

Empedokles çoktan ölmüştü, ama halk buna inanmıyordu.

Filozofun son saatleri hakkında Akragas'ta söylentiler dolaşıyordu. Bir gece Empedokles, şölenden sonra dostlarıyla beraber sofra başında bir sedire uzanmıştı. Birden gökte bir ışık göründü. Empedokles'i çağıran yüksek bir ses işitildi. Bundan sonra yine karanlık ve sessizlik bastı. Tanyeri ağarınca Empedokles'in yatağında olmadığı görüldü. Empedokles'i aramak için köleler gönderildi. Ama bulunamadı. O zaman tanrılara yalvarıp yakarmayı gerektiren bir olay karşısında bulunulduğu ve tanrılaşan Empedokles'e kurban adamak gerektiği kanısına varıldı.

Bazılarına göre de Empedokles, bir fani insan gibi ölmemişti. Kendi kendini yakmış ve alev fışkıran bir yanardağın krateri ona mezar olmuştu. Yine o zamanın söylentilerince, hayatının sona yaklaştığını sezen Empedokles, Etna tepesine çıkıp kendisini yanardağa atmıştı. Bu, ayağındaki bakır san-

dallardan birinin, yanardağdan püsküren lavlar arasında bulunmasıyla anlaşılmıştı.

İşin aslı neydi?

Empedokles'in kaderinde yurdundan uzakta ölmek yazılıymış, Akropol'de iktidarı yine soylular ele geçirmişti. Halka yeniden boyunduruk vurulmuştu, şehirden kovulan Empedokles, sert tabiatlı Peloponnesos dağlarında, yarı vahşi çobanlar arasında sığınak bulmuştu...

Empedokles, yurdundan uzakta kederli şiirler yazıyordu:

"Ben talihsiz bir adamım. Böyle bir saygıdan ve mutluluktan sonra, ölüm çayırlarında dolaşıyorum... İnsan öldürmenin, kinin ve birçok başka kötülüğün, amansız hastalığın ve anlamsız işlerin, karanlık felaket çayırlarını dolaştığı yabancı ülkeyi gördükçe ağladım..."

Empedokles, şiirlerinde kaderin kendisini attığı yabancı ülkeyi anlatırdı. Yoksa şimdi bütün dünya kendisine karanlık, yabancı bir ülke gibi mi geliyordu?

Rüzgârı uslandıran, ölümü yenen Empedokles, önceleri dünyaya nasıl bir gurur ve sevinçle bakıyordu! İnsanlara neler neler vaat etmişti!

Empedokles şöyle diyordu: "Dünyada, hastalık ve ihtiyarlıktan koruyan şifalı ilaçlar var. Tümünü öğreneceksin, hepsini göstereceğim sana. Sen, yorulmadan esip tarlaları mahveden rüzgârın şiddetini keseceksin. Dilediğin zaman yeniden rüzgâr estireceksin. Yağmur yağdırıp tarlaları sulayacaksın. Hades'ten ölülerin ruhunu geri çevireceksin..."

Empedokles, ilerideki özgürlüğü, insanın doğaya egemen olacağını bir kâhin ve şair gözüyle görüyor ve bu zaferi, kazanılmış ya da pek yakın bir zamanda kazanılacak sayıyordu.

'Başına, galiplerin başına takılan defne çelengi takmıştı. Kendisine bir tanrı gibi tapılıyor, Empedokles de bu tapınma ve saygıyı kabul ediyordu. Ne var ki, zaferi kutlaması için

henüz erkendi. Karanlık sürgün günlerinde Empedokles de bunu anlamıştı.

Ölmek üzereyken Empedokles şunları yazmıştı: "Hangi kavgalardan, hangi iniltilerden doğdun sen, bedbaht, ölümlü insanların uğursuz kuşağı?"

Empedokles'in öğretisi kavgalardan, yeninin eskiyle savaşından doğmuştu.

Bu savaş, doğduğu şehirde bütün Yunanistan'da ve hatta bizzat kendi ruhunda da oluyordu.

Empedokles'in kitaplarında yeni bilim, eski büyüyle iç içeydi.

Tabiat Hakkında adlı eserinde bilimden, *Temizlenmeler* adlı eserinde de büyüden söz ediyordu.

Gerçek bir bilim adamı olarak, duyularımızın ve aklın kavradığı dünyayı, asıl gerçek dünya sayardı.

Tanrıları inkâr ederdi. Ama eserlerinde Zeus da, Hera da vardı. Doğa güçlerine tanrı adları verirdi.

Empedokles, bilimle büyü arasında bir seçme yapmamışsa da, onu bir bilim adamı olarak hatırlıyoruz. Çünkü Empedokles'in her şeyin kendilerinden meydana gelip yine onlara döndüğü unsurlar öğretisini yaratmasıyla insanlık, gerçeğe bir adım daha yaklaşmıştı. Gerçi onun düşünceleri bizimkilerden çok uzaktı. Bugünkü kimyasal elementler, hiç de Empedokles'in, sözünü ettiği o unsurlar değildir.

3

Heredotos'u Dinliyoruz

Haritaya bakılırsa, ilk Yunan bilginlerinin, ilk filozofların yurdu olan şehirlerin, Küçük Asya'nın (Anadolu'nun) pek dar bir parçasında yerleşmiş olduğu görülür.

Miletos, tarihçi ve gezgin Heredotos'un memleketi olan Halikarnasos'tan pek uzak değildir. Pythagoras'ın gençliğini geçirdiği Samos Adası da oraya yakındır. Samos Adası'ndan, denizyoluyla, Herakleitos'un yaşadığı ve Artemis Tapınağı'nın da bulunduğu Ephesos'a kolayca geçilir, Ephesos'tan, Ksenophanes'in memleketi Kolophon'a üç saatte gidilir. Oradan da doğru filozof Anaksagoras'ın vatanı Klazomenai'a...

İlk Yunan filozofları yaşadıkları zaman bakımından da komşudurlar. Thales'in ve Anaksimandros'un en verimli yılları MÖ VI. yy.'ın başlarına rastlar. Anaksimenes, Anaksimandros'un öğrencisiydi. Pythagoras'la Ksenophanes, Thales'in torunu olabilirdi. Bunlar hep VI. yy.'da yaşamışlardı. Pythagoras, yaşını başını almış bir ihtiyarken, Herakleitos daha çocuktu. Anaksagoras'la Heredotos'sa, daha sonra doğmuş, MÖ V. yy.'da yaşamışlardı.

Küçük bir toprak parçası üzerinde, hemen hemen aynı zamanda yaşamış olan bu filozoflar, hem çağlarına hem de yurtlarına ün ve şeref kazandırmışlardı.

Yunan bilimi işte bu bölgede, yüzyılların karşılaştığı, yolların kesiştiği, geleneklerin, inançların birbiriyle karıştığı, eşyaların elden ele, düşüncelerin de insandan insana geçtiği bu yerlerde doğmuştu.

Doğudan yabancı ordular yaklaşıyordu. MÖ VI. yy.'ın sonunda ve V. yy.'ın başında, şahlar şahı İran Şahı'nın orduları Anadolu'ya dalmışlardı. İstilacılar şehirleri birer birer kuşatıyor, ele geçiriyorlardı. Anadolu'daki Yunan şehirlerini, Yunan koloni ve ticaret merkezleriyle bağlayan denizyolları kapanmıştı. İranlıların müttefiki olan Fenikeliler, Yunan sularını kontrolleri altına almışlardı.

"Ölümlüler arasında en mutlu" insan sayılan Polykrates, İranlıların esiri olarak ölmüştü; çarmıha gerilmişti. Miletos,

İranlılara karşı ayaklanmaya yeltenmişse de, Yunan gemileri deniz savaşında Fenike donanmasına yenilmişlerdi. Ayaklanma bastırılmış, Miletos tahrip edilmişti.

Doğudan batıya, Atina'ya, Sicilya'ya Güney İtalya'ya bir sel halinde göç başlamıştı. Göçenler arasında bilim adamları da vardı. Bunlar beraberlerinde papirüs tomarlarını, krokilerini, haritalarını da götürüyorlardı. Düşmandan, en değerli saydıkları şeyi, yani bilimi kurtarıyorlardı.

Öte yandan, barbar orduları ilerleye ilerleye Asya'dan Avrupa'ya geçmişlerdi. Önlerine çıkanı çiğneyip geçiyor, her şeyi yakıp yıkıyorlardı. Dünyanın bir kez daha geriye atılmasına, uzun süre karanlıklara gömülmesine kıl payı kalmıştı. Ama barbarların yolu üzerinde Atina duruyordu.

Atinalılar, deniz savaşlarında ön saflarda dövüşmüşlerdi. Savaş karada devam edip kızıştığı zaman da yine ön saflardaydılar.

Atina İran ordularını yenerek, Yunanistan'ın özgürlüğünü savundu...

Zaferle birlikte gelişme ve refah da gelmişti. V. yy.'da, denizaşırı ülkelerden çeşitli mallar getiren gemiler artık Miletos'a değil, Atina'ya geliyorlardı.

Atina'daki atölyeler, tersaneler ve limanlar, geç vakitlere kadar arı kovanı gibiydi. En usta zanaatçılar, çömlekçiler, dokumacılar, silahçılar buradaydı. Anadolu'daki Yunan şehirlerinden kaçan bilim adamları da burada yeni vatanlarını bulmuşlardı.

Dünyanın sınırları öncekinden daha genişlemişti.

Atina'da, bir gezgin ve tarihçi olan Heredotos'la karşılaşıyoruz. Heredotos, birçok ülkeyi dolaşmıştı. Kendisini, Fenike limanlarında, piramitlerin önünde, Babil tapınaklarında, "şahlar şahı" İran Şahı'nın başkentinde de görenler vardı.

Kayıkla Nil Nehri'nin akıntısına karşı yüze yüze, Elefantin Adası'na kadar gitmiş, bir Yunan tapınağıyla bir İskit ön-

derinin yaldızlı çadırını görmenin mümkün olduğu Karadeniz kıyılarında uzun zaman yaşamıştı.

Heredotos, tapınaklarda kâhinlerle, limanlarda gemi kaptanlarıyla uzun uzun konuşmuştu. Atina'da da, uzak ülkelerden birçok geminin uğradığı Pire (Piraeus) limanına sık giderdi.

Limanda, sabahın erken saatlerinden başlayarak, gürültü patırtı dinmezdi. İskelede İskit buğdayı ve Miletos yünü dolu çuvallar duruyordu. Kimi gemiler boşaltılırken, kimileri yükleniyordu. Hamallar kürekçilerle tartışıyorlardı. Tüccarlar gemi sahipleriyle pazarlık ediyorlardı.

Atina'da her adım başında bir yabancıya rastlanabilirdi.

İnsanların, ömürlerini tek bir yerde, soydaşları ve aynı kabileden olanlar arasında geçirdikleri zamanlar tarihe karışmıştı.

Eski zamanlarda, yaşlıca her kadın, her önüne çıkanın soyunu sopunu iğnesinden ipliğine kadar anlatabilirdi. Yabancı tüccarlara, seyrek rastlanılan bir hayvan gibi bakılırdı. Tüccar, herhangi bir şehirde kalacak ve orada yaşayacaksa, kendisini koruyan birisini bulmalıydı.

Önceleri, şehirler köye benzerdi. Zamanla onlar da değişmişti. Şatonun yanı ve Akropol'un çevresinde tüccarlarla zanaatçıların yaşadığı yeni mahalleler meydana gelmişti. Sözgelimi çömlekçiler, başlı başına bir mahalleye yerleşmişlerdi. Burada, doğma büyüme bir Atinalıyla, bir Miletoslu tüccar komşuydu, köşenin ötesinde de Ephesoslu bir silah ustası yaşardı.

Deniz, insanları da, eşyaları da karıştırmıştı.

Önceleri bir çömlekçi, yalnız hemşerileri için çeşitli kap kacak yapardı. Köle kadın, hanımefendisine elbiselik kumaş dokurdu. Demirci "demirhanede", kabilesinin önderi ve askerleri için kılıç döverdi. Sonralarıysa, bir yerde pişirilen kap

kacak başka bir yerde satılıyor, Atina'da dokunan bir pelerini, uzak Sicilya'da yabancı hanım giyiyordu. Kılıcı da, Suriye'de ya da İran'da yabancı bir asker kuşanıyordu.

Eskiden herkesin aşağılayabildiği kimsesiz tüccarı, artık kanun savunmaya başlamıştı. Hele yabancının köleleri, gemileri, altını da varsa, şehrin ileri gelenlerinden biri olurdu.

Önceleri soylu kişiler tüccarı, zanaatçıyı adam yerine koymazlardı. Şimdiyse her şey, insanın soyuna ve adına değil, servetine bağlıydı.

Soylu olmayan kimseler bile, bazen zenginleşip toprak, gemi, atölye sahibi olabiliyorlardı.

Bazı zenginlerin babaları, el tezgâhlarında çanak çömlek yapıp pişiren, sıradan birer zanaatçıydılar. Oğullarınınsa bir değil, iki atölyesi vardı. Ve her birinde onlarca köle çalışıyordu. Böyle bir çömlekçinin eline para kendiliğinden akıyordu. Ve paralarını küpte tutmayıp eski zaman beylerinin iflas etmiş torunlarına faizle veriyorlardı. Paraları artıyor, çoğalıyordu. Parası olanlar, birkaç ev, gemi ve çiftlik sahibi oluyordu. Bu çiftlikler de toprak da artık yeni biçimde işleniyordu.

Yoksullar, toprağı hâlâ kara sabanla sürüp buğdayı el değirmeninde öğütürlerken, zenginin çiftliğinde demir uçlu sabanlar, dövenler, ağır taşları olan değirmenler vardı. Değirmen taşını köleler, uzunca bir kolu iterek çevirirlerdi.

Önceleri Atina'yı soylu kişiler yönetiyordu. Sonraları bunlar, devrilip idare başından uzaklaştırılmışlardı. Bütün devlet işlerine, Halk Meclisi bakmaya başlamıştı. Halk Meclisi dokumacılardan, çömlekçilerden, tabakçılardan, tüccar ve gemi sahiplerinden oluşmuştu.

Eski zaman beylerinin torunları bile, ticaretle uğraşmak zorundaydılar. Kâr hırsı onları da sarmıştı. Gemilerine mal yükleyerek denizaşırı ülkelere ticarete gidiyorlardı.

Akropol şehrin merkezi olmaktan çıkmıştı. Agoraydı artık merkez.

Her sabah insanlar agoraya koşarlardı. Bütün haberler burada öğrenilebilirdi. Bir hatibin Halk Meclisi'nde verdiği demeç berber dükkânlarında heyecanla tartışılırdı.

Vakit öğleye yaklaşınca agoradakiler, kızgın güneşten, galerilerdeki gölgelere çekilirlerdi.

Gezgin Heredotos da bunların arasındaydı. Uzak ülkelerden yeni dönmüş bir kaptanla konuşuyordu.

Heredotos eve dönünce, kaptanın anlattıklarını yazmıştı. İşitip gördükleri hakkında artık birçok notu vardı. Bunlardan, yılların geçmesiyle, ülkeler, kabileler ve olaylar hakkında bir kitap meydana geliyordu. Bu kitabı okurken, yabancı ülkelerde bulunmuş olan denizcilerin, o zaman neler anlattıkları kolayca anlaşılıyordu.

İnsanların bildiği dünyanın sınırları alabildiğine genişlemiş olmakla birlikte, kenarları daha sis içindeydi.

Ve bir denizcinin anlattıkları çoğu zaman, gerçekten çok masala benzerdi...

Denizciler şunları anlatıyorlardı:

Uzak güney ülkelerinden Libya'da, kara insanlar, Habeşler yaşıyor. Konuşmaları, yarasaların çığlıklarına benzer. Bizim yemediğimiz yılan ve kertenkele gibi şeyler yerler. Orada kocaman filler, kocaman yılanlar var. Boynuzlu eşekler ve boynuzları öne kıvrık olup yere değen boğalar da var. Boğalar, boynuzları yere saplanmasın diye, otlarken geri geri çekilirler. Libya'da bir dağ var. Adı Atlas Dağı. Yüksek mi yüksek. Tepeleri gökte. Gök kubbe işte bu dağa dayanıyor. Bu dağ olmasaydı, gökler çoktan çökerdi.

Libya'nın ötesinde köpek kafalı insanlar yaşar. Ama öyleleri var ki, baş diye bir şeyleri yok. Başları olmasa da kör değiller, gözleri göğüslerinde.

Doğu ülkelerinde dev gibi büyük hayvanlar ve kuşlar var. Köpek büyüklüğünde karıncalar, çöldeki altınların nöbetçisi-

dir. Çok sıcak günlerde karıncalar toprak altında gizlenir. Bunu fırsat bilen o ülke halkı, nöbetçi karıncalar uyurken develerine binerek hızla çöle gider ve altınları kapmalarıyla develere yükleyip geri dönmeleri bir olur. Savsaklayıp gecikirlerse halleri dumandır. Karıncalar toprak altından çıkıp peşlerine düşerler. Bunlardan daha hızlı koşan başka yaratık görülmemiştir. Yakaladıklarını paramparça ederler.

Kuzeydeki ülkeler bunlardan daha da akıllara hayret vericidir. Orada yolunu şaşırmak işten değil.

Kuzeyde, kimi keçi ayaklı, kimi tek gözlü insanlar yaşar. Yılda altı ay uyuyanları, üç kez kurt kılığına girenleri de var.

Akıllı bir insan olan Heredotos, bu masallara inanıyor muydu?

Yok, her şeyi yazıyordu, ama hepsine inanmıyordu. Dünyada tek gözlü insanlar olduğundan ve insanın kurt kılığına girebileceğinden şüphe ediyordu.

Heredotos şöyle düşünüyordu: "Denizci kısmı atmayı, anlattıklarını uydurmalarla süslemeyi pek sever."

Her ne kadar yabancı ülkelerde gezerken kılavuzsuz olmazsa da, bunlara pek inanmamalı.

İyi, ama en uzak ülkelerden dünyanın kıyılarında yaşayan kabilelerden söz edilirken, gerçeği yalandan nasıl ayırmalıydı?

Libya'ya olsun, Hindistan'a olsun, daha pek az insan gitmişti.

Herhangi bir kılavuz ya da Fenikeli bir denizci saçma sapan şeyler anlattığı zaman, yabancının her şeyi hakikat sanacağını umardı. Heredotos, sandıkları kadar saf değildi. Görüşleri yeni olan bir insandı, her şeye inanmazdı. Yoklanması mümkün olan her şeyi yoklamaya çalışırdı. Kanatlı yılanların olup olmadığını görmek için Arabistan'a gitmişti. Söylentiye göre bu alaca yılanlar, mis kokulu günlük veren reçi-

ne ağaçlarını korurlarmış. İlkbaharda uçup Mısır'a gider, ama kutsal İbis kuşları tarafından kovuldukları için yine kendi ağaçlarına dönerlermiş. İnsanlar yılanları kovmak için günlük yakar, yılanlar da ürkerek uçup giderlermiş.

Heredotos, Arabistan'a gidip kanatlı yılan diye bir şeyin olmadığına yerinde kanaat getirmişti.

Heredotos, evde sayısız notlarını gözden geçirip papirüs tomarlarını karıştırırken şaşıyor ve şüpheleniyordu. Başkasının yalancısı olmamak için herhangi bir olağanüstü olayı kitabına geçirmeden önce uzun uzun düşünürdü. Öte yandan, ilginç bir hikâyeyi kitabın dışında bırakmaya da kıyamazdı.

Ve Heredotos, sivri uçlu kamış kalemi yine eline alır, mürekkebe batırıp yazmaya başlardı. Yarasalar gibi çığlıklar çıkaran Habeşler hikâyesinin sonuna gelince de, "Libyalılar böyle anlatırlar" deyip işin içinden sıyrılırdı.

Heredotos şüphelerini okuyucularından gizlemezdi. "Gerçekte böyle olup olmadığını bilmem, sadece başkalarından işittiğimi anlatıyorum" derdi.

Gerçeğe uymayan şeylere, her defasında gerçeğe uygun bir izah bulmaya çalışırdı. Dodona şehrine gidip "Bir tapınak kurmak gerektiğini" salık veren dişi güvercin hakkındaki hikâyeyi anlattıktan sonra şunu ekliyordu: Bunun yabancı bir dilde, kuşdili konuşur gibi konuşan bir yabancı kadın olduğu sanılır.

Heredotos her işittiğini tekrar etmemekle birlikte gerçeği, uydurmadan; masalı, olmuş bir şeyden güç ayırırdı. Uzak kuzeyde, gecenin altı ay sürebileceğine inanmazdı da, Hindistan'da altınları koruyan dev karıncaların olabileceğine inanırdı. Kafasında, eski fikirlerle yeni fikirler savaşırdı. Ve eski fikirlerin çoğu zaman üstün geldiği olurdu.

Heredotos'un zamanında yaşamış olan birçok bilim adamı, ırmaktaki suyun güneş ışınlarının etkisiyle buharlaştığı-

nı bilirdi. Heredotos'sa güneşin bir tanrı olduğuna ve gökte gezinirken susayıp ırmaktan su içtiğine inanırdı.

Anaksimandros, Anaksimenes, Pythagoras yıldızların hareketlerinde bağlı oldukları yasa ve sayıları incelemişlerdi. Heredotos'sa soğuk rüzgârın, güneşi yolundan saptırabileceğine inanır, bu yüzden de kışın soğuk olduğunu sanırdı.

Empedokles için gök cismi olan yerde, Heredotos bir gök ruhu, bir tanrı görürdü.

Bilim görevini yapıyordu. Yunanistan'da, madde ve olaylara yeni açıdan bakan ve gördüklerini anlayanlar gittikçe çoğalıyordu.

Heredotos kitabını okuduğu zaman, Atinalılar yığın yığın dinlemeye gelirlerdi. Bilim konusundaki bu kitabın, kulağa bu kadar hoş gelmesine şaşarlardı.

Atina'nın her yerinde, meydanlarda, palaestra denen jimnastik salonunda, cümbüşlerde, hep evrenden, yıldızlardan söz edilir, ayla güneşin ne olduğu tartışılırdı.

Bu tartışmalar, sönük cansız birer bilim tartışması değildi. Nasıl yaşamak, neye inanmak ve nasıl düşünmek gerektiği üzerineydi.

Soyluların Konuşmaları

Atinalı başbuğ Perikles'in evinde şölen vardı. Misafirler karınlarını doyurmuşlardı. Başlarını çelenkle süslüyor, iyi ruhlar şerefine aldıkları birer yudum, su katılmamış şarabı içiyorlardı. Ev sahibesi Aspasia'nın işaretiyle dansözler uzaklaşmış, flüt çalan kadın flütünü bırakmıştı. Konuşma başlıyordu.

Misafirler Perikles'in evinde niçin toplanmışlardı? Sadece yemek yemek, müzik dinlemek, şarap içmek ve güzel kokuları almak için mi? Değil. Konuşmak için, hocaları Anaksagoras'ı dinlemek için. Çünkü Anaksagoras, hepsinin hocası ve dostuydu.

Ev sahibi Perikles, devlet işlerini bile sık sık Anaksagoras'a danışırdı.

Perikles, Atinalıların başbuğu ve önderiydi. Kendisine 'Olymposlu' diyorlardı. Çünkü halkın karşısında konuştuğu zaman, Zeus gibi ateş püskürüyordu. Atina, onun zamanında eşsiz bir güce kavuşmuş ve dünyanın en güzel şehri olmuştu.

İşte bu önder, filozofa akıl danışıyor ve kendi hatiplik sanatını, ondan alacağı doğa bilgileriyle zenginleştirmeye çalışıyordu.

Anaksagoras, ev sahibesi Aspasia'yla da seve seve uzun uzadıya konuşurdu. Aspasia, gününü evin kadınlara ait bölümünde çıkrık başında geçiren kadınlardan değildi.

Devlet işlerinden bilim adamlarının araştırmalarından iyi anlardı. Filozof Sokrates de sık sık Aspasia'ya uğrar, hikmet dolu sözlerini dinlemeleri için, öğrencilerini de birlikte getirirdi.

Bu Miletoslu yabancı kadınla evlenmek içn Perikles, soylu bir Atinalı olan karısını boşamıştı. Birçokları bunun için Perikles'i kınıyorlardı. Perikles, Aspasia'ya olan sevgisini gizlemiyordu.

Şölende daha kimleri görebiliriz?

Sözgelimi, büyük bir heykeltıraş, ressam ve mimar olan Phidias'ı. Atina'nın geliştirilmesinde Perikles'e o yardım ediyordu.

Onun emrinde Akropol'de binlerce mimar, heykeltıraş, dülger, bakırcı, duvarcı ve kuyumcu çalışıyordu. Her ustanın emrinde, bir komutanınki gibi bir müfreze işçi vardı.

Bunların kılıcı ve mızrakları, heykeltıraş kalemiyle duvarcı malasıydı. Görevleri öldürmek, diriyi yok etmek değil, cansız taşlara can vermekti. Bunlar hareketsiz ağır mermer parçalarını, daima genç, hareket dolu tanrı ve tanrıça heykel-

lerine, zarif ve ahenkli tapınak sütunlarına çeviriyorlardı. Taşı, bina cephelerinde, çatı süslerinde dile getiriyorlardı.

Yüzlerce gemi Atina limanına, yapılar için mermer, bakır, altın, fildişi, servi, abanoz ağacı getiriyordu.

Phidias tek bir güzel bina değil, güzellik yasalarına göre tüm bir şehri kuran bu inşaatçılar ordusunun başıydı.

Phidias'ın yanında da Euripides'i görürdük.

O da, Anaksagoras'ın öğrencisiydi. Başkalarının gerçek saydığına şüpheyle bakıyordu.

Kaderin gücü ve tanrıların otoritesi karşısında eğilmiyordu.

Euripides'in tragedyalarının her sözü, tiyatroda seyircileri sarsıyordu.

Bir savaş arabasına koşulmuş dört atı yönetmek kolay iş değildi. Oysa Euripides, çeşitli taraflara yönelmiş olan binlerce insanı yöneterek hepsini bir hayatla, bir düşünceyle, bir duyguyla yaşatıyordu.

Seyircilerin birçoğu ürkek ruhlu ve kör inançlı olup eski tanrılara inanmaya devam ediyorlardı.

Euripides dizginleri sağlamca tutuyordu. Ve seyircilerin en ürkekleri bile istekleri dışında ileriye yöneliyorlardı. En kör inançlar bile, tragedyadaki "adaletsiz tanrı, tanrı değildir" sözlerini tekrarlıyordu.

Perikles, Aspasia, Phidias, Euripides...

Bunlar şerefli bir öğretmenin ünlü öğrencileriydi.

Eski zamanlarda kabile önderleri, maiyetiyle birlikte kalın duvarlarla çevrili saraylarında cümbüş ederlerken, tanrılara yüzlerce öküz kurban edilirdi. Rüzgâr pişmekte olan kurban etlerinden çıkan yoğun dumanları, sonra neşeli çığlık ve şarkıları, cümbüş edenlerin şimşek çakması gibi kahkahalarını uzaklara götürürdü.

Bir şölenle devler cümbüş ediyordu sanki.

Bu da başka bir şölen. Burada toplananlar da başka devlerdi.

Euripides de Akhilleus ayarında bir adam değil miydi? Akhilleus, insanları teke tek dövüşe çağırmışsa, Euripides de tanrılardan hesap istemişti.

Ya Perikles? Odysseus'tan daha büyük değil miydi? Odysseus gibi, küçücük İthaka Adası'nı değil denizin kıyılarına ve adalara serpili şehirlerden ibaret büyük bir devleti yönetiyordu.

Bunların adaleleri, Homeros'un kahramanlarınınki kadar kuvvetli değilse de, akılları daha genişti, gözleri daha uzağı görüyordu.

Bu güçlü insanlar, aralarında en yaşlı olanı dinlemek için toplanmışlardı.

Biz onları, zamanın sisi arkasında hayal meyal görüyoruz. Yarım daire şeklinde yerleştirilmiş sedirlere uzanmışlar. Sedirlerin önünde alçacık masalar. Bardaklar kırmızı şarap, sepetler üzüm dolu.

Konuşanlardan kâh biri, kâh diğeri, durumunu değiştirip dirseğiyle yastığa dayanıyor komşusuna dönüyor. Dudaklar kıpırdıyor, hatta soruları ve cevapları işitiyor gibi oluyoruz. Ne hakkında konuştuklarını ancak tahmin edebiliyoruz.

Yüzler Anaksagoras'a çevrili.

O günün söz konusu neydi?

Anaksagoras evrenden söz ediyordu. Dinleyenler, dünyamızdan başka dünyalar da olduğunu hayretle öğreniyorlardı. İşte Ay denilen dünya. Ayda dağlar yükseliyordu, ağaç ve hayvanlar vardı.

Şu da, bir kasırganın sürüklediği kızgın muazzam bir taş olan Güneş'ti. Güneş gökyüzünde, bir geminin deniz köpüklerini yararak ilerlediği gibi, esiri yara yara alabildiğine koşuyordu. Bunun için daha da kızgınlaşıyordu. Güneşten par-

çalar kopuyor ve düşen yıldızlar halinde dört yana akıyorlardı.

Güneşten kopan böyle bir parça yere düştüğü zaman, kör inançlılar ona yaklaşmaya cesaret edemezlerdi. Yaklaşınca da, gök misafirinin basit bir taş olduğunu görürlerdi.

Başkalarının görmediğini gören filozofun sözlerini hepsi dinliyordu. Onun aklı, göğün derinliklerine sokuluyor ve kimsenin hayal bile etmediği yeni dünyalar buluyordu...

Anaksagoras sözüne devamla, maddeleri meydana getiren zerreciklerden söz ediyor, bunlara "maddelerin çekirdeği" diyordu. Unsurlar sanıldığı gibi dört değil sonsuz sayıdadır, diyordu.

Anaksagoras tanrılara inanmıyordu. Ama bir "Yüksek Akıl"ın, evrene ilk itişi vermesi, evreni kendi kendine hareket eden bir oyuncağı kurar gibi kurması gerektiğini sanıyordu.

İhtiyar filozof, Yüksek Akıl'dan o kadar sık söz ederdi ki, Atina'da kendisine de "Akıl" adını takmışlardı.

Perikles'in verdiği şölende toplananlar, kör inançlı korkak insanlar olsalardı Ay'ı da, Güneş'i de tanrı saymayan Anaksagoras'tan yüz çevirir, sokağa çıkmaya bile sakınırlardı. Çünkü Tanrı Güneş, sadece bu saygısızca sözleri dinledikleri için kendilerini cezalandırabilirdi.

Fakat Perikles'in misafirleri, ileri görüşlü insanlardı. Atalarının inandıklarına inanmaz, her şeyi akıllarıyla bulurlardı.

Ev sahibi de, insan aklını her şeyin üstünde tutardı.

Güzel konuşmayı öğreten hocalar, öğrencilere ibret olsun diye, Perikles hakkında bakın ne anlatırlardı.

Bir savaşta Perikles yüz elli gemiye bindirdiği askeriyle denize açılmaya hazırlanır. Tam kendisi de gemiye bineceği zaman Güneş tutulur, ortalık kararır. Herkes bunu kötü bir belirti sayarak korkar.

Perikles, dümencinin korku içinde olduğunu ve denize açılmaya cesaret edemediğini görünce, pelerinini onun gözleri hizasına kaldırıp:

– Pelerinden korkuyor musun? diye sorar.

Dümenci şaşırıp:

– Hayır, der.

– Öyleyse ne korkuyorsun, diye cevap verir Perikles. Güneşin tutulmasına sebep olan Ay, bu pelerinden sadece büyük. Bundan başka da bir fark yok.

Boşuna Anaksagoras'ın öğrencisi olmamıştı Perikles.

Şölenden sonra Anaksagoras, uyuyan şehrin sokaklarından eve dönüyordu.

Ay ışığında çınar ağaçları beyaz çiçeklerle süslenmiş gibiydi. Uzakta, duvarlarla çevrili Akropol, bir dev gibi Atina'nın üzerinde yükseliyordu. Akropol tanrıların kalesiydi. Tanrıların tapınakları oradaydı. Athena Pallas'ın, yaldızlı mızrağını yıldızlı gökyüzüne doğru kaldırdığı heykeli de orada bulunuyordu.

Herkes çoktan uyumuştu. Pazar yeri olan Agora Meydanı bomboştu.

Anaksagoras durup başını kaldırdı ve dikkat kesilerek Ay'ın orağına baktı. Orağın yüzünde yavaş yavaş dişler belirmiş, pürüzlü parlak yüzeyinde ovalarla dağların kara gölgeleri hayal mayal görünmüştü.

Anaksagoras gökyüzüne yeni gözlerle bakıyordu. Gökyüzü de yenileşmiş gibiydi.

Önceleri kendisi de Ay'ın, Dünyamızdan pek uzak olmadığını, av tanrıçasının bu ışık saçan yayının, yeryüzüne çok yakın olduğunu sanıyordu.

Birdenbire bu yay, erişilmez bir derinliğe doğru uzaklaşmıştı.

Gökyüzü bomboş kalmıştı. Her gece kanatlı bir atın Andromeda'yı alıp götürdüğü ve Perseus'un mızrağının ejderi vurduğu yerde uzay okyanusu uzanıyor, bunun içinde de birer dünya olan adalar ışıldıyordu.

Bu sayısız dünyaların insansız, boş olması imkânsızdı.

Anaksagoras, ıssız bir sokakta yoluna devam ediyordu. Düşüncelere dalmıştı.

Ay, daha Atina üzerinde ışımakla beraber, tanyeri de ağarmaya başlamıştı. İlk uyanan horozların ötüşleri, ekmeğini kendi teriyle kazananları uyandırıyordu.

Kenar mahallelerdeki küçük evlerde dokumacılar, fırıncılar ve çömlekçiler karanlıkta ayakkabılarını çarçabuk giyip işe koşuyorlardı... Kunduracı, yağ kandilini yakarak bizine sarılıyordu. Gün doğuncaya kadar para kazanacaktı.

Silahçının karanlık atölyesinde kıvılcımlar saçılıyordu. Köle, körüğü var gücüyle çekerek ocağı körüklüyordu.

Bir hanım, kadın köleleri dürterek uyandırıyordu. Birer yabancı olan bu kadınların adlarını söylemeye dili bir türlü dönmezdi. Kölelerine doğdukları yere göre "Asya" ya da "Suriye" diye bağırmak daha kolayına gelirdi.

– Asya, Suriye, Trakyalı, kalkın! derdi. Yeter horladığınız. İş hiç umurunuzda değil.

Bütün avlularda monoton, sıkıcı bir gıcırtı başlardı. Kadınlar el değirmenlerinde un öğütürlerdi. Değirmenlerin iniltiyi andıran gıcırtıları, herkese günlük dertleri hatırlatırdı: Ekmek derdini, çocukları. Taneler daha öğütülmemişti, çocuklarsa yemek istiyorlardı.

Köylüler şehre gidiyorlardı. Birinin sırtında buğday dolu bir çuval, diğerinin omzundaki değneğin uçlarından da birer sepet sarkmış olurdu. Sepetler, çiğli üzüm salkımlarıyla doluydu.

Ortalık yavaş yavaş ağarıyordu.

Pazar artık kalabalıktı.

Tüccarlar çadırlarını açıp, kamıştan örme tezgâhlarını kuruyorlardı.

Bir çan işitilir, sonra bir daha...

Böylece pazarda alışveriş başlardı...

Anaksagoras Agora Meydanı'nda ağır ağır yürüyordu. Geceleyin muhteşem ve sessiz olan şehir, birden ne kadar telaşlı ve gürültülü olmuştu!

İşte bir zeytin satıcısı. Eliyle tuttuğu sepeti karnına dayamıştı. Başı yukarıdaydı. Öbür satıcılardan fazla bağırmaya çabalıyordu. Malını öyle övüyordu ki, Yunanlıları ömürlerinde zeytin yememiş sanırdı insan.

Satıcının bağrışları, meydandan geçen bir askerin dikkatini çekti. Bir eliyle atının yularını tutup başındaki pırıl pırıl tolgayı çıkararak satıcıya uzattı. Satıcı bir obolosa, bakır tolgayı zeytinle doldurdu.

Anaksagoras'ın çoğu zaman, zeytin almak için bir obolosu bile bulunmazdı. Oysa bir zamanlar onun da zeytinlikleri, geniş tarlaları ve bağları vardı. Çoktan otların kaplamış olduğu tarlalarında keçi ve koyunlar otluyordu. Anaksagoras kendisini hep tek davaya verebilmek için, daha gençliğinde evini ve yurdunu terk etmişti.

İnsana Övgü

Bir zamanlar insan, kıyılarında yaşadığı ırmağın dünyanın tek ırmağı olduğunu sanıyordu. Yüzyıllar sonra, Herakles'in direkleri denilen okyanus kapılarına dayanınca, bunun da dünyayı çepeçevre saran büyük bir ırmak olduğu hükmüne varmıştı. Aslanı ilk gördüklerinde, ona "Büyük Köpek" diyen ataları gibi, o zamanın insanı da okyanusa "Okeanos Irmağı" demişti.

Görüş ufukları genişlemişti. İnsanlar dünyada birçok ırmak ve deniz olduğunu öğrenmişlerdi. Ama dünyanın tek bir dünya olduğu hakkındaki kanıları değişmemişti. Gökyüzüne dikkatle baktıkları zaman başka dünyalar da görüyorlarsa da, gök okyanusunun bu adaları onlara ejder, yılan, kanatlı at şeklinde birer canavar gibi geliyordu.

Derken insan yeri gökten ayıran mesafeyi, düşüncesiyle, aklıyla aşmayı denedi. Her şeyi bilmek ve kavramak isteyen akla, meraklı gözler yardım ediyordu.

Gözler, en yakın gök adasında dağ ve ovalar seçmeye başladılar.

Anaksagoras şöyle diyordu: Ay da bir dünyadır. Dünyamız, evrenin tek dünyası değildir.

İnsan sonsuzluk yolunda gittikçe ilerliyor, evrenin enginliklerinde ilk defa dolaşıyordu. Büyüğü küçükten, uzağı yakından, daha pek iyi ayırt edemiyordu.

Yıldızların dünyaya uzaklık derecesini anlamaya çalışıyordu. Bir zamanlar Hesiodos gökten atılan bir örsün, dünyaya dokuz gün dokuz gece sonra düşeceğini söylemişti. Artık insanlar, yıldızların çok daha uzak olduğunu biliyorlardı.

Yeryüzündeki dağların bile yüksekliği daha ölçülmemişken, yıldızlara kadar olan mesafeyi nasıl ölçmeliydi? Dağlar, olduklarından çok daha yüksek görünüyordu insanlara. Çünkü karlı tepelere daha kimse çıkmamıştı.

Anaksagoras, güneşin Peloponnesos Yarımadası'ndan büyük olduğunu söylerken, hep yer ölçüsüyle ölçüyordu. Ne olursa olsun, ölçüyordu ya!

Dünyamıza Ay'ın mı Güneş'in mi, daha yakın olduğunu anlamaya çalışıyor ve "Ay daha yakındır" diyordu, "Güneş tutulurken, Ay'ın güneşi kapaması bundandır."

Böylece güneş tutulması bir parıltı gibi, insana gökyüzünün derinliklerini aydınlatmıştı.

İnsan, üzerinde yaşadığı dünyayı da gittikçe daha iyi tanıyor, bilinmeyenin sınırlarını daha ötelere taşıyordu.

Madenciler yerin derinliklerinden gümüş ve demir çıkarırlardı.

Karanlık maden ocaklarında çanak kandiller, nemli loş galerileri aydınlatırdı. Kandile tam on saat yanacak kadar yağ doldurulurdu. Hep karanlık olan yerin altında, vakit başka türlü nasıl bilinebilirdi?

Maden filizi, yeryüzüne bir zamanlar olduğu gibi sırtla değil, ağaç bocurgatların yardımıyla çıkarılırdı. Filiz de önceki gibi çukurlarda değil, daha fazla demir veren fırınlarda eritilirdi.

İnsan yeryüzünü de, denizi de fethediyordu.

Atina'ya denizyoluyla, Kafkaslardan ağaç kütükleri, Afrika'dan fildişi, Kırım'dan hayvan ve buğday, Kolkida'dan balmumu, Arabistan'dan amber getiriliyordu.

İnsan yeryüzünü gittikçe artan bir cesaretle değiştiriyordu.

Bir yerde kanal açıp gemi yüzdürüyor, başka bir yerde taş dalgakıranlar yaparak deniz kıyılarını düzeltiyor, gemi sığınabilir hale getiriyordu. Dalgakıran öyle derin bir yerde yapılıyordu ki, on kişi birbirinin omzuna çıksa, en üstteki yine de su altında kalırdı.

Herhangi bir şehrin dolaylarındaki yamaç, muazzam bir açık hava tiyatrosuna çevrilirdi. Seyircilerin oturacağı sıralar kayalara oyulur ve arkaya doğru basamak basamak yükseltilirdi. Böyle bir tiyatro otuz binden fazla seyirci alabilirdi.

İnsan, yeraltında hiçbir şeye yaramayarak yatan mermerle fikirlerine şekil veriyordu. Tanrıların şerefine yapılan bir tapınağın her sütunu, onu yaratan insanı övüyordu.

Aradan yüzlerce, binlerce yıl geçince, Athena ve Zeus'a olan inanç sarsılıp yıkılacaktı. Ama bu tanrıların heykelleri

ve onlar şerefine yapılan tapınaklar kutsal bir şey olarak el üstünde tutulacak, gözbebeği gibi korunacaktı.

Hellas'ın gökyüzünde bulut pek seyrek görülür. Buna rağmen yüzyıllar boyunca boralar ve bozuk havalar yapmışlardı yapacaklarını. Beyaz Pentelikon mermerinden yontulmuş sütunların rengi değişik sarımtırak kahverengiye çalmıştı. Bazı yapılardan yalnız sütunlar kalmış; bunların bazıları taşıdıkları cehpe ve çatı süsleri gibi yüklerden yoksun olarak hâlâ dimdik dururken, bazıları da devrilip paramparça olmuşlardı. Bunları, hava okyanusunda esen şiddetli rüzgârlar değil, insan tarihinin kasırgaları devirmişti. Bir düşman gemisinden atılan tunç gülle, bir an içinde bozuk havaların yüzyıllarda yaptığından fazla tahribat yapmıştı.

Ne de olsa, bu yarı harap tapınaklar insanların gözünde hep genç kalacaklar ve hiçbir zaman ihtiyarlamayacaklardı. Yaratıcılığın, sanatın gücü böyleydi. Yaratıcılık, yıkımdan kuvvetliydi.

Yüzyıllar sonra bir tanrıçanın heykeline bakan insanlar, "Harika, insan ne güzel!" diyeceklerdi.

Yıkıp yakanların adları unutulacak, düşünenlerin, yaratanların ve kuranların adlarıysa belleklerde ebediyen kalacaktı.

Yaratıcı insan yüceydi ve bunu kendisi de anlıyordu.

Atina'daki Dionysos Tiyatrosu'nda, kayalara oyulmuş sıralarda binlerce seyirci, Aiskhylos'un, Sophokles'in kahramanlarının başından geçenleri heyecanla izliyordu. Oidipus ya da Antigone'nin çektikleri acıları gördükçe yürekleri burkuluyordu. Sanatın gücü ruhun sınırlarını genişletmişti. İnsanın ruhu yalnız kendi sevinç ve acılarını değil, başkalarınınkileri de duymayı, yalnız kendisini değil, başkalarını da düşünmeyi öğretiyordu.

Tiyatroda hangi tragedya oynanırsa oynansın, Aiskhylos'un Zincirlere Vurulu Prometheus'u olsun, Sophokles'in Antigone'si ya da Euripides'in İphigeneia'sı olsun, hepsinde de seyircileri hep bir düşünce, hep bir kaygı heyecanlandırıyordu. Kim üstün gelecekti? Kaderin kör kuvveti mi, yoksa insanın özgür iradesi mi?

İşte sahnede Hephaistos, balyozuyla titanlardan Prometheus'u kayaya çiviliyor.

Prometheus göklerden çaldığı ateşi insanlara geri vermişti. Kader kendisine karşıydı. Kafkas dağlarında bir kayaya zincirle çakılmıştı. Ama ne Zeus'a, ne de tanrılarca konulduğu sanılan yasalara baş eğmişti.

Bu da başka bir sahne. Antigone zindanda. Suçlu kardeşini gömdüğü için ölüme mahkûm edilmiştir. Sevgisinin cezasını çekiyordu, ölecekti. Ama insanlar tarafından konulan hiçbir yasa, kalbindeki sevgiyi çıkarıp atamayacaktı.

Binlerce seyirci, özgür insan ruhunun, kaderin gaddar hâkimiyetiyle savaşını izliyordu.

Koro, insanı öven bir parçayı okurken, seyirciler sıralarında mest olurlardı.

Doğada harika güçler çok,
Ama insandan güçlüsü yok.
Cesaretle dolaşır insan kükreyen dalgalarda,
Şiddetli kış rüzgârlarında.
Her yıl evlek açar pulluğuyla
Ölümsüz toprağın bağrında.
Ağlarla avlar hafif kanatlı kuşları
Ve denizlerde balıkları.
Uzun yeleli atları o eğitti.
O vurdu boyunduruğu güçlü öküze.
Ne kışın ok gibi soğuğu korkutur onu,

Ne de gökten boşanan sağnaklar.
Hastalıklara da devayı buldu.
Bir ölümden kaçamaz yoksa,
Yelden hızlı konuşur
Yelden hızlı düşünür.
Şehirler kurmuştur barınmak için.
Yasalar koymuştur küstahlardan korunmak için
Yoksuldur umutta,
Zengindir hikmette ve sanatta.

Evet, insan güçlüydü ve biliyordu güçlü olduğunu.

Önceleri doğa insana egemendi. Gökyüzü bulutlanıp kararığı zaman insan titrer, şimşek çaktığı zaman da yere kapanırdı. Ocağındaki ateşi söndürmek, yoksul kulübesini altüst edip dört yana savurmak için doğanın hafifçe üflemesi yeterdi. İnsan açlıktan ve soğuktan ölmemek için yalvarıp yakarırdı. Ama kime?

Derken insan büyümüştü artık. İktidar uğruna doğayla savaşıyordu.

Eski bir ozan boşuna dememişti şunu:

Doğa bizi yenmek isteyedursun,
Biz onu sanatla yeniyoruz.

İnsan suyu işe koşarak ona tarlaları sulatıyor, rüzgâra gemileri yürüttürüyordu. Ateşe demiri erittiriyor, topraktan ekmek, şarap alıyordu.

Kışın, soğuğu evinin eşiğinden içeri bırakmıyor, dalgakıranla koruduğu limana fırtınayı sokmuyordu.

İnsanın, yakın bir geçmişe kadar tanrıların iradesinden başka iradesi yoktu. Kendisine "çok sevdiğin kızını tanrılara kurban et" denilirse, feryatlarını işitmemek için, yavrusunun ağzını bağlar, sonra da götürüp kurban ederdi.

Zamanla eski inançlar tarihe karışmıştı.

Tiyatroda hükümdar Agamemnon, kızı İphigeneia'yı bir tanrıçaya kurban ederken, koro şu beyti okuyordu:

Senin ruhun yücedir, kuzum kral kızı.
Ne yaparsın ki, tanrıça ve kader zalim!

İphigeneia'nın ruh yüceliği kabul ediliyor, zalim tanrı Artemis ise yeriliyordu: "Adaletsiz tanrı, tanrı değildir."

Önceleri insan, kabile önderinin her dediğine boyun eğerdi. Soylu ataları olmayan bir kimse, kaderini başkaları tayin ederken söz hakkına sahip değildi. Ve her şeye rağmen kalkıp konuşmak isteyen bulunursa, önder hemen asasıyla ona vurur ve "Otur uğursuz, dinle başkaları ne diyecek" diyerek susmasını emrederdi.

Atina'da halk, önderlerini kendisi seçer, biri hoşuna gitmeyince de yönetimi elinden alırdı.

Halk denince, bütün Atina halkı değil, yalnız hür vatandaşlar anlaşılırdı. Kölelerin, sayıca hür vatandaşlardan çok daha fazla oldukları halde, hiçbir hakları yoktu.

Atina demokrasisi, köle sahiplerinin demokrasisiydi...

Atina halkı, hürriyetiyle övünürdü. Bu övünç, savaş meydanında düşmanla karşılaştıkları zaman güçlerini kat kat arttırırdı.

Demokritos Üstüne

İnsan gerçeğe doğru giden dik yolda, gittikçe daha yükseklere çıkıyordu. Ve sonunda öyle bir zaman geldi ki, hem çevresindeki dünyaların sonsuzluğunu, hem de gökteki yıldızları ve yerdeki kum taneciklerini oluşturan en küçük zerrecikleri, yani atomları da gördü.

İnsanlara bunu ilk anlatan, büyük filozof Demokritos olmuştu.

Söylentiye göre Demokritos, Trakya'daki Abdera şehrinde doğmuştu. Babası Damasip'in hemşerileri arasında büyük itibarı vardı.

Bir gün İran şahı Keyhusrev, seferlerinden birinde Damasip'in zengin ve konuksever evinde kalmıştı. Hükümdara, o zamanın bilim adamları olan büyücüler de katılırdı. Keyhusrev Abdera'dan ayrılırken büyücülerden bazılarını Damasip'in çocuklarını okutmak için bırakmıştı.

Demokritos'un, çocukluğunda ders aldığı İranlı büyücülerin görüşleri, birçok meselede Yunanlılarınkinden farklıydı.

Zerdüşt dinini yayan bu İranlı büyücüler, tanrılara inananları ahmak sayarlardı. Onlara göre iki dünya vardı: Büyük Dünya, yani evren ve Küçük Dünya, yani insan.

Demokritos öğretmenlerinden, Hint filozoflarının öğretisini de işitmiş olabilirdi. Tüm maddeler zerreciklerden, yani noktalardan meydana gelmiştir. Nokta hareket ederek çizgi, çizgi hareket ederek yüzey, yüzey hareket ederek cisim olmuştur.

Demokritos'un bir öğretmeni daha vardı: Dostu Leukippos. Yunan biliminin derinliklerini o açmıştı kendisine.

Demokritos, Miletoslu filozofların teorisini, yani evrenin aslını maddenin sağladığını Leukippos'tan öğrenmişti.

Damasip öldükten sonra, Demokritos, şehrin en zenginlerinden biri olmuştu. Babası kendisine bin talent bırakmıştı.* Bu büyük bir servetti.

Demokritos itibar ve nüfuz sahibi olarak rahatça yaşayabilirdi. Arkhon, yani devlet başkanı seçilmiş, şerefine, üzerinde kendi adı olan ve bir saz resmi olan para basılmıştı.

* Buna karşın Demokritos, sıkıntı, yoksulluk, yalnızlık içinde yaşanuştır. Bu sebeple olsa gerek uzun yaşamının, gerçekte 'uzun ölmek' olduğunu söylemiştir.

Demokritos yurdunda kalmadı. Bilgi peşinde dünyayı dolaşmaya çıktı.

Demokritos, "bilge kişiye tüm yeryüzü açıktır" diyordu.

Ömrünün birçok yılını uzak ülkelerde gezilerde geçirdi. Mısır'a, Babil'e gitti, Mısırlı kâhinlerle, Babilli büyücülerle ve Hintli felsefe hocalarıyla konuştu.

Ama başöğretmeni doğaydı.

Demokritos şöyle diyordu:

"Benim zamanımda yaşayan insanlardan yalnız ben, dünyanın büyük bir kısmını dolaştım, en uzak olayları inceledim, gök ve yerin en geniş alanlarını gördüm, birçok bilim adamını dinledim."

Demokritos yurduna yoksul bir insan olarak döndü. Kardeşi yardım etmeseydi açıkta kalabilirdi. Elinde avucunda bir şeyciği kalmamış, tüm servetini harcamıştı. Çünkü bir tüccar olarak değil, dünyayı inceleyen bir araştırıcı olarak gezmişti. Kiraladığı her gemi, pahalıya mal oluyor, kâr getirmiyordu.

Abdera halkı öfkeden küplere biniyordu. Demokritos'a büyük saygıları vardı. O ise servetini yabancı ülkelerde bir mirasyedi gibi savurmuştu.

Söylentiye göre, Demokritos mahkemeye bile verilmişti.

Yargıçların huzurunda Demokritos, bağışlanmasını isteyeceği yerde, büyük bir ruloyu açıp yazdığı eseri okumaya başlamıştı.

Bu eserin adı *Büyük Dünya Düzeni*'ydi.

Evrenin doğuş ve kuruluşunu anlatan bu kitabı Demokritos'un niçin okuduğunu yargıçlar başlangıçta bir türlü anlamamışlardı herhalde. Çünkü suçlamayla Demokritos'un kitabı arasında, görünürde hiçbir bağ yok gibiydi.

Demokritos'un tasvir ettiği evren görünümü o kadar güzel ve görkemliydi ki, davacılar suçlamayı unutmuşlardı.

Kitabın okunması bittiği zaman yargıçlar, Demokritos'un şehrin gelenek ve yasalarını çiğnemediği kanısına vardılar. Gezide bin talent harcamıştı, ama başka bir servet getirmişti: Bilgi. O zamana kadar tek bir Abderalı tüccar, deniz gezisinden böyle bir kârla dönmüş değildi.

Yargıçların kararı şöyleydi: Demokritos'a beş yüz talent verilsin, sağlığında bronz heykeli dikilsin, öldükten sonra şehir hesabına gömülsün.

Fakat Demokritos'un ölmeye niyeti yoktu. Elinde yine para vardı. Bunları da aynı amaç için, yani bilgi uğruna harcamayı kararlaştırdı.

Bu defa Atina'ya, yani Yunanistan'ın bütün öbür şehirlerindekinden daha çok ünlü bilim adamı bulunan şehre gitti.

Anaksagoras, Sokrates ve daha başka birçok filozof Atina'da ders veriyordu.

Demokritos, eserlerinin ününün, kendisinden önce Atina'ya vardığını sanıyordu. Atina'ya varınca kendisini kimsenin tanımadığını gördü.

Demokritos, Sokrates'i bildiği halde Sokrates'in ondan haberi yoktu. Demokritos Anaksagoras'ı ziyaret etti. İhtiyar filozof, onu dost ve öğrencileri arasına kabul etmedi.

Bir "Yüksek Akıl"ın varlığına inanmayan bu Abderalı genç filozof, Anaksagoras'a fazla cüretkâr görünüyordu.

Demokritos, evreni harekete geçiren bir yüksek güce ihtiyaç duymamıştı. Evreni başsız ve sonsuz sayıyordu. Evren sonsuzdu. Hareketin bir başlangıcı olmadığına göre, başlangıçsız bir şeyin başlangıcından söz etmekte bir anlam var mıydı?

Anaksagoras'a cüretkâr görünen düşünceler işte bunlardı.

Demokritos'sa Anaksagoras'ın görüşlerini "ihtiyarca" sayıyordu.

İhtiyar filozoflar, Demokritos'u meclislerine kabul etmemişlerdi, ama gençler arasında onun her sözünü can kulağıyla dinleyenler az değildi.

Demokritos şöyle diyordu:

– Bir kaba su doldurup sımsıkı kapayın. Sonra ateşe koyup kaynatın. Su kabı patlatır.

Sebebi ne?

Şu ki, dünyadaki her şey gibi su da atomlardan meydana gelmiştir. Pek küçük oldukları için, atomları görmeyiz.

Öyleyse, atomların var olduğunu nereden biliyoruz? Zerrecikler gözle, kulakla, burunla sezemeyeceğimiz, tatma ve dokunmayla fark edemeyeceğimiz kadar küçük olunca, akıl yardımımıza koşuyor.

Sımsıkı kapalı kabın ateşte nasıl patladığını görüyoruz. Ve akıl bize, buna sebep, suyun kaynamasıyla atomların genişleyip içinde bulunduğu zindanın duvarlarını parçalamasıdır, diyor.

Bir tapınaktaki altın heykelin elinin niçin zayıfladığını, yani aşınıp küçüldüğünü anlamıyoruz. Akıl bunu da izah ediyor. Dua edenler altın eli öperlerken elden, gözle görülmez atomlar kopuyor.

Böylece açıkça bilinen bir şey, gizli olup bilinmeyen bir şeyi görmek imkânını veriyor.

Öğretmen anlatıyor, öğrenciler de onu izleyerek gözle görülmez atomlar dünyasına dalıyorlardı.

Uçsuz bucaksız uzayın bir yerinde atomlar uçuşuyordu. Düzensiz, karmakarışık bir uçuştu bu. Güvercinin güvercinlerle, turnanın turnalarla toplanıp kuş kümeleri, kuş sürüleri meydana getirdikleri gibi, aynı cinsten atomlar da birbirini çekiyordu.

Bu çekme, atomların yolunu eğriltiyor ve bunlar kasırganın göklere savurduğu kum tanecikleri ya da anafordaki yongalar gibi dönmeye başlıyorlardı.

Ağır şeyler, anaforun merkezinde toplanır, hafifler de dışarıya atılır.

Sonsuz boşlukta uçuşan atomlar da öyle olmuştu. Ağır atomlar, evren kasırgasının merkezinde toplanmış, hafifler de ağır atomlar tarafından yenilip dışarıya, kenara itilmişlerdi.

Atomlar, diyordu Demokritos, bir meydandaki insanlar gibidirler. Gezinenler seyrek oldukça birbirine engel olmazlar. Çoğalınca itişmeler kakışmalar, kavgalar başlar. En kuvvetliler üstün gelir, zayıflar çekilip gitmek zorunda kalırlar.

Evrenin merkezinde toplanan ağır atomlar dünyayı meydana getirdiler. Ağır atomların etrafında, daha hafif olan suyun atomları yerleşti. Bunlardan da hafif olan havaysa merkezden çok uzakta kalmıştı.

Dünya merkezine doğru yönelen suların atomları, yeryüzündeki iki derin çukuru doldurmuşlardı. Bunlardan biri, çevresinde insanların yaşadığı Akdeniz'di. İkinci çukur, dünyanın öbür tarafındaydı. Orada da insanlar yaşıyordu herhalde. Bunlara, ters ayaklılar anlamına gelen Antipoda'lar derler. Çünkü bizim ayaklarımızın altında olan, onlar için yukarıdaydı.

Dünya değişmeye devam ediyordu. Su buharlaştığından denizin dibi açıldı. Bunun için bugüne kadar dağlarda deniz kabukları, mağaralarda da balık ve yunus izleri bulunur.

Dünya, boşlukta döne döne alabildiğine uçuyordu. Uçarken başka dünyalardan kopan muazzam parçalarla karşılaşıyordu. Dünyamıza hızla giren bu parçalar onunla birlikte dönmeye başlıyorlardı. Güneş, Ay, yıldızlar bu kocaman taşlardan meydana gelmiştir. Gök cisimleri dünyadan uzaklaştıkça hızları artıyor, daha kızgınlaşıyorlardı.

Ateş elde etmek için bir ağaçta açılan çukurda hızla döndürülen değneğin tutuşması gibi gök cisimleri de tutuşuyor ve bir daha sönmüyorlardı.

Daha ötelerde başka dünyalar, başka gök cisimleri vardı.

Evrende, birbirine benzeyen iki dünya bulunamaz. Birbirine benzeyen iki kişi bulunmadığı gibi.

Bazı dünyalar, aysız ve güneşsizdi, karanlıktı. Öyleleri vardı ki, gökyüzünde iki güneş doğuyor, geceleyin de birçok ay parlıyordu. Bazı dünyalar, meyve ağaçları baharda çiçek açar gibi serpiliyordu. Bazıları da, sonbaharda kırağı vurmuş yapraklar gibi sararıp soluyordu.

Dünyalar da insanlar gibi çarpışıyor ve savaşıyorlardı. Daha büyük olan dünya galip geliyordu. Küçük olan dağılıyor, paramparça oluyordu.

Bu parçalardan yeni dünyalar, yeni güneşler meydana geliyordu.

Öğrenciler, "Yeryüzünde canlı varlıklar nasıl doğdu?" diye sorarlardı.

Demokritos buna şöyle cevap verirdi:

Dünya daha sıcaktı. İyice katılaşmamıştı. Şişip tümsek tümsek oluyordu. Tümsekler, ağaçlardaki tomurcuklar gibi patlayıp açılıyor, içinden hayvanlar çıkıyordu.

Ağır toprak atomları fazla gelen varlıklar karaya yerleştiler. Su atomları daha çok olanlar suya girdiler. Hafif hava atomları fazla olan hayvanlar da kanatlanıp havalandılar.

Bu ilk hayvanlardan çoğu yok olmuştu. Yaşayanlar, kurnazlık ya da kahramanlıkları ya da türlerini koruyan hızlı koşma yetenekleri sayesinde kurtulmuşlardı.

Daha sonra bu eski hayvanlardan insan da meydana geldi.

Başlangıçta insanlar hayvan gibi yaşardı. Çıplaktılar, evleri barkları yoktu, ateşi bilmezlerdi. Ömürleri hep yiyecek peşinde geçerdi. Teker teker yiyecek aramaya çıkar, ot, yaban meyveleri toplayıp yerlerdi.

Hakkında efsaneler söylenen bir altın çağ, mutluluk çağı olmamıştır geçmiş zamanlarda. İnsan çok şey çekmişti o za-

man. Zayıflar kırılmış, ancak kuvvetli olanlar kurtulabilmişlerdi.

İnsanlar, saldıran vahşi hayvanlardan korunmak için birleşmeye, yardımlaşmaya başladılar.

Acı tecrübeleri, insanlara kışın mağaralara sığınmayı, meyve stokları yapmayı öğretti.

İnsanlar ateş elde etmeyi öğrendiler. Yavaş yavaş çeşitli zanaatlar belledi̇ler. Örümcekten dokumayı, kırlangıçtan ev yapmayı, bülbülden türkü söylemeyi öğrendiler.

Çeşitli zanaatlar ve icatlar tanrıların bir armağanı değildi. Zorunluluk, insanın her şeyde öğretmeni olmuştu.

Vahşi hayvanlara karşı ortaklaşa savaş insanları birleştirmişti. Zamanla insanlar arasında da kıskançlık yüzünden kavga başladı. Biri ötekini kıskanıyor, onun mal ve mülküne göz dikiyordu. Bunun önünü almak için yasalar çıkarmak gerekti.

Herkes yasalara uymak zorundaydı. Çünkü atomların birleşerek maddeyi meydana getirmeleri gibi, insanlar da devleti meydana getirirlerdi. Atom, maddeye kıyasla bir hiçti ve onun yasalarına bağlıydı.

Bunun için, diyordu Demokritos, devlet işlerini, öbür bütün işlerden çok daha önemli saymalı. Herkes devletin düzenli olmasına çalışmalı. Vatandaş, hak ettiği itibardan fazlasını beklememeli ve ortak davaya zarar verecek derecede nüfuz sahibi olmamalı. Doğru yolda yürüyen bir devlet, insana en büyük destektir. Her şey devlete bağlıdır. Devlet işleri yolundaysa, herkes refah içindedir. Devlet çökerse, her şey yok olur.

Eşitlik her şeyden mükemmel bir şey. Demokratik bir ülkede yoksul olmak, kralların idare ettiği bir ülkede zengin olmaktan iyidir. Özgürlüğün kölelikten iyi olduğu gibi...

Evrende her şey: Dünya, güneş, deniz, dağlar, insan ve insan yasaları, tanrıların iradesiyle değil, sebeple sonucun zorunlu akışıyla meydana gelmiştir.

Demokritos bunları söylerken, öğrencileri de onunla birlikte yıldızlara ve atomlara giden yolda dolaşırlardı.

Demokritos'un düşünceleri Thales'in, Anaksimandros'un, Empedokles'in fikirleriyle karşılaştırılırdı.

Daha sonra Thales, bir ana unsurdan, yani maddeden söz etmişti.

Anaksimenes "hava zerrecikleri"nden, Empedokles "unsurlar"dan, Anaksagoras "maddelerin çekirdekleri"nden söz ediyorlardı. Doğayı inceleyenler, atomlara, atom fikrine adım adım yaklaşıyorlardı. Derken Miletoslu filozof Leukippos'la öğrencisi Demokritos, evrende atomların sonsuz hareketi hakkındaki büyük teorilerini ortaya atmışlardı. Bu teori, yüzyıllar boyunca insanları doğayı kavramaya sürüklemişti.

Önde Gidenler, Geride Kalanlar

Bir zamanlar insan tüm dünyayı, yaşadığı ırmağın iki yakasındaki topraklardan ibaret sayıyor, başka yerleri bilmiyordu.

Sonra dünyanın, etrafında insanların yaşadığı bir deniz olduğu kanısına vardı. Civarında kurbağaların yaşadığı bir su birikintisi gibi.

Zamanla ufukları daha da genişlemiş, dünya denince insan, yeryuvarlağını düşünür olmuştu.

Derken evrenin sonsuz dünyalar olduğunu öğrendi.

İnsan başka bir yönde de yürüyordu. Maddenin en ufacık zerreciklerini de kavramaya başlamıştı. Artık kum taneciğini, dünyanın en ufak şeyi saymıyordu.

Taşı nasıl ufaladıklarını, buğday tanelerini nasıl öğüttüklerini, bir tapınakta birçok dudağın değmesinden, heykelin altın elinin nasıl aşındığını, cisimlerden en ufak zerreciklerin

nasıl koptuğunu görüyordu. Ve kendi kendine, "Cisimler daha da parçalansa ne olur?" diye soruyordu. Buna cevap olarak da, büyük bir taş parçasından daha küçük parçalar, bunlardan da daha küçük taş parçaları elde edilir, iyi, ama bunun da bir sonu olmalı diye düşünüyordu. Maddenin derinliklerine giden yolun sonsuz olduğunu, burada hiçbir zaman sona varılmayacağını o zamanki insanın anlaması güçtü. Bunun için bölünemez zerreciklerin var olduğu hükmüne vardı. Bunlara atom (bölünmez), dedi. Dünyadaki tüm cisimler atomların birleşmesiydi.

İnsan, düşüncesiyle ilk defa bilinmez bir dünyaya dalarak, görülen her şeyin, gözle görülmez tuğlacıklardan yapılmış olduğunu sezmişti.

İnsan böylece, hem büyük yıldızlar dünyasına, hem de küçük atomlar dünyasına doğru adım adım ilerliyordu.

Sözünü ettiğimiz bu insan kimdi?

Ne tek bir kişiydi, ne de tüm insanlık. Tek başlarına çalışan ayrı ayrı düşünür kişilerdi. Bunlar, öğrencileriyle birlikte felsefeyle uğraşan bir avuç insandı.

Halkın çoğunluğunu meydana getiren çiftçiler, zanaatçılar, kölelerse, felsefenin "f"sini bile bilmezlerdi.

İlklerin en ilklerinden olan Leukippos'la Demokritos, artık atomları görecek kadar ilerlemişken, Atina'da, aynı zamanda yaşayan bir çömlekçi ya da camcının, kap kacak ya da cam pişirdiği fırına, kötü ruhları kovmak için, bir efsane yaratığı yarı insan yarı keçi olan satir'in boynuzlu başını astığı oluyordu.

Usta, cam erittiği ya da kap kacak pişirdiği zaman atomları, bir kumandanın askerleri yönettiği gibi yönetiyor, çift çift dizilmeye, yerlerini değiştirmeye, birbirinden ayrılmaya zorluyordu. Ama bu, askerlerini görmeyen, var olduklarını bile bilmeyen kör bir kumandandı.

Nereden geldiğini anlamayarak başarıyla sevinir, önleyemediği uğursuzluktan korkardı.

Bir çömlekçinin atölyesinin önünde duran bir dilenci şu eski türküyü söylerdi:

Para verirseniz eğer, türkü söylerim size çömlekçiler.
Fırınları korurken Athena, duamı dinle!
Çömlekçiler, şişeler, kâseler yapanların yüzünü ağartsın.
Fırında iyice pişen ve iyi kâr getiren,
Pazarda, sokaklarda kapış kapış satılsın.
Ve bu şanlı kârdan, türkü söyleyene de pay çıksın.

Atölyede türküyü dinlerlerdi. Kâse yapan bir usta tezgâhını durdurmuş, sırtında kömür dolu bir çuval taşıyan bir genç olduğu yerde kalmıştı. Ocaktaki kömürleri karıştıran köle kapıya doğru dönmüştü. Atölyenin dazlak ve kambur bir ihtiyar olan sahibi, değneğini kaldırıp kölelere:

– Ne o, derdi, ağızlarınızı bir karış açmışsınız? Şu değneğin, sırtınızı okşamasını mı istiyorsunuz, yoksa!

Çömlekçinin kendisine bakmadığını gören dilenci, bu ihtiyardan metelik çıkmadığını söyleyerek türküye tehdit sokuyordu:

Dilenciyi aldatmak isterseniz, utanmaz herifler,
Çağırırım şu anda tüm düşmanlarını çömlekçi fırınının.
Ey, çanakkıran, çatlayan ey, bozuk toprak!
Ey, bu sanatı ne zararlara sokan kızgın ateş!
Bir at çenesi gibi gıcırdasın fırın.
Çömlekçileri, şişeleri, kâseleri paramparça ederken.
Sen de, güneşin kızı, büyücüların çariçesi Kirke
Ocağını, evini kül et şunların, altını üstüne getir fırınının!
Kır dök her şeyi! Çömlekçilerin feryatları yedi kat göğe çıksın.

Öyle keskin bir zehir ver ki, usta ölsün, zanaatı da onunla [kurusun.
Hükümdar Khiron da alsın getirsin,
Herakles'in güçlü elinden kurtulan kentaur'larını,
Her şeyi çiğneyin, gümbür gümbür yıkılsın fırın!
Çömlekçiler iniltilerle seyretsin kıyameti.

Atölye sahibi, vahşi Kentaurların belirmesini bekleyecek değildi ya! Ya büyü tutarsa! Homurdana homurdana bir akçe çıkarıp dilenciye atardı.

Demokritos'la aynı zamanda yaşayan bu ihtiyar, büyüye hâlâ inanıyordu.

Hoş, Demokritos'un öğretisinde bile, ilkel inançların izleri vardı!

Tanrılara inanmayan Demokritos, kötü göze, yani kıskanç bir insanın başka bir insana gözü değebileceğine inanıyordu.

Öğretmenleri olan İranlılar, kendisine daha küçük yaştayken büyünün sırlarını açmışlardı. Ve tanrıları inkâr ederken bile fala ve gelecekte olacak şeyleri bildiren rüya ve belirtilere inanmaya devam ediyordu.

İnsan, binlerce yıllık tarihinde birçok şey öğrenmişti. Aralarında doğru olanlar da vardı, olmayanlar da. Ne var ki, doğruyu yanlıştan, gerçeği boş inançtan her zaman ayıramıyordu. Boş inançların uzun ömürlü oluşunun sebebi de buydu.

Boş inançlara karşı savaşan Demokritos gibi akıllı bir insan bile, bunlardan kurtulamamıştı.

Demokritos şöyle diyordu:

"Eski zamanlarda büyücü kadınların, gökten Ay'ı ve Güneş'i indirebilecekleri sanılıyordu. Bunun için bugüne kadar Ay ve Güneş tutulmalarına, birçok yerde "indirme" denir.

Demokritos her şeye doğal bir izah bulmaya çalışırdı, ama birçok meseleyi çözemezdi.

Kıskanç bir insanın gözü niye kötüdür? diyordu. Herhalde, gözlerinden içimize işleyip bize zararı dokunan kötü ışınlar ve kötü şeyler çıktığı için olmalı.

Nasıl olur da, gelecekte olacak şeyleri düşümüzde görürüz? Uykuda iyi ve kötü şeyler içimize doğar da ondan.

Bunlar elle tutulmayan şeyler, maddelerden kopan hava atomlarıdır. Atomlar göze girince insan bunları görür, kulağa girince de işitir.

Demokritos, zamanının en akıllı insanı olduğu halde, yine de çağının, özgür insanlar için olduğuna, kölelerin köle olarak kalmaları gerektiğine inanıyordu. Demokritos şöyle diyordu: "Kendi ellerinden ve ayaklarından faydalandığın gibi kölelerden faydalan."

Demokritos eşitlikten yanaydı, ama egemenliğin "toplumun en alt tabakalarına", Yunan şehirlerinde zenginlerle iktidar sahiplerine karşı ayaklanan "tayfalara" geçmesine karşıydı.

Ona göre, yalnız atomlar âleminde değil, devlette de baş yer, güçlülerin olmalıydı.

Bütün zengin köleciler böyle düşünüyorlardı. Damasip oğlu Demokritos da.

Yol Çıkmaza Giriyor

İnsan, doğaya egemen olma yolunda hayli ilerlemiş, özgürlüğe doğru oldukça yol almıştı.

Ama zaferi kutlamak için daha vakit erken değil miydi?

Atina özgür insanların şehri sayılırdı. Ama sokaklarında, alınlarına damga vurulmuş, silinmez mürekkeple, "yakala beni, yoksa kaçarım" sözleri yazılmış insanlara niçin bu kadar sık rastlanırdı?

Buğday tanelerini büyük bir gayretle öğüten şu kadıncağızın boynunda asılı ve ağzını kapatmış olan tekerlek neyin nesiydi?

Pazardaki bu kalabalık neydi ve niçin bütün gözler yabancı kıyafetli insanların gösterildiği sahneye çevrilmişti?

Sahnedekiler bu dairede koşturuluyor, ağızları ve adaleleri yoklanıyordu.

Özgür bir insana böyle davranmak yakışır mıydı?

Ne var ki, bunlar aslında özgür değil, köleydiler ve bunların sayısı, Atina'da özgür olanlardan çoktu.

Köleler her yerde ve her işte kullanılırdı. Yemek pişirir, çocuklara bakar, atölyelerde çalışır, yapı kurarlardı.

Demin un öğütürken gördüğümüz, boynu tekerlekli kadın köleydi.

Tekerlek, ağzına taneleri atmasın diye geçirilmişti boynuna.

Pazarda gördüğümüz köleler, satılık herhangi bir mal gibi sergilenmişlerdi.

Bir öküzün fiyatı elli drahmiydi. Köleninki, bundan pek fazla değildi, yüz ya da yüz elli drahmiydi.

Bir atölye satılırken köleler de demirbaş eşyaya katılırdı: İki örs, üç çekiç, beş köle gibi.

Örse herkesin ihtiyacı olmayabilirdi. Köleyse herkese faydalıydı. Çünkü köle demir dövebilir, kumaş dokuyabilir, çömlek yapabilir, değirmende un öğütebilirdi.

Atinalıların en aklı başında olanına bile sorsanız, kölesiz yaşanamadığını söylerdi. Çünkü köle canlı bir aletti. Aletsiz nasıl yaşanabilirdi! Bir dümenci için, geminin dümeni cansız bir aletti, gemide nöbette duran tayfaysa canlı bir aletti. Köle, canlı bir mal ve aletlerin en mükemmeliydi.

Canlı alet.

Hiçbir Atinalı, bu iki kelimenin anlamı üzerinde uzun uzadıya düşünmezdi. Canı olan alet. Laf anlayan alet. Bu, aletin sahibinin işine gelirdi.

Köle, hayatının ağırlığını ne kadar fazla duyarsa, sahibine o kadar fazla direnirdi.

Çekiç, başkaldırıp kendisine kötü davranan sahibinin kafasına inemezdi.

Örs geceleyin demirhaneden kaçıp ormanda gizlenemezdi.

İnsansa sahibine karşı koyabilir, gerekirse kaçıp gizlenebilirdi.

Böylece aletle sahibi, canlı aletle köle sahibi arasında bir savaş başlamıştı.

Köleler ayaklanıyorlardı. Atölyelerden, taş ocaklarından, maden kuyularından kaçıyorlardı. Maden ocaklarında çalışanların kaybedecek bir şeyleri yoktu. Zaten ölüme mahkûmdular. Pis pis kokan karanlık deliklerde havasızlıktan boğuluyorlardı. Çölde bir yudum suyun, burada da bir solukluk temiz havanın özlemini çekiyorlardı.

Canlı aletler kaçıp ormanlara, dağlara gizlenirlerdi. Kaçanların peşine düşüp tutar, tutunca da damgalarlardı. Kaybolmaması için aleti damgalamak; geceleyin kaçmaması için bir yere tıkıp kilitlemek gerekirdi.

Kaçıp da yakalanan bir köle, tabutu andıran bir hücreye hapsedilirdi. Orada ne belini doğrultabilir, ne ayaklarını uzatabilirdi.

Canlı bir insan, bir demir parçasıymış gibi büzülür ezilirdi.

Yakalanan köleler, özgürlüğün tadını unutsunlar diye, ikişer ikişer, başları bir boyunduruğa sokulup ayakları birbirine bağlanırdı. Öyle ki, kölelerden biri kalkınca diğeri düşerdi.

Ve bütün bunları yapan Atinalılardı: Özgürlük delisi ve insan vücudunun güzelliğine hayran olan Atinalılar!

Atinalılar, köleliğin özgür yurttaşlar için gizlediği tehlikeyi anlamıyorlardı.

Köle elde etmek için sık sık savaşmak gerekiyordu. Savaşsa pahalıya mal oluyordu. Karada ve denizde yapılan savaşlarda ölen özgür Atinalıların haddi hesabı belli değildi. Üstelik her savaş yıkım getiriyordu.

Köleler gittikçe çoğalıyor, özgürlerse azalıyordu.

Kaldı ki, savaş herkes için kârlı değildi. Kimi servetini artırıp daha zengin olurken, kiminin eline yara, bere ve sakatlıktan başka bir şey geçmiyordu.

Atinalı özgür vatandaşlar savaş dönüşü ikide bir işsiz kalıp bir lokma ekmeğe muhtaç olurlardı. Çünkü canlı bir alet, yani köle satın almak, ücretli bir işçi tutmaktan daha kârlıydı. Atölyeye yeni bir kölenin getirilmesi, özgür bir ücretlinin işten çıkarılması demekti.

Yıl geçtikçe Atina'da böyle işsizlerin sayısı artıyordu. Özgür vatandaş gibi göğüs kabartacak bir unvandan başka bir şeyi olmayan işsizler, her gün bu unvana karşılık birkaç obolos olsun kazanabilmek için zor bir iş başarmak zorundaydılar.

Halk meclisinin toplandığı günler sorun kolay çözülürdü. Bu oturumlara gelenlere, oturum başına üçer obolos verilirdi ki, bir öğün yemeğe yeterdi. Yemekler hemen oracıkta, demeçlerin, ıslıkların, bağrışların, alkışların gürültüsü altında yenirdi.

Ne var ki, böyle mutlu günler pek seyrek olurdu.

İşsiz Atinalı, o gün "ah, tiyatroda yeni bir oyun olsa!" diye düşünüyordu. Çünkü yoksul vatandaşlara tiyatroya gitmeleri için para verilirdi. Bu parayı, Aiskhylos'un bir tragedyasına vereceğine, daha karın doyurucu bir şeye harcayamaz mıydı?

Ne yazık ki, o gün oyun da yoktu. O zaman Atinalı işsiz, kura ile hakemler heyetine girmeyi umanların toplandığı mahkemeye doğru gider, tanrılara dua edip şansının tutmasını dileyerek kalabalığa karışırdı. Hakemler heyetine seçilenlere de üçer obolos verilirdi. Böylece hem karnı doyar, hem de şerefli bir iş yapmış olurdu.

Ama talih insana her zaman gülmezdi. Hakemler heyetine girmek herkese kısmet olmazdı. Gerçi, her özgür Atinalı vatandaşın mahkemede savcı olmak gibi bir hakkı bile vardı.

Bazıları bu hakkı da, bir kâr kaynağına çevirmeyi beceriyordu. Biri, başka birini, onun aleyhinde konuşmakla tehdit eder, o da diğeri dilini tutsun diye ona haraç verirdi.

Böylece, işsiz kalan özgür Atinalılar, bu özgürlüklerini geçim aracı yapıyorlardı.

Atinalılar çalışmayı sevmez olmuşlardı. Köle sahibi olalı, çalışmayı köle işi saymaya başlamışlardı.

Önceleri, tanrıların boş gezenlerden hoşlanmadığını, çalışkanları sevdiğini, tüm servetlerin emek ürünü olduğunu söylerlerdi.

Sonraları, çalışma hor görülmeye başlandı. Çalışmanın, ruhu ve bedeni sakatladığı söyleniyordu. O devirden kalma eserlerden birinde şöyle deniliyor: "İnsan bütün gününü iş başında geçirirse, belini doğrultamaz. Devlet işleri üzerinde kafa yormaya, ruhunu yüceltmeye vakit bulamaz. Vücut zayıflayınca ruh da zayıflar."

Eller başa düşünmeyi öğretmişti. Ama baş, ellere tepeden bakar olmuştu.

En bilge kişiler bile düşüncelerini işe çevirmiyorlardı. Bu da bilimin gelişip ilerlemesine engel oluyordu.

Kimisi yalnız kafa yorup düşünürken, kimisi de yalnız kol emeğiyle uğraşıyordu. Ne eller başa yardım ediyordu, ne de baş ellere.

Bilim adamları mekanikle uğraşmaya utanıyorlardı: Öyle ya, makine yapmak için ellerin çalışması gerekti, buysa köle işiydi.

Ne var ki mekanik, kale, gemi, savaş araçları yapımında gerekliydi.

Ve bir zaman gelmişti ki bilim adamları, mekanikle uğraştıklarında bile, bunu eğlence için ya da hükümdarlar rica ettikleri için yaptıklarını söylerlerdi.

İnsan, doğaya egemen olmaya, özgürlüğe doğru giderken, çıkmaza düşmüştü.

Bunun çıkar yolu neydi?

Kölelik düzeninin kaldırılması.

Ama insan bunu anlamıyordu. Kaldı ki, daha zamanı vardı bunun. İnsanlar, kölelik düzeni olmadan yaşanamayacağını, dünyanın tanrılarca öteden beri böyle kurulduğunu sanıyorlardı.

Açlıktan, yoksulluktan nereye kaçmalıydı? Yabancı ülkelere mi?

Böylece, gemiler dolusu göçmen Atina limanından ayrılmaya başladı.

Mutluluğu yurtlarında bulamayan insanlar, onu yaban ellerde aramaya gidiyorlardı. Düne kadar vatanlarından başka bir yerleri yoktu. Şimdi onu da yitiriyorlardı.

Akropol'ün eteklerine, analarının kanatları altına sokulan civcivler gibi serpilmiş evleri, denizden son kez görüyorlardı. Bunlar arasında kendi yaşadıkları evler de vardı. Şehir gittikçe uzaklaşıyor, yeşil tepelerin arkasında kalıyordu. Uzaklarda Athena Pallas adlı tanrıçanın altın mızrağı parlıyordu yalnız. Sonra o da gözden kayboldu.

Atinalı özgür yurttaşlar, vatanlarından olmuşlardı. Çünkü gereğinden fazla köle vardı vatanlarında...

Geçmişi Özlemek

İnsanlar geçmişi daha çok anıyor, eskiden daha mutlu olduklarını sanıyorlardı.

Kanılarına göre, o zaman doğruluk gökte değil, yerde yaşıyordu. Yeryüzünde ne kölelik vardı, ne de zenginler ve yoksullar.

Dionysos şerefine düzenlenen bayramda Altın Çağ hakkında şarkılar söyleniyordu. Bu şarkılarda, yeryüzünde savaşların ne olduğu bilinmeyen zamanlardan söz edilirdi. O zamanlar doğaya barış egemendi. Hastalık nedir bilinmezdi.

İnsanlar hiç emek harcamadan, gerekli her şeyi alırlardı topraktan.

Derelerden su yerine altın rengi şarap akardı. Ballı börekler insanlara "içimizden en iyi pişmişini seç" derlerdi. Balık sofraya kendisi gelir ve "ye beni" derdi. Ağaçların dallarından yaprak yerine kızartılmış tavuklar sarkardı.

Şarkı gittikçe gürleşiyordu. Koro şu nakaratı tekrarlıyordu:

Dünya o zaman hiçbir yerde,
Ne erkek köle görmüştü, ne de kadın köle.

Neşeli bir şarkıydı bu. Ama insanlar onu, acılarından söylüyorlardı. Karınlarını her gün doyuramadıkları belliydi.

İnsan, geçtiği yola işte böyle dönüp bakıyordu. Nereden çıkıp geldiğini görmüyordu artık. Taş Devri'nin yoksulluğunu unutmuştu. Taş Devri, bir altın çağ, bir mutluluk çağı gibi geliyordu ona.

Varsın bu bir düş olsundu. Düşün de çekici gücü vardı. İnsan ilk altın çağı yani mutluluk çağını düşünmeye başlamıştı.

Şarkının nakaratı dönüp dönüp tekrar ediliyordu:

Dünya o zaman hiçbir yerde,
Ne erkek köle görmüştü, ne de kadın köle.

Geçmişin bir düşü olan bu görünüm, insanın yüreğine umut veriyor, yaşama gücünü artırıyordu.

Düş bir kere doğmuştu, artık bitmeyecekti. Gün gelecek, insan altın çağın geride değil, ileride olduğunu görecekti. Ve altın çağ düşü, doğanın insana boyun eğeceği, savaşın ne olduğunu bilmeyen yeryüzünde herkesin özgür olacağı zamanlara giden uzun ve güç yolda insanların arkadaşı olacaktı...

İnsanlar daha demir çağında yaşıyorlardı. Ve yıllar geçtikçe hayat güçleşiyordu.

Atina'da durum endişe vericiydi. Memnun olmayanların şikâyetleri günden güne artıyordu. İnsanlar, geçmişi daha sık hatırlıyor ve altın çağ şöyle dursun, dedelerinin zamanında bile, hayatın daha iyi olduğunu söylüyorlardı.

Atina demokrasisine düşman olanların, bu sözleri tekrarlamak pek işine geliyordu.

Olymposlu Perikles'in, Pinks tepesinde Halk Meclisi'nin toplandığı günlerde kopan fırtınalara engel olması gittikçe zorlaşıyordu.

Perikles'in düşmanı çoktu.

Perikles soylu bir ailedendi. Fakat halkın tarafına geçtiği için, soylular onu sevmez olmuşlardı. Eski zaman beylerinin torunları, Pinks'te fırtına koparan dokumacılardan, çömlekçilerden, tabakçılardan, bu ne idüğü belirsiz ayaktakımından nefret ederlerdi.

Soylu kişiler, yeniden yönetimi ele geçirmek isteyince, halk bunların Atina'dan kovulmalarını istemişti. Kovulması istenenlerin adları, deniz hayvanlarının kabuklarından levhacıklar üzerine yazılır, "sürgün edilsin" yazılı levhacıklarla oy verenler çoğunluksa, mahkûm on yıl süreyle Atina'dan ayrılmak zorunda kalırdı.

Soyluların birçoğu, Atina'dan kovulmayı beklemeden, eski törelerin daha unutulmamış olduğu yerlere gitmeye başlamıştı.

Dağların ardındaki Sparta'da eski biçimde, ataların yaşamış olduğu gibi yaşarlardı. Spartalılar geçimlerini zanaat ve ticaretle değil, "İlot" denen köle çiftçilerin işlediği topraktan sağlarlardı.

Sparta'da paralar bile ataların zamanındaki gibi, öküz arabasıyla taşınacak kadar kocaman demir külçelerdi. Bun-

lar, çoğu hallerde evin bir köşesinde yatar, pek seyrek tedavüle girerdi.

Sparta Atina'ya hor bakıyordu. Spartalılar kendi kendilerine: "Ya Atina, birçok şehri hükmü altına aldığı gibi, bütün Hellas'ı da nüfuzu altına alırsa ne olacak?" diye soruyorlardı. Bu, eski düzenin sonu demekti. Zamanın coşkun selini, aradaki dağlar bile durduramazdı. Sel muhakkak tüm eski gelenekleri ve yasaları silip süpürecekti.

Geçimini topraktan sağlayan, Sparta'yla gücünü deniz ticaretinden alan Atina arasındaki, yani eskiyle yeni arasındaki düşmanlık yıldan yıla artıyordu.

Sparta, Atina'ya düşman olanları, denize hâkim olmak için Atina'yla savaşan bütün şehirleri destekliyor, bu uğurda elinden geleni esirgemiyordu.

Atina'nın, Atina'da da düşmanları vardı: Memnun olmayanlar!

Sparta, Atina'da için için yanan memnuniyetsizlik ateşini gayretli bir demirci gibi körüklüyordu.

Demokrasiye, Perikles'e karşı olanların sesleri Halk Meclisi'nde gittikçe yükseliyordu.

Perikles'i açık savaşta yenmenin zor olacağını bilen düşmanları, dolambaçlı yollardan saldırıyorlardı; yani işe Perikles'ten değil, dostlarından başlamışlardı.

Büyük heykeltıraş Phidias zindandaydı. Onu Tanrıça Athena'nın elindeki kalkan üzerinde, Perikles'le birlikte kendisinin de şeklini oymakla suçlamışlardı. Ölümlü insanları, ölümsüz tanrılar arasına almak ha! Bu ne küstahlık!..

Perikles'in dostu Phidias'ın hakkından gelinmişti: Zindanda ölmüştü. Sıra Perikles'in eşi, yabancı uyruklu Aspasia'ya gelmişti.

Aspasia'nın suçu neydi?

Onun da suçu aynıydı, eski törelere ve eski tanrılara saygısızlık.

Perikles, şehirde dolaşıyor ve Atinalılara "Aspasia'yı bağışlayın" diye yalvarıyordu. Küçülmekten korkmamıştı. Böylece, Aspasia'yı güç kurtarabildi. Ama düşman rahat durmamıştı.

Prometheus'u Zincire Vuruyorlar

Halk Meclisi'nde kâhin Diyopit yerinden kalktı. Diyopit'in, herkesi eski inançlara saygısızlıkla suçlamaya hazır olduğu belliydi. Gününü hep tapınakta geçirirdi. Adadığı horozu ya da domuz yavrusunu kurban işleriyle uğraşana bırakıp bir yana çekilir, mırıl mırıl dua eder, büyük küçük tüm tanrı ve tanrıçaları: Epidauros'ta yaşayan Asklepios'u, annesi Koronis'i, Athena'yı, güçlü Kipris'i, Apollon'u, Panakeia'yı, Epione'yi, Makhaon'u, Podalirios'u övüp şanlandıran sözler söylerdi.

Diyopit, olur olmaz her şeye bir anlam verir, bunları yorumlar ve sözgelimi bir koyun tek boynuzlu bir kuzu doğurursa, Atina'nın batacağını söylerdi.

İşte Halk Meclisi'nde ayağa kalkan bu yobaz, Atinalıların "Akıl" adını verdikleri Anaksagoras'ı günahkârlıkla suçladı. Güçlü tanrıların kutsal iradelerine göre düzenledikleri göksel olaylara, Anaksagoras'ın her yerde dil uzattığını söyleyerek şunları saydı: "Anaksagoras, her şeye gücü yeten tanrıların, insanlara açmak istemedikleri şeylerin sırlarını kavramak istiyor. Ayın bir dünya olduğunu söylemek cesaretini gösteriyordu. Güneş, ona göre bir tanrı değil, bayağı bir taşmış. Her şeyin aslında yüksek sebepler arayacağına, adi sebepler arıyor. Böylece suç işliyor, pekçok şey bilmek istiyor, Atinalıların tandığı tanrıları tanımıyor ve başkalarını baştan çıkarıyor..."

Mecliste Perikles'in düşmanları, yani bütün yeniliklere düşman olanlar üstün gelmişlerdi.

Perikles Atina'yı ileri götürmüştü. Ama taş yontmak, Atinalıların ruhlarını ıslah etmekten daha kolaydı.

Atinalıların ruhlarında, katılaşmış eski inançlar hâlâ kuvvetliydi.

Yeryüzünde birkaç yüzyılda her şey değişmişti. Olympostaysa tanrılar hep o eski zamanlardaki gibi yaşıyorlardı. Orada tüm tanrılar topluluğuna Zeus egemendi.

Tanrı ve kahramanların atası sayılan Zeus'un soyundan geldiğini söyleyenleri Atinalılar çoktan iktidardan atmıştı. Ama Zeus'a, tapınaklarda kurban adamaya devam ediyorlardı.

Prometheus, tanrıların insanlardan alıp göğe kaldırdıkları ateşi, yine insanlara getirmişti. Bunun için de Zeus'un buyruğuyla zincire vurulmuştu.

İşte, davranışlarıyla bir çeşit Prometheus olan Anaksagoras zindana atılmıştı. Başını abasıyla örterek yatmış, sessizce ölümü bekliyordu.

Kendisini öldürebilirlerdi. Bunu biliyordu. Ama gerçek öldürülemezdi. Zaten varını yoğunu ona, ölümsüz gerçeğe vermemiş miydi! Birden zindanın ağır kapısı açıldı. Öğrencileri gelmişti. Perikleş göndermişti onları. Gardiyanlara para yedirilmişti. Hemen yola çıkılmalıydı. Kıyıda bir yelkenli bekliyordu. Biraz sonra rüzgâr yelkenleri şişirerek, Hellas'ın akıl deryası saydığı insanı Hellas kıyılarından uzaklaştırıyordu.

4

İnsan Kendi Gücünden Kuşkuya Düşüyor

İnsanın ileriye, özgürlüğe, gerçeğe, doğaya egemen olmaya doğru yürüyüşü gittikçe güçleşiyordu.

İnsan, özgürlüğe kavuştuğunu sanıyordu. Oysa, özgürlük, birlikte köleliği de getirmişti.

İnsan gerçeğe yaklaştığını sanırken, gerçeğe giden yolun üstünde batıl inançlardan ve önyargılardan bir duvar yükseliyordu.

İnsan zenginlikleriyle övünüyordu. Oysa zenginlikle yoksulluk el ele gelmişti.

İnsan demir eritmeyi öğrendi. Ama demirden hem pulluk, hem kılıç yaptı:

İnsan deniz dalgalarını frenleyip gemileri hareket ettirmeye zorladı rüzgârı. Denizler ve rüzgâr, hiçbir zaman insanın denizlere egemen olmasıyla batırdığı gemiler kadar gemi batıramamıştı.

İnsanın düşmanları çoktu. Daha zayıf ve silahsızken, kendisine vahşi hayvanlar saldırmış, dağlar çığlarını onun başına dökmüş, ayaklarının altında yer titremişti.

Ama insanın, kendisinden büyük düşmanı yoktu. İnsanın bütün hayatı, yalnız doğaya değil, insana karşı da savaşın tarihidir.

Bir gün gelecek bu zıtlık kalkacak ve dev insan bütün gücünü, doğanın başkaldırmakta olduğu kuvvetleriyle savaşa verecektir.

Şimdilik insan bin bir zorluğa göğüs gererek, tökezleye tökezleye, düşe kalka, yolunu kaybederek ilerliyor. İkide bir dönüp arkasına baktığı da oluyor, ama artık geriye dönüş imkânsız.

İnsanın kendi gücüne güvenini yitirdiği, kendinden şüphelenmeye başladığı anlar olmuş ve bu, bazen yüzyıllar sürmüştür.

Bir zamanlar insana övgülerin işitildiği Dionysos tiyatrosunda, şimdi insanla ve insanın aklıyla alay ediliyor.

Sahnede bir düşünürler evi düşünün. Evin önünde öğrenciler duruyor. Bunlardan biri yere bakıp düşünüyor. Yerde

ne arıyor acaba? Biri sarmısak aradığını tahmin ediyor. Hayır. Öğrenci, gözleriyle yerin altındaki dünyayı –Tartaros'u– araştırıyor.

Başka bir öğrenci şöyle bir sorunun peşinde: Pire, sıçrayıp yürüse, bir sıçrayışlık mesafede kaç pire adımı olur?

Düşünür sahneye çıktığında, seyirciler başlar gülmeye. Onu tanımışlardır. Bu, Atina'da herkesin tanıdığı filozof Sokrates'tir. Sokrates bir sepet içinde havada uçarak, bulutları inceliyordur. Ama cebinde akşam yemeği için metelik yoktur.

Bu komedyanın yazarı, Aristophanes, kiminle alay ediyor?

Yeryüzünü bir tarafa bırakıp göklerde uçan filozoflarla.

Öte yandan Aristophanes, bir baş sarmısağı yerin altındaki bütün sırlardan daha değerli bilen safdillerle de alay ediyor.

İnsan, kendi kendisiyle acı acı alay ediyor ve kuvvetlerine güveni azalıyor.

Öyle ya, insan ilerlediği yolda felaket üstüne felaketle karşılaşırsa, kendine güveni nasıl sarsılmasın?..

Sanat ve bilim ülkesi Hellas'ta korkunç zamanlar başlamıştır.

Yangın ve yıkım getiren savaşların biri bitmeden diğeri başlıyor.

Kim kiminle savaşıyor?

Herkes herkesle. Köleler köle sahipleriyle, yoksullar zenginlerle, soylular halkla, deniz şehirleri tarımla uğraşan şehirlerle.

İnsanlar yalnız kılıç şakırdatmıyor, fikirler de çarpışıyor. Kimi fikirler geriye, geçmişin dar, kapalı dünyasına çağırıyor. Kimi de, kabileleri birbirine karıştıran, dünyanın sınırlarını genişleten yeni düzeni savunuyor.

Savaş alevleri yeryüzünü yalayarak yayılıyor ve kaçanları kovalıyor. İnsanlar alelacele çocuklarını, varını yoğunu kale duvarlarının arkasında gizlemeye koşuyorlar. Ama herkesin barınacağı kadar yer yok. Yüzlerce aile gecelerini çadırlarda, tapınakların merdivenlerinde ya da açıkta, kuru toprağın üzerinde geçiriyor.

Yiyecek kıtlığı var. Daha kale duvarları sapasağlam ve kale kapıları sımsıkı kapalıyken, şehire ilk giren açlıktır.

Açlığın hemen arkasından da, denizleri aşıp gelen veba... Kalın kapılar ve duvarlar ona da vız gelmiştir. Veba, sokaklarda yer yer uyuyan insanlar arasında dolaşıyor, pazardaki kalabalık arasından geçiyor. Onun hafifçe bir dokunması, nefesi bile, insanı öldürmeye yetiyor. Veba için köleyle özgür insanın, zenginle yoksulun farkı yoktur. Veba, genci öldürüp ihtiyara dokunmayabilir, savaş öncesinde bir başbuğu yere serer, altınları avucunda sımsıkı tutan cimrinin ellerini açtırabilir.

Sokaklar cesetlerden geçilmez. Can çekişenler, son defa kana kana su içmek için, sürüne sürüne pınara gidiyorlar.

İnsanlar tapınaklara koşuyor. Ama tanrılar hiç oralı değil. Taş yüreklidirler taştan tanrılar.

İnsanlar kâhinlere başvururlar. Fakat falları karanlıktır.

Müminler tanrılara saygılarını yitirirler.

Akla tapanlar, batıl inançlara düşerler.

Anaksagoras'ın öğrencisi Perikles, ölümünden önce, sanki kendisini vebadan kurtaracakmış gibi, boynuna muska takar.

Silah tüccarları savaşlara seviniyorlar. Savaş onlar için bayramdır. Tüccarlar ekmek fiyatını artırmak için bir yandan ellerindeki tahılı saklar, öte yandan da tahıl yüklü gemilerin düşman tarafından zapt edildiğine dair söylentiler yayarlar.

Tarihçi Thukydides çağdaşlarının tanınmaz hale gelen yüzlerine hayretle bakar.

Thukydides'in tarihinde şu acı satırlar belirir:

"İnsanlar, başlarına ne geleceğini bilmediklerinden, tanrı ve insan kurallarına saygı göstermez oldular...

Önceleri gizlice yapılan işleri, şimdi herkes açıkça yapmaktan çekinmiyor... Ölüm karşısında herkesin bir olduğunu ve bunun için tanrılara saygının önemi kalmadığını sandıklarından, insanları ne tanrı korkusu, ne yasalar durduruyor? Hiç kimse, nasıl olsa suçlarının hesabının sorulacağı zamana kadar yaşayacağını ummuyor. Bugünün doğurduğu dehşet, gelecek karşısında duyulan korkuyu gölgede bırakıyor. Bunun için herkes, ölmeden felekten bir gün çalmaya bakıyor."

İnsanlar, daha savaşın birinden nefes almadan diğeri başlıyor. Düşman istilasının yerini, aynı şehrin halkı arasındaki savaş alıyor. İnsanlar sokaklarda, evlerde birbirlerini öldürüyorlar. Yalnız erkekler değil, kadınlar da dövüşüyor, damlardan düşmanı kiremit yağmuruna tutuyorlar.

Miletos şehri sokaklarında, vücutlarına katran sürülerek ateşe verilen çocuklar, canlı birer meşale gibi alev alev yanıyor.

Her şey yüzüstü bırakılmıştır. Tarlalar yıllardır sürülmüyor. Zeytin ağaçları, ülkeyi çiğneyen düşman askerleri tarafından kökünden kesildikleri için meyvelerini veremiyorlar.

İnsanlar, bu belalar nereden geliyor, diye soruyorlardı.

Bazıları, bütün bunlar insan kötü olduğu içindir, diyorlardı. Bazıları da insan yapısının değil, koyduğu yasa ve düzenin suçlu olduğunu düşünüyorlardı. Filozoflar, yeryüzünde olmasa da kitapların sayfalarında adaletli bir devlet kurmaya çabalıyorlardı.

Ama adil olan ve olmayan nedir?

İyi nerededir, kötü nerede?

Herkes bu soruları kendine göre cevaplandırıyordu. Özgür insanın "hayır" dediğine, köle "şer" diyordu; soylu için adil olan, halktan bir adam için adil değildi.

Öğretmenler öğrencilerine: "Herkes için ortak bir adalet yoktur, herkes çıkarına uyanı doğru bilir" diyorlardı.

Birçokları her şeyden şüphelenmeye başlamıştı. Öyle ya, eğer herkes gerçeği kendine göre anlarsa, yalanı doğrudan, bilgiyi bilgisizlikten nasıl ayırt etmeli? Kaldı ki, doğruyu bilmek mümkün mü? Bunu herkes kendi açısından görmüyor mu? Biz, taşı ak görüyoruz. Aslında gerçekten ak mı? Bünyesi başka olan göze, taş kara görünmez mi?

Genel olarak dünyada herhangi bir şeyin varlığından şüphe edenler bile vardı. Bunlar, belki taş yok da bize var gibi geliyor, diyorlardı.

Hatta varsa bile, biz onun ne olduğunu hiçbir zaman bilemeyiz. Bilsek bile, açıklayamayız.

Artık her mesele, çözülemez görülmeye başlamıştı.

İnsan aklı, âcizliğine inanmış ve herhangi bir şeyi anlatmaktan vazgeçmişti.

Sokrates Yanılıyordu

Atinalıların en bilginleri bile, hiçbir şey bilmediklerini söylerler. "Bildiğim bir şey varsa o da hiçbir şey bilmediğimdir" sözü, filozof Sokrates'in en sevdiği sözdü.

Sokrates'i ilk kez gören, bu yalınayak, sırtında eski püskü bir aba olan ihtiyarın, o ünlü filozof olduğuna zor inanır. Sokrates, her evde bulunan göbekli, dazlak ve kalkık burunlu tanrı Silenos'a benzer.

Sokrates ne öğretir? Nasıl bir bilim öğretir?

Sokrates, kimseye bir şey öğretmediğini söyler.

Aristophanes,* *Bulutlar* adlı komedyasında Sokrates'e, yerle gök arasında bir sepet içinde yıldızların hareketini boşuna inceletmiş oluyor.

Sokrates, göğü incelemeye zaman harcamayı gerekli saymaz. Doğa bilimine inanmaz. Sanki doğa bilimi, insanı mutlu mu yapmıştır? İnsan, nasıl olsa, yıldızların kuruluşunu hiçbir zaman öğrenemez. Anaksagoras bunu anlamaya çalışmıştı. Ve bu ihtiyar bunak, ateşle güneşin özünün bir olduğunu iddia etmişti. Fakat insanların ateşe bakabilir, ama güneşe bakamaz olduklarının farkında bile değildi.

Sokrates'in öğrencileri var.

Atina'da, bilgelik öğretmeni birçok sofist var ki, öğrencilerinden çok ücret alırlar.

Sokrates'eyse zengin olsun, yoksul olsun, herkes ücretsiz olarak soru sorabilir. Kaldı ki, cevap vermekten çok, kendisi soru sorar. Sokrates öğretmez, öğrenir, gerçeği arar. Kendisinden fazla bileni bulmak, onu sevindirir.

Birgün Sokrates'in dostlarından biri, Delphi'deki Apollon Tapınağı'na gider ve gaipten haber veren falcı kadın Pitia'ya "Dünyada Sokrates'ten daha bilge biri var mı?" diye sorar. Pitia "yok" der.

Bunu Sokrates'e anlatırlar.

Sokrates buna çok şaşar ve mahcup olur.

– Bu Pitia da neler söylemiş öyle, der. Ben hiç de bilge değilim.

Sokrates, bu falın ne ifade ettiğini uzun zaman anlamaya çalışır. Sonunda dünyayı dolaşarak gerçek bilgini bulmaya karar verir.

* Riyayet edilir ki Aristophanes, Sokrates'in düşmanıdır. Onunla alay edebilmek için kendisinin bir okulu olduğunu ve iyi para kazandığını anlatır. Oysa ne özel bir okulda çalışır ne de verdiği derslerden para alırdı. *Bulutlar* adlı oyunda Sokrates hakkında "Müthiş adam!.. Açlıktan ölürken bile dalkavukluk yapamaz" der.

Sokrates siyasetçiye, şaire, sonra da sanatçıya başvurmuş, ama her yerde aynı şeyle karşılaşmıştı. Bunların her biri işinin ustasıydı. Birinin dili ağzında döner, Halk Meclisi'nde konuşurdu, diğeri güzel şiirler yazardı, öteki de heykel yapmakta ustaydı. Ama sanatlarında usta olan bu insanların her biri, kendisini başka her işte de bilgin sayıyordu. Ve gerçek bilgin olmalarına engel olan da buydu.

Böylece Sokrates, Atina'da sokak sokak dolaşır, insanları sorularıyla deneye deneye, gerçek bilgini arar.

Derken Sokrates, gençlerin jimnastik yaptıkları palaestra'ya girer. Gençler, eski dostlarını sevinçle karşılarlar. Ve bir sıranın üzerine oturan Sokrates'in çevresini sararlar. Konuşma başlar. Söz konusu, her zaman olduğu gibi, neyin herkes için en önemli olduğu sorunudur.

– Söyle bakalım, der Sokrates, Klinias adındaki en genç delikanlıya, bütün insanların mutluluğu istedikleri doğru mu? Yoksa bu gülünç bir soru mu? Hatta bunu sormak bile budalalık olmasın? Mutlu olmayı kim istemez, değil mi?

– Herkes ister doğallıkla.

– Mutluluk nerededir? Zenginlikte midir dersin?

– Evet, zenginlikte.

– İyi, ama mutluluk yalnız zenginlikte değil, sağlıkta ve kuvvetli olmakta da.

– Doğru, mutluluk bunlarda da.

– Ya şan ve şeref? İnsanın yurdunda şeref görmesi kötü mü?

– Elbette değil.

– Ya mert olmak iyi mi.

– Bence iyi.

– Öyleyse, insan bütün bu nimetlere sahipse, yani zenginliğe, sağlığa, kuvvete, şan ve şerefe sahipse, mertse, demek mutludur. Söyle bakalım, insan ne zaman daha iyi yaşar,

elinde olan kendisine faydalı olduğunda mı, zararlı olduğunda mı?

– Faydalı olduğunda.

– Ama insan, kendisinde olan şeylerden faydalanmazsa, bunlar ona faydalıdır denebilir mi? Bir marangozun, araç ve gereç sağladığını, ama bunlarla hiçbir şey yapmadığını düşün. Bunların kendisine bir faydası var mı?

– Hayır, yok.

– Peki, ya demin sözünü ettiğimiz zenginlik ve öbür nimetler? Eğer insan, bu nimetlere sahip olup da, onlardan faydalanamazsa, bunlar kendisine faydalı mıdır?

– Hayır, faydasızdır.

– Demek insanda, bütün bu nimetlerin sadece bulunması yetmez. Bunlardan faydalanması gerek.

– Evet, bana da öyle geliyor.

– Peki, ama insan elindeki nimetlerden nasıl faydalanmalı? Doğru bir şekilde mi, yanlış bir şekilde mi? Sözgelimi marangoz, gereçlerini doğru bir şekilde kullanmazsa, aracı basbayağı mahveder ki bu halde gereçleri hiç kullanmasa daha iyi olur.

– Evet.

– Marangozun bir tahtayı bıçkıyla doğru bir şekilde kesmesi ya da rendelemesi, bir flütçünün flüt çalması, yahut heykeltıraşın heykel yapması için ne lazımdır? İşin ustası olması değil mi?

– Doğru.

– Bak işte görüyor musun, demin sözünü ettiğimiz zenginlik, sağlık, kuvvet gibi nimetler, doğal olarak birer nimet değildir. Bunlar, ancak bilgi ile yönetildiği zaman birer nimettir. Bilgisizliğin elinde birer şerdir. Doğru mu?

– Galiba, gerçekten de dediğin gibi.

– Peki, bunu ne sonuca bağlayalım? Bir şey ne iyidir, ne de kötüdür mü diyelim? İyi olan yalnız bilgi, kötü olan da yalnız bilgisizlik mi diyelim?

Sokrates, öğrencilerle işte böyle konuşur ve onlara gerçeği ararken özelden genele yükselmeyi, sonra da genelden özele inmeyi öğretir.

Flüt çalmayı bilmeyen flütçü, heykel yapamayan heykeltıraş ya da keser kullanamayan marangoz, hep özel hallerdir.

Genel sonuç şöyledir: Flüt, kalem, keser yetmez, bunları kullanmayı bilmek gerek.

Her şeyi bilgi yönetmelidir.

Sokrates buradan yine özel hallere iner. Sadece zenginlik, sağlamlık, kuvvet, mertlik yetmez; her şeyden önce bilgiyi hazmetmiş olmak, bilgin olmak gerekir.

Sokrates, adım adım, soru üstüne soru soruyor. Karşısındaki de kendi düşüncelerinde çelişmeler buluyor. Daha bir an önce kuvvetin nimet olduğunu iddia ederken, şimdi bunun bir kötülük olabileceğini kabul ediyor.

Sokrates'le konuşurken, gençler yargılamayı ve düşünmeyi öğrenir, çelişkileri kapatan perdeyi açıp gerçek kavramları bulmaya çalışırlar.

Sokrates gerçeği, öğrencileriyle birlikte arar. Yargılamak, Sokrates için amaç değil, sadece araçtır. Amaç, doğrunun nerede, yalanın nerede olduğunu öğrenmektir.

Sokrates'e, artık yeryüzünde doğruluk kalmamıştır gibi geliyor. Doğrular altta kalıyor, doğru olmayanlar üstün geliyorlar. Her tarafta açgözlülük ve kin. İnsanlar gerçeğin sesine kulak asmaz olmuşlardır. Vahşi hayvanlar gibi birbirlerini yiyorlar. Bir zamanlar insanlar, Gerçek'in ölümlü insanlardan ayrılarak, bir daha dönmemek üzere ölümsüz tanrıların yanına gittiğini sanıyorlardı. Gerçek'in arkasından, Vicdan da karbeyazı elbisesine bürünerek insanları bırakmıştı.

Sokrates yine Gerçek'i aramaya koyuluyor.

Sokak sokak dolaşarak karşısına her çıkana:

– Sayın kişi! diyor, sen ki, hikmet ve ruh gücüyle ün salan büyük Atina'nın yurttaşlarındansın, daha fazla şan, şeref ve para sahibi olmak için yine şan, şeref ve para peşinde koşmaktan utanmıyorsun. Fakat sağduyuya, gerçeğe ve ruhun mümkün olduğu kadar daha iyi olmasına çaba harcamıyor, kaygı göstermiyorsun.

Sokrates bunları, pazar meydanında, kârlı alışveriş yapmakta olanlara söyler.

Sokrates bunları, kiminin güzel konuşmakla, kiminin son seçimlerde elde ettiği başarıyla övündüğünü, kiminin de, at yarışlarını kazandığı için kendisini ötekilerden üstün gördüğü bir şölende söyler.

Sokrates'in sözlerine aldırış eden yoktur, ama o durmaz. İnsanlara rahat vermemeyi, uyuyan vicdanlarını uyandırmayı ödev sayar.

– Kendi ruhunuzu düşünün, diyor. Kendi kendinizi iyice tanıyın. Bir kerecik olsun size ait olanı değil, kendinizi, şehre ait olanı değil, bizzat şehri düşünün.

Sokrates, kendi şehrini sever. Birçokları gibi o da dönüp arkasına bakar ve kendisine, önceleri yurdunda hayat kötü değil iyiydi gibi gelir. Ticaret insanları bozmuştur. Zanaatlar ve bilim onlara mutluluk vermiştir. Atinalılar özgürlükleriyle övünüyorlar. Ama kendileri zenginliğe tapıyorlar. İlerisi çıkmaz. Acaba, çiftçi ve asker olan atalarının vasiyet ettiklerine dönülse daha iyi olmaz mı?

Sokrates işte böyle düşünür. Ve soylu ailelerde delikanlılar, kendisini zevkle dinlerler.

'Soylu ailelerden delikanlıların Hetereya denilen gizli derneklerinin toplantılarında tartışılan sorun hep şudur: "Ataların düzenine dönmek." Ataların düzeniyse, yalnız Sparta'da

korunmaktadır. Bunun için de bu delikanlılar, yurtlarına karşı savaşan Sparta'ya hayrandırlar. Sırtlarına aba giyer, saç, sakal bırakır, dış görünüşte olsun Spartalılara benzemeye çalışırlar: Aralarında düşmanla gizli bağı olanlar da vardır.

Sokrates hiç de bu soylular kısmından değildir. Sophroniskos adında bir heykeltıraşın oğludur. Gençliğinde kendisi de heykelle uğraşmıştır. Onun yaptığı Kharitler, bugüne kadar Akropol'de korunmaktadır.

Sokrates, sonraları baba zanaatını terk etmiştir. Ona göre, zanaatçılık ruhu zayıflattıktan başka, devlet işleriyle ilgilenmeye de çok az vakit bırakır. Atina'da Halk Meclisi'nde, işleri zanaatçıların, yani dokumacıların, tabakçıların, çömlekçilerin yürütmesini Sokrates doğru bulmaz. Tabakçılıkla uğraşan bir adam iyi bir yönetici olabilir mi? Bu işi, ancak yönetme bilimini öğrenmiş olanlar yapabilir.

Sokrates bilginlerle alay ederek şöyle der: Aralarında birlik yok. Birbirlerine deli gözüyle bakarlar. Bunlardan bazılarına göre, var olan bir tek şeydir, bazılarına göreyse, var olan bir tek değil, sonsuz şeylerdir. Bir kısmı her şeyin doğup öldüğünü iddia ederken, öbürleri hiçbir şeyin hiçbir zaman doğup yok olmayacağı fikrinde ısrar ederler. Bilginler doğa olaylarını kavramak isterler. Ama istedikleri zaman yağmur yağdırıp yel estirebilirler mi? İnsanın aklı, tanrı işlerine ermez. Kaldı ki tanrılar, insanlardan gizlediklerini açıklamak isteyenlerden hiç hoşlanmazlar.

O halde, neyi incelemeli? Tanrıların işlerini değil, insanların işlerini; doğayı değil, insanın ruhunu. Asıl kendini iyice tanı! İnsanlara faydalı olabilen, ancak budur.

Çünkü insanlar iyiliği kötülükten, haklıyı haksızdan ayırmaz oldular.

Sokrates'in sözleri zengin ve soylu ailelerden gençlerin hoşlarına gitmiştir.

Bu esnaf çocuğu, bu eski püskü giyimli yoksul, yurdu uğruna defalarca yiğitçe dövüşmüş olan bu eski asker, insanla arasında çıkarını hiç düşünmeyen bu adam, farkına bile varmadan, kibirli şeref ve çıkar düşkünlerinin, vatan hainlerinin öğretmeni olmuştur.

Derken bunların dileği yerini bulur ve Sparta, Atina'yı yener. Atinalıların, atalarından kalma gelenek ve göreneklerine dönmesi şartıyla, barış sağlanır.

Sparta'yı tutan soylular iktidara gelirler. Şehri, artık binlerce tüccar ve zanaatçı değil, tarihte tiran adıyla bilinen otuz kişi yönetir. Bu "Otuzlar Heyeti"nde, Sokrates'in öğrencilerinden Kritias'la Harikles de vardır.

Sokrates'in, Kritias, Harikles ve arkadaşlarıyla adalet, gerçek, ruh hakkında yaptığı uzun konuşmaların, en sonunda tatlı meyvelerini vereceği sanılmışsa da, Atina'da adaletin sözü bile edilmez olmuştur.

Tiranlar rakiplerini insafsızca ezerler. Bazen, tamamen suçsuz insanların, mal ve mülklerine tamah edilerek idam edildikleri görülür.

Sokrates'e ve dört Atinalıya, Salamis Adası'na gidip ünlü Atinalı Leont'u getirmeleri buyrulur.

Servetini ele geçirmek amacıyla, Kritias'la Harikles'in kendisini öldürmek istediklerini bilen Leont, canını kurtarmak için Salamis'e kaçmıştır.

Beş kişiden yalnız Sokrates, bu yasaya aykırı buyruğu reddederek, eski öğrencilerini açıkça yerer ve onların kötü birer çoban olduklarını, kendi sürülerini azaltmak istediklerini söyler.

Tiranlar Sokrates'in, gençlerle konuşmasını yasak ederler. Kritias'la Harikles, eski öğretmenlerini çağırtıp: "Sokrates bak, sürüden bir baş daha eksiltmek zorunda kalmayalım!" derler.

Öğrenciler öğretmenlerini ölümle korkuturlar.

Şimdi Sokrates, halkı sürü, kendilerini de çoban sayan soylular egemenliğinin ne demek olduğunu, kendi gözlemiyle anlar.

Günün birinde tiranlar devrilir. Demokratlar anlayışlı davranırlar. Halk Meclisi'nde demokrasi düşmanlarına af vaat eden bir yasa kabul edilir. Ama Sokrates affedilmek istenmez.

Demokratik düzeni, gençlerin gözünden düşüren o değil miydi? Sokrates, katillerden ve hırsızlardan bile tehlikelidir. Bunların suçu ortada. Sokrates'se, binlerce insanın gözünde, çıkar kaygısıyla hareket etmeyen yüksek ruhta bir insan.

Tiranların silahı kılıçtı. Sokrates'in kullandığı silahsa daha vurucu. Sokrates, inandırmak sanatına, öğeleri birbirinden ayırt etmek sanatına, yani diyalektiğe hâkimdir.

Sokrates, halkça kabul edilen yasa gereğince, demokrasi düşmanı olarak doğrudan doğruya mahkûm edilemediğinden, gençliği baştan çıkarmakla, yeni tanrılar getirmekle suçlanır. Öyle ya, içten gelen ve kendisine nasıl hareket etmesini söyleyen, tanrısal bir iç sesten, Sokrates'in ısrarla bahsetmesi boşuna değil.

Sokrates yargıç huzuruna çıkarılır.

Zengin tabakadan Melitos, hatiplerden Likon ve tragedya yazarı Anitas birbiri ardınca söz alırlar. Anitas, sonunda başarılı bir tragedya koyabilmiştir sahneye. Ama tiyatroda değil mahkemede.

Herkes Sokrates'in, kendini savunurken söyleyeceği sözleri bekler.

Sokrates her zaman olduğu gibi, sözlerini süslemeye uğraşmadan, basit konuşur: Merhamet dilemez.

– Sözgelimi, siz bana: "Sokrates! Anitas'ın sözlerine kulak asma. Artık felsefeyle uğraşmaman koşuluyla seni salıverece-

ğiz" diyecek olursanız, cevabım şu olacak: "Yaşadıkça ve gücüm yettikçe felsefeyle uğraşmaktan vazgeçmeyeceğim; yaşlıları ve gençleri, bedenden ya da paradan çok, ruhlarını düşünmeleri, onu mükemmelleştirmeleri gerektiğine ikna etmekten geri durmayacağım. Atinalılar! Siz Anitas'a inansanız da, bir değil birkaç kez ölmem gerekse bile, başka türlü yapamam..." diyeceğim.

Gürültü etmeyin Atinalılar! Sözlerime gürültüyle cevap vermeyin, dikkat edin. Bilin ki, eğer beni hayattan mahrum ederseniz, bunun zararı benden çok size olur. Benim gibi, hepinizi bıktırırcasına ikna edebilen, at sineğinin uyuşuk atı uyardığı gibi uyarabilen birini zor bulursunuz. Belki uykudan uyandırılan kişi gibi kızacaksınız, kızınca da beni öldüreceksiniz ki kalan ömrünüz de uykuda geçsin. Ama ne yapayım ki görevim, hayatımı yüzüstü bırakarak sizin işlerinizle uğraşmak, sizi erdem peşinde koşmaya ikna etmek için her birinizle konuşmaktır.

Yargıçlar sözlerini söyler: Sokrates suçludur. Ama ne ceza verilmeli? Suçlayanlar Sokrates'e ölüm cezası ister. Yasaya göre, Sokrates de kendisi için bir ceza teklif edebilir. Ancak, suçlayanların mı, yoksa yargılananın mı teklifinin kabul edileceğine yargıçlar karar verir.

– Ne ceza vereyim kendime, diye sorar Sokrates. Sürgüne mi mahkûm edeyim? İyi, ama her nereye gitsem, her nerede konuşsam, gençler hep beni dinleyecekler. Bana: "Sokrates, sen buradan çıktıktan sonra, konuşmadan, sakin bir hayat yaşayamaz mısın?" diye sorabilirsiniz. Ben size konuşmadan yaşamanın benim için imkânsız olduğunu söylersem inanmazsınız! Ama insan için en büyük nimetin, her gün erdem hakkında kafa yormak, kendini ve başkalarını denemek olduğunu ve bunsuz hayatın hayat sayılmadığını da eklersem, bana daha az inanırsınız.

Yargıçlar yine toplanırlar.

Karar verilmiş, Sokrates ölüme mahkûm edilmiştir. Sokrates'in son sözü şu olur:

– İşte ölüm bu ihtiyara da yetişti... Demek benim ölüme, sizin de hayata gitme zamanımız gelmiştir...

Sokrates cezaevine atılır. Dostları ve öğrencileri, Sokrates'in kendisini niçin savunmaya uğraşmadığına şaşarlar. Bu onlara pek akıllıca görünmez. Sokrates için, cezasını hafifletmek işten değildi. Kendisini sürgüne mahkûm ettirebilir, yargıçlar da buna razı olurlardı. Ama hayatını kurtarmak için hiçbir şey yapmadı. Niçin böyle davrandığının açıklanması istendiğinde Sokrates:

– Benim için ölmek daha iyi, der.

Kaçmasını teklif ederler.

Sokrates şunları söyler:

– Hayır, bu haksızlık olur. Doğruluk, ne savaşta, ne de mahkemede yerinden ayrılmamaktadır, her yerde yurdun buyruğunu yerine getirmektedir. Kaçakların yaptığı gibi, kılık kıyafet değiştirerek hapisaneden kaçarsam, iyi mi olur? O zaman herkes benim, ihtiyar yaşımda hayatının kalan kısmını yaşarken, ölümden böyle kaygan bir yoldan kaçmaya yeltendiğimi ve yasaları çiğnediğimi söyleyebilir. O zaman, hep söyleyip durduğum doğruluk nerede kalır?

İdam günü gelir çatar. Sokrates, yatağının başında toplanmış olan dostlarıyla son defa olarak konuşur.

Hayatının bu son gününde Sokrates gençlerle ne hakkında konuşur?

Ölüm ve ölümsüzlük hakkında!.. Sokrates ölümü korkusuzca bekler.

Bu arada güneş battı batacak. Güneş dağların arkasına çekilince, Sokrates'e bir kap zehir getirilecek. Öğrencilerden biri, bu son dakikaları uzatmak ister ve günün daha bitmediğini, tepelerde güneşin daha uzun süre parlayacağını söyler.

Ama Sokrates:

– Zehir hazırsa getirsinler, der.

Sokrates, elinde bir tas baldıran zehiriyle içeri girene:

– Söyle bakalım iyi insan der, sen bu işin ustasısın. Ne yapmam gerek.

Sokrates, sanki karşısındaki, tanrı Asklepios'un hizmetinde bulunan bir hekimmiş gibi sorar.

Mahkûmlara zehir veren o adam da, bir hekim öğüdü gibi:

– İçmek ve ayaklarında ağırlık duyuluncaya kadar dolaşmak gerek, der. Sonra yatmalı. İşte o zaman zehir etkisini gösterir.

Sokrates, tası alıp dudaklarına götürür.

Elleri titremez, yüzünün ifadesi değişmez. Her zamanki gibi açık ve aydındır.

Öğrencilerin en genci, göz yaşlarını tutamayıp elbisesiyle yüzünü örter. Öbür öğrencilerin de gözlerinden yaşlar dökülür.

Sokrates:

– Ne yapıyorsunuz, ne acayip insanlarsınız, der. İnsan iyi sözlerle ölmelidir. Rica ederim sakin olun.

Sokrates'in bu sözlerini işiten öğrencilerin ağlaması durur.

Sokrates dolaşmaya başlar ve ayaklarının ağırlaştığını duyunca da sırtüstü yatar.

Zehiri veren adam yaklaşıp hastayı yoklayan bir doktor gibi, Sokrates'in ayaklarını yoklamaya başlar ve:

– Duyuyor musun? diye sorar.

Sokrates:

– Hayır, der.

Bundan sonra, Sokrates'in kalçalarını yoklaya yoklaya yukarı çıkarak gençlere, öğretmenlerinin bedeninin nasıl soğumakta olduğunu gösterir.

Sokrates de kendi kendini yoklar ve:

– Kalbe gelince bu dünyadan giderim, der.

Sokrates öğrencilerine sakin sakin son sözlerini söyler. Eski bir geleneğe göre Asklepios'a yani hekimlerin, ilaç ve zehirlerin tanrısına kurban kesmelerini buyurur.

– Kritias, Asklepios'a bir horoz adadımdı, unutma da adağımı yerine getir!

Bunlar Sokrates'in son sözleridir.

Biraz sonra Sokrates'in bakışı donuklaşır, dudakları kımıldamaz olur.

Sokrates'in hayatı ve ölümü hakkında öğrencilerinin bu hikâyesini insanlar binlerce yıl okumuşlardır.

Sokrates'in trajedisindeki derinliği belki daha yeni anlamaya başlıyoruz.

Sokrates adil insanlar yetiştirmek isterken, kötü insanlar ve vatan hainleri yetiştirdi.

Sokrates, insanlara adaletin ne olduğunu izah edince, onların hemen adil olacaklarını sanmıştı.

Kritias'la Harikles, iyiliğin ne olduğunu pekâlâ bildikleri halde kötülük yapmışlardı Sokrates'i de bu kötülüklerine ortak etmişlerdi. Kendilerini eğiten Sokrates değil miydi?

Böylece "insanların en soylusu" denen Sokrates, hataya düşüp çıkmaza girmiş ve ölmekten başka yapacak bir şeyi kalmamıştı.

Sokrates'in ölümü üzerine öğrencilerinin anlattıklarını okurken, yargıçlardan merhamet dilemeyen, hapisaneden kaçmayı reddeden ve yasayı çiğnemektense ölmek iyidir, diyen ihtiyar filozofa saygı duymamak elden gelmiyor.

Biz bir düşünüre, onun meziyetleri ve kusurları bakımından değil, insanlığın ilerlemesine yardım etmiş ya da bunu frenlemiş olmasına göre değer biçeriz.

Sokrates hakkında ne diyebiliriz? İnsanın büyümesine, devleşmesine yardım etmiş midir?

İnsan özgürlüğe doğru gidiyordu. Atina demokrasisi, bu yolda ileri bir adım olmuştu. Gerçi bu demokrasi bugün anladığımız anlamda bir demokrasi değildi. Çünkü birkaç bin Atinalının özgürlüğü on binlerce köle ve yabancının her türlü haklarının ellerinden alınmasıyla sağlanmıştı.

Böyle olmakla birlikte Atina demokrasisi, soylular düzenine göre, o zaman için ileri bir düzendi.

Sokrates demokrasiye karşıydı. Ona göre özgürlük, kötü niyetli şarapçıların halka içirdikleri su katılmamış bir şaraptı.

İnsan gerçeğe, doğayı kavramaya ve ona hâkim olmaya doğru gidiyordu. Sokrates'se, doğanın incelenmesine karşıydı ve sanki insan doğadan, dünyadan ayrı bir yerdeymiş gibi, "içinizi inceleyin" derdi.

Bununla Sokrates yalnız çağdaşlarını değil, onlarca kuşak insanı da etkilemiştir. İnsanlığın ilerlemesini değil, gerilemesini, yani "ataların düzenine ve inancına" dönmesini isteyenler, hep Sokrates'in öğretisine dayanmışlardır.

Sokrates bir tartışma sanatı, karşı olanların yargılarında çelişmeler bulma aracı olan diyalektiğe hâkimdi. Sokrates'ten sonra bilim adamları kavramları, daha büyük bir dikkatle açıkladılar. Sokrates, dünyayı inceleyip gerçeğe ulaşmada bu araçtan faydalanmadı. Diyalektik, Sokrates'in ve izinden yürüyenlerin ellerinde, özünü yitirmiş bir biçim olarak kaldı.

Böylece yanılgıya düşen Sokrates, yalnız öğrencilerini değil, kendinden sonra yaşamış olan birçok düşünürü de yanlış yola sürüklemiştir.

Platon'un Hayal Dünyası

Sokrates'in öğrencileri arasında biri vardı ki, demokrasiye ve materyalist bilime karşı düşmanlıkta hocasını bile geçmişti.

Bu, hayalci ve asık suratlı bir genç olan, kendi düşüncelerinden bir türlü sıyrılamayan Platon'du.

Platon hiçbir zaman gülmezdi ve öteki öğrencilere yüksekten bakar bir hali vardı.

Hocasıyla karşılaştıktan sonra eve döndüğünde Platon, sivri uçlu kalemini ve balmumundan tahtacığını alıp Sokrates'le konuşmalarını kelimesi kelimesine hatırlayıp yazmaya çalışırdı.

Platon hocasının söylediklerine, söylemediği halde söylemiş olduğunu varsaydığı ve kendisine göre, tartışmanın özünü daha iyi belirtebilen sözleri de, elinde olmayarak eklerdi.

Bir kez Platon, konuşmalardan not edip hazırladığı diyaloglardan birini Sokrates'e okumuştu.

Sokrates başını sallamış ve:

– Ölümsüz tanrılar, demişti. Bu genç, hakkımda neler uydurmuş!

Platon, Atina'da kalması tehlikeli olduğundan, Sokrates öldükten sonra doğup büyüdüğü bu şehri bırakmıştı. Soylu bir ailedendi, Atina hükümdarlarındandı. Yakın akrabaları demokrasiye karşı komploya katılmışlardı. Platon kendisi de Atina'nın yeni efendileri olan halk partisi yöneticilerine, yani tüccarlara, gemi sahiplerine, tabakçılara karşı düşmanlığını gizlememişti.

Platon, Atina'dan Megara'ya kaçtı.

Burada, yurdundan uzakta yine balmumundan tahtacıklarıyla uğraşmaya ve hocasının son günlerini, cezaevinde öğrencileriyle konuşmalarını hatırlamaya çalıştı.

Tuhaf bir ikilik vardı Platon'un hayatında. Yürür, bakar, dinler, insanlarla konuşurdu, ama içi onlarla değildi; bütün dikkati kendi içine yönelmişti. Hocasıyla konuşmaya devam ediyor gibiydi.

Ölmüş olan hocası Platon'a diri, yaşayan insanlarsa birer hayal gibi gelir.

Düş ve gerçek yerlerini değiştirmiş gibidirler. Korkulu bir düşte olduğu gibi, her şey yerinden oynamıştır. Eski gelenekler, inanç, yasalar, yıkılmış; egemenlik, Platon'un "ayaktakımı" dediği insanların eline geçmiştir.

Neye tutunmalı, nereden destek bulmalı?

Platon şehir şehir, ülke ülke dolaşarak bilginlerle konuşur, devletlerin düzenlerini ve halkların yaşayışlarını inceler. İnsanların, adaletin gerektirdiği gibi yaşadıkları bir ülke arar.

Platon, Yunanistan'dan denizyoluyla Mısır'a geçer. Mısırlıların gelenekleri ve inançları, ona yabancı gelir. Adil saydığı tek şey, her Mısırlının, doğuşuna göre yapması gereken işle uğraşmasıdır. Zanaatçı zanaatla, çiftçi toprakla uğraşmaktadır. Çiftçinin oğlu zanaatçı, zanaatçının oğlu da hükümdara kâtip olmaya çabalamaz.

Atina'da her çömlekçi, her tabakçı, limanda çalışan her hamal, Halk Meclisi'nde, devlet idaresine karışmaktayken, Mısır'da basit halk devlet işlerine karışmayı aklından geçirecek, başından büyük "hükümdarlık mesleğine" yeltenecek olursa ceza görebilirdi.

Böylece Platon'un hayalinde, çiftçilerle zanaatçıların çalıştıkları, askerlerle filozoflarınsa halkı koruyup idare ettikleri bir devlet oluşmaya başlar.

Halkın çoğunluğunu köle gibi çalışmaya ve bilgisizliğe mahkûm eden böyle bir kast düzeni, Platon'a halkın egemenliğinden daha adil görünür.

Bu aristokratın ne halkla, ne de sıradan insanlarla işi yoktur. Platon şöyle der: "Kunduracılara ne olmuş, kimlermiş bunlar. Bu devleti pek az ilgilendirir. Önemli olan koruyuculardır. Çünkü devletin ödevi, belirsiz kunduracıların refahını sağlamak değil, olgunlaşmaktır."

Koruyucular "en iyi" insanlardır.

Ama "en iyiler", en namuslu ve en doğru olanlar değillerdir. İdareciler, devletin refahı uğruna yalan söyleyebilir, aldatabilirler. Ama bir zanaatçı yalan söyler ya da aldatırsa, başkalarına örnek olsun diye cezalandırılmalıdır.

Platon'un "adalet" dediği işte budur!

Platon Mısır'dan Sicilya'ya, İtalya'ya giderek ünlü Eleali filozof Parmenides'in öğretisini öğrenir. Taras'ta (Taranto) karşılaştığı bir düşünür ve devlet adamı olan Archytas, kendisine Pythagoras'ın öğretisinin sırlarını açar.

Ve Platon her filozoftan kendi görüşlerine yakın olanı alır.

Platon, insanların gözleriyle gerçek dünyayı değil hayali dünyayı gördüklerini, başka bir dünyanın, yalnız akıl gözüyle görebilen yüksek bir dünyanın da var olduğunu düşünen Parmenides'le Pythagoras'ın fikirlerinde teselli bulur.

Bu "gerçek" dünyaya nasıl yükselmeli?

Platon, hocasıyla konuşmalarını unutmamıştır.

Sokrates birçok kez, onun eşyalardan anlamlara yükselmesine yardım etmişti.

İşte öğrencisi, bu gözle görülmez merdivenden yine yükselir.

Platon, kafasında bir idealar dünyası kurar. Bunlar nar ağaçları. Ve bunlardan, ağaç fikrine varır. Gördüğü ağaçlar kalıcı değildir, bunları fırtına devirebilir, insan kesebilir. Ulu bir meşe ağacı bile eninde sonunda kurur, çürür, ağaç kavramıysa ne yok olur, ne de çürür.

Kum üzerine çizilmiş bir üçgen silinebilir, ama üçgen fikri kalır.

Zamanın fikirlere hükmü geçmez, zaman çevremizde görünen her şeyi alıp götürür, ama fikirler kalır. Fikirler zamanın ve yerin dışındadır.

Platon, kafasında bir idealar dünyası kurar. Burada renkler, şekiller, silinmiştir, elle tutulur, gözle görülür hiçbir şey

yoktur. Ruh burada yüksek fikirleri, gerçeği, iyiyi, adaleti seyreder. Sonsuz ve bozulmaz gerçek, burada yaşar. Gördüğümüz dünyaysa, görünmeyen dünyanın ancak sönük bir gölgesidir.

Bu düşünceler yeni değildir. Daha Hesiodos zamanında Yunanlılar, 'Gerçek'i, 'Sağlık'ı, 'Korku'yu, 'Güç'ü basit birer kavram değil, tanrı sayarlardı.

Platon, ömrünü tüketmiş bu eski tasarımları diriltmeye uğraşır. Platon için soyut kavram, eşyalardan ayrı olarak, başka bir dünyada yaşayan sonsuz bir varlıktır. Platon'a göre, belli bir ağaç ve belli bir taştan başka, bir de genel olarak "ağaç" ve "taş" fikri vardır.

Böylece Platon, düşü gerçek, gerçeği düş saymakla çift taraflı bir hayat yaşar. Platon, ruhunun derinliklerine dikkatle bakarak ruhta, eşyaya ve kavramlara dair kavramların doğuşunu görür. Ruhunda; sesleriyle, renkleriyle, şekilleriyle bütün dünya yansır. Ve kendisine, gerçek dünya bu yansımaymış gibi gelir. Platon, bir ırmağın sularındaki yansımaya bakıp da, "işte gerçek meşe budur. Kıyıdaki meşe ağacıysa, sudakinin yansımasıdır" diyen bir insana benzer.

Canlı bir insanın, cansız, düşsel bir dünyada yaşaması zordur. Platon köşeye çekilmiş birine benzemez ve ihtirassız yaşamayı, dünyadan el çekmeyi öğütler. Ama kendisi, mücadeleye yeniden atılmaktan haz duyar.

Platon dünyayı, hayali sandığı dünyayı, yalnız hayalinde değil, gerçekte de kendi bildiği gibi düzeltmek ister.

Platon, Tiran Dionysios'un yardımıyla, iktidar ve bilimin, sayıca az ama "en iyi" insanların, yani filozofların elinde bulunacağı bir devlet kurmak için, Sicilya'nın Syrakuzai şehrine giderek kendisine başvurur.

Tiran, iktidarı filozoflarla paylaşmaya yanaşmaz.

Platon'un hayatı tehlikeye girer.

Tiran, filozofu Aigina Adası'na götürüp köle olarak satmalarını buyurur. Köleliği savunan bu aristokratın kendisi köle olur. Arkadaşları büyük bir kurtulmalık ödeyerek güç kurtarabilirler Platon'u.

Söylenti böyledir.

Gerçekten öyle olmamışsa bile, Platon'un Syrakuzai'den ayrılmış olduğu gerçektir.

Platon yine yurdu Atina'dadır.

Bir okul açıp gençlerin eğitimine başlar.

Platon öğrencileriyle, Sokrates'in yaptığı gibi gürültülü pazar meydanlarında değil; gölgeli, sakin bir bahçede, efsane kahramanı Akademos'un heykeli yanında konuşur. Akademos'un neyle ünlü olduğunu, şimdi pek az kimse bilir. Ama "Akademi" sözü unutulmamıştır, bugün bile "akademi" denince akla, bilimsel çalışmalar gelir.

Akademia'nın kapısına Platon: "Geometriden anlamazsan girme!" sözlerini yazdırmıştı.

Matematik, sayılarla fikirleri gözlemeye hazırlamalıdır öğrencileri.

Fikirleri, kavramları, eşyalardan ayrılmış olarak gözlemek kolay bir iş değildir. Nitekim Platon'un kendisi bile gözle görülür, elle tutulur örneklere başvurmadan düşünemiyor.

Platon bir zamanlar şiir yazardı. Bir gün ateş tanrısı Hephaistos'u: "Hephaistos! Platon'un sana ihtiyacı var!" diyerek yardıma çağırmış ve şiirlerini ateşe atmıştı.

Şiir, Akademia'dan kovulmuş olduğu halde, yine de orada egemendi.

Şiiri Akademia'dan kovmak için, Platon her şeyden önce kendini oradan kovmalıydı.

Öğrencileriyle konuşmalarında, benzetmeler arar, kendi gözle görülmez, elle tutulmaz idealar dünyasını, elinde olmayarak, ozanca mecazlarla süsler.

Akademia'da ders verenler arasında Platon'dan başka, dostları ve onun izinde yürüyenler de vardır. Öğrencilere şu dört bilim öğretilir: Matematik, astronomi, müzik ve diyalektik. Mekanik ya da hekimlik gibi öbür bütün bilimler, yalnız zanaatçılara gereklidir. En iyi ailelerden gençler, yalnız ruh ve savaş için gerekli şeyleri bilmelidirler.

Platon öğrencilerinin şahsında, kendi ülküsünü yaşatacak olanları, belki de örnek aristokrat devlette idareciler olarak filozofları görür.

Akademia'nın sessiz bahçelerinde Platon, dünyanın politik bakımdan yeni baştan düzenlenmesi hakkında planlarını unutmuş değildir.

Platon yine Syrakuzai'ye gider. Eski hükümdar ölmüş, yerine oğlu küçük Dionysios geçmiştir. Yeni hükümdarın da öğüt dinlemeye gönlü yoktur; davetsiz gelen öğütçünün hapse atılmasını emreder. Ve Platon, ancak dostlarının sayesinde kurtulur.

Platon işte böyle, Atina'yla Syrakuzai, Akademia'yla hükümdar sarayı arasında mekik dokur. Gün olur, parlak fikirler dünyasına hiç benzemeyen ve kendisine karanlık gelen dünyadan uzaklaşır, gün olur, anlayışına uygun bir şekilde değiştirmek için, yine bu dünyaya döner.

Platon, insanları geriye, artık dönmeyecek olan geçmişe çağırır, bir de mevcut olmayan dünya hakkındaki düşlerine dalar.

İşte Platon bahçede, bir çınar ağacının gölgesinde, öğrencileri arasında oturmuştur. Burası şehrin gürültüsünden uzak, bir tapınak gibi sessizdir.

Platon öğrencilerine, dünyayı yaratmış olan ve içine dünyanın ruhunu doldurmuş olan tanrısal kurucudan söz eder. Dünya, ruh ve akıl bağışlanmış canlı bir varlık olarak doğmuştur.

Her yıldızın, her gezegenin ruhu vardır. Güneş, Ay, yıldızlar, görünen birer tanrıdırlar, hareket ederler. Çünkü canlıdırlar, ruhları vardır. Ağaçların ve hayvanların da ruhu vardır. İyi yürekli ve güzel olan yaradan olağanüstü bir dünya yaratmıştır.

– Öyleyse, diye sorar öğrenciler, dünyada niçin bu kadar kötülük var?

– Çünkü der Platon, gördüğünüz dünya, manevi dünyanın sadece bir gölgesidir. Sizler bir mağarada sırtlarınızı ışığa dönmüş olarak oturuyorsunuz, karşınızdaki duvarda gördükleriniz eşyaların kendisi değil, gölgesidir. İşittikleriniz ses değil, yankıdır. Dönüp arkanıza bakın, daracık dik yoldan yerin altından yukarıya çıkın. Gökyüzünü, güneşi göreceksiniz.

Dürüst yaşayanların ruhları göğe çıkarak orada ödüllerini bulurlar. Yıllarca sonra yine yeryüzüne dönseler de, gökteki yurtlarını unutmazlar. Güzel hakkındaki her düşüncemiz bir hatırlamadır.

Bunun içindir ki, herkes sağduyuya uyarak ve iyilik yaparak yaşamaya çalışmalı. Çünkü insanı bekleyen ödül güzel, umut büyük...

İşte Platon böyle derdi. Öğrencileri de onu dinlerlerken açık gözle düş görürler de, büyük hayat gerçeğini görmezlerdi. Öğrenciler, mevcut olmayanı hatırlıyor ve bu onlara mevcut olanı unutturuyordu. Platon'un bu anlattıklarında birçok Doğu ve Batı halkının eski inançları birbirine karışmıştır. Bu masalı, köleliği savunan bir aristokrat, bir hükümdar torunu uydurmuştu. Ve bu masal, kölelerin ve yoksulların tesellisi olmuştu. Yeryüzünde kurtuluş umudunu yitirenler, bunu gökte aramaya başladılar.

Platon yurttaşlarını geriye, demokrasiden azınlığın egemenliğine dönmeye çağırıyordu. Ve ömrünü tüketmiş bütün

düzenlerden yana olanlar, Platon'un bu öğretisini silah olarak kullanmışlardır.

Platon ve Sokrates, sofistlere karşı savaşmışlardı.

Sofistlere göre, herkes için zorunlu bir gerçek yoktur, ne kadar insan varsa, o kadar da fikir vardır. Sokrates ve Platon'sa, gerçeğin bizatihi var olduğunu ispat ediyorlardı.

Ne var ki Sokrates'le Platon gerçeği savunurken, ona da hep o sonsuz ve değişmez fikirler, hayaller dünyasında yer vermişlerdi.

Bir zamanlar bilimle din bir bütündü. Sonraları bilim dinden ayrılarak kendi yolundan yürüdü. Platon, bunları yine birleştirip bilim şeklinde bir din yaratmak istedi. Aynı şeyi Pythagoras da yapmak istemişti. Ama Platon, ondan da ileri giderek, mevcut olan her şeyin temelinin idealar olduğunu, doğanın da idealar dünyasının sadece bir bölgesi olduğunu savunmakla, idealizmin temellerini atmıştı.

Felsefede bugün de devam eden idealizm ve materyalizm kavgası, Platon zamanında başlamıştı.

Platon'un yanlış öğretisi, defalarca düşünürlerin kitaplarında canlandırılarak, bilimi mevcut olmayan ruhlar dünyasına sürükleyerek, insanlığın ilerlemesine engel olmuştur.

Engels'in deyişiyle, ruhun tabiattan önce var olduğunu iddia edenler... idealizm kampını meydana getiriyorlardı. Doğayı ilk unsur sayan öteki filozoflarsa, çeşitli materyalizm okullarına bağlı bulunuyorlardı.

İdealizmle Materyalizmin Savaşı
Tanrısız ve Eşitçi Demokritos

Bir zamanlar insan, bir masal dünyasında yaşardı. Bu dünyada, hayal meyal sezilen mucizevi otlar, taşlar, ruhlar, sis içinde dönüyor gibiydi. Sanki her ağacın ruhu vardı, her taş dile gelip konuşabilirdi.

Zamanla, insan doğayı kavramaya başlayınca, bilinen şeylerin aydınlık çevresi gittikçe genişlemişti.

Sonra, sis yeniden koyulaşmaya başladı.

Bilimin yurdu Yunanistan'da filozof Platon, ilkel çağda değil, MÖ IV. yy.'da, öğrencilerini yine ruhların hayali dünyasına götürdü. Sanki daha önce Thales, Anaksimandros, Anaksagoras ve birçok filozof, doğayı incelememiş gibi.

İnsanlık gerçekten geriye mi dönmüştü?

Doğanın sırlarını açan bunca cesur insanın emeği boşa mı gitmişti?

Hayır, sözgelimi bir genç Akademia'da Platon'la konuşurken başka biri de Demokritos'un kitaplarını dikkatle okuyordu. Platon insanları bir yana, Demokritos'sa başka bir yana çağırıyordu.

Platon'un yolu, gerçek dünya olduğunu söylediği hayali ruhlar dünyasına gidiyordu.

Demokritos'sa, doğadan başka bir şeyin mevcut olmadığını söylüyor ve öğrencilerini zaman ve mekânın sonsuzluklarına çekiyordu.

Her şeyin aslını, ne olarak kabul etmeliydi? Bu konuda tartışmalar dinmiyordu. Asıl olan, Thales'ten Demokritos'a kadar doğayı inceleyenlerin öğrettikleri gibi, madde miydi? Yoksa, her şeyin temelinde yatan sayıdır diyen Pythagoras'a ve temel unsurun fikir olduğunu iddia eden Platon'a mı inanmalıydı?

Platon Demokritos'tan nefret eder. Onun kitaplarını, yakmak için arar, bulur, satın alır.

Demokritos'la tartışırken, karşı koyanın ölümsüzlüğüne yardım etmiş olmamak için, onun adını bile anmaz. Yine de Platon, halk arasında Demokritos'un öğretisinin yayıldığını acıyla görür.

Platon şöyle der: "Birçokları Demokritos'un öğretisini, öbür fikirler arasında en doğru biliyorlar. Bunun içindir ki,

gençler dinden yüz çeviriyor ve yasaların inanılmasını buyurduğu tanrılar yok diyorlar. İşte ihtilallere sebep olan da budur."

Platon, tanrılara ve öbür dünyaya eski inancı sarsan Demokritos'un öğretisine karşı ömrü boyunca savaşmıştır.

Demokritos, "Zeus her şeye ad verir, her şeyi bilir, her şeyi verir ve geri alır" diyen bilgiçlere hep gülmüştür.

Demokritos, başka bir dünya hakkında anlatılanları masal sayar ve şöyle der: "Ölümlü, canlı doğanın yok olmaya mahkûm olduğunu bilmeyen kimi insanlar, hayatlarını öbür dünyaya dair yalan uydurmakla, sıkıntı ve korku içinde geçirirler."

Platon "öbür dünya hakkında böyle masallar" uyduranlardan biriydi. Demokritos'un görüşleri hoşuna gitmezdi ve insanları yine "ilahi kurucuya", ahiretin, öbür dünyanın; çektikleri sıkıntıların ödülünü bulacakları, günahlarının cezasını görecekleri tek gerçek dünya olduğuna inandırmaya çabalardı.

Böyle olmakla birlikte, Platon sözlerinin gücüne herhalde kendisi de güvenmiyor olmalıydı ki, karşı koyanların yalnız ahiret cezalarıyla korkutmakla yetinmeyip yeryüzünde de hapisle, işkencelerle, idamla tehdit ederdi.

Platon, Demokritos'un izinden yürüyenler hakkında şöyle der: "Bunların bir kısmı idam edilmeli, bazıları kamçıyla dövülüp hapse atılmalı, bir kısmı yurttaşlık haklarından mahrum edilmeli, bazılarının da malı elinden alınarak devlet sınırlarından dışarı atılmalı."

İki zıt öğreti, yani idealizmle materyalizm, birbirleriyle işte böyle savaşıyordu.

Kimi zaman da, aynı filozofun kitaplarında birbirine uymayan fikirlerin çeliştiği ve savaştığı olurdu.

Büyük Düşünür Aristoteles

Platon'un öğrencileri arasında, hocasının izinden körü körüne yürümek istemeyen bir genç vardı. Bir hekimin oğlu olan bu genç, ruhun bedensiz yaşayabileceğine kolay kolay inanamıyordu. Kalpten sıcak kan çıktığını, bunun hayatı, dolayısıyla da ruhu devam ettirdiğini babasından işitmişti bu genç. Ama taşın, ateşin, havanın nasıl bir ruhu olabileceğine aklı ermiyordu.

Ağaçta belki bitkilere özgü bir ruh olabilir. Bu ruh bilinçsizdir ve duymaz. Yine de ağacı yaşatır, büyütür, meyvelerdeki çekirdekleri olgunlaştırır ve bunlardan yeni ağaçlar yetiştirir. İyi, ama taş yaşayamaz, toprağın sularıyla beslenmez, doğurmaz.

Bu şüpheci öğrenci Aristoteles'ti.

Akademia'da yıllarca okuyan Aristoteles'in, kendisine soru sormayı ve cevap vermeyi, tartışmada gerçeği elde etmeyi, eşyalardan kavramlara yükselmeyi öğreten hocası Platon'a saygısı vardı. Platon da öğrencisini çok takdir ederdi. Ama Aristoteles için sık sık: "Öbür öğrencilere mahmuz gerekirken, ona gem gerekiyor" derdi.

Platon onu, bedensiz ruhların, eşya kavramlarının eşyalar olmadan, onlardan ayrı olarak yaşadıkları, mevcut olmayan bir masal dünyasına götürürken, Aristoteles buna inatla direniyordu.

Cesur ve dürüst bir genç olan Aristoteles, yaşı ilerledikçe şu sözleri daha sık tekrarlıyordu: "Platon benim için değerlidir, fakat gerçek daha değerli."

Aristoteles, Akademia'yı bırakıp kendi yolundan yürümüştü. Dünyayı sadece akılla, kapalı gözle kavramanın imkânsız olduğu, Aristoteles'e gün gibi açıktı.

Bilmek için bakmak, işitmek, duymak gerek. Duymayan bir kimse, ne bir şey bilir, ne de bir şey anlar. Aristoteles'e

göre, hayvanlar da duyuyor. Kimileri, gördüklerini ve duyduklarını hatırlıyor bile.

Hayvan ateşin yaktığını bildiği için ateşe yaklaşmaz.

Demek oluyor ki, hayvanlarda da bellek ve sınama vardır.

Sanat ve bilim insanda, ancak sınamayla doğar.

Ateşin yaktığını, sınayarak bilen insan topraktan yaptığı çömleği ateşte pişirir ki, bu da artık sanattır.

Çömlekçi, bunu bir alışkanlık olarak yapar. Ateşin niçin yaktığını düşünmez. Bilginse, olayların sebeplerini bilerek hareket eder.

Ve Aristoteles şu sonucu çıkarıyor: Bilim sebeplerin bilinmesi demektir.

Bilmeyen bir insanı, bilinmeyen her şey şaşırtır. Çocuk, kurgulu oyuncak niçin hareket eder diye şaşar. Oyuncağın sırrını bilense, oyuncak asıl hareket etmezse şaşar.

Bilenle bilmeyen arasındaki fark işte budur.

Maddelerin "hikmet-i vücudu" nedir?

Aristoteles, bu soruyu ilk soranın kendisi olmadığını bilir. Sabırsız bir adam, kendisine miras kalan sandığı nasıl açarsa, Aristoteles de filozofların kitaplarını öyle açar. Bu kitaplarda altın gibi değerli, dünyayı aydınlatan ne kadar çok fikir var! Fakat altının yanında bakır da az değil.

Ve Aristoteles altını bakırdan, gerçeği yanlıştan ayırmaya koyulur.

Eski filozofların, her zaman açık ve doğru düşünmedikleri kanısına varır. Bunlar savaşmasını bilmedikleri halde, ara sıra isabetli darbeler indiren acemi savaşçıları hatırlatıyor.

Aristoteles, ilk filozofların her şeyin aslını madde saydıklarını görür. Her şeyi teşkil eden madde, o madde ki, eşyaları doğurur ve yok edilince aslına döner.

Thales için temel unsur sudur, Anaksimenes için hava, Herakleitos için de ateştir. Empedokles, bu üç unsura bir dördüncüsünü, yani toprağı eklemiştir.

Anaksagoras'sa, bu unsurların sonsuz derecede çok olduğunu öğretir.

Aristoteles, maddesiz eşya olmadığı fikrini doğru bulur. Heykel yapabilmek için bakır, kâse içinse gümüş gerek. Fakat gümüş daha gümüş kâse değildir. Kâse olabilmesi için, gümüşe şekil vermek gerek.

Aristoteles malzemeyi, şekli ilk plana alan düşünürler de bulunduğunu düşünür.

Pythagorasçıların kitaplarını açar. Matematiği ilk olarak geliştiren, sayıların, çizgilerin, şekillerin gücünü anlamış olan bu insanlara Aristoteles hayran olur. Bunlar, matematiğin her şeyi izah ettiğini sanırlar. Ve eşyayı, yalnız şeklin meydana getirmediğini unuturlardı. Bakır bir top için yalnız geometrik bir yuvarlaklık yetmez, bakır da ister. İşte Pythagorasçılar, maddeyi hemen hemen ihmal etmişlerdi.

Aristoteles Platon'u, Akademia'yı, fikirler hakkındaki uzun sohbetleri hatırlar. Platon fikirlerin, dünyada her şeyi yaratan, edebi şekiller olduğunu öğretirdi.

Fakat Aristoteles, Akademia'da yola getirilemez bir insan olarak boşuna ün salmamıştı. Aristoteles, sorularıyla öğretmenleri çıkmaza sokan öğrencilerdendi.

Kaç kez sormuştu Platon'a:

– "Şekil, eşyalardan nasıl ayrı var olabilir? Hiç gümüşten ayrı kâse mümkün mü? Her şeyi ikiye ayırmakta, bir şu kâse, bir de genel olarak kâse, bir şu ağaçlar, bir de genel olarak, ne bileyim ben mevcut olmayan bir dünyada, genel olarak ağaçlar var, demekte ne mana var?

Bunlar ağacın ne olduğunu, çekirdekten niçin yetiştiğini ve niçin meyve verdiğini anlamamıza yardım eder mi?"

Aristoteles, bu eski tartışmalara tekrar tekrar dönerek aynı sonucu çıkarır: Şekli maddeden, kâseyi yapılmış olduğu gümüşten ayırmak imkânsızdır.

Gümüş, kâse şeklini ustanın elinde alır. Yani kâseyi yapan ustadır. Ya dünyayı yaratan nedir?

Anaksagoras* (Anaxagoras / Klazomenai'lı Anaxagoras) buna cevap verir: Ustanın kâseyi, heykeltıraşın heykeli yaptığı gibi, doğada da dünyayı yaratan bir akıl vardır.

Fakat Anaksagoras'ın kendisi, mümkün olan her durumda sorunu, varlığın bu nedenini, yani aklı yok sayarak çözmeye uğraşır. Ve ancak başka bir açıklama bulamadığı zamandır ki, dünyayı yaratan bir makine olarak akla yer verir.

Empedokles başka türlü düşünür. Asıl sebebin, bir değil, iki olduğunu söyler: Nefret ve dostluk. Dostluk birleştirir, nefret de ayırır.

Leukippos'la dostu Demokritos'un fikrince de, her şeyi yaratan atomların hareketidir.

O halde, maddeyle şekilden başka, bir de hareket gerek.

Fakat bu hareket nereden geliyor?

Aristoteles kitaplarda bu sorunun cevabını bulamaz. Ve alabildiğine düşünmek sayesinde aklı pek derinleşmiş olan Aristoteles görmek, dinlemek ve sezmek için orman ve kırlara çıkar. Kitaplar üzerinde uzun uzun duran Aristoteles'in gözleri daha da akıllanmıştır. Bu gözler eskiden görmediklerini de görebilir şimdi.

Aristoteles, sürülmüş tarlalarda dolaşarak çiftçinin nemli toprağa tohumları nasıl saçtığını görür ve tohumlardan yetişecek başakları düşünür. Her tohum bir başak olabilir. Tane başağa benzemezse de, içinde onu başak olmaya zorlayan bir şey vardır.

* Atinalıların filozoflara ilk esaslı saldırısı Anaksagoras'a yapılandır ki bundan sonra birtakım büyük düşünürlere saldırmak âdet olacaktır.

Aristoteles, yuvada birbiri ardınca kabuğunu kırarak yumurtadan aç başlarını uzatan kuş yavrularını gördüğü zaman, yumurtanın içinde yavruyu meydana getiren kendiliğinden bir hareket yer aldığını düşünür. Civcivin meydana gelmesi için, kuluçkanın tüylü vücuduyla yumurtayı ısıtması yeter. Ve alışmamış bir yol, Aristoteles'in düşüncesini yine özelden genele, taneden doğaya götürür.

Tanede başak olma imkânı bulunduğu gibi, doğada da bütün eşyaların, bütün varlıkların meydana gelme imkânı vardır.

İnsan, gümüşe kâse şeklini bilinçle verir. Doğaysa bilinçsiz olarak ve bir amaca ulaşmak için, iç eğilimle yaratır. Bazen doğa, istediğine erişemez ve hataları sonucunda ucube doğar. Aristoteles'in fikrince, ancak bir gayeyle hareket eden yanılır.

Doğanın amacı nedir, neye erişmek ister?

Aristoteles, bu soruyu doğanın kendisine sorar.

Aristoteles'in ağaçların köklerine bakarken bunların, hayvanlardaki ağızlardan farksız olduğunu düşünür.

Deniz kıyısında dolaşır ve içinde balıkların çırpındığı ağların önünde durur. Balık, ormandaki hayvanlardan ne kadar farklı! Ama o da solur; akciğer görevini gören solungaçları vardır. İnsanda kemik neyse, balıkta kılçık aynıdır. Balıklar sandalların kürek seslerini işitince kaçarlar. Zaten balıkçılar da bunun için küreklerini suya yavaşça daldırmaya çalışırlar.

Çoğu zaman Aristoteles, eline keskin bir bıçak alarak, herhangi bir hayvanı açar, onun kalbini, karaciğerini, dalağını inceler. Hayvanların iç organlarına bakarak, insan vücudunun yapısı hakkında bir fikir edinmeye uğraşır. Çünkü bir ölünün kesilmesi cinayet sayıldığından, insan vücudu hakkında çok az şey bilinmektedir.

Aristoteles hayvanları karşılaştırarak, onların en basit yumuşakçalardan, deniz yıldızlarından, süngerlerden, dört ayaklı kıllı hayvanlara kadar, uzun bir merdivenin basamaklarına yerleştirilebileceği kanısına varır. Maymunları daha yüksek bir basamağa koymak gerek. Çünkü maymunun yüzü insanınkine benzer, elleri, parmakları, tırnakları insanınkileri andırır. İnsansa, merdivenin en üst basamağında bulunmalıdır. Alt basamakta otlar ve ağaçlar bulunmalı, daha aşağıda da taşlar, toprak.

Aristoteles, bu eşyalar ve canlı varlıklar merdivenini aşağıdan yukarıya süzer.

Ve görür ki, basamaklar yükseldikçe, madde daha bileşik, daha sıcak, daha hareketli, daha faal ve daha bilinçlidir.

Doğa yorulmadan, yeni yeni varlıklar yaratır ve bunların her biri, kendisinden öncekinden mükemmeldir.

Doğa, mükemmelliğe birden erişemez. Çünkü madde buna direnir. Mermerin, heykeltıraş kalemine direndiği gibi. İnsan gerçekten son basamak mıdır?

Daha mükemmel, daha bilinçli bir varlık olamaz mı?

Aristoteles'e, doğanın neye yöneldiğini görüyor gibi gelir. Yani doğanın en mükemmel, en kusursuz şey olmaya, fikrin, aklın bizzat kendisi olmaya can attığını görür. Ve Aristoteles, farkına varmaksızın, gençliğinde Platon'un kendisini götürdüğü o eski yola döner.

Aristoteles, şekilsiz kâse olamayacağı gibi, bedensiz ruh da olamayacağını daha dün söylemişken, şimdi yine kendisi dünyamız dışında bir yerde var olan maddesiz, bedensiz akla inanmaya başlar...

Aristoteles, canlılarla cansızları, yani toprağı, bitkiyi, hayvanı ve insanı sağlam bir zincirle sımsıkı bağlar.

Aristoteles, öğretmeni olan tabiata yeni sorular sorar: Toprak nedir? Çevremde gördüğüm su, hava, ateş nedir?

Bunlar ayrı ayrı mı, yoksa birbirlerine bağlı olarak mı vardırlar?

Rüzgâr, bulutlar, yağmur, kar, demir ve taş, Aristoteles'i derin derin düşündürür.

Şehirde dolaşırken, çalışanları seyretmek için başka meraklılarla birlikte içinden dumanlar çıkan bir demirci işliğinin önünde durur. Çekiçlerin sesleri, düşünmesine engel olmaz.

Ateşin demiri nasıl dövülebilir ve parlak bir hale getirdiğini görür. Ve demiri, toprağın doğurduğunu düşünür. Demek demir de topraktandır.

Odunların ateşte yanarak nasıl dumana çevrildiğini görür ve duman havaya uçar. Ama odunu da toprak ana doğurmuştur.

Köle, ustanın emriyle ateşe su serpince, göğe yükselen beyaz buğu bulutlarına dikkatle bakar ve yağmurun bunlar gibi bulutlardan yağdığını düşünür.

Böylece, bir şey başka bir şeye çevrilir.

Yeni, eskinin parçalarından değildir, ondan doğar.

Daha önce Herakleitos: "Suyun ölümü, buğunun doğuşudur" dememiş miydi?

Aristoteles'in gözleri önünde, bir değişmeler zinciri belirir: Topraktan ağaçlar biter. Ateş ağaçları yakar, duman göklere uçar, buğu doğar. Buğudan da su.

Sudan yine, ırmakların dibine balçık halinde çöken toprak meydana gelir.

Zincir tamamlanmıştır: Toprak-ateş-hava-su ve yeniden toprak.

Dünya, dört ana unsurdan kurulmuştur. Empedokles de aynı fikirdeydi.

Bu dört unsur arasında, hep biri diğerine çevrilir.

Bu, dünyadaki bütün eşyaların yapılmış oldukları o temel unsurun, ilk maddenin, başka başka şekillerde belirmesi değil midir?

İlk maddeden insana kadar uzayan ve dünyadaki bütün eşyaları, bütün evreni kapsayan büyük zincir kapanmıştır.

Canlı varlığın ve cansız eşyaların derinliklerine inmiş olan Aristoteles, bütün evren yapısını kavramak ister.

Kendisinden önce Anaksagoras'ın ve birçok bilge kişinin yaptığı gibi, geceleri yıldızlara bakarak evrenin kuruluşunu tespit etmeye çalışır.

Aristoteles, dünyanın bir tepsi gibi yuvarlak olmayıp küre şeklinde olduğunu sezer. Zaten daha önce Pythagoras ve Pythagorasçılar da aynı şeyi söylemişti. Aristoteles, denizcilerden Kutupyıldızı'nın, kuzeye giderken ufukta yükseldiğini, güneye giderken de alçaldığını işitmişti. Dünya yamyassı bir yuvarlak olsaydı, hiç böyle olur muydu?

Aristoteles, duvarla lamba arasına konulan bir elmanın gölgesi nasıl duvara düşerse, Ay tutulması olayında da Ay'a Dünya'nın dairevi gölgesi düştüğünü ve bunun için de Dünya'nın elma gibi toparlak olduğunu düşünür.

Öğrencilerden bazıları, Dünya'yı hâlâ bir küre şeklinde düşünemiyorlar. Akılları bunu bir türlü almıyor. İyi, ama diyorlar, dünya top şeklindeyse, demek alt tarafımızda insanlar başları üstünde yürüyorlardır. Sonra, gemiler de dünyanın eğri yamaçlarında nasıl yükselebilirler, aşağı kaymazlar mı?

Aristoteles, öğrencilerinin bu safça itirazlarını gülümseyerek dinler. Öyle ya, biri için aşağı olan, başka biri için yukarıdır. Dünyanın küre şeklinde olduğuna, Aristoteles'in şüphesi yoktur.

Aristoteles, dünyadan yıldızlara giden yola koyulur. Demokritos'tan daha ihtiyatlıdır. O, henüz evrenin bir tek olduğu kanısındadır. Evrenin ortasında hareketsiz duran dünya

bulunur. Etrafında da Ay'ın, Güneş'in, gezegen ve yıldızların çakılı bulunduğu gök kubbeleri döner.

Peki, ama neden gezegenler, akıntıya karşı giden gemi gibi, yıldızlarla beraber bir ileri bir geri dönüyorlar?

Çünkü evren, göründüğünden daha karmaşıktır.

Her gezegen saydam bir kubbeye çakılıdır. Bu kubbe ikinci bir kubbenin içindedir. Her hareket için, ayrı bir kubbe var. Biri gezegeni ileriye, yıldızların hareket ettiği yöne, biri de geriye götürür. Başka bir kubbe, gezegeni yükseltir, yine başka biri de alçaltır. Güneş'le Ay'ın, üçer kubbesi vardır. Bunlar ters yönde hareket etmezler.

En uzaktaki kubbe, yıldızlarınkidir, evrenin sınırını meydana getirir. Aristoteles, evren denen ve kendiliğinden yürüyen oyuncağı parça parça söküp sonra yeniden birleştirdiğini sanır.

Aristoteles düşünür: Göğü ve dünyadaki her şeyi hareketete getiren sonsuz ve hareketsiz bir şey olmalıdır.

Böylece Aristoteles, sonsuz ve değişmez motoru, yıldızların kubbesi ötesine, göğün sınırları dışına yerleştirir. Bu, Aristoteles'in, başka bir dünyada bir yerde yaşıyor sandığı akıldır.

Aristoteles, daha doyurucu bir izah bulamayınca akıl makinesine başvuran Anaksagoras'la alay edeli pek fazla bir zaman geçmediği halde, şimdi asıl kendisi, bu eski makineyi ele alıp adına "ilk motor" diyor.

Yol onu yine mevcut olmayan bir dünyaya götürüyor.

Aristoteles, Ay'ın altındaki Dünyamızda her şeyin değiştiğini düşünür. Ama Ay kubbesinin ötesinde değişiklik yoktur. Orası sonsuzluk ülkesidir.

Aristoteles, yine Platon'un öğrettiklerini hatırlayarak dünyanın üstünde hayali bir gök dünyası kuruyor. Burada aşınma, eskime, kaybolma yoktur. Orada hareket de dünyadaki

gibi değildir. Hiçbir şey ne kalkar, ne düşer, ne de sonsuz ve durgun bir dolaşım halindedir.

Aristoteles böylece, doğru yolu bir bulur, bir yitirir. Bir gün maddesiz ruh, maddesiz şekil olmadığını söyleyerek, Platon'un fikirler hakkındaki öğretisini amansızca eleştirir. Ertesi gün de, onun izinden yürüyerek, içinde maddi hiçbir şey bulunmayan "ilk motordan" ve "başka bir dünyadan" söz eder.

Yunan bilgeliğini derlerken, Aristoteles'in, birleştirilmesi imkânsız olan şeyleri, yani Platon'la Demokritos'u, eski dinle yeni bilimi, idealizmle materyalizmi birleştirdiği de olur. Ama birçok şeyde yanılmakla beraber antik dünyanın en büyük düşünürü olarak kalmaktadır.

5

Dünyayı Fethetmenin İki Yolu

Aristoteles, Atina'nın gymnasyumlarından biri olan lisenin kapalı galerilerinde gezinerek öğrencileriyle konuşmaktan pek hoşlanır. Bunun için Atinalılar kendisine ve öğrencilerine "peripatesiyenler", yani "gezinenler" lakabını vermişlerdir.

Aristoteles ve öğrencileri, giderken durup geri döner, sonra yine ters yönde giderler. Tek bir sözünü kaçırmamak için öğrencileri geride kalmamaya uğraşırlar. Dönüşlerdeyse saygıyla çekilip hocalarını öne bırakırlar.

Hiç de faydasız olmayan böyle gezintilerden sonra öğrencileri dağılır ve her biri kendi işine döner. Kimi bitki toplar, kimi hayvanların bünyesini inceler, bazıları da kum üstünde yuvarlak ve üçgenler çizerek geometriye dalar. Bir kısmı da

var ki, etraflarına bir sıra papirüs tomarları yığarak bunlardan notlar çıkarırlar.

Öğrenciler hocalarına yardım ederler. Aristoteles, devlet hakkındaki kitabını yazabilmek için yüz elli sekiz Yunan devletinin düzenini incelemek zorunda kalmıştır. Yazdığı kitapların sayısıysa bine yakındır. Bu ancak Aristoteles gibi bir devin yüklenebileceği muazzam bir iştir. Yine de öğrencileriyle yardımcıları olmasaydı, o bile bu işle başa çıkamazdı. Bu küçük ordu gerçek yolunda günden güne ilerledikçe ilerlemiştir. Bunların bu gezinmeleri askerlerin seferlerine benzer. Başkomutan askerlerine şu ödevi vermiştir: Bilim adamlarının dünya hakkındaki ayrı ayrı gözlemlerini ve bunlardan çıkardıkları sonuçları bir araya getirip toplamak.

Bu bilim üç yüz yaşındadır. Ve VI., V. ve IV. yy.'dan beri geçen bu üç yüz yıldan, ne kadar çok bilim adamı gelip geçmişti. Bunların her biri bir temel atmış ve üzerinde bir şey kurmuştur. Yunan şehirleri gibi, bilim adamları da birbirlerine sık sık düşman olmuşlardı.

Bütün bu bilgileri karşılaştırıp yoklayarak, büyük bir bilgi imparatorluğu halinde birleştirmek gerek.

Bu güçlü imparatorluk sınırlarını durmadan genişletiyor. Burada bölgelerin sınırlarını, okulun başında bulunan bilgin çiziyor. Bölgelerden biri matematik, diğeri fiziktir, üçüncüsü bitkiler tarihi, dördüncüsü hayvanlar tarihi, beşincisi bilimler tarihi, altıncısı ahlak, yedincisi politikadır... Bilgi imparatorluğunda bu eyaletlerin sayısı çoktur. Ve bütün bu eyaletlere, en yüksek bilim olan felsefe hâkimdir.

Bitkiler tarihiyle, Aristoteles'in en iyi öğrencisi ve taraftarı Theophrastos, bilim tarihiyle Eudemos uğraşır. Aristoksen denge kanunlarını, Dikaiarkhos da coğrafyayı inceler...

Öğrenciler her gün lisede toplanır. Aristoteles onlarla konuşurken yetiştirdiği birinci ve belki de en iyi öğrenciyi, ço-

ğu zaman üzülerek hatırlar. Bu öğrenci bilim adamının barışçı silahını, askerin keskin kılıcıyla değiştirmişti.

İskender ve Umut

Aristoteles, Makedonya kralı Philippos, kendisine şu satırları yazdığı zaman gençti: "Oğlum İskender'in, senin zamanında doğmasına izin verdikleri için tanrılara şükürler olsun. Çünkü senin eğitiminle, tahtımın layık bir mirasçısı olacağını umuyorum.

Philippos güçlü bir hükümdardı. Yunanistan'ın birbirine düşman olan şehirlerini tek bir imparatorluk halinde birleştirebilmiştir.

Özgürlükçü Atinalılar bile onun, kendi üzerlerindeki egemenliğini tanımak zorunda kalmışlardı. Kral Philippos'un hayali, büyük fetihlerdi ve başladığı işi oğlu İskender'in sona erdirmesini istiyordu.

Bir hükümdar çocuğuna, hele bütün dünyaya hükmetmek isyeten bir hükümdar oğluna öğretmenlik etmek kolay değildir.

İskender'in Aristoteles'e ve bilime saygısı vardı. Öğretmenine sekiz yüz talent altın armağan etmişti. Bunlar o kadar çoktu ki, on arabayla taşınamamıştı. Aristoteles bu altınlarla birçok kıymetli elyazması satın almıştı.

İskender, hükümdar olmayıp da öğretmenini dinlemiş olsaydı, şimdi öbür öğrencilerle birlikte lisenin ağaçlı yollarında bilge kişilerin yolunda gezinirdi. Öğretmeni onu, yeryüzünün bir ucuna kadar götürmekle kalmayıp gökte parıldayan uzak yıldızlara, uzayın ölçülmez derinliklerine de götürürdü. Ve İskender dünyayı, yalnız kendisi ve Makedonya için değil, bilim için, bütün insanlık için fethetmiş olurdu.

Oysa İskender şimdi çok uzaklarda. Yeryüzünün bir ucunda, steplerin yakalanamayan atlılarıyla savaşıyor, Hint fillerinin baskısını önlemeye çalışıyor.

Kendisini oralara sürükleyen neydi?

İskender'in, sefer arifesinde bütün kölelerini, bütün çiftliklerini dostlarına dağıttığını söylerler. "Peki, sana ne kaldı?" diye sorduklarında da "umut" der.

Büyük orduyu Asya'ya sürdüren işte umut tanrıçasıdır.

İran şahlarının, servet dolu hazineleri oradadır. Yine orada, dünyanın öbür ucundaki Hindistan'da, altınları aslan başlı, aslan pençeli masal kuşları, akbabalar korurlar.

İskender'in her askeri, hayalindekine doğuda kavuşacağını umut eder.

Birçok kölesi ve altını olan, servetini artırmak istemiştir. Hiçbir şeyi olmayanın emeli de, yoksulluktan kurtulabilmek için, eline bir şeyler geçirmek olmuştur.

Evde kalanlar ağlamamışlardı. Umut tanrıçası, onları da teselli etmişti.

Yoksulların çoluk çocukları, kocalarının ve babalarının kendilerine doğudan evlerine ayak basmamış olan mutluluğu getireceklerine inanmışlardı. Zenginler de, açların ve yoksul serserilerin kıskançlık dolu bakışlarından kurtuldukları için memnundurlar.

İskender'in sefer arkadaşları arasında bilim adamları da vardı. Gittikleri yerleri incelemek, hiç kimsenin bilmediği ülkere varmak, bilinmeyen bitkiler ve karınları doldurulmuş hayvanlarla yurtlarına dönmek istiyorlardı.

Büyük İskender, bilim adamlarını beraberinde almıştı. Aristoteles'in öğrencisi değil miydi?

Umut, koskoca orduya ovalar ve dağlar aştırıyor, Belucistan çöllerinde susuzluğu ve sıcağı unutturuyordu. Hindikuş Dağları'nın karlı geçitlerinde orduyu ısıtan umuttu.

Sayısız savaşlarla, seferin bir türlü sonu gelmiyordu.

Ordunun yağma ettiği altınları binlerce araba batıya taşıyordu.

Ama ordu da gittikçe darmadağınık, muazzam bir perişanlar kalabalığına çevriliyordu. Askerlerde üstbaş paramparça olmuştu. Kılıçlar körleşmiş, atların nalları aşınmıştı.

İskender, başına yeryüzüne egemen olmak gibi çetin bir iş açmıştı. Yeryüzünün ne kadar büyük olduğunu bilseydi, onu fethetmeye kalkışmanın akılsızlık olduğunu anlardı.

Ordusunun geçeceği yolu çizdiği haritada, dünyanın ucu pek uzak olmayıp büyük Yaksarta ve Hint ırmaklarının hemen ötesindeydi. Bu haritada, Hazar (Hazer) Denizi dünyayı çevreleyen Okyanus'un ince bir körfezi biçiminde uzanıyordu.

Sonra İskender, bugünkü adı Sir-Derya olan Yaksarta'ya dayanmıştı. Avrupa'nın burada bittiğini, arkasında da Okyanus'un bulunduğunu düşünmüştü.

Irmağın kıyısında duran Büyük İskender, ileride su deryası yerine, uçsuz bucaksız steplerle ot deryası gördü. Buraları İskitler, Sakalar, Kasagetler adıyla bilinen, cengâver göçebe kabilelerin yurduydu. Sovyetler Birliği'nde bu kabilelerin torunları bugün de yaşar. Sivri keçe külahlı atlıların, ansızın belirip saldırmaları ve gözden kaybolmaları bir olurdu.

Aynı zamanda ordunun gerisinde, Orta Asya'daki kabileler de başkaldırırlardı.

Böylece yenilmezliğiyle ün salan, hep ileri gitmiş olan İskender, ilk olarak geri çekilmenin acısını yaşamıştır.

İskender Hindistan'a gider. Tecrübeli askerleri, yağmur gibi yağan okların ve Hint fillerinin ağır ayakları altında yok olurlar. Gökten gece gündüz boşanan yağmurların selleri içinde boğulurlar.

On yıldır yollarda süründükleri halde, dünyanın ucu daha görünmemişti. Hint Irmağı'nın arkasında karşılarına yeni geniş topraklar, bilinmeyen denizlere akan yeni ırmaklar çıktı.

Askerler, daha ilerilere gitmek istemiyorlardı. Kılıçlarını ve kalkanlarını bir yana atıp artık başlarındakileri dinlemez olmuşlardı.

Umut onları aldatmıştı. Kendilerine bütün dünyayı vaat etmişti, ama ne verdi? Sakatlık ve yara, hastalık ve açlık. Askerler şikâyet ediyorlardı. Onları susturmak için Büyük İskender, iaşecilerin getirdiği şarap fıçılarının açılmasını emretmişti. Ve yenilmez ordular, zurna ve ney sesleri arasında sarhoş şarkıları söyleyerek, debelene debelene çekilmeye başlamıştı.

İskender dünyayı fethedemedi. Hatta İtalya'dan Hindistan'a kadar fethetmiş olduğu uçsuz bucaksız kara parçası da, ölümünden sonra bir taş yığını gibi yıkılıp dağılıverdi.

İskender'in, birlikte götürdüğü bilim adamları daha mutluydular. Bunların ele geçirdikleri bir, hatta on yıl değil, yüzlerce yıl kalacaktı. Yurtlarına döndüklerinde, bilimle uğraşan arkadaşlarına gördüklerini ve bulduklarını anlatmışlardı.

Theophrastos (MÖ 372-288), *Bitkilerin Tarihi* adlı kitabını yazarken, bunların notları gözünün önündeydi.

Theophrastos, sıcak ülkelerde "ormanı andıran" bir ağaç bulunduğunu, bunlardan öğrenmişti. İnsan bu ağaca bakarken, ağaç bir değil, birçok gövdeli gibi görünür. Oysa bunlar, dallardan toprağa doğru sarkan köklerdir.

Sıcak ülkelerde, geceleri uyuyan bir ağaç var. Akşamları tüylü yapraklarını kıvırır, sabahlarıysa uzun kirpikli göz kapağı gibi açar.

Orada ağaçlardan daha yüksek kamışlar biter. Oradaki bir ağacın, kuş tüylerini andıran yaprakları arasından salkım salkım sarkan uzun tatlı meyvelerden birkaç tane yiyerek insan, açlığını giderebilir.

Ve bütün bunlar masal değildi. Her ağaç, yaprağındaki en büyük dişçiklere kadar açıklanmıştı.

Gezginler yalnız yapraklardaki dişçikleri görmekle kalmamışlardı. Dikkatli bakışlarıyla, karşılarında açılan bütün bitkiler dünyasını da kavramaya çalıştılar.

Büyük İskender'in bilgin yol arkadaşları, yüksek dağların eteklerinde hurma ağacı ormanları, muz ve bambu fundalıkları görmüşlerdi. Daha yükseklerde, onlara yurtlarını hatırlatan ve defne ağacıyla manolyaya benzeyen, yaz kış yeşil ağaçlar görmüşlerdi. Bunlardan da yukarıda, dağ yamaçlarında geniş yapraklı ve iğne yapraklı ormanlar sıra sıra yükseliyordu. İğne yapraklı ağaçların üst kısmında da toprak, yosun ve otlarla kaplıydı. Her dağ, sıcak güneyden, sert iklimli kuzeye kadar uzayan yeryüzüne benziyordu.

Büyük İskender'in seferine katılan bilim adamları, yurtlarına daha birçok bilgiyle dönmüşlerdi.

İskender, uzun seferleri sırasında kendileri pek az şeyle yetinen, ama bilim için çok şeye ihtiyaçları olan bu insanlara, belki de defalarca imrenmişti.

İskender'in, Asya seferine çıkmadan, Korinthos'ta filozof Diyojen'i (Diogenes) ziyaret ettiğini anlatırlar.

Diyojen, misafirini eve kabul edememiş. Sebebi de çok basitmiş, evi yokmuş, köpek gibi eski bir fıçının içinde yaşarmış. Böyle olduğu halde bu yoksul filozof, hükümdarlardan daha mutlu olduğunu söylermiş. Diyojen, dünyada hiçbir felaket karşısında boyun eğmezmiş.

Bir gün Diyojen'i, köle pazarında köle olarak satılacak insanlar arasında görmüşler.

Diyojen müşteriye: "Eğer kendine köle değil, efendi almak istersen, beni al" demiş.

Büyük İskender'in Diyojen'i ziyaretiyle, iki mağrur insan yüz yüze gelmiş. Biri cihangir İskender, diğeri de fıçısından başka bir şeyi olmayan Diyojen.

İskender Diyojen'e, "dile benden ne dilersen" dediğinde şu cevabı almış: "Gölge etme, başka ihsan istemem."

Ve ayrılırken İskender: "Ben İskender olmasaydım eğer, Diyojen olmak isterdim" demiş.

Dünyanın fatihi, seferlerin tozları ve yangınların dumanlarıyla milyonlarca insanın güneşini gölgelemişti.

Dumanlar dağılmış, tozları yatışmış, fetihler çökmüştü.

Düşmanlık ve Dostluk Üstüne

İnsanlığın tarihi ilk bakışta sonsuz, kanlı bir fetihler zinciriymiş gibi görünür.

Babil, Asur, Mısır ve İran hükümdarları, dünyayı fethetmek için kaç kez sefere çıkmışlardı! Tapınakların duvarlarına yazdıkları yazılarda, daha hiçbir şey yapmamışken, kendilerini "dünyanın dört bucağının hükümdarı", "şahlar şahı", "evren padişahı" olarak ilan etmişlerdi.

Bunlar, geçtikleri yerlerde, ileri ve kalabalık ülkeleri ıssız çöllere çeviriyorlardı. Eklüzleri açarak ırmakları zıvanadan çıkarıyor, bulanık sular şehirleri kumla basıyor ve eskiden şehir olan yerlerde, mezarları andıran kum yığınları kalıyordu.

Hangi cihangir dünyayı fethedebilmiştir?

Asur hükümdarları Ermenistan dağlarından Nil kıyılarına, Kıbrıs'tan Elam'a kadar bütün ülkeleri egemenlikleri altına almışlardı.

Pers şahları, devletlerinin sınırlarını batıda Trakya'ya, doğuda Hindistan'a, kuzeyde Karadeniz'e, güneyde Arabistan'a kadar genişletmişlerdi.

Makedonya kralı İskender, hem İran'ı hem Babil'i, hem de Mısır'ı fethetmişti.

Ama hiçbiri bütün dünyayı zapt edemedi.

Dünya onların zannettiklerinden daha büyüktü. Ve onların "dünya imparatorluğu" dedikleri, uçsuz bucaksız yeryuvarlağında, ancak küçük bir yer tutuyordu.

Bu "dünya imparatorlukları", kurulur kurulmaz parçalanmaya başlar ve enkazları üzerinde, yeniden fetihlere girişilirdi.

Herkesin herkese düşman olduğu böyle zamanlarda bile, yaratma işleri durmuyordu.

Denizlerde bir kıyıdan diğerine gemiler işliyordu. Karada kervanlar çölleri, dağları aşıyordu.

Çiftçiler, duvarcılar, demirciler, madenciler yorulmadan çalışıyor, topraktan servetlerini çıkarıyorlardı. Bakır Adası denilen Kıbrıs Adası'ndan bakır, Altın ülkesi Nubya'dan altın, Toroslardaki gümüş dağlarından gümüş, Fenike'nin Sedir Vadisi'nden gemi için kereste, Baltık ülkelerindeki Kehribar kıyısından kehribar, İngiltere'deki kurşun adalarından kurşun elde ediliyordu.

Sağlam gemilere ve develere yüklü denklerde maden külçeleri, kumaşlar, papirüs ruloları, bir ülkeden diğerine ulaştırılırdı.

İran'ın posta beygirleri, Ephesos'la Susa arasındaki Şah yolunda, turnaları geride bırakırlardı. Atlılar postayı birbirlerine devrederlerdi. Terli, ağızları köpüklü atların eyerleri çözülürken, kervansaraylarda ve hanlarda başka atlar zaten yola çıkmış, dörtnala koşuyorlardı. Böylece sözgelimi sabahları Ege Denizi'nde tutulan balıklar akşamüstü, Irak Devleti'nin öbür ucundaki Susa'ya, şahın sofrasına taptaze yetiştirilirdi.

Çeşitli eşya ve haberler, töre ve inançlar, söz ve söylentiler ülkeden ülkeye dolaşırdı.

Harflerle birlikte, ağırlık, uzunluk ve zaman ölçüleri, günlerle ayların adları bir halktan diğerine geçerdi.

Bugün bazı ülkelerde para birimi olarak kullanılan "funt", eski Babil'de kullanılıp "mina" denilen altın paraya eşitti. Metre, iki Babil kulacından, ancak birkaç milimetre kısadır.

Para ilk kez doğuda görülmüştür. İlk parayı, Küçük Asya denilen Anadolu'da, bütün komşuları tarafından "dükkâncı millet" diye adlandırılan Lydialılar basmıştır. "Çek" Farsça bir sözdür. Rusların "çetrevik" (çeyrek) dedikleri ölçü, Romalıların "kuadrantal"ına eşittir.

Ustaların yaptıkları araç ve gereçler, bahçıvanların yetiştirdiği meyve ağaçları, bir ülkeden başka bir ülkeye geçerdi.

Çevremizde gördüğümüz her şeyden, daha küçüklükten alışıp bildiğimiz her eşyadan, uzak devirlere giden ipler uzanır.

Bugün sahip olduğumuz servetleri, "kültür" denilen varlığı birçok halkın ve kuşağın emeği yaratmıştır.

Halkların elleri birbirine bakıyordu. Bir halkta olmayan, diğerinde vardı. Bir halkın yapamadığını ve bilmediğini başkaları yapıyor ve biliyordu.

Emeğin yarattığı servet artıyordu. Ama çalışkanların yanında çalışmadan yaşayanlar, başkasının sırtından geçinenler çoğalıyordu.

Yeryüzünde istilacılar fır dönüyorlardı. Ama onlara asıl gerekli olan toprak değil, toprağı işleyenlerdi. İstilacılar binlerce, yüz binlerce insan kırmışlardı, sağ kalanları köle yapmak için. Ölenden ne çıkar! Ama yaşayan çalışır. İstilacıların can attıkları ne altındı, ne de gümüş; Mısırlıların dedikleri "öldürülmüş canlılar", kölelerdi.

Emeğin gücü gittikçe artıyordu. Savaşlar ülkeleri yakıp yıkıyordu. Bu ikisi madalyonun iki tarafı gibi birbirinden ayrılmazdı. Savaş, emeksiz olamazdı. Köleler, elleriyle kılıç yapar, bunlar da yeni yeni insanları köleleştirmek için kullanılırdı.

Köleler, kılıç kuvvetiyle ülkeleri dize getirirlerdi. Ve fatih, kendi şahsında dünyanın hükümdarını görürdü. Ama yalnız kılıç gücüne dayanarak kurulmuş, uzun ömürlü insan topluluğu, nerede görülür!

Makedonyalı Büyük İskender'in, kimsenin çözemediği bir kör düğümü, kılıcıyla parçaladığı söylenir.

Ama İskender, kılıcın kestiğini bir daha birleştiremediğini bildirdi.

Bunun için de, halkları birleştirmek, aralarında akrabalık bağları kurmak için, on bin askerini İranlı kadınlarla evlendirmiş, kendisi de aynı gün İran hükümdarının kızını almıştı.

Tarihte en büyük düğün bu olmuştur.

Filozof Diyojen, kendisine dünya vatandaşı derdi. İskender'se, dünya hâkimi ve tanrı olmak istemişti. Babil'i başkent yapmış ve Mısırlı kâhinlerin, kendisini tanrı Ammon'un oğlu ilan etmelerine göz yummuştu. On binlerce Yunanlıyı Asya'ya göç ettirmişti.

İskender geçtiği her yerde birçok şehrin temelini atmış ve hepsine de Aleksandriya, İskenderiye adını vermişti. Bu yeni şehirlerde hayat da eski şehirlerdeki gibi değildi.

Egemen Sınıf Düzeni

Bir zamanlar Atina büyük bir şehir sayılırdı. Atina, sadece bir şehir değil, on bin evli bir devletti.

Bir gün bu şehir-devlet, insanlara dar gelmeye başladı.

Köle emeğiyle yapılan mallar yığılıyordu. Bu mallara şehir pazarında yeteri kadar müşteri bulunamadığı için, deniz ötelerine sürmek gerekiyordu. Gemilerden, uğradıkları her limanda, boşaltılsalar da boşaltılmasalar da vergi alınırdı. Her yerde gümrük ve sınır karakolları vardı. O kadar ki, boğaz kıyılarında yaşayanlar boğazı keser, yabancı tüccarlar da ister istemez kıyıya yanaşıp vergi ödemek zorunda kalırlardı.

Başka ülkelerden gelip yabancı bir şehre yerleşmiş bir adam, en zengin ve en tanınmış insan da olsa, bütün haklardan mahrum bir yabancı muamelesi görürdü. Ev, toprak satın alamazdı. Haklarını, mallarını savunabilmek için, yerlilerden kendisini koruyacak bir adam bulması gerekirdi.

Tüccarlar arasında, birçok şehirle birden alışveriş eden ve filolar halinde gemiler işletenler de vardı.

Her küçük şehrin bile kendi gümrüğü, kendi parası, yabancılara karşı yasaları olması bu tüccarların işine gelmiyordu.

İşlerini genişletebilmek için bu zengin tüccarlara, yalnız bir şehir değil birçok şehir ve ülkeyi sınırları içine alan bir devlet gerekliydi.

Tüccarlara faizle para veren tefeciler, büyük atölye sahipleri de bunu istiyordu. Yüzlerce kölenin çalıştığı bu atölyelerde, hem kendi pazarları, hem de uzak şehirlerdeki pazarlar için mallar yapılırdı.

Bir devletin sınırlarını genişletmek için fetihlere çıkmak gerekiyordu.

Bundan başka fetihler, istila edilen ülkelerden köleler elde etmek, yapağı, deri, demir ve bakır gibi hammaddeler ele geçirmek için de gerekliydi.

Akınlar işte böyle başlar. Atinalı Alkibiyad, gemileri Sicilya Adası'na sürer. Emeli, batı ve doğu Yunanistan şehirlerini birleştirmektir. Ama savaş, Atinalıların yenilgisiyle biter.

Yıllar sonra Yunan şehirlerini birleştirmek işine, Makedonya hükümdarı Philippos girişir. İskender de buna devam eder.

İskender'in ölümünden sonra, devleti parçalanır, ama parçalar da pek küçük değildir. Bunlardan her biri, Suriye olsun, Makedonya olsun, Mısır olsun; önceki gibi tek şehir-devlet değil, koca ülkelerdi.

İstilacılar için, büyük devletler kurabilmek, köle sahiplerinin yığdıkları servetleri korumak, düzeni ondan memnun olmayanlardan korumak için kuvvetli bir idare, kuvvetli bir iktidar gerekiyordu. Egemen sınıflar, krallıklar kurmaya başladılar.

Mısır'da, Suriye'de, Makedonya'da, krallar vardı. Bunlar, tanrı gibi saygı görürlerdi.

Yeni devlet düzenine, yeni bir felsefe gerekti. İdare başındakilere itaatin en yüksek erdem olduğunu, iktidarın, sayıca az kişilerin elinde bulunması gerektiğini, halkın sürü, yöneticilerinse birer çoban olduklarını, iktidarda bulunanların istedikleri gibi düşünmeleri gerektiğini, halka ispat etmeliydi.

Bilimin, insanlığı çıkmaza soktuğu anlatılmalıydı. Tek çıkar yol, tanrılara olan inanca dönülmesindeydi. Krala egemenliği tanrıları bağışlamışlardı.

Felsefe için bu, geriye yani bilinen tanrılara inanca ve hayali ruhlar âlemine dönüştü.

Thales, Anaksimandros (Anaximandre, Anaximendres), Anaksimenes (Anaximene, Anaximenos), Herakleitos, Anaksagoras, Demokritos... İlerleme yolunda birer adımdılar.

Sokrates, Platon ve onların izlerinden yürüyenlerin öğrettikleri, artık bir gerileme, tersine yürüyüştür.

Ya Aristoteles? Kitaplarında Demokritos'tan birçok sayfa bulunduğu halde o da geriye çekilir.

Ama tarihte, eskiye dönmek imkânsızdır.

İnsanlar atalarının düzenine ve inancına dönmekten söz ederlerdi.

Oysa, Platon'un felsefesi "ataların inancı" değildi. Atalar tanrılara, onların varlığını ispata kalkışmadan, ukâlalık etmeden inanırlardı. Platon'sa, öğretisine, gerçek bilimle savaşa dayanabilmesi için, bilim şekli vermeye çabalar.

Atalar, neyin iyi, neyin kötü olduğunu uzun boylu düşünmezlerdi. Tanrıların iradesini yerine getirmeyi iyilik, buna karşı gelmeyi de, kötülük sayarlardı.

Sokrates'se, ahlak kurallarını, matematikçinin bir teoremi ispat ettiği gibi ispatlamak istemişti. Sokrates'in öğretisi, eski dine aykırı gibi gelebilir. Sokrates'i, yeni tanrılar getirmek-

le boşuna suçlamamışlardı. Ne yeni inanç, ne de yeni düzen öncekilere benziyordu.

Atalar zamanında işleri, kabilenin soylu kişileri idare ederlerdi. Şimdiyse işadamları, tefeciler, bütün dünya ile ticaret yapan zengin tüccarlar soylu kişi olmuşlardı.

Önceleri şehirde yabancıya düşman gözüyle bakılırdı.

Şimdiyse öyle şehirler doğmuştur ki, burada yaşayanların hepsi yabancı, daha doğrusu, yabancı değil de yerli Yunanlılar, Mısırlılar, Fenikelilerdi.

Yeni hayatın, ataların yaşayışına ne denli benzemediğini görmek için, İskenderiye'ye gitmek yeterdi.

Bilim İşçileri

Bir zamanlar Mısır, orada yaşayan halka dar, küçük bir ev gibi gelmişti. Deniz aşılmaz bir duvar, her yabancı şeytanın oğlu, yani düşman sayılırdı.

Bu deniz, geniş bir kapı gibi dünyaya açılmıştı. Ve bu kapıda, dünyanın merkezi olan bir şehir doğmuştu.

İskenderiye daha uzakta. Etrafta sadece hışırdayan deniz. Denizcilerin keskin gözleri, uzaktaki feneri görmeye başlamışlardır. Fener yaklaştıkça yükseliyor. Biraz daha yaklaşınca, onun kendisinden daha yüksek bir kulenin üzerinde bulunduğu iyice görülüyor.

Rüzgâr, geminin yelkenlerini şişiriyor. Kurşun gibi ağır yüzlerce kürek, iskarmozların içinde suları köpürterek hafif hafif kayıyor. Denizcilere, gemi kuleye doğru değil de, kule gemiye doğru yürüyor gibi görünüyor. Kulenin tepesindeki deniz tanrısı Poseidon da, yabancı misafirleri selamlıyor gibi elindeki üç dişli zıpkını sallıyor.

İskenderiye'ye dünyanın dört bucağından onlarca gemi yanaşıyor.

Liman dar geliyor artık. Üç kat kürekli, hafif savaş gemileriyle yan yana hantal, binlerce ton hububat taşıyan gemiler de demir atmışlardı. Fakat bu büyük gemiler bile, çok katlı hükümdar gemilerine kıyasla ufacık görünürler.

Otuz sıra kürekli, dört dümenli, direk gibi uzun kürekli, bu süslü, yüzen sarayları, deniz ötesi ülkelerden misafirler hayretle seyrediyorlar.

Bazı gemiler limana giriyor, bazıları da çıkıyor.

Çıkan gemilerin daha ağır oldukları hemen belli. Bunların tekneleri, suya daha derin batmış olup daha ağır dönüyorlar. Anlaşılıyor ki, yükleri ağır...

Nihayet misafirler kıyıda. Gürültülü ve rengârenk kalabalığa karışırlar. Bunları, kendileri gibi misafirler arasından seçebilmek kolay değil. Burada hangi dil konuşuluyor? Hangi dil konuşulmuyor ki?! Burada Yunanlıya da rastlanabilir, Museviye de, Fenikeliye de, Romalıya da, İranlıya da. Sözgelimi şu, altın ve fildişi ülkesinden siyah bir Nubyalı, bu da, mis kokuların diyarı Arabistan'dan ak sakallı bir şeyh.

İskenderiye'nin kendi dili de var. Bu dilde, çeşitli dillerin yani Yunanca'nın, Mısır dilinin, İbranice'nin sözleri, kalabalıktaki insan gibi birbirine karışmıştır.

İnsan burada, dünyanın nasıl genişlemiş olduğunu gözleriyle görür.

Denizyolları İskenderiye'yi, Meotiya gölünün (Azak Denizi) kıyısındaki Pantikapeya ile Bizans'la, Atina'yla, Syrakuzai ve Kartaca'yla ve geleceğin Marsilya'sı olarak Massalia ile bağlamıştır.

Doğudan buraya ıtriyat, baharat, fildişi, devekuşu tüyü, Hint çeliği ve filler getiriliyor. Nil batıyla doğuyu birbirine bağlamıştır. Gemilerin işleyebildiği geniş bir kanal, Kızıl Deniz'i Nil'e bağlıyor, Nil'den de gemiler İskenderiye'ye Akdeniz'e çıkıyorlar.

İskenderiye'den üzerinde Mısır kralları Ptolemaiosların başları bulunan altın paralar, Yunan vazoları, renkli cam kaplar, süs eşyaları Çin'e gidiyor, oradan da, deniz ve karayoluyla, ipekli kumaşlar geliyordu.

İnsanlar Çin'de de çalışıyorlardı: Doğayla savaşıyor, sulama kanalları açıyor, toprağı işliyor, şehirler, köprüler kuruyor, taş yollar döşüyorlardı.

İskender büyük devletini kurduktan yüz yıl sonra, Çin' de Sin Prensliği'nin hükümdarı, bütün öbür prensleri kendisine tabi kılarak Sin Şi Huandi, yani ilk imparator Sin adını almıştı.

Bunun için Çin'e, sonraları "Sin'in ülkesi", yani Sinlilerin ülkesi dendi.

İmparatorluğun başkenti Siyanyan'ı, yedi yüz bin köylü ve köle kurmuştu. Bunlar, ırmağın kıyılarında, ladin, defne ve mercan ağaçlarından saraylar yapmışlardı. Irmağın üzerinde kapalı bir köprü kurmuşlardı. Sarayları kapalı galerilerle birleştirmişlerdi. En şiddetli yağmurda imparator ve maiyeti, saraydan saraya geçebiliyor, sırmalı elbiselerine bir damla bile yağmur düşmüyordu.

İmparatorun yaşadığı bu başkenti kurmak için çok emek harcanmıştı. Ama mezarını yapmak daha güç olmuştu. Kustak Lisan Dağı, imparatorun mezarı haline getirildi. Ovadan akan ırmak kurutularak yatağı, yeraltından mezara giden uzun bir yola çevrildi.

Ustalar saraya benzeyen bu anıtkabri, evreni örnek tutarak yaptılar.

Tabanına bronz döşeyip üstüne dağlar ve ovalar yığdılar. Tavanı gök kubbesi biçiminde yaptılar. Irmakların yataklarına döktükleri cıvayı, ustaca yapılmış tesislerle ırmak gibi akıttılar. Pırıl pırıl parlayan cıva ırmaklarının kıyılarına oyuncak yaptılar.

Böyle bir saray yapmak, büyük bilgi isterdi.

Çin, bilginleriyle övündüğü kadar, ustalarıyla da övünürdü.

Başastronom, başmühendis ve başkâtip, imparatorluğun en çok sayılan insanlarıydı.

Başastronomun asıl görevi Güneş ve Ay tutulmalarını hesaplayıp bildirmekti. Hata ederse idam edilirdi. Çünkü böyle bir hata yüzünden, imparatorun ve bütün imparatorluğun, göğün gazabına uğrayabileceği sanılırdı.

Çok eski zamanlardan beri, her Güneş ya da Ay tutulması, büyük bir olay olarak bambu levhacıklarından yapılmış bir tarih kitabına yazılırdı.

Yunanistan'da Anaksagoras, Demokritos, Sokrates gibi filozoflar yaşarken, Çin'in de kendi filozofları vardı.

Filozof Mo-Tzu, insanların nasıl düşündükleri ve doğru düşünüşlerin yanlış düşünüşlerden nasıl ayırt edildiği üstüne bilimsel bir eser yazmıştı. Mo-Tzu, maddeyi ve enerjiyi tarif ederek, enerjinin, hareket halinde madde olduğunu yazmıştı.

Mo-Tzu, safahat içinde yaşayan soyluları açığa vurarak insanları haksızlık ve zulümle savaşa çağırır. Savaşların halklara ne büyük felaketler getirdiğini görür ve insanlığın, ancak bütün halkların birleşmesiyle kurtulabileceğini söyler.

Mo-Tzu, aynı zamanda büyük bir mühendisti. Kaleleri mancınıklara ve başka kuşatma silahlarına karşı savunma yöntemlerini bulan Mo-Tzu'dur.

Onun hakkında: "Gerekirse, devlet için derisini yüzdürüp verir" derlerdi.

Çin'de başka büyük filozoflar da vardı.

Lao-Tzu, dünyada her şeyin harekette olduğunu ve değiştiğini öğretir. Her şey, tek şeyden çıkar ve tek şeye döner. Geçici nimetler üzerine titremekten ne çıkar? Bilge kişi, dünyada boş şeylere aldırmayandır.

Le-Tzu adında başka bir filozof da, eserinde egemenliğin olmadığı zulümsüz, hayali bir ülke tasvir eder.

İskenderiyeli tüccarların, gezileri sırasında ilk kez işittikleri dünya işte böyleydi.

Öte yandan, uzak batı hakkındaki ilk haberler de Çin'e ulaşmıştı.

Yunanlıların dünyanın doğu kıyısı saydıkları yer, Çinliler için, onun batı kıyısı olmuştu.

Dağlarla çöllerin ayırdığı iki dünya, ilk kez olarak karşılaşmış ve birbirini tanımışlardı.

Dünya, batıya doğru da genişlemişti.

Eskiden insanlar okyanusu, dünyanın kıyısı, ucu sayarlardı. Gün geldi ki, burayı aştılar, Herakles sütunlarını geride bırakarak kuzeye yöneldiler.

Marsilyalı denizci Pifey, Britanya'yı keşfetmişti. Antik dünyanın bu Kristof Kolomb'u, yurduna döndüğünde, Britanya'dan ötede, altı günde gidilebilen Tule adında bir ada bulunduğunu anlatmıştı.

Artık dünyanın ucu, Herakles sütunları değil, Tule Adası sayılmaya başlamıştı.

İskenderiye atölyelerinde demirciler, Kıbrıs bakırıyla, Britanya kalayını eritip karıştırıyorlardı. İskenderiye pazarlarında kadınlar, Elbe kıyılarından getirtilen ve "ırmak tanrıçalarının gözyaşları" denilen kehribarlardan satın alıyorlardı.

İskenderiye limanından bir sıra yol, atölyelerin, dükkânların yanından geçerek şehre giderdi.

Bu şehir eski şehirlere benzemezdi. Gelişigüzel değil, bir plana göre kurulmuştu. Her biri ellişer adım genişlikteki iki ana cadde, dik bir açı halinde kesişirdi. Öbür sokaklar da o kadar genişti ki, arabalar ve atlılar, birbirine engel olmadan rahat rahat gidip gelirlerdi.

Bu sokaklara, çömlekçiler ya da camcılar sokağı değil, yeni adlar, yeni harflerin adları verilmişti; Alfa, Beta, Gama sokağı gibi...

Şehrin hemen hemen üçte birinde saraylar ve tapınaklar vardı. Tapınakların duvarları, eskiden olduğu gibi hiyerogliflerle süslüydü. En büyük tapınak olan Serapeion, artık eski tanrıların değil, çeşitli halklardan insanların yaşadığı İskenderiye'nin koruyucusu, tanrı Serapis'in tapınağıydı.

İskenderiyeliler, hükümdar Ptolemaios'un bir düş gördüğünü anlatırlar: Hükümdara düşünde boylu boslu, çok güzel bir delikanlı görünür ve "Pontus kıyılarına emret de, yaşadığım ülkeye, beni almak için bir gemi göndersinler" der.

Ertesi sabah Ptolemaios, kâhinlere düşünü anlatır, ama bunlar ülke hakkında bir şey bilmezler.

Ptolemaios, gördüğü düşü unutur, ama delikanlı yine görünür ve isteğini tekrarlar. Ptolemaios, düşü yorması için Delphi kâhinine elçi gönderir. Delphi kâhini, delikanlının Sinoplu güzel bir tanrı olduğunu anlatır. Sinop'a hemen bir gemi gönderir, Sinop hükümdarı, tanrının heykelini yabancılara vermek istemez. O zaman kocaman heykel, tapınaktan çıkıp gemiye biner ve görülmedik bir hızla üç günde İskenderiye'ye varır.

Böylece, çeşitli halklardan insanların yaşadığı İskenderiye'nin tanrısı bile, uzak bir ülkeden gelen bir misafir olur.

Bu Mısır şehrinde her şey yabancıdır. Mısır'da, bir Mısırlı değil, Büyük İskender'in komutanlarından birinin torunu olan Ptolemaios adlı bir Yunanlı hüküm sürüyor. Doğma büyüme İskenderiyeliler arasında da Yunanlılar Mısırlılardan çoktur. Önceleri bir Mısırlı, bir Yunanlıyla aynı sofraya oturmaya asla razı olmazdı. Sonralarıysa İskenderiye'de Yunanlılar Mısırlılardan, yarı yarıya Mısırlılar da Yunanlılardan birçok şey almışlardı.

Hükümdar Ptolemaios, kendine firavun derdi. Bir Yunan adı olan adına, Mısır dilinde "Ra"nın gözdesi, Ammon'un sevgilisi" anlamına gelen "Sotep-ni-Ra-Miammon" adını eklemişti. Yunanlılar Osiris'e kurban getirirler, Mısırlılar da kendi tanrılarından Ptah'a Hephaistos, Tot adlı tanrılarına da Hermes derlerdi.

Böylece, bir zamanlar yalnız denizle değil, düşmanlık duvarlarıyla da ayrılmış olan halkların adları, inançları, dil ve töreleri, bu yeni şehirde birbirine karışmıştı.

İskenderiye dünyanın merkezi olmuştu.

Yabani hayvanlar ve yabancı topraklar hakkında denizcilerin anlattıkları hikâyelerden bilgi edindiğimiz günler, daha pek o kadar geride değildi.

O günlerdeyse herkes, hükümdar sarayındaki hayvanat bahçesine gidip tropikal Afrika'dan getirilmiş gerçek filleri, zürafa ve kocaman yılanları gözleriyle görebilirdi.

Burada bir botanik bahçesi de vardı ki, belki dünyanın ilk botanik bahçesiydi. İskenderiye'deki Pan korusunda yetişen ağaçları, orman tanrısı Pan, yurdu Yunanistan'da hiç görmemişti.

İskenderiye kitaplığının raflarında yüz binlerce papirüs rulosu korunmuştu. Yalnız *Bütün Bilgi Alanlarında Ünlü Eserlerin Kataloğu* denen bir katalog, yüz yirmi ciltti. Kitaplığın başında ünlü bilgin Erathosthenes bulunuyordu.

Platon'un Akademia'da çok öğrencisi vardı. Aristoteles, lisede daha çok öğrenci toplamıştı. Ne Akademia ne de lise, İskenderiye muzeumuyla, yani bugünkü anlamda üniversitesiyle kıyaslanamazdı.

Eskiden insanlar, yalnız tanrılara ibadet ocakları olan tapınaklar kurarlardı. İskenderiye'deyse muazzam bir bilim ocağı kurulmuştu.

Burada, hükümdarın çağrısıyla birçok şehirden İskenderiye'ye gelmiş olan bilim adamları yaşarlardı. Bunlar bilimden başka hiçbir şeyle uğraşmazlardı. Çalışmaları, gezi ve deney yapmaları için gereken her şeyi hükümdar hazinesinden alırlardı.

Bilim adamları, her gün öğle yemeğini bir arada yer, sonra da bilim konuşmaları başlardı.

Mısır hükümdarları güçlü devlet adamlarıydı. Bilginin kuvvet olduğunu bilirlerdi. Matematikle mekaniğin kale inşasında, savaş araçları ve gemi yapımında; astronominin denizcilikte, hekimliğin insanları tedavide gerekli olduğunu iyi bilirlerdi.

Ptolemaios hanedanından hükümdarlar, bilim adamlarından, şairlerden, filozoflardan armağan esirgemezlerdi. Çünkü bilim adamları, onların savaş güçlerini artırır, servetlerini çoğaltır; şairler onları över; filozoflar, hükümdarlara iktidarı tanrıların verdiğini ispata çalışırlardı.

Önceleri, felsefeyle doğa bilimi bir bütündü. İlk Yunan filozofları, aynı zamanda doğayı inceleyen birer araştırıcıydı.

İskenderiye'de bilimle felsefenin yolları artık ayrılmıştı.

Filozoflar hâlâ felsefeyi "bilimlerin üstünde bir bilim" sayarlardı. Ama buna hakları yoktu. Bunlar, hayattan ayrılarak gerçeği sonuna kadar kavramaya çalışırlardı. Dünyayı kavramanın, ayrı ayrı insanların değil, sayısız kuşakların işi olduğunu anlamazlardı. Bilimi, kendi şemalarına sıkıştırmaya çabalarlardı. Bu, bilimin ilerlemesini engellerdi.

Astronomi, mekanik ve öbür doğa bilimleri gelişirken, felsefe İskenderiye'de gittikçe geriliyordu.

Buradaki filozofların çoğu Platoncuydu. Platon sağ olsaydı, memnun olurdu. Çünkü Ptolemaiosçular onu, Atinalılardan daha iyi takdir etmişlerdi.

Demokritosçularaysa İskenderiye'de şüpheyle bakılırdı. Demokritos'un İskenderiye kitaplığındaki kitapları tozlar içindeydi, kimse bunları okumazdı.

Bazı fizikçi ya da matematikçiler, bir teoremi çözmek ya da bir doğa olayını izah etmek için Demokritos'u hatırlarlardı. Bu gizlice olurdu. Çünkü iktidardakiler ve muzeumun yüksek koruyucuları, tanrısız ve eşitlikten yana olan Demokritos'tan hoşlanmazlardı.

Muzeum, kurucularının tasarısına göre, dev ölçülerde büyütülmüş bir Platon Akademia'sıydı. Fakat ne Platon'un Akademia'sına ne de Aristoteles'in lisesine benzerdi.

Lisede bilim adamları okur, gözetlemelerde bulunurlar, teoriyi pratiğe indirmezlerdi.

Muzeumdaysa insanlar, yalnız kafayla değil, elle de çalışırlardı. Ölçer, tartar, bir şeyler kaynatır, karıştırır, eritirlerdi.

Burada yalnız kitap tomarları değil, çeşitli aletler de vardı. Astronomlar, göğe sadece bakmazlar, bu aletlerle astronomik ölçmelerde bulunurlardı.

Yuvarlak mermer bir sütun üzerinde, iki bronz halkadan "armilla" denen bir alet dururdu.

Ötede "kuadrant" denen bir mermer duvar vardı ki, bundan dairenin dörtte biri kesilip çıkarılmıştı. Başka bir yerde de "armilla küresi" dururdu. Bundaki dört bronz halka, dönerek yıldızların hareketini taklit ederdi. Bir de "yıldız yakalayıcısı" denen "ustrulap" vardı. Gökteki yıldızlar bununla "yakalanır" ve yerleri tespit edilirdi.

Muzeum'da bilimsel araştırma yapanlar, çok eski zamanlarda yasak sayılan şeylerle uğraşmaya da cesaret ederlerdi.

Kütüphanede bilim adamları, İlyada'yla Odysseia'da, aslına uymayan mısralar olduğu düşüncesiyle, bizzat Homeros'u da düzeltirlerdi. Bazıları, Homeros'un yaşamış olup olmadığından bile şüphe ederlerdi.

Anatomi salonunda, Herofilos adlı hekim, kutsallığa saygısızlıkla suçlanmaktan korkmaksızın insan cesetlerini teşrih ederdi. Böylece, düşünce organının, eskiden sanıldığı gibi kalp olmayıp beyin olduğunu, damarların havayla değil, kanla dolu bulunduklarını açıklamıştı.

Daha Empedokles zamanında Krotonlu hekim Alkmeon, hayvanın hareketlerini beynin yönettiğini sezmişti. Fakat Alkmeon, yalnız hayvanları teşrih ederdi. Herofilos ise eski yasakları çiğneyerek insan vücudunun da otopsisini yapmıştı. Mısır'da bu cesareti göstermek, Yunanistan'a kıyasla daha kolaydı. Çünkü Mısırlılar öteden beri ölüleri mumyalamakla uğraşırlardı.

Laboratuvarsa, eğri birtakım boruların birleştiği acayip bakır kazan ve kürelerle donatılmıştı.

İskenderiye muzeumu, tecrübeye dayanan bir bilim kalesiydi. Filozoflar üç yüz yıl boyunca doğa üstüne kafa yormamış olsalardı bilim olmazdı.

Binyıllar boyunca çömlekçiler, camcılar, demirciler ve bakırcılar atölyelerinde, tezgâhlarında çalışmamış olsalardı, yine bilim olmazdı.

Kafa ve El

El, binyıllar boyunca kafaya hocalık etmişti. Eller, gittikçe daha ustalaşmış, kafa gittikçe daha akıllanmıştı. Ustalık, aklı geliştirmişti. Kafa akıllandıkça da, ellerin yaptığı işe daha çok karışmaya başlamıştı.

Eller büyük bir taş bloku kaldıramazdı. Oysa, tapınak ya da piramit yapmak için blokları kaldırmak gerekti.

İşte kafa ellere, blokun altına bir manivela sokmayı emretmişti.

Manivela, bloku yerinden ancak oynatabilirdi. Ya yukarı nasıl kaldırmalıydı?

Kafa işe yine karışarak eğik düzlemi bulmuştu. Yuvarlamak, sürüklemekten daha kolay olduğu için, taş blokun altına yuvarlak ağaç kütükleri sokulmasını tavsiye etmişti.

Ağır yükleri kaldırmak için eğik düzlem yapmak çok emek isteyen işti.

Kafa, meseleye daha kolay bir çözüm yolu buldu. Makara yapmayı düşündü. Ekseni etrafında dönen ve çevresi bir ipin oturabileceği şekilde oyuk olan makaraya ip geçirilince yükler daha kolay kaldırılabilirdi. Kendi kendine hareket eden ikinci bir makaraya da ağırlık asıldığında iki el, önceleri dört elin güç kaldırabildiği yükü kaldırabiliyordu.

Bu da biraz gelişmiş ve elle yük arasına üç, dört hatta beş makara yerleştirilmişti.

Makaraların sayısı arttıkça insanın gücü de artıyordu. Artık ancak bir devin kaldırabileceği yükü bile kolayca kaldırabiliyordu.

Kafa ellere yardım ediyordu. Ama eller kafayı rahat bırakmıyor, yeni yeni işler istiyorlardı ondan.

Tarlaları sulamak için ırmaktan suyu elle çıkarmak zordu. Ve kafa, ırmaktan suyu uzun bir kaldıraçla çıkaran çıkrığı yapmayı düşündü.

Suya gittikçe daha çok ihtiyaç duyuluyordu.

Derken bocurgat belirdi. Bu, manivelayla döndürülen ve döndürüldükçe, su dolu kovanın bulunduğu urganı kendi üzerine saran bir dolaptı.

Bocurgatlı kuyu, çıkrıklı kuyu! Bunlar mükemmel birer buluştu. Bunlar binlerce yıl yaşayarak, ellere yardım edecekti.

Suya ihtiyaç daha da artıyordu. İşler gittikçe yığılıyordu. İhtiyaç, insanlara akıl öğretiyordu.

Kafa, hiç elsiz de olamaz mı diye düşünmeye başlamıştı. İnsan için, öteden beri yük taşımaya alışmış olan dört ayaklı yardımcılar aklına geldi. Bocurgatın manivelası uzatılarak,

dolaba at koşuldu. Beygir dönerek yürür ve bir dişliyi, dişli de, ucunda bir kova bulunan ipi saran mili çevirirdi.

Beygir bacaklarının yapabileceği işten kurtulmuş olan insan elinin daha ince işlerle uğraşması, yani miller, tekerlek dişlileri yapması gerekmişti.

Kafa gittikçe dah zor problemleri çözüyor, ellere ise gittikçe daha ince ve zor işler düşüyordu.

Irmaktan suyu beygirle çıkartan insan, atsız da olmaz mı diye düşünmeye başlamıştı. Suyu, ırmak kendisi çıkartıp tarlalara akıtamaz mıydı?

Ellere yeni güç bir görev verilmişti: Öyle bir çark yapıp ırmağa indirmeliydi ki, ırmak suyu kendisi çıkarabilsin.

Irmak akarken çarkın kanatlarına rastlayıp bunları itiyor. Çark dönüyor, altındaki kovalara su doluyor, kovalar dönerek yukarı çıkınca da su, bir oluğa dökülüyordu. İnsana gereken de buydu zaten.

Böylece, ırmak tarlaları kendiliğinden suluyor ve tarlalarda tahıl yetiştiriyordu. Güzün ürünü toplama zamanı gelince harman yapılıyor, yani başaklar dövülerek taneler ayrılıyordu. Bunları öğütmek gerekiyordu.

Önceleri tahıl, küçük değirmenlerde elle öğütülürdü. Bir köylü ailesini doyurmak için fırınlara birdenbire çok un gerekince, büyük değirmenlere ve ağır değirmen taşlarına ihtiyaç duyuldu.

Böyle bir değirmen taşı, elle yerinden oynatılamazdı.

Ve kafa yeniden düşünmeye başladı.

İnsanlar yeniden o zamana kadar birçok işte denenmiş olan manivelaya başvurdular. Uzun bir manivelayı, iki değil, dört, altı, hatta sekiz el birden çevirebilirdi.

Köleler, göğüslerini manivelaya dayayarak, daire şeklinde döne döne ağır değirmen taşlarını çeviriyorlardı.

Değirmen taşları gittikçe büyüyordu. Artık bunları sekiz el bile çeviremiyordu. İnsanlar bu kez de, elsiz olmaz mı diye düşünmeye başladılar.

Yine at akla geldi. Manivelaya at koşuldu. At, uslu uslu dönerek unu öğütüyor, insan ellerineyse atı yalnız kamçılamak kalıyordu.

Değirmen taşları daha da büyüyordu. Artık üç at bile bunları döndüremez olmuştu. İnsan attan da güçlü bir yardımcı bulmuş değil miydi? Irmağı kendisine hizmet ettirmemiş miydi?

İnsan su dolabının kovalarını çıkarıp yalnız kanatları bıraktı. Irmak, çarkı itiyor, çark bir mili, mil de, üzerine değirmen taşının oturmuş olduğu mili döndürüyordu.

Mesele bir Rus masalında olduğu gibi cereyan ediyordu, yani torunun büyükanneye, büyükannenin dedeye yardım edip bir turpu çıkardıkları gibi ağır yuvarlak değirmen taşları da dönmeye başlıyorlardı.

İlk su değirmenlerinin işlemeye başlaması, insanlar için ne büyük bir bayram olmuştu!

Su, köpüre köpüre çarka çarpıyor, un tozundan değirmen taşının üzerinde beyaz bulutlar yükseliyordu. Dişlerin gıcırtısı, suyun neşeli seslerine karışıyordu.

Bunu işiten kadınlar sevinç içindeydiler. Bu neşeli sesler onlara, el değirmenlerinin kederli gıcırtısından hoş geliyordu.

Ozanlar, su dolabına şiirler düzüyorlardı:

"Elleriniz dinlensin kadınlar! Rahat uyuyun. Varsın horoz, tan yeri ağarıyor diye bildirerek sizi istediği kadar uyandırmaya çalışsın. İşinizi artık su görecek."

İnsanlar, kendi ağır işlerini değirmenin yaptığına seviniyorlardı. Ama ne sihirli bir şey yarattıklarının farkında oldukları şüpheliydi. Su değirmeninin yüzlerce makineye model olabileceğini, bunların yalnız un öğütmekle kalmayıp de-

mir döveceklerini, maden çıkaracaklarını, bez dokuyacaklarını nasıl tahmin edebilirlerdi? Bu makineler, daha sonraları insanın işini görecek, onu giydirip doyuracak, havada ve yerde taşıyacaklardı.

Bununla beraber eski çağda, geleceğin makinesini hayalinde kurmuş olan bir adam vardı.

Bu Aristoteles'ti.

Aristoteles şunları yazar: "Eğer her iş aleti, Daidalos'un* yaptığı kendi kendilerine hareket eden aletler gibi, bir emir üzerine ya da kendi arzusuyla kendi işini yapabilse, sözgelimi dokuma tezgâhının mekikleri kendi kendine dokuyabilseler, o zaman ustaya çırak, efendiye köle gerekmezdi."

İnsanlar çok eski zamandan beri, büyülü şeyler hayal ediyorlardı. Halklar, büyülü şeyler hakkında masallar yaratmıştı.

Rusya'da, sihirli sofra örtüsü, kendiliğinden kesen balta, uçan halı hakkında masallar var. Yunanistan'daysa, kendini efsanevi Daidalos ustanın soyundan saymayan tek bir demirci yoktu.

Yunanlılar baltayı, bıçkıyı, gemi direğini, yelkeni ilk bulanın Daidalos olduğunu söylerlerdi. Girit Adası'ndaki labirenti de o yapmıştı. Daidalos, balmumuyla kartal tüylerinden kanat yapmış ve oğlu İkarus'la birlikte uçmuştu. Fakat İkarus, çok yükseklere çıkmış, güneş balmumunu eritmiş, kanatlar dağılmış, İkarus da denize düşmüştü.

Daidalos, kendi kendine hareket eden birçok olağanüstü şey daha yapmıştı.

İnsanlar yalnız masal anlatmakla kalmıyor, büyülü şeyler yaratmaya da çalışıyorlardı.

İnsanlara, tarlaları sulamak, yük kaldırmak, kaleleri kuşatmak için ağaçtan, taştan, demirden, uysal yardımcılar lazımdı.

* Daidalos, komedi yazarı Philippe'nin bir kahramanıdır. Kendi heykellerini hareket geçirebilmek için bedenin her tarafına yayılmış olan kanallara cıva döker.

Daidalos gibiler çoğalıyordu.

Kendilerini, efsanevi ustanın torunları sayanlar, artık yalnız demirciler, marangozlar, heykeltıraşlar, değildi.

Syrakuzai'de, İskenderiye'de, ellerinden her iş gelen ustalar vardı.

Bir yapıya ağır taş blokları kaldırmak gerekirse, makaraları bileşik bir mekanizma halinde birleştirebilen "palanga ustası"nı çağırırlardı.

Su değirmenlerini, büyük derinliklerden su çekme tesislerini "makine ustaları", demir ve taş gülleleri uzağa atan mancınıkları da "mancınık ustaları" yaparlardı.

"Harika ustaları" da vardı.

İskenderiye tapınaklarında kapılar otomatik olarak açılırdı. Bir bronz kâhin heykeli, tören kürsüsünde ateşi yakar ve tanrılara şarap sunardı. Bayram günlerinde, madeni bir ses, duacıları tapınağa çağırırdı.

Bunlar hep "harika ustaları"nın işiydi.

Mekanikle yalnız ustalar uğraşmazlardı.

Daha Platon Güney İtalya'dayken, Tarentli bir Pythagorasçı olan arkadaşı Archytas, makaraların özelliklerini incelemişti. Aristoteles ya da öğrencilerinden biri mekaniğe dair bir kitap yazmıştı. Bu kitapta, manivela, palanga, terazi ve dişliler söz konusuydu.

Yine aynı kitapta, bir dişli döndürülünce, ikinci ve üçüncü dişlilerin de dönebileceği söyleniyordu.

Syrakuzai'de, bir matematikçi ve mühendis olan Arşimet, yalnız yapı işlerinde ve savaşta kullanılan araçlar yapmakla kalmamış, mekanikteki yasaları da açıklamıştı.

Ünlü İskenderiyeli mekanikçi Heron, otomatlar yapmış ve "hava, ateş, su, toprak sayesinde, hayatta bize faydalı olan çeşitli, şaşılacak makineler yapımına dair" kitaplar yazmıştı.

Kitaplarından birine Heron şöyle başlar: "Filozoflar ve mekanikçiler, hava ve su sanatıyla uğraşılmasına yüksek bir

değer verirlerdi. Mekanikçiler bu işi, suyun gücü ve kudreti için, filozoflar da, sanatların bizzat özü için takdir ederlerdi."

Böylece, mekanikçilerin emeği bilimi, bilim de çalışmaları ilerletiyordu.

Eski zamanlarda Babil'le Mısır'da, bilimin doğmasına insan emeği ve tecrübesi sebep olmuştu.

Bilim Yunanistan'da gelişti. Demokritos ve Aristoteles, bilimi o zamana kadar görülmemiş bir seviyeye yükselttiler.

Yüzyıllar sonra bilim eski yurduna, Mısır'a döndü. Mısır'ın İskenderiye şehrinde, tecrübeye dayanan bilimin gelişmesi, Yunanistan'a nisbetle daha kolaydı.

Maden ocaklarında, demirhanelerde, yapılarda özgür insanların yerini köleler alalı, Atina'da emek hor görülmeye, köle işi sayılmaya başlamıştı.

İskenderiye'deyse iş buraya kadar varmamıştı. Orada atölyelerde özgür zanaatçılar, oğullarıyla ve ücretli işçilerle çalışıyorlardı.

İskenderiye'de kimsenin boş durmadığı söylenirdi. Kimi cam yapar, kimi papirüs hazırlar, kimi de keten bez dokurdu. Herkesin herhangi bir sanatta tecrübesi vardı. Topallarla körler bile kendilerine iş bulur, kuvvetten düşmüş olanlar bile işsiz kalmazdı.

Böyle olunca, bilim adamlarının bile elle çalışmalarında şaşılacak ne vardı.

Muzeum bir bilim ocağıydı. Daha çok bir atölyeye benzerdi. Kaldı ki, tek bir atölye değil, başlı başına bir bilim sitesiydi. Bir yerde fizikçiler, ötede astronomlar, başka bir yerde de mekanikçiler çalışırlardı. Bilim gelişmişti. Aristoteles'inki gibi bir kafaya bile sığmaz olmuştu. Aristoteles serpilip gelişen bilim imparatorluğunu mirasçıları arasında bölmek zorunda kalmıştı. Muzeumdaysa bilimlerin bu bölünme işi daha da ileri gitti. Her şey bir kafaya sığmaz, bir çift el de her

şeyi beceremezdi. Muzeumda, binlerce öğrenci hocaların yönetimi altında coğrafya, astronomi, tarih, mekanik, matematik, felsefe öğrenirlerdi ve bunlar o zamanki bilimlerin tümüydü. Eukleides (Öklid) burada ders vermiş, Arşimet matematiği burada öğrenmişti.

Hükümdarlar bile okumak için buraya gelirlerdi. Hükümdar Ptolemaios, Öklid'den matematik öğrenmek için kolay bir yol göstermesini rica etmiş, Öklid de: "Matematikte hükümdarlar için ayrı bir yol yoktur" demişti.

Bilgelerin Yolu

Aristoteles öğrencilerini lisenin iki yanı ağaçlı yollarından, bilgiler yolundan uzaklara götürürdü.

İskenderiyeli bilim adamları daha da uzaklara gitmişlerdi.

Bilge kişilerin yolu kendilerini dağların tepelerine götürmüştü. Bu yol, yeryuvarlağını bir kuşak gibi sarmış sonra da Ay'a, Güneş'e ve yıldızlara uzanmıştı.

Bir zamanlar insanlar, dağları göklere değer sanırlardı. Olympos Dağı'nın bulutlu tepelerinde tanrıların oturduğu, Prometheus'un Kafkas Dağları'nda bir kayaya çivilendiği söylenirdi. Bu kaya o kadar yüksekti ki, güneş battıktan sonra bile, dört saat daha gökte parlardı.

Dağların yüksekliğini kim ölçebilecekti? Karlı tepelere erişebilecek bir dev bulunacak mıydı?

Böyle bir dev bulundu.

İskenderiyeli bilgin Erathosthenes, acayip aletlerle açıları ölçüyor, üçgenleri çiziyor, papirüs tomarlarını işaretlerle dolduruyordu.

Erathosthenes, hiçbir dağa tırmanmadan, bunların yüksekliklerini yerden öğrenmişti.

Aristoteles'in öğrencilerinden Dikaiarkhos'un, daha önce bulmuş olduğu bu usulü Erathosthenes de biliyordu. Dika-

iarkhos'un hesaplarını sonuna kadar ilerleterek, dağların pek o kadar yüksek olmadığını öğrenmişti. Bunlar, ağaç kabuğu gibi pürtüklü olan yeryuvarlağının üzerinde birer tümsekcikti.

Ya yeryuvarlağı?

Bunu kim dolaşacak, kim kucaklayacaktı?

En cesur denizciler bile, dünyayı dolaşmayı akıllarından dahi geçiremezdi.

Erathosthenes, yeryüzünün böyle büyük bir yolculuğa çıkmadan da ölçülebileceğini bilirdi. Bunun için İskenderiye'den Siyena'ya gitmek yeterdi. Güneş, Siyena üzerinde doruktayken, İskenderiye üzerinde doruktan, dairenin ellide biri kadar uzaktır. Siyena'yla İskenderiye arasındaki mesafe beş bin stadiondur. Dairenin ellide biri beş bin stadion olduğuna göre, demek bütün daire iki yüz elli bin stadiondu.

Böylece insan, gözle görmediği şeyleri bile ölçmenin yollarını bulmuştu. Yeryuvarlağının büyüklüğünü öğrenmek için güneşe bakmıştı.

İki yüz elli bin stadion! İskenderiyeli coğrafyacılar, bu dairenin ancak Herakles sütunlarından İtalya'ya, İtalya'dan Yunanistan'a, Yunanistan'dan da Ganj Irmağı'nın ağzına kadar uzanan dörtte birinin yerleşik olduğunu söylerlerdi.

Ya "Öykümenin", yani yerleşik yerin ötesinde ne vardı?

Bazıları ta Hindistan'a kadar, yalnız daire olduğunu düşünürdü. Bazıları Okyanusta, gökyüzünün daima masmavi ve insanların hâlâ Altın Çağ'da yaşadığı Mutlu adalar olduğuna inanırlardı.

Yol dünyadan, deniz ve dağlardan dosdoğru gökyüzüne, Ay'a ve Güneş'e gidiyordu.

Kim bu yoldan yürüyüp Ay'a kadar kaç adım olduğunu ve Güneş'in ne kadar büyük olduğunu söyleyebilecek?

Bilim adamları, gözlemevlerinden ayrılmaksızın yine yola çıkmışlardı. Bu dünya sakinlerinde, göğü ölçmek için aletler vardı.

İşte gözlemevlerinde, aletlerden birinin önünde, hareketsiz bir astronom duruyor. Eli yavaşça bronz halkayı çeviriyor, gözleri dereceleri sayıyor.

Bu, Samoslu Aristarkhos'tur. Aristarkhos, bilim alanında Aristoteles'in torununun torunudur. Aralarında yüz yıl vardır. Aristoteles, Theophrastos'un öğretmeniydi. Theophrastos Straton'a, Straton da Aristarkhos'a hocalık etmişti. Bilim tartışmalarla meydana geliyordu. Öğrenci sık sık hocasına karşı duruyordu.

Aristoteles Platon'la tartışmıştı.

Straton, Aristoteles'in görüşlerini reddedip Demokritos'un öğretisini kabul etmişti.

Straton'un öğrencisi Aristarkhos'sa daha ateşli bir Demokritosçuydu. Demokritos gibi o da, dünyaların sayısız olduğuna inanır ve dünyamızın evrene kıyasla bir nokta kadar küçük olduğunu söylerdi.

Aristarkhos, gece gündüz gökyüzünde dolaşır, yıldızlardan sayılara geçer, sayılardan da yine yıldızlara dönerdi. Ay'a ve Güneş'e kadar yolu ölçmüş ve Güneş'in bizden, Ay'la aramızdaki mesafeden kaç misli daha uzak olduğunu öğrenmişti. Aristarkhos, Güneş'i dolaşmış, sonra onu da ölçmek için Ay'a yönelmişti.

Aristarkhos'un hesapları, henüz tam doğru değildi. Ay'a olan mesafeyi, hemen hemen doğru olarak tespit etmiş, fakat Güneş kendisine, olduğundan daha yakın görünmüştü. Hesaplarına göre, Ay çok daha büyük, güneşse çok daha küçüktü. Ama o zamanki yarım yamalak ölçü aletleriyle hesaplarda tam isabet olabilir miydi?

İnsan, daha ilk defa göğü ölçmeyi deniyordu.

Aristarkhos, enine boyuna ölçtüğü gök evini, artık bir misafir gibi değil, o evin sahibiymiş gibi gözden geçiriyordu. Hatta planını bile çizmişti bu evin. Ve evrenin merkezinde Dünya'nın değil, Güneş'in bulunduğunu gittikçe daha açık bir şekilde anlıyordu. Pervanelerin lamba etrafında döndükleri gibi, gezegenler de Güneş'in etrafında dönüyorlardı. Ve Dünya, bu gezegenlerden ancak biriydi.

Bu, evrenin krokisini birden basitleştirmişti. Gezegenlerin karışık hareketlerini izah etmek için uydurulmuş olan birçok gök kubbesine artık lüzum kalmamıştı.

Aristarkhos, kendi öğretisini insanların kolay kolay kabul edemeyeceklerini, bunun için aradan yıllar geçeceğini biliyordu. Çünkü insanlar, dünyanın evrenin ortasında bulunduğu fikrine alışmışlardı. Dünya'nın, Güneş Sistemi'ndeki, gezegenlerden biri olduğunu nasıl kabul edebilirlerdi.

Böylece Dünya, bir sporcunun attığı gülle gibi evrenin merkezinden çıkıverip yerine Güneş geçmişti.

Fakat astronomlar, bu gerçeğin lafını bile işitmek istemiyorlardı. Böyle olsaydı; diyorlardı, bir gemide giderken ağaçların ve dağların uzaklaştıkları gibi yıldızlar da dünyadan uzaklaşırlardı.

Aristarkhos şöyle itiraz ediyordu: Yıldızlar o kadar uzaklardalar ki, onların yer değiştirmelerini fark edemeyiz. Sözgelimi, yalnız birkaç adım gerilediğimiz zaman, uzaktaki dağlar bizden uzaklaşıyor gibi görünüyor mu?

Aristarkhos'un delilleri kimseyi kandıramıyordu. Antik dünyanın bu Kopernik'i (Copernicus), dünyaya çok erken gelmişti. Anaksagoras'ı, Sokrates'i, Demokritos'u, Aristoteles'i suçladıkları gibi Aristarkhos'u da suçladılar.

Aradan yıllar, yüzyıllar geçti. Aristarkhos'un öğretisiyse insanlara şimdi bile çok yeni ve cesurca görünür.

Yine İskenderiye'de MS II. yy.'da Klaudius Ptolemaios adlı bir bilgin, yer ve gök hakkında on üç ciltlik büyük bir eser yazmış ve buna, Yuna ve Ren ırmaklarından Hindistan ve Çin'e kadar uzanan dünyanın bir haritasını da eklemiştir.

Ayrıca yıldızların da bir listesini yapıp ayrı ayrı her birinin yerini göstermiştir.

Ptolemaios, evrenin krokisini yeniden çizmiş ve bir hayli düşünmüştü: İyi ama dünyayı ne yapmalı, nereye yerleştirmeliydi?

Aristarkhos öleli yüzyıllar geçtiği halde Ptolemaios onunla tartışmaya devam ediyordu.

Aristarkhos'un fikirlerine karşı yeni yeni itirazlar bulunuyordu.

Ptolemaios şöyle diyordu: Dünya, yerinde durmayıp hareket etseydi bulutlar geride kalır ve gökyüzünün bir yanında toplanırdı. Yukarı atılan bir taş, altındaki dünya biraz kaymış olacağına göre atıldığı yerden biraz öteye düşerdi.

Ptolemaios, yeryüzündeki her şeyin onunla birlikte hareket ettiğini ve geri kalamadıkları gibi duramadıklarını da bilmezdi.

Ptolemaios, Aristarkhos'a karşı birçok delil daha ileri sürerek şu sonuca varır: Dünyanın yerinde durduğunu düşünmek daha basittir.

Ne var ki, ölüler itiraz edemeyecekleri için, Aristarkhos da itiraz edemez. Ama yıldızlar Aristarkhos'u savunur.

Muzeum'un Gözlemevi'nde, astronomlar her gece gezegenlerin hareketlerini gözetler, bunların bir ileri, bir geri gittiklerini görürler. Aristarkhos'un fikriyle bunu anlamak kolay. Ptolemaios'un düşünmesiyle ise izahı imkânsız.

Ptolemaios görüşlerinde ısrar eder. Gezegenlerle tartışmaya girişir. Sırf yeryuvarlağı bulunduğu yerde hareketsiz dursun diye, gezegenlere gökyüzünde karışık şekiller çizdirmek lüzumunu duyar.

Ay'ı, dünyanın etrafında değil, mevcut olmayan bir nokta etrafında döndürür. Bu noktayı da, merkezi dünyanınkiyle bir olmayan bir dairede hareket ettirir.

Gezegenler için, daha acaip bir mekanizma uydurur. Ama yeni gözlemleri eski görüşlerin çerçevesine sığdırmak pek o kadar kolay değildir.

Şu soru astronomların hep kafasını kurcaladı: "Yıldızlar gerçekten pek uzaktalar mı?", "Evreni kim ölçebilecek?"

Bu meseleyi çözme işini, İskenderiye bilim ocağında yetişmiş olanlardan Arşimet üzerine aldı.

Arşimet, Sicilya'nın Syrakuzai şehrinde yaşardı. Evrenin büyüklüğüne dair yazdığı eseri Syrakuzai hükümdarı Gelon'a adamıştı.

Eserin adı *Kum Tanelerinin Sayısına Dair*'di.

İnsanlar kum taneciklerini en küçük ölçü sayarlardı. Evrene ne kadar kum taneciği sığabileceğini ölçmeye uğraşmış olan Arşimet şunları yazmıştı:

"Ey Kral Gelon, kum taneciklerinin sayısız olduğunu sanan insanlar vardır. Syrakuzai'de ya da Sicilya'daki kumları değil, üzerinde insanın yaşadığı ve yaşamadığı, bütün kıtaları kastediyorum."

Arşimet, yalnız dünyaya değil, bütün evrene sığabilecek kum taneciklerinin de hesaplanabilir olduğunu ispat etmişti.

Arşimet daha, hâlâ dünyanın sınırının yıldızlar kubbesi olduğunu düşünürdü. Ve hesaplarına göre, yıldızlar kubbesi on milyar stadion uzaktaydı. Evreneyse o kadar çok kum taneciği sığabilirdi ki, bunların sayısı altmış üç sıfırlı bir rakamı bulurdu.

Muazzam bir sayıydı bu. Sonsuzluğun yanında ne önemi vardı?

Bir zaman gelecekti, insanlar bakışlarıyla öylesine uzaklara dalabileceklerdi ki, en hızlı yolcunun, yani ışığın bile böy-

le bir yolu geçmesi için milyonlarca yıl gerekecekti. İnsanlar, galaksimizin ötesinde başka galaksiler bulacak, yine de karşılarında hep sonsuzluk uzanacaktı.

Arşimet'in, ölçülemeyecek kadar büyük bir evreni düşünmesi zordu. O, gökyüzünü daha yer ölçüleriyle ölçüyordu. Böyle olmakla beraber, Arşimet dünyayı yıldızlardan ayıran mesafenin ne kadar büyük olduğunu artık biliyordu.

Arşimet Yasası

Bir yanda kum taneciği, öte yanda dağ. Bir zamanlar insan, böyle küçük ve dar bir dünyada yaşamıştı. Derken başının üzerindeki gök, on milyar stadion yükseldi. Kum taneciğinin de başlı başına bir dünya olduğu anlaşıldı.

Arşimet, Demokritos'un gözle görülmez zerrecikler hakkındaki öğretisini bilirdi. Ve zerreciklerin bağlı oldukları yasaları anlayabilmek için, küçük dünyanın kapısını çalmıştı.

Bu kapıları açmak pek de kolay değildi.

Kum taneciği, taşın içine nasıl sokulmalıydı? Orada zerrecikler birbirine sımsıkı bağlı değiller miydi? Ancak ağır bir çekiç, taşı parçalara ayrılmaya zorlayabilirdi.

Suya girmek daha kolaydı. Suda oynak ve hızlı zerrecikleri, el bile kolayca ayırabilirdi.

Arşimet, su âlemini inceliyordu. Ve bu âlemin, kendine özgü yasaları olduğunu gittikçe daha iyi anlıyordu.

Ağırlıksız cisimlerin olabileceği harikalar âlemine girmek için, uzaklara gitmeye gerek yoktu, elini su dolu bir kaba bırakmak yeterdi.

Bu olağanüstü âlemde her şey, ağırlığından bir şey kaybediyordu. Bazıları batacak yerde suyun yüzüne çıkıyor, bazıları suyun ortasında kalıyor ve yalnız en ağır cisimler dibe çöküyordu.

Arşimet, dünyadaki bütün cisimlerin, görülmeyen zerreciklerden meydana geldiğini bilmeseydi, bu olayları zor anlardı.

Arşimet, suyun neden içinde bulunduğu kabın şeklini aldığını anlamaya çalışıyordu. Kalabalığın insanlardan meydana geldiği gibi, suyun da zerreciklerden oluştuğunu düşünüyordu. Meydanı dolduran bir kalabalık, o meydanın şeklini almıyor muydu? Suyun da, bulunduğu kabın şeklini almasının sebebi aynı değil miydi?

Arşimet suya bir ağaç parçası batırıyor, niçin dalmadığını düşünüyordu. Su, zerreciklerden oluştuğuna göre, diyordu kendi kendine, herhalde üstteki zerreciklerin ağırlığı alta basıyor.

Suya daldırılan bir ağaç parçasının alt zerreciklere basıncı, suyunkinden zayıftır. Çünkü ağaç sudan hafiftir.

Denge bozuluyor. Şimdi aynı derinlikte birbirinden farklı basınç yapan zerrecikler toplanıyor.

Fazla basınçlı zerrecikler, az basınçlı zerreleri sıkıştırıyor. Bunlar da ağacı zorlayarak suyun üstüne atıyorlar.

Suya batırılan cismin ağırlığı, taşırdığı suyun, yani cismin hacmi kadar suyun ağırlığına eşit olunca denge kuruluyor.

Böylece Arşimet, cisimlerin yüzme olayı üstünde kafa yorarken, kendi adını taşıyan yasayı buluyor. Ve binlerce yıl sonra bu yasayı öğrenciler bile biliyor.

Arşimet, en zor matematik ve mekanik meselelerini çözüyor ve kendisinden çok daha önce, Demokritos'un bu meselelerden birçoğunu zaten çözmüş olduğunu görüyor.

Arşimet, İskenderiye'de yaşarken Demokritos'un adını işitirdi. Demokritos tanrısızlığıyla ünlüydü. Bilimsel tartışmalarda onun adını anmak, densizlik sayılırdı.

Syrakuzai'ye döndükten sonra Arşimet, Demokritos'un kitaplarını okumaya koyulmuş ve onlarda en zor mekanik ve matematik meselelerini çözebilecek anahtarı bulmuştu.

Bu anahtar, atomlara yani bölünmez zerreciklere dair bilgiydi.

Arşimet piramit, koni, küre ve silindir hacimlerinin Demokritos usulüyle kolayca hesaplandığını görmüştü. Bunun için cismi, küçük yassı dilimlere bölmeliydi. Bilindiği gibi, Demokritos'a göre, cisimler yüzeylerden, yüzeyler çizgilerden, çizgiler de noktalardan oluşurdu.

Arşimet İskenderiye'deki bilim ocağına, eski dostu Erathosthenes'e bir mektup yazmıştı.

Hükümdarın himayesi Erathosthenes için değer biçilmez bir şeydi. Tanrısız Demokritos'un düşmanıydı. Erathosthenes yalnız bir astronom ve filozof değil, aynı zamanda saraylıydı.

Arşimet bunu iyi bildiği halde, bilim için faydalı gördüğünü Erathosthenes'e söylemeyi kendisine borç saymıştı.

Arşimet şunları yazmıştı: "Ben seni ciddi bir bilgin ve seçkin bir filozof sayıyorum. Bunun için sana teoremlerin ispatında faydalı olan özel bir usulü izah etmek isterim. Bunu ilk kez olarak Demokritos teklif etmiştir. Ben bu usulü yazılı olarak anlatmayı kararlaştırdım. Çünkü bununla matematiğe oldukça önemli bir hizmette bulunacağıma inanmışımdır. Bu usulü inceleyecek olanlardan çoğunun, benim aklıma gelmeyen yeni teoremler bulabilecekleri kanısındayım."

Arşimet, muzeumdaki öbür bilim adamlarının da bu mektubu okuyacaklarını biliyordu. Bilim için tek başına bile herkese karşı koymaktan korkmazdı.

Arşimet, hep böyle davranmıştı.

Kum Taneciklerinin Hesaplanması adlı eserinde de, İskenderiyeli bilginler kurulunca reddedilen öğretiyi hesaplarına temel olarak almıştı.

Bakın o zaman ne yazmıştı:

"Samoslu Aristarkhos, bir sıra varsayımların bulunduğu bir eser yazmıştı. Dünyanın, zannettiğimizden kat kat büyük olduğu çıkıyor bu varsayımlardan. Çünkü Aristarkhos, yıldızların ve güneşin sabit olduğu, dünyanınsa güneşin etrafında döndüğü kanısındadır."

Böylece Demokritos'un yolu, antik dünyanın en büyük bilginleri Aristarkhos'la Arşimet'in yürüdüğü ana bilim yolu olmuştur.

Arşimet yalnız bilgin değildi, aynı zamanda mühendisti de.

Onun zamanında mühendislik zanaat sayılırdı.

Platon, dostu Archytas'ı, mekanikle uğraştığı için kınamıştı. Archytas, ağaçtan uçan bir güvercin yapmıştı. Platon'a göre bu, filozofa yaraşmaz bir işti.

Mekanik bir zanaattı, varsın bununla zanaatçılar uğraşsındı.

Arşimet, bunda da Platon'a ve taraftarlarına karşı koymuştu.

Mekaniği dakik bir bilim haline getirmek için çok emek vermişti.

İnsanlar mekaniğe şaşıyor, fakat anlamıyorlardı. Kaldıraç yardımıyla, az bir güçle yük kaldırmak onlara anlaşılmaz bir mucize, büyü gibi geliyordu. Hatta kaldıracın doğa yasalarına aykırı olarak işlediğini sanıyorlardı.

Arşimet'se kaldıraç yasalarını bularak, burada da doğaüstü yasaların değil, doğa yasalarının işlediğini gösterdi.

Arşimet, Archytas ve başka birçokları gibi, kendi kendine hareket eden oyuncaklar değil, gerçek makineler ve aletler yapıyordu. Bakırdan bir gökküresi yapmıştı. Bu gökküresini, suyla çalışan bir motor çeviriyordu. Gökküresi harekete geçince, Ay'ın sabahları yerini Güneş'e nasıl bıraktığı, Ay tutulurken dünyanın gölgesinin Ay'a nasıl düştüğü, gezen yıl-

dızların, yani gezegenlerin, gökte nasıl yer değiştirdikleri görülüyordu.

Arşimet İskenderiye'deyken, Mısır'da tarlaları sulamada kullanılan, "Arşimet burgusu"nu mükemmelleştirmişti. Daha sonraları Arşimet burgusu maden ocaklarında kullanılmıştı.

İspanya'da madenciler, sık sık yeraltı ırmaklarına rastlarlardı. Irmakların hızlı akıntılarına karşı, suları eğik hendeklere akıtarak savaşırlardı. Arşimet burgusu sayesinde madenciler, bütün suları çıkarıp derinliklerdeki ırmakları boşaltabilmişlerdi.

Arşimet, inşaatçılara yardım etmek için *Mesnetler Kitabı* adlı bir kitap yazmıştı. Bu kitabın yardımıyla, sütunların taşıyabilecekleri yük hesaplanabilirdi.

Her dülgerin gemi yapıp suya indirebildiği zamanlar geçmişe karışmıştı. Arşimet'in yaşadığı Syrakuzai'de balkonlu, koridorlu, jimnastik salonlu, bodrumlu ve hatta değirmenli, yüzer şehirler limana demirlemişlerdi. Geminin bordasında, bir şehrin kale duvarlarındaki gibi kuleler yükseliyordu. Böylesine büyük bir yüzen şehir yapabilmek için, usta olmak yetmiyordu, mühendis olmak gerekirdi.

Söylentiye göre, gemilerden biri o kadar büyük ve ağırmış ki, suya indirilememiş.

Bütün Syrakuzai halkı, gemiyi çekmeye koşulmuşsa da gemi yerinden oynamamış.

Arşimet'i yardıma çağırmışlar.

Arşimet için bu çözülmez bir iş değildi. Çünkü kaldıraç yasalarını kendisi bulmuştu. Onun, "Bana bir dayanak noktası verin, dünyayı yerinden oynatayım" sözünü herkes tekrar ederdi.

Arşimet, dev geminin etrafına bileşik bir kaldıraç ve makaralar sistemi kurmuş. Yüzlerce el, halatlara sarılmış ve ağır gemi, rahatça suya indirilmiş.

Yine söylentiye göre, bunu gören Syrakuzai hükümdarı Hieron; "Bundan sonra, Arşimet ne derse ona inanılmasını istiyorum!" diye bağırmış.

Bir zamanlar insanlar, dev Herakles'e, gök kubbeyi omuzlarında tutan Atlas'a dair masallar çıkarmışlardı.

Daha sonralarıysa, yarı tanrı devlet yerine bilim adamları, Herakles yerine Arşimet hakkında masallar anlatılmaya başlamıştı.

Bir gün Syrakuzai'de kuyumcular, hükümdara altından bir taç yaparlar.

Kuyumcuların, altının bir kısmını gizleyip yerine taca gümüş karıştırdıklarından şüphelenilir. Hükümdar, Arşimet'i çağırtıp:

– İşte tacım, der. Bunda ne kadar gümüş olduğunu anla, yalnız tacı bozma.

Arşimet, bu zor meseleyi çözebilmek için geceli gündüzlü düşünür. Herkes uyuduğu halde, bu mesele kendisine rahat vermez. Yemek yerken, gezinirken, hatta hamamda bile, aklı fikri hep bu meseledeydi.

Bir gün Arşimet'in hamamdan eve çırılçıplak koşarak sevinç içinde, "Eureka!", yani "Buldum!" diye bağırdığı söylenir.

Gerçekten de meselenin çözümünü bulmuştu.

Arşimet yavaş yavaş banyoya girdiği zaman, su banyonun kenarlarından taşar. Bu da kendisine, bir defa da tacı su dolu bir kaba batırmayı düşündürür. Taç suya batırılınca suyun bir kısmı taşar. Bunun üzerine aynı ağırlıkta bir altın külçesi bulup aynı şeyi tekrarlamayı düşünür. Eğer saf altının taşırdığı su tacınki kadarsa, demek taç saf altındandır. Fazlaysa, taca gümüş karıştırılmıştır. Çünkü gümüş, altından hafiftir.

Ve böyle de yapar.

Altına gümüş karıştırıldığı anlaşılır. Arşimet, her ikisinden de taşan suyu tartarak, taçta ne kadar gümüş olduğunu hesaplar.

Böylece, hırsızlık ortaya çıkar.

Herkes şaşar. En çok şaşan, hırsızlar olur. Çünkü bunlar çok usta kuyumcular oldukları için, dünyada kimsenin altına gümüş karıştırıldığının farkına varamayacağını düşünmüşlerdi.

Belki bu sadece bir hikâyedir. Bunu anlatan Syrakuzaililer, cahil insanlardı. Cahiller içinse, bir bilginin nasıl düşündüğünü anlamak zordur. Arşimet'ten söz açılınca, akıllarına hep banyo geldiği gibi, bir gün Newton'un sözü olduğunda da, ağaçtan düşen elmayı düşünecekler.

Bir bilginin hakkında böyle hikâyeler anlatıldığına göre insanlar bilimin gücüne, aklın kuvvetine inanıyorlar demektir.

Romalılar Syrakuzai'ye saldırdıkları zaman Arşimet, bilimin tüm gücünü düşmana karşı yöneltmişti.

Tarihçi Plutarkhos, bu münasebetle şunları anlatır:

Marcellus, ordusuyla Syrakuzai'ye doğru yürümüştü. Sekiz büyük geminin yan yana getirilip bağlanmasını emretmişti. Bunlara bir mancınık yerleştirerek, genişçe ve dikkatle yapılan hazırlıklara, bir de ününe güvenerek, Syrakuzai surlarına doğru yönelmişti.

Bütün bunlar Arşimet ve onun savaş araçları karşısında oyuncaktı...

Vaktiyle hükümdar Hieron, mekaniğin önemini anlayarak Arşimet'ten, hem savunma, hem de kuşatmada hücum için kullanılabilen çeşitli makineler ve tesisler yapmasını istemişti. Şimdi bu makineler Syrakuzaililerin işine yarayacaktı.

Romalılar şehri iki yandan kuşattıkları zaman, Syrakuzaililer korkmuşlardı. Çünkü böyle korkunç bir kuvvete direnilebileceğini hiç ummuyorlardı.

Tam o sırada Arşimet, savaş araçlarını harekete geçirmişti. Çeşitli oklar ve inanılmayacak kadar büyük taşlar, gürültüyle ve korkunç bir hızla düşman piyadesine doğru uçuyorlardı.

Bunların darbesine hiçbir şey dayanamıyordu. Düştükleri yeri yıkıp düşmanın saflarını bozuyorlardı.

Denizde duvarlardan ansızın eğri koçbaşlar havaya kalkıyordu. Bunlardan bazıları gemilere yukarıdan inip batırıyor, bazıları da demir pençeleriyle ya da leylek gagası gibi çengelleriyle gemileri burunlarından kaldırıp ters çevirerek batırıyorlardı.

Marcellus'un gemilere yerleştirdiği mancınık daha surlara yaklaşmadan, kaleden on talent ağırlığında bir taş atılmış, arkasından bir daha, bir daha. Taşlar korkunç bir gürültü ve kuvvetle mancınığa isabet ederek onu parçalamış, somunlarını, civatalarını darmadağın etmişlerdi.

Ne yapacağını şaşıran Marcellus, donanmasıyla hemen denize açılmayı kararlaştırıp piyadeye geri çekilme emrini vermişti.

Piyade bir hayli geri çekilmiş, ama oklar kendilerine ulaşarak ağır kayıplar verdirmişti.

Romalıların birçok gemisi tahrip edilmişti. Romalılarsa düşmana hiçbir zarar verememişlerdi. Çünkü Arşimet'in savaş araçlarının çoğu surları siper edinmişti.

Romalılar, fıçılar içinde gizlenmiş düşmana karşı savaşıyorlardı sanki, başlarına bela üstüne bela geldiği halde, düşmanı görmüyorlardı.

Marcellus, kendi mekanikçileriyle ve makinistleriyle alay ederek: "Yani" diyordu, "durduralım mı dövüşü bu dev matematikçiyle. Baksanıza, o deniz kıyısında rahatça oturmuş, gemilerimizi batırıyor ve bize bu kadar oku birden atarak yüz kollu devleri gölgede bırakıyor..."

Plutarkhos'un bu sözlerinde, bilime, yüz kolu olan dev Briareus'u gölgede bırakan matematikçiye ne büyük hayranlık var!

Arşimet'in gücünün, yalnız bilimden ileri gelmediğini Plutarkhos anlamıştı. Arşimet'in yüz değil, binlerce eli vardı. Şehri bütün halkla birlikte savunmuşlardı. Kendisini dev yapan da buydu.

Plutarkhos şöyle demişti: "Sanki Syrakuzaililer, Arşimet'in savaş makinelerinin yalnız bedeni, bunların hepsini harekete geçiren, yöneten ruh da, Arşimet'ti."

Gerçek bir Platoncu olan Plutarkhos, bedene değil de, ruha verir üstünlüğü: Her şeyi yöneten ruhtur, yani krallar, hükümdarlar, başbuğlar, filozoflar ve bilginler; halksa, ruha itaat eden bedenden başka bir şey değildir.

Arşimet'i halkından, tüm insanlıktan ayırmak mümkün mü?

Arşimet Syrakuzailiydi, şehirler kuran insanların torunuydu. Tarih bunların adlarını yazmamıştır. Oysa, Arşimet'in bu kadar aziinle savunduğu evler, sokaklar, rıhtımlar, gemiler, bağ ve bahçeler, hep onların çalışmalarıyla meydana getirilmişti.

Arşimet'in makinelerini yapan binlerce eldi. Arşimet'ten çok daha önce binlerce kafa, kaldıraçları, makaraları ve palangaları düşünmüştü.

Plutarkhos, hikâyesini bitirirken, Romalıların uzun bir ablukadan sonra ne yapıp yapıp Syrakuzai'yi ele geçirmelerini anlatır. Romalılara yardım eden ihanet olmuştu. Arşimet'in de bağlı olduğu halk partisine düşman olan zenginler Romalıları tutmuşlardı.

Romalılar şehre dalarak ele geçirdikleri herkesi kılıçtan geçirmişlerdi.

Eski bir mozayik resim, bu anı tespit etmiştir. Resimde Arşimet yatağa yanlamasına uzanmıştır. Önünde üç ayaklı

bir masa. Masada, üzerine kum serpilmiş bir tahta. Arşimet, bu kumların üzerinde geometrik resimler çizerken, başının üstünde Romalı askerin kılıcı. Askeri gören Arşimet'in "Dairelerime dokunma!" dediği söylenir.

Arşimet, kendini unutmuş, aklını fikrini hep bilime vermiştir.

Bilim, cahil Romalı askerlerin nesine gerekti!

Ve Arşimet, yaptığı resimlerin üzerine yüzüstü düşer.

Arşimet, dünyayı yerinden oynatabilirdi, ama bir kılıç darbesiyle öldürülmüştü.

Syrakuzai, Roma'ya bağlı bir şehir olmuştu. Arşimet'in, yurdunda adını bile unutturmak için Romalılar, ellerinden geleni yapmışlardı. Çünkü onu, kendi can düşmanları saymışlardı.

Romalı hatip ve devlet adamı Cicero, Arşimet'in mezarını nasıl aradığını şöyle anlatır:

"Sicilya'dayken, Syrakuzai'de, Arşimet'in mezarının nerede olduğu hakkında merakla bilgi topladım, fakat anlaşılan oralılar bu hususta o kadar az şey biliyorlardı ki, mezardan bir iz bile kalmadığını söylediler.

Araştırmalarıma devam ederek, sonunda Arşimet'in deve dikenleri arasındaki mezar taşını bulabildim. Elimdeki bilgiye göre, mezar taşına oyulmuş olması gereken birkaç mısra ve bunların üzerinde yine bulunması gereken küre ve silindir şekilleri, mezarı bulmama yardım etti.

Syrakuzai Kalesi'nin dışına çıkınca, mezarlarla kaplı bir boşluk çıktı önüme. Dikkatle etrafa bakarken, birden tepesi çalılıklar arasından yükselen küçük bir sütun ilişti gözüme. Aradığım küre ve silindir, bu sütunun üstüne çizilmişti.

Bana katılan Syrakuzaililere, bunun muhakkak Arşimet' in mezar taşı olduğunu söyledim.

Gerçekten de, dikenleri temizlemek üzere çağrılan insanlar işe başlar başlamaz, sütunun kaidesinde bir yazı gördük.

Mısraların bir kısmı okunabiliyordu, daha ötekileri zaman silmişti.

Yani bir zamanlar dünyaya nice bilim adamları veren ve ünlü Yunan şehirlerinden biri, en dahi yurttaşının nerede gömülü olduğunu bile bilmiyordu."

Romalılar, Syrakuzai'de Arşimet'in hatırasını bile silebilmişlerdi.

Yüzyıllar geçince, Romalı fatihlerin zaferleri de anıdan ibaret kaldı. Arşimet'in, insanlık için yaptıklarıysa kaybolmadı.

Arşimet'in kitapları, dostlarına yazdığı mektuplar, zamanımıza kadar kalmıştır.

Arşimet, matematik üstüne yazdığı eserlerinden birini, Dosipheus adlı bilim adamına gönderirken şunları yazmıştı: "Bu teoremler uzun zaman rahatımı kaçırmıştı. Çünkü bunları birkaç kez inceledim ve bunlarda birçok zorluk buldum."

Bu yorulmaz insan, güçlükleri yenmeyi bilirdi.

Arşimet, başka bir mektubunda, gelecek araştırıcılara yardım olsun diye, keşiflerini herkese bildirmeyi borç saydığını yazar.

Arşimet, bilimin ancak elden ele geçmekle gelişeceğini bilirdi.

Matematikçi Konon'un ölümüne acımıştı. "Sağ olsaydı, geometrinin sınırlarını muhakkak genişletirdi." demişti.

Arşimet, Konon'un başladıklarını bitirmeyi borç bilmiş, onun ispatsız bıraktığı teoremleri ispatlamıştı.

Arşimet'ten bize kalan kitaplar, kendi adını taşıyan yasalar hakkında anlatılan bütün hikâyelerden daha güzeldir. Arşimet, bir zamanlar sözünü ettiği o "geleceğin araştırıcı" larına şimdi bile yardım ediyor.

İnsanlar, bir gemi yaptıklarında, gemi inşaatçısı Arşimet'ten faydalanırlar. Onsuz ne bina kurulur, ne de makine yapılır. İnsan, hangi kaldıraca baksa, aklına Arşimet gelir.

İnsan, Cansıza Can Veriyor

Arşimet öldürülmüştür. Başka mühendis ve bilim adamları, onun büyük eserini devam ettiriyor, doğanın başıboş kuvvetlerini yönetmeyi öğreniyorlar.

Bilim adamlarının eserlerinde, ilk su değirmenlerinin tasvirine rastlıyoruz.

Suya başka bir görev daha yüklüyor insanlar. Bir tulumbanın iki bronz silindirinde pistonlar bir aşağı bir yukarı gidip geliyor ve suyun başka yere dağılmasına engel olarak onu bir borudan geçirip ateşe karşı savaşa sürüklüyorlar. Ateşin aklına esip de alevlendi mi? Su onun hakkından gelsin de görsün...

İlk gönüllü tulumbacılar, var güçleriyle kaldıraçlara basınca hortumdan çıkan parlak su fıskiyesi, fışşş diye bir kavis çizerek çatıya ulaşıyor ve evin kızgın duvarlarını yalamaya başlıyor, sonra buhar haline gelip ateşi söndürüyor.

Su insana boyun eğiyor. Ya buhar? Ya hava?

Hava zaten çoktan donanmanın hizmetine girmişti ve kadırgaların yelkenlerini şişiriyordu. Ama buhar, daha işsiz güçsüz dolaşıyordu.

İnsanlar onu da işe alıştırmayı denediler. İskenderiyeli bilim adamlarından Heron, kazanda su kaynattı. Ama buharı boşa vermedi. Kazanın kapağını öyle kapattı ki, buhar ancak istenilen yoldan çıkabiliyordu. Bu yol buharı, bir eksene tekerlek gibi oturtulmuş duran bakırdan bir küreye götürüyordu. Ve burada buhar, kürenin iki yanına lehimlenmiş eğri boruları iterek küreyi gittikçe artan bir hızla çeviriyordu.

Heron, küresini öğrencilerine ve dostlarına gösterdiğinde herkes buhar fışkırtarak, topaç gibi ıslık çalarak dönen bu şe-

ye hayretle bakmıştı. Bu henüz bir oyuncaktı, iki bin yıl sonra insana rüzgârdan daha büyük bir hız sağlayan buhar makinesinin yolunu bu oyuncak açmıştır.

Böylece zerrecikleri havada darmadağın dolaşan buhar, insana her güç işinde sadık bir yardımcı olacaktı. Su çekecek, yük kaldıracak, bez dokuyacak, demir dövecekti. İnsana yerin derinliklerine dalmasında ve yeryüzünü yollar şebekesiyle kaplamasında yardım edecekti.

İnsan, maddenin küçük zerrecikler dünyasında, bir zamanlar olduğu gibi yalnız denizin değil, gezegenimizi saran büyük âlemin de anahtarını bulacaktı.

O zaman, yani MÖ II. yy.'da buharın ve havanın görünmeyen zerrecikleri, yepyeni bir oyuncak gibi insanı eğlendiriyordu.

Heron, gözle görülmeyen bu zerreciklerle, kukla tiyatrosunda kuklaları hareket ettiriyordu. Tapınağın kapılarını otomatik olarak açan bir cihaz yapmıştı. Bir kabın içindeki havayı ısıtmak için tören kürsüsünde ateş yakmak yeterdi. Isınan hava suyu itiyor, su kovaya doluyor, kova bir ipi çekiyor, ip de kapıyı açıyordu.

Bu mekanizma görülemeyen bir yerde olduğu için, herkes kapı kendiliğinden açılıyor sanıyordu.

Heron tapınağın giriş yerine de başka bir otomatik cihaz koymuştu. Cihaza para atınca, ele kutsal su akardı.

Yeni bilim, daha eski tanrıların hizmetindeydi. İnsan, artık cansız şeylere bile can veren aklının gücünü anlamıştı.

İnsan, Yüce ve Akıllıydı

İnsan, yüce ve çok akıllıydı.

Ama daha zaferden çok uzaktaydı.

Bu sözler, insanın zafer ve yenilgileri, acı ve sevinçleri üstüne söylenen hikâye ve şarkıda bir nakarat gibi tekrarlanırdı.

MÖ III. yy.'da Rhodos Adası'ndaki bir limanın giriş yerine güneş tanrısının bir heykeli dikilmişti.

Rhodoslu ustalar, insan boyundan 20 misli büyük olan ve dünyanın yedi harikasından bir sayılan bu dev gibi heykeli bronzdan dökmek için on iki yıl çalışmışlardı. Ne var ki, bir depremle koca heykel tuzla buz olmuştu. Heykel o kadar büyüktü ki, kalıntıları taşımak için 900 deve gerekmişti.

İnsanın doğaya egemen olması henüz uzaktı.

İnsan, kaderi teke tek savaşa çağırmıştı. Eski töre ve görenekleri çiğnemiş, ataların buyruklarına karşı durmuştu. Ne var ki, diriler ölülerin etkisinden daha kurtulamamışlardı.

Atinalılar, ataların buyruğuna uyarak Anaksagoras'ı ölüme mahkûm etmiş, Aristoteles'i de, tanrılara saygısızlıkla suçlamışlardı.

Aristoteles, bir daha dönmemek üzere liseden ayrıldı. Ama Atinalılar ardından ölüm cezası kararını gönderdiler.

Aristarkhos'u da, "evren'in kalbini yerinden oynattığı" için tanrısızlıkla suçladılar.

Her filozofun istediğini öğretebildiği ve istediği gibi düşünebildiği zaman, Yunan demokrasisinin en iyi zamanlarıydı.

Bu zamanlar geçmişe karışmıştı. Mısır'da, Suriye'de, Makedonya'da halk değil, hükümdar egemendi.

Hükümdar naipleri ve hükümdarın adamları, kodamanların, yani en zengin tüccarlarla tefecilerin iktidarını, yumrukla koruyorlardı. Bu iktidarı sarsabilecek her şey, bir cinayet olarak kökünden kazınırdı.

Serbest düşünen herkesin, tanrısızlıkla suçlanmasından daha doğal ne olabilirdi?

İnsanlara, tanrıların iradesine karşı geleni, ağır bir cezanın beklediği telkin edilirdi...

Rhodos Adası'nda başka bir heykel daha vardı: Laokoon'un heykeli. Laokoon, eski Troya'da kâhindi. Tanrıların hizmetinde olduğu halde, onların iradesine karşı gelmeye yeltenmişti. Tanrılar ceza olarak iki koca yılanı ona saldırtmışlardı.

Heykeltıraşlar, Laokoon'un vücuduna yılanların birer halka gibi sarıldıkları anı tasvir ederler. Heykelde Laokoon, yılanları vücudundan atmaya boşuna çalışır. Adaleleri son haddine kadar gerilmiş, damarları şişmiştir. Yılanlar onu gittikçe daha kuvvetle sıkar, zehirli dişleriyle vücudunu sokarlar.

Laokoon'un genç çocukları da yanındalar. Yılanlar, babalarıyla birlikte onları da acıdan kıvranan bir yumak haline getirmişlerdir.

Çocuklar yalvaran gözlerle babalarına bakar. O kadar büyük ve güçlü babaları, kendilerini ölümden kurtaramayacak mı? Laokoon, eşit olmayan bu savaşta artık bitkin bir hale gelmiştir.

Bu taşlaşmış efsane, ölümden önce ölümsüzleşen anı tespit eden bu heykel, her gün Rhodosluların gözleri önündedir. Ve insanın tanrılar ve kader karşısındaki çaresizliğini ürpererek düşünürler. Kader daha boyun eğmemiştir.

İnsanın karşısında, savaş ve ıstıraplarla dolu yüzyıllar var daha. Bu yıllar, bir yılan gibi insanın elini kolunu bağlayan köleliğe karşı savaş yıllarıdır.

Zaferi kim kazanacak?

İnsan, eli kolu bağlı, zincire vurulmuş bir köle gibi, ölmeye mi mahkûm, yoksa kölelik zincirlerini kopartıp özgürlüğe mi kavuşacak?

6

Esir Edenler ve Esirler

Eski bir söz "bütün yollar Roma'ya gider" der.

Tarihin, insanın yolu da Roma'dan geçer.

Roma'nın yükselişi, dağların ve denizlerin insana artık engel olmaktan çıktığı zamanlarda başlamıştı. İtalya'yı bir duvar gibi kuzeyden ayıran Alp Dağları bile, Roma'nın hızla genişlemesini durduramamıştı. Roma bütün İtalya'yı zapt edip, Galya'nın balta girmemiş ormanlarına kadar yayılmış, Sicilya ovalarını ele geçirmişti.

İyice dövülmüş kumla sıkıştırılan sekiz köşeli taşlarla kaplı düz, geniş yollar, Roma sokaklarının devamıymış gibi dört yana uzayıp gidiyordu. Şehrin ana meydanı olan Forum'daki yol direğinden başlayan bu yollar, güneyde Sicilya'ya, kuzeyde Tuna'ya ve Ren'e, batıda İspanya'ya, doğuda Byzantion'a gidiyorlardı.

Irmak, boğaz ve vadilere rastlanan yerlerde yol, taş köprülerden geçip devam ederdi. Sonunda deniz kıyısına varıp dayanır, oradan da, gözle görünmez bir şekilde uzaklara, Yunanistan, Afrika ve Britanya kıyılarına doğru açılırdı.

Romalıların, denizleri fethetmelerine gerek kalmamıştı. Kılıç gücüyle, Yunan kolonilerinde buldukları hazır donanmaya konmuşlardı...

Bütün yollar Roma'ya gidiyor, bütün yollardan da Roma'ya yüklü gemiler ve kervanlar geliyordu.

Mısır'dan tahıl ve yontulmuş taş, kitap için papirüs, bir de renkli camdan kap kacak getiriliyordu. Yunanistan'dan Pharos mermeri, Korinth bronzu, Kios şarabı, Himet balı, Samos Adası'ndan tavuskuşu, Melos'tan da turna gönderilirdi. Ta-

vuskuşuyla turnadan yapılan yemekler, zengin Romalıların ziyafetlerinde en sevilen yemeklerdi.

İspanya, Roma'ya tahıl, şarap, balmumu, reçine, gümüş ve altın gönderiyordu. İspanyol jambonu ve istiridyesi Roma'da çok kıymetliydi.

Galya Roma'ya tahıl ve şarap veriyordu. Köleler Galya gömlekleri giyerlerdi. Galya malı çuha, doğudan getirtilen kırmızı kumaşlardan daha ucuza satılmazdı.

Britanya'dan kalay, Elbe kıyılarından kehribar gelirdi.

Uzaklarda, dünyanın bir ucunda, Tanais (Don) Irmağı'nın ötesinde, Büyük Ra (Volga) Irmağı'nın arkasında, Ural ve Altay Dağları'nın eteklerinde avcılar, yaylarla yabani hayvan avlamakta, altın arayıcıları da, içinde altın bulunan kumları yıkamaktaydı. Hazar Denizi dolaylarındaki steplerde, tekerlekli çadırlarda göçebe Sarmatlar yaşardı. Bunlar, Meotiya Bataklığı'na (Azak Denizi'ne) kürk ve altın getirirlerdi. Çiftçi İskitler Borisfen (Dinyeper) Irmağı'nın kıyılarına hayvan sürüleri çıkarırlardı. Yunan denizcileri, Tanais şehrinden, Pantikape'ye (Kerç) İskit tahılını, kürk ve altınını Bizans'a ve Roma'ya taşırlardı.

Deve kervanları çölleri geçip dağları aşarak Hindistan'dan, Arabistan'dan, Orta Asya ve Çin'den güzel kokulu yağlar, günlük karabiber, inci, mücevherat ve ipekli kumaşlar getirirlerdi.

Doğu'dan bir yol daha vardı: Denizyolu.

Seylan yakınlarındaki bir yerde, hindistancevizi ağacından yapılmış düz dipli gemiler, rüzgâr ve gemilerle boğuşuyordu. Bunlar pahalı Çin ipeklileriyle yüklüydü. Hindistan'ın batısına düşen Malabar kıyısında, yükler Mısır gemisine aktarılırdı. Mahir kılavuzlar, gemileri tehlikeli yerlerden korkmadan geçirirlerdi. Denizciler, Kızıldeniz'e varıncaya kadar, günlerce dalgalar arasında dolaşırlardı.

Artık insanlar, denizleri birleştirebilmişlerdi. Kızıldeniz'le Nil arasında bir kanal açmışlardı. Gemiler, Nilden İskenderiye'ye gidiyor, oradan da Çin malları Roma'ya ulaştırılıyordu.

Soylu Romalı kadınlar, bakımlı parmaklarıyla kumaşları seçerken, bu hışırdayan ipeklileri hangi ellerin dokuduğunu, o göz kamaştırıcı rengârenk desenleri, hangi badem gözlünün işlediğini düşünmezlerdi bile.

Neredeydi bu ipekler ülkesi?

Bu soruya coğrafyacılar bile cevap veremezdi. Bunlar yeryüzünde iki ipek ülkesi bulunduğunu sanırlardı. Birinde Sinler yaşar, oraya denizyoluyla varılabilirdi. Serlerin yaşadığı öbür ülkeyse, karayoluyla uzun bir yolculuktan sonra varılabilen doğu çölündeydi.

Bu ikisinin de aynı ülke yani Çin; Serlerle Sinlerin de Çinliler olduğunu kimse bilmiyordu.

Öte yandan hem Hindistan'da, hem de Çin'de insanlar, Roma'yı pek bilmezlerdi. Bunlar Roma'ya, Büyük Çin anlamına gelen Da Sin ya da Maha Çina derlerdi.

O zaman bilinen dünyanın sınırları daha sisler içindeydi. Roma'da, Hindistan'ın fildişinden yapılmış yüksek bir duvarla çevrili olduğu anlatılırdı. Bunun için de Hindistan'a girmek güç sanılırdı. File "yılan kollu öküz" derlerdi. Fil, Romalılara garip bir hayvan, yılan biçiminde kolu olan büyük bir boğa gibi görünürdü.

Zaman geçiyor, yüzyıllar içinde dünyanın sınırları gittikçe genişliyordu. Miladın başlarında Romalı tüccarlar, Hindistan'ı sık sık ziyarete başlamışlardı. Malabar sahilinde, Hint tanrılarının tapınakları arasında, imparator Augustus şerefine bir Roma tapınağı da belirmişti.

Roma'da, imparator Augustus'un emriyle yapılan büyük bir binaya, herkesin seyredebileceği bir şekilde, imparatorlu-

ğun büyük bir haritası asılmıştı. Romalılar, dünyanın manzarasını dünyaya ilk kez gösterenin bu harita olduğunu söylerlerdi. Harita, Sinler ülkesinden Tule'ye, kuzeyde İskoçya'nın ötesindeki adalara kadar bütün ülkeleri gösterirdi.

Ve bu dünyanın merkezi Roma'ydı.

Bütün ırmaklardan Roma'ya yük taşınırdı. Sözgelimi, kuzeyde Don'dan (Tanais), doğuda Okusus'tan (Amu Derya), güneyde Nil'den, batıda Tameza'dan (Tayms), Kolkida'daki, Hindistan'daki, Mısır ve Filistin'deki bütün liman ve iskeleler, Roma yolunda birer duraktı.

İyi, ama dünyanın dört bucağından akıp gelen bu servetlere karşılık Roma ne veriyordu?

Roma'nın satabileceği mallar azdı. Roma dolaylarındaki Ostia'da gemilere şarap ve yağ fıçıları, yapağı çuvalları yükletilirdi. Dünyanın Roma'ya verdiğine bakarak, bu ne kadarcık bir şeydi?

Roma doğudan, yani Hindistan ve Çin'den gelen malları bol gümüş ve altınla öderdi. İpeğe, kırmızı yakuta, gök yakuta karşılık, altın ve gümüş ırmakları akardı. Hint ve Ganj Irmakları'nın kıyılarında, dinar ve sestertiuslar gibi Roma sikkelerine iki bin yıl sonra bile rastlanabilecekti. Bazen bu paralar sahte de olurdu. Romalılar, sahteyle hası birbirinden ayıramayan Hintlileri aldatmaktan utanmazlardı.

Romalılar bu kadar çok parayı nereden ele geçirmişlerdi?

Esir ettikleri halkları iki yüz yıldır soyuyorlardı.

Fethedilen her şehir, fetih parası olarak bin talent öderdi. Yani yenenlerin masrafını yenilenler çekerdi.

Roma'ya denizyoluyla, para dolu yüzlerce gemi giderdi. Bazen bunların battığı da olur ve o zaman altınlar denizin dibinde aktinyalar ve süngerler arasında kalırdı.

Yalnız kumandanlar seferlerden milyoner olarak dönmez, sıradan askerlerin de eline bir şeyler geçerdi. Soylu ai-

lelerden gençler, borçlardan, amansız alacaklılardan kurtulmak için Roma'dan seve seve ayrılırlardı. Paralı olarak döndüklerinde, tefecilerden aldıkları bir dinar yerine, kolayca iki bin verirlerdi.

Caesar'ın lejyonlarıyla birlikte Galya'ya işadamları, yani esir ve altın tüccarları, tefeciler, sarraflar da giderlerdi.

Askerler kahramanlıklar gösterirdi. Sözgelimi ok yağmuru altında, gürültülerle sel gibi akan nehirlere köprü kurar, her ağacın arkasında bir düşman bulunabilen sık ormanlara korkusuzca dalarlardı.

Ve bütün bunlar Galya, tefecilerin eline geçsin diye yapılırdı. Romalılar, Galya'da Romalı sarrafların muhasebe defterinde iz bırakmamış tek bir kuruş, tek bir metelik bulunmadığını gülerek söylerlerdi.

Doymak bilmeyen bir sürü tefeci ve vergici, imparatorluğu soyup soğana çeviriyorlardı. Esir halkların Roma'da, MÖ 31 yılında, Cumhuriyetin yerine imparatorluğun geçmesinden anladıkları tek şey, yeni bir usulle soyulacaklarıydı.

Cumhuriyet devrindeki işadamlarının yerini imparatorluk memurları almıştı. Tek bir kişinin bile ağır vergilerden yakasını kurtaramaması için, bütün imparatorlukta nüfus sayımı yapılmıştı ve bir Romalıya karşılık, on beş yabancı bulunduğu anlaşılmıştı, yani on beş yabancı bir Romalıyı beslemek zorundaydı.

Roma, yollarını her tarafa uzatmıştı. Bunlar birer el gibiydi.

Bu doymaz eller ne istiyordu?

Bunlar yeryüzünde olan her şeyi ve her şeyden fazla da esir istiyorlardı.

Roma pazarlarında, dünyanın her tarafından getirilmiş esirler satılırdı. Bazılarının ayaklarına tebeşir sürülmüştü. Bu, onların denizaşırı ülkelerden geldiklerini gösterirdi. Başlarında defne çelenkleri olan mavi gözlü sarışınlar, Ren kıyı-

larındaki savaşlarda esir alınmışlardı. Yanlarındaki kara derili, kıvırcık saçlılarsa Afrika Çöllerindendi.

Kimi başkalarını esir etme pahasına yeniden serbest bırakılıyor ve böylece kölelik, serbest olanların özgürlüğünü yeniden elinden alıyordu.

Herkesin herkesle yaptığı o eski savaş, yeni bir yerde görülmedik bir şiddetle alevleniyordu: Özgürler kölelerle, zenginler yoksullarla, hak ve imtiyaz sahipleri bunlardan mahrum olanlarla, yenenler yenilenlerle savaşıyordu.

Tarih tekrarlanıyor gibiydi.

Tarih hiçbir zaman tekrar etmez. Her şey akar. Aynı yerde aynı suya iki defa girilmez, çünkü su yer değiştirmiştir.

Romalılar, Atinalıların yapamadıklarını yapabilmişlerdi, yani Akdeniz kıyılarındaki bütün ülkeleri fethetmişlerdi.

Mısır ya da Galya'da bir yerde çiftçi buğday ekip biçiyor, harman dövüyor ve sonra bu buğdaydan yapılan ekmek Roma'ya, bir sürü aç çocuktan başka bir şeyi olmayan yoksul Romalılara parasız dağıtılıyordu.

Bunlar çalışmayı çoktan unutmuşlardı. Atina'da olduğu gibi, kölelik burada da birçok özgür insanı işsiz güçsüz bırakmıştı. Bunlar açlık ve can sıkıntısının esiri olmuşlardı. Şehirde serseri serseri dolaşır ve lüks tahtırevanına uzanmış olarak sokağa çıkan herhangi bir zengine gıptayla bakarlardı.

Tahtırevanı, kırmızı elbiseli köleler omuzlarında taşırlardı. Önde, Afrika ya da Hindistan'dan getirilmiş, ayağına çabuk kara derililer, halkın arasında yol açarlardı. Bir sürü köle ve dalkavuk, zenginin ardı sıra giderdi.

Tahtırevan durunca, efendilerinin hangi taraftan ineceğini bilmeyen köleler, tahtırevanın hem sağına, hem soluna birer merdiven dayayıverirdi. İpek perdeler açılır, beyaz Romalı elbisesiyle bir insan görünürdü. Bu elbise o kadar ince bir kumaştan yapılırdı ki, cam gibi saydam olur ve altında,

erguvani tunik görünürdü. Merdivenin basamaklarından inen efendinin ayağında, fildişi tokalı kırmızı sandallar bulunurdu. Böyle ayakkabıları, ancak yüksek memurlar, şehrin en ünlü kişileri giyerdi.

Büyük adamın yüzünde kayıtsızlık ve can sıkıntısı okunurdu.

Romalının tokunun da, açının da canı sıkılırdı. Açlara, homurdanmasınlar diye, parasız ekmek dağıtılır ve eğlenmeleri için eğlenceler düzenlenirdi.

Bir zamanlar ataları, toprak, ev, iş isterdi. Şimdiyse torunları ekmek ve eğlenceyle yetiniyorlardı.

Sözgelimi bugün Mars Meydanı'nda, halka bir gergedanla elli kulaç uzunluğunda bir yılan gösterilir, yarın da halk, imparatorun emriyle yeni numaraların gösterileceği sirke koşardı.

Gladyatörlerin Dövüşü

Binlerce insan, oyunun başlamasını sabırsızlıkla bekliyor. Derken on iki kapı birden açılarak yaban hayvanları meydana koşuyor. Böyle acayip bir topluluk, ancak sirkte görülebilirdi: Panterin yanında titreyen bir ceylan, aslanın açık ağzı karşısında yusyuvarlak büzülmüş bir tavşan, filin arkasından seyircilere bakan bir ayı.

Bunlar kendilerini ayıran kafeslerden yeni çıkmışlardır. Bakın, neredeyse birbirlerine çullanacaklar.

Bu da ne?

Panteri ceylanla aynı boyunduruğa koşuyorlar da oralı bile değil. Aslan tavşanı dikkatle dişleri arasına alıp yavrusuymuş gibi, incitmemeye çalışarak taşıyor. Ayı bir sedyeye oturuyor. Dört fil, dört uslu köle gibi sedyeyi sırtlarına kaldırıyorlar.

Hani, yeryüzünde gerçek bir Altın Çağ açılmış desek, yalan değil.

Ama görünüm, pek seyircilerin zevkine göre değil. Birçoğunun gözü sirk meydanında değil, imparatorun locasında.

İnsanlar usanıyor, esniyor. Onların bekledikleri başka şey.

Meydanda, eğitilmiş hayvanların yerini, eğitilmemiş olanlar alıyor. Şimdi kavgaya tutuşacaklar, artık tavşanla ceylanın yapacakları bir şey yok. Oyuna girenler dişli ve boynuzlu. Gergedan fille, ayı mandayla, fil boğayla boğuşacak.

İyi, ama "oyuncular" hiç oralı değil. Canları sıkılan Romalılar, ayaklarıyla yere vuruyor, tepiniyorlar. Meydana, ellerinde uzun kamçı ve meşalelerle insanlar geliyor. Kamçıyla ateşten maksat, hayvanları çileden çıkarıp birbirlerine saldırtmaktır.

Boynuz ve dişler kana boyanıyor. Mandanın, deşilen karnından, bağırsakları kumların üstüne dökülüyor.

Seyircilerde bir canlılık başlıyor. Çünkü kan kokusu almışlardır.

Ama bu alt tarafı hayvan kanıdır.

Bir insanın bir aslanla boğuşmasını heyecanla izliyorlar. İnsan ne zırh giymiştir, ne elinde kalkanı var. Tek silahı bir kılıçtır. Fakat adam güçlü ve çevik. Hayatını savunur. Aslan yerde, sıçrama vaziyetini alıyor.

Fakat insan, aslanın sırtına sıçrayıp kuvvetli eliyle de kılıcını kaldırmıştır.

Seyirciler, manzarayı daha iyi görebilmek için, yerlerinden kalkıyorlar. Gerçekten insan mı kazanacak boğuşmayı. Şans, bir adama, bir hayvana geçiyor. İşte aslan güçlü pençesiyle ezdiği insanı yere serdikten sonra sıyrılıp geri çekildi.

Kum üzerinde yine kan. Romalılar memnun. Çünkü bu kan insan kanı.

Daha sonraki numaraların yanında bu, çocuk oyuncağı.

Alana direkler dikiliyor. Bunlara, ölüme mahkûm erkek ve kadınlar bağlanıyor. Suçları ne? Kimi savaşta esir alınmış,

kiminin de suçu hırsızlık, kundakçılık, itaatsizlik. Ama suçları ne olursa olsun, hepsini aynı sonuç bekliyor.

Alanda yine hayvanlar, ama eğitilmemişler. Bunlar, görevlerini daha iyi yapabilmek için, aç bırakılmışlardır. Bu sefer boğuşma yok. Çünkü kurbanlar silahsız ve bağlanmışlardır.

Kendinden geçmiş binlerce insanın korkulu çığlıkları, ölmek üzere olanların bağrışlarını ve hayvanların ulumalarını bastırıyor.

Romalıları bu da doyurmuyor.

Daha tüyler ürpertici sahneler bekliyorlar. Vahşi bir hayvan insanı ya da insan vahşi bir hayvanı öldürmüş, bunda olağanüstü ne var? Asıl insan insanla, hemşeri hemşeriyle boğuşmalı, dost dostun kalbine kılıcı saplamalı ki tadı olsun...

Meydanda gerçek bir savaş.

Mızrak ya da kılıçla yaralananlar ardı ardına yere seriliyor. Ölmeyip de yerde can çekişenlere de kanca takıp ölülere ayrılan yere sürüklüyorlar.

Fena değil, Romalılar eğlenceyi bulmuşlar değil mi?

İyi, ama insan yüzyıllar boyunca, vahşi hayvanlardan vahşi olmak için mi insanlaşmıştı...

Binlerce seyirci arasında "Artık yeter!" diyecek tek bir insan yok mu?

Filozof Seneca, imparator locasındaki yerinden birdenbire kalkıp kimseyle vedalaşmadan hızla kapıya doğru gidiyor. Ne derlerse desinler, artık olanları görmeye ve işitmeye sabrı kalmamıştır.

Evine döndüğünde, sekreterine şunları yazdırıyor:

"Öğleye doğru sirke gitmiştim. Kanlı sahnelerden sonra, gözü dinlendirebilecek oyunlar, komik şeyler bekliyordum. Ne gezer! Önceki bütün boğuşmalar çocuk oyuncağıymış.

Bu seferki şaka değildi: İnsan, bütün amansızlığıyla insan öldürüyordu. Hepsi hedefini bulan darbelerden, vücudu hiçbir şey savunmuyordu. Halkın asıl istediği de bu sahneydi."

Haklı da değil miydi? Zırh, kılıç kullanma usulleri, bütün bu hileler, niçin lazım olsundu? Ölümle pazarlık etmek için mi? Sabahleyin insanları aslanların ve ayıların ağzına, öğleyin de seyircilerin karşısına atıyorlar. Seyirciler, rakiplerini öldürmüş olanlara hayran. Galipleri, kendilerini öldürecek olanlarla boğuşma bekliyor. Bu dövüşte ölümden kurtulmak yok. İnsanları savaşa, demir ve ateşle dürtüyorlar.

"Bu adam hırsız! diyecekler. Asın öyleyse. 'Bu da katil mi?' İdam edilsin. Ama benim, zavallı benim suçum ne? Ben böyle bir vahşete hayran olmak zorunda mıyım? 'Kamçılayın onu, ateşle dağlayın! Ölsün!' diye bağırıyor seyirciler. Şu herif, kılıcın vücuduna iyice saplanmasından korkuyor, zayıf bir ruh gücüyle düşüyor geberiyor."

"Ve insanlar, kamçılana kamçılana dövüşe zorlanıyor. Her iki tarafın, çıplak göğüslerini darbelere istekle germeleri gerek."

"Kötülük işleyenlerin başına kötülük geleceğini düşünmüyor musunuz, Romalılar?"

Seneca burada duruyor. Odada heyecanla dolaşıyor. Ruhunda zıt duygular çarpışıyor.

Kime hitap ediyor? Romalılara mı? İyi, ama onların yalnız dış görünüşü insan, içleri birer vahşi hayvan. Filozof Seneca, Romalılara, düşmana bile kötülük etmemeyi, hakareti, bağışlamayı, kölelere acımayı öğretmekle gülünç olmuyor mu?

Seneca, köle denilen insanların aynı maddeden çıktıklarını, aynı göğe bakarak aynı hayranlığı duyduklarını, aynı havayı soluduklarını, aynı hayatı yaşayıp aynı ölümü beklediklerini söylediği zaman Romalılar, sadece hoşgörülerini göstermek için gülüyorlar.

Bunlar köle mi? Hayır, insan, arkadaş bunlar.

Romalılar bundan ne anlar?

"Ne yapmalı?" diyor, Seneca kendi kendine: "Dünyayı değiştirmeye mi uğraşmalı? Boşuna! Kader, isteyeni götürür, istemeyeni de zorla sürükler."

"Yalvarıp yakarmalar, kaderi yumuşatamaz. Kader, aman bilmez. Gökteki yıldızlar olsun, yerdeki insanlar olsun, kadere aynı şekilde boyun eğer, doğanın yasalarına aynı şekilde bağlıdırlar."

Peki, ne yapmak kalıyor. Seneca tek bir çıkar yol görüyor: "İnsana layık, güçlü, dayanıklı olmak ve kadere katlanmak."

Kölelerin İsyanı

Roma İmparatorluğu'nda binlerce insan: "Ne yapmalı?" diye soruyordu. Filozof Seneca'nın öğrettiği gibi, sabredip kadere katlanmalı mı, yoksa kadere karşı ayaklanıp boyun mu eğdirmeliydi ona?

Kölelik damgasını yemek için alnını uzatarak kızgın demirle dağlatıp sonra da kölenin yalnız vücudu sahibinin, ama ruhu serbesttir diye kendini avutmalı mı; yoksa elde kılıç, özgürlük uğruna son soluğa kadar savaşmalı mıydı?

Binlerce insan bu soruya: "Köle gibi yaşamaktansa, ölmeli" cevabını veriyordu.

Roma'da, Spartacus'un ayaklanması unutulmamıştı. Spartacus gladyatördü. Gladyatörünse köleden tek farkı, iş aracı yerine eğlence aracı olmasıydı.

Bu oyuncak, yalnız adam öldürmek için kullanılırdı. Oyunun asıl zevk ve heyecanı da zaten bundaydı.

Roma'da Spartacus'tan daha ideal bir insan bulmak güçtü.

Spartacus dev yapılıydı, güçlü kuvvetliydi ve gladyatörler okuluna bunun için alınmıştı.

Romalılar kendileri bile, onun yalnız bedence güçlü olmayıp sağlam bir ruha da sahip olduğunu, bir köleden çok, kültürlü bir Hellenliye benzediğini söylerlerdi.

Spartacus, odacığında kuru yapraklar üzerinde yatarken hep yurdu Trakya'nın dağ ve ormanlarını düşünürdü. Bütün arkadaşları gibi o da özgürlüğe susamıştı. Spartacus, özgürlüğü yalnız kendisi için değil, bütün gladyatörler, bütün köleler için istiyordu.

Sahibinin elinde bir oyuncak, bir araç olmak ha! Spartacus işte buna katlanamazdı...

Kılıçlarını katı yürekli seyircilere karşı çevirecekleri yerde, sirk meydanında birbirlerini öldüren güçlü insanlar görüyordu çevresinde. Arkadaşlarıyla yalnız kaldığı zaman, onları da haksızlığa karşı öfkelendirmek, kendilerine insan olduklarını hatırlatmak için hiçbir fırsatı kaçırmıyordu.

Spartacus, gladyatörlerin ayaklanmasını büyük bir sabırla hazırlıyordu. Gladyatörleri takımlara bölerek, başlarına tecrübeli komutanlar koydu.

Ayaklanma için hemen her şey hazırdı. Yalnız, kilit altında saklanan silahları ele geçirmek kalmıştı.

Ayaklanma hazırlıkları Romalıların kulağına vardı. Gladyatör okulu askerler tarafından kuşatılıp silahsız insanlar kılıçtan geçirilmeye başlandı. Spartacus takımıyla birlikte güç kaçabildi.

Bu küçük takım Vezüv tepesinde mevzi aldı.

Spartacus'un takımında, yalnız gladyatör ve köleler yoktu. Özgürlüğün kendilerine yoksulluktan başka bir şey vermediği insanlar da vardı.

Asiller, kartallar gibi yuvalanmışlardı tepede.

Romalı lejyonerler, Vezüv Dağı'na giden bütün patikaları tutmuş ve gladyatörleri artık yakayı ele vermiş sayıyorlardı. Öyle ya, Sarp kayaların ortasındaki tabii pusudan nasıl kurtulabilirlerdi?

Bu emekli Romalı askerler birçok savaşa katılmış, birçok düşmanla karşılaşmışlardı. Kölelerle savaşmayı, gerçek savaştan saymıyorlardı.

"Av" kendiliğinden düşmüştü tuzağa, endişeye ne gerek vardı!

Aradan bir gün bile geçmeden, Romalılar hatalarını çok pahalı ödemek zorunda kaldılar.

Gladyatörler, dallardan yaptıkları merdivenlerle tepeden uçuruma iniverdiler. Romalılar, ne oluyoruz demeye kalmadan kuşatılıp kırıldılar.

Bunlar, sirk meydanlarında gladyatörlerin gücünü ve ustalıklarını defalarca zevkle seyretmişlerdi.

Sirkte seyirciydiler, buradaysa oyuna katılmak zorunda kalmışlardı.

Romalılar yenilgi üstüne yenilgiye uğruyorlardı.

Spartacus'un ordusu büyüyordu. Artık iyice silahlanmış binlerce askeri vardı. Köleler, çiftliklerden kaçarken aldıkları iş aletlerini silah olarak kullanıyorlardı. Çiftçi, tırpan ve yabayla, demirci çekiçle, aşçı şişle silahlanmıştı. Spartacus ordusunda kendilerine, Romalılardan ele geçirilmiş kılıç ve kalkanlar veriliyordu.

Bir mızrak ucuna takılmış, kızıl kalpak, ayaklananların bayrağı olmuştu. Eski bir geleneğe göre azat edilen kölenin başına kızıl kalpak geçirilirdi.

Köleler, bayraklarına bakarken, ilerideki özgürlüğü, yurtlarına, Galya köylerine, Cermanya'nın sık ormanlarına dönüşü görüyorlardı. En mazlum ve uysallarda bile onur duygusu uyanmış, kendi kaderini kendi tayin eden bir insanın gururu doğmuştu.

Köleler ordusu İtalya'da ilerliyordu. Roma lejyonlarını bozguna uğratıyor, şehirleri teslim olmaya zorluyordu.

Roma'da senatörler, bunun kölelerin sıradan bir başkaldırısı olmayıp büyük ve ciddi bir savaş olduğunu gün geçtikçe daha iyi anlıyorlardı. Ayaklananların önderini, bir barbar olarak düşünüyorlardı. Oysa bu barbar, savaş sanatını Roma kumandanlarından daha iyi biliyordu.

Ayaklananların önderi güçlü Roma'yla kolay kolay başa çıkılamayacağını anlıyordu. Zafer sonucunda köleleri İtalya'dan çıkarmak, Alp Dağları'nı aştıktan sonra evlerine salıvermek istiyordu. Kim bilir, belki de ileride, Roma'ya bağlı bütün halkların birden ayaklanacakları günü görmüştü. Özgürlüğün tadını almıştı, köleliğin acılarını duymuş olanların, bütün bunları unutup çocuklarının da köle olmasını istemeyeceklerini biliyordu.

Ne var ki, köleler artık yurtlarına dönüşü değil, kırbaçların, zincirlerin, ayaklarına giydirilen demir kalıpların öcünü almak, köle sahiplerinin, köleleri sömürerek yığdıkları zenginlikleri ele geçirmek için, Roma'yı hemen ezmeyi düşünüyorlardı. Ancak bundan sonradır ki, evlerimize dönebiliriz, diyorlardı.

Yüz bin kişilik ordunun Roma'ya yürümesiyle trajedinin son sahnesi başladı.

Kölelerle Romalılar arasında, kaderlerini tayin edecek olan savaş başladı. Spartacus ön saflarda çarpıştı ve binlerce askeriyle birlikte öldürüldü.

Köle sahipleri, köleleri yendiler. Roma'dan Kapua'ya giden yol boyunca, üzerine binlerce insanın gerildiği çarmıhlardan, uzun bir duvar meydana gelmişti. Yolun iki yanına dizili bu çarmıhlar, sağ ve sola uzanan dallarına insan elleri mıhlanmış ağaçları andırıyordu.

Romalılar, kölelerin ayaklanma heveslerini dünya durdukça kırmak istiyorlardı. Ama köleler Spartacus'u unutma-

mışlardı. Yaşlılar, gençlere onun büyük zaferlerini ve şerefli ölümünü anlatıyorlardı. Gençler de, "Ne mutlu böyle ölüme, kölelikten iyidir!" diye düşünüyorlardı.

Spartacus'un ayaklanması bastırılmıştı, ama ayaklanmaların ardı kesilmedi. Bunlar, ancak kölelik düzeniyle birlikte sona erebilirdi.

Köleler ayaklanıyordu. Esir halklar ayaklanıyordu.

Üst üste indirilen darbeler Roma devletini sarsıyordu.

Tarihçi Plutarkhos, Likya'daki Ksanthos şehri halkından hayranlıkla söz eder. Romalılar bu şehri aldıkları zaman Ksanthos halkı, intiharı esaretten yeğ bulmuştu.

Plutarkhos şöyle yazar:

"Ne şekilde olursa olsun kendini öldürmek arzusu, erkek ve kadınlardan başka küçük çocukları bile sarmıştı. Bunlar, çığlık ve feryatlarla, kendilerini ateşe, kale duvarlarından aşağıya atıyor ya da incecik boyunlarını babalarının kılıcının altına doğru uzatıyorlardı."

Bu manzara galipleri bile sarsmıştı. Romalı başkumandan, diri olarak esir alınan her Likyalı için askerlerine büyük ödüller vaat etmişti.

Ama ölümden kurtulan pek azdı.

Çünkü Likyalılar, kurtulmanın, ölüm demek olduğunu biliyorlardı.

Böyle düşünenler yalnız Likyalılar değildi. Halklar, özgürlükleri uğrunda, kale duvarları yerle bir edilinceye kadar savaşıyor, yenildikten sonra bile boyun eğmiyorlardı.

Ayaklanmalar, fırtınalı bir denizdeki dalgalar gibi birbirini kovalıyordu. Köle insanlar ve köle halklar baş kaldırıyorlardı. Dalgalar Roma Devleti'ne çarpıp dağılıyordu, ama her dalga köleliğe dayanan düzeni sarsıyordu.

Roma, lejyonlarını sınırın birinden diğerine güçlükle aktarabiliyordu.

Roma ordularının meydana getirdiği büyük duvar baş eğmeyen kabilelerin baskısına güçlükle karşı koyabiliyordu.

Asker az geliyordu. Barbarları, yine barbarların yardımıyla püskürtmek gerekiyordu. Esir edilenler, özgür olanlarla savaşa zorlanıyordu. Cermenlerden ya da Galyalılardan devşirilmiş lejyonların, kılıçlarını çok zaman, Romalılara karşı çevirdikleri de oluyordu. Doğu halklarıyla başa çıkmak Romalılar için batı halklarıyla başa çıkmaktan kolay değildi.

Küçük Yahudiler Ülkesi, Roma'yla Nasıl Savaştı?

Roma lejyonları, boru sesleriyle yollarda yürürken, ayak seslerinden, mancınıkların, sapanların ve koçbaşlarının gürültüsünden yer sarsılıyordu.

Bu insan selini, ne derin hendekler, ne de duvarlar durdurabiliyordu.

Bu sel, şehirleri harabelere; bağları, bahçeleri, ormanları çöle çevire çevire ilerliyordu.

Roma lejyonları nereye gidiyorlardı böyle? Büyük İskender'in yolunu izleyerek Hindistan'ı almak, Pontus'u ve Kafkasları çevirerek İskitler ülkesine dalmak ve Cermenlerin topraklarından geçerek yurtlarına dönmekle Roma İmparatorluğu'nun sınırlarını çemberlemek istiyorlardı.

Dünyanın sınırı sayılan okyanusu Roma Devleti'nin sınırı yapmak istiyorlardı. Başkumandanları Caesar Julius.

Hindistan yolu üzerinde, Romalıların karşısına küçük bir engel çıkmıştı: Yahudiye, yani Yahudiler ülkesi. Bu ülke alınmaya alınmıştı, ama baş eğmemişti. Zaten Roma'ya karşı ne yapabilirdi? Her ne kadar cesur askerleri, mancınıkları ve surlarla çevrili şehirleri olsa da, dev Roma'nın gücü karşısında bunların ne önemi vardı?

Yine de küçük Yahudiler, dev Roma İmparatorluğu'na karşı ayaklandı.

İşten bellerini doğrultamayan Kudüslü zanaatçılar, dağlık Galile'den boylu boslu yağız köylüler silaha sarıldılar.

Yalnız zengin ve soylu kimseler, Roma'yla aralarını bozmak istememişlerdi. Bunlar için, Roma naibiyle anlaşmak, yoksul şehirlilerle anlaşmaktan daha kolaydı. Yahudi hükümdarı Agrippa, kendisine sadık kalan küçük bir müfrezeyle Romalıların yardımına koştu. Romalılar bir lejyon gönderdiler. Kudüs'ü iki haftada zapt etmek için bir lejyon yetecek sanmışlardı. Lejyon, geri çekilmek zorunda kaldı. Yahudiler, Romalıları darmadağın edip kırdılar. Lejyonun, o ünlü kuşatma silahları ve araçları, Yahudilerin eline geçti. Bir tanrı gibi putlaştırılıp güzel kokular ve tütsüler adanan altın kartallı Roma bayrağı paramparça edildi.

Birkaç ay sonra Romalılar, yeni kuvvetlerle geldiler. Bu kez üç lejyondular. Arkalarından, Roma'nın bir eyâleti olan Suriye'den binlerce piyade ve atlı geldi. Sedir ve çam ormanlarını, bağları, zeytinlikleri çiğneyip geçen bu ordu en küçük kalelerin önünde bile şiddetli bir direnmeyle karşılaşıyordu. Aylar geçtiği halde Kudüs daha kuşatılmamıştı.

Sonunda Romalılar, Kudüs'e üçüncü kez saldırdılar. Karşılarında kuvvetli bir düşman bulunduğunu anlamışlardı. Mısır iki lejyonla alınmıştı. Cermenler dört lejyonla sindirilmişlerdi. Kudüs'e karşı, altışar bin kişilik on lejyon sürüldü. Lejyonlara imparatorun oğlu komuta ediyordu.

Yahudi'yle savaşta Roma, olanca gücünü seferber etmişti. Çünkü Yahudiler galip gelirlerse, öbür halkların da ayaklanacağını biliyorlardı. Zaten Cermanya ve Galya'dan endişe veren haberler geliyordu.

Kudüs'e karşı dört yüksek toprak tabya yapılmıştı. Bunların üzerinde, çok katlı kuşatma makineleri sürüne sürüne ilerliyor, gemi direği gibi uzun, demir koçbaşlı zırhlı kaplumbağalar, yavaş yavaş yürüyorlardı.

Kuşatma makineleri şehri dövmeye hazır duruma getirilmişlerdi.

Ne var ki, Yahudilerin kazdıkları lağımlarda toprak çökerek makineleri yuttu.

Sanki toprak bile bu canavarları taşımak istemiyordu.

Şehri, savaşla alamayacaklarını anlayan Romalılar, açlığı yardıma çağırdılar. Şehrin surları bir duvarla çepeçevre sarıldı. Yeni duvar, şehrin dış dünya ile bağlarını kesmeliydi.

Kudüs'te açlık başladı. Ölüleri gömecek yer kalmadığı için, onları kale duvarlarından uçuruma atıyorlardı. Romalılar, şehirden çıkmak isteyenleri haçlara geriyorlardı. Haçların üzerinde kargalar uçuçuyor, yakın dağlardan kurtlar, çölden çakal ve panterler yiyecek aramaya geliyorlardı. İnsanlar açlıktan ölüyor, canavarlarsa karınlarını doyuruyorlardı.

Kudüs teslim olmadı.

Yeni toprak tabyalar yapıldı. Demir koçbaşları, sağlam duvarları geceli gündüzlü dövüyordu. Duvarın biri yıkılınca, arkasında bir duvar daha çıkıyordu Romalıların karşısına.

Tapınağın yaldızlı damı pırıl pırıl parlıyordu, sütunları mermerdendi. Duvarlar servi ve sedir kaplamaydı, yeri mozaik döşeliydi.

İnsanlar, bu değerli tapınağı uzun yıllar boyunca kurmuş ve korumuşlardı.

Derken Romalılar geldi. Bunlar yalnız kendilerini insan sayar, yabancı halklara barbar derlerdi. Asıl barbar kimdi? Binayı kuranlar mı, yoksa yıkmaya gelenler mi?

Demir koçbaşları, tapınağın duvarlarını altı gün altı gece dövdü. Romalılar merdivenlerle duvarlara tırmanıyor, Yahudiler de merdivenleriyle birlikte onları geri atıyorlardı. Romalılar tapınağı yaktılar. Yahudiler ateşler içinde savaşıyorlardı. Romalılar kurban sunulan yere kadar sokulunca, Yahudiler oradan düşmanı oklarla karşıladılar.

Burası kaleye çevrilmişti, ama tapınaktı aynı zamanda. Hahamlar, dumanlar içinde dinsel törenler yapıyor ve eski zafer şarkıları, ölenlerin iniltileri, savaş gümbürtüsüne karışıyordu.

Alevler içinde yanan tapınak, üstün düşman silahı karşısında sonunda düşmüştü.

Sağ kalan savunucular dama çıkıp, tapınağın yaldızlı tepeliğindeki sivri uçlukları kırarak ok yerine düşmana atıyorlardı. İlahiler, dam alevler içinde çökene kadar dinmemişti.

Romalı askerler, ele geçen ganimetin altında eziliyorlardı. Tüten enkazların arasından, yedi kollu altın şamdanlar ve benzeri şeyler çıkarıyorlardı...

Aradan yirmi otuz yıl geçince Yahudiler ülkesi yine ayaklandı. Önderleri, yıldızın oğlu anlamına gelen Bar Kohba'ydı. Bar Kohba kaleler yapıyor, askerleri silahlandırıyordu. Romalılar, ayaklanmayı bastırmak için, Britanya'dan en iyi kumandanları Julius Severus'u çağırdılar...

Fakat Yahudiler teslim olmamakta direniyordu. Kaleleri tünellerle birleştirmişlerdi. Romalılar kalenin birini zapt edince, sağ kalan Yahudiler bu tünellerden başka bir kaleye geçiyordu.

Bir tarihçi şöyle yazmıştı:

"Zavallı halk! Kendi topraklarından kovulan bu halk, yurdundan ayrılmamak için, onun derinliklerine gömülmek istiyor gibiydi."

Romalılar, hiçbir yerde bu düşmanla savaşa cesaret edemiyor. Kaleleri teker teker kuşatıp halkını susuz ve ekmeksiz bırakıyorlardı.

Yeraltındaki bu savaş, uzun sürdü. Kuvvet Roma tarafındaydı. Romalılar kaleleri birer birer yıkıyordu. Böylece son kale de alındı. Bar Kohba öldürüldü.

Ülke çöle çevrildi. Birçok şehirde bütün erkekler savaşlarda ölmüş, kadın ve çocuklar kılıçtan geçirilmişti. Sağ kalanlarsa, attan ucuza satılmışlardı.

Toprak altında gizlenenler de vardı. Bunlar açlıktan ölmeyi yeğliyorlardı.

Şehirlerde kimsecikler kalmamıştı.

Evlerinden barklarından kovulan insanlar, çölü aşarak yabancı ülkelere gidiyorlardı. Evlerindeyse çakallar ve kurtlar cirit oynuyordu.

Küçük Yahudiler ülkesi, istilacı Romayla işte böyle savaşmıştı. Yahudiler Roma boyunduruğunu kırıp atamamış, birkaç yüzyıl sonra, başka halklar Roma'nın hakkından gelmişti.

Otuz Bin İnsan On Bir Yıl Çalıştı

Roma yasaları, yalnız Romalı vatandaşları savunuyordu. Bu yasalar bütün hakları köle sahiplerine vermiş, kölelere de yalnız görevleri bırakmıştı.

Yasalar, öylesine ustaca yapılmıştır ki, bugünkü hukukçuların bile araştırma konusu olmaktadır.

Romalı mühendisler, Yunan ustalarını fersah fersah geride bırakmışlardı. Roma maden ocaklarında yeraltı sularının, ocakları basmalarını önleyen su tulumbaları işlerdi.

Roma'da yüksek bir bina kurulurken, yapı malzemesi sırtta taşınmaz, vinçlerle kaldırılırdı.

Bu şöyle olurdu: Büyük bir tekerleğin içinde basamaklar yapılmıştı. Köleler bunlara basınca tekerlek döner ve makaralar aracılığıyla vincin okuna geçirilmiş olan ipi dolaba sarar. Böylece yük elle değil, ayak hareketiyle kaldırılmış olurdu.

Roma atölyelerinde, önceleri adı bile işitilmeyen, böyle akıl kutusu makineler az değildi.

Demirci ateşi bir körükle körüklerdi. Kuyumcu, taşları ayaklı perdah tezgâhında işlerdi. Büyük fırınlarda hamur in-

san eliyle değil, at ayaklarıyla yoğrulurdu; hamur teknesinde hamuru karıştırıp yoğuran tahta kanatları, atlar harekete geçirirdi.

Roma'nın ekmek tüketimi büyük olduğu için, böyle makineler yapmak gerekiyordu.

Ya su? Roma ne kadar çok su içerdi! İçme suyu getirmek için Romalı mühendisler, aquaduk denilen uzun su kemerleri kurarlardı.

Aradan yıllar geçtikten sonra bile insanlar, bu aquadukların dev kemerlerini hayretle seyredeceklerdi. Üst üste konmuş üç yüksek taş köprü. Bu üç katlı köprünün bir ucu, sisli uzak yamaçlara dayanır, öbür ucuysa ufuk çizgisinin ötesinde kaybolurdu. Kemerin geniş ayakları arasından uzak vadiler görünürdü. Köprüdeki oluktan buz gibi su akardı.

Aradan yüzyıllar geçecekti. Şehirlerin varoşlarında yaşayan çocuklar, ot bağlamış dev taş basamaklara tırmanacaklar ve vaktiyle burada bir Roma amphitiyatro bulunduğunu, basamakların sıra olduğunu, bunlarda binlerce seyircinin oturduğunu öğreneceklerdi.

Çocuklar, Roma'da on bin, hatta yüz bin kişiyi içine alabilecek bu büyük tiyatrolara şaşacaklardı.

Daha nelere şaşmazlardı ki çocuklar: Romalılar, İtalya'nın ortasında bulunan büyük bir gölü denize akıtmayı tasarlamışlardı. Göl geniş bataklıklarla çevriliydi. Bu topraklar, insanlara sıtmadan başka bir şey vermezdi. Dağlar, kayalar delinerek bir kanal kazıldı. Kanalda otuz bin insan tam on bir yıl çalıştı. Gölün suları Tiber Irmağı'na akıtılarak kurutulan topraklar, çayır ve tarlalara çevrildi.

Bugün tarih öğretmenini dinlerken çocuklar, sıtmanın bitkin bir hale getirdiği kölelerin sapsarı yüzlerini, çökük avurtlarını, bir deri bir kemik vücutlarını gözlerinin önüne getirip pis kokular saçan vadiyi, binlerce insanın hayatı pahasına kurutulan bataklığı pek görmezler.

Çocukların gözleri önüne, herhalde bugün bambaşka bir manzara gelir yani İtalya'nın masmavi gökyüzü, büyük bir göl ve gölün sularını oyun oynarcasına ırmağa, oradan da denize akıtan dev insan.

Gerçek hangisi?

Sonraki kuşakların Roma hakkındaki hükmü ne olacak?

Torunlar Ne Diyor?

Roma deyince, aklımıza yalnız zincire vurulmuş köle kafileleri ve sirk arenalarında can çekişen gladyatörler gelmez. Gaddar ve despot Neron'la birlikte, onun zamanında yaşayıp onun kurbanı olmuş filozof Seneca'yı da düşünürüz. Sirkte gladyatörleri kendi eliyle öldüren, eğlenmek için sakatları asasıyla döven İmparator Commodus'un sözünü ederken tüylerimiz diken diken olur. Roma tarihinde Commodus gibi bir cellat hükümdardan başka Marcus Aurelius gibi filozof bir imparatorun da olduğunu unutamayız.

Roma birçok halkı esir etmişti, Yunanistan'ı kendisine bağlamış ve Yunan şehirlerine, salt gösteriş olan özgürlüğün gölgesini bırakmıştı. Bir de bu Roma, Yunan felsefesini ve sanat eserlerini koruyarak yüzyıllara emanet etmiştir.

Romalılar Yunanlılara hor bakarak "graeculi", yani "Yunancık" derlerken Atina okullarında Yunanlılardan ders alır, Olimpiyat oyunlarında defne çelengini kazanmak için yarışırlardı.

Romalı şairler Homeros'un açtığı çığırdan yürüyorlardı. Vergilius, Troyalı Aineas'ın serüvenleri üstüne yazdığı destanla, *İlyada*'yı devam ettirmişti. Ovidius, büyüleyici şiirlerinde eskiçağ Yunanistan'ının saf ve heyecan verici efsanelerini anlatmıştı. Roma tarihçilerinden Titus Livius, Tacitus, insanlığın Heredotos ve Thukydides tarafından yazılmaya başlanan tarihine devam etmişlerdi.

Tarihin, Roma'ya karşı haleflerin yargısına sunduğu suçlamalar pek ağır, suç delilleri korkunçtur.

Tarih sadece bir "prokuror", yani savcı değil, aynı zamanda bir "avukat"tır da. Dilimiz bile, Roma'nın lehinde tanıklık ediyor. Prokuror, "avukat" sözlerinin, birçok başka sözle birlikte, hep Romalılardan kalmış olması sebepsiz değildir.

Gimnazyum, akademi, üniversite, müze, enstitü, fakülte, doktor, profesör, fizik, matematik, felsefe gibi sözler, Yunanca ve Latince'den bütün Avrupa dillerine girmiştir.

İnsanlığın deneyimlerini, kitaplarında damla damla toplamış olan eskiçağ bilginlerini unutmak büyük bir nankörlük olur.

Tembelliğini ve açgözlülüğünü örnekleriyle gördüğümüz aynı Roma'da gecesini gündüzünü bilime veren çalışkan insanlar da vardı.

Bir tabiat bilgini, amiral ve devlet adamı olan Plinius bunlardan biriydi.

Plinius, bütün doğayı tasvir etmek gibi cesaretli bir işi tasarlamıştı.

Bilgin şöyle der:

"Tasarım gerçekleşmese bile, böyle bir işe girişmenin verdiği zevk yeter."

Plinius az uyur, az yerdi. Gün ve gecelerini, coğrafyacıların, astronomların, tabiat bilginlerinin ve doktorların doğa hakkındaki kitaplarını okumakla geçirirdi.

Kitap üstüne kitap okur, not tutar, düşünür, kıyaslamalar yapardı. Gezilerinde ve savaşlarında çok şeyler görmüştü.

Okuduğu kitapların sayısı iki bine yaklaşıyordu. Bunlar kurulacak binanın, ancak gereçleriydi.

Yükselmeye başlayan bu binanın adı "Tabii Bilimler Tarihi"ydi. Yıllar birbiri ardınca geçiyor, Plinius eserine yeni yeni ciltler ekliyordu. Artık bu tek bir bina değil, koca bir şehir-

di. Plinius'un *Tabii Tarih*'i (Naturalis Historia) tam otuz yedi cilttir.

Plinius bu eserinde yıldızlardan, gezegenlerden, yaban hayvanlarından, ağaçlardan, uzak ülkelerden ve çok eski zamanlardan söz eder.

Plinius, ayaklı bir kitaplıktı: Kutupta güneşin yazın hiç batmadığını, kışınsa hiç doğmadığını, ışık hızının sesinkinden yüksek olduğunu, deniz gelgitinin, Ay'la Güneş'in çekimlerinden doğduğunu biliyordu.

Ama o da gerçeği, uydurmadan pek güç ayırabiliyordu. Plinius, tabiat tarihinin Heredotos'uydu.

Göz ve ağızları göğüslerinde bulunan başsız insanlar hakkındaki eski masalları, Plinius da tekrarlıyordu. Denizde kabuklu hayvanların, yalnız yeni ay doğup büyüdüğü zaman geliştiklerini sanıyordu. Köpek burcunun, denizde fırtınalar doğurduğuna, şarabı mayalandırdığına inanıyordu. Plinius'a göre, doğa her şeyi insan için yaratmıştı. Sözgelimi, bitkiler insana meyve, şarap, güzel kokulu yağlar vermeliydi. Ağaç gövdeleri, ev ve gemi yapmak içindi. Demir savaş için, altın insanların ahlakını bozmak için yaratılmıştı.

Plinius şöyle yazar:

"Altın peşinde yerin ta derinliklerine sokulur, üzerinde yaşadığımız toprağı delik deşik ederiz. Sonra da yeryüzünün çatlamasına, kimi zaman da yerin depreme tutulmasına şaşarız."

Bilgin, depremleri, aç gözlü insanlar tarafından delik deşik edilen kutsal toprak ananın gazaba gelmesiyle açıklıyordu.

Ne var ki, her şeyin insan için olduğunu söyleyen Plinius, insanın kendisine pek yüksek bir değer vermezdi. Onun vahşi hayvandan kötü olduğunu söylerlerdi. Ne aslanlar, ne de deniz canavarları birbirine karşı kin ve düşmanlık beslerler. İnsanlarsa öteden beri birbirine düşmandır. Hiçbir yaratığın

cesareti, korkudan insanınki kadar kırılmaz. Hiçbir yaratık, insan kadar öfkelenip gaddarlaşmaz. Şöhret ve menfaat düşkünlüğü, yalnız insana özgüdür.

Herhalde, Plinius'un imparator sarayında, Senatoda, sirkte karşılaştığı Romalılar da, daha yüksek bir değere layık olmasalar gerekti.

Plinius, Roma'da yüksek fedakârlık örnekleri gösterebilecek insanların da olduğunu kendi hayatıyla ispat etmişti.

Bilgin bu örneği, hem ömrü boyunca çalışmasıyla, hem de ölümüyle vermişti.

Kuzeni Küçük Plinius, tarihçi Tacitus'a gönderdiği bir mektupta şöyle yazmıştı:

"Benden amcamın, büyük işler başarıp mükemmel kitaplar yazmak mutluluğuna ulaşan insanın ölümünü anlatmamı rica ediyorsun. Onun alnına, cennet gibi bir yer mahvolduğu sırada ölmek yazılıymış, ama hatırası sonsuza dek yaşayacak.

Amcam emrindeki donanmayla Mizen Burnu yakınlarındaydı. 22 Ağustosta, kendisine görülmedik bir bulutun belirdiği bildirilmişti. Bulut çama benziyordu. Gövdesi göğe doğru yükseliyor, dallarıysa dört yana uzanıyordu.

Amcam, her yeni olayı incelemeye çalışan bir doğa bilgininе özgü heyecanla, gemilerden birinin hemen harekete hazırlanmasını emretti.

Tam o sırada Vezüv eteklerinden, yardım dileyen bir mektup geldi.

Bunun için bütün donanma denize açılmalıydı. Amcam, sancak gemisinde korkusuzca, tehlikeli yere doğru yöneldi. Güverteden korkunç doğa olayını gözetliyor, gözlemlerini sekreterine yazdırıyordu.

Felaket yerine yaklaştıkça, gemiye gittikçe koyulaşıp sıcaklaşan kül yağıyordu. Küle, sünger taşıyla lav bile karıştığı oluyordu.

Stabya'ya yanaşılarak sahile çıkıldı. Artık sular kararmıştı. Vezüv Yanardağı alev püskürüyordu. Aynı zamada yer de titredi, öyle ki, Plinius'la arkadaşlarının bulunduğu ev sallanmaya başladı.

Herkes evden çıktı. Yanardağdan fışkıran taş yağmurundan korunmak için, başlarına birer yastık bağlamışlardı. Yanındakilerle birlikte kükürt dumanından ve alevlerden kaçan Plinius, birden takatsız yere yığılıverdi. İki kölenin yardımıyla ayağa kalkabildiyse de, sonra yeniden düşüp öldü."

Vezüv Yanardağı'nın, 79 yılında Herculanium ve Pompei şehirlerini kül altında bırakan fışkırmasıydı bu.

İnsanlar, uyuklayan yanardağın eteklerinde yüzyıllarca rahat rahat yaşamışlardı. O yaz sabahı da, her zaman olduğu gibi, herkes kendi işiyle uğraşıyordu.

Berber dükkânının önünde müşteriler kanepeye oturmuş, sıra bekliyorlardı. Meyhanede askerler, büyük bardakları tokuştura tokuştura şarap içiyorlardı. Tüccarlar, dükkânlarının önünde oturmuştu. Kadınlar pazara gidiyorlardı.

Bir köylü, yaya kaldırımındaki bir delikli taşa katarını bağlıyordu. Fırıncı, pişirdiği yuvarlak somunlar arasında bağdaş kurmuştu. Kunduracı, bir kadın müşterinin sandal ölçmesine yardım ediyordu. Bakırcı, bir bakır değnekle, çın çın öten kazana vura vura müşteri çekmeye çalışıyordu. Gelip geçenler durup duvara yazılmış seçim yazılarını okuyorlardı. "Bruttus Balba'yı seçin! Balba şehrin hazinesini kurutmayacak", "Meyhaneciler, oylarınızı Psisk ile Ruf'a verin!", "Marcellus iyi bir belediye başkanı olacak ve şahane oyunlar tertipleyecek!"

İnsan kalabalığı gürültüsünün ve şadırvandan fışkıran su seslerinin işitildiği, çiçek ve yaprak girlantlarıyla süslü bu sokakların, birkaç saat sonra kızgın kül yığınları altında kalacağı, o zaman kimin aklına gelebilirdi!

Kimileri kaygısız; kimileri de dertli olan bu insanların, birden yanarak ya da zehirli kükürt dumanlarıyla boğularak ölecekleri kimin aklından geçebilirdi!

Birkaç gün sonra, tek tük sağ kalanların, henüz soğumamış olan cesetler arasında dolaşarak, evini bulmak umuduyla, kül yığınlarını kazacaklarını, olaydan önce bu sokaklardan gelip geçenlerin hangisi düşünebilirdi!

Doğa insana, onun ne kadar küçük ve güçsüz olduğunu bir kez daha hatırlatmıştı. Elbet, bir gün gelecek, insan bu yanardağlarla da başa çıkacaktı.

Yine de, gemileriyle, yok olan şehirlerin imdadına koşan bu Romalı amiralin yüceliğini kim inkâr edebilir?

Güverteye taş yağıyordu. Kül bulutları, insanların gözlerini kör ediyor, yüzlerini yakıyordu. Plinius, geri çekilmek şöyle dursun, hiç düşünmeden yoluna devam etmişti. Hem bir amiral, hem bir bilim adamı olarak, sonuna kadar görevine sadık kalmıştı.

7

Zaman Ölçüsü

İnsanlar, eski Roma'da, yani hemen hemen iki bin yıl önce, geniş imparatorluğu ölçmeye kalkmışlardı. Coğrafyacılar harita üzerinde şehirlerin yerlerini tespit ediyor, mühendisler şehirler arasındaki uzaklıkları ölçüyorlardı.

Dünya gittikçe genişliyordu.

Romalılar, o zamanlardan bir süre önce, Britanya diye bir ada olmadığını, onun hakkında anlatılanların hatta adının bile uydurma olduğunu sanıyorlardı.

Sonra Caesar, yok sanılan bu adaya ordusuyla iki defa çıkmıştı.

Yine o zamanlarda okyanusu dünyanın sınırı sanan Romalılar, devletlerinin sınırlarını oraya kadar genişletmek istiyorlardı.

Oysa Romalı coğrafyacı Strabon, okyanusun ötesinde insanların yaşadığı bir toprak bulunduğunu sezmişti. Yuba adında bir gezgin, bu toprağı aramaya çıkmıştı.

Yuba, okyanusta bulduğu Kanarya Adaları'nın kıyılarında hindistancevizi ağaçları, Tenerife Yanardağı'nın üzerinde de bayrak şeklinde bir bulut görmüştü. Adalarda insan aramış, sadece boş evlerin kalıntılarını bulmuş ve kendisini, o kimsesiz evleri beklemeye devam eden köpekler karşılamıştı.

Ya ötelerde?

Bu toprağın ötesinde kara var mıydı?

Filozof Seneca şöyle demişti: "Bir gün gelecek, okyanus zincirlerini koparacak ve yer bütünüyle açılacak, denizin ötesinde yeni ülkeler bulunacak, Tule de artık dünyanın sonu olmaktan çıkacak."

İşte insanlar böylece, orası senin, burası benim deyip dünyada geziyorlardı.

Zamanın derinlikleri de çekiyordu insanları.

Güneş ve su saatleri çoktan bulunmuştu. Atina'da Rüzgârlar Kulesi'nde bir saat vardı. Kuleye bakan, saatin kaç olduğunu ve denizde sekiz rüzgârdan hangisinin estiğini öğrenebilirdi. Zaman ölçüsü olarak kullanılan saatin süresi, her zaman bir değildi. Güneşin doğuşundan batışına kadar geçen zaman bir gün olarak hesap edilirdi. Kışın günler, yaz günlerinden kısa olduğuna göre, kış saatleri yaz saatlerinden daha kısaydı.

Takvim de biliniyordu. Daha önce Babilliler, yılı on iki aya, ayları da otuzar güne bölmüşlerdi. Miletoslu Thales, güneş yılının üç yüz altmış beş gün altı saat olduğunu biliyor-

du. İnsanlar, günlerin ve haftaların arasında yollarını çabuk şaşırıyorlardı. Hele günlerin hesabını tutmakla görevli Romalı kâhinler tümden şaşırmışlardı. Onların takviminde bazı yıllar on iki, bazıları da on üç aylık oluyordu. Bazı yıllar 355 gün, bazıları da 377 gün sürüyordu. 1 Ocak'ın 15 Ekim'e rastladığı da oluyordu, yani dışarda yaz oladursun, takvim kışı gösteriyordu.

Kâhinler bilimden de, Güneş'ten de çok geri kalmışlardı.

Bunun için Caesar, İskenderiyeli astronom Sozigen'e günleri ve ayları bir düzene sokmayı tembih etti. Sozigen, ince hesaplardan sonra 12 aydan ve 365 günden meydana gelen yeni bir takvim yaptı. Takvimin güneşten geri kalmaması için de, her dört yılda bir Şubat ayına bir gün eklenmesini teklif etti.

İnsan saatleri ve yılları ölçmeyi öğrenince durmadı, bununla yetinmedi. Zaman deryasında dolaşmak, uzak geçmişte, yani daha insan yokken, olanları da öğrenmek istiyordu.

Coğrafyacı Strabon: "Yer, her zaman şimdiki gibi miydi?" sorusunu soruyor ve yine kendisi şu cevabı veriyordu: "Değildir. Her şey değişiyor. Eski zamanlarda deniz kıyılarının şekli başkaydı, önceleri şehir olan yerler, şimdi denizin altındadır. Yanardağlar, denizin dibinden yüzeyine adalar fışkırtıyordu. Sözgelimi, Sicilya Adası'nı, Etna Yanardağı püskürtmüştü. Strabon, kıtaların meydana gelişini anlamaya uğraşıyordu. Gezegendeki büyük cisimlerin sırlarını açacak anahtarı ararken bunu küçük cisimler dünyasında bulmuştu. Gize Piramitleri'nin yapımında kullanılan kireçtaşını gözden geçirirken, ufacık deniz kabuklarından ve salyangozlardan oluştuğunu görmüştü. Deniz kabukları ve salyangozlar deniz dibine çökerek kalın bir tortul tabaka meydana getirmişlerdi. Sonra su çekilince, denizin dibi kara oluvermişti.

Dünya Üzerinde Uçuş

Romalı şair Ovidius, göğe çıkıp yüksekten dünyayı seyretmiş olan Phaethon adlı genç hakkında bir masal yazmıştı.

Phaethon'un annesi ölümlü bir kadınmış. Babası da güneş tanrısı olan Helios. Phaethon, babasının dört atlı güneş arabasına binip dolaşmak istemiş.

Güneşin, yani babasının sarayına gitmiş, ama gözleri kamaşarak eşikte durakalmış. Helios pırıl pırıl parlayan bir tahtta oturuyormuş, sağında ve solunda saatler, aylar, yüzyıllar ve yıllar duruyormuş. Üstü başı üzüm suyuna bulaşmış Sonbahar'ın yanında, çelenklerle süslü Bahar, kolunda olgun başaklar bağlı genç Yazın da yanında aksaçlı Kış varmış.

Helios: "Burada ne arıyorsun, oğlum?" diye sormuş. Genç: "Ey büyük dünyayı aydınlatan ışık" demiş, "anamın dediği doğruysa, sen benim babamsın, bana öyle bir delil ver ki, buna herkes inansın."

Helios oğlunu kucaklayarak: "Anan doğru söylemiş. Ne delil istersen vereyim" demiş.

Genç, babasının boynuna sarılarak: "İzin ver, bir gün arabanı süreyim," diye yalvarmış.

Helios verdiği söze pişman olmuş. Oğlunu tehlikeli niyetinden vazgeçirmek için ikna etmeye çalışmış ve:

"Senin kaderinde ölümlü bir insanın yapabileceği şeyler yazılı, arzunsa ölümlü insanların yapamayacağı bir şey" demiş.

Genç ayak diremiş, niyetinden vazgeçmemiş.

Baba oğul uzun zaman tartışmışlar. Sonunda baba içini çekerek razı olmuş. Zaten tartışmanın zamanı da değilmiş. Tan tanrıçası Aurora, gün doğuda kızıl kapıların kanatlarını açıyormuş.

Derken saat ve dakika tanrıları olan oynak Or'lar yüksek gök ahırlarından, ateş püsküren atları çıkarmış. Phaethon altın, gümüş ve değerli taşlar gibi parlayan güneş arabasını görünce şaşakalmış. Helios, oğlunun yüzüne, yanmaması için kutsal merhem sürmüş ve parlak tacını başına geçirmiş. Bunun sonunun hayırlı olmayacağını sezen baba, öğütlerini dinlemesini, yani dizginlere asılmamasını, yeryüzünü yakmamak için de pek aşağılara inmemesini tembih etmiş ve:

"Orta yoldan sür, tekerlek izleri olan yerden" demiş.

Öte yandan gece, çekile çekile bu batı kıyılarına inerken doğuda tanyeri ağarmış. Baba son defa olarak oğluna aklını başına toplayıp niyetinden vazgeçmesini rica etmiş. Sevinç içinde olan genç artık dizginleri eline almışmış zaten. Sabırsızlanan atlar, ayaklarıyla gök kapılarını dövüyorlarmış. Ortalık at kişnemeleriyle çınlamış. Okenus adlı tanrı kapıları açmış. Açınca da uçsuz bucaksız dünya göz önüne serilmiş.

Atlar, ayaklarıyla havayı döve döve, doğu rüzgârına yetişip onu geçerek koşmaya başlamışlar.

Gökyüzüne çıkış pek dik olmakla birlikte, geceleyin dinlenmiş olan atlar, arabayı hızla çekiyorlarmış. Araba her zamankinden hafif gelmiş atlara. Küçük bir çocuğun ağırlığı ne olacak! Araba, boş bir gemi gibi zıplayıp sallanıyormuş. Bunu sezen atlar gemi azıya alarak yoldan sapmışlar.

Çocuk korkusundan dizginleri nasıl tutacağını, hangi yoldan gideceğini şaşırmış. Güneşin ışınlarından ilkin Büyükayı erimeye başlamış. Kutupta soğuktan hep uyuklayan Ejder gazaba gelmiş. Hantal Sığırtmaç, korkusundan arabasıyla bir yana çekilip gitmiş.

Aşağıya bakan Phaethon, ta derinde dünyayı görmüş.

Genç sapsarı kesilmiş, ayakları titremeye başlamış, gözleri kararmış. Babasını dinlemediğine pişman olmuş, babasının atlarına bir daha el sürmeye tövbe etmiş. Dönüp arkası-

na bakmış. Gökte bir hayli ilerlemiş, ama önünde daha çok uzun bir yol varmış.

Ne yapsın?

Phaethon atları zapt edememiş, adlarını bile bilmiyormuş.

Korkudan titreyerek etrafına bakmış. Canavarlarla dolu olduğunu görmüş çevresinin. Yıldız kümesinden, uzun pençelerini, sivri iğnesini kendisine doğru uzatan devasa Akrel'i görmüş.

Korkudan donakalan genç, dizginleri büsbütün elinden kaçırmış. Başıboş kaldıklarını sezen atlar, gönüllerinin çektiği yere alabildiğince koşmuş, yıldızlara çarpa çarpa, bir yükseklere çıkmış, bir neredeyse sürünecekmiş gibi ta yeryüzüne kadar inmişler. Ay, ağabeyinin atlarının, çığırlarından çıkarak olanca hızlarıyla koşmalarını şaşarak seyrediyormuş.

Aşağıda bulutlar tutuşarak tütmeye başlamışlar. Alevler dağların doruklarına sıçramış, ateş ormanlarla tarlaları sarmış. Zümrüt çayırlar bir anda sararıp kavrulu vermiş. Şehir ve kaleler yanmış, koca ülkeler kül olmuş.

Kafkaslar ateş içindeymiş. Etna ateş püskürüyormuş. Soğuk İskitler ülkesi bile ısınıvermiş. Alp Dağları'nın üzerindeki hava tutuşmuş, başı dumanlı Apenin Dağları alev alev yanmış.

Yangın bütün dünyayı sarmış. Hava bir fırındaki gibi ısınmış. Phaethon'un bindiği araba kıpkızıl olmuş sıcaktan. Genç, göğe doğru yükselen dumana ve kıvılcımlara dayanamamış. Atların karanlıkta nereye gittiklerinin farkında bile değilmiş.

İşte kanları, sıcaklıktan yanmış derilerine hücum eden Habeşlerin o zaman karardıkları, Libya'nın da yine o zaman verimsiz bir çöl haline geldiği söylenir.

Tanais (Don) Irmağı'nı dumanlar bürümüş, Babil'deki Fırat Irmağı tutuşmuş, Ganj'ın, Tuna'nın uzak Kolkil'deki Riyon'un suları kaynamaya başlamış. İspanya'da sıcaklıktan, Taho Irmağı'ndaki altınlar erimiş. Nil Irmağı, korkusundan dünyanın öbür ucuna kaçıp saklanmış, öyle saklanmış ki, kaynakları bulunamamış.

Yeryüzündeki tüm karalar çatlamış. Çatlaklardan, yeraltı ülkesi Tartaros'a ışık sızmış. Işığı gören Tartaros kralı ve kraliçesi dehşet içinde kalmışlar.

Zamanın uzak olmayan geçmişine kadar deniz olan yerleri kumluk vadiler kaplamış. Balıklar derinlere inmiş, ölü ayı balıkları suların üzerine çıkmış. Deniz tanrısı, perişan bir halde, üç kere suyun yüzüne çıkmış ve her seferinde sıcağa dayanamayıp gerisin geri denize dalmış.

Okyanusun çepeçevre sarmış olduğu Yer de, gırtlağına kadar suya dalmış ve sıcaktan boğazı yanarak dile gelip korka korka tanrıların babasına yalvarmış:

"Yaz kış çalıştığım, sivri sabanın vücudumda açtığı yaralara dayandığım, insanlara ekmek ve meyve verdiğim için mi yapıyorsun bunu bana!

Bana ve denizlerin hükümdarı olan kardeşime acımazsan, kendi gökyüzüne acı bari. Kutuplara bir bak. Ateş oraları da sararsa, tanrıların meskenleri çöker. Güçlü Atlas'a baksana! O bile, eğilmiş gök kubbeyi omuzlarında güç tutabiliyor. Eğer deniz, yer, gök kubbe yok olursa, biz yine eskisi gibi bir kaos halinde birbirimize karışırız. Artakalanı bari ateşten kurtar. Evrenin selametini düşün!"

Yer'in yalvarışlarını işiten tanrıların babası Zeus, Olymposun zirvesine çıkıp gürleyerek yıldırımını zavallı gence fırlatmış.

Araba paramparça olmuş, atlar koşumlarından kurtulmuş. Alevler içindeki cansız Phaethon da, bir yıldız gibi Eri-

dan adlı büyük ırmağın kucağına düşmüş. Irmak tanrıçaları, yüzünü yıkayıp genci gömmüşler. Mezar taşına da:

"Güneşin arabasını süren Güneşin oğlu Phaethon gömülü burada. Zapt edemeyip atları düştüyse de, büyük bir işe cesaret etti ya!" sözlerini yazmışlar.

Böylece Ovidius, bir çocuk masalında, eski hoş söylentileri, dünya hakkındaki yeni bilgilerle birleştirmişti.

Şair, bunun sadece bir masal olduğunu biliyordu. Roma'da şairler artık başka şiirler yazıyordu. Bunlarda tanrılar ve kahramanlar değil, doğanın sırlarını kavrayan filozoflar övülüyordu.

Şair Lukres Kar, insanları manevi baskısıyla ezen eski inançlara karşı çıkmak cesaretini gösteren Yunan filozofu Epikuros'u övüyordu.

Ne tanrılar hakkında söylenen korkuttu onu, ne de
[yıldırım sesi.
Tam tersine, bunlar onu, ulu doğanın sağlam
[kapılarındaki sürgüleri
Daha kuvvetle çekip sırları açmaya zorladı.
Ve yüksek ruh gücüyle zaferi kazanıp
Yararak ateşten çemberini dünyanın, uzaklara daldı...

Lukres de, öğretmeni Epikuros'un izinden yürüyordu. O da, eskiçağdan kalma tabulardan yılmayan insanlardan biriydi.

Ruhu saran korkular dağılıyor, genişliyor sınırları dünyanın,
Ve seyrini görüyor insan sonsuz uzayda eşyanın.
Öğretmeni ona, evrenin sonsuz yollarında kılavuzluk
[ediyordu.

Yolda değil bir tek duvar, bir tek engel, birçok duvar ve engel vardı. Yol, daha ne denizlerin, ne toprağın, ne göklerin olduğu, dünyamızın eşyalarına benzeyen hiçbir şeyin bulunmadığı zamanın karanlıklarında başlıyordu.

Atomlar, ayrılıp birleşerek, çarpışıp savaşarak, baş döndürücü bir kasırga içinde hareket ediyorlardı.

Lukres, ilk büyük sınırdan cesaretle geçip yerin gökten nasıl ayrıldığını görmüştü. Atomlar birbirinden ayrılıp dağılıyordu. Büyük ve ağır atomlar, bir yerde toplanarak evrenin ortasında katı ve sağlam Yer'i meydana getirmiş, hafif ve hızlı atomlar da dışarı yönelerek, pırıl pırıl parlayan Güneş, Ay ve yıldızlar halinde birleşmişlerdi.

Dünya daha dumanlarla kaplıydı. Dünyanın, solurken çıkardığı göksel eterdi bunlar.

Derken yol Lukres'i, karların okyanustan ayrıldığı ikinci büyük sınıra götürüyor. Su, ağır ve yoğun topraktan çekiliyor. Daha nemli, yumuşak toprak çöküyor ve tuzlu deniz suları onu basıyor. Kaya ve taşların etrafında ovalar meydana geliyor. Vadilerin çöktüğü yerlerde dağlar yükseliyor.

Lukres, zamanın yolunda daha ileriye gidiyor. Karşısına üçüncü bir sınıf çıkıyor: Canlının cansızdan ayrıldığı büyük uçurum. Aklın daha aşamadığı bu uçurumdan şair hayal gücüyle geçebiliyor. Şair, yabani hayvanların vücutlarının tüy ve kılla kaplandığı gibi, genç yeryüzünün de ot ve çalılarla kaplandığını görüyor.

Lukres, yağmurların nemiyle güneşin sıcağından doğan hayvanların nasıl meydana geldiklerini görüyor. Toprağa boşuna, toprak ana dememişler. Zamanı gelince, olgunlaşan topraktan hayvanlar, kuşlar, insanlar çıkıyor. Toprak ana, yavrularını süt gibi bir suyla besliyor. Otlar yatak, toprağın sıcaklığı da elbise oluyor.

Topraktan ayaksız, kolsuz, ağızsız ve gözsüz ucubeler de çıkıyor. Bunlar hayatlarını kazanacak güçte olmayıp hayat kavgasında yok oluyorlardı. Yalnız cesur, kurnaz, çevik olup soyunu koruyabilen kalıyor. Aslanı cesareti, tilkiyi kurnazlığı, geyiği de çevikliği kurtarıyor.

İnsanlar daha hayvan gibi yaşıyor, ormanlarda dolaşarak meyve ve palamut topluyorlar. Fırtınaya tutulunca çalılar arasında ya da mağaralarda gizleniyorlar.

Büyük bir sınır daha çıkmıştı şairin karşısına: İnsanın insanlaşması. İnsanlar ormanda sopalarla, taşlarla hayvan kovalıyorlardı. Yıldırım ve orman yangınları, insana ateşi getirdi. İlk evin duvarları, ilk ateş ocağının çevresinde yükseldi.

İnsanlar artık ayrı ayrı değil, dost olarak yaşıyor, eşyaları parmakla göstere göstere, bağrış ve hareketlerle meramlarını anlatarak konuşmaya çalışıyorlardı.

Zamanın yolu ilk şehirlerden, ilk savaş meydanlarından geçerek ileriye doğru uzanıyor. İnsan bakır elde ederek silah ve alet yapıyor. Bakır altından değerli. Çünkü daha sağlam. Bakır aletle, hem delik açılabilir, hem kazılabilir, hem de burgulanabilir.

Zamanla her şey değişiyor ve bakır gözden düşüyor. Bakırdan yapılan orakla alay ediliyor. Tarlalar demir aletlerle işlenmeye başlanıyor. Savaşta keskin demir kılıç, bakır kılıcı yeniyor.

İnsanlar, yaptıkları sağlam duvarların arkasında düşmanlarından gizleniyorlar.

Hazinelerde biriken servet gittikçe artıyor. Altın, madenler arasında baş yeri alıyor. En güçlüye değil, en zengine hürmet edilmeye başlanıyor.

Şehirlerin duvarları yıkılıyor, kabile önderlerinin göğüslerini kabartan asalar toz toprak arasında yuvarlanıyor. Herkes zenginlik, iktidar ve egemenlik peşinde koşmaya başlı-

yor. İnsanlar kavgalardan bıkıp usanıp sonunda kendilerini, yasaların esaretine sokuyorlar.

Zamanın yolu şairi, karada ve denizde daha ilerilere götürüyor. Denizlerde yelkenli gemiler dolaşmaya başlıyor. Vadi ve ovalardaki ormanlar köklerinden sökülüp yerlerinde bağlar, bahçeler, tarlalar, zeytinlikler meydana getiriliyor. Ormanlar dağlara çekiliyor. Heykeltıraşın kalemi, taşa can veriyor. Ozanlar, yüzyılların olaylarını dile getiriyorlar. Her şeyi bilmek isteyen meraklı akıl, insanı ileriye doğru, sanat ve bilimin doruklarına doğru götürüyor.

Ne var ki insan tüm güçleri, evrenin yönetimini tanrılara bırakmakla kendini inkâr etmiş oluyor.

Yer, yıldırımlarla sarsılırken, gök kubbe, şimşeklerle altüst olurken insan, tanrıların karşısında eğiliyor. Şiddetli bir rüzgâr, denizde gemiyi önüne katıp kovalarken, tanrılara kurban adayarak denizin durgunlaşmasını boşuna diliyor. Çünkü fırtına, dua ve kurbanlara aldırmayıp gemiyi ölümün kucağına sürüklüyor.

Küçük çocukların karanlıkta titredikleri gibi, büyükler de bilmedikleri şeylerden korkuyorlardı.

Fakat karanlıkları, parlak ışığıyla aydınlatan bilgiler de vardı. Güneşin karanlığı kovduğu gibi, doğa da dış manzarası ve iç bünyesinin ahengiyle insanın kalbinden korkuyu kovuyordu.

Zamanın yolu şairi, getire getire kendi çağına, kendi şehrine, doğup büyüdüğü eve getiriyor.

Artık Roma dünyaya egemen olmak uğrunda savaşıyor. Caesar, lejyonlarının başında Galya'ya gidiyordu. Lukres, kendi zamanı üzerinde pek az duruyor, çünkü asıl amacı daha ilerilere gitmek, geleceği sezmektir. Dünyanın nasıl kocayıp kuvvetten düştüğünü, yorulan toprağın nasıl kısırlaştığını görüyor. Zaman her şeyi yıkıyordu, sağlam kale duvarla-

rıyla burçlarını bile. Dünyayı parçalayan yüksek duvarlar da çökerek birer enkaz haline geliyor.

Ama atomlar sonsuzdu, evren sınırsızdı.

Doğa, dağılan atomları yeniden derleyip toplayacak, dünyamızın enkazlarından, başka dünyalar meydana gelecekti. Ve başka bir dünyada, başka insanlar yaşayıp düşüneceklerdi.

İnsanın ömrü kısa. Ama düşüncesi sınır tanımıyor. Bir anda binlerce yılı kavrayabiliyor.

Bu, büyük bir zafer değil de, nedir?

Ama yine de, zafer kutlaması için zaman erken değil mi?

Lukres, uçsuz bucaksız zamanlardan gelip geçtiği halde, her şeyi görüp kavrayabildi mi?

Kavrayamadı. Kolay iş değildi bu. Lukres'in Empedokles, Leukippos, Demokritos, Epikuros gibi akıllı kılavuzları vardı.

Fakat birçok şey hakkında çoğu zaman tahminlerde bulunması ve hayal gücüyle aklın, yardımına koşması gerekmişti.

Lukres de, Phaethon gibi kaç kere yolunu şaşırmıştı.

Yüzyıllar akıp geçecek, XIX. ve XX. yy. gelecekti. Binlerce bilim adamı, yeryuvarlağının nasıl meydana geldiğini, cansızın nasıl canlılaştığını, canlılarda bilincin nasıl uyandığını öğrenmek için, aynı yoldan uçsuz bucaksız uzay ve zamana yöneleceklerdi.

Her sınırda hararetli tartışmalar olacaktı.

Bu sınırlar bir âlemi diğerinden, yıldızlar âlemini dünyadan, karayı sudan, canlıyı cansızdan ayırıyordu. Bir zamanlar bu sınırlarda doğa güçleri, doğa unsurları arasında büyük savaşlar olmuştu. Savaşlarda yeryuvarlağı meydana gelmiş, kıtalar doğmuştu. Savaşa yeni yeni güçler katılarak, dünyayı canlı bir örtüyle kaplamış, onun çehresini değiştirmişlerdi.

Bilim adamları, bu eski savaş meydanlarından geçeceklerdi. Geçitlerde, sınırlarda, yine şiddetli savaşlar olacaktı. Ama bu kez doğa güçleri arasında değil, fikirler arasında.

Her bilim adamı, uçurumdan geçmek için kendi kurduğu köprüyü, kilitli kapıları açmak için kendi anahtarını teklif edecekti. Anahtar istemeyecekti. Yeni yeni bilim adamları yola çıkacaktı. Bunları sonsuz bir umut ve sönmeyen bir arzu kanatlandıracaktı: Bilinmeyen dünyalar bulmak.

Villanın Yerini Şato Almaya Başladı

Eskiçağ bilginlerinin eserlerini okurken, insan bunların ne kadar çok şey bildiklerine şaşar.

Güneşin Dünya etrafında değil, Dünya'nın Güneş etrafında döndüğünü Samoslu Aristarkhos, Kopernik'ten çok daha önce kavramıştı. Heron adındaki İskenderiyeli mühendis, Polzunof'tan ve Watt'tan çok daha önce buhar gücüyle çarkı döndürmüştü. Astronom Eratosthenes, denizyoluyla dünya çevresinde gezilebileceğini kestirmiş, coğrafyacı Strabon da, okyanusun ötesinde bir kara parçasının bulunabileceğini tahmin etmişti. Eskiçağlarda, okyanustaki Kanarya Adaları'nı bulup, Tenerife Adası'ndaki yanardağın üzerinde bayrağa benzer bir bulut görmüş olan Yuba adında bir gezgin de vardı.

Birkaç yüzyıl sonra Atlantik Okyanusu aşılacak, gemiyle dünya çevresinde dolaşılacak, buhar makinesi icat edilecek, ilk demiryolu yapılacak ve ilk vapur suya indirilecek gibiydi.

Gezgin Yuba, Kristof Kolomb'dan bir iki yüzyıl değil, hemen hemen bin beş yüz yıl eskiydi. Heron'u Polzunof'la Watt'tan ayıran zaman daha da fazladır.

İleri hareketinden insanı böyle alıkoyan neydi?

Denizlerde büyük bir cesaretle dolaşan dev, niçin okyanusun eşiğinde uzun zaman duraklamıştı?

İnsan, atomları sezmişken, niçin o zaman onların varlığını ispat edememişti?

İnsanın yolu ok gibi doğru ve düz değildi. Karşısına aşılmaz bir engel çıkınca devin, çoğu zaman geriye dönüp uzun ve dolambaçlı yollardan yürümesi gerekiyordu. Bunlar yolun hedeften uzaklaşıp geriye döndüğü sanılan karanlık zamanlardı.

İki bin yıl önce devin adımlarını yavaşlatan neydi?

İnsanın o zaman serbestçe ilerlediğini düşünmek yanlış olur. Çünkü eli kolu bağlıydı.

İnsan su kemerleri yapıyor, tüneller açıyor, bataklıkları kurutuyordu.

Kimlerin elleriyle yapılıyordu bunlar?

Kölelerin.

Sabahtan akşama kadar vinçlerin kocaman tekerleklerini, ayaklarıyla basa basa döndürenler, kölelerdi. Gemilerde kürek çeken, yerin derinliklerinden maden çıkaran hep onlardı.

Köleler olmasaydı, ne saraylar olurdu, ne tapınaklar, ne sirkler ne de Romalı soyluların boş vakitlerini geçirdikleri o şahane villalar...

İşte bu villalardan biri. Arkası dağlık, sağ ve solundaki yamaçlarda tarla ve bağlar uzanıyor. Villanın pencereleri denize bakıyor; dalgalar villanın duvarlarını okşuyor. Her yerde şadırvanlar göze çarpıyor. Budanarak garip şekiller verilmiş ağaçların altında beyaz mermerden kanepeler duruyor.

Villa sahibi günlerini okumakla, gezintilerle, dostlarıyla konuşarak, müzik dinlemekle, felsefe okumakla, jimnastik yapmakla, avlanmakla geçirirdi. Şölende, altından çocuk heykellerinin ellerindeki meşaleler sabaha kadar yanardı. Misafirlerden biri de bir ruloyu açarak Saturnus ülkesi ve ilk insanların mutluluğu üstüne bir şiir okurdu. Devrilmiş şarap bardakları ve yaprakları dökülmüş gül çelenkleri güneşin altında parlardı.

Ama ev sahibi, o güzel şiiri işitemezdi ki. Aklı fikri, hep yeni günün beraberinde getirdiği dertleriydi. Sepetlerdeki kehribar gibi üzüme bakarken, bağ bakımının ne zahmetli bir iş olduğunu düşünürdü. Asma çubuklarına, küçük bir çocuğa bakar gibi bakmak gerekti. Toprağı gübrelemeli, sulamalı, yabani otları temizlemeli, asmaları budayıp aşılamalıydı. Ve bütün bu işleri, kölelere yüklemek gerekirdi.

Toprak, artık insanlara ekmek ve meyve vermek istemiyor gibi gitgide cimrileşiyor, kısırlaşıyordu. Sebebi, toprak sahiplerinin, toprağa bakım işlerini kölelere bırakmış olmalarıydı.

Bu düşünceler, villa sahibini rahatsız ederdi. Yüzü asık, başı eğikti. İşte bu kaygılar, şölenin tadını kaçırırdı.

Öte yandan, villayı bir duvar gibi çevreleyen servilerin arkasındaki tarlalarda savaştaki askerler gibi uzun diziler halinde, sıra sıra köleler taşlı toprağı çapalardı. Diziler boyunca atlı gözcüler gidip gelirdi.

Kırbaç zoruyla çalıştırılan bu boynu bükük köleler, dünyanın dört bir yanından getirilmişti.

Aralarında mavi gözlü Cermenler, kara derili Nubyalılar, iri yarı, sakallı İskitler vardı.

Talih, birbirlerine yabancı, başka gökler altında doğup büyümüş olan bu insanları, gurbette kardeş yapmıştı.

Alınlarındaki damgayı örtmemesi için tümünün başları yarıya kadar tıraşlıydı.

Bir gözcü diğerine: "Bir panter sırtı gibi çizgili şu sırtlara bak! Kim dalgacı, kim daha çok kırbaç yemiş hemen belli oluyor. Şu bir avuç buğday yediği için cezalandırıldı. Komşusu da, öküzlere iyi göz kulak olmadığı için... Şu ötekiler, ayakları zincirlilerse, kaçmak istedikleri için yediler cezayı. Bir kez daha kaçmaya kalkarlarsa, kurtuluş yok. Bunlar sonunda, ya fırında yakılacak, ya aslanlara parçalatılacak, ya

çarmıha gerilecek ya da katranlı elbise giydirilip yakılacak" diyordu.

Gözcü doğru söylüyordu.

Köle sahibi, kölesine ne isterse yapabilirdi. Köle onun malı, aletiydi.

İşten, iş aletlerinden, öküzlerden, gözcülerden, sahiplerinden nefret ediyorlardı. Köle olarak yaşamaktan gına gelmişti ve tek bir gün olsun, istedikleri gibi özgür yaşayabilmek için her türlü işkenceye katlanmaya hazırdılar.

Köle öküzle, pullukla bir tutulurdu; oysa insandı.

Köle bunun acısını kendisine emanet edilen aletlerden ve hayvanlardan çıkarırdı. Onlara bir düşman gibi bakardı.

Zamanla karasabanın yerini tekerlekli pulluk aldı. Harman makineleri, presler, vinçler, dokuma tezgâhları peyda oldu.

Yine aletlerle çalışabilmek için ustalık gerekti. Aletler ve malzeme daha büyük bir dikkatle, daha büyük bir sevgiyle ele alınmalıydı. Ama zorla çalıştırılan kölenin, işe sevgisi olabilir miydi?

Köle sahibine göre köle, toprağın celladıydı.

Toprak ağaları kölelerine, kızgın demirle dağlanmış alınlarına, yarıya kadar tıraş edilmiş başlarına korkuyla bakarlardı. Ve bu toprak rengi yüzlerde, ahmakça itaat yerine, gittikçe kin okunuyordu.

Köleler ayaklanıyor, ambarları yakıyor, sahiplerinin villalarını tahrip ediyorlardı.

Seçkin Romalı kumandanların bile başa çıkamadıkları Spartacus'un ayaklanması daha unutulmamıştı.

Yol boylarında yine asi kölelerin gerilmiş olduğu çarmıhlar, sonsuz bir duvar gibi uzanıyordu.

Yol çıkmaza girmişti. Bunun bir çıkar yolu var mıydı?

Artık köleler şöyle dursun, köle sahipleri bile kölelik düzeninden kurtulma yollarını arıyorlardı.

Toprak ağaları, kolon denen özgür çiftçilere tarlalarını kiraya vermeye başladılar. Özgür insan, toprağı daha iyi işliyordu. Çalışan ellerin işlediği kısırlaşmış toprak da cömertleşiyor, bol ürün veriyordu.

İyi, ama sağlam ve güvenilir kolonları nerede bulmalıydı? Özgür çiftçiler, çoktan başlarını alıp köyden sıvışmış, köylülerin en hali vakti yerinde olanları bile iflas etmişlerdi. Bazıları ticarete ve çeşitli zanaatlara geçmişti. Bunlar dükkân ve atölyelerinden nasıl geri getirilebilirlerdi? Bir kısmı da direniyor, azgın ve başıboş bir kalabalık halinde sirkleri, pazar yerlerini dolduruyorlardı. Pulluğu kılıçla değiştirip Tuna ötesinde barbarlarla savaşanları da vardı.

Köylüler, Roma için bütün yeryüzünü zapt etmişken, kendi bir avuç topraklarını kaybetmişlerdi.

Büyük toprak ağaları, güç bir sorun üzerinde kafa yoruyorlardı. Toprak kime kiralanmalıydı? Dilencileri mi getirip yerleştirmeliydi toprağa?

Dilenciler, yoksulluğu da birlikte getireceklerdi. Hep borç içindeydiler, bunları ödeyecek halde de değildiler. Toprağı sürecek bir pullukları bile yoktu.

Toprak ağalarının dertleri başlarından aşıyordu. Kolonların dertleri daha da büyüktü. Umutsuzluk içinde soruyorlardı kendi kendilerine: Borçtan nasıl kurtulmalı? Kurtuluşu nereden beklemeli?

Köyde hayat günden güne güçleşiyordu. Şehirdeki de daha iyi değildi ya! Roma'da tüccarlar işlerin kötü gidişinden şikâyetçiydiler. Dokumacılar, çömlekçiler, camcı ve bakırcılar da öyle. Roma'ya her yerden ucuz mallar geliyordu. Galya'dan çuha, İskenderiye'den cam, İspanya'dan gümüş kaplar...

Romalı ustaların, taşra şehirlerinden Liyon'da, Bordo'da, Trir'de pek çok rakibi peyda olmuştu.

Roma, birçok halkı esareti altına almış, kendisi için çalışmaya zorlamıştı. Ama emek büyük bir öğretmendi; uzak Ron, Ren ve Temza kıyılarında yaşayan halklara çok şey öğretmişti.

Barbarlar çalışıyor, öğreniyor, ilerliyorlardı. Aydın, kültürlü Roma'ysa, boyuna istiyordu: Hep gelsindi. Roma çalışmayı unutmuştu. Her şeyi kolayca elde ediyordu.

Romalılar ticareti bile öbür halklara bırakmışlardı. Romalı niçin kendisini tehlikeye sokacaktı? Fırtınalı denizde ve susuz çölde ne diye dolaşacaktı? Varsın bunu Suriyeliler, Parthlar, Araplar, Fenikeliler yapsındı. Romalılaraysa, tüm Hindistan servetlerinin ayaklarına gelmesi için sadece buyurmak yetiyordu.

Buyurmak. Romalıların kendilerine sakladıkları tek şey buydu. Bir zamanlar Romalılar, tecrübeli ve cesur askerlerdi. Artık bu işi de başkaları görüyordu. Sonsuz entrikaları yapacağını yapmış, Roma'yı o kerteye getirmişti ki, gerçek bir Romalıya rastlamak mesele olmuştu. Birçok eski aile sönmüştü. Roma'yı savunmak için Romalı yetmiyordu. Altın kartallı bayraklar altında, altışar kişilik saflar halinde, Cermen komutanlarının komutasında Cermenler yürüyordu. Roma Senatosunda işleri Galya, Cermanya, Suriye asıllılar yürütüyordu.

Geçen her yüzyılda Roma daha da zayıflıyor, esir ettiği halklarsa güçleniyordu. Roma zayıfladıkça, kendisini saran halkların artan baskısını önlemek de güçleşiyordu.

Romalılar esir halklara tepeden bakıyorlardı. Romalı ve Yunan olmayanlara, "barbar" deyip çıkıyorlardı. Roma'yı sıkıştıran bu barbarlar, kölelik düzeninden daha ileri bir düzenin taşıyıcılarıydı ve güçleri de bundaydı.

Barbar önderlerinin de köleleri vardı, ama insanların çoğunluğu özgür kimselerdi. Çayırlardan, ormanlardan ortak-

laşa faydalanırken, toprağı aileleri işliyordu. Büyük patriyarkal aileler halinde yaşıyorlardı. Aile başkanı, en yaşlı olan kimse, yani baba ya da dedeydi.

Komutanların, askerlerin elinde, gittikçe daha çok toprak birikiyordu. Daha sonraları bunlardan toprak sahipleri, yani feodaller sınıfı meydana gelecekti.

Roma'daysa kölelik düzeni derinlere kök salmıştı.

Barbar kabileleri, sınırı gittikçe daha sık aşarak imparatorluğa dalıyorlardı. İmparatorluğun kuzey sınırları boyunca Romalı mühendislerin yaptıkları yüksek duvar, barbarları durduramıyordu. Galya'dan geçip Alpleri aşan barbarlar, şahlanmış dalgalar gibi İtalya'ya yayılıyorlardı.

Köyde yaşamak tehlikeli olmuştu. Villaların yerini şatolar almaya başladı.

Kaldı ki, şehirler de daima tehlikedeydi. Galya'da şehirlerin, her yıl yeni tapınaklarla, sirklerle, tiyatrolarla süslenip enine boyuna genişlediği zamanlar geçmişe karışmıştı. Galya şehirleri asker kampına çevrilmişti. Yüksek duvarların kuşattığı şehrin içinde karanlık kışlalar yükseliyordu. Dolaylarında da alevler birbirlerinin üstünde bindirilmiş gibi görünüyordu.

Yüzyıllar gelip geçiyordu. III. yy. bitmiş, IV. yy. gelmişti. Ortaçağ yaklaşıyordu. Bu her yerde seziliyordu.

Latin dilinde, önceleri bilinmeyen acayip bir söz belirdi: Burgus. Almanca bir sözdü bu. Şato demekti. Romalılar sakal bırakmaya, barbar elbiseleri giymeye başladılar. Oysa eski zamanlarda bu herkesçe ayıplanırdı. Romalı yalnız kendisinin, yani Büyük Şehir denen Roma vatandaşının giyme hakkı olan toga'sıyla övünürdü. Sonraları, uzun kollu bir elbise, gömlek ya da kaftan giymiş bir Romalıya artık kimse şaşmaz olmuştu. Gocuk giymek bile, hele kuzey şehirlerinde moda olmaya başlamıştı.

Roma togası yerine, barbar gocuğu! Bu, Romalılar için kötü bir işaretti.

Emeğe Lanet

Roma İmparatorluğu'nun durumu günden güne kötüleşiyordu.

Aç gözlü memurlar, halkı soyup soğana çeviriyorlardı. Öyle bir zaman geldi ki, yalnız imparator değil, imparator naipleri de hükümdar ve tanrı kesilmişti halkın başına.

Kimileri, tıksırıncaya kadar yiyip içebilmek için midelerini boşaltacak kusturucu ilaçlar alırken, kimileri de açlıktan ölüyordu. Açlar toklardan, zayıflar şişmanlardan kat kat fazlaydı.

Köylerde kolonlar vergilerin, angaryaların yükü altında eziliyordu. Yavaş yavaş yurt dışına ekmek aramaya gidiş başladı. Zamanın yazarlarından Salvianus, bu yoksulların "Romalıların insana yakışmayan barbarlığına dayanamayıp o eski Roma insanseverliğini aramak için, barbarların yanına gittiklerini" yazmıştı. Barbarlar arasında insan vergiyle boğulmazdı, orada köleler bile Roma'daki birçok özgür insandan daha iyi yaşarlardı.

Köylüler çiftliklerinden kaçıyor, yakalanıp geri çeviriliyorlardı. Bunlar toprağa, görülmez bir zincirle bağlıydılar. Ve bu zincirler kaçak köylülere, ancak köleler gibi kelepçe vurulduğu zaman göze görünüyordu. Köylüler toprak ağasının köleleri değildi, ama toprağın kölelerivdi. Yasa böyle diyordu. Köylü, işlediği toprakla birlikte satılıyordu. Özgür bir insan olduğu halde, bir öküz, bir pulluk gibi çiftliğin demirbaşı sayılıyordu.

Zanaatçı zanaatıyla perçinlenmişti: Çömlekçinin oğlu çömlekçi, dokumacının oğlu dokumacı olmak zorundaydı.

Emek, bir köle işi sayılarak önceleri de hor görülürdü. Sonraları, ekmeğini alın teriyle kazanan özgür insanı da insandan saymamaya başladılar.

İmparatorluğun, köylü ve zanaatçılarla ilgili bir kararında bakın ne deniyordu: "Emekçilik adiliğinin lekesini taşıyan bu insanlar, insanlığa layık olduklarını akıllarından geçirmesinler, hatta bunu hak etmiş olsalar bile, hep oldukları gibi kalsınlar."

Emeğe lanet!

Bu sözler, köleliğe dayanan düzenin ölüm cezasıydı.

Kölelik düzeni son yıllarını yaşıyordu.

Haydut çeteleri yolları kesiyordu. Kölelerle köylüler, bunlara kahraman ve öç alıcı gözüyle bakıyorlardı.

Devletin nüfuzu zayıflamıştı. Toprak ağaları, davalara kendileri bakıyor, cezaları kendileri veriyor; birer şatoya çevrilen villalarını kendileri koruyorlardı.

Roma'nın kurmuş olduğu güçlü devlet örgütü yıkılıyordu. Devlette kanunsuzluk ve keyfi idare almış yürümüştü. İki imparator vardı: Biri batıda, diğeri doğuda. İmparatorlukta dört Caesar'ın birden hükmettiği zamanlar bile oluyordu.

Eskiden bütün yollar Roma'ya giderdi. Zamanla yeni başkentler belirmişti. Milano'da, Nikomedia'da, Konstantinopolis'te Caesarlar yaşıyordu.

Bir zamanlar Roma, dünyayı zapt etmiş olmakla övünürdü. Şimdi barbarlar, Roma'nın mirasını bölüşüyorlardı. Muzaffer Roma lejyonlarının, yüzyıllar önce geçtiği yollardan Franklar, Slavlar, Gotlar, Anglosaksonlar yürüyorlardı. Bazıları Galya'yı zapt ediyor, bazıları denizi aşarak Britanya'ya geçiyor, bazıları da İspanya'ya yerleşiyordu.

Roma can çekişiyordu.

Doğuda vahşi Hun sürüleri yaklaşıyordu. Yeryüzünü saran yangının alevleri, bulutları bile kızıla boyuyordu.

Vaktiyle her eşiği, her haneyi koruyan o tanrılar neredeydi? Duaları niçin işitmiyorlardı?

İnsanlar yabancı tanrılara, yani İsisi'ye, Astarta'ya yalvarıp yakarıyorlardı. Roma imparatorları, Pers Tanrısı Mitra şerefine tapınaklar yaptırıyorlardı. İnsanların tüm umutları mucizelere, büyüye bağlanmıştı.

İnsan şöyle düşünüyordu: "Kavradığım bilimin bana ne yardımı oldu? Burada, yeryüzünde pislik ve yoksulluk içinde yok olurken, dünya yassıymış ya da yuvarlakmış, bana ne?

Ben zincirlere vurulurken, gök kubbelerinin yapılışından, yani yıldızların bunlara çakılı olup hareketsiz mi, yoksa boşlukta serbest mi olduklarından bana ne?

Bilgi beni ne mutlu yaptı, ne de özgür.

Kaldı ki, gerçeği öğreneceğim de şüpheli. Ben gerçeğe yaklaşmaya çabaladıkça, gerçek benden uzaklaşıyor."

İnsan, bunca umut bağlamış olduğu bilime lanet okuyordu.

Kurtuluşu nerede aramalıydı?

Birçokları, kölelerin, yoksulların ve mazlumların koruyucusu bir Mesih'in gelmesini bekliyor, buna inanıyorlardı.

Bu din, Mesih'ini sabırla beklemekte olan küçük Yahudiler ülkesinde doğmuştu.

Dağlık Galile'de balıkçılar, çiftçiler, köleler ve yoksullar, Kurtarıcının artık geldiği ve çarmıha gerilerek dünyanın tüm günahlarını ödediğini kulaktan kulağa bir müjde gibi fısıldıyorlardı.

Başlangıçta küçük bir dere olan din akımı, yüzyıllar geçtikçe genişleyip derinleşiyor, aldığı onlarca kol ile koca bir ırmak oluyordu.

Romalı naip ve memurlar, devletin temellerini yıkmakla tehdit eden bu gür ırmağı durdurmaya çabalıyorlarsa da, karşısına çıkan her engel, yeni dinin şehir ve köylerde daha genişçe yayılmasına sebep oluyordu.

Bilinen bütün usullere başvurulmuştu: Hıristiyanları aslanlara parçalatıyor, yakıyor, çuvallara sokup kızgın boğalara çiğnetiyorlardı.

İsa'dan vazgeçirmek için insanlara görülmedik işkenceler yapılıyor, "İmparatorun adına ant içersen kurtulursun" diyorlardı. On beş yaşındaki çocuklar bile: "Hıristiyanım ve Hıristiyan kalacağım" diyerek kendilerini parçalatıyorlardı.

Bu inadı anlamayan Romalılar, binlerce insanın ruhunu korkunç bir hastalık sarmış sanıyorlardı.

Romalı naiplerden biri İmparatora şunları yazmıştı: "Bu kör inanç salgını, şehirlerden başka köyleri de sarmış olmakla birlikte, önü alınıp durum kurtarılabilir gibime geliyor."

Naip yanılıyordu. Artık salgını önlemek imkânsızdı.

Çünkü Romalılar, evrensel bir dine giden yolu bizzat kendileri açmışlardı. Birçok halkı buyruğu altına alan Roma İmparatorluğu'na tek bir tanrı gerektiği düşünülüyordu.

Roma Penat'ları ve Lar'ları, yalnız Romalıların evlerini korurlardı. Jüpiter de, esir halkların kabul edemeyecekleri kadar Romalıydı.

Ruhani ve dünyevi kuvveti tek bir şahısta birleştirmek, toplamak! Bundan iyisi olamazdı.

Romalılar her yeni imparatoru "Caesar'sın sen, Augustus'sun sen, Tanrı'sın sen!" selamıyla karşılardı.

Böyle inanmak gerekiyordu. Subaylarla memurlar, belli gün ve saatlerde tapınakları ziyaret ederek imparatorun heykeline kurban sunarlardı.

Yalnız vazife zoruyla inanılan bir din, kötü bir din olduğundan imparator, imparatorluğun tek tanrısı yapılamadı.

Romalılar, başka bir yol bulmayı denediler. Kendi tanrıları arasına yabancıları da aldılar: Perslerin Mitra'sını, Mısır'ın İsisi'ni, Frigyalıların Attis'ini.

Bununla, bir dini ötekinden ayıran duvarları yıkmak istiyorlardı. Ve bundan, yeni ortak bir din doğacağını sanıyorlardı.

Halkları birleştirip karıştırırken, halkları birbirinden ayıran duvarları yıkarken, Romalılar eski gelenek ve inançları da altüst ediyorlardı.

Derken, eski dinin enkazı üzerinde, imparatorluk kararıyla değil, kendiliğinden, beklenmedik yeni bir din doğdu. Yeni din herkese açıktı. Yunanlı, Yahudi farkı tanımıyordu. Hepsi insandı. Romalı da, Barbar da. Birçok halkın inanç ve fikirleri bu yeni dini beslemişti.

Kültürlü bir Grek, İncil'i okurken, kendi filozoflarını hatırladı. Çünkü daha önce Platon, doğru insanların ruhlarının yaşadığı daha iyi bir dünyadan söz etmişti. Diyojen, bir Hellenliyle bir Barbar arasında fark görmez, kendisine dünyanın vatandaşı derdi.

İncil'i okuyan kültürlü bir Romalı da Seneca'yı düşünürdü. Çünkü Seneca da, kötülüğe iyilikle cevap vermek gerektiğini öğretirdi.

Yeni din en çok, Platon ve Seneca'dan haberi olmayan insanlara yakındı. İskenderiye ya da Sezareya gibi şehirlerin sokaklarında zanaatçılar, köleler, yoksullar toplanıyordu. Hıristiyanlığı öven birini çevrelemiş, konuşmalarını can kulağıyla dinliyorlardı.

– Vay senin haline Roma, diyordu Hıristiyanlığın propagandacısı, vay haline, şeytanın arkadaşı, günahkâr Roma! Yanıp kül olacağın, sarayların enkaz yığınına çevrileceği, Capitol'ün harabelerinde kurtların uluyacağı gün yaklaşıyor!

Hıristiyan, halkları esir eden bu günahkâr şehri öfkeyle suçluyor, göklerdeki hakimin, tüm günahlıları ve dünyada insanların kaderlerini ellerinde tutanları cezalandıracağı günün geleceğini haber veriyordu. Emekçilere ve zahmet çe-

kenlere, çektikleri cefalar için ödül vaat ediyordu. "Bugün cefa çekenler, yarın Tanrı katındaki azizler arasında yer alacaklar" diyordu.

İskenderiye varoşlarında yaşayan zanaatçılar bu sözleri dikkat kesilerek dinliyorlardı. Gözleri fırınların dumanından çıkmıştı, elleri yanıklar içindeydi, devamlı çalışmaktan belleri bükülmüştü.

Omuzlarında yara izleri taşıyan, alınları damgalı köleler de konuşanı dikkatle dinliyorlardı.

Bu insanlar başka neye bel bağlayabilirlerdi?

Kaç kez umutsuzluktan bunalıp zalimlere karşı savaşa ayaklanmışlardı.

İskenderiye'de sokak çarpışmalarında yanıp yıkılmış evlerin harabelerinde daha ot bitmemişti. Koca semtler enkazlara çevrilmişti. Birçok sarayın, İskenderiye'nin göğüs kabarttığı muzeumun yerinde yeller esiyordu. Son ayaklanma da, eşsiz bir vahşetle bastırılmıştı.

Sağ kalanlar ne yapmalıydı? Bütün kölelerin, bütün esirlerin Roma'ya karşı hep birden ayaklanacakları zaman henüz uzaktı. Ve köleler, yapılacak tek bir şey kaldığını sanıyorlardı: Mucizeye, kurtarıcıya, öbür dünyada ödüle bel bağlamak.

Hıristiyanlığı yayanların konuşmalarını köle sahipleri de kulak kesilerek dinliyor ve sık sık şu soruları soruyorlardı kendi kendilerine: "Bu fanatikleri izlemeye değer mi? Silaha sarılmasınlar da varsın beklesinler Mesih'lerini!"

Yıllar geçiyordu. Milyonlarca insan Hıristiyanlığı kabul ediyordu.

Yeni din, insanların görüş ufuklarını öylesine genişletmişti ki, bütün insanlığın, bütün dünyanın kaderi yarınki lokmasından başka bir şeyi düşünmeyen zanaatçıyı, kaçıp yurduna dönmeyi hayal eden köleyi ilgilendirir olmuştu.

Artık III. yy. bitmek üzereydi. Yeni dinle savaşmanın anlamsız olduğunu Roma imparatorları da anlamaya başladılar. Çünkü bu din, evrensel imparatorluğun arayıp da bulamadığı evrensel dinin ta kendisiydi. Bu öyle bir dindi ki, kölelere ve esirlere sabır ve itaat telkin ediyordu.

Yüzyıllar süren izlemelerden sonra Hıristiyanlık zaferi kazandı. Roma İmparatoru Konstantin Hıristiyan oldu. Konstantin şöyle düşünüyordu: "İsa putperestlerin tanrılarından daha güçlü. İmparatorluğu kurtarmak için, onu İsa'nın himayesine havale etmek gerek."

Denize düşenin yılana sarıldığı gibi, Roma da 'haç'a sarılmıştı. Köleler haçlara gerilerek alçakça ölüme mahkûm edilirken, sonraları haç imparatorluğun bayrağı olmuştu.

Bu, Roma devletinin yıkılışını önleyemeyecekti. Haç, haç kalacak, Roma piskoposu nüfuzunu koruyup artıracak, Roma İmparatorluğu çökecekti...

Kölelik düzeninin ömrü tükenmiş ve bu düzen, imparatorluğu çürütüp onun ölümüne sebep olan hastalığa çevrilmişti. Hıristiyanlık Roma'yı bu hastalıktan kurtaramazdı, kurtarmak da istemiyordu; çok çok imparatorluğun can çekişme süresini uzatabilirdi.

Piskoposlar vaazlarında, kölelere "kardeşler" diyorlardı, ama kendi kölelerini serbest bırakmıyorlardı. Bunlar kölelere gökte cennet vaat ediyor, dünya cennetini de imparatora ve memurlara bırakıyorlardı.

Ve imparatorun memurları, kaçan kölelerle köylüleri, putperest memurlardan daha şiddetle izliyor, barbarların ayaklanmalarını bastırıyorlardı.

Roma, kendi mezarını kendisi kazıyordu.

Ve öyle zamanlar geldi ki sayısız barbar orduları Roma'ya saldırdılar. Gotlar Roma'yı çember içine aldılar. Roma'da açlık baş gösterdi. Kılıçtan kurtulanları açlık öldürüyordu. Aç-

lıktan akıllarını kaybedenler birbirini parçalıyor, analar yavrularına kıyıyorlardı. Altın, değerden düşmüştü. Çünkü insanı ölümden kurtaramıyordu.

Barbarlar Roma'ya girdiler. Ebedi şehri üç gün üç gece yakıp yıktıktan sonra çekip gittiler. Zayıflayan Roma İmparatorluğu'nun yeni başkenti olan Ravenna'da Got sürülerinin gitmesine seviniyorlardı. Ama bu önü alınamaz saldırıların, ancak ilk dalgasıydı.

Kırk beş yıl sonra barbarlar Roma'ya yine girdiler. Bu kez Vandallar gelmişti. Şehir on dört gün yağma edildi. Koca tapınaklar ve tiyatrolar harabelere çevrildi. Heykeller sokaklara atıldı. Ovidius'la Lukres'in eserlerinin yazılı olduğu papirüs ruloları yakıldı.

Vandallar şiirden, bilimden ne anlarlardı? Bu sözleri bilmezlerdi bile. Roma'yı tahrip eden Vandalların adı binlerce yıl unutulmayacaktı.

İşte unutulmaktan beter olan böyle ölümsüzlük de var.

Önceleri bütün yollar Forum'a çıkarken, barbarların akınlarından sonra burada, bir köy sokağındaki gibi otlar bitmişti. Roma İmparatorluğu çökmüş, enkazları üzerinde barbar halkların devletleri doğmuştu.

Barbarlar birçok bakımdan Romalılardan geriydiler. Ama en önemli meselede ileriydiler. Barbar kabilelerinde çiftçi, emeği ile kabile önderini ve maiyetindeki askerleri besleyip geçindirmek zorunda olduğu halde, köle değildi. Ekmeğini kendi alın teriyle kazananlar için barbarlar arasında yaşamak daha kolaydı. Romalı toprak kölelerinin ve şehirli yoksulların, barbarların tarafına kaçmalarının sebebi de buydu.

III. BÖLÜM

1

Bilimle Uğraşanlar Parçalanıyordu

İtalya çöle çevrilmişti. Birçok şehir yıkılmış birçoğu da iz bırakmadan yeryüzünden silinmişti. Yakın geçmişe kadar dört başı mamur olan bir diyarı, ancak sel ya da deprem böylesine altüst edebilirdi.

Tarlaları yaban otları kaplamıştı. Bakımsız kalmış bağlar odunlaşıyordu.

Romalı Senato üyesinin konağı harabeye çevrilmişti. Yabancılar konağın pembe ve beyaz mermerinden, sütun ve cephe süslerinden, kendilerine köyler kuruyor, evler yapıyorlardı.

Servi ormanında balta sesleri dinmiyor, kesilen serviler, isli bir kulübenin ocağında yakılıyordu.

Got köylerinde çocuklar heykel parçalarıyla oynuyorlardı. Anneler kucaktaki yavrularını, Romalılardan kalma toga ve tuniklere sarıyorlardı. Komşu çiftliğe yeni sahibi, yani Got Kralı'nın askerlerinden biri yerleşmişti. Kral, yabancıların bu çiftliğini askerlerinden birine bağışlamıştı.

İtalya'ya Gotlar hâkimdi. Ama kölelerin durumu eskisi gibi kötüydü. Oysa köleler Gotları, misafir gibi sevinçle karşılamış, onlara şehirlerin kapılarını açmışlardı. Köleler çok

geçmeden yine pulluğa koşulmuş, çapalarının başına dönmeye zorlanmışlardı.

Bazı yerlerde çiftlikler hâlâ eski Romalı sahiplerinin elindeydi. Bunlar, korktukları ve anlamadıkları yeni hayata bir yolunu bulup alışmaya çalışıyor, daha doğrusu son günlerini yaşıyorlardı.

Her yıl gelirlerinin üçte birini Got kralına haraç olarak gönderen Romalılar, ellerinden her şeylerinin alınmadığına şükrediyorlardı.

İtalya ormanları arasında bir kale gibi yükselen yeni başkent Ravenna, eski Ravenna'ya benzemiyordu. Puta tapanların eski tapınaklarına haçlar dikilmiş, eski devirlerin mahkemeleri olan bazilikalarda yargıçların oturdukları yerlere mihraplar kurulmuştu.

Got kralı Teodorik, Augustus unvanını almıştı ve yabancı elçileri kabul ederken erguvani bir kaftan giyiyor, başına pırıl pırıl bir taç takıyordu.

Bu yeni kral, Augustus unvanını taşıyan Roma İmparatorlarından ne kadar farklıydı. Latince okumak şöyle dursun, çıkardığı kanunların altına imza bile atamazdı.

Komşu Burgundiya kralına ya da Frank Krallığı'na mektup yazmak gerektiği zaman, sekreteri ve danışmanı Cassiodorus'a başvuruyordu.

Cassiodorus, soylu bir Romalı ve Senato üyesiydi. Kralın emrine boyun eğip elinde balmumundan tahtacıklarla huzuruna çıkar ve sıradan bir kâtipmiş gibi, efendisinin emirlerini yazardı.

Bu türedi Augustus, bu yeni barbar lider için devlet yeni bir şeydi. Romalı danışmanlarla memurların yardımı olmadan, devlet işlerini yoluna koyamaz, devlet yönetimini başaramazdı. Çünkü bu, zor ve karışık bir meseleydi. Gotlarsa her işte kendi güçlerine güveniyordu. Onlara göre, askerin

eli kalem tutmayı değil, kılıç kullanmayı bilmeliydi. Peki, ama okuma yazma bilmeyenlerin, eli kalem tutmayan cahil insanların devleti idare ettikleri nerede görülmüştü?

Cassiodorus, efendisine saygıyla tavsiyelerde bulunuyordu. Kral da, uysal bir öğrenci gibi kâtibini dinliyordu.

Teodorik'in Amalasunta adında bir kızı vardı. Okur yazar olmanın faydasını babasından daha iyi anlamıştı bu kız. Kitap okuyor, bilim ve kültür dili olan Latince'yi yutarcasına öğreniyordu. Birkaç yıl sonra bu dünkü barbar kız, Vergilius'un şiirlerini Latince'den Yunanca'ya çevirmeye başlamıştı bile.

Amalasunta'nın oğlu, veliaht Atanarik de büyüyordu. Got çocuklarını okutmak yasak olduğu halde Amalasunta, oğluna okuma yazma öğretiyordu.

Bunu haber alan ihtiyarlar ve gözü pek askerler krala başvurup buna son verilmesini öfkeyle istemişlerdi.

Bunlara göre, başkalarına kötü bir örnek olabilirdi bu. Kralın kendi yasalarını çiğnemesi olur muydu? Bir askerin cesur olması için, bilgili olması şart değildi. Bir kere olsun hocadan dayak yiyen yüreksiz olur, kılıca dayanamaz diyorlardı.

Cassiodorus, susarak dinliyordu askerleri. Onlardan nefret ediyordu, ama belli etmiyordu.

Barbarlar o zamana kadar vahşi ve cahil yaşamışlardı.

Tacitus, Cermen çocuklarının buzağı ve domuzlarla birarada çırılçıplak ve pislik içinde büyüdüklerini yazalı çok mu olmuştu? Caesar'sa Cermenlerde, talan için yapılan akınların ayıp sayılmayıp gençliği eğitme aracı olduğunu söylerdi. Cassiodorus, Cermen kabilelerinden biri hakkında Plinius'un anlattıklarını da hatırladı. Bu kabile uzak olmayan bir geçmişte, Kuzey Denizi kıyılarında göl evleri kurar ve çiftliğin ne olduğunu bilmezdi.

Teodorik, Cassiodorus'u Gotların tarihini yazmakla görevlendirmişti. Bu kolay bir iş değildi. Çünkü Gotların tarihi yeni başlamıştı ve yıldızları ileride parlayacaktı. Cassiodorus umutluydu, kültürün barbarlığı yeneceğine inanıyordu.

Kral Teodorik'in bir danışmanı daha vardı: Boestius. O da Romalıydı, soylu bir ailedendi. Bilimi severdi. Evinin en güzel yeri kitaplara ayrılmıştı. Boş saatlerinde incelemeler yapardı. Sayıyla ses arasındaki gizli bağı çözebilmek için bir tahtaya gerdiği telleri uzatıp kısaltıyordu. Boestius müzik üstüne bir kitap yazıyordu. Bu kitap yüzyıllarca yaşayacaktı.

Mekanikle de uğraşıyordu Boestius. Teodorik için yaptığı saat, zamandan başka yıldızların hareketini de gösteriyordu.

Bunu öğrenen komşu Burgundiya kralı Gundobad, Teodorik'ten su ve güneş saatleri göndermesini istemişti.

Boestius işe sarıldı ve çok geçmeden Teodorik'in elçileri Lion'a armağan olarak bir saat götürdüler. Bu saat hem zamanı ölçüyor, hem de yıldızların hareketini hesaplıyordu.

Boestius, Kral Teodorik'in sevgisini kazanmıştı. Onun ricası üzerine Cassiodorus, Boestius'a şu mektubu yazmıştı:

"Ptolemaios'un *Astronomi* adlı eserini ve Öklid'in *Geometri* adlı kitabını, senin Latince tercümelerinden okuyorlar. Tanrıyı inceleyen Platon'la mantıkçı Aristoteles, Latin dilinde tartışıyorlar. Mekanikçi Arşimet'i de Latince sen konuşturdun. Verimli Yunanistan'da doğan her bilim ve sanatı, Roma senin sayende ana dilinde öğrendi." Boestius, bu mektubu okurken şöyle düşünmüştü: "Bu Cassiodorus'un üslubu. Bu barbarların Aristoteles'i anlayabilmeleri için daha birkaç yüz yıl geçmeli."

Boestius, boş kalan her dakikasını okumakla geçirirdi. Elinde olsaydı dünyada olup bitenleri görmemek ve bilmemek isterdi. Ebedi şehir denen Roma'nın ve mağrur Roma İmparatorluğu'nun başına neler gelmişti! Barbar sürüleri ül-

keyi sel gibi basmışlardı. Savaşın arkasından, sağ kalanları da kırmak için açlık ve veba baş göstermişti. Roma Senatosu'nun üyeleri, Romalı olduklarını unutup hiç olmazsa bir şeyleri kurtarmak umuduyla, barbarların karşısında el pençe divan duruyorlardı.

Boyun eğmekle selin önü alındığı nerede görülmüştü? Barbar seli yalnız Romalıların mal ve mülklerini, haklarını değil, her şeyi, felsefeyi, sanatı, bilimi de silip süpürecekti.

Boestius, senato üyeleriyle görüşerek caeserların saltanat sürmeye devam ettikleri Byzantion'a bir mektup yazdı. Kurtuluş gelirse oradan gelirdi. Çünkü barbar sürüleri Doğu Roma İmparatorluğu'nu daha çiğnememişlerdi.

İpleri Ravenna'dan Byzantion'a uzanan komplo gizli tutulamamış, açığa çıkarılmıştı. Küplere binen Teodorik, Boestius'u zindana attırdı.

Taş duvarlar arkasında idamı bekleyen Boestius, teselliyi yine felsefede aramıştı. Yazdığı kitap da *Felsefeyle Avunma* adını taşıyordu.

Ağır kapı sımsıkı kapalıydı. Gardiyanlara rüşvet vermek imkânsızdı. Dostlarını Boestius'un yanına bırakmıyorlardı, ayrıca dışarıda dostu kaldığı da şüpheliydi.

Boestius yalnız değildi. Kitapları vardı yanında. Kendisi gibi zindandayken felsefede teselli arayan Sokrates geliyordu yanına. Eskiçağın filozofları geliyordu. Fakat ölüme mahkûm bir kimseyi teselli etmek zordu. İleride bir umut, bir ışık görünmüyordu. Boestius şöyle düşünüyordu: Zamanın yıpratıcı kuvvetine ebedi şehrin bile dayanamadığı bu dünyada, her şey geçiyor ve çürüyor.

Kalem durmadan yazıyor, kafa durmadan işliyordu.

Cellatsa, bu düşünen kafayı kesecek olan baltayı bilemeye başlamıştı bile.

"Son Romalı" denilen Boestius, boynu vurularak öldürülmüştü. Ya Cassiodorus? O da mı ölmüştü? Yoksa o Romalı değil miydi? Romalıydı ve hiç olmazsa Boestius kadar antik kültüre âşıktı.

Fakat komploya katılmamıştı. Tarihi iyi biliyordu ve onu durdurmanın imkânsız olduğunu anlıyordu. Böyle olmakla beraber Cassiodorus da kültür uğrunda savaşıyordu. Yalnız onun seçtiği yol başkaydı: İtalya'nın güneyindeki çiftliğine çekilerek orada dünyanın ilk manastırlarından birini kurdu.

Manastıra "Hayat Evi" anlamına gelen "Vivarium" adını verdi. Cassiodorus burada hiç olmazsa barbarlardan kurtarılan şeyleri yaşatmak istiyordu.

Kitap kopya eden hattatların işinden daha şerefli bir iş olmadığını söylüyordu rahiplere.

Rahipler de, sabahtan akşama kadar Roma ve Yunan filozoflarının eserlerini kopya ediyorlardı.

Aradan yıllar geçti.

VI. yy.'ın ikinci yarısıydı.

Ostrogot Krallığı çoktan çökmüştü. Ravenna'da Longobardlar hükmediyorlardı.

Güneydeki Vivarium'daysa sanat önceki gibi sürüp gidiyordu. Sessiz ve sabırlı çalışmalar bir gün bile durmuyordu. Rahipler, bir arı kovanı gibi antik bilimin balını gelecek kuşaklar için topluyorlardı. Manevi babaları Cassiodorus, artık doksanını aşmış bir piri faniydi. Fakat ölmeye ne niyeti vardı, ne de vakti. Ölüm bile Hayat Evi'ne girip onun çalışmalarına son vermeye, kalemini durdurmaya cesaret edemiyor gibiydi. Bazen Cassiodorus, yazdıklarından başını kaldırarak mor dağlara bakıyor, dağları değil Roma sokaklarını, gençliğini, dostlarını görüyordu... Boestius geliyordu gözlerinin önüne ve onun *Felsefeyle Avunma* kitabını hatırlıyordu.

Boestius'u idam ettirenler çoktan çürümüştü. Teodorik mezardaydı. Kızı Amalasunta da birlikte yaşamak istemediği için, barbarlar tarafından öldürülmüştü.

Roma'nın yerinde de yeller esiyordu.

Kitaplarsa Roma'dan çok yaşamıştı. Fikir, yüzyıllardan da fazla yaşar...

Cassiodorus'un aklı, kendinden önceki kuşakların biriktirdiği bilgiyi, tecrübeyi gelecek kuşaklara miras olarak bırakmıştı.

Yazdığı kitabın adı, *Serbest Sanatlar Üstüne*'ydi. Yedi serbest sanat, yedi bilim dalı biliyordu Cassiodorus: gramer, retorik, diyalektik, aritmetik, müzik, geometri, astronomi. Bunları bir kitapta nasıl toplamalıydı? Yaşlı eli titriyordu, kalbi yorgundu. Neler görmüş geçirmişti bu kalp doksan yılda.

Ama ihtiyar, ölmemek gerektiğini biliyordu. Kitabını tamamlamalıydı. Gelecek kuşaklar definenin yerini, nerede gömülü olduğunu bilsinler diye hiç olmazsa filozofların adını söylemeliydi.

Sonunda kitap tamamlanmıştı. Cassiodorus yüz yaşında öldü. Başkaları onun eserine devam ediyorlardı. Manastırlarda, ruloların üzerine eğilmiş hattatlar çalışıyordu.

Bilgi âşıklarına kopya etmekten başka ne kalmıştı zaten. Yaratmanın zamanı geçmişti, hiç olmazsa eski çağlardan kalanları koruyup sonraki kuşaklara bırakmalı, onları böylece yaşatmalıydı.

Karanlık, yıldan yıla koyulaşıyor, bilgili insanlar azaldıkça azalıyordu.

Piskopos Turlu Gregor, dostu şair Fortunat'a "Bizde bilimlerin öğrenilmesi gerekiyor" diye yazmıştı.

Manastırların sayısı artmıştı, ama rahipler Cassiodorus'un kutsal saydığı işe günah gözüyle bakmaya başlamışlardı.

Kilisenin reisi olan Roma papazı, piskoposlardan birine şunları yazmıştı: "Öğrendiğime göre gramer okutuyormuşsun? Bunu yazarken yüzüm kızarıyor. Kederliyim. Saçma dünya bilimleriyle uğraşmadığını ispatla ki, biz de tanrımıza şükredelim."

Bilim küçümseniyor, gelişmesine imkân verilmiyordu. Üstelik izleniyordu da. Dokuz yüz yıl yaşayan Atina Akademisi kapatılmıştı. Akademiye sığınan son filozoflar, Bizans İmparatoru Jüstinyen'in emriyle kovulmuşlardı. İskenderiye'de ayaktakımı, Sarapeion kitaplığını yakmıştı. Matematikçi Teo'nun kızı İpatiya, babasının izinden yürüyüp geometri ve astronomi dersleri verdiği için parçalanarak öldürülmüştü.

Bilime, yurdu Atina'da ve İskenderiye'de bile yer kalmamıştı. Uzaklarda, Galya ve Cermanya'nın sık ormanlarında durum daha kötüydü.

Artık manastırlarda bilim, sadece "ilahiyatın hizmetçisi" olarak tutulacak bir üvey evlat olacaktı.

Yüzyıllar gelip geçecek, sabır meyvelerini verecekti. Bir masal prensi, demir kapıları açıp üvey kızı zindandan kurtaracak ve kraliçe yapacaktı. Bu prensin adı ne olacaktı. Roger Bacon mı? Kopernik mi? Leonardo da Vinci mi? Giordano Bruno mu?

Savaş Diye Buna Derim

Karanlık gittikçe koyulaşıyordu. Artık papazlar arasında bile okumuş insana seyrek rastlanıyordu.

Ancak şurda burda ıssız adacıklar gibi manastırlar yükseliyordu. Bunların duvarları arkasında, küçük pencerelerden sızan zayıf ışığın altında, çalışkan rahipler sabahtan akşama kadar kitap kopya ediyorlardı.

Roma İmparatorluğu barbar sürülerinin akınına uğradığı zaman insanlar yığın yığın, imparatorluğun kenar bölgeleri olan Britanya ve İrlanda'ya kaçmaya başlamışlardı.

Ürkek kadınlar, ağlaşan çocuklar, dertli, onurlu erkekler, birer ölüm beşiğini andıran kayıklarla, yalpalaya yalpalaya, fırtınalı denizden geçiyorlardı.

İnsanlar evlerini barklarını, topraklarını, kölelerini, varlarını yoklarını bırakıp gidiyorlardı. Ağzına kadar yüklü kayıklara, ancak en değerli şeylerini alabiliyorlardı.

Kimi altın ve gümüş götürüyordu, kimi de değerli kürk ve kumaş. Ama kitaptan değerli eşyası olmayanlar da vardı. Bunlar, o ana baba gününde bile, can yoldaşları şair ve filozofları unutmamışlardı.

Eskiçağ felsefesini düşünenler pek azdı. Bilgi, denklerle insanlar arasında bir yerde büzülüp kalmıştı. Vaktini, saatini bekliyordu; sabırla bekliyordu.

Ve bu saat geldi.

İrlanda'daki manastırlardan birinde, bilgili bir rahip, putperest ozanların eserleri olan eski sagaları derleyerek kopya ediyordu. Fakat bu rahip, sıradan bir kopyacı değildi. İrlandalı denizci Mayl Duyn'un seferlerini anlatırken, Odysseus adındaki denizciyi de hatırlamadan geçmiyordu. Kyklop'u, dilber Kalypso'yu, Akdeniz'den okyanusa aktarıyordu. Eski bir İrlanda saga'sına Davud'un dinsel şarkılarından sözler örüyor, arkasına da Vergilius'un bir şiirini ekliyordu:

"Gün gelecek bunu da anmak bizim için bir sevinç olacak."

Yurdunda unutulan Roma şairinin sesi, dünyanın bir kıyısında Son Tule yakınlarında yeniden işitiliyordu.

İrlanda ve Britanya manastırlarında şiirle birlikte bilim de barınak bulmuştu.

Beda adındaki saygıdeğer bilim adamı, manastır okulları için ders kitapları yazıyordu. Boestius'un yazdığı müzik kitabını özetliyordu. Britanyalı Alcuin, Beda'nın kitaplarından aritmetik ve müzik öğreniyordu.

Böylece, yüzyıllardan gelen bilgi kıvılcımı, Aristoteles'ten Boestius'a, Boestius'tan Beda'ya, Beda'dan Alcuin'e geçiyordu.

Alcuin de, bu kıvılcımı kendinden sonrakilere miras bırakmak için çalışmıştı.

Aristoteles, İskender'in hocasıydı.

Alcuin, Şarlman'a hocalık etti.

Frank kralı Şarl, güçlü ve yürekli bir bahadırdı. Savaşta öyle darbeler indirirdi ki, ağır kılıcı düşmanın miğferini yarıp kafasını parçalardı.

Fakat onun kocaman elleri için kalem pek hafif ve küçüktü. Kalem tutmayı pek beceremiyordu daha.

Yatağa girerken, yastığının altına balmumundan bir tahta ve sivri uçlu bir kalem alıyordu. Uykusuz gecelerinde tahtacığı alıp üzerine özene bezene Latin harfleri çiziyordu. Açık pencereden esen hafif rüzgâr, kandilin alevini titretiyordu. Kralın uzun sakalı tahtaya değiyor ve yazmaya engel oluyordu. Harfler eğri büğrü çıkıyordu. Sakallı öğrenci memnun değildi. Yazdıklarını kalemin küt tarafıyla düzleyerek yeniden başlıyordu. Şarl gayretle çalışıyordu. Okumanın yazmanın ne kadar gerekli bir şey olduğunu biliyordu çünkü.

Büyük bir devlet kâtipsiz, kanunsuz, elçisiz olamazdı.

Şarl'ın devleti de küçük değildi. Üstelik durmadan genişliyordu. Ateş ve kılıçla az mı ülke zapt etmişti.

Şarl, Papa Leon'un eliyle Roma İmparatorluğu'nun altın tacını giydiği 800 yılının noelini hatırlıyordu.

Bir imparator nasıl bilgisiz olabilirdi?

Akşamları Şarl'ın Aachen'daki sarayında bilgili kişiler toplanırdı. Alcuin, tarihçi Eingard ve şair Angilbert hep orada olurlardı.

Şarl, oğullarını, kızlarını ve kız kardeşlerini çağırtırdı, okumuş insanların konuşmalarını dinlesinler diye...

Bu toplantılarda herkese birer ad takılırdı:

Angilbert'e Homeros derlerdi, Alcuin'e bir Roma adı olan Albin'den başka bir de Roma şairi Horatius Flaccus şerefine, Flaccus adı takılmıştı. Yunanlılarla Romalıların arasına her nasılsa bir de hükümdar Davit karışmıştı. İmparator Şarl'a Davit diyorlardı.

Toplananlar şiir okur, tartışır, güzel konuşma denemeleri yaparlardı. Her biri, söz yarışmasında ötekileri geçmeye çalışırdı. Şarl nükteli bir cevap aldığı zaman, "mükemmel bir darbe" ya da "ben savaş diye buna derim", "savaş böyle olmalı işte" derdi.

Bu, her ne kadar bir oyuna benziyorsa da, oynayanlar bunu ciddiye alıyor, önemli bir iş sayıyorlardı. Derneklerine "Akademia" diyorlardı ve yeni bir Atina kurduğu için Şarl'ı övüyorlardı.

Oysa sarayın penceresinden görünen karanlık ormanlar arasındaki bu ahşap şehir, Atina'dan ne kadar farklıydı.

"Akademia" sözünün de ocak başındaki bu akşam sohbetleriyle bir ilgisi yoktu; dağlar kadar fark vardı aralarında. Bu, bir Akademi'den çok, çocuklarla yaşlıların okuduğu bayağı bir okuldu.

Burada yeni öğretiler üstüne bir söz işitilmezdi. Bu insanlar kendilerini ifade etmeyi daha yeni öğreniyorlardı, kendi fikirleri nereden olacaktı. Akademia neredeydi, bunlar nerede? Yüzlerce fersahlık bir çevrede, bazen tek bir okur yazarın bile bulunmadığı yerde, asıl okul gerekliydi.

Yüzyıllar geçiyordu.

Bilgi kıvılcımı elden ele iletiliyor ve ortalığı saran koyu karanlıkta gittikçe daha solgun ve daha zayıf bir ışık saçıyordu.

Şarl öldükten sonra, devleti küçük parçalara bölündü. Çünkü Şarl bir eliyle aldığı toprakları öbür eliyle, halkı da içinde olarak kendi kont ve düklerine vermişti. Bunlar kendi malikânelerinde birer hükümdar kesiliyordu. Ve her malikâne, küçük bir devlet, ayrı bir dünyacıktı.

Yeni Düzen: Feodalizm

Malikâne ayrı bir dünyacıktı. Etrafta her şey silinip kontun şatosu komşu köylerle birlikte okyanus ortasında bir ada gibi kalsa bile, yine de yaşıyordu. Çünkü burada toprak köleleri, kendilerine ve efendileri senyöre bez dokuyor, deri işliyor, çizme dikiyor, bira yapıyor, un öğütüyor, balık tutuyorlardı.

Senyöre çalışanlar köle değil, toprağa bağlı köylülerdi.

Roma'yla birlikte, bin yıllık kölelik düzeni de yıkılmıştı.

Yeryüzünde yeni bir düzen oluşuyordu: Feodalizm. Toprak sahiplerinin çiftliklerinde hâlâ bazı köleler varsa da, çiftliğin temeli bunlar değil, toprak köleleriydi.

Köle çalışmayı hiç sevmezdi, toprak kölesiyse çalışmadan yaşamayı aklından bile geçirmezdi. Ürettiğinin ancak yarısına, hatta üçte birine sahipti, ama ne de olsa sahipti... Kölenin hiçbir şeyi yoktu, toprak kölesininse tırmık, pulluk gibi tarım aletleri vardı ve bunların üzerine titrer, her zaman işe yarayacak durumda olmalarına dikkat ederdi.

Fransa ya da Cermanya ormanları arasında bir ada gibi duran bu malikânede, her şey toprak kölesinin emeğine dayanıyordu. Malikâneyi, kurt ve ayıların yaşadığı sık ormanlar kuşatıyordu. Ancak ara sıra çiftlik sahibi, köpekleri ve köpek bakıcılarıyla buralardan geçerdi. Havlamalar ve boynuz sesleri uzaklara yayılır, sonra her şeye yine sessizliğe gömülürdü.

İnsanlar yurtlarından, doğup büyüdükleri yerlerden seyrek ayrılırlardı. Yollar o kadar kötüydü ki, atla gitmek bile zordu. Bir cenaze alayıyla bir düğün alayı karşılaşacak olurlarsa, geçmelerine imkân yoktu. Bu durumda uzak yolculuğa çıkmayı kim göze alabilirdi. Yol boylarındaki her şato bir haydut yatağıydı. Başlarında bizzat derebeyinin de bulunduğu bir sürü silahlı haydut, yoldan geçenlere çullanırdı.

Bereket versin, arabayla yolculuk edenler azdı. Tüccarlar çoğu zaman yaya dolaşır, Uzakdoğu ülkelerinden gelen karabiber, pırıl pırıl Friz kumaşlarını, kızlar için renk renk ipekli kurdelaları hep sırtlarında taşırlardı.

Yüzyıllar sonra bile, Londra'daki ticaret mahkemesine, tüccarların tozlu yollarda yaya dolaştıkları zamanlara atfen "Tozlu Ayaklar Mahkemesi" denilecekti.

Dünya daha daralmış, daha küçülmüştü.

Avusturyalı bir rahip kendi tarih kitabında Normanların, İngilizlerin, Fransızların, daha tam olarak bilinmeyen halklar olduğunu yazmıştı. İngiltere ve Fransa'da da birçokları Avusturya'nın ne olduğundan bile habersizdiler.

Yabancılara düşman gözüyle bakılırdı. Yabancı tüccarlara ancak panayırlarda rastlanabilirdi. Panayır pek az şehirde ve çok seyrek olurdu.

Yabancı tüccarlarla kavgaların ölümle bittiği, alışverişin yağma halini aldığı da oluyordu. Dükkân ve kulübeler yakılıp yıkılır, tüccarlar birbirlerini yaralardı.

İnsanların, yaşadıkları dünya hakkında bildikleri, uzak yıldızlar hakkında bildikleri kadar azdı. Dünya umurlarında değildi. Onsuz da pekâlâ yaşıyorlardı ya...

Kitap derseniz, hemen hemen hiç kalmamıştı, kalanlar da manastırlardaydı. Rahip olmayanlara, kutsal kitabı bile okumak yasaktı.

Dünya yeniden daralıyor, küçülüyordu.

Bilim adamları bile dünyayı yine dar bir oda biçiminde düşünüyorlardı. Bu odayı dört yandan Okyanus çevreliyordu. Okyanusun ötesinde, dünyanın duvarları yükseliyordu. Bunlar yükseldikçe yuvarlaklaşıp gök kubbeyi meydana getiriyorlardı. Kubbenin üstünde tanrılar ve evliyalar yaşıyordu.

Bu dar dünyanın ortasında yalnız bir deniz, üç köy ve üç büyük ırmak vardı: Nil, Dicle ve Fırat. Dünyanın kenarında, işte oradaydı.

Hıristiyanlar İçin Coğrafya adlı kitapta dünya, işte böyle tasvir edilmiştir. Bu kitap pek eski olup, daha VI. yüzyılda Mısırlı rahip Kozma tarafından yazılmıştır. Kozma'nın vatanı İskenderiye'de, eski Yunan bilimi o zaman daha unutulmuş değildi.

Kozma'nın kendisi de dünya görmüş, uzak ülkelerde bulunmuştu. Zaten kendisine "İndikopleustes - Hindistan Gezgini" adı verilmiş olması da bunun içindi.

Ne var ki Kozma bilimi reddederek şöyle diyordu: "Bilgiden kibir doğar, kibirlenmekse günahtır. Belki bilim adamları güneş ve ay tutulmalarını doğru hesaplıyorlardır, ama bunun insanlara faydası azdır." Kozma şunu da ekliyordu: "Ben bildiklerimi kendi kendime, kendi düşüncemle değil, Tanrı'nın kitabından öğrendim."

Artık bilim adamları, doğa kitabını okumak istemiyorlardı. Bakışlarını kutsal kitabın sararmış sayfalarına çevirmişlerdi. Bu yorgun gözler tekrar dünyaya baktıkları zaman, onu görmüyorlardı.

Çevrelerinde ne ağaç vardı, ne çiçek, ne de kuş. Var olan yalnız semboller, kitaplardaki satırlardı. Her şey sadece kutsal kitabı doğrulamak için vardı.

Öğretmen, manastır okulunun loş bir hücresinde öğrencilere *Fiziyolog* adlı kitabı okuyordu. Bu, acaip hayvanlardan bahseden bir kitaptı.

"Filin tabiatı şöyledir: Düşerse kalkamaz. Çünkü dizkapakları bükülmez. Fil uyumak isterse, meşe ağacına dayanır. Filin bu alışkanlığını bilen avcılar, ağacı yarı keserler. Fil gelip ağaca dayandığında ağaç devrilir, yere yuvarlanan filse bağırmaya başlar. Bunu işitip yardıma koşan başka fil de yıkılır. Bu sefer ikisi de bağırmaya başlar. O zaman on iki fil birden gelir. Onlar da yere yuvarlanmış filleri kaldıramaz ve hepsi birden başlarlar bağırmaya. Gele gele bir yavru fil gelir ve hortumunu yerdeki filin altına sokup onu kaldırır..."

Çocuklar gözlerini dört açarak dinlerlerdi bunları. Öğretmen, fillerin yaşadığı ülkeler üstüne çocukların hayal kurmalarına meydan vermezdi. Büyük filin aslında fil olmayıp eski Musevi dini olduğunu anlatırdı. Küçük filse, insanı kurtarıp yüceltmek için, alçakgönüllü bir kul kılığına giren kurtarıcı, yani İsa'dır.

Böylece, sürükleyici bir hikâye, karışık ve anlaşılmaz bir öğüt oluvermişti.

Uzak ülkeler hakkında anlatılan efsanelere, yavaş yavaş öğütler ve din büyüklerinin hayat hikâyeleri de karışıyordu.

Ermiş Brandan'la arkadaşlarının başından geçenleri şöyle anlatırlardı: Bir deniz yolculuğunda büyük bir ada görmüşler. Adaya çıkıp çadır kurmuşlar, derken ada kuyruk çırparak kımıldamaya başlamış. Ancak o zaman bunun ada olmayıp büyük bir balık olduğu anlaşılmış...

İlk Hıristiyan ulularından, ermiş Yoan'ın yönettiği bir Doğu ülkesinden, en ince ayrıntılara kadar söz edilirdi. Yoan'ın tahtı zümrüt, yakut ve incidendi. Sarayında verdiği ziyafetlerde, sofralarda otuz bin insan otururdu. Yedi kral, altmış iki dük, iki yüz altmış beş marki, Yoan'a hizmet ederlerdi. Sağında ve solunda on ikişer piskopos dururdu.

Ve bu masala inanırlardı.

İnsan yine küçük, dar dünyada yaşıyor ve onu kuşatan duvarların ötesinde durup olup bitenler üstüne masallar anlatılıyordu.

Çıkrıkta iplik büken kızlar türkü söylüyorlardı. Türkü, dünyanın bir ucundaki Tule adlı ülkede yaşayan yaşlı kral üstüneydi. Kuduran dalgalar şatoyu döverken kralın, şövalyeleriyle nasıl cümbüş ettiği anlatılıyordu türküde...

Bu ülke, Yunan denizcilerinin, denizciliğin şafağında sözünü ettikleri o aynı Tule'ydi.

Çocuklar, hacıların kutsal yerleri ziyaretlerini anlatan kitaplardaki resimlere merakla bakarlardı. Resimlerden biri Yer'le Gök'ü gösterirdi. Yerler, dağlar, ovalar, ormanlar göze çarpar, küçük koruların arasında ufacık manastırlarla, şatoların sivri damları yükselir. Yıldızlı Gök, yuvarlak bir çadır gibi Yeri örter. Gökte, ay ve yıldızlar bir arada görülür. Burada geceyle gündüz bir arada bulunurdu.

Resmin ön tarafında, göğü örten çadırın ta kenarında, üstündeki elbiseden, elindeki asadan sofu birine benzeyen bir yolcu çökmüştü. Çadırın bir ucunu kaldırıp başını dışarıya uzatmış, şaşkınlıkla çevresine bakıyordu. Yolcu, dünyanın sınırları dışında, billur gök kubbe ve bunları harekete geçiren büyük bir tekerlek görülüyordu.

Bu resimde evren pek küçük tasvir edilmişti. Dünyanın uçları da çok yakındaydı.

İşte bir küçük çocuk ki, evrenin sonuna varmayı hayal ediyordu.

Çok çalışmış, çabalamıştı insan, evrenin sınırlarını genişletebilmek için. Fakat yine küçük, dar bir dünyaya düşmüştü. Her malikâne, kendi yağıyla kavrulan kapalı dünya idi.

Yine de, bu küçük dünyada da gizli gizli çalışılıyor, insanın hayatı yeni baştan kuruluyordu. Gün gelecek bu gizli çalışma herkesin gözleri önüne serilecekti. O zaman dünyanın sınırları eskisinden daha çok genişleyecekti.

Doğu Aydınlık İçinde

Batı'yı karanlık basmışken, Doğu hâlâ aydınlık içindeydi.

Doğu Roma İmparatorluğu'nun başkenti Konstantinopolis'e uzak ülkelerden gemiler, kervanlar gelmeye devam ediyordu. Arabistan'dan ıtriyat, Hindistan'dan baharat, mücevherat, Habeşistan'dan da fildişi getiriliyordu.

Bir Bizanslı rahip, içi oyulmuş baston içinde Çin'den gizlice çıkardığı ipek böceği yumurtasını Bizans'a getirmişti. Çok geçmeden Konstantinopolis'te işinin erbabı ustalar, Bizans ipeğinden değerli kumaşlar dokumaya başlamışlardı.

Batı Roma İmparatorluğu çöküp dağılmışken, Doğu Roma İmparatorluğu neden ayakta kalabilmişti?

Bizans, kölelik düzeninden vazgeçmekle kurtulabilmişti.

Roma'da Forum'u otlar kaplarken, Konstantinopolis'te halk, yeni kurulan saraylarla kiliselere hayran oluyordu.

Ayasofya Kilisesi'nin muazzam kulesi gök kubbeyi andırıyordu. Kubbenin kasnağını, aralarından ışık süzülen pencereler çevreliyordu. Böyle bir kubbe yapabilmek, galerileri sütunlara oturtabilmek için inşaatçıların eskiçağ bilimini hatırlamaları, Arşimet'in *Mesnetler Kitabı*'nı dikkatle okumaları gerekmişti.

Ayasofya'da sütun başlıklarını süsleyen beyaz mermer yapraklar dantel gibi işlenmişti. Duvarlara, yaldızlı ve mavi zemin üzerine renkli mozaiklerle İsa'nın ve azizlerin tasvirleri ustaca işlenmişti.

Şahane tahtında oturan göklerin hükümdarı İsa, kölelerin ve yoksulların dostu İsa'dan ne kadar farklıydı! Sanatkâr, Bizans İmparatorluğu'nu İsa'nın ayak ucunda resmetmişti. İmparatorun sırtında sırmalı bir kaftan, başında da paha biçil-

mez bir taç var. İmparator diz çökmüş, ellerini göklerin padişahına uzatarak başını eğmiş duruyor.

Soylu Bizans büyükleri de, İmparator sarayda kendilerini kabul ederken, onun karşısında yerlere kapanmış, ayaklarını öpüyorlardı.

Bir zamanlar Hıristiyanlar ölümü göze alarak, Roma imparatorunu tanrı diye tanımayı reddetmişlerdi. Yeni Hıristiyanlarsa kendi hükümdarlarını kendileri tanrılaştırıyor, ikonlarda imparatoru, başının etrafında nur halkasıyla tasvir ediyorlardı.

Bizans'ta birçok şey eski Roma'yı hatırlatıyordu. Komşu halkların Bizanslı Greklere Rum demeleri sebepsiz değildi. Eski yasaların, bilimin, eski sanatın kalıntılarını yalnız onlardı koruyan.

Kiliselerde bir putperest tanrısı kadar güzel melek tasvirine az rastlanabilirdi. Bir dua kitabındaki resimde, arp açan hükümdar Davut, putperest ozan Orpheus'a benziyordu. Davut'un arkasında bir şiir perisi, ayak ucunda da, keçi ve koyunları arasında, yarı çıplak Pan duruyordu.

Bunlar önceki Hellen sanatının, ancak kalıntılarıydı. Vücut güzelliğini değil, ruh gücünü göstermeye çalışıyorlardı. İkonlarda oruç tutup uyumayarak çile doldurmaktan bitkin bir hale gelmiş azizlerin yüzleri gittikçe sertleşiyor, ruhanileşiyordu.

Her yeni ikon öncekinin tekrarıydı. Çünkü sanatçı kilise yasa ve geleneklerini bozmaktan korkuyordu.

Sanatla bilim, kilisenin hizmetindeydi. Korkunç "hèrèsie", yani dinden sapma sözü gittikçe daha sık işitilir olmuştu. Hèrèsie, seçme demektir. Fakat kilisenin iki fikir arasında seçime tahammülü yoktu ve dinden sapanları amansızca izli-

yordu. İlahiyatçılar, eskiçağ filozoflarını inceliyorlarsa da, bunu sadece onları reddetmek, öğretilerini çürütmek için yapıyorlardı.

Demokritos'u değil, Demokritos'a karşı yazan İskenderiye Piskoposu Diyonisiy'i okuyorlardı.

Diyonisiy şöyle diyordu: Dünya, kaostan kendi kendine doğmamıştır. Bir evin ustanın eseri olması gibi, dünya da Tanrı'nın eseridir. Yıldızlar kendiliğinden yürümez, Tanrı'nın sözü yürütür onları. Dini bütünler, bunun böyle olduğuna inandılar. Zavallı birer insan olan imansızlar istese de istemese de doğrusu budur...

Din kitaplarının sayfaları, eskiçağ filozoflarına dar geliyordu. Fikirleri tahrif edilmişti. Fanatik bir rahip yazarın, onları tahkir edip kendilerine küfrettiği çok görülmüştü. Çünkü eski filozoflar Hıristiyan değil, putperesttiler, yani dinsiz.

Bulgar Yoan, Aristoteles'in öğretisini, değersizlik bakımından deniz köpüğüne benzetiyordu. Georgi Amortal'sa, Demokritos'a hiç sıkılmadan "zavallı" diyordu.

Bir zamanlar Yunanistan'ın mavi göğü altında putperest tapınaklarının beyaz sütunları gözleri kamaştırırdı. Yunan bilginlerinin eserlerinde fikir parlıyordu. Derken karanlık çökmeye başladı. Eskiçağ sanatının son parıltıları, Bizans ikonlarının gümüş ve altın süslerinde sönüyordu. Yıkılan putperest tapınaklarının sütunları, kilise kubbelerini tutuyordu.

Eskiçağ felsefesinin kalıntıları, yıkılan putperest kitaplarından, bunlara düşman din kitaplarına alınmış parçalar sayesinde yaşamaya devam ediyordu.

Sönmekte olan ışığın son parıltıları Bizans'ı aydınlatıyordu.

2

Yeni Kahramanlar

Tarih sahnesine yeni halklar çıkıyordu.

Kimi bunlara Ant, kimi de Ros diyordu.

"Ant" sözü "dev" demekti. Antların boylu boslu, güçlü insanlar oldukları söylenirdi. Öylesine dev cüsseli ve ağırdılar ki, onları atlar bile taşıyamazdı.

Kimlerdi bu Roslar ya da Antlar?

Bugünkü Rusların, Ukraynalıların ve Belarusların atalarıydılar.

Bunlar, bir zamanlar Heredotos'un ziyaret ettiği çiftçi İskitlerin yerlerine yerleşmişlerdi.

Bir İskit efsanesinde, eski zamanlarda İskit topraklarına gökten altın bir pulluk, bir boyunduruk, bir balta ve bir bardak düştüğü anlatılır.

Elbette gökten bir şey düşmüş değildi. Fakat İskitler, eski yerleşim yerlerini kazsalardı, kendilerinden iki-üç bin yıl önce yaşamış olanların toprağı işledikleri aletleri bulabilirlerdi.

Nitekim yüzyıllar sonra arkeologlar, Dinyester'le Dinyeper Irmakları arasındaki ovalarda, geyik boynuzlarından kazmalar, kemik oraklar, taş el değirmenleri, hububat saklamaya mahsus büyük toprak küpler bulacaklardı.

Heredotos'tan sonra az zaman geçmemişti. Dinyester'le Don arasındaki geniş steplerde yaşayanlar da boş durmamışlardı. Toprağı daha iyi işlemeyi, daha iyi ev kurmayı öğrenmişler, birçok yerleşim yeri meydana getirmişlerdi. Bunlara, çevresi duvarlarla sarılı yer, kale anlamında "gorod" derlerdi. Kaleleri o kadar çoktu ki, yabancılar ülkelerine "Gardarik", yani "Kaleler Ülkesi" adını vermişlerdi.

Antlar cesur bir halktı. Başlıca silahları baltayla yaydı. Bunları ustaca kullanırlardı. Savaşa karmakarışık yığınlar halinde değil, yüzer ve biner kişilik bölükler halinde giderlerdi.

Antların yetenekli askeri önderleri vardı. İhtiyarlar gençlere yiğit bir önder olan Dobrogast'ın kahramanlıklarını anlatırlardı. Dobrogast hem karada, hem denizde savaşmayı iyi bilirdi. Bizans İmparatoru, Dobrogast'a askeri önder gibi şerefli bir unvan vererek, kendisini o zamanlar Pontus denen Karadeniz'deki Yunan Donanması'na komutan yapmıştı.

Ant denilen Rus tüccarları, hem güneydeki Bizanslılarla, hem de doğudaki Hazarlarla alışveriş ediyorlardı. Uzak Arabistan'dan ilk kervanlar da Hazar ülkesi yoluyla Antlara gelmeye başlamıştı.

Arap gezginleri, not defterlerine, Dinyeper kıyılarında Kuyabıya adında bir ülkeyle, Kuyaba (Kiev) adında bir şehir olduğunu yazmışlardı.

Daha ötede Slaviya (Novgorod ili) uzanıyordu. Ondan da ötede, Arsa şehriyle Artaniya vardı.

Aradan yıllar, on yıllar geçmişti. Rus beylikleri, bir büyük Kiev devletinde birleşmişlerdi. Kiev başlıca Rus şehri, o zamanki deyişle "Rus şehirlerinin anası" olmuştu...

Slavlar eski Yunan ve Roma kültürlerini hazır bulmuşlardı.

Roma'yı Cermenler tahrip etmişti. Ya Slavlar? Bizans'ın düşmanı mı olmuşlardı, koruyucuları mı? Eski kültürün yıkıcıları mı olmuşlardı mirasçıları mı?

Terazinin kefeleri uzun zaman bir düşmanlık, bir dostluk tarafına sarkıp durmuştu.

Slavlar korkulacak bir kuvvetti. Yunanlılar bunu biliyorlardı.

Rus beyleri büyük ordularla defalarca Doğu Roma İmparatorluğu'na dalmışlardı. Oleg, on bir kabileyle Konstantino-

polis'e saldırmıştı. İgor'un donanmasında on bin gemi vardı. Svyatoslav'ın ordusu altmış bini buluyordu.

Bizanslı tarihçilerden Leon Diakon, bazılarının Ros da dediği Ruslar hakkında, "diri halde düşmana teslim olmadıkları, bu halkın çılgınlık derecesinde cesur ve güçlü olduğu söyleniyor" diyor ve ölü İskit erleri arasında, savaşta kahramanca can vermiş kadınlara sık sık rastlandığını da ekliyor.

İmparator Yolan Tsimiskis, Prens Svyatoslav'ı bütün Roma ordusunu üzerine göndermekle tehdit ettiği zaman şu cevabı almıştı: İmparator ülkemize sefere çıkmaya boşuna zahmet etmesin. Biz pek yakında Konstantinopolis önlerinde çadır kurup şehri kuşatacağız. Eğer Roma hükümdarı savaşı göze alırsa, biz de kendisini mertçe karşılarız.

Rus ordusu, savaşlardan birinde kuşatılmıştı. Svyatoslav'ın savaş arkadaşlarının birçoğu, kendisine geri çekilmesini salık vermişlerdi. Fakat o şöyle demişti:

"Şimdi Romalılar karşısında yüz karasıyla geri çekilirsek, komşu halkları kolayca yenen ve koca ülkeleri kan dökmeden zapt eden Rus silahının şerefi mahvolur. Atalarımızın yiğitliğinden ve bugüne kadar yenilmeyen Rus gücünden esinlenerek, hayatımız uğruna mertçe dövüşelim. Kaçarak kurtulmak âdet değil bizde. Ya galip yaşamak ya da dillere destan olarak kahramanlıklar gösterip şerefle ölmek vardır."

Bu olayı anlatan Bizans tarihçisi, Svyatoslav'ı, Plutarkhos'un kahramanları gibi konuşan bir hatip olarak tasvir eder.

Bir Rus tarihçisi, aynı olayı daha basit anlatır: Svyatoslav bir baba gibi, "çocuklarım" diye hitap ettiği askerlere şöyle demişti:

"Ölelim, ama Rus vatanını utandırmayalım. Ölüler utanç bilmez, ama kaçarsak ayıp olur. Kaçmayacağız, direneceğiz. Ben önde olacağım!"

Birbirinden farklı iki hikâye, ama iki hikâyenin kahramanı da aynı tipte.

İmparator Tsimiskis, Svyatoslav'la barış yapmayı çok istiyordu. Rusların korkunç bir kuvvet olduğunu biliyordu. Bizans'ta Oleg'i unutmamışlardı daha. Oleg denizden ve karadan başkente yaklaşınca, Bizanslılar kendisiyle hemen bir dostluk antlaşması imzalamışlardı. Bütün yabancı tüccarlar, imparatorun hazinesine yüklü miktarda gümrük vergisi öderlerken, Rus tüccarlarının malları vergiden muaf bırakılmıştı.

Oleg Bizans'a dokunmamıştı. İgor'la Svyatoslav'ı Bizanslılar güç püskürtebilmişlerdi. Ama Svyatoslav'ın bir daha saldırmayacağını kim garanti edebilirdi? Svyatoslav: "Rusya'ya gidip bu sefer daha çok askerle döneceğim" dememiş miydi?

Tsimiskis, Svyatoslav'la karşılaşacağı Tuna kıyılarına işte böyle düşüncelerle gitmişti. İmparator, altın zırhlı elbiseler giymişti, arkasından parlak silahlarıyla mahiyeti geliyordu.

Bizans İmparatoru, buluşma yerine süslenmiş bir at üzerinde giderken, Svyatoslav bir kayığın içinde kıyıya yanaşıyordu.

Karşılaştıkları zaman Svyatoslav kıyıya çıkmak istemeyip kayıkta kaldı. Varsın imparatorun ayaklarını başkaları öpsündü.

Bizans'ın ileri gelenleri, Rus Bey'ine şaşkınlıkla bakıyorlardı. Svyatoslav, altın zırhlar değil kürekçileri ve askerleri gibi tertemiz beyaz bir elbise giymişti. Yalnız kulağında iki inci arasında yakut taşlı bir küpe parlıyordu. Geniş omuzlu, mavi gözlü, pala bıyıklıydı. Başı tıraş edilmiş, yalnız uzun bir perçem bırakılmıştı.

Svyatoslav asık yüzlü bir adamdı. Bizanslılar kendisine bakarken, onun gücü ve mertliği hakkında anlatılanları düşünüyorlardı.

Coşkundu, cesurdu, atılgandı. Kiev Devleti'nin sınırlarını genişleten oydu. Kendisini Volga boyundaki Hazar kaleleri önünde, Kafkasya ovalarında, Vyatka ormanlarında Soğuk Kama Irmağı'nda ve Balkan Dağları'nın eteklerinde görmüşlerdi. Seferlerde yorgunluk bilmez, atının eyerini başının altına koyup açık havada uyurdu. Hiç beklenmedik bir anda belirir, ama pusu kurmazdı saldırmak için. Gerçek bir şövalye gibi erkekçe, "Size savaş ilan ediyorum" diyerek düşmanı uyarır ve hep galip gelirdi.

Bir Bizans tarihçisi: "Svyatoslav'ın, kayıkta oturarak imparatorla barış hakkında konuştuktan sonra geri döndüğünü" yazar.

Svyatoslav'ın kürekçileri elbirliğiyle küreklere asılarak suları köpürtmüş, imparator da altın mahmuzlarıyla atını mahmuzlamış ve böylece buluşma yerinden uzaklaşmışlardı.

Bundan bin yıl önce, iki dünya işte böyle karşılaşmıştı: Hâlâ Roma İmparatorluğu adını taşıyan eski dünya ile "Rus" adını yeni alan, yeni bir dünya.

Bu iki dünya, savaştan dostluğa, dostluktan savaşa geçerek, defalarca karşılaşmışlardı. Ruslarla Bizanslılar güneş parladıkça ve dünya var oldukça, antlaşmalara saygı göstereceklerine defalarca ant içmişlerdi. Ant şöyleydi:

"Dostluğu bozanlar ne Tanrı'dan, ne Perun'dan yardım görsün, kalkanları korumasın onları, kendi kılıçlarıyla doğransınlar, bugün ve daima köle olsunlar." Ant içerken Ruslar silahlarını yere, Perun'un ayak ucuna koyar, Bizanslılar da haçı öperlerdi.

Svyatoslav yurduna dönerken, Dinyeper'in sığ bir yerinde kendisini göçebe Peçenekler bekliyordu. Svyatoslav'ın küçük bir müfrezeden başka bir şeyi yoktu. Ordusunu başka bir yoldan göndermişti.

Peçenek süvarisi gürültülü çığlıklarla Ruslara çullandı. Ruslar mertçe dövüştülerse de, düşman pek kalabalıktı.

Svyatoslav'ın, step yoluyla Dinyeper'in tam burasından geçeceğini Peçeneklere kim bildirmişti. Bizanslılar mı acaba? Hani Bizanslılardan bu beklenirdi. Zaten bunlar, Peçenekleri Ruslara saldırtmak fırsatını kaçırmazlardı. İmparator Tsimiskis Ruslara: "Size savaş ilan ediyorum" dememişti. Rus Bey'ini alçakla öldürtmüştü. Svyatoslav'ın başı için, imparatorun kaç funt altın verdiğini tarih yazmıyor. Fakat Bizanslılarda âdet böyleydi: Mertçe karşı karşıya gelmez, parayla bir katil tutup öldürtürlerdi.

Oysa hem dünya olduğu gibi duruyor, hem de güneş parlamaya devam ediyordu...

Yine de Bizans'la Rusya birbirlerine muhtaçtılar.

Düşmanlar Bizans'ı sıkıştırdığı zaman, imparatorlar Rus Beyleri'nden yardım isterdi. Bunlar da asker gönderirlerdi.

Ruslar Bizans'ı, korkulu rüyaları Peçeneklerden, göğüslerini siper ederek savunurlardı.

Bizans'a değerli Rus kürkleri, Rus buğdayı, bal ve kilise mumları yapmak için Rus balmumu; Rus Beyleri'yle boyarlarına ise Bizans kumaşları, altını, şarabı ve meyveleri gerekti.

Yunanlılar, pek eski zamanlardan beri Rus ilini bilirlerdi. Ruslar da Yunanlıları tanırdı.

Eskiden İskitlerin yaşadığı topraklara yerleşmişti Ruslar. İskitlerin, Kırım'daki Yunan kolonilerine yakın şehirleri vardı. Bunların başlıcası Neapolis'ti.

İskit şehirlerini düşman akınlarından koruyan taş kale duvarları yabancıları şaşırtırdı.

Yunan kolonilerinde böyle kaleler yoktu. İskit hükümdarlarının saray ve anıtkabirlerinde duvarlar, usta ressamların eserleriyle süslüydü. Bu resimlerde bazen atlı bir asker, bazen elinde mızrak bir yaban domuzu avcısı, bazen de dizlerinin üstünde bir lyr tutan sakallı bir ozan görülürdü. Kayalara oyulmuş mağaralarda büyük hububat stokları saklanır-

dı. Hububat, komşu Yunan kolonilerine, Olbiya'ya ve Hersones'e satılır oradan da Yunanistan'a gönderilirdi.

İşlek bir denizyolu, İskitler ülkesini Yunanistan'a bağlardı. Yunanlılar bu yoldan kuzeye, İskitlerle Ruslara giderlerdi. Daha sonraları da, Yunan başkentini sık sık ziyarete başlamışlardı.

Kayıkla Dünyayı Dolaşma

Ruslar, kışın kestikleri meşe ağaçlarını oyup kayık yapar, ilkbahar gelince de en yakın ırmağa indirirlerdi bunları. Kayıklar bahar sularıyla birlikte Dinyeper'e iner, Dinyeper'in koluyla Kiev'e varır, orada karaya çıkarılıp tamamlandıktan sonra ıskarmozları takılırdı.

Arabalarla Boriçev bayırından Dinyeper kıyılarına getirilen buğday, balmumu, samur ve zerdeva kürkleri, burada kayıklara yüklenirdi. Kayıklar birer birer Dinyeper'in ortalarında toplanırdı. Tek başına yolculuk tehlikeli olduğu için kafile halinde yola çıkılırdı.

Kayıklar gide gide, kör kayalı bir anafora varıp dayanırdı. Böyle yerlerden ilkinin, "uykuya dalma" gibi, insanda kuşku doğuran bir adı vardı. Tüccarlar Dinyeper'e, kayıkları kör kayaların arasından geçirmesi, dalgalarıyla, martıları ve yaban ördeklerini okşadığı gibi, okşayıp koruması için yalvarırlardı.

Tehlikeli yerlerde kayıklar sürüklenerek ya da omuzlarda taşınarak kıyıya çıkarılırdı.

Korkunç yerlerdi buraları. Ceylan otları arasında insan kemikleri göze çarpardı. Buralarda Peçenekler ikide bir yolcuların yolunu keser, ıslık ve çığlıklarla dört yandan saldırırlardı...

Tehlikeli yerler geçilip kayıklar yine Dinyeper'e indirilince, yolcuların sevincine diyecek olmazdı.

Irmağın denize döküldüğü yerde bir adacık vardı, adacıkta da ulu bir meşe ağacı. Tüccarlar meşenin dolayına oklar saplar, ona horoz ve tavuk adayarak dua ederlerdi. Öyle ya, kendilerini dalgalarda taşıyan kayıklar meşe kütüğünden oyulmuş değil miydi? Tüccarlar, denize açılmadan önce kayıklara yelken takarlardı.

Deniz fışırdar, rüzgâr beyaz dalgacıkları kıyıya doğru kovalardı. Tüccarlar, tanrı Stribog'un torunları sayılan rüzgârlara, mavi denizdeki kayıkları kanatları üzerinde taşısınlar diye yalvarırlardı...

Kayıklar kıyıyı yalaya yalaya ilerlerdi; kıyıda da Peçenekler yürürdü. Bunlar da kendi tanrılarına, "fırtına Rus kayıklarını karaya atsın" diye yalvarırlardı...

Bir zamanlar Rusların ataları, daha denize çıkmamışlarken, kıyılarında doğup büyüdükleri ırmaktan başka bir su bilmezlerdi.

Rusya'nın haritasındaki bazı coğrafya adları, o zamanların izlerini taşır. "Dunay", "Don", "Dinyeper", "Doneç" sözlerinin birbirine benzemesi sebepsiz değildir. Bu sözler, insanların kendi ırmağına, tam da "Irmak" dedikleri zamanlarda doğmuştur.

İgor Alayı Destanı'nda şöyle bir sahne vardır: Yaroslav Vladimiroviç Galiçki'nin kızı, Novgorod ve Çernigov Beyi İgor Svatoslaviç'in eşi olan Yaroslavna, Putivi surları önünde ağlar:

Tuna boyunda Yaroslavna'nın sesi işitilir...

der ozan. Oysa Putivi, Tuna'dan yüzlerce kilometre uzakta bulunan Seym Irmağı boyundadır. Ozan Seym'e, Tuna'yı kasıtla, "Dunay" diyor. Çünkü bir zamanlar "Dunay" sözü ırmak demekti.

Rusya steplerinde yaşamış olan Osetinlerin dilinde "Don" sözü, hâlâ "Irmak" demektir.

İnsanlar kendi ırmağının kıyılarında, küçük ve dar bir dünyada yaşıyorlardı. Irmak, onları yürümeye alıştırıyordu. Ağaçtan oyma kayıkları dalgalarıyla nazlı nazlı sallıyor, insanları gittikçe daha uzaklara götürüyordu. Böylece insanlar başkalarını, başka kabileleri görüp tanıyorlardı. Irmakların ağızlarına doğru inerek denizlere çıkıyor, kayıklarına doğru giderek ormanlar arasında başka ırmaklara rastlıyorlardı.

Dalgalarda sallanan kayık, güçlü bir halkın beşiği oldu. Dinyeper, ulu bir meşe ağacı gibi dallarını batıya, kuzeye, doğuya yaymıştı. Bir tarihçi Dinyeper'den bütün ülkelere, bütün halklara gidilebildiğini yazar.

Kayıkla ilerleyerek kaynaklara doğru çıkılacak olursa, Dinyeper'in Dvina'nın, Volga'nın doğdukları, sık "Okovsk" ormanına varılır. Lovati Irmağı'ndan İlmen Gölü'ne çıkılır. İlmen'den, Volhov Irmağı yoluyla Ladoga Gölü'ne, oradan da geniş Neva Irmağı'yla, Varyag (Baltık) Denizi'ne gidilir. Varyag Denizi'nden Roma'ya, oradan yine denizyoluyla Konstantinopolis'e gidilebilir. Konstantinopolis'ten de, Rus Denizi (Karadeniz) ve Dinyeper yoluyla Kiev'e dönülebilir.

Rusların bildikleri dünyanın çevresinde tarihçinin çizdiği gezi yolu işte böyledir.

Ruslar için dünya alabildiğine genişlemişti... Artık dünyayı yalnız bir ırmak değil, ırmak, göl ve denizlerden meydana gelen mavi gerdanlığa benzer büyük bir su yolu olarak düşünüyorlardı.

Bu yolda aşağıya ve yukarıya, yani Normanlar ülkesinden Yunanistan'a ve geriye, hem meşe ağacından oyma Rus kayıkları, hem de kıvrık burunlu, ejder başlı Norman kayıkları gidip gelirdi. Kayıklar, vergi toplayan beyleri ve denizler ötesinden getirip beylere sattıkları mallara karşılık kürk ve bal alan tüccarları taşırdı.

Kayıklar, Karadeniz'in batı kıyılarını yalayarak günlerce yüzdükten sonra Konstantinopolis'in surları ve Ayasofya'nın kubbesi görünürdü.

Misafirlerin karaya çıkmasına izin verilir, ama hemen şehre bırakılmazdı. İmparatorun memurları, misafirlerin adlarını yazıp üstlerinde silah olup olmadığını yoklarlardı.

Ve ancak bundan sonra büyük kapılar açılır ve misafirler ellişer ellişer içeri alınırdı.

Ruslar buna gücenmezdi. Gelenek böyleydi. Ayrıca Almanlar Novgorod'a geldiklerinde, kendileri de böyle yapıyorlardı.

Misafirler ev sahiplerinden yakınamazdı. Antlaşmaya göre, yeteri kadar ekmek, şarap ve et alabilir, Yunan hamamlarında canları istediği kadar yıkanabilirlerdi. Yurda dönüşte de, İmparatorun depolarından kendilerine erzak, gemi çapaları, yelken ve halatlar verilirdi.

Tüccarlar ev sahipleriyle vedalaşarak ülkelerine, altın, ipekli kumaş meyve ve şarap gibi değerli mallarla dönerlerdi.

Tüccarlar başkentin haşmetini, din adamlarının sırmalı elbiselerini, sarayda gördükleri harikaları, imparatorun oturduğu tahtın sağ ve solunda, ağızlarını açıp kapayan ve kuyruklarını oynatan altın aslanları, yurtlarında daha uzun zaman anlatacaklardı.

Rus Halkı Üstüne

Konstantinopolis saraylarıyla tapınaklarının ünü bütün dünyaya yayılmıştı.

Fakat Kiev'in de övünecek şeyleri yok değildi.

Kiev Beyleri'nin saraylarında duvarlar ünlü ustaların resimleriyle süslüydü, kapı pervazları mermerdendi, sobalar renkli çinilerle kaplanmıştı.

Çinicilik, çok ustalık ve bilgi isteyen bir sanattı. Çini yapabilmek için mine hamuru hazırlayıp kurşun katarak gümüş

renge, bakır katarak da yeşile boyamayı bilmeliydi. Minelenecek balçık levha, demirin eridiği ısı derecesine kadar kızdırılıp üzerine mine dökülür, minenin yanıp rengini yitirmemesine dikkat edilirdi. Sonra balçık levha birden soğuyup da mine çatlamasın diye ateş yavaş yavaş kesilirdi.

Çini yapımı çok özel fırınlar ve en kızgın ateşe bile dayanıklı toprak tavalar gerektirirdi. Burnu ateşe dayanıklı körüklerle harlamak gerekirdi ocağı.

Bin yıl sonra bir gün Kiev'de kazılarda bir çini atölyesi bulunacaktı. Tava kırıntıları üzerinde bir kurşun damlacığının katılaşıp kaldığı çiniyi, fırınların tuğla örgüsünü inceleyenler, o uzak geçmişte Rusya'da ne eli hünerli ustalar olduğunu, bunların maden ve camların niteliklerini ne kadar iyi bildiklerini şaşarak anlatacaklardı.

Bu ustalar belki okumayı bile bilmezlerdi, ama doğa denen kitap hep gözlerinin önünde açık dururdu ve onlar bu kitabı su gibi okurlardı.

Bin yıl önce Kiev'de el yazması kitaplar da vardı.

Oleg'in hükümdarlığı zamanında Ruslar, çocuklarına yazılı vasiyetnameler bırakırlardı. İgor Bizans'a elçilerle mektuplar gönderirdi.

Ruslara okuma yazma, komşuları olan Batı ve Güney Slavlarından, yani Moravyalılardan, Çeklerden, Bulgarlardan gelmişti.

Ruslar hangi yazıyı kullanırlardı?

Eski zamanlarda Slavların tahtalara, taş levhalara oydukları "çizgi ve çentiklerle" yazılar yazdıkları bilinmektedir.

Daha sonralarıysa artık herhalde parşömene, Yunan harfleriyle Rusça yazmaya başlamış olmalılardı.

Rus dilinin bazı seslerini göstermek için Yunan alfabesindeki harf yetersizliği güçlük yaratıyordu.

Rus diline Rus alfabesi gerekmişti.

IX. yy.'da Yunan şehirlerinden Selânik'te, bilgili bir rahip yaşardı. Rusça da bilirdi. Bir kez Karadeniz kıyısındaki Korsun şehrinde bulunmuş ve orada bir Rus'ta, Rus harfleriyle yazılı bir İncil'le bir dua kitabı görmüştü.

Bunu *Kiril'in Hayatı* hakkındaki kitaptan biliyoruz. Ama adı geçen yazının nasıl bir yazı olduğu bugüne kadar belli değil.

Kiril, o yazının yerine başka bir alfabe bulmuştu.

Moravyalılar Yunanlılardan din kitaplarının Slavcaya çevrilmesini rica etmişlerdi. Bu iş Kiril'e verilmişti.

Kiril'e alışmış olduğu Yunan harfleriyle yazmak daha kolay geldiği için, Yunan yazısı temelinde yeni bir Slav alfabesi hazırladı. Rus alfabesi, "Kiril yazısı" denen işte o alfabeden meydana gelmiştir.

"Kiril yazısı" Kiev kilise kitaplarıyla, yeni dinle birlikte gelmişti.

Yeni din, başlangıçta eski dinle yan yana yaşamıştı.

Daha Oleg'in hükümdarlığı yıllarında Kiev'de ilk kilise kurulmuştu. Bu, Aziz Nikola Kilisesi'ydi. Burada Hıristiyanlar dua ederlerdi. Eski dine inananlarsa putlara tapmaya devam ediyorlardı. Tüccarlar, hayvan tanrısı Volos'tan, daha çok altın ve gümüş para dilerlerdi. Volos hem hayvan, hem altın tanrısıydı. Çünkü daha madenî para yokken, para yerine hayvan geçerdi. Askerler, yıldırım tanrısı Perun'dan zafer dilerlerdi. Volos'un putu, Podol semtindeki pazar yerindeydi. Gümüş başlı, altın bıyıklı tahta Perun'sa Gora denen tepede, Bey Sarayı'nın avlusundaydı.

Derken bir gün putlar devrilip Dinyeper'e atıldı. Yeni din eskisini yenmişti.

Rus beylerinden Vladimir Svatoslaviç, Hıristiyan oldu ve Bizans İmparatoru'nun kızı Anna ile evlendi.

Yeni din Rus Devleti'ne gerekliydi; çünkü Kiev Beyi'nin hâkimiyetini sağlamlaştırıp bütün Rus kabilelerini Kiev'e sımsıkı bağlıyordu.

Eskof'ta, Novgorod'da ve Galiç ülkesinde, "İnsan, sora sora Kiev'i bulur" derlerdi.

Artık Poliyanlar, Drevliyanlar, Kriviç ve Radimiç adındaki kabile birliklerine mensup olanlar, bir tek halk olduklarını, Peçenekler gibi putperest, "murdar" olmayıp Hıristiyan olduklarını anlamışlardı. Rusya'ya uzun bir süre daha Ortodoks Rusya, Rus köylüsüne de, Hıristiyan anlamına gelen "krestiyanin" denmesi sebepsiz değildi.

Dar kabile dünyasından daha geniş bir dünyaya, halk dünyasına geçişti bu. Oradan da başka halklara, bütün dünya halklarına giden yol açılıyordu.

Artık Ruslarla, Bizanslıların başka başka tanrılara and içmesi gerekmiyordu, dinleri birdi. Anlaşmak kolaylaşmıştı.

Yıllar sonra gelen yeni din, Ruslara tüm Hıristiyanlık âleminin, tüm Avrupa'nın kapılarını açacaktı. Kiev Beyleri'nin kızları, yabancı kral ve prenslerle evleneceklerdi. Prens Vladimir'in kuzeni, Fransa'nın kraliçesi olacak ve Latince belgeleri Slav harfleriyle imzalayacaktı ki, "Anna regine" "Kraliçe Anna" demekti. Prens Vladimir'in ikinci kuzeni Elizaveta ise Norveç kralı Cesur Harald'ın eşi olacaktı...

Öte yandan ustalar Kiev'de ilk kâgir kiliseyi kurmaya başlamışlardı.

Kilise için gerekli malzeme birçok yerden getiriliyordu: Kırım'dan yeşim, Bizans'tan mermer, Karpat Dağları'ndan arduvaz.

Kilisenin geniş duvarları üzerinde, gün geçtikçe sıra sıra pencereli, yuvarlak bir boyun yükseliyor, bunun üzerine başı andıran bir kubbe oturtuluyordu. İlk kubbenin yanında yenileri yükselmeye başlıyordu. Yüksek iskeleler arasında

duvarcılar çalışıyordu. Aşağıdan yukarıya, çalışanlara bakmak bile korkunçtu.

Kilisenin tabanına renkli mermer döşenmiş, duvarlarıyla kubbeleri, din ululârının renkli mozaikleriyle süslenmişti.

Kievliler, ağaç kütükleri yerine tuğladan örülen bu kiliseye bakarken, ustaların sanatına şaşıyorlardı. Artık Kiev'de de Konstantinopolis'teki gibi kâgir bir tapınak vardı.

Kiliseyi şaşarak seyredenler arasında misafir Yunanlılar da olurdu. Kiev'deki Aziz Sofya Kilisesi, Konstantinopolis'teki Ayasofya Kilisesi'ne benzemiyordu. Ayasofya'yı muazzam bir kubbe örtüyordu. Kiev Kilisesi'ndeyse ana kubbeyi daha küçük 24 kubbe çevreliyordu. Kilise kubbelerden kurulu bir piramit gibi göğe doğru yükseliyordu.

Bu çok kubbeli kilisenin aslını anlayabilmek için, Novgorod'a gitmeleri gerekiyordu. Novgorod, öteden beri ustalarıyla ünlüydü. Boşuna dülger dememişlerdi Novgorodlulara. Onlar da şehirlerinde bir kilise yapıyorlardı, ama tuğladan değil, eski Rus usulüyle yani meşe kütüklerinden.

Rus dülgerleri, yüzyıllık meşe ve çam ağaçlarını kesip işlemekte ustaydılar. Bıçkısız, çivisiz, aynı baltayla köy evleri ve saraylar kurarlardı. Balta harikalar yaratırdı onların elinde. Bir kütükten, bıçkıyla bile tahta çıkarmak güçken, Rus dülgerleri bıçkısız da tahta biçmeyi becerirlerdi. Kütüğe, baltayla yontulan kamalar sokulur ve kütük, ustanın dilediği biçimde yarılırdı. Ağaç kütükleri üst üste konur ve uçları birbirine geçirilip birleştirilerek ev kurulur, çatısı çekilirdi. Ve bütün bu işlerde baltadan başka alet kullanılmazdı.

Evler, kışın karına ve soğuğuna, yazın sağanaklarına, sonbaharın rüzgârlarına, ilkbaharın sellerine dayanabilecek sağlamlıkta kurulurdu. Karların birikip damı çökertmemesi ve eriyip gitmesi için, damlar dik ve iki yanı eğri yapılırdı. Çatı, rüzgârın savurmaması için sağlam kirişlere oturtulur, kirişler de bir sırığa bağlanırdı.

Evleri su basmalarından korumak için, doğrudan doğruya toprak üzerine değil, ağaç temeller üzerine kurarlardı. Üst kata, kapalı, merdivenli bir girişten çıkılırdı. Duvarlar kalın, pencereler küçük yapılırdı.

İşte, dülgerler böyle evler kurarak sert doğayla savaşıyorlardı. Balta da bayağı bir alet değil, doğayla savaşta bir silahtı.

Derken Novgorodlu ustalara yeni bir ödev verildi: Bu sefer ev değil, bir kilise kurmalılardı. Yunan ustalarından, kilisenin bir mihrapla kubbesi olması gerektiğini öğrenmişlerdi. Novgorodlular meseleyi başka türlü çözdüler. Kiliseyi on üç kuleli kurdular, yani o zamana kadar kurageldikleri çok kuleli ahşap hükümdar konakları gibi.

Kilise bir ağaç temele oturtuldu. Yunan kilisesinin giriş kısmı Ruslaştırılıp vestibül şeklini aldı. Kubbeye de, sivri uçlu bir ağaç çadır şekli verildi.

Rus şehirlerinde birbiri ardınca ahşap ve kâgir kiliseler kuruluyordu. Her kilisenin mimarisinde, yerli Rus elemanları, Bizans elemanlarıyla kaynaşıyordu.

Kaldı ki, Bizans kiliseleri de yoktan doğmamıştı, kökleri Yunan bazilikasıyla, bütün tanrıların tapınağı olan Roma Panteon'una dayanıyordu. Bir zamanlar, bazileus denen Yunan yargıçlarının oturdukları yarım daire biçimindeki yer, Hıristiyan kilisesinde absid olmuştu. Yunan bazilikasının üstüne de, Roma Pantheonu'nun yuvarlak kubbesi oturtulmuştu.

Böylece Kiev'de, Novgorod'da, Yunan bazilikasından, Roma Pantheonu'ndan ve Rus Beyleri'nin konaklarından ayrı ayrı unsurları alıp birleştiren çok kubbeli Rus Kilisesi meydana gelmişti...

Kiev Kilisesi tamamlanmıştı. Bu münasebetle Kiev Beyi, bütün şehirlerden boyarları ve bey naiplerini, şehir ihtiyarlarını ve daha birçok misafiri çağırmıştı. Kiev bayram ediyordu. Yalnız üç yüz kazan bal içkisi hazırlanmıştı. Kilisede di-

ni tören yapılıyordu. Açık kapılardan ağır ağır okunan yanık ilahiler geliyordu; sanki kilisenin kendisi dile gelmiş de ilahi okuyor gibiydi.

Dışarısı günlük güneşlikti. Steplerden esen sıcak rüzgâr ceylan otu kokuyordu. Kilisenin içiyse karanlıktı. Kandiller yıldız kümeleri gibi sarkıyor, sis içinde mum ışıkları dolaşıyordu. Titreşen ışıklarda azizlerin ve baş meleklerin renkli elbiseleri bir parlayıp bir sönüyordu. Meryem Ana'nın gözlerinde canlı bir parıltı belirir gibi oluyor, sonra yine solgun yüzü dumanlar arasında kayboluyordu.

Canlı, gerçek dünya buradan ne kadar uzaktı... Oysa hemen oracıkta, kalın tuğla duvarın, küçük pencerenin arkasındaydı. Kilisedeki koku bile başkaydı. Ne yaprak, ne ot, ne de sokaktaki toz kokusuydu bu. Erimiş balmumu, kandil dumanı, baş döndürücü günlük kokuyordu kilise. Nemli duvarlardan mezar kokusu geliyordu. Koro, başka bir dünya üstüne ilahiler okuyordu. Kilise kapısından giren, kendini başka bir dünyanın eşiğinde sanırdı.

Henüz uzak olmayan bir geçmişte putlara tapan bir insanın karşısına, kiliseye girdiği zaman da, kitabı açtığı zaman da tanımadık, yepyeni bir dünya çıkardı. Kitabın tahta kapakları kapı kanadı, kopçası da kilit gibiydi.

Bu kitaplar çok uzaklardan gelmişti. Yüzyıllardır ülke ülke dolaşmışlardı. Görüp işittiklerini, bir gezgin gibi insanlara anlatıyorlardı. Din ulularından, uzak ülkelerden bahsediyorlardı. İnsanlar bu kitaplardan, yabancı şehirleri, töreleri, inançları öğreniyorlardı.

Kitap çok az rastlanan bir şeydi. Ancak kiliselerde, bir de hükümdarın sarayında vardı. Okuma yazma bilenler ise daha azdı. Prensler, okumuşluğun faydalarını anlatıyorlardı. Prens Vladimir bir destanda boyarlarına şöyle der:

Dilber bir gelin bulun bana,
Güzel, aklı başında olsun.
Rusça okusun yazsın.
Dualar, ilahiler bilsin ki,
Ana deyip, hükümdar eşi olarak
Öveceğiniz buna lâyık olsun.

Bir tarihçiyse şöyle yazar:

"Vladimir, putperest tapınakları yerine kilise kurulmasını emretti. Şehirlerde kiliseler kurdurup papazlar göndermeye, şehir ve köylerde halkı Hıristiyanlaştırmaya başladı. Ve soylu kişilerin çocuklarını alıp okumaya yollamaları için adamlar gönderdi."

Analar, çocuklarının ardından ölülere ağlar gibi ağlıyorlardı. Çünkü yeni dine inançları daha kuvvetlenmişti.

Rusya'da daha eskiden de okumuş insanlar vardı. Ama şimdi Kiev'de ilk Rus okulu açılmıştı. Burada okuma yazmadan başka, çeşitli bilimler de öğretiliyordu çocuklara. Rus devletine bilgili insanlar gerekti...

En eski Rus tarihini açalım. Orada Rus ülkesinin tarihi, basit ve şairane bir dille anlatılır. Tarihçi, bazı olaylara kendisi tanık olmuş, bazılarını yaşlılardan dinlemiş, eski kitaplardan, halk arasında dolaşan söylenti ve türkülerden almıştır. Bu tarih, Kiev devletini yükseltip sağlamlaştıran prenslere övgüyle doludur.

Altın Kapılardaki Kitaplık

Söz konusu tarihte, bir yılın olayları birkaç satıra sığdırılmış, bir kuşağın hayatı bir sayfada özetlenmişti.

Prens Vladimir ölmüştü. Kiev'de, oğlu Yaroslav hükmediyordu.

Tarihçiyi dinleyelim:

"Dünyanın yaratılışının 6545'inci yılı yazıydı (Miladi 1038).

Yaroslav, büyük bir şehrin temelini attı. Şehirde Altın Kapılar kurdurdu. Bir de kilise yaptırdı: Aziz Sofya Kilisesi... Yaroslav kitap meraklısıydı, gece gündüz okurdu. Yunanca'dan Slavca'ya birçok kitap çevirip hattatlara kopya ettirdi. Bunları okuyanlar, Tanrı dininden zevk alır. Yaroslav birçok kitap yazarak, bunları kendisinin yaptırıp altın ve gümüş yaldızla süslettiği kutsal kiliseye vakfetti..."

Böylece Kiev'de, Altın kapılar yanında çok kubbeli Aziz Sofya Kilisesi'nde ilk Rus kitaplığı kurulmuş oldu.

Ruslar kitap okumaya başladılar. Önceleri adını bile işitmedikleri uzak ülkeler, uzak denizler, sisler içinden çıkar gibi gözlerinin önüne seriliyordu.

Kitaplardan birinde şöyle bir hikâye vardı:

Bir "Tanrı adamı" olan ermiş Aleksey, gemiyle Roma'dan Suriye'ye gider. Burada bir kervana katılarak Edesa şehrine varır. Maceraları bununla bitmez. Edesa'dan, denizyoluyla kitabın "Kataliya" dediği Katalonya'ya hareket eder. "Ama gemi, Tanrı iradesiyle fırtınaya tutulur ve Roma'ya gelir..."

Başka bir kitap da, okurun hayalında Kutsal toprakları canlandırıyordu. Irmağa yakın bir yoldan Arabistan'dan buğday yüklü deve kervanları geçiyor, bir ihtiyar rahip, ırmaktan manastıra su taşıyan eşeğini sürüyordu.

Kitaplar yalnız başka ülkelere değil, başka zamanlara da götürüyordu insanları.

Okur, Büyük İskender hakkındaki hikâyeden, Yunanistan'da çocuklara hangi bilimlerin okutulduğunu öğreniyordu. Bunlar "mırıldanma" (müzik), "yıldız kanunu" (astronomi), "yer ölçme" (geometri), "bilgece konuşma" (retorik), "bilgi sevgisi" (felsefe) idi.

Aynı kitapta filozof Aristoteles, Troyalıları anlatan Homeros, Delphi kâhini, Olympialı Zeus'un tapınağı, Memphis ve İskenderiye adlı Mısır şehirleri, Babil ve Pers devletleri, Brahmanların yaşadığı Hindistan'a dair bilgiler de vardı.

Kitap şöyle devam ediyordu:

"İskender birçok orman ve çeşitli meyveler veren harika ağaçlar gördü. Ve o dünyayı bir ırmak çepeçevre kuşatıyordu. Irmağın suyu dupduru, süt gibi beyazdı. Hurma boldu. Asmalardan binlerce iri salkım sarkıyordu..."

Kitap'ta İskender'in bulunduğu harika ülkeler, "it gibi havlayan yamyamlar", göz ve ağızları göğüslerinde olan köpek kafalı yaratıklar, güneş olmadığı halde tan yerinin güneşsiz de ağardığı mutlular ülkesi hakkında anlatılanları Ruslar şaşarak okuyorlardı.

Fizyolog adlı kitapta ve başka tabiat kitaplarında, yabani hayvanlar ve kuşlar üstüne anlatılanlar daha da şaşırtıcıydı.

Bu kitaplarda da gerçekle uydurma karışmıştı. Fil ve aslanla yan yana, yarı öküz yarı fil, yarı deve yarı pars gibi, tabiatta bulunmayan hayvan resimleri de vardı.

Yunan masallarıyla birlikte, Yunan felsefesinden parçalar da geliyordu Rus okuyucusuna.

Pçela adlı derlemede, Pythagoras'ın, Sokrates'in, Diyojen'in, Aristoteles'in, Epikuros'un bazı cümlelerine rastlanabilirdi. *Sestodnev* aldı kitabı okuyan, Empedokles'in dört öğesini öğreniyordu. İlk önce yaratılmış her şey bu dört öğeden, yani ateş, hava, su ve topraktan meydana gelmişti. Aristoteles'in eklediği beşinci bir öğe daha vardı: Gökyüzü ya da eter. Eter, dünyaya her yerden aynı uzaklıkta olup onu "bir duman gibi" sarardı.

Ruslar, dünyanın yuvarlak olup bir yerinde geceyken, ters tarafında gündüz olduğunu şaşarak öğreniyorlardı. Ki-

taplar güneş tutulmalarının nedenlerini anlatıyordu: Ay, dünya ile güneş arasına girip "engel" olduğu zaman güneş tutulur, ay tutulmalarınaysa "güneşle ayın arasına giren dünya" sebep olurdu.

Georgi Amartol adlı Yunan rahibinin kitabını dikkatle okuyanlar, Demokritos'un atomları, yazarın deyimiyle, "parçalanmaz ve bölünmez cisimler" hakkında da birkaç söz bulabilirlerdi.

Kitap okuyanlar, evrenin büyüklüğünü daha açıkça düşünmeye başlamışlardı. O zamanlardan kalma bir kitabın diliyle: "Büyükte küçük, küçükte büyük" olan insan hakkında kafa yoruyordu okuyucu. Her şeyi Tanrı iradesiyle değil, zorunlulukla açıklayan filozofların var olduğunu öğreniyordu. Zenginliği, yoksulluğu, sağlığı, hastalığı, köleliği, özgürlüğü, barışı ve savaşı doğuran hep zorunluluktu. Her şey, gökteki değişmeler de, yıldızların hareketi de hep zorunluluktandı.

Ruslar, yurtlarının dünyadaki yerini daha iyi anlamaya başladılar. Kosmos İndikopleustes'in kitabından, dünyanın üç kısmını, yani Asya'yı, Avrupa'yı, Libya'yı ve "ipek ülkesi" Çin'i öğrendiler, yeryüzünde yaşayan halkları tanıdılar. Kozma'nın kitabını Rusçaya çeviren, şu notu eklemişti: "Batıda büyük bir ülke var: Adı Rusya."

Rus kültürüne her taraftan, Tevrat'tan, Babil efsanelerinden, bir İskenderiye hikâyesinden ve herhangi bir Yunan filozofunun eserlerinden, sel gibi bilgi ve tecrübe akıyordu.

Gelişen bu kültür öylesine güçlüydü ki, yabancı kültürlerden aldıklarını sindirip kendi öz malı yapıyordu.

Altın kapılar kitaplığında Rus kitapları da gittikçe artıyordu. Bunlarda yabancı ülkelerden gelen şeyler, eski Rus halk efsaneleriyle, atasözleriyle, masallarla, yiğitlik destanlarıyla, akın ve savaş hikâyeleriyle karışıyordu.

İlarion'un tarihinde ve öğütlerinde, Boris'le Gleb'in biyografisinde ve Vladimir Monamak'ın öğütlerinde, Rus edebiyatı, Rus edebi dili doğuyordu.

Tarihte "iyi, bilgili ve inzivaya çekilmiş bir adam" olarak bilinen Kiev metropoliti İlarion, *Yasa ve İyilik Destanı* adlı eserinde, kendi deyişiyle: "İhtiyar İgor'un torunu, şanlı Svyatoslav'ın oğlu ve bir öğretmen ve veli olan, memleketimizin büyük prensi Vladimir"i överek: "Üçü de diyor, kötü ve bilinmez bir ülkeye değil, dünyanın her tarafına ün salmış Rus ülkesine hükmetmişlerdi."

İlarion, Rus ülkesini bütün kalbiyle sever ve yurdundan hararetle bahseder. Prens Vladimir'e şöyle seslenir:

"Ey soylu kişi, kalk mezarından. Kalk, uykudan silkin, çünkü sen ölmedin, sadece mahşer gününe kadar uyursun...

Silkin uykudan gözlerini aç da bak, Tanrı seni gökte nasıl bir şerefe lâyık gördü ve oğulları arasında sana nasıl bir şeref verdi...

Heybetli şehre, pırıl pırıl kiliselere, gelişen Hıristiyanlığa bak, kutsal ikonlarla takdis edilen, buhur kovan, övgüler ve ilahilerle çınlayan şehre bir bak.

Ve bunları görüp sevince boğul..."

Yıllar geçiyordu. Her geçen yıl, Rusya'da "kitap zevkini doya doya tadanlar"ın sayısı artıyordu.

Tirof piskoposu Kiril:

"Bal suyu tatlıdır, şeker iyidir, ama kitabın tadı ikisinden de iyidir" der.

Kiliselerde bodrumlar kitap doluydu. Manastırların hücrelerinde, ikon ve kitaptan başka bir şey göze çarpmazdı. Her prens ya da boyarların evinde bulunan haç odasında, ikonların altındaki rahle, kitap doluydu. Her manastırda kütüphane vardı. Bazı keşişler kitap kopya eder, bazıları da bunları ciltlerdi.

Peçersk Manastırı'nda keşiş Nestor, *Geçici Yılların Hikâyesi* adlı eserini yazıyordu.

"Rostof ilinde doğmuş olan bu köylü", hücresinden çok uzakları görüyordu. Nestor, artık bütün yurdunu bakışlarıyla kucaklıyor ve Kiev'den Varyag Denizi'ne oradan Roma'ya nasıl gidileceğini, Roma'dan da, Konstantinopolis yoluyla, yine Kiev'e nasıl dönüleceğini biliyordu. Bütün Slav halkları ailesini de görüyor, bunun ortak dili ve yazısı olan bir aile olduğunu anlıyordu. Kiev prenslerinin, Rus ülkesini kardeş kavgalarından nasıl çabalayıp kurtardıklarını düşünüyordu...

Bu, Rus eğitiminin başlangıcıydı. Büyük bir ırmağın kaynağındayız. Yüzyıllar geçtikçe bu ırmak daha da gürleşip genişleyecek, dünya kültür okyanusuna nice şeyler getirecekti.

"Biz bilgeliği kitaptan öğreniriz. Çünkü kitaplar evreni sulayan ırmaklardır" diyen tarihçi, acaba bunu demek istememiş miydi!

3

Doğunun Zenginliği

Dünyanın bir yeri gündüzken başka bir yeri gece, bir yeri sabahken, başka bir yeri akşamdır.

Yeryuvarlağının bir tarafında ovalarla ormanlar, güneşin son ışınlarıyla vedalaşıp karanlığa gömülürken, öte yanda tanyeri ağarmaya başlar.

Kültür tarihinde de aynı şeye tanık oluruz.

Eskiçağ kültürünün ışığı İtalya'da, Bizans'ta sönmekteyken, Kiev'den çok uzaklarda, Arabistan'da yeni bir kültür doğuyordu.

Arabistan'dan öteden beri kervanlar geçerdi. Tüccarlar develerle Hindistan'dan değerli taşlar ve baharat, Çin'den ipekli kumaşlar, Şap Denizi'nin karşı yakasındaki sıcak Nubya'dan fildişi getirirlerdi.

Kervanlar kutsal bir şehir sayılan Mekke'ye uğrar ve Arap tüccarları kâbedeki kutsal kara taşa taparlardı. Gökten düştüğüne inanılan bu taş, bütün Arap kabilelerince kutsaldı. Arabistan çöllerinde insana, yalnız yıldızlarla taşlar yol gösterirdi. Yıldız gökten düşünce de, tanrı sayılmaya başlamıştı.

Mekke'ye her taraftan hacılar akın ederdi. Uzak vahalardan çiftçiler gelirdi. Bedeviler koyun sürüleriyle gelip şehrin hisarları önünde beyaz çadırlarını kurarlardı.

Çiftçiler, çöl halkına düşman gözüyle bakardı. Tüccarlar, ıssız çölde göçebelerle karşılaşmaktan hoşlanmazdı. Ama Mekke'de herkes kendini emniyette sayabilirdi.

Burada yılın on iki ayı bayramdı. Bayramsa panayırsız olmazdı.

Mekke'de kimse toprağı işlemez, zanaatla uğraşmazdı. Mekke bir ticaret şehriydi. Burada alışveriş edilir, gerekirse zenginlerden birkaç yüz altın Bizans dinarı ödünç alınabilirdi.

Güneşli pazarlar kalabalık ve gürültülü olurdu. Bir yanda eşekler anırır, ayaklı satıcılar avazları çıktığı kadar bağırır, öte yanda yaylana yaylana geçen develerin hörgüçleri görünürdü.

Dar sokaklardan, evlerin toprak duvarları arasından, alacalı baş örtülüler, sarıklılar, bornozlular seli akardı.

Mekke tüccarları zengin yaşarlardı. Hele altın sarrafları, hepsinden de zengindi.

İyi, ama kendilerini mutlu sayabilecek bu insanların yüzleri neden böyle asıktı? Neden misafir bir tüccar, borç taksi-

dinin ertelenmesinden ya da faizin azaltılmasından gün geçtikçe daha zor söz açabiliyordu?

Mekke için kötü zamanlar gelmişti. Altın para, Bizans imparatorlarının elindeydi. Doğuya giden kervan yollarını da İranlılar tutuyordu.

Dünyanın sonu gelmişe benziyordu. Kervanlar uğramaz olunca, en zengin ticaret merkezlerinin bile söndüğü defalarca görülmüştü tarihte. Böyle bir şehir, suyu çekilmiş bir çeşmeye dönerdi. Mermer sarayları kumlar basardı. Ancak harabeler hatırlatırdı o eski zenginliği.

Mekke'ye de böyle bir tehlike çöküyordu. Kurtuluşu nerede aramalıydı?

Zengin tüccarların durumu, daha o kadar kötü değildi. Az servet birikmemişti ellerinde. Soydaşlarından iflas etmiş küçük tüccarlara, çiftçilere, bedevilere faizle borç verir geçinirlerdi. Asıl ağır durumda olanlar borçlulardı. Borç ilmiği boyunlarını sıktıkça sıkıyordu. Bunlar, verdikleri bir Bizans altınına karşılık, üç altın isteyen insafsız tefecilerden nefret ederlerdi.

Pazarlarda hamallar, kervan sürücüleri, yoksullar homurdanırdı.

İnsanlar, Kâbe duvarına gömülü olan kutsal taşa gittikçe artan bir şevkle dua ediyor, ama taş susuyordu. Kervansaraylarda, yabancı tüccarların anlattıklarını cankulağıyla dinliyorlardı. Yabancı mallarla birlikte yabancı inançlar da geliyordu. Museviler Mesih'ten, Hıristiyanlar Kurtarıcı'dan söz ediyorlardı.

Kalabalıkta falcılar ve peygamberler dolaşıyordu. Bunların konuşmalarında, yerli ve yabancı inançlar birbirine karışıyordu. Bunlar, zenginlerle soyluları tehdit ediyor, yaptıklarının cezasını bulacaklarını söylüyorlardı. Peygamberlerin arasında Muhammed adında biri de vardı. İslam dinini yayıyordu. Bu yeni din, kendisine birçok taraftar kazandırmıştı.

Mekkeli zengin tüccarlar, atalarının dininden dönen Muhammed'e karşıydılar. Bu yüzden 622 yılında Muhammed, Mekke'den Medine'ye göç etmek zorunda kaldı. Bu göç olayı, Müslümanlarca tarihin başı olarak kabul edilmiştir.

Uzun savaşlardan sonra Muhammed, düşmanlarını alt edebildi. Mekke, Müslümanlığı kabul etti. Daha dün birbirlerine düşman olanlar, zenginlerle yoksullar, Müslümanlığın bayrağı altında birleşip Doğu'ya giden kervan yollarının geçtiği ülkeleri fethetmeye gittiler.

Hıristiyanlık gibi Müslümanlık da herkese açıktı, herkes Müslüman olabilirdi. Yeni din, Allah'tan başka Tanrı tanımamakla birlikte kara taşı da reddetmiyordu. Müslümanlık, Muhammed'i hem Musevi peygamberlerin, hem de İsa'nın doğrudan doğruya halefi ilan ediyordu. İslam dini yoksullara gökte mutluluk vaat ediyor, dünyanın bütün nimetlerini de zenginlere bırakıyordu.

Müslümanlık, dünyayı fethetmek için insanları cihada, yani din uğruna kutsal savaşa çağırıyordu.

Ve dünyanın fethine başlanmıştı: Ama bu kez Batı'dan değil Doğu'dan.

Araplar, beş büyük devleti görüyorlardı çevrelerinde.

Batı'da Rum Kayzeri, yani "Muharipler Hükümdarı" denilen Bizans İmparatoru saltanat sürüyordu.

Bizans'ın yanı başında, "Şahlar Şahı", "Değerli Taşlar Hükümdarı"nın toprakları, zengin İran Devleti bulunuyordu.

Kuzeydeki steplerde Türk süvarileri dolaşıyordu: Bunlar "Atlar Padişahı" denilen Türk hakanına bağlıydılar.

Doğu'da, "Sanat ve Devlet Hükümdarı" olarak bilinen Çin İmparatoru sayısız insanları idare ediyordu.

Güneydeki Hindistan'da, "Filler Padişahı", "Bilgelik Padişahı" hükmediyordu.

Dünya Araplara Mekke'den işte böyle görünüyordu.

Derken Muhammed'in yerine geçenler, Arap aşiretlerini birleştirip dünyayı fethetmek üzere doğuya, batıya, kuzeye ve güneye yürüdüler.

İran fethedildi. Mısır, Bizans'tan alındı. Araplar birçok ülkeyi zapt etti. Bütün büyük hükümdarlarla, Bizans'la, Hindistan'la, göçebe Türklerle ve Orta Asya sınırlarında Çin ordularıyla savaştılar. İspanya'yı ele geçirip oraya yerleştiler. Ve bütün bunlar, VII. yy.'ın sonlarında ve VIII. yy.'ın başlarında, yarım yüzyıl gibi kısa bir süre içinde yapılmıştı.

Araplar zapt ettikleri ülkelerde asker kampları ve kaleler kuruyorlardı. Bu kamplar yavaş yavaş şehirler haline geliyordu.

Arap ordularının ardından tüccarlar yürüyordu. Akdeniz adalarına ve İskenderiye'ye sağlamca yerleşen Arap tüccarları, Bizans gemicilerine dehşet saçıyorlardı.

Arap tüccarlarının kervanlarına, dünyanın bütün yollarında rastlanabilirdi. Ermenistan'la Gürcistan'dan ipekli, yünlü kumaşlar, halı ve kürk getiriyor, at ve koyun alıyorlardı. Yanar gülleler atan mancınıklara, yani o zamanın topçusuna, Hazar Denizi kıyılarından petrol taşıyorlardı.

Volga yoluyla, Hazarlarla Bulgarların ülkesine, Dinyeper yoluyla, "Kuyaba"ya (Kiev) gidiyorlardı. "Slaviya"dan (Novgorod) "Rus ipeği" denilen keten getiriyorlardı. Arap kervanlarını Baltık Denizi kıyılarında, hatta ötelerde, Gotland Adası'nda bile görmek mümkündü.

Arap tüccarları, Asya'da Seylan'a, Çin'e, Afrika'da Sudan'a kadar kervanlar gönderiyorlardı.

Haritalar, Arap gezginlerinin izlerini uzun zaman korudu.

"Sahra", Arapça bir sözdü, "step", "bozkır" demekti. "Sudan", "karalar", "zenciler", anlamına gelir. Cava da Arapça bir sözdür.

Arapların bildikleri dünyanın sınırları genişlemişti.

Bu dünyanın bir ucunda "Slaviya"nın, yani Novgorod ülkesinin karlı ormanları, ahşap şehirleri kuşatan çit duvarlar, sivri damlı prens konakları, kürklü ve kalpaklı sarışın insanlar, öbür ucunda da toprak ormanlar ve çengeller, sıcaktan suda saklanan su aygırları, palmiye yapraklarından yapılmış kulübeler, vücutları dövme resimlerle kaplı kara derili insanlar vardı.

Arap tüccarları, neyle seyahat etmezlerdi ki! Karda kızaklarla, sahrada deve sırtında, denizde yüksek pupalı gemilerle, Hindistan cangıllarında fil sırtında...

Yeryüzünde insanlarla birlikte eşyalar da dolaşırdı: İpekli kumaşlar, üzerinde Muhammed'in hadisleri yazılı çelik kılıçlar, karabiber, şeker, karanfil dolu çuvallar...

Gümüş Arap dirhemi, dünyada başlıca geçer akçe olmuştu. Rus, Alman, Fransız ve İngiliz dillerine Arapça sözler giriyordu.

Kervan, ambar, saray, mağaza, dara, amiral sözcükleri, Arap tüccarlarının karabiber, karanfil ve zencefille birlikte Avrupa'ya getirdikleri sözcüklerdi...

Karabiber, bir İngiliz lordunun ya da bir Alman baronunun şatosunda, meşe ağacından yapılmış masanın üzerindeki biberliğe doldurulunca kadar uzun bir yol katederdi.

Senyör, öz çiftliğinden her şeyi tedarik edebilirdi. Toprak köleleri kendisini besler, giydirirlerdi. Ama çiftliğinde karabiber yetişmezdi. İştah açıcı, yakıcı, acı baharat uzaklarda, Doğu'daki bilinmeyen ülkelerde yetişirdi. Bunun için de çok pahalıydı. Fakat baharatsız yemek de yenir miydi ya! Baharatsız bir domuz budu ya da kocaman bir tavada kızartılmış kuğu kuşu, tatsız ve yavan olurdu. Üstelik hekimler de, baharatın sağlığa faydalı olduğunu söylerlerdi.

Karabiber nasıl gezerdi?

Hindistan'dan, denizyoluyla Arabistan kıyılarına getirilir, oradan da Mekke'ye giden hacıların develerine yüklenirdi. Peygamber'in mezarını ziyaret etmek, sevap olmasına sevaptı, ama ticaret de günah değildi. Yani hem ziyaret, hem ticaretti hacılarınki. Müslümanlığın kabulünden sonraki yıllarda Mekke daha da zenginleşmiş, nüfusu artmıştı. Mekke'de, dünyanın dört bucağından tüccarlara, farklı deri renginden insanlara rastlanabilirdi.

Karabiber, Mekke'den Batı'ya, Asya'yı Avrupa'dan dar bir boğazın ayırdığı yere götürülürdü. Burada, Bosphoros kıyılarındaki Konstantinopolis'te Hint malları Bizans İmparatoru'nun eline geçerdi. İmparatorun sarayı, dünyanın en muhteşem sarayıydı. Bizans kiliselerindeki ikonalar som altındandı ve bunları süsleyen değerli taşlarla altın kandillerin ışıkları yansırdı.

Bunda şaşılacak bir şey yoktu. Bizans İmparatoru, dünyanın en zengin tüccarıydı. Depoları tıklım tıklım tahıl, ipek, şarap, zeytinyağı, baharat doluydu. Karabiber de az değildi.

Doğu malları buradan, deniz ve karayoluyla, dağlardan ve ovalardan geçerek daha ötelere, Marsilya'ya, Sen Deni'ye, Ren ve Flandriya'ya götürülürdü.

Kitapçı Nedim'in Dükkânı

Dünyanın en ünlü şehirlerinin uzun listesinde bir ad daha belirmişti: Bağdat.

Binbir Gece Masalları'nı okumayan, halife saraylarının ününü duymayan var mıydı?

Bağdat'ta hafif yapılı kemerler, çöldeki serap gibi iç açıcıdır. Orada sanatçının eli, duvarların ağırlığını, hantallığını kaldırmıştır. Şadırvanların suları, beyaz mermer kaplara akar ve insan, akanın su mu, yoksa mermer mi olduğunu birden anlayamaz. Tüm duvarlar, tüm tavanlar, cümlelerin aca-

yip nakışlarla çizilmiş ve yazılmış olduğu kabartma bir halı gibidir. Arap yazısı, Arap nakışları gibi karışıktır, girintili çıkıntılıdır. Yazıların yanında nakışlar, bilinmeyen bir dilde başka bir yazı gibidir.

Yazılarda Tanrı ve Muhammed övülür, halifelerin sarayı göklere çıkarılır ve insanların yaşadığı konutların en güzeli olduğu söylenir.

Dünyada bundan daha büyük bir mucize olabilir mi?

Saraydan Bağdat sokaklarına çıkarsanız, kitapçı Nedim'in dükkânını bulursunuz. Dipte, yerdeki yığın yığın kitaplar arasında oturan dükkân sahibini hayal meyal görürsünüz. İlk bakışta burada değerli hiçbir şey yok gibidir. Kitaplar, ne pahalı parşömenden, ne de Mısır papirüsündendir: Çin icadı ucuz kâğıtlara yazılmışlardır.

Ama kâğıt ve tozun bol olduğu bu dükkânda, yine de halife sarayından çok mucize vardı.

Kitapçı, hangi kitabı aradığınızı nezaketle sorup kendisinin tertip ettiği "Fihrist"e şöyle bir göz atmanızı teklif ederdi. Bu, Arapça kitapların uzunca bir listesiydi: İran destanları, Yunan filozoflarının kitapları, Hintli bilim adamlarının eserleri toplanmıştı.

Sizi ne ilgilendiriyor? Hindistan'da doğan matematik mi? Halklardan ülkelerden bahseden coğrafya mı? Yoksa peygamberlerle hükümdarların tarihi mi?

İşte Taberi'nin dünya tarihi. Bu büyük eserde bütün halklarla ülkelerin seçkin adamları hakkında, Musevilerin peygamberi Musa, Cihangir Büyük İskender, hükümdar Keyhüsrev ve imparator Augustus hakkında bilgi bulabilirsiniz.

Şu tarih kitapları da olayları olduğu gibi anlatıyor. Yazar, kitabında anlattıklarını kimden öğrendiğini bildirmeden geçmemiş ve kitabına: "Bana filan anlattı. Dedi ki: Ben bunu filan oğlu filandan işittim. O dedi ki: Ben..." sözleriyle başlamış, sonra olay tanığın ağzından anlatılmış.

Yerle göğün kuruluşunu bilmek isterseniz, Ptolemaios'un Arapça'ya çevrilmiş olan altı ciltlik *Almagest* adlı eserini okuyun.

Halife'nin sarayında, ancak orada olanı görebilirsiniz. Kitapçı Nedim'in loş, tozlu dükkânındaysa, uzaktaki yıldızlardan, denizin derinliklerine kadar dünyada ne varsa, her şeyi bulabilirsiniz. Burada birçok yüzyılda kuşakların aklı, tecrübesi toplanmıştır. Bu zenginliği biriktirmek, mermer çıkarmaktan, inci avlamaktan güçtür.

Bu hadiste şu sözler boşuna yazılmamıştı: Bilginlerin sarf ettikleri mürekkeple, şehitlerin dökülen kanları tartıldı, bilginlerin mürekkepleri ağır geldi...

Gerçi kitabın değerini bütün halifeler anlamıştı denemez. Söylentiye göre, Ömer zamanında zapt edilen İran'da pek çok kitap ele geçirilmiş. Kumandanlardan biri Ömer'e: Kitapları ne yapalım, ganimet olarak alınan öbür eşyalarla birlikte Müslümanlara mı dağıtalım? diye sormuş. Ömer de, "Kitaplar, Kuran'dakilerden bahsederse, faydasız demektir. Yok, söz konusu başka bir şeyse, o halde zararlıdır. Bunun için her iki halde de kitapları yakmalı" demiş.

Bu olayın İran'da değil, İskenderiye'de geçtiğini söyleyenler de vardır. İskenderiye kitaplıkları, kimi zaman Caesar'ın lejyonerleri, kimi zaman da patrik Teofil'in kışkırttığı Hıristiyanlar tarafından defalarca yakılmıştı. İskenderiye'yi zapt ettikleri zaman, artakalanları da Araplar yakmıştı.

Eskiden böyle olmuş olabilir. Fakat Arapların kitap yaktığı zamanlar çoktan geçmişti. Artık bilime saygıları vardı ve herkesin, dilediği gibi inanıp düşünmesine izin veriliyordu. Şam'da, Bağdat'ta, Buhara'da, Ürgenç'te, aralarında Araplar, İranlılar, Museviler bulunan bilim adamları, doğayı serbestçe inceliyor, evrenin doğuşu ve kuruluşuyla ilgili sorunları serbestçe tartışıyorlardı.

Yüzyıllar birbirini izliyordu: Dokuzuncu, onuncu, on birinci...

Geniş Arap devleti, birçok küçük devlete bölünmüştü. Ama bu bilim adamlarının çalışmalarını engellemedi. Bunlar Cordoba'da, Buhara da, Bağdat ya da Ürgenç'te, nerede olurlarsa olsunlar her yerde kendilerini dünyanın vatandaşı sayarlardı. Her hükümdar, her emir ünlü bilgin ve şairleri sarayına çekmeye çalışırdı. Medreseler, kitaplıklar, gözlemevleri bir şehir için muhteşem saraylardan da önemli sayılırdı. Bizans imparatorları bile, Arap halifelerinin sarayında ün kazanmış bilim adamlarını Konstantinopolis'e davet ederlerdi.

Orta Asya çöllerinde bulunan Ürgenç'te, yıldızları inceleyen evren üstüne yazılmış kitapları okuyan bilim adamları vardı.

Ürgenç'te Şehristani adında bir filozof yaşardı. Bütün dinler, bütün doktrinler üstüne kendi deyişiyle, "birinden nefret edip diğerine sempati göstermeden" bir kitap yazmıştı. Yerli bilim adamlarından biri, hatıralarında şöyle yazar: "Komşum ve arkadaşım olan Şehristani, filozofların görüşlerinin doğru olduğunu ispat etmek ve onlara karşı yapılan suçlamaları çürütmek için çok uğraşmıştı. Onun konuştuğu birkaç mecliste bulundum. Bir kez olsun: 'Tanrı böyle buyurdu' ya da 'Tanrı'nın resulü böyle buyurdular' demedi, hiçbir ilahiyat sorununu çözümlemedi. Şehristani'nin nasıl görüşleri olduğunu en iyi Tanrı bilir."

O zamanların Ürgenç'inde kala kala, ıssız çölde göklere yükselen bir tek minare kalmıştır. Oysa eski Ürgenç, dört başı mamur büyük bir şehirdi ve Orta Asya'yla İran'da saltanat süren Harzemşahların başkentiydi.

El-Biruni, bir sırlar ülkesi olan Hindistan'ı ziyaret etmek üzere Harzem'den yola çıkmıştı.

Biruni bir yabancıydı, Hindistan'ın kuzey bölgelerini zapt eden düşmanların dinindendi. "Tanrı'dan başka bir tanrı olmadığına" inanırdı. Hindistan'daysa tanrılar insanlardan çoktu. Biruni putlara tapmayı günah sayardı... Hindistan'daysa kocaman kayalar yontulup Buda heykelleri haline getirilmişti, yüzlerce dansöz, tapınaklarda raks eder pozda duran dört elli Şiva'nın çevresinde gece gündüz dans ederlerdi.

Yine de Hintliler, El-Biruni'yi saygıyla karşıladılar. Brahmanlar kendisine, bir meslektaş olarak öğretilerinin sırlarını açtılar.

Biruni de yurduna döndüğünde bir kitap yazıp yabancı töreleri, kendisine tuhaf gelen Hint inanç ve anlayışlarını hor görmeden anlatmıştı.

Batı'dan kovulmuş olan bilim, Doğu'da zaferden zafere koşuyordu. Yunan bilginlerinin eserleri kopya edilip çoğaltılıyor, bir dilden diğerine çevriliyordu.

Aristoteles Doğu'yu fethediyordu, Büyük İskender gibi kılıçla değil, kalemle.

Doğu'da Batlamyus adı altında bilinen Ptolemaios'un *Almagest* adlı eseri, Suriye, İran ve Harzem yoluyla Hindistan'a varmıştı. Mısırlı bilim adamlarından İbn-el-Hotayına'nın bir eserinde, Yunan geometrisi Hint cebiriyle karşılaşmıştı. Arap matematikçileri, Yunanlı Arşimet'i de, Hintli Aryabhatta'yı da biliyorlardı.

Doğu'dan Batı'ya ters yönde bir akım başlamıştı. Hint rakamları, Arabistan yoluyla Avrupa'ya gelmiş, yolda adları değişerek Arap rakamları denilmeye başlamıştı. Bir bilim adamı olan keşiş Herbest, Avrupa'da ilk olarak sayıları Hint usulüyle yazıp Hint hesap tahtasında hesap yapmaya başlamıştı.

Mıknatıs iğnesi, kâğıt gibi icatlar, Çinlilerden Araplara, Araplardan da Avrupalılara geçiyordu. İtalyan gemicileri denizde yolu pusulanın yardımıyla buluyorlardı. Bunun için mıknatıs su dolu bir bardağa bırakılıyor, kendiliğinden dönerek güneyi ve kuzeyi gösteriyordu.

İtalyan hattatları, ilk kez kitapları parşömene değil, Suriye'den getirtilen kâğıda yazmaya başladılar.

Birçok engel vardı düşünüşün karşısında: İnsanların başka başka dillerde konuşması, töre ve anlayış farkı gibi. Bunlar doğal engellerdi. Bir de hoşgörüsüzlüğün, bağnazlığın yarattığı yapay engeller de vardı.

İnsan düşünüşü, cesur koruyucuları olduğu sürece bütün engelleri aşıyor ya da okyanusa doğru akan bir ırmak gibi onları yıkıp geçiyordu.

İnsan büyük icatların ve keşiflerin eşiğindeydi yine.

Macellan'dan çok daha önce Suriyeli Ebü-l-Fida, dünyayı dolaşan bir yolcunun, gittiği yöne doğru, takvimden bir gün geri kalacağını ya da bir gün ileride olacağını ispat etmişti.

Kopernik'ten çok daha önce Harzemli El-Biruni, dünyanın kendi ekseni çevresinde dönüşünün, 'zic'lere* aykırı olmadığını söylemişti.

Söylentiye göre sultan, Biruni'ye yaptığı zicler için ödül olarak, bir fil yükü gümüş göndermiş. Biruni armağanı kabul etmemiş, geri çevirmiş. Kendisine gümüş gerekli değildi. Çünkü servetin en büyüğüne sahipti: Bilgi.

El-Gazen adında büyük bir bilim adamı da, hava okyanusunun yüksekliğini, alacakaranlığın sınırlarına kadar ölçmüştü. El-Gazen, ufkun ötesinde güneşin nasıl indiğini gözetliyordu. Güneş artık batmıştı, ama ışınları yeryüzü üzerindeki havayı aydınlatmaya devam ediyordu.

El-Gazen, kum saatleriyle zamanı ölçüyor, astronomi aletlerinin yardımıyla, güneşin yolunu belli ediyordu. Yaptığı

* Zic: Yıldızların yerlerini ve hareketlerini göstermek için hazırlanan cetvel.

uzun hesaplamadan sonra, alacakaranlığın sınırlarına kadarki mesafenin 52 bin adım olduğunu anlamıştı. Bu, çağdaş bilim adamlarının tespit ettikleri mesafeden biraz azdır.

Bazı bilim adamları, hava okyanusunun yüksekliğini ölçüp gezegenlerin yolunu tespit ederken, bazıları da küçük zerrecikler âlemini inceliyordu.

Bunlar Aristoteles'i iyice biliyorlardı. İskenderiyeli bilim adamlarının kitaplarını da okumuşlardı. Dünyadaki bütün cisimlerin birbirine dönüştüğünü de biliyorlardı. Peki, o halde bakır altına çevrilemez miydi? Toprakta altın meydana gelebilmesi için yüzyıllar gerekirdi. İnsan, bilgi sayesinde birkaç saatte altın elde edemez miydi?

Arap simyacıları, bu sorunun cevabını İskenderiyeli bilim adamlarının papirüslerinde arıyorlardı. Bu kitapların, ölümlü bir insan tarafından değil, Yunanlıların "Üç Kere En Yüce Hermes" dedikleri Mısır tanrısı Tot tarafından yazıldığı söyleniyordu. Hermes'in adına dayanarak bu kitaplara "hermetik" denirdi. Çünkü sıradan insanlara sımsıkı kapalıydılar, onlar bu kitaplardan bir şey anlamazlardı.

İşte, bu kitaplardan birinin adı: *Güneş Nasıl Yapılır.*

"Babası Güneş, anası Ay, Rüzgâr onu karnında taşıdı. Yer besledi. Toprağı ateşten, dumansıyı katı cisimden ayır, dünyada en değerli şeyi elde edeceksin."

Bilgisiz insanlar, bu bilmece üzerinde kafalarını boşuna yorarlardı. İşin özünü anlamış olanlar Güneş'in altın, Ay'ın gümüş, Satürn'ün kurşun, Merkür'ün de cıva demek olduğunu bilirlerdi.

Arap bilginleri, eski İskenderiyeli simyacıların yaptıkları denemeleri tekrar ediyorlardı. Güneş, yani altın elde etmek için bir şeyler eritiyor, yakıyor, imbikten geçiriyorlardı.

Bakırı çeşitli maddelerle karıştırıyorlardı. Alaşımların bazısı beyaz, bazısı da sarı oluyordu. Ve biraz daha gayret edi-

lirse bakır gümüşe ya da madenlerin şahı olan altına dönüşür sanıyorlardı.

Böylece, bilim adamları küçük zerrecikler âleminin karanlıklarında ham hayaller peşinde koşup duruyorlardı. Gerçek defineler buldukları da oluyordu. Her şeyi her şeyle karıştırıp alaşımlar yaparken azot asidini, asit sülfüriği, madenleri eritme ve tuz ruhu elde etme usullerini buldular, kükürtün, cıvanın, arseniğin özelliklerini incelediler.

Dumanlı, karanlık laboratuvarlarda, iki boğazlı kaşıkçı kuşlarını andıran acayip kaplarla uzun boyunlu imbiklerin arasında gerçek bir bilim, kimya doğuyordu.

İnsan, ufacık zerrecikleri idare etmeyi öğreniyordu. Çoğu hallerde gözle görülemeyen bu zerreciklere, önüne filtreler koyup kurnazca tuzaklar kuruyor, sonra da onları bir av gibi kovalayıp eğri büğrü borulardan geçirterek eriyikten ayırıyor ve billurlar halinde kabın dibine çöktürüyordu.

İnsan yine büyük adımlarla ilerliyordu.

Hani biraz daha çabalamakla amaca erişebilecek gibiydi...

Ama Doğu'da da kültür ışığı sönmeye başlamıştı. Düşman sürüleri, kara bulutlar gibi her yandan yaklaşmaktaydılar.

Doğu'ya koyu bir karanlık çöküyordu. Şehirlerin meydanlarında ikide bir alevler görülmeye başlamıştı: Yine kitaplar yakılıyordu.

Bağdat'tan kovulan bilim, İspanya'daki Cordoba'da barınak buldu. Bilim nerede saygı görse, orası evi olmuştur hep.

Cordoba tüccarları, halifelerin bir yazma kitap için bin altın dinar ödedikleri zamanları daha unutmamışlardı.

Bağdat'ta, insanlardan uzak yaşayan filozof El-Gazali, bilginin gereksiz, aklın güçsüz olduğunu söylerken, Cordoba'da, aynı XII. yy.'da, bir Aristoteles hayranı olan filozof İbni Rüşt, bilimi cesaretle savunuyordu.

İbni Rüşt en büyük mutluluğun bilinmeyenin önünde eğilmede değil, her şeyi öğrenmeye can atmada olduğunu ispat ediyordu.

İbni Rüşt, insanlığın ortaklaşa düşünüşünden söz ediyordu. İnsan ölür, insanlık kalır. İnsan, şu kısa ömründe çok şey öğrenemez. İnsanlık ölümsüz, düşünüşü de ebedidir. İşte bu ortaklaşa düşünüşün ulaşamayacağı sınır yoktur.

Böylece, insan kendisini okyanusta bir damla, büyük bir bütünün parçası olarak duymaya, tanımaya, aynı zarnanda bir dev olduğunu, yani İNSAN olduğunu anlamaya başlamıştı artık.

Bir zamanlar insanın ruhu, küçük kabile "ben"inin dar duvarları arasında kapanıp sıkışmıştı. "İnsan", Mısırlı anlamında kullanılıyordu, çünkü Mısırlı olmayan insan sayılmazdı. Yüzyılların geçmesiyle insan, bu dar "ben" duvarlarını zorlayıp genişletmeye başladı. Bütün insanların ayrı ayrı insan oldukları, hep birlikte de insanlığı meydana getirdikleri anlaşılmaya başladı. İbni Rüşt, yalnız Cordobalı bir İspanyol Arabı değil bir insan olduğunu anlamıştı.

İspanyol Araplarının egemenliği de sona ermek üzereydi. Hıristiyan şövalyeleri, Araplara baskı yapıp onları İspanya'dan kovuyorlardı.

Eskiçağ bilimi yine tehlikedeydi. Yunan filozoflarının kitapları yine yakılıp kül ediliyordu. Ama bu kez de koruyucuları bulundu kitabın...

İspanya'da, Provans'ta, güney İtalya'da Musevi doktorlar, astronomlar, filozoflar, Aristoteles'in, İbn Rüşt'ün, Euklides'in, Ptolemaios'un eserlerini Arapça'dan İbranice'ye ve Latince'ye çeviriyorlardı.

Musevi bilim adamı Yehuda ben Tibbon'a "tercümanların piri" deniyordu.

Doktor ve filozof olan oğlu Samuil, Aristoteles'in *Meteorologia* adlı eserini, yine doktor ve yazar olan torunu Moysey, Euklides'in *Unsurlar* eserini, İbn Rüşt'ün ve İbn Sina'nın kitaplarını çevirmişti. Hıristiyanların Don Profiyat Tibbon dedikleri torununun torunu Yakof, hem Monpelye Tıp Fakültesi'nde astronomi konferansları veriyor hem de Euklides'i çeviriyordu.

Tercümanlığın babadan oğula geçtiği bu aile için, kitaptan daha elverişli bir şey yoktu. Elle yazılmış eski bir kitap arayıp bulmak için en uzak yolculukları bile göze almaya hazırdılar. Moysey ben Tibbon, Marsilya'dan gemiyle İskenderiye'ye gitmişti. Orada eski papirüsler bulunabileceğini işitmişti. Yolda zamanını boş geçirmemiş, bir felsefe sözlüğü hazırlamıştı.

Aile reisi Yehuda ben Tibbon, oğluna sandıklar dolusu altın bırakmamıştı; kitap bırakmıştı yalnız.

Yehuda ben Tibbon, oğlu Samuil'e vasiyetnamesinde şöyle der:

"Sana büyük bir kitaplık bırakıyorum. Onu düzgün tut. Dolaplardaki kitapların bir listesini yap, her kitabı gerekli dolaba koy. Rafları güzelce perdele, kitapları tavandan akan sulardan, farelerden ve her çeşit zararlı şeylerden koru, çünkü kitap en büyük servetin, en iyi dostundur. Kitap dolu bir kitaplık, bir bilim adamı için en güzel bir bahçeden daha güzeldir."

Bu kitaplığın sonu ne oldu, belli değil.

Sahibinin, gözbebeği gibi korunmalarını tembih ettiği kitaplar belki çoktan yok olmuştur.

Ben Tibbon gibi insanlar, görevini yapmış, eskiçağ bilimini korumuş, sonraki kuşaklara miras bırakmışlardı.

Bilim, papirüsten parşömene, Yunanca'dan Arapça'ya, Arapça'dan İbranice'ye, İbranice'den de Latince'ye geçerek, dolambaçlı yollardan yine Batı'ya dönüyordu.

Yunan bilginlerini Batı'da Arap zannettikleri bile olurdu: Arşimet'e, Arap usulü, Arhimedin diyorlardı. Çünkü kitapları, Avrupa'ya, doğrudan doğuya Yunanistan'dan değil, dönüp dolaşıp Arap ülkelerinden gelmişti.

İşte böyle, insanlar bilimi en değerli şey sayıp elden ele vererek kurtarabiliyorlardı.

Köylünün İsyanı

Bu zaman içinde insan Batı'da yerinde saymamıştı. Yüzyıllar geçtikçe adımlarını sıklaştırıyordu.

Eskiden malikâneler, orman denizinde birer küçük ada gibiydi. Burada insanlar birer Robinson gibi yaşardı. Toprak köleleri, senyöre ve kendilerine gerekli her şeyi kendileri yaparlardı.

Toprak kölesi, işten kaytarmaya çalışan o eski köle değildi. Durup dinlenmeden çalışırdı. Kök söker, bataklık kurutur, boş toprakları tarıma elverişli hale getirirdi. Döktüğü alınteri de meyvelerini verirdi. Ürün gittikçe bollaşıyordu. Gerçi köylünün elinde ürünün ancak küçük bir kısmı kalırdı. Damı saman kaplı isli kulübesi yoksulluktan kurtulamazdı.

Senyörün şatosundaysa, büyük bir sofra hep hazırdı. Ev sahibi cömert ve konukseverdi. Kendisi yemesini sevdiği gibi, misafirlerini de tıka basa doyurur, sarhoş olana kadar içirirdi. Uşaklar da efendilerinden pek geri kalmazlardı.

Şatoda kimler yoktu? Züğürt şövalyeler, silahşörler, seyisler, şarap sunucular, köpek bakıcıları, kapıcılar, aşçılar ve belli bir işi olmayan halayık takımı vb.

Bazıları sofrada yemek yerken, öbürleri onlara hizmet ederdi. Kocaman domuz butları, yağlı kuğular, etli ya da balıklı börekler, kaşla göz arasında yenilip yutulurdu.

Bütün yemekler baharatlıydı. Şaraba bile baharat katılmıştı. İnsan tok bile olsa iştahı açılırdı.

Senyörü ve şatodaki halkı kim besliyordu?

Toprak kölesi köylü.

Ya giydirip kuşatan kimdi.

Önceleri senyör de, hanımı da, elbiselerini malikânede dokunmuş abadan diktirirken artık senyör kadife mintan, karısı da samur kürklü ipek pelerin istiyordu.

Bunlar nereden alınırdı?

Panayırdan, şehirden. İpek kumaşlar, kadifeler, inci ve mücevherat uzak ülkelerden getirtilir ve peşin parayla ödenirdi.

Senyör parayı kimden alırdı?

Kulübesi saman kaplı köylüden.

Önceleri köylü angaryadan bıkmış usanmıştı, şimdiyse çeşitli vergiler onlara göz açtırmıyordu. Gece gündüz demeden çalışmalı, son ineği satmalı, gerekirse gurbete gidip marangozluk, kunduracılık etmeli, vadesi geldiğinde, para bulup senyöre borcunu ödemeliydi.

Senyörün hep paraya ihtiyacı vardı. Sefere çıkacak olsa, kılıç ve miğfer satın almak, seferde gerekli şeyleri sağlamak için para lazımdı. Evdeki eğlenceler için, baharat ve elbise satın almak için yine para gerekti.

Şarap, mum yapmak için balmumu, ipekli ve kadife kumaşlar satın almak için, şatodan şehre ikide bir adam gönderilmeye başlandı...

Şehirler, 30-40 yılda ne kadar büyümüşlerdi! Oysaki, eskiden çevresi çitten duvarla sarılı bir köyden farksızdılar. Tüm şehir pis bir meydandan, kiliseyle pazar etrafındaki birkaç viran evden, bostanla otlardan ibaretti. Ya şimdi? Tüccarlar, dokumacılar, silah ustaları, şehirde ne evler yaptırmışlardı!

Eskiden tüccar, sırtında ağır bir sandıkla malikâne malikâne dolaşırdı. Seyyar bir terzi şatoya gelir, iki üç ay kalıp paskalya yortusu ya da düğün münasebetiyle büyüklü küçüklü herkese elbise dikerdi.

Artık tüccarlar, dokumacılar, terziler, şehirlere yerleşmiş, hısım akrabalarını da getirip başlı başına mahalleler kurmuşlardı: Çömlekçi mahallesi, boyacı mahallesi vb.

Bazılarının babaları herhangi bir malikânede daha doğramacıyken, kendileri toprak köleliğinden ve doğramacı olmaktan kurtulmuş, lonca başkanı birer usta olmuşlardı.

Sözü geçen tüccarların elbisesi yeniydi, ayaklarındaki çizmelerin tokaları güzeldi, bellerindeki bıçaklar, eskiden olduğu gibi bakır değil, gümüş saplıydı.

Hele kunduz kürkünden kalpak, kurşuni çuhadan kaftan giymiş bir tüccarı at üzerinde giderken görmeliydi!

Böyle bir tüccarın borcu neden olacaktı? Her aldığını peşin parayla tıkır tıkır öderdi.

Herkes iyi yaşıyordu. Yalnız köylünün durumu kötüydü.

Savaşta şehir halkını kale duvarları korurdu.

Şövalyeler şatoların kapılarını sürmelerdi. Köylülerin tarlalarıysa açıktı. Silahlı eşkiyalar ekinleri çiğner, hayvanları aşırıp götürürlerdi.

Senyörler dövüşür, kabak toprak kölesinin başında patlardı.

Tarlaları yaban otları basardı. Zamanı gelip hasat başlayınca da köylü, toprağa saçtığı tohumu bile toplayamazdı.

Köylü daha çocukken, annesinden bir dilim ekmek istediği zaman annesi, "Ekmeği senyör aldı" derdi.

Babasına yardım etmeye başladığında, yorulup da sabanın sapını tutacak mecali kalmayınca babası, "Senyör tarlayı sürmemizi emretti" derdi.

Pazar günleri kilisede vaaz veren papaz, "Sabredin, İsa da sabretmişti" derdi.

Sabır, sabır, hep sabır. İyi, ama sabrı hangi pazardan almalıydı? Ve niçin sabretmeliydi?

Herkesin umudu çocuklarındaydı. Belki onların kısmeti daha iyi olur, diyorlardı. Mezarlıkta mezarlar gittikçe artıyordu. Artık çocuklarının çocukları mezarda yatıyordu. Yaşamaksa hep ağırdı.

Bir tek çare kalmıştı: Doğdukları yerleri bırakmak, bir gece, karanlıklar içinde kaybolmuş köye dönüp bakmadan evden çıkıp gitmek.

Ama nereye?

Şehre!

"Şehirde hava bile insanı özgür yapar" sözü boşuna söylenmemişti.

Ama kürek cezasına mahkûm olup hapisane duvarına zincirle bağlı bir mahpus gibi toprağa bağlı bir kimsenin, başını alıp gitmesi öyle pek kolay değildi. Çünkü toprak kölesi, derebeyinin malıydı.

Yaşamak günden güne ağırlaşıyordu. Vergiler artıyordu. Vergilere ve artan zulme dayanmak zorlaşıyordu.

Ve bir gün gelip insanların sabrı tükendi.

Ayaklanan köylülerin her yandan kundakladıkları şatolar yanıyor, dişli, yüksek surları kara dumanlar sarıyordu.

Yakılıp yıkılmış İtalya'dan Provans'a, Provans'tan Burgundiya'ya savaşların peşinden açlık yürüyordu.

Bir ölçek hububat, avuç dolusu altın ediyordu. Açlığın arkasından da hastalıklar geliyordu.

Ölüm köy köy dolaşıyordu. Mezarlıklar doldukça köyler boşalıyordu.

Birçoğu yeniden, korkuyla dünyanın sonunu bekliyordu. Bazıları da Tanrı'ya verip veriştiriyor, dünyanın kötü bir ruh tarafından yaratıldığını, yoksa bu kadar kötü olamayacağını söylüyorlardı.

Çeşitli tarikatlar baş gösterdi, dinden sapmalar aldı yürüdü. Bunların kökü ateş ve kılıçla kazınıyordu. Ama bunalımın, çaresizliğin kökü kolay kolay kazınabilir miydi?

Bunun bir çıkar yolu var mıydı? Varsa neredeydi?

Çıkar yolu yurtlarında bulamayacaklarını anlayanlar, grup grup, sürü sürü yollara döküldüler.

Kendi yaptıkları kılıç ve mızraklarla silahlı köylüler, çamurlu yollardan ilerliyorlardı. Parlak zırhlar giymiş haçlı şövalyeler, köylülerin yanından geçip gidiyordu.

Gıcırdayan iki tekerlekli arabalarda köylü çocukları ağlaşıyor, öküzler böğürüyor, atlar kişniyordu.

İnsanlar götürebilecekleri her şeyi almışlardı; bir daha yurtlarına dönmeye niyetleri yok gibiydi.

Baronlar maiyetiyle gidiyordu. Toprak kölelerini, uşaklarını, soytarı ve şarkıcılarını bile beraber götürüyorlardı.

Avda kullanılan doğanlar bile doğancının sağ kolunda yola düşmüşlerdi.

Pazarlarda, yollarda gürültü ve izdihamdan geçilmiyordu. Alışveriş, eskiden görülmemiş boyutlara varmıştı. Birçoğu yola çıkarken, götüremediklerini satmıştı. Paralar tüccarların kasalarına akmaya başladı. Tüccarlar, fahiş fiyatlarla satıp kâr etmek umuduyla sakladıkları malları pazara çıkarmışlardı.

Çocuklar da uzun kafileler halinde yollara düşmüştü.

Nereye gidiyorlardı? Ve ne olsun istiyorlardı?

Mucize umarak Doğu'ya gidiyorlardı: Müslümanlardan "kutsal toprağı" almaya ve Filistin'le birlikte doğu masallarındaki tüm zenginlikleri ele geçirmeye...

Dünya Yeniden Genişliyor

Haçlılar Filistin'i zapt etmiş, Kudüs Krallığı'nı kurmuşlardı. Burada Fransızlar, İngilizler, İtalyanlar, Almanlar, Suriyeliler, Yunanlılar, Ermeniler yan yana yaşıyordu. Zeytinlikler arasında şövalye şatolarının dişli surları ve kuleleri görünüyordu. Kudüs Kralı'nın sarayında en garip unvanlı ba-

ronlara rastlanabilirdi. Aralarında Galile prensleri, Yafa kontları, Sidon senyörleri vardı. Bunların büyük çiftliklerinde Suriyeli toprak köleleri çalışırdı.

Tir adlı eski Fenike şehrinde ustalar, bin yıl önce olduğu gibi, salyangozdan erguvani boya elde ediyor, değerli cam bardaklar yapıyorlardı. Fakat Tir sokaklarındaki o acayip çehre, ad ve lehçeler karışımı neydi! Şehrin hemen hemen üçte biri Venediklilerindi. Kendi mahalleleri, pazarları, kiliseleri, depoları, hatta kendi hamamları ve fırınları vardı Venediklilerin.

Venedikliler de, Fransızlar da, İngilizler de Doğu'da, yurtlarında olduğu gibi, yani komşularından ayrı yaşamak istiyorlardı. Fakat burada bunu yapmak dile kolaydı. Müslümanlara, Hıristiyan olmayanlara karşı besledikleri nefret getirmişti onları buraya. Oysa Müslümanlarla kavgasız yaşıyor, Suriyeli Müslüman kadınlarla evleniyorlardı. Kaftan, bornoz, muslin, fıstık, limon gibi yerli sözleri, konuşmalarında gittikçe daha çok kullanıyorlardı. Hıristiyan senyörler, üzerinde Kuran'dan ayetler yazılı altın paralar bastırıyorlardı. Müslümanlarla ticarette "Müslüman bezantı" denilen bu paralar gerekti.

Mısır Sultanı, Hıristiyan dünyasının düşmanı olduğu halde, İtalyan gemileri ona esir ve silah taşıyordu.

Roma Papazı, Müslümanlarla ticareti yasaklayan sert bir emir çıkarmış, ama fayda etmemişti. Suriye'den denize açılıp Cenova'ya giden yüzlerce gemi bir emirle nasıl durdurulabilirdi? Suriye çöllerini aşan kervanların yoluna, parşömen rulosuna yazılı bir Papa kararıyla nasıl engel olunabilirdi? Alp Dağları'nı aşıp Doğu malları almak için İtalya'ya giden Alman tüccarları nasıl geri çevrilebilirdi?

Tarihin dev sarkacı, iki kez daha gidip gelmişti, bir sağa, bir sola.

Araplar VIII. yy.'da Doğu'dan kalkarak Batı'ya doğru gidip Pirene Dağları'na dayanmışlardı. Haçlılar da XI. yy.'da Batı'dan Doğu'ya, Kudüs'e gitmişlerdi.

Sarkaç ancak iki kere sallanmıştı dedik. Ama ne kadar değişmişti her şey. Denizlerle çöllerin, âdetlerin, inançların ayırdığı halklar birbirlerine daha yakınlaşmışlardı.

Bir Fransız ya da Alman şövalyesi, önceleri şatosunda, ayı ininde yaşar gibi yaşardı.

Dünya ve başka ülkeler hakkında ne bilirdi bunlar?

Ancak Kudüs adında bir şehir olduğunu, bunun dünyanın tam ortasında bulunduğunu işitmişlerdi. Bundan başka iki büyük şehir daha vardı: Roma ve Konstantinopolis. Bunlar nasıl şehirlerdi, orada kimler yaşardı? Bunu hayal meyal bilirlerdi. Dünyanın bir ucunda aysız ve güneşsiz bir ülke olduğuna, orada başları boynuzlu, elleri aslan tırnaklı insanların yaşadığına inanırlardı.

Şatoya kırk yılda bir gezgin bir tüccar ya da hacdan dönen bir rahip uğrar, görüp işittiklerini yağlandıra ballandıra anlatırdı. Söylediklerinin arasında, gezgin âşıklarla hokkabazların şarkılarındaki uydurmalar daha çoktu.

Bir şövalye dünyayı düşünürken, yollarında devlerin dolaştığı ve ejderlerin yolculara saldırdığı harikalar diyarına varmak için yüz mil kadar bir yol geçmek yeter sanırdı.

Derken işte bu cahil şövalyeler Konstantinopolis'i, Antakya'yı, Kudüs'ü gidip görmüş ve dünyanın, şato penceresinden gördüklerinden ibaret olmadığını anlamışlardı.

Bizans'ın muhteşem tapınaklarını, Doğu'nun cami ve saraylarını görmüşlerdi. Kendi yurtlarında hayat, Yunanistan'da ve Suriye'de gördüklerinin yanında çok sefil, sönük ve can sıkıcıydı.

Doğu'da toprak bile, o parlak eskiçağın anısını saklıyordu; orada hâlâ Arap bilginleri Aristoteles'le, Ptolemaios'u okuyorlardı, coğrafyacılar kitaplarında Çin'le Hindistan'daki harikaları anlatıyorlardı. Her yerde eski yapıların harabeleri göze çarpıyor, eski devirler üstüne efsaneler yaşıyordu.

Fenike şehirlerinden Tir'de Vilhelm adında bir Hıristiyan piskoposu, Kuran'ı ve Arap tarihçilerinin eserlerini inceleyip *Denizaşırı Olaylar Tarihi* başlıklı bir kitap yazmıştı. Bu kitapta Müslümanlığa, yabancı âdet ve inanışlara karşı bir nefret yoktu.

Böylece, savaş ve düşmanlıklar arasında, insan kültürünün gelecekteki birliği olgunlaşıyordu.

Halifelik dağılmış, Kudüs krallığı çökmüştü.

Ortak çalışmaların perçinlediğini yıkmak kolay değildi. Gerek Batı'da, gerek Doğu'da milyonlarca insan çalışıyor, tarla ve bağları işliyor, dut ağaçları dikiyor, ipekböceği besliyor, salyangozdan boya, zeytinden yağ çıkarıyor, şeker kamışından pekmez kaynatıyor, pamuk topluyor, koyun kırkıyor, demir dövüyor, çuha dokuyordu.

İnsanlar çalıştıkları için, gerek Batı'da, gerek Doğu'da gittikçe daha çok servet birikiyordu.

Batı Doğu'ya, Doğu da Batı'ya muhtaçtı. Ve Batı'yla Doğu, denizlerle çölleri, düşmanlığın diktiği bütün engelleri aşarak ellerini birbirlerine uzatmışlardı.

Ama düşmanlık uzun bir zaman duyulacaktı daha.

Akdeniz'de, yüksek bordalı, yüzlerce kürekli İtalyan ticaret gemileri dolaşıyordu. İtalyanlar bir Müslüman gemisi görünce hemen saldırırlardı. Uzun çengeller takılıp düşman gemisine yanaşılır, silahlı adamlar güverteye sıçrardı.

Kim üstün gelecek, gemilere kimin bandırası çekilecekti? Ceneviz haçı mı, Müslüman hilali mi?

İtalyanlar da, Müslümanlar da kendilerini denizin efendisi sayıyor, başkalarına korsan gözüyle bakıyorlardı...

Öte yandan bir limana yanaşan gemilerden kıyıya, bölük bölük tüccar ve hacılar çıkardı.

Yakın Doğu şehirlerinden Yafa'da, Antakya'da, Caesareia'da Avrupa dilleri gittikçe daha çok işitilir olmuştu.

Suriye'de minarelerin yanı başında kiliseler yükseliyor, çan seslerine karışıyordu...

Aynı zamanda, kuzeydeki özgür Lübek şehrinde, topuklarına kadar sarkan kürkler ve sivri kalpaklar giymiş Novgorodlu misafir tüccarlar, kendi kiliselerine giderlerdi. Bunlar yabancı bir ülkede, evlerindeymiş gibi kendi töreleri uyarınca yaşarlardı.

Dünya hem güneye, hem kuzeye doğru genişliyordu.

Novgorodlular kayıklarla kuzey ırmaklarında seferlere çıkıyorlardı. İlk kutup kâşifleri olan bunların şarkıları uzaklara yayılıyordu:

Binelim kardeşler söğüt ağacından kayıklara,
Asılalım kardeşler küreklere.

Novgorodlular, fakir bir diyar sayılan kuzeyin, yalnız görünüşte fakir olduğunu biliyorlardı. Kürkleri altından da değerli olan samur ve zerdevalar, sık kuzey ormanlarında yaşıyordu.

Novgorod'da, boyarların depoları ve tüccarların dükkânları, değerli kürklerle tıklım tıklım doluydu. Kürklerin yanında, Felemenk'in İpr şehrinden getirtilen çuha topları yatardı...

Dünya genişledikçe genişliyordu.

İngiltere'de açılan bir panayırda Fransa'dan, İtalya'dan, Almanya'dan tüccarlar buluşuyordu.

Panayırdan Panayıra

Bir tepenin eteklerinde bir panayır kurulmuştu. Tepedeki bir göndere çekilmiş bayrak, panayırın kralın himayesinde bulunduğuna delildi, yani kralın idare ettiği memleketin yollarında, kralın uyruğu olan bir tüccarı soyanlar kralın mahkemesi tarafından cezalandırılır demekti.

Bayrağın bulunduğu yerde, panayır yargıçlarının büyükçe bir çadırı vardı. Yargıçlar, tartı ve ölçü aletlerini kontrol eder, paraların eksiksiz ve değerine uygun, malların kaliteli olup olmadıklarına bakarlardı. Panayırda sahtekârlar için, ekmeği, şarabı, birayı ateş pahasına satanlar için bir de utanç direği vardı.

Yargıçlar çadırını, tahta baraka ve dükkânlardan başlı başına bir şehir kuşatıyordu. Her şehirde olduğu gibi, burada da sokaklar vardı. Bir yanda bakkallar hindistancevizi, karabiber ve karanfil satışa çıkarmış, öte yanda kumaş tüccarları tezgâhlara Brüge, Gent ve Champeux (Şampo) şehirlerinde dokunmuş yeşil ve kırmızı renkli ağır çuha toplarını yaymışlardı. Yabancı tüccarlar ayrı gruplar halinde duruyorlardı. Bir yanda Felemenkliler, bir yanda Almanlar vb...

Panayır sitesi, tahtadan bir duvarla kuşatılmıştı. Duvarda kapılar açılmış, kapılara bekçiler konmuştu, bunlar kimse gümrük ödemeden geçmesin diye gözlerini dört açardı.

Panayırın açılış töreni başladığı zaman, sırmalı bir mintan giymiş, eli asalı bir tellal, yüksek sesle panayırın kapılarının anahtarlarını teslim alıp panayırda dolaşmaya başlardı.

Bundan sonra panayırda bir gürültü, bir cümbüştür başlardı ki, görmeye değerdi! Bir yanda, pazarlık ettiği dükkândan defalarca çıkıp sonra taze kuvvetlerle pazarlığa yeniden başlamak üzere dönen müşteriler, öte yanda ilahi okuyan körler, fal açanlar, diş çekenler, sakal tıraş edenler, açık sahnelerde takla atan yüzleri boyalı palyaçolar görülürdü. Burada yenir içilir, türkü söylenir, dövüşülür ve dans edilirdi.

İşte bir derebeyi. Şatosu yakın bir yerde. Dükkândan dükkâna çakırkeyif dolaşıyor. Her alışverişten sonra kesesi hafifliyor, köylülerden aldığı paralar, sonbahar yaprakları gibi uçup gidiyor.

İhtiyarlar dişlerini sıkıp dayanıyor, panayırın insanı baştan çıkaran eğlencelerinden uzak durmaya çalışıyorlardı. Ama gençlere dur denilebilir miydi!

Babanın yıllarca biriktirdiğini, mirasyedi oğlu birkaç günde üstüne başına ve eğlenceye yatırırdı.

Şatonun karanlık bodrumlarındaki demir sandıklar boşalır, ağır gümüş paralar ve üzerlerinde Venedik düklerinin başları bulunan altın dukalar suyunu çekerdi.

Panayır münasebetiyle basılmış olan paraları, gizli bir kuvvet panayıra itiyor gibiydi.

Paralar bir panayırdan diğerine, güneye, doğuya akıp dururdu. Yolda bu paraların birçoğu, içinde altın bulunan kum gibi, İtalyan tüccarlarıyla bankerlerinin kasalarına çöküp kalırdı. Kalan kısmı daha uzaklara, Konstantinopolis'e, İskenderiye'ye doğru akarken gümrüklerde, sınırlarda kalır, Bizans İmparatoru'nun ve Mısır Sultanı'nın hazinelerini doldururdu.

Altın seli burada da durmaz, daha uzaklara, Batı'nın ipek, mücevherat ve baharat aldığı bilinmeyen ülkelere akardı.

Bunun için bu malların on misli pahalıya satılmasına şaşılmamalıydı. Hindistan'da bire alınan İskenderiye'de beşe, Champeux panayırındaysa ona satılırdı. Doğu mallarının yolunda birçok engel vardı: Bir gemiden diğerine, deveden ata yüklenerek uzun ve zahmetli bir yol geçerlerdi. Fakat hiçbir engel, bu para ve mal selini durduramaz, hiçbir tehlike, tüccarları uzak gezilerden vazgeçiremezdi...

Dünyanın sınırları genişledikçe genişliyordu.

Dünyaya bir göz gezdirenler, Varyag (Baltık) Denizi'nden Novgorod'a, Novgorod'dan Kiev'e, oradan Bizans'tan Doğu ülkelerine kadar uzanan uçsuz bucaksız ormanlar, ovalar, dağlar, vadiler, deniz ve kıtalar görürlerdi.

Bu dünya, binlerce sınır ve karakolla parçalara bölünmüştü. Her parça öbürleriyle kavgadaydı. Yalnız yabancılar değil, kardeş ve komşu halklar da birbiriyle savaşıyordu.

Fakat o zaman bile, halklar arasında birliğin ne olduğunu anlayanlar yok değildi.

"Kalbimiz Bir Olsun"

Eski tarih kitaplarının parşömen sayfalarını çevirmeye devam edelim.

Sayfalar baştan başa kanlı kavga ve savaşların tasvirleriyle dolu. Kim kime düşman? Bunu kestirmek zor. Çünkü dünkü düşmanlar bugün dost olur, yarın bakarsınız yine düşman kesilirlerdi.

İşte, Alman rahibi Lambert'in yazdığı tarih. Lambert, kralların, baronların, piskoposların birbirleriyle nasıl savaştıklarını sakin bir dille ve taraf tutmadan anlatıyor. Aynı dine ve aynı kiliseye mensup olmaları bile onları barıştıramamıştı.

Lambert, Gildeshaym Piskoposu'yla Fuld Papazı'nın adamları arasında geçen bir çarpışmayı, olağan bir şey gibi anlatır. Olay üç kutsallar yortusunda geçer. Kilise, dua edenlerle tıklım tıklım doludur. Törenin tam zirvesinde bulunduğu bir sırada kiliseye yalın kılıçlı insanlar girer. Piskopos yüksekçe bir yerden taraftarlarını savaşa iteler. Dua ve ilahiler yerine, dövüşenlerin naraları ve ölenlerin feryatları işitilir.

Papazla piskopos, hesaplaşmak için daha uygun bir yer ve zaman bulamamış olsalar gerek.

Bunların alıp veremediği nedir? Meğer papaz, başpiskoposun yanına oturmaya cesaret etmiş, piskopos da bu şerefli yerin kendisine ait olduğunu ona göstermeye kalkışmış...

İşte bir başka tarih daha: Rus tarihinden bir sayfa. Aynı yılların yani XI. yy.'ın ikinci yarısındaki olayları anlatan bir sayfa.

Burada da herkes herkesle savaşıyor: Kiev Prensi, Çernigov şehrini kuşatıyor, Novgorod Prensi, Suzdal ve Muroma şehirlerine saldırıyor.

Hatta Rus prenslerinin, steplerde yaşayan göçebe Poloveçlileri yardıma çağırarak bunlarla birlikte Rus şehirlerini yakıp yıktıkları bile oluyor.

Peki, tarihçinin kendisi kimden yana? Çernigov'dan mı, Kiev'den mi?

Ne birinden, ne diğerinden: Rus ülkesinden yana.

Bunun için tarihçi, prenslerin Lubeç Kurultayı'ndaki konuşmalarını pek memnun olarak şöyle anlatıyor:

"Ne diye mahvediyoruz, Rus yurdunu? Poloveçliler zaten yurdumuzu parçalıyor ve biz aramızda savaşırken seviniyorlar. Bundan böyle "kalbimiz bir olsun."

Tarihçi, yaşadığı çağın yüzyıllarca ilerisini görerek halkın "kalbinin bir olmasından" söz ediyor.

Olay XI. yy.'da, derebeylerin birbirleriyle kavga ettikleri zamanlarda geçiyor. Kimse "Rus halkı" demiyordu daha, bunun yerine "Rus yurdu" diyorlardı. Tarihçiyse daha o zaman, ileride şehirlerin birbirleriyle kavga etmekten vazgeçecekleri, Rus halkının birleşeceği günleri görüyordu. Çernikov da, Kiev de, Novgorod da aynı derecede azizdi onun için. Binlerce insanın "kalbinin bir" olabileceğine inanıyordu. Çağının çok ilerisindeydi tarihçi.

Ama zaman bildiğinden şaşmıyordu.

Prensler Lübec Kurultayı'ndan dönerlerken sinsi planlar kuruyorlardı. Monomach'ın kardeşleri, kuzenleri olan Rostislavoğullarının topraklarını zapt etme yollarını arıyorlardı.

Vladimir Monomach *Öğüt* adlı eserinde şunları anlatır:

"Volga boyunda beylik eden kardeşlerimin elçileri gelip bana dediler ki: Bizimle beraber ol. Rostislavoğullarını kovup topraklarını ellerinden alalım. Bizimle olmazsan bildiğimizi yapacağız, sen de bildiğini yap. Onlara: Bana gücenseniz bile, sizinle birlik olup haç üstüne içtiğim andı bozamam, dedim. Elçileri geçirdikten sonra kutsal kitabı alıp yürek acısıyla fal açtım, şu beyit çıktı:

Ey ruh neden kederlisin?
Niçin beni üzüyorsun?..

Kardeşleri, Vladimir'in kendileriyle beraber olacağını ummuş, ama yanılmışlardı. Vladimir umdukları adam değildi. Kardeşleriyle kavga etmeyi değil, Poloveçlilere karşı savaşta Rus yurdunu birleştirmeyi düşünüyordu. Rus yurdu için, herkesin yapamayacağı bir fedakârlıkta bulunmuştu.

Lübeç Kurultayı öncesinde Monomach'ın başına büyük bir felaket geldi. Oğlu, Murom önlerinde, Çernigov Prensi Oleg'le savaşırken öldürüldü.

Monomach'ın yerine başka biri olsaydı, oğlunun öcünü almaya kalkardı. O zaman öyleydi âdet. Monomach'sa Oleg'e şunları yazdı: "Sana düşmanlık beslemiyorum, senden öç alacak değilim... Bunu Tanrı'ya bırakalım... Bizlerse Rus yurdunu çökertmemeye bakalım..."

'Düşmana elini uzatmak, Monomach için kolay değildi. Fakat o, ilerisini düşünüyordu. Yalnız kendi beyliğini, kendi sarayını, kendi mülkünü değil, bütün Rus ülkesini görüyor-

du. Çocuklarına yabancı dil öğrenmeyi tavsiye ediyordu. Çünkü hep, "Yabancı dil bilene başka ülkelerde saygı duyulur" der ve babasının beş yabancı dil bildiğini söylerdi.

Yabancı ülkelerin ötesindeyse, Monomach'ın gözleri önüne bütün uçsuz bucaksız dünya serilirdi.

Monomach, *Öğüt*'ünde dünyanın büyük harikalarını över. Göğün kuruluşuna, yerin sular arasına, denizlere yerleştirilişine hayrandır. Güneşten, yıldızlardan, yaban hayvanlarından, kuşlardan, kuşların sıcak ülkelerden gelip bütün yeryüzü ormanlarıyla ovalarını doldurduklarından söz eder.

Anlaşılan Monomach, çok kitap okumuş ve eli kaleme iyice alışmıştı.

Yabani atları eğiten ve sık ormanlarda ayı avlayan bu güçlü insan aynı zamanda bir düşünür ve şair kişiydi.

Göçebe Poloveçlilerle savaşta Rus ülkesini birleştirebilmek için büyük bir güç ve büyük bir akıl gerekti zaten.

Monomach da zamanının ilerisindeydi. O öldükten sonra kardeş kavgaları yeniden şiddetle patlak vermiş ve göçebeler Rus ülkesini yine çiğnemeye başlamışlardı.

İnsanların en uzağı görenleriyse, halkın kalbinin bir olması gerektiğine inanmaya devam ediyorlardı.

İgor Alayı Destanı'nda ozan, prensleri öfkeyle kınar: "Siz kavgalarınızla imansızları Rus ülkesine, Vseslav'ın mülküne çektiniz. Aranızdaki geçimsizlik yüzünden, Poloveç ülkesinden zulüm geldi."

İgor Alayı Destanı'nı yazan büyük ozanın adını bilmiyoruz; ama destanı bize kadar gelmiştir.

Destan yaşıyor ve ozanın parmakları altında dile gelen bir sazın telleri gibi ses vermeye devam ediyor.

"Tan yeri ağarmadan, uzaklardan sesleri gelen kimlerdir?"

Gelenler "boru sesleri altında kundaklara sarılmış, başlarına daha çocukken tolga geçirilmiş, mamalarını mızrak uçlarıyla almış 'Rus' bahadırlarıydı. Yolları, dereleri bilen bu bahadırların yayları hep gerilmiş, ok torbaları hep açık, kılıçları hep bilenmiş olurdu. Bozkurtlar gibi ovalarda koşuşur, kendilerine şeref, prense de şan ararlardı."

Ozan çoktan ölmüş, adı bile unutulmuştu. Ama ozanın sesi gürlemeye devam ediyor ve *Destan*'da tarih canlanıyordu.

Bütün eski kitaplar kaybolup eski türküler unutulsaydı ve kala kala yalnız *İgor Alayı Destanı* kalmış olsaydı, eski Rusya bu kitapta yaşamaya devam ederdi. Eski Rusya'yı bu destan sayesinde görüyor, işitiyoruz.

İşte bu tepede kuleleri yaldızlı prens konakları duruyor. Boru sesleri işitiliyor, bayraklar dalgalanıyor. Etrafta göz alabildiğine dereler, tepeler, ırmaklar, göller, bataklıklar uzanıyor.

Tarlalarda çiftçiler birbirlerine sesleniyor. Ilık bir sis çökmüş ırmaklarda martılar yüzüyor, dalgalarda kayıklar sallanıyor.

Prens kırlarda avlanıyor. Doğanlar yükseklerde uçarak yaban kazları ve kuğu kuşları avlıyor.

Ozanımızın, hangi prensin sarayında bulunduğunu bilmiyoruz. Zaten ozan, herhangi bir prensi değil, bütün Rus ülkesini övmüştür. Poloveçlilerin, "ortalığı çığlıklara boğarak" Rus alaylarını kuşattıklarını görüyor ve güçlü Rus prenslerini, yani Galiç Prensi Yaroslav Osmomisl'i, Suzdal Prensi Vsevolod'u, "altın eyerli atlarına binip, sivri oklarını Rus ülkesine siper etmeye" çağırıyordu.

Ozan, ihtiyar Vladimir Monomach'ı hatırlayarak, "İhtiyar Vladimir'i Kiev tepelerine kapamak imkânsızdı" diyor.

Monomach, yalnız Kiev'i değil, bütün Rus yurdunu sever ve korurdu.

İgor Alayı Destanı, yalnız İgor Alayı hakkında değil, tüm Rus yurdu ülkesi hakkında bir destandı.

Kiev, Novgorod, "demir alaylarıyla Karpat Dağları'nı koruyan" Galiç ülkesi, ozan için hep aynı derecede azizdi.

Ozanın görüş ufukları genişti. Uzaklardaki başka ülkeleri de görüyordu.

Prens İgor, Poloveçlilere esir düştüğü zaman, ona Yunanlılar, Moravyalılar, Venedikliler acır. İgor, yurdu Kiev'e döndüğü zaman, ozanın deyimiyle "ülkeler sevinir, şehirler şenlenir." *Destan*'ın yazarı, tüm halkların ortaklaşa bir hayat yaşadıklarını anlamıştı.

Peçersk Manastırı'nın başpapazı Teodosiy, Prens İzyaslav'a yazdığı bir mektupta şöyle diyordu:

"Yalnız kendi dinine değil, yabancı dinlere de saygı göster. Çıplak ya da aç birine rastlar, üşüyen ya da dertli birini görürsen, kim olursa olsun: Musevi, Müslüman, Bulgar, dinden sapmış biri, Hıristiyan ya da putperest, elinden gelirse, hepsine acı ve felaketten kurtar."

Bu basit sözlerde halkların dostluğu gibi yüce bir fikir iade edilmiştir.

Yüzyıllar geçecek, insanın gücünü halkların dostluğunda bulanların sayısı gittikçe artacaktı. İnsanlar, etraflarını kuşatan duvarları gerilere itip dünyalarını daha da genişletecek ve yalnız kendi özyurtlarını değil, bütün dünyayı, bir tüm olarak gezegenimizi koruyup seveceklerdi...

Daha ilerilere gitmeyelim. Dönelim yine derebeylik düzeninin sürdüğü zamanlara, insanları birbirinden ayıran birçok duvar bulunduğu zamanlara.

Evet, dünya hâlâ bölük pörçük bir durumda idiyse de, artık birbirinden habersiz, ayrı ayrı dünyacıklar değil, bir bütün olmuştu.

Galiç ülkesinde Ortodoks kiliseleri, Fransa'daki Katolik katedrallerine benziyordu: Din ululanının heykellerine renkli camlardan, mavi ve kırmızı ışıklar süzülüyordu.

Kiev'in ihtişamına hayran olan yabancılar, onun güzellikte Konstantinopolis'le yarışabileceğini söylüyorlardı.

Rostof-Suzdal Beyliği'nde ormanlar ortasında Vladimir şehri kuruldu. Klazma Irmağı'nın yüksek kıyılarında, ormanlar içinde, sülün gibi kiliseler yükseliyordu.

Dimitrov Kilisesi'nin duvarlarındaki oyma taş nakışları gören yabancılar, insan, kuş ve yabani hayvan şekillerini yaratanların sanatına hayran olurlardı: Şu kanatlı hayvanlar, Paris'teki Notre Dame Kilisesi'nin damında duran şimerleri andırıyor. Ötekiler, Makedonya kralı Büyük İskender'i göğe kaldıran kartallar...

Vladimir şehri yakınlarından geçen Nerl Irmağı'nın kenarındaki belki hepsinden güzeldi. Bu kilise 1165'de yeni Prens İgor Svatoslaviç'in seferinden yirmi yıl önce kurulmuştu. Bu dört başı mamur beyaz taş kilise kadar güzel bir bina dünyada zor bulunurdu. Yine XII. yy.'da Gürcistan'da, Şota Rustaveli adında büyük bir şair, 'batı bilgeliğinin doğu şiirleriyle birleştiği' bir şiir yazıyordu. Bizanslılar, Gürcüler hakkında: "Siz doğuştan Gürcü olsanız da, kültür bakımından gerçek Yunanlısınız" diyorlardı.

Kiev'de, Paris'te, Konstantinopolis'de ve Londra'da manastır kitaplıklarında kitap okuyanların sayısı artıyordu. Masal ve efsaneler yazıya geçiriliyor, el yazması kitaplar renkli başlıklarla özene bezene süslenip yaldızlanıyordu.

Çocuklar okullarda okuma yazma öğreniyordu. Ve her kitap, dünyaya açılmış bir pencereydi çocuklar için.

Düşünen İnsan

Okul bir arı kovanı gibi uğulduyordu. Uzun bir masanın arkasında büyüklü küçüklü çocuklar oturuyordu. Bütün sınıflar bir odadaydı.

En küçükler hep bir ağızdan dua okuyor, daha büyükçeleri heceleye heceleye alfabeyi söküyor, en büyükler de dua kitabını çözmeye uğraşıyorlardı. Sınıfta öyle bir gürültü vardı ki, yanılmak işten değildi.

Az buçuk okuma bilenler hocaya daha yakın oturur, o okurken her sözü kitapta parmakla göstere göstere tekrarlarlardı. Çocuklar, gözlerinden çok kulaklarına güvenir ve hoca gibi okumaya çalışırlardı.

Çocukların aklı dersten başka her şeyle meşguldü. Sözgelimi, karşıdaki kilisenin üzerinde uçuşan güvercinlerle ya da bir çobanın tozlu yoldan sürdüğü sürüyle. Kafanın kendi işleri, kendi dertleri vardı, öyle ki ağızdan çıkanlar üzerinde düşünmüyordu. Düşünse bile bir şey anlamazdı kitaplardan. Rusya'da çocuklar, eski Slavca okuma yazmayı güç belâ becerebiliyordu. Batı'da okumak daha da güçtü. Kitaplar Latin dilindeydi. Papazdan ve hocadan başka kimse Latince anlamazdı. Bunun için hocanın her sözünü tekrarlamak gerekirdi. Bir kitap okumakla, okuma öğrenilmiş sayılmazdı. Her kitabı ayrı ayrı okumayı öğrenmek gerekiyordu. Hoca, okunan kitap başına alırdı ücretini: Bir baba hocayla ücret meselesini konuşurken, yeni bir mintan ısmarlıyormuş gibi pazarlık edilirdi. Hocaya da, bir dokumacı ya da terzi gibi "usta" derlerdi.

Hocada okuyan, pek fazla bir şeyler öğrenemeyip ufak bir kilise memurluğundan öteye geçemezdi.

Gözü yükseklerde olanlar, manastır ya da kilise okuluna giderdi. Bu okullarda gramer, retorik, diyalektik öğrenilirdi.

Bunları öğrenenler aritmetiğe, astronomiye, müzik ve geometriye geçerdi.

Bu yedi bilim dalı, yedi kardeş gibiydi.

Gramer doğru konuşmayı, diyalektik gerçeği arayıp bulmayı, retorik güzel konuşmayı, müzik şarkı söylemeyi, aritmetik hesap yapmayı, astronomi yıldızları incelemeyi öğretirdi.

Piskoposların bile gramer kurallarını öğrenmenin boş bir iş ve günah olduğunu söyledikleri zamanlar tarihe karışmıştı.

Artık piskopos değil, basbayağı bir papaz olabilmek için bile gramer bilmek şarttı.

Gramer kolay değildi, ama aritmetik daha da güçtü. Arap rakamlarını bilenler pek azdı, sayılar eski biçimde yazılıyordu.

Romen rakamlarından XII ile XV'i toplamak kolay bir iş değildi. Kesirlerse daha büyük bir zorluk yaratıyordu. Dörtte birin yarısının yarısından, üçte birin yarısının yarısını çıkarmayı bir deneyin de görürsünüz.

Çocuklar her sayının neyi ifade ettiğini de bellemeliydi. Hoca sayıları şöyle açıklardı: Dört, yılın dört mevsimidir, bir gün bir gecenin dörtte biridir; çünkü bir gün bir gece, gündüz, gece, sabah ve akşamdan ibarettir. Bu dört şey, boş zevkleriyle oyalandığımız bu dünyadaki geçici hayatımızdır. Öbür dünyada sonsuz bir hayat için, bu dünyanın zevklerinden vazgeçip oruç tutmalı, dua etmeliyiz.

Hoca şöyle devam ederdi:

Üç, Hıristiyanların inandıkları üç kutsaldır.

Yedi, insandır. İnsan, ruhla bedenden meydana gelmiştir. Ruhta, kalp, can ve fikir vardır. Çünkü kutsal kitaplarda: Tanrı'yı bütün kalbinle, bütün canınla, bütün fikrinle sev, deniliyor. Beden, dört unsurdan ibarettir; bunları toplayınca yedi eder.

Okullarda, dünyayı ve göğü tanıtan astronomi de öğretiliyordu.

Daha önceleri okullarda yağmura, gök gürlemesine, yabani hayvanlar ve kuşlar üstüne masallar anlatılırdı. Yağmur, meleklerin deniz suyunu borularla içlerine çekip sonra yeryüzüne püskürtmeleri olarak açıklanırdı. Koyunların, ağaçlar gibi gökten bittiği, kuşların meyvelerden çıktığı sanılırdı.

Zamanla, insan kendi dünyasını daha iyi öğrendi ve artık böyle masallara pek az kimse inanır oldu.

Doğu'dan Batı'ya, Araplardan, Yunanlılardan, eski bilim adamlarının, yani Aristoteles'in, Ptolemaios'un kitapları gelmişti.

Manastırda okuyanların, dört unsurdan, üzerinde yıldızlarla gezegenleri taşıyan billur, gök kubbelerden haberi vardı. Bu şekilde düşünülen dünya Kozma İndikoplevt'in dar bir oda olarak tasvir ettiği dünyadan daha çok benziyordu gerçek dünyaya.

Polonya'da, Paris'te artık yüksek okullar vardı.

Sırtlarında torba, ellerinde baston, Paris'e doğru giden acayip insanlara rastlanırdı yollarda. Bunlar ihtiyar sofular değil, çocuk denecek yaşta gençlerdi. Bir evliya türbesini ya da insanlardan uzak bir köşeye çekilmiş bir softayı ziyarete değil, ünlü bilginlerden Champeux'lu (Şampo'lu) Guillaume ile Petrus Abelardus'u (Avelar) dinlemek için, Paris'in Notre Dame Kilisesi nezdindeki okula gidiyorlardı. Bu bilim adamlarının ünü bütün dünyaya yayılmıştı. Pautu'da, Anju'da, İngiltere'de bunları biliyorlardı.

Paris'e varan yeni öğrencilerin ilk işi, hemşerilerini aramak olurdu. Bunun için onlara, Küçük Köprü'den Sein Irmağı'nın sol kıyısına geçin, orada bulursunuz; denizde kum, orada öğrenci, derlerdi.

Bir iki ay sonra, yeni öğrenciler, Latin ülkesi'nin eşit haklı yurttaşları olurlardı. Üniversitelilerin yaşadıkları ve okudukları semte, Latinler ülkesi derlerdi.

Fransa'da, yerlisi de, yabancısı da Fransızca konuşurdu. Yalnız Latinler ülkesinde, esas dil Fransızca değil, Latince' ydi. Fransız olsun, İngiliz olsun, İtalyan, Alman olsun, bütün üniversiteliler Latince anlarlardı.

Şehir halkı öğrencilere yan gözle bakardı. Bunlar yabancıydı, başka şehirlerden, başka ülkelerden gelmişlerdi. Üstelik ele avuca sığmayan takımdandılar. Halkla üniversiteliler arasında, sokakta ya da meyhanelerde ikide bir kavga çıkardı.

Bir tüccar ya da lonca ustası olan şehir başkanı, alıkıran başkesen üniversitelileri tutuklamak için jandarma gönderdi. Üniversitelilerle başa çıkmak kolay olmazdı. Mertçe karşı koyarlardı. Üstelik belediye başkanını tanımak da istemezlerdi. Onların kendi başkanları, emirleri vardı: Paris Notre Dame Kilisesi'nin sorumlusu.

Üniversitelilerle öğretmenleri de, cahil tüccarlara ve zanaatçılara tepeden bakarlardı. Cahil şehir halkı nerede, felsefe, ilahiyat, hukuk neredeydi... Tıbba gelince, hekimle bir tutulabilir miydi? Berber, kan almasına alabilir, sakal tıraş edebilir, ama Galen'den, Hippokrates'ten ne anlardı? Hekimlikte pir sayılan bu kişilerin adlarını bile işitmemişti berber.

Şehirlilerden rasgele birine: Aristoteles kim, diye sorsanız cevap veremezdi. Oysa üniversiteliler Aristoteles'i, Ermiş Augustinus'u inceledikleri gibi incelerlerdi.

Düne kadar Yunan yazarlarına şeytanın ortağı gözüyle bakılırdı. Bunların İbranice ve Arapça'dan çevrilen kitapları, kilise meclisinin kararıyla yakılırdı. Zamanla, Aristoteles, neredeyse İsa'nın müjdecisi sayılmaya başladı.

Gerçi Aristoteles dinsizdi, ama her şeyi değerlendirmeyi, her şeye kendi yerini vermeyi becerirdi. Bu ise büyük bir yetenekti.

Sayıları gittikçe artan dinsizlerle tartışanlar bunu bilirdi. Bunların fikirlerini çürütmedi mi, insan halk karşısında rezil

olurdu. Üstelik, dinsizlerin şeytanca tuzağına da düşebilirdi aptal gibi. Öyle ki, dindarlık yetmiyordu. Kafada akıl da olmalıydı.

İnsan ileriye doğru bir adım atmış oldu. İnsana yüzyıllarca, düşünmeden, körü körüne inanmayı öğretmişlerdi. Ama o, yeniden düşünmeye başlıyordu.

Düşünen bir insana ise "Dur!" demek güçtü. Bir şeyin ispat edildiği yerde tartışmalar olur, bazı şeyler hakkında şüphe belirtilir.

Derken körü körüne inananlarla, dine bilim açısından yanaşanlar arasında bir savaştır başladı.

Katolik papazı Klervoslu Bernard gibileri kulaklarını dinle ilgisi olmayan her şeye tıkıyorlardı. Bernard hakkında şöyle bir fıkra anlatırlardı: Bir gün Cenevre Gölü'nün yanından geçiyormuş; din konusunda sofuca düşüncelere öyle dalmış ki, çevresindeki hiçbir şeyin farkında değilmiş. Arkadaşlarının gölden söz ettiklerini işitince şaşmış.

Papazın gözleri açıktı, dünyaya bakıyor, ama onu görmüyordu.

Genç profesör Abelar gibileriyse görmek, işitmek, düşünmek istiyorlardı. Bunların gözleri önünde, sadece çarmıha gerilmiş İsa ve daracık rahip hücresi değil, geniş bir dünya vardı.

Acı Bir Sevgiden Yoruldular

Bernard, Abelar'ı dinsizlikle suçluyordu. Abelar, kimin haklı olduğuna mahkemenin karar vermesini istedi.

Duruşma günü, iki rahip aynı zamanda şehre girdi; kale kapılarının birinden Bernard, diğerinden de Abelar.

Sokaklara dökülen bütün şehir halkı saygıyla geriye çekilerek, Bernard'a yol veriyordu. Sırtında abadan bir cübbe bulunan Bernard, başı eğik yürüyordu.

Herkes onun, oruçtan ve çile doldurmaktan sararmış yorgun, zayıf yüzüne, ışıl ışıl yanan gözlerine bakıyor, birbirlerine onun çeşitli mucizeler gösterdiğini, olayları önceden görüp haber verdiğini fısıltıyla anlatıyorlardı.

Bernard'ın bir kardeşi varmış. Yürekli, yakışıklı bir şövalyeymiş. Bernard onu rahip yapmak için çok çalışmış. Fakat genç, parlak şövalye zırhlarını rahip elbisesine değiştirmek istememiş. Hiçbir şeyin fayda etmediğini gören Bernard, parmağını kardeşinin göğsüne dayayarak: "Pek yakında bir mızrak burayı delip Tanrı'nın iradesi uyarınca, itaatsiz kalbine yol açacak" demiş. Dediği gibi olmuş. Genç şövalye bir savaşta yaralanmış ve yatakta hasta yatarken Tanrı'ya adamış kendisini...

Halk arasında, Bernard'ın evliya olduğu söylenirdi. Hastalar, sakatlar, kendisine yaklaşarak karşısında diz çöker, dertlerine deva umarlardı.

Abelar'ın adını da bilmeyen yoktu. Eloiza'ya adadığı şarkılar bütün ülkede söyleniyordu.

Eloiza, Abelar'ın öğrencisiydi. İplik eğirip gergef işlemekten başka bir şey bilmeyen kızlardan farklı olarak, kitap okumayı severdi. Abelar, onunla birlikte Augustinus'u, Aristoteles'i, Platon'u okumuştu. Başlarının sık sık aynı kitap üzerine eğildiği olurdu. Abelar'la Eloiza sevişmişlerdi. Öğrencilerinin arasında sokağa çıktığı zaman Abelar'ı görebilmek için bütün genç kızlar yanıp tutuşurken, Eloiza onu nasıl sevmeyebilirdi? Abelar yakışıklı, boylu bosluydu, kadınların hoşuna giden bütün niteliklere sahipti; akıllıydı, güzel konuşurdu, iyi şarkı söylerdi.

Ama Eloiza'nın akrabaları, gençleri hoyratça ve gaddarca birbirinden ayırdılar. Abelar bir manastıra çekildi, Eloiza'yı da rahibe olup manastıra gitmeye razı etti. Eloiza, Abelar'ı o kadar seviyordu ki, manastıra değil, cehenneme bile giderdi.

Abelar, manastırda da boyun eğmedi. Bu vakur insan, dini akılla anlamak isterdi.

Abelar, Tanrı'nın oğlunun, yani Kurtarıcı İsa'nın, bizzat Tanrısal akıl olduğunu iddia ederdi ki, bunu düşünmek bile korkunçtu.

O bunu anlatırken, insanlar korkuyla etraflarına bakınırlardı. Çünkü böyle konuştuğu için insanı diri diri yakabilirlerdi. Dinsizce konuşmaları tekrarlamak şöyle dursun, dinlemek bile yasaktı...

Kalabalık uğuldamaya başladı. Gözler, sağında solunda sivri damlı evler yükselen dar sokağın, şehir kapılarına doğru saptığı tarafa çevrildi.

Başların üzerinde, yavaş yavaş yaklaşan boylu boslu bir atlı göründü. Abelar, Bernard gibi yaya değildi, ata binmişti ve bir rahipten çok şövalyeye benziyordu.

İhtiyar kadınlar, haç çıkararak bir adım geriye çekildiler. Kalabalık arasında, korku mu, hayranlık mı ifade ettiği belirsiz bir mırıldanma oldu...

Bernard'la Abelar, kilisede yüz yüze geldiler.

Basık kemerli kilise yarı karanlıktı. Burada göz alıcı elbiseler giymiş piskoposlar, kara cüppeli rahipler toplanmıştı. Göz kamaştırıcı güneş ışığından sonra bunları birden fark etmek güçtü.

Bernard, rakibine öfkeli ve ağır sözlerle saldırdı.

O da, Albert gibi şövalye soyundandı.

Sanki bir kilise mahkemesi değil, bir Tanrı mahkemesi, yani düello yapılıyordu.

Bernard, ellerini Abelar'a doğru uzatarak ona yalancı, dinsiz diyor ve devam ediyordu:

– Sen dinsizsin Abelar, hayranı olduğun dinsiz filozoflar gibi!

Sonra parşömen rulosunu açıp küçük pencerelerden sızan zayıf ışıkta okumaya başladı.

Daha ilk cümlelerden hepsi anladı okunanın ne olduğunu: Abelar'ın *Evet ve Hayır* adlı eseriydi. Abelar, kilise babalarında bulduğu bütün çelişkileri bu kitabında toplamıştı.

Bernard bir yandan okuyor, bir yandan da:

– Bu, dinsizlik kokmuyor mu? diye sorarak ellerini kilisenin alçak kemerlerine doğru kaldırıp Tanrı'nın öfkesini dinsizin başına davet ediyordu.

Bernard'ın her sözü, kemerlerin altında yankılanıyordu.

Fakat Abelar'ın cesur ve tok sesi bu yankıyı kesti:

– Ben sizin mahkemenizi tanımıyorum. Papa'dan başka hâkim tanımam.

Abelar, dimdik ve vakur edayla, kilise kapısına doğru yürüdü. Yüzlük bir ihtiyarın elbiseleri gibi küf kokan taş duvarların arasında hızlı adımlarla çıkıp güneşe, serin rüzgâra bıraktı kendini.

Duruşma, sanığın gıyabında devam edip Abelar'ı dinsiz ilan etti.

Abelar bir manastıra çekildi. Bu güçlü insan, dar hücrenin dört duvarı arasında dipdiri gömülmüş gibi boğuluyor, günden güne eriyordu. Uzaklardaki sevgilisinden haber gelirdi bazı. Eloiza mektuplarında onu neşelendirmeye, onda o önceki gururu uyandırmaya çalışır, ama hararetli çağrıları yankısız kalırdı. Abelar'ın Eloiza'ya yazdığı itaat ve tevekkül dolu mektuplar bir cenaze gibi soğuktu.

Gurur çiğnenmiş, akıl aşağılanmış, sevgi öldürülmüştü.

Hayat yükü omuzlarda taşınmaya değer miydi?

Abelar, ölmeden önce fikirlerinden döndü. Tek başına zamanına karşı koymak kolay değildi...

Yıllar sonra Abelar'la Eloiza'yı, kara bahtlı sevdalılar hakkındaki eski destanlarda olduğu gibi yan yana gömecekler ve mezarlarına:

"Ağır çalışmalardan ve acı bir sevgiden yoruldular; dinlensinler" sözlerini yazacaklardı...

Ruhlarını dar bir hücre gibi kilitleyenlerle, görmek, düşünmek, sevmek isteyenler arasındaki savaş böylece sürüp gidiyordu. Kilisede karşılaşan iki rahip değil, iki zamandı; geçmişle gelecek.

Abelar, ölümünden önce kendi fikirlerinden dönmüş olmakla beraber, görevini yapmıştı.

Büyük Albert Bilimi Dinden Ayırıyordu

Öte yandan yıllar geçiyordu. Artık takvim XII. yy.'ı değil, XIII. yy.'ı gösteriyordu.

Paris Üniversitesi'nde, ağızlarda yeni bir ad dolaşıyordu: Büyük Albert. Büyük Albert konferans verdiği zaman, en büyük dershane bile dinleyicilerin hepsini alamıyordu.

Öteden beri en şanlı hükümdarlarla başbuğlara verilen "büyük" lakabı, bu sefer bir bilim insanına verilmişti. "Üniversal doktor"da dedikleri Büyük Albert'i büyücü sayarlardı. Bilgin, laboratuvarda madenlerin niteliklerini inceliyor ve hangi madenlerin nitrik asitte eridiğini, hangilerinin kükürtle birleştiğini biliyordu.

Büyük Albert, gökyüzünü de gözetlemiş ve Samanyolu'nun bir yıldız kümesi olduğunu bulmuştu.

Aletleri arasında, Doğu'dan getirilmiş bir pusula da vardı. Masası yığın yığın Arapça, İbranice, Yunanca el yazması kitaplarla doluydu.

Bilim adamı, yabani hayvanlar, bitkiler, yıldızlar hakkında kitaplar yazıyordu. Fakat bunlarda yeni bilgilerden çok eski masalları tekrarlıyordu.

Büyük Albert, Aristoteles'i göklere çıkarıyordu. Onun Aristoteles'i neredeyse bir rahibe benziyordu. Nitekim Ortaçağ ressamları da, İsa'dan çok önce yaşamış olan insanları rahip cübbeleriyle çizerlerdi.

Böyle olmakla birlikte, "üniversal doktor" Büyük Albert, bilimi dinden ayırmaya çalışıyordu.

Öğrencileri arasında biri vardı ki, Aristoteles'i özel bir dikkatle okurdu. Adı Aquinolu Thomas'tı.

Thomas, Aristoteles'in büyük bir otorite sahibi olduğunu anlıyordu ve bu büyük filozofu kiliseye kazandırmak istiyordu. Onun gibi bir müttefiki ne diye zındıklara, dinsiz imansız İbni Rüşt'ün fikirdaşlarına bırakmalıydı?

Aristoteles tüm eskiçağ bilimini derleyip toplamıştı. Aquinolu Thomas da, onun yardımıyla Katolik ortaçağ biliminin üniversal binasını kurmaya girişti.

Thomas, büyük bir eser yazıyordu. Bu eser tüm sorulara cevap vermeli, tüm şüpheleri kökünden silmeliydi.

Ruh nedir, madde nedir, akıl nedir, duygu nedir? Tanrı dünyayı nasıl yarattı ve nasıl yönetiyor? İblis kimdir ve hangi şeytanlar onun emri altındalar? Melekler yemek yer ve uyurlar mı?

Aquinolu Thomas'ın kitaplarında, bunun gibi irili ufaklı yüzlerce soru ve her birinin tam cevabı vardı. Başka türlü düşünen zındıktı.

Eskiden ilahiyatçılar, insan aklına hiçbir hak tanımazdı. Aquinolu Thomas bunlardan değildi. Felsefeyi inkâr etmiyor, yalnız felsefenin kiliseye hizmet etmesini, dinsizlerle savaşta bir silah olmasını istiyordu.

Thomas'a "melek doktor" derlerdi. Bu "melek doktor" dinsizlerin idamını ister ve şöyle derdi: "Hükümdarlar, sahte para basanları ve başka canileri haklı olarak ölüm cezasına çırptırdıklarına göre, dinsizliği sabit olanların idamı adalete daha uygundur."

Aquinolu Thomas, dine şüpheyle bakan her başın kesilmesini tavsiye ederdi. Baltayı en inandırıcı tanık saydığına bakılırsa, herhalde kendi kanıtlarının gücüne pek güveni yoktu.

Yine de, şüphelenmeye ve düşünmeye cesaret edenlerin sayısı Avrupa'da yıl geçtikçe artıyordu.

XIII. yy.'da Fransisken rahiplerinden Roger Bacon, bilginin kuvvet olduğunu, bilimden daha değerli bir şey olmadığını, bilimin cehalet karanlığını kovduğunu, dünyayı mutluluğa götürdüğünü yazmıştı.

Bacon, yalnız fikir yürütmeyle kalmıyor, bilgiyi deneyle de yokluyordu. Çünkü bilgi deneysiz olamazdı.

Hiçbir Şey Gizli Kalamazdı

Bacon, gecelerini Oxford dolaylarındaki kulesinde geçirirdi. Gelip geçenler, kulenin mazgalımsı pencerelerine korkuyla bakarlardı. Kulede geceleyin kızıl alevler bir parlayıp bir söner, boğuk darbeler ikide bir etrafı sarsardı.

Bacon, kulesinde ne yapardı?

Tüm evreni incelerdi.

Bilgin, cisimlerin derinliklerine sokulmak, yıldızların ne olduğunu anlamak için göğe çıkmak istiyordu.

Masasında Arapça ve Yunanca kitaplar, içbükey ve dışbükey aynalar, ufacık cam mercekler vardı.

Kabarık bir cam parçacığını gözüne doğru bir yaklaştırıp bir uzaklaştırarak kitaptaki harflere bakıyordu.

Gözlük daha icat edilmemişti, mikroskobun adı bile yoktu. Roger Bacon, camın sihirli gücünü daha o zamandan biliyordu. Ve eline bir kaz tüyü alıp parşömene şunları yazdı:

"Arasından baktığımız bir cisim yassı değilse, onun dışbükey ya da içbükey olması çok önemlidir. Bu cisme, büyüğü küçük ya da tersine küçüğü büyük, uzağı yakın, görülmeyeni görülebilir kılan bir biçim verilebilir.

Biz güneşi, ayı ve yıldızları aşağı indirebilir ve bilgisiz kimselerin inanamayacağı birçok şey daha yapabiliriz."

Bacon, gözle görülemeyen âlemin eşiğindeydi. O zamana kadar hiçbir insan gözünün göremediği şeyleri görmesine pek az kalmıştı.

Göz nedir? Görmenin sırrı nedir? diye sorup dururdu kendi kendine.

Keskin bir bıçakla açımladığı bir boğa gözünü, dünyayı yansıtan harika göz elmasının kuruluşunu dikkatle inceledikten sonra, yine kaz tüyü kaleme sarılıp kitabına şunları yazardı.

"Görme eylemi gözde değil, sinirde bitiyor."

İnsan, beynin doğasını anlayıncaya kadar çok zaman geçecekti daha. Fakat Bacon, hayvanın yalnız gözle değil, beyinle de gördüğünü artık biliyordu.

Böylece göz gözü inceliyor, beyin de beyni araştırmaya başlıyordu.

Nasıl bir şeydi şu ışık ki, onsuz gözün hiçbir değeri olmaz, dünya kör olurdu.

Bacon, ufacık bir deliğin önüne üç mum koyup, üç ışığın birbirine engel olmadan bir noktadan nasıl geçtiklerine bakıyordu. Güneş ışınıyla bir ağacı yakıyor, aynada yansıyan ışınları inceliyordu.

Bacon, ışınlarla bir hokkabaz gibi oynayarak ışığın, gökkuşağının, serabın sırlarını anlamaya çalışıyordu. Bilgin, şöyle diyordu: Serap bir şeytan işi değildir; ışınların yolu izlenirse serap, akıl çerçevesinde açıklanabilir.

Bacon, pencerede durup gökte titreşen mavi, kırmızı, beyaz yıldızlara bakarken, gözleri bildik yollardan yürür gibi, bir takım yıldızdan ötekine geçerdi.

Evrene oranla dünyanın pek küçük olduğunu biliyordu. Güneşi ölçmüştü, dünyadan defalarca büyüktü. Bacon'ın araştıran gözleri, Samanyolu'nun birçok yıldızdan meydana geldiğini görüyordu. Böylece, bilginin gözleri önüne ışık dolu, yedi renkli, parlak evren seriliyordu. Bacon'a da, Büyük Albert gibi büyücü derlerdi. Fakat Bacon sihrin harika-

lar yaratabileceğine herkesten az inanırdı. Üstelik dünyada adım başında karşılaştığımız harikaları hangi büyücü yaratabilirdi?

Gören göz, işiten kulak, mucizeler yaratabilen söz, birer harika değil miydi?

Bacon, yazdığı kitabın sayfalarını karıştırdı. Başlık şöyleydi: *Büyük Eser.*

Gerçekten bu kitap, bütün bilim ve felsefe dallarını kapsayan büyük bir eserdi. Filozofun, bu eserinde genişçe açıkladıklarını almak isteyenlerin karşısında büyük sırlar açılacaktı.

Öyle sırlar vardı ki, gizlenmeleri gerekiyordu.

Bacon'ın gözleri, buluşlarından birini gizli işaretlerle şifrelediği bir bilmeceye ilişti.

Bir gün deneme yaparken, kükürtle güherçileyi kömürle karıştırmış, karışım tutuşmuş ve korkunç bir patlama yeri sarsmıştı. Potayla fırın paramparça olmuş, kendisi de güç kurtulmuştu.

Cisimlerin içinde saklı yıkıcı güçten kendisi bile korkmuştu. Buluşunu bir bilmece şeklinde şifreleyip gizlemişti: En iyisi bunu kimse bilmemeliydi.

Hiçbir gizli işaret, hiçbir bilmece, doğuş zamanı gelmiş bir şeyi gizleyemezdi.

Bacon, korkunç buluşu üzerinde düşünürken, dünyanın öbür ucundaki Çin'de, barutun artık bulunduğunu aklından bile geçirmiyordu. Araplar barutu Doğu'dan İspanya'ya getireceklerdi. Ve topların gürlemeye başlayacağı zaman artık uzak değildi.

İnsan, zerrecikler âleminin derinliklerinde yıkıcı bir kuvvet bulmuştu. Ve bu kuvvet, onu bulanın başına bela kesilecekti.

Yıldızlardan Medet

Roger Bacon, yaşadığı çağdan çok ilerideydi.

Geleceğe bakarken uçan makineler, denizde küreksiz yüzen gemiler, karada atsız koşan arabalar görürdü.

Fakat Bacon, yine de çağının insanıydı. Kulesi bir yıldızbilimcinin gözlemevi, bir simyacının laboratuvarıydı.

Bacon, kimya taşını bulmak için maddeleri birbiriyle karıştırıyor, insanların kaderini öğrenmek için de, gezegenlerin gökteki durumunu tespit ediyordu.

Bacon şöyle düşünürdü: Dünyada her şey birbirine bağlıdır, dünya büyük bir bütündür. Gökteki yıldızlardan dünyaya doğru, gözle görülmeyen ipler uzanır. Denizlerdeki gelgitleri doğuran ay değil mi? Ağaçlarla otlara hayat veren güneş değil mi?

Biz de şimdi böyle düşünüyoruz: Dünyamızın, evrenin bir parçası olduğunu biliyoruz. Güneş, ışık vermeseydi dünyada hayat olmazdı. İnsanı yalnız dünya değil, bütün gök cisimleri de kendine çeker. Dünya daha yakın olduğu için, onun çekim gücü ötekilerinkine üstündür.

Işık ve yer çekimi, evrende dağınık olan maddeyi, büyük bir tüm halinde birleştiriyor.

Biz bugün böyle düşünüyoruz. Fakat Roger Bacon'ın yaşadığı XIII. yy.'da ne yerçekimi biliniyordu, ne de ışığın doğası. İnsan var olan şeyler arasındaki bağları ancak sezinleyebiliyor kaderinin yıldızlarınkiyle bağlı olduğunu sanıyordu.

Bacon, parşömen üzerine bir kare, bunun içine de daha küçük bir kare çizdi. Kareler arasındaki boşluğu yan çizgilerle, üçgen şeklinde on ikiye böldü. Her bölüme, Zodyak üzerinde yer alan on iki burçtan birinin işaretini çizdi. Terazi, terazi burcuna; iki balık, balık burcuna; okla yay, yay burcuna vb. işaretti bunlar.

Karenin merkezi boştu. Buraya, karenin boş kalan merkezine, falını öğrenmek istediği kimsenin adı, adının altına da doğduğu gün, ay, yıl yazılacaktı.

Bir kimsenin falına bakabilmek için, beşiği üzerinde hangi yıldızların doğduğunu hesaba katmak gerekti. Çünkü yıldızlar bir yerde durmaz, güneş, ay ve gezegenler, bir burçtan diğerine geçerek gökyüzünde ebediyen dolaşırlardı. Her yıldızın özellikleri vardı. Ay soğuk ve mahzundu, insanlara yakınlık göstermezdi. Mavi Venüs'le parlak Jüpiter mutluluk getirir, kırmızı Mars'la solgun Satürn felaket işareti sayılırdı.

Gezegenlerin yolları bir birleşir, bir ayrılırdı.

En büyük ve güçlü gezegenlerin bir bölümde toplanması, olağanüstü ve garip olaylara işaretti: Kralların düşmesi, peygamberlerin gelmesi, büyük kıran gibi.

İnsanın her adımı, her hareketi yıldızların hareketiyle önceden belirlenmişti.

Hekim, hastayı tedaviye başlamadan önce yıldızlara danışırdı. Kolların kaderi ikizler burcuna, başınki koç burcuna, ayaklarınki de balık burcuna bağlıydı. Bir koldaki çıkık, ay ikizler burcundayken düzeltilemezdi. Daha iyi işaretler beklenmeliydi.

Simyacı, işe başlamazdan önce yıldızların durumunu incelerdi: Merkür cıvayı, Ay gümüşü, Güneş altını, Satürn kurşunu idare ederdi.

Güneş hastaysa, yani düşman bir gezegenin bölümündeyse, iş aksayacak demekti. Üstelik Güneş, asık suratlı Satürn'ün tam karşısında doğmuşsa, Güneşin Satürn karşısındaki bu durumu daha büyük bir uğursuzluğun belirtisiydi. Eğer yakındaysa, Jüpiter durumu düzeltebilir, "kuşatmayı kaldırıp" güneşi tutsaklıktan kurtarabilirdi.

Krallar, başbuğlar, denizciler, yıldızbilimcilere danışırlardı.

Her ülkenin kendi gezegeni vardı. Satürn Hindistan'a, Jüpiter Babil'e, Merkür Mısır'a hükmederdi.

Acaba Bacon, o akşam kimin falını öğrenmek istiyordu?

Yıldızlardan sorduğu, ne bir insanın ne de bir ülkenin kaderi. Dinlerin geleceğini bilmek istiyordu. Bunu yıldızlardan öğrenebileceğine inanıyordu.

Satürn Musevilere, Venüs Müslümanlara, Merkür Hıristiyanlara hâkimdi. Hıristiyanlık Jüpiter'le Merkür'ün bir bölüme düştüğü zaman doğmuştu. Jüpiter de mutluluk ve kudret getirirdi.

Bacon tanyeri ağarıncaya kadar gezegenlerin yollarını hesapladı.

Elleri daire ve işaretleri çizerken, fikri doğduğu yerlerden uzaklara uçup gidiyordu. Bütün dünyaya, bütün ülkelere, bütün halklara şöyle bir göz gezdiriyor, her yerde kanunsuzluk, gaddarlık, adaletsizlik görüyordu.

Prensler, baronlar ve şövalyeler, birbirine zulmediyor, birbirini yağmalıyor, halkı sonu gelmeyen savaş ve vergilerle soyup soğana çeviriyorlardı. Başkalarının malını mülkünü, geniş ülkeleri zapt etmek hoşlarına gidiyordu.

Halk, prenslerden nefret ediyordu ve mümkün olan her yerde onlardan kurtulmaya çalışıyordu.

Tüccarın her sözü yalan dolandı. Din adamları, kendilerini kibire, debdebeye, tamahkârlığa kaptırmışlardı. Paris ve Oxford'da, ruhban sınıfı, kavga ve külhanbeylikleriyle halkı tedirgin ediyordu. Din büyükleri, açgözlülükle servet yığıyor, kendilerine havale edilen ruhları düşünmüyorlardı bile. Gaddar kanun adamları iftiralarıyla masum insanları mahvediyorlardı. Debdebe ve gösteriş, papalığın merkezini rezil ediyordu. Orada da kibir, tamah, hırs almış yürümüştü. Kutsal papalık mevkii bile, hile ve yalanın kurbanı olmuştu.

Mumun titrek alevi, Bacon'ın çatık kaşlarını, yüzündeki keskin buruşukları aydınlatıyordu.

Fransisken Rahibi cübbesini giymiş bu adam, kaç kere öfkesini tutamayıp işitmek istemeyenlere gerçeği söylemişti.

Fransisken teşkilatının generali Yoan Bonaventura'nın, ondan hazzetmemesi sebepsiz değildi. Roger Bacon'ı büyücü, büyücü sayıyorlardı. Her gece yatağına girerken, ertesi gün zindana atılmayacağından emin değildi.

Bacon'ın yaptığı hesaplar bitmek üzereydi ve onu korkunç bir sonuca doğru götürüyordu.

Gezegenlerin işaretlerini üçgen şeklindeki bölümlere yazmaya devam etti. Ay'la Jüpiter aynı bölüme düşmüştü: Başak burcu bölümünde birleşmesi, insanın kalbinde dinin önü alınamaz yıkımının işaretiydi.

Bacon:

"Bu çöküş ve rezalet zamanlarında başka türlü olabilir miydi?" diye düşündü.

Tanyeri ağardı ağaracak. Kulenin yanı başında yolda, bir çoban, kırbacını çiğli otlarda şaklatarak hayvanları sürüyor ve büyücü, sisten ayrılan karanlık kulesine merakla bakıyordu.

Çoban, kule sahibinin geceleyin yıldızlarla ne konuştuğunu bilseydi ne derdi acaba.

Okur, Bir Katolik Papazının Uşağıyla Karşılaşır ve Anlattıklarını Dinler

Bacon, sadece bir yıldızbilimci değil, simyacıydı da. Birçokları gibi o da, imbiğin dibinde altın bulmaya çalışıyordu. Kimya taşını bulan, bakırı ve kurşunu altına çevirmenin yolunu bulan, dünyanın efendisi olacaktı. Fakat Bacon'ınki ne açgözlülüktü, ne de dünya nimetlerine susamışlık. Onu çeken, maddenin büyülü değişmelerinin sırları, ufacık zerrecikler dünyasının sırlarıydı.

Birçokları altını, altının kendisi için arıyordu.

Dünyaya hâlâ kılıçla haç egemen olmakla beraber, altın artık onların yerine hak iddia etmeye başlamıştı.

Krallar, papalar boş hazinelerini doldurmak için tefecilerden aldıkları borç karşılığında taşlarını rehine koyuyorlardı.

Her kralın hizmetinde bir simyacı vardı. Kral, kumandanına:

– Hele biraz bekle, derdi, benim simyacı, kimya taşını buldu bulacak. Namusum üzerine ant içerim ki, bunu bulunca bütün erlerle subaylara simyacı altınıyla iki misli fazla ücret verilecek.

Simyacının laboratuvarına pek az kimse şöyle bir göz atabilirdi. Çünkü oraya gitmeye herkes cesaret edemezdi.

Simyacıyla uğraşan bir Katolik papazının uşağı acı talihinden şuna buna sık sık yakınmış olmasaydı, laboratuvarda olup bitenlerden hiçbir zaman haberimiz olmazdı.

İngiliz şairi Geoffery Chaucer, uşağın yakınmalarına kulak misafiri olarak bunları *Canterbury Hikâyeleri* (Canterbury Tales) adlı kitabına almıştır.

İşte uşağın Chaucer'e anlattıkları:

"Bir Katolik papazının yanında tam yedi yıl yaşadım. Ama sanatına bir türlü akıl erdiremedim. Eskiden hep yeni ve güzel elbiseler giyer, kılık kıyafetime dikkat ederdim. Şimdi, neredeyse başıma çorap geçireceğim. Eskiden taze ve kırmızı olan yanaklarım, şimdi balmumu gibi sarardı.

Simya işte böyle faydasız bir şey.

Bu şarlatan sanatı, beni öyle soyup soğana çevirdi ki, elde avuçta bir şey kalmadı. Beni görenlere ders olsun. Bu sanat, kendisine merak saran herkesi batırır. Tanrı sizi inandırsın simyayla uğraşan o kerteye varır ki, kesesi de, kafası da boşalır. O zaman başkalarını da simyayla uğraşmaya tahrike başlar. Çünkü kötü bir insan, ademoğlunu felakete ve uğursuzluğa sürüklemekten zevk duyar. Bunu bana, bilgili bir din adamı söylemişti.

Her neyse, bu hususta bu kadar yeter. Bir de, ne yaptığımı anlatayım size. Biz, şeytani işimize başlarken öyle bilgiç-

çe bir dille konuşuruz ki, şaşılacak derecede akıllı insanlara benzeriz. Ben ocağı öyle bir körüklerim ki, kalbim neredeyse çatlayacak gibi olur.

Kullandığımız maddeleri yani gümüşü, yakılmış kemiği, demir tozunu birbirine ne oranlarda karıştırdığımızı anlatacak değilim. Bunları nasıl ince bir toz haline getirip toprak bir kaba koyduğumuzu, üstüne tuzla biber ektikten sonra kabı cam bir çanla kapayarak yaptığımız daha birçok şeyi de anlatmadan geçeceğim. Değmez. Çünkü çabalarımızdan nasıl olsa bir şey çıkmıyor. Emeğimiz, paralarımız hep boşa gidiyor.

Karşılaştığımız birçok mesele daha var, ama okumuş bir insan olmadığım için hepsini sıralayıp sayamayacağım. Aklıma nasıl gelirse öyle anlatacağım. Laboratuvarda Jenkardan, lacivert taşından, borakstan başka cam ve topraktan çeşitli kaplar, piyaleler, potalar, katı cisimleri doğrudan doğruya gaz haline çevirmeye yarayan kaplar, kulplu şişeler, damıtma araçları ve benzeri araç gereçler vardır. Hepsini sayıp dökmeye değmez. Çünkü bunun için kimse metelik vermez. Kaldı ki, her şey anlatılacak olursa, kutsal kitap kalınlığında bir kitap bile yetmez.

Az kalsın en önemlisini, şu ana iksir dedikleri kimya taşını unutacaktım. Asıl aradığımız o zaten. Ama göklerin padişahı tanık olsun, bütün çabalarımıza rağmen, kimya taşını bir kere bile görmüş değiliz.

Ama yine de umudumuzu yitirmiyoruz. Zorluklara rağmen, bir gün gelip bizim de yüzümüzün güleceğini umuyoruz. Böyle umutlara insan dört elle sarılıyor. Size peşinen söyleyeyim: Kimya taşını aramaya başlayan, bu işi artık bırakamaz. Bütün simyacılar böyledir. Gecelik bir gömlekle, yırtık pırtık bir pelerinden başka bir şeyleri olmasa bile, bunları da satıp parayı simya işlerine harcarlar. Son kuruşlarını harcamadıkça rahat edemezler.

Simyacıları nerede olurlarsa olsunlar, lime lime elbiselerinden ve kükürt kokusundan herkes tanır. Kükürt kokusu o kadar keskindir ki, bir mil uzaktan duyulur...

Uzatmayalım, içinde çeşitli madenler bulunan kap ateşe konmadan önce, madenler karıştırılır. Bu işi patron hep kendisi yapar, başkasına güvenmez.

Patronun bilgili ve işinin erbabı olduğunu söylüyorlar. Ama kap yine de ikide bir de paramparça oluyor. Böyle olunca da, kabın içindekilerin üstüne bir bardak su içmekten başka bir şey kalmıyor.

Kaptaki madenlerde öyle bir kuvvet gizli ki, taş duvarları bile deliyor. Madenlerin bir kısmı toprağa karışıyor, bir kısmı döşemede dağılıyor, bir kısmı da lekeler halinde tavana yapışıp kalıyor.

İnsan soyunun düşmanı olan melun şeytan, göze görünmez, ama eminim ki, o anda aramızdadır. Derken bir kavga, tartışma ve bağırıp çağırma başlar ki, şeytanın efendi ve amir olduğu cehennemde bile daha beteri olamaz. Söven sövene, başkalarını suçlayan suçlayana.

Biri:

– Ocak, gerektiği gibi körüklenmedi, der. Bu bana atılan bir taştır, çünkü körüğü hep ben çekerim.

Başka biri:

– Hey aptallar hey, der yüksek sesle, ne cahilmişiz be. Alaşımı doğru yapmamışız.

Bir başkası da herkesten fazla bağırır:

– Durun, beni de dinleyin; ocakta yaktığımız odunlar, meşe odunuydu da ondan. Ak gürgen yakılmalıydı. Vallahi, sebep bu.

Patron tartışmayı kesmek için:

– Neyse canım, olan oldu der. Bana kalırsa imbik çatlaktı da ondan. Aldırmayın, cesaretimizi kırmayalım. Haydi, dö-

şemeyi hemen süpürün bakalım; toplayın cesaretinizi ve neşenizi bozmayın.

Çöpleri süpürüp toplar, sonra bir eleğe koyup döşemeye serdiğimiz bezin üzerinde uzun uzun eleriz.

İçimizden biri:

– Eh, der, çok değil, ama yine de bir şeyler kalmış. Bu sefer talihsiz çıktık, ama dur bakalım, belki bir dahaki sefere şansımız yürür. Bir kere daha deneyelim. Bazen bir tüccarın mal dolu gemileri batar, fakat bu bütün gemiler battı demek değildir, kazasız belasız dönenler de olur.

Patron:

– Susun, diyerek onun sözünü keser. Bu defa, denemeyi yepyeni bir usulle yapmaya çalışacağım. Başaramazsam o zaman bana istediğiniz kadar küfredin. Şimdi anlıyorum ki, eskiden hep yanlış yapıyormuşuz.

Derken biri yine kendi bildiğini okur:

– Ateş gerektiğinden fazla kuvvetliydi...

Ateş kuvvetli miydi, zayıf mıydı, orasını bilmem, ama işimiz hep ters gider. Aradığımız kimya taşını bir türlü bulamıyoruz. Fakat yine de, çılgınlar gibi ortalığı altüst etmeye devam ediyoruz."

İnsan, safdil uşağın anlattıklarına gülmekten kendini alamaz.

Günümüzün kimyacılarından hangisi, sabahtan akşama kadar ateşte bir şeyler eritip kaynatan, çeşitli cisimleri karıştırıp alaşımlar yapan, ölçüp tartan simyacılarla kendileri arasında bir benzerlik görmez.

Her türlü havalandırma tesislerine rağmen, birçok halde zehirli buğularla dolu olan laboratuvarda zor solunur. Yangılı gözler, ateşle dumandan kızarır. Eller yanıklar içindedir, iş elbisesi asitlerden delik deşik olmuştur.

Yine de kimyacılar, işlerini bir an önce bitirip de laboratuvardan temiz havaya çıkmaya can atmazlar.

Günümüzün kimyacılarının da başarısızlıkları olur. Onların da potaları, imbikleri tuz buz olur. Bazen bir patlama, günlerce çalışarak elde edileni bir anda silip süpürür.

İnsan yorgun ve bitkin bir halde eve döner. Ertesi gün yine işinin, saydam şişelerle dolu masasının başındadır.

Kimyacıyı laboratuvara çeken nedir?

Simyacıya hâkim olan o aynı araştırma tutkusu.

Simyacılar hayal peşinde koşmuş ve bu onları, taş duvarları yıkabilecek bilinmeyen kuvvetlerin gizlendiği esrarengiz moleküller âlemine götürmüştü. Moleküller âlemine dalan insan, ister istemez buluş üstüne buluş yapıyordu.

Simya bir yanlıştı. Fakat bu yanlış gerçeğe doğru bir basamak oldu. Simyadan kimya doğdu. Bilim adamları, kimya taşı diye bir şey olmadığını, cam kaplarda bakırın, hiçbir zaman altına çevrilemeyeceğini anladıktan sonra da imbiklerden ayrılmadılar.

Kimyacılar, maddedeki ufacık zerrecikler âleminin ne kadar büyülü olduğunu öğrenmişlerdi. Bunun için de peşini bırakmak istemiyorlardı...

5

Cengiz Han'ın Orduları

Batı'da ilk üniversiteler ilk profesörlerin konferanslarını dinlerken, ilk simyacılar ilk laboratuvarların dumanları arasında çalışırken, Doğu'da büyük savaşlar oluyor, insanlığın kaderi tayin ediliyordu.

Paris'te, sivri damlı binalar arasında muazzam tapınaklar gökleri deliyordu. Rus ülkesinde, büyük kiliselerin taş nakışları gözleri kamaştırıyordu.

Uzakdoğu'da, Orta Asya çöl ve steplerindeyse hâlâ keçe çadırlarda yaşanıyordu. Halk çiftçilik yapmıyordu. Evleri yoktu. Ömürleri, tekerlekler üzerine oturtulmuş çadırlarda, step step dolaşmakla geçiyordu.

Kabile, hayvan sürülerini önüne katıp göçerken, binlerce tekerleğin gıcırtısı, hayvan sürücülerinin çığlıklarını bastırırdı.

Atların nal sesleri ve kişnemeleri uzaktan işitilirdi. Koca bir ülke yer değiştiriyor gibiydi.

Üzerindeki ayak izleriyle çıplak topraklar ve harabeler, göçebelerin arkasında kalıyordu. Hayvanlarla at sürüleri otlayıp çayırları kurutuyor, köylerle şehirleriyse insanlar yağma edip yakıyordu. Halkın yıllardır biriktirdiği şeyler arabalara yüklenip götürülüyordu. Ev sahiplerinin kimi öldürülüyor, kimi esir alınıyordu.

Kıyılardan taşan bu göçebe denizi, yeryüzünü bir tufan gibi basıyordu.

Göçebe seli Çin'e dalmış, Orta Asya şehirleriyle vahalarını çiğnemiş, karlı Kafkas Dağları'na dayanmış, Gürcistan'ın vadi ve derbentlerini tıkamıştı, oradan da Karadeniz dolaylarındaki steplere akarak Macaristan'a ve Adriyatik Denizi kıyılarına yayılmıştı.

Birden ne olmuştu da, eski zamanlardan beri Moğol steplerinde dolaşan göçebeler, halkı tarımla uğraşan komşu ülkeleri fethe kalkışmışlardı.

Bu, Cengiz Han'ın, Moğol kabilelerini güçlü bir göçebe imparatorluğunda birleştirmesiyle başlamıştı.

Cengiz Han'la kumandanları, Kuzey Çin'i, Doğu Türkistan'ı, Orta Asya'yı zapt edip Kafkasya ve Doğu Avrupa'ya kadar ilerlemişlerdi. Cengiz Han 1227 yılında öldükten sonra, yerine geçenler fetihlere devam etmişti.

Göçebelerin yıldırım gibi ilerleyişini bütün dünya korkuyla izliyordu.

Roma'da Papa, dostluk ve barış görüşmelerinde bulunmak için Moğol Hanı'na elçi göndermeyi kararlaştırdı.

Üç rahip, İtalyan Giovanni Carpine, Çek Stefan ve Polonyalı Benedikt yola çıktılar. At üzerinde 106 günlük bir yolculuktan sonra ormanlardan, steplerden geçip Dinyeper'i, Don'u, Volga'yı aşarak Orta Asya çöllerine vardılar. Bazen yolları, göçebelerin çiğneyip talan ettikleri bölgelerden geçiyordu. Yol boyunca otlar arasında insan başlarıyla kemikleri göze çarpıyordu. Büyük şehirlerde bile sığınacak yer bulmak zordu. Eskiden yüzlerce evin bulunduğu yerlerde, kala kala beş on ev kalmıştı.

Sonunda Han'ın karargâhına varıldı.

Papa'nın elçileri, ulu hana bağlılık andı içmek için Asya'nın dört bucağından gelen dört bin elçi ve şef arasında kaybolmuşlardı. Karargâhın ortasında büyük bir çadır vardı. Burada her sabah iki bin kişi toplanırdı.

Birinci gün herkes beyaz, ikinci gün kırmızı, üçüncü gün mavi elbiseler giymişti. Elçiler halılara oturmuş, kımız içerek Ulu Han'ın gelmesini bekliyorlardı. Bütün gözler, girmeye yalnız Han'ın hakkı olan kapıya çevrilmişti.

Han, kendisini kırmızı yelpazelerle yelpazeleyen maiyetiyle birlikte görününce, binlerce insan onun karşısında dize geldi.

Han, Papa'nın elçilerini kabul edinceye kadar, bunları bir hayli bekletti. En sonunda kendilerine Arapça, Latince ve Moğolca yazılmış bir mektup sunuldu. Han'ın esirleri arasında çok tercüman olduğu belliydi.

Mektupta, Han Papa'ya şunları yazıyordu:

"Sen, bütün kralların başında huzuruma çıkmalı ve benim hizmetimde olacağına, bana saygı göstereceğine söz vermelisin. O zaman senin bağlılığını kabul ederiz. Yoksa düşman sayarız seni."

Rahipler işte böyle bir mektupla geri dönüyorlardı. Önlerinde beş bin kilometrelik uzun bir yol vardı.

Dünya üzerine korkunç bir tehlike çökmüştü. Geçmiş bugünle, göçebe kabileler, toprağa yerleşmiş çiftçi halklarla savaşa tutuşmuştu.

Barbarların, eskiden bilmedikleri savaş tekniklerini bazı halklardan öğrenmiş olmaları, durumu büsbütün kötüleştiriyordu.

Göçebeler, bir şehrin surlarına yaklaşınca, kuşatma araçlarını faaliyete geçirirlerdi. Mancınıklarla atılan kocaman taş molozlarla şehir bonbardıman edilirdi. Yanan katran dolu kaplar atılarak evler tutuşturulurdu. Ağır koçbaşları, demir kapıları döverdi. Böylece göçebeler, şehirleri birer birer zapt ederek ilerliyordu.

Ya bütün Avrupa'yı zapt etseler ne olurdu?

Dünya uzun bir süre için gerilere atılırdı. Büyük ve ünlü şehirler harabelere çevrilirdi. İnsanlığın övündüğü şey, kitaplar, tablolar, heykeller yangınlarda kül olurdu. Renkli vitraylarla süslü kilise pencereleri paramparça edilirdi. Paris kiliseleri, göçebelerin atlarına ahır olurdu...

Göçebe selinin karşısına bir set çıktı.

Tatarların, meşe ağacından yapılmış koçbaşları, Rus şehirlerinin surlarını dev dalgalar gibi dövüyordu.

Yıkılan kale duvarlarının ardında, bir gecede ağaç gövdeleriyle kazıklardan yapılmış yeni duvarlar yükseliyordu. Tatarların karşısında her şehir bir engeldi. Bütün Rus ülkesi bu göçebe selinin önünde bir set olmuştu. Bu sette gedikler olmasaydı, baskıya dayanabilirdi. Ne yazık ki, Ruslar sımsıkı birleşmiş bir halk değildi daha.

1223 yılında prenslerin bir kısmı Kalka Irmağı'nda düşmanla savaşırken, bir kısmı da, yüksekçe bir yerde put gibi durmuş, Tatar süvarilerinin Rus askerlerini nasıl çiğnediklerini seyrediyordu.

Çok geçmeden yangın alevleri her yanı sarmıştı. Doğu'dan, acı bir dumanla birlikte, yanık kokuları gelmeye başlamıştı. Tek bir ev, tek bir şehir değil, onlarcası tutuşmuştu.

Göçebe seli, karşısına çıkan seti yıkıp Rusların, Polonyalıların, Çeklerin topraklarına yayılmıştı.

Çekler, yurtlarını savunabilmişlerdi. Dağlar kendilerine yardım etmişti. Steplerde cirit oynamaya alışmış Tatar süvarisi, dağlık taşlık yerlerde savaşmaya hazırlıklı değildi. Üstelik Rus topraklarındaki savaşlarda iyice zayıflamıştı.

Ruslara aynı zamanda, Batı'dan İsveçlilerle Almanlar da saldırmışlardı. Ruslar Avrupa'yı göçebelere karşı göğüsleriyle savunurken, Batı komşuları kendilerini arkadan hançerlemişti.

İsveçlileri püskürtmek için Neva Irmağı kıyılarına, Almanları darmadağın etmek için de, alelacele Çud Gölü'ne ulaşmak gerekiyordu.

Fakat Tatarları gerisin geri Asya'ya kovamamışlardı.

Ruslar görevlerini yapmıştı; göçebeleri durdurmuştu. Artık Tatarlarda Batı'ya saldıracak güç kalmamıştı. Üstelik arkalarında baş kaldıran, eğilmeyen bir Rus ülkesi kaldığından korkuyorlardı. Tatarlar ilerlemiyordu, ama Ruslar için çetin zamanlar başlamıştı. Birçok şehirden geriye ancak harabeler kalmıştı. Canlarını kurtaranlar ormanlarda gizleniyordu. Bir zamanlar insanın kök söküp temizlediği ormanlar, tarlalara doğru genişlemeye başladı. Köy sokaklarındaki yangın yerlerini ot basmıştı. Düne kadar insan yaşayan yerlerde yabani hayvanlar dolaşıyordu.

Tarihin büyük saatindeki akrep, geriye doğru gidiyor gibiydi.

Daha pek uzak olmayan bir geçmişte bir tarihçi şunları yazmıştı: "Kitaplar, evreni sulayan birer ırmak, birer bilgelik kaynağıdır, onlarda sonsuz bir derinlik vardır. Kederliyken kitaplarda teselli buluruz."

Ruslar için ağır, kederli yıllar başlamıştı. İnsan, kendisiyle birlikte teselli veren kitapları da düşmandan kurtarmaya çalışıyordu. Düşman bir şehre yaklaşınca, şehirde ve dolayındaki köylerde bulunan kitaplar toplanıyor, kâgir kiliselere götürülüyordu. Her sayfası yaldızlar içinde parlayıp ergu-vani renklerle ışıldayan yazma kitapları gözbebekleri gibi koruyor, sağlam meşin ciltlerle kaplıyorlardı.

İşte bu değerli kitaplar bir kilisenin taş döşemesine yığılmıştı.

Fakat ateş, onları burada da buluyordu. Sabırlı hattatların, özene bezene süsledikleri renkli sayfalar, saniyesinde buruşup tutuşuyor, kara kırmızı bir alevle yanıyordu.

O çağlarda yaşamış bir yazarın deyimiyle:

"Bilgi ırmaklarının suyu çekilmiş, bilgelik kaynakları kurumuştu..."

Moskova, Üçüncü Roma Olmuştu

Sağ kalanlar, karanlık ormanlardan yavaş yavaş şehirlere dönmeye başlamıştı.

Pek uzak olmayan bir geçmişte bunlar, her şey bitmiş sanıyordu. Evleri barkları yoktu, yakınlarının birçoğu ölmüştü. Çevrelerindeki her şeyde bir ıssızlık, terk edilmişlik vardı. Doğup büyüdükleri şehir tanınmaz olmuştu. Üstelik kendileri de başkalaşmıştı. Saçları erken ağarmış, alınları kırışmıştı.

Eski hayat geçmişe karışmıştı.

Her şeye yeni baştan başlamak gerekiyordu.

Yine balta sesleri işitilmeye başladı. Reçine kokan çam kütükleri, üst üste konularak duvarlar yapılıyor, evler kuruluyordu.

Yakılıp yıkılmış binaların yerinde yenileri yapılıyor ve bunlar hemen surlarla çevriliyordu.

Bir ırmağın dirseğinde kurulan Kremlin'in çevresinde Moskova şehri, ulu bir ağacın gövdesindeki halkalar gibi yıldan yıla genişliyordu. Moskova'nın çevresinde de, Rus Devleti gelişip serpiliyordu.

İdareli ve hesabını bilen Moskova prensleri, köyleri ve şehirleri birer birer idareleri altında topluyorlardı.

Moskova beyliği genişliyor, yüz binlerce insanın gücünü birleştiriyordu.

Aradan yüzyıllar geçti. XIII. yy. bitip XIV. yy. başlamıştı. Sağlamlaşan ve safları sıklaşan Rus Devleti, düşmanlarla savaşta gücünü denemeye başladı.

Bir zamanlar steplerde göçebelerle ayrı ayrı karşılaşan Rus prensleri artık hep birlikte, toplu olarak çıkıyorlardı düşmanın karşısına. Başlarında Moskova prensi Dimitri İvanoviç vardı. Arkalarından iyice silahlanmış binlerce asker yürüyordu.

Artık göçebeler Rus askerlerini çiğneyip geçemiyor, Ruslar onları Don steplerinde kovalıyorlardı.

Moskova genişledikçe genişliyor, kuvvetleniyordu.

Artık Kremlin'i meşe kütüklerinden yapılmış duvarlar değil, taş surlar kuşatıyordu.

Eli hünerli ustalar, Moskova'da ve öbür Rus şehirlerinde kiliseler, manastırlar, saraylar kuruyordu.

Ünlü Rus ressamı Andrey Rublef, o çağ tarihçilerinden birinin deyimiyle, "büyük prensin sarayındaki taştan yapılmış Btagoveşçeniye Kilisesi'ni" resimliyordu. Fakat Rublef'in şaheseri, Troitsa Sergiy Manastırı'nda çizdiği *Troitsa - Üç Kutsallar* adlı tablo ayarında resim güç bulunurdu.

Üç melek bir masanın başında oturur. Masa üzerinde meyve dolu bir tabak. Melekler konuşmaz, düşünceye dalmışlardır. Eğik başları eskiçağ Yunan ustalarının eserlerini

andırabilir. Şu farkla ki, Yunan ustaları ideal vücutlar tasvir etmişken, Rus sanatkârı ruh güzelliğini verebilmişti.

İnsan, Rublef'in meleklerine bakarken, kederli bir Rus türküsü dinler gibi olur.

Ortadaki meleğin arkasında, fırtınanın eğip de kıramadığı bir ağaç, onun arkasında da bir dağ görünür. Dağla ağaç, eğri büğrü çizgileriyle, kederli meleğin baş eğişini bir nakarat gibi tekrarlar sanki.

İgor Alayı Destanı'nda da tabiat, insan ruhuyla karşılaştırılmıyor muydu?

"Otların acıdan boynu bükülmüş, ağaçlar dallarını kederli kederli eğmiş."

Rublef, tablosunda hüzünle kuvveti, yani artık yakın olan kurtuluşun, denildiği gibi Rusya'da "gaddar Tatarların esirleri paylaştıkları" zamanın hüznünü tasvir eder.

Bir yüzyıl daha geçti. Tatar Hanı, ordusuyla yine Moskova üzerine yürüdü. Fakat bu, artık o eski ordu değildi. Rusya da değişmişti zaten.

Ruslar birbiriyle kavga eden beylikleri birleştirip tek bir devlet kurarlarken, Altın Ordu Tatar Devleti, birbirine düşman hanlıklara bölünmüştü. Artık kendi aralarında kavga eden Rus beyleri değil, Tatar hanlarıydı.

Ruslar tarihin büyük merdiveninde bir basamak daha yükselmişlerdi.

Tatarlarsa yerlerinde sayıyordu. Bunlar, Rusların yıllarca evvel geçirdikleri aşamaya daha yeni girmişlerdi.

Davetsiz misafirler Moskova önlerine kadar gelmiş, Ruslar da bunları karşılamaya çıkmıştı. Ama bu kez işler başka türlü gidiyordu.

Misafirler, bu kez eskiden yaptıkları gibi cümbüş etmediler. Ruslarla savaşa tutuşmaya da cesaret edemediler. Biraz oyalanıp gerisin geriye, geldikleri yere çekilip gittiler...

Rusya, iki yüz yıl Batı Avrupa'dan ayrı kalmıştı. Göçebelerin birbirinden ayırıp parçaladıkları dünya şimdi yeniden birleşiyordu.

Bir zamanlar bir Rus prensi Fransa'yı idare etmiş, başka bir Rus prensesi de Anglo-Saksonların kraliçesi olmuştu. Bir zamanlar Kiev'in öbür Avrupa başkentleriyle sıkı temasları vardı, Kiev prensleri, Latince'yi, Yunanca'yı, Almancayı, Rusça kadar iyi konuşurlardı.

Sonraki iki yüz yılda Batı'da Ruslar büsbütün unutulmuştu. Fransa ya da İngiltere'de, Polonya'yla Litvanya'nın ötesinde "Tatarlara mı, Polonya Kralına mı bağlı", geniş bir Kuzey ülkesinin bulunduğu söylenirdi. Bremenli ve Lübekli Alman tüccarlar, Rusları daha iyi tanırlardı. Hansa Tüccarlar Birliğinin Novgorod'da şubeleri ve depoları vardı. Ne var ki, Hansa tüccarları, başka yabancıları Rus ülkesine sokmamaya çalışırlardı.

Derken Altın Ordu Devleti çökmüş, Rus beylikleri bir devlette birleşmişti. Artık Moskova, Tver'le ya da Ryazan'la savaşmıyordu. Moskova, daha Vladimir Monomach zamanında bir tarihçinin hayal ettiği o "tek kalp" olmuştu. Artık Moskova'da, Moskova prensleri değil, "Tüm Rusya'nın" hükümdarları oturuyordu.

Moskova'dan Batı'ya ilk elçiler gönderiliyordu.

Pavel Yoviy adındaki bir yazar, *Moskova Elçisi Hakkında* başlıklı bir kitap yazıyor. Kitap ilgiyle karşılanıyor. Kitabı okuyanlar, "dünyaya yeni bir dünya açtığını" yazıyorlar. Yoviy'e bir felsefe meraklısıysa, "Yoviy, senin Moskova hakkındaki eserini okurken, Demokritos'un başka dünyalarına inanmaya başlıyorum" diyordu.

Rusya'dan Venedik'e, Roma'ya elçiler gidiyordu.

Elçilere yabancı ülkelerde, filizi topraktan ayırmayı, şehir kuşatmayı, topla ateş etmeyi bilen ustalar, kâgir saraylar ku-

rabilen duvarcılar, gümüş kupalar yapabilen usta kuyumcular bulmaları emredilirdi.

Moskova'da hummalı bir inşaat vardı. Yerli ustalar yetmiyor, yabancıları çağırmak gerekiyordu.

Kremlin toz duman içindeydi. Yarı yıkılmış eski konak ve kiliseler tamamen yıkılarak yenileri kuruluyordu. Rus ve yabancı ustalar, yapı kurma sanatında yarışıyordu.

Yermolin adındaki ustayla duvarcılarına, çetin bir ödev verildi: Vozneseniye Kilisesi'ni onarmak. Kilise bir yangından zarar görmüş, kemerleri eğrilmişti.

Yermolin, yangından artakalanı korumak için kemerleri büsbütün sökmeden doğrultmayı düşündü. Bu güç bir işti. Yanıp parçalanmış tuğlaları söküp her an çökme tehlikesi olan kemerleri onarmak için ustalık ve cesaretten başka bilgi de gerekti.

Yermolin'le arkadaşlarının, fiziği kitaptan öğrendikleri şüphelidir. Ama doğa kitabından gözlerini ayırmazlardı. Çalışırken, taşın ağırlığına karşı savaşırken, denge kanunlarını kendiliğinden öğreniyorlardı.

Bir taşı yerinden kıpırdatmak gerektiğinde kaldıraca başvuruluyor, kaldırmak gerektiğinde de makaralar işletiliyordu.

Ve ustalar, üzerine aldıkları işi başardılar.

Kilise, hiç yangın görmemiş gibi sağlam ve kusursuz olarak onarıldı. Tarihçi, bu olayı başka olaylarla birlikte şöyle anlatır: "Bütün kilise sökülmedi. Yalnız yanmış taşlar değiştirildi. Kemerler onarılıp gereken yapıldı. Ve herkes bu görülmedik işe şaşakaldı..."

İtalyan mimarı Aristotle Fioravanti, Kremlin'de Uspeniye Kilisesi'ni eski Rus mimarisi tarzında koruyordu. Rus ve yabancı ustalar, harç terkibinin, daha sağlam olması için ne yapmak gerektiğini birlikte düşünüyorlardı.

Moskovalılar, ağır taşları kaldıran kocaman çıkrığa şaşıyorlardı.

Uspeniye Kilisesi'nden sonra başka kiliseler de yapıldı. Büyük Prens için bir saray da kuruluyordu. Duvarcılar, Büyük Prens'in elçileri kabul edeceği Granovitaya Sarayı'nın duvar kaplamaları için taş yontuyordu.

Kremlin'i geniş ve yüksek taş surlar kuşatıyordu. Üçgen biçimindeki surların köşelerinde birer, kenarlarında da yedişer burç vardı.

Moskova, enine boyuna genişliyordu.

Batı ülkelerinde, Kuzey ülkesi hakkında söylentiler daha çok duyulmaya başladı. Bu güçlü yeni devleti yakından görüp öğrenmek için adamlar gönderiliyordu.

Moskova'ya, Poppel adındaki bir Alman şövalyesi geldi. Fakat nezaketle geri çevrildi. Çünkü her şeye burnunu sokan bu yabancıya güvenilememişti.

Poppel, yurduna dönüp gördüklerini anlattı.

Polonya'nın ötesinde diyordu, Moskova Rusyası alabildiğine uzanıyor. Bu ülke, ne Polonya'ya bağlı, ne de Tatarlara. Hükümdarı Polonya Kralı'ndan daha zengin.

Alman İmparatoru III. Frederik, Poppet'i, bir işle gerisingeri Moskova'ya III. İvan'a gönderdi: Rusya hükümdarı, kızını Baden Markizine vermeliydi. Buna karşılık hükümdara kral unvanı bağışlanacaktı.

III. İvan, elçiye şunları söylemelerini emretti: "Krallık konusunda şöylenenlere gelince, biz Tanrı'nın inayetiyle atadan hükümdarız... Eskiden olduğu gibi, şimdi de kimseden emir kabul etmeyiz..."

Rus halkı, yeniden dünya sahnesine çıkıyor ve bunu anlıyordu.

"Tüm Rusya'nın" hükümdarı, kimsenin kendisini kral tayin etmesini istemiyordu.

Büyük Moskova prensleri Monomach'ın kalpağını atalarından miras almışlardı. Bu nasıl bir kalpaktı? Bu, Bizans İmparatoru tarafından Roma İmparatoru'nun şarap içtiği kırmızı akik bardakla birlikte gönderilen hükümdarlık tacıydı.

Bu efsane bize, üç buçuk yüzyıl önce yaşamış olan Rusların fikirlerini iletiyor. Bunlar, Rus ülkesinin alnında, bir zamanlar Roma'yla Bizans'ın alnında olduğu gibi, dünya kültürünün siperi olacağının yazılı olduğuna inanıyorlardı.

Rus manastırlarından birinde ihtiyar bir keşiş şöyle bir kehanette bulunuyordu: Şimdiye kadar iki Roma vardı. Birincisi, günahları yüzünden mahvoldu. İkinci Roma da, yani Bizans, Türklerin baskısı altında yıkıldı. Üçüncü Roma, yani Moskova'ysa dimdik ayakta duruyor. Ve bir döndürcü Roma olmayacak artık.

III. İvan devrinin Moskova'sı, Roma'dan gerideydi daha. Fakat artık Moskova, eskisi gibi büyük bir köy değil, gürültülü bir başkentti.

Kremlin önlerindeki çarşıda açıkgöz tüccarlar, Çin kumaşı ve Venedik kadifesi toplarını bir hamlede yuvarlayıp açıverirlerdi.

Aktar ve zerzevat çarşısından geçenler, soğuk Moskova havasıyla birlikte, uzak Hindistan'dan getirtilen baharatın buruk kokusunu da duyardı.

Göçebelerin birbirinden ayırıp parçaladıkları dünya yeniden birleşiyordu.

İtalyan tüccarları, Karadeniz yoluyla Moskova'ya giderken, Kırım'daki İtalyan şehirlerinden Kaffa'da mola verirlerdi. Ruslar, mallarını Türk ve İran pazarlarına götürürdü. O sıralarda Tver tüccarlarından Afanasiy Nikitin, denizaşırı ülkelere, pek az Avrupalının bulunduğu uzak Hindistan'a gidiyordu.

6

Marco Polo

İnsan yeryüzünde dolaşıyordu. Beş bin kilometrelik geziler artık ona pek uzun gelmiyordu.

İnsan, eski bir zaman gezgininin yazdığı gibi, "şiddetli soğuklardan ateşin bile başka türlü yanıp başka renkte olduğu" Dünyanın Damı'na, yani Pamir'e çıkıyordu. Atlıyı atıyla birlikte sürükleyen ve tozu dumana katan fırtınaların estiği Orta Asya çöllerinden geçiyordu. Gobi Çölü'nü bir uçtan bir uca aşıyordu. "Çöl o kadar büyük ki, bir yılda bile geçilemezdi. Dağlar, kumlar, ovalar, göz alabildiğine uzardı. Yiyecek hak getireydi. Su bulmak için gece gündüz yürümek gerekirdi. Su, çok zaman o kadar acıydı ki, çevresinde ne kuş bulunurdu, ne de hayvan. Çünkü yiyecek içecek bir şey yoktu."

Kuşların uçmadığı, yabani hayvanların geçmediği yerden insan geçmişti.

İnsan kendi dünyasında misafir gibi dolaşıyor ve her şeye şaşakalıyordu. Bir yerde gördüğü taşkömürünü "odun gibi yanan kara taş" sandı.

Karada gergedanı, denizde balinayı, Sumatra'da tropik ormanları, Madagaskar'da soyu tükenmiş dev kuşların kemiklerini gördü. Epiornis denilen bu kuşların açık kanatları bir ucundan diğerine on altı adımdı. İnsan, Çin'deki yaldızlı saraylara, Hindistan'daki dev putlara şaşmıştı. Ve yurduna döndüğünde, yeryüzünde gördüğü harikaları anlatırdı. Fakat kendisine inanmazlardı, bir zamanlar Fenike ve Yunan denizcilerine inanmadıkları gibi...

XIII. yy.'ın sonlarında Marco Polo adındaki Venedikli tüccar, hemen hemen bütün yeryüzünü dolaşmıştı. Karayoluyla, Çin kıyılarını yalayan denizlere varmış, sonra da gemiyle Hindistan yakınlarından geçerek yurduna dönmüştü.

Gördüklerini olduğu gibi anlatan bir kitap yazmış, ama yalancılıkla suçlanmıştı.

Ölüm döşeğinde papaz, Marco Polo'ya:

– Ölmeden önce bari tövbe et, kitabında yazdığın yalandan vazgeç, diyerek onu kandırmaya çalışmış, ama ihtiyar:

– Bildiklerimin yarısını bile anlatmadım, diye cevap vermişti.

Bundan otuz kırk yıl sonra Floransa Bankasının memurlarından Balducci Pegolotti adlı bir İtalyan, Marco Polo'nun tasvir ettiği yerleri bir bir görmüştü.

O zamana kadar bu yerlere bir Avrupalının ayağı bile basmamışken, artık oraya Astrahan ve Ürgenç'ten, Issık Gölü yakınlarından ve daha ötelerdeki Gobi Çölü'nden geçen işlek yoldan kervanlar gidiyordu...

"Üç Deniz Ötesine Gezi"

Doğu'ya ikinci bir yol da Moskova'dan geçiyordu. Volga'dan Hazar Denizi'ne, Hazar yoluyla Derbent'e ve Bakû'ya varılıyordu. Oradan İran'a, İran'dan da Hindistan'a gidiliyordu.

Tver tüccarlarından Afanasiy Nikitin, Hindistan'a işte bu uzun yoldan gidiyordu. İran'da satmak için götürdüğü kürkleri iki gemiye yüklemişti. Yelkenli demek daha doğru olan bu gemilerle, böyle uzak yola çıkmak, o devirde büyük cesaret isterdi. Gemi, bez yelken gerilmiş bir direkten, on altı kürekten, dümen yerine kullanılan uzun bir tahtadan ve geniş güvertenin altındaki ambardan ibaretti.

Nijni Novgorod'da Nikitin bir yol arkadaşı buldu. Bu, Moskova'dan yurduna dönmekte olan Şamahı elçisiydi. Elçi, Şamahı Şahı'na Moskova Prensi'nin hediye ettiği doksan horozu götürüyordu.

Volga'nın ağzında Tatarlar kervanı basıp gemileri yağma ettiler. Nikitin'in elinde Moskova'ya götürecek bir şeyi kalmadığı için Şamahı elçisinin gemisiyle Derbent'e, oradan da karayoluyla İran'a ve Hindistan'a gitti.

Nikitin, Hindistan'da atların pahalı olduğunu işitmişti, elindeki son parayla bir at almıştı. Fakat Hindistan'da işi rast gitmemişti. Rusya'da geçer mallar satın almayı tasarlamış, ama bulamamıştı.

Nikitin veriştirip duruyordu. "Hınzır kâfirler, beni aldattılar, çeşitli mallarımız var demişlerdi, oysa bize lazım olan hiçbir şey yok... Biberle boya ucuz, ama neye yarar, gümrük vergisi ağır. Malları denizyoluyla taşıyanlar gümrük ödemez, ama denizlerde haydut kaynıyor, gemileri yağma ediyorlar."

Nikitin şehir şehir dolaşıyor, bir pazardan diğerine gidiyordu. Fakat boşuna. Bu yabancı memleket hoşuna gitmemişti. Orada her şey yurdundakinden başkaydı. Halk karaydı, çıplak geziyordu. Yemekler kötüydü. Yemek yerken bıçak kullanmaz, kaşığı bilmezlerdi. Ve hep tek başına yemek yerlerdi.

Hintliler ülkesi kışın bile hamam gibi "sıcak ve boğucu"ydu ama bu kolay değildi. Çünkü yabancılar arasında yapayalnızdı.

Aradan dört yıl geçmişti. Nikitin hep gurbet ellerdeydi. Nihayet sabrı tükenerek yurduna dönmek üzere yola çıktı. Yorulmak nedir bilmeyen yolcunun önünde Hindistan'dan Trabzon'a, Trabzon'dan Karadeniz yoluyla Kaffa adlı Ceneviz kalesine, oradan da Tver'e kadar yine binlerce kilometrelik uçsuz bucaksız bir yol uzanıyordu.

Ölüm, Nikitin'in doğup büyüdüğü altın kubbeli Spas şehrine kavuşmasına engel oldu. Daha Smolensk'e varamadan yolda öldü.

Herhalde Nikitin yurduna dönerken, hayatının boşa gittiğini sanıyordu. Üç deniz aşmış, servet bulacağını sanmış, oysa eli boş dönmüştü.

Ne var ki, herkes kaderinden yakınabilirdi, Nikitin'den başka. Gerçi ne altın getirmişti, ne de yabancı mallar. Yükü, belki sırtındaki torbaya sığacak kadar hafifti. Fakat bu, altından bile değerli bir yüktü.

Sizin anlayacağınız, Nikitin öldükten sonra yanında bir defter bulundu. Defteri Moskova'ya prense gönderdiler.

Altın, elden ele geçer, nihayet bir sandığa atılır kalırdı. Oysa bu defter, kendisini ele geçirenlere masaldan daha değerli, büyülü gerçekler anlatabilirdi. Nikitin, yabancı ülkelerde dikkatini çeken, kendisini şaşırtan ne görmüşse hepsini bu deftere yazmıştı: Denizaşırı ülkelerde yaşayan hayvanları, oradaki sarayları ve tapınakları, her şeyi.

"Sultanın sarayında, her birinde yüzer bekçi duran yedi kapı var... Harika bir saray. Baştan başa nakışlı ve yaldızlı. Her taşı oymalı... Sultan, eğlencelere annesiyle ve eşiyle birlikte gider. On bin atlı, elli bin yaya ve yaldızlı zırhlar giydirilmiş iki yüz fil onlara eşlik eder. Önlerinde yüz borazan, yüz rakkas, altın koşumlu üç yüz at, arkalarından yüz maymun yürür..."

Rakkaslara, maymunlara, fillere her şeye şaşırmıştı Nikitin.

"Fillerin hortumlarına ve dişlerine iki put ağırlığında kılıçlar bağlanmış, sırtlarına geçirilen zırhlara kulübeler oturtulmuş. Bunların içinde zırhlar giyinmiş ve yaylarla silahlı on ikişer kişi..."

"Maymunlara gelince, bunlar ormanda yaşar, padişahları bile vardır. Biri maymunları incitirse, padişahlarına şikâyet ederler, o da suçluyu cezalandırmak için asker gönderir. Askerler şehre girip suçluları döver, evlerini yıkarlar. Maymun-

lar padişahının büyük ordusu olduğunu ve askerlerin kendi dillerinde konuştuklarını söylüyorlar."

Fakat Nikitin'i en çok şaşırtan, putperestlerin kutsal şehirdeki tapınağı olmuştu:

"Tapınak pek büyük: Tver şehrinin yarısı kadar ve tamamen taştan. Putun hayatı, mucizeleri, insanların onda gördükleri çeşitli suretler, taş kabartmalarda canlandırılmış... Kabartmaların birinde put insan biçiminde, diğerinde fil hortumlu bir insan, başkasında maymun yüzlü insan, bir başkasında da kuyruğu bir arşın uzunluğunda yabani bir hayvan biçiminde tasvir edilmiş. Tapınağa bütün Hint ülkesinden ziyaretçiler gelip Put'u seyrederler.

Put taştan yontulmuş ve pek büyüktür, kuyruğu boyunu aşıyor. Sağ elini Konstantinopolis kayzeri Justinianus gibi ileriye uzatmış. Yüzü maymun yüzü. Put önünde, kara taştan kocaman bir öküz var; her tarafı yaldızlı. Ziyaretçiler öküzün tırnaklarını öpüyor, üstüne çiçek serpiyorlar. Put'a da çiçek serpiliyor."

Nikitin, Hindistan'ı işte böyle anlatmıştı.

Böyle harika şeyleri Rusya'da değil, bütün Avrupa'da bile kimse işitmemişti. Çünkü o zamanlar, Vasco de Gama'nın Hindistan seferine çıkacağı gemi, daha kurulmaya bile başlamamıştı.

Emek ve Bilim

Dünya gittikçe genişliyordu. Artık çocukların bile, kara derili insanların yaşadığı ülkelerden haberi vardı.

Deniz kıyısındaki Riga kenti sakinleri, yüzü kömür gibi kara bir insan resmini seyrediyordu. Bu resim bir ticaret şirketinin duvarına çizilmişti.

Denizden rüzgâr esince, şirket binasının sivri damındaki fırıldaklar dönmeye başlardı. Çocuklar, gemi, horoz ya da at-

lı bir şövalye şeklinde olup yelin hangi yönden estiğini gösteren bu meraklı oyuncaklara şaşarak bakarlardı. Ama en çok hoşlarına giden duvardaki kara insanlardı.

Deniz ötesi ülkelerden gelen ve duvardaki gibi kara insanlardan satın alınan mallar Riga Limanı'nda gemilerden boşaltılırdı.

Ticaret şirketi, cepheden bir saraya, arkadansa daha çok bir depoya benzerdi. Damın çatısına yerleştirilmiş olan palangalar, sabahtan akşama kadar gıcırdar, mal dolu fıçıları, sandıkları kaldırırlardı. Bunlar ikinci kattaki pencereden içeriye alınıp depo edilirdi. Denizaşırı ülkelerin servetleri burada korunurdu. Kuzeye gelen Hint mallarıyla, güneye gönderilecek Novgorod kürkleri, depoda dinlenirdi.

Hindistan'dan İtalya'ya, İtalya'dan kuzeydeki Ranza şehirlerine, oradan da Novgorod'a kadar uzun bir ticaret yolu uzanıyordu.

Novgorod tüccarlarının taş konakları kürk denkleriyle, çuha toplarıyla, karabiber fıçılarıyla doluydu. Kaleye benzerdi konaklar. Duvarları bir arşın kalınlığındaydı. Burada hırsızlardan saklanacak şeyler vardı. Kubbemsi bodrum, mal deposuydu. İlk kat dükkân olarak kullanılırdı. Üst kattaki dayalı döşeli zengin odalarda, ailesiyle birlikte ev sahibi yaşardı.

Müşteriler yüksekçe bir merdivenden çıkıp başlarını alçak kapının pervazına çarpmamak için eğilerek dükkâna girerdi. Dükkânlarda döşemeler değişik yükseklikteydi. Bir odadan diğerine geçerken tökezlememek için dikkatli olmalıydı. Kalın duvarların içinden geçitler, merdivenler vardı. Küçük pencerelerden pek az ışık sızardı. Dükkânlar kürk, deri ve baharat kokardı.

Binlerce insan elinin yaptığı eşyalar, bir şehirden diğerine, arabadan depoya, depodan da gezici tüccarın heybesine geçerdi.

Bu eşyalar ırmağının kaynağı neresiydi? Zanaatçının atölyesi, köylünün kulübesi.

Bu ırmak, yıl geçtikçe genişliyor, doluyordu. Köy, gittikçe daha çok hububat, keten, deri veriyor, şehir de daha çok çizme, bıçak, balta yapıyordu.

Bir yılda insanlığın hayatında pek az şey değişir. Fakat bir yıl değil, yüz yıl ya da bin yıllık bir evre alınıp bir ortaçağ şehriyle, eskiçağın Atina'sı ya da Roma'sıyla karşılaştırılırsa, insanın ne kadar ilerlediği hemen göze çarpardı. Eskiçağ ustaları, elle işleyen tornalarıyla, dökümhaneleriyle, su değirmenleriyle övünürlerdi. XV. yy.'da yaşayan bir usta da su çarkını, ayakla işleyen çıkrığı, maden fırınını gösterebilirdi.

Eskiçağ ustaları suyu işe koşmuşlardı. Irmağa, suyla dönen bir dolap koymuşlardı. Yeni zaman ustalarıysa ırmağı, çalıştırdıkları atölyeye getirmişlerdi. Bunun için tahta savaklar, oluklar yapmış, ırmağı bir setle kapamışlardı. Seviyesi yükselince su oluklardan bir çarka akıp onu döndürüyor, çark da atölyedeki bir mili çeviriyor, çeşitli işler görüyordu: Kâğıt yapmaya mahsus paçavra hamuru bir kabı karıştırıyor; körük çekiyor, kocaman bir balyozu kaldırıyordu.

Böylece kâğıt "değirmen"leri, çuha "değirmen"leri doğmuştu. Bu "değirmen"ler öğütmezdi. Eski bir söz, eskiden de olduğu gibi yeni bir şeye ad olmuştu. İngiltere'de fabrikaya bugün bile değirmen derler.

Su çarkı eski bir problemin, yani demir cevherini eritip demir elde etme probleminin yeni bir tarzda çözülmesine de yardım etti.

Eskiden demir küçük fırınlarda elde edilirdi. Bunun için, maden cevheri ve kömür fırına doldurulup el körükleriyle hava verilirdi. Böyle bir fırında ısı derecesi fazla olamadığı için, demir erimez, sadece pişer ve süngerimsi demir molozları elde edilirdi. Doğrudan doğruya cevherden oksitleşme yoluyla

demir elde etmeye mahsus fırınlar az demir verirdi. Küçük fırınlardan yüksek fırınlara geçildikçe, el körükleriyle verilen hava az geliyordu. Bir yolu bulunup bol hava sağlandığı zaman fırındaki ısı derecesi artarak demir eriyip kömürle karışıyor, böylece de font yani dökme demir elde ediliyordu.

Su çarkının işe koşulup kocaman bir körüğü işletmesiyle bu mesele kökünden çözülmüştü, artık yüksek fırınlara yeteri kadar hava sağlanabiliyordu.

Öteden beri birbirine düşman olan ateşle su, el ele vererek birlikte çalışmaya başlamışlardı: Su ateşi körüklüyordu.

Ustalar, bildikleri macun kıvamındaki demir yerine, font aktığını ilk defa gördükleri zaman, maden cevherini berbat ettiklerini sanmışlardı. Bunlar için sıvı demir olağanüstü bir şeydi. Bir define bulmuşlardı, ama bunun farkında değillerdi. Font, gerçekten bir defineydi. Kalıba dökülüp hiçbir demircinin çekiçle beceremeyeceği çeşitli şeyler yapılabilirdi.

Böylece su çarkı, küçük fırınların yüksek maden fırınları haline gelmelerine yardım etmişti.

İlk yüksek fırınlardan, XVI. - XVII. yy.'ın ilk demir fabrikalarına doğru bir yol gidiyordu.

Irmaktan, henüz oluklarla fabrikaya getirilen su, çarkları döndürüyor, kocaman demirci körüklerini, balyozları işletiyordu.

Öyle bir gürültü patırtı vardı ki bu ilk fabrikalarda, zanaatçının ufak atölyeleri bunun yanında hiçti.

Yüksek maden fırını icat edildikten sonra, demir miktarı arttı. Pulluk, top, gemi çapası, balta, tekerlek ispiti ve çember yapmak için demir gerekti.

Bir icat, peşinden başka bir icadı sürüklüyordu. Su çarkından sonra yüksek maden fırını ortaya çıktı. Yüksek fırının icadıyla demir bollaştı. Demir bollaşınca da demir çemberli, demir ispitli tekerlek yapımına geçildi. Demir çemberli teker-

leklere taş yollar gerekiyordu. Bunun için yollar taşla kaplanmaya başladı.

Demirhanede su çarkı, güçlü on işçinin bile kaldıramayacağı balyozu kaldırıp indiriyordu. Bu işi başarmasında ustaya, kol gücü değil akıl yardım etmişti. Hızlı adımlarla geleceğin makinelerine, fabrikalarına doğru gidiliyordu. Çünkü su değirmeninde makineye gerekli motor rolünü oynayan çark, transmisyon işi gören alet, yani her şey vardı.

Su dolabı, bin yıl dişli değirmen taşını çevirmişti. Derken su dolabına yeni bir iş bulundu. Artık bu dolap değirmende un öğütmekten başka, demirhanede, çuha imalâthanesinde, kâğıt "değirmen"lerinde, maden cevheri ufalamada kullanılıyor, maden ocaklarındaki suyu çekerek boşaltıyordu. Böylece, motor ödevini gören su dolabı, boynunda bir ağırlık gibi sarkan değirmen taşından kurtulmuştu. Nerede gerekirse orada işe koşuluyordu.

Bir gün gelecek, motor tekerleklere oturtulup lokomotif olacaktı. Geminin içine girip onu yüzdürecekti. Yeryüzünde yürüyüp toprağı sürecek, insanı havada taşıyacaktı.

İnsan emeği, bilimi yeni hamlelerle geliştirecek, bilim de insanın çalışmalarına yardım edecekti.

Matematikçilerle fizikçiler, mekanikçilerle el ele verip bir zamanlar Aristoteles'in tasarladığı otomatik makineleri yapacaktı. Ve canlı motorlardan başka bir şeyin bulunmadığı, her aletin insan eliyle ya da atlarla harekete geçirildiği zamanları, ancak eski kelimeler hatırlatacaktı mühendislere.

Mühendislerle fizikçiler "insan gücü", "beygir gücü" derken atı değil, lokomotifi, insanın gücünü değil türbini işleten buharın gücünü düşüneceklerdi.

Ama hikâyemizde pek ilerlere gittik. Geriye, XV. yy.'a, teknik okul yüzü görmemiş mühendislere, mühendisliğin babadan oğula geçtiği zamanlara dönelim.

Bir torna tezgâhı tipi, yüzlerce yıl değişmezdi. Baba, mesleğini oğluna öğretir, o ilkel torna makinesinde bir elle kalemi tutup diğeriyle yayı nasıl çekmek gerektiğini gösterirdi. Oğlu da, bir ileri bir geri çekilen yay kirişinin, mili ya da tornada işlenen parçayı nasıl döndürdüğüne şaşarak bakar, babasının her hareketini özene özene tekrarlardı. Zaman geçip ustalaşınca da, zanaatını kendi çocuklarına öğretirdi.

Derken öyle zamanlar geldi ki, çocuklar babalarının çalıştıkları gibi çalışmaz oldular. Yeni kuşakların yeni problemleri çözmesi gerekmişti.

Eski tip torna tezgâhında, tulumba pistonları, vida, tekerlek poyraları yapmak güçtü. Oysa bunlara ihtiyaç gittikçe artıyordu. Bunun için ağır kalemli büyük tornalar gerekti. Ağır bir kalem yalnız sağ elle tutulamazdı. Tornacının sol eli de serbest kalmalıydı. Bu problem üzerinde kafa yormak gerekiyordu. Ve kafa, kollara bu problemi çözmede yardım etti.

Tornada mili döndüren ipin bir ucu, ayakla harekete geçirilen bir tahtaya, öbür ucu da tavandaki esnek bir değneğe bağlandı. Tahtaya basılınca ip mile sarılarak onu döndürüyor, tavandaki değnek de bir zemberek gibi ipi gerisin geri çekiyordu. Tornacının iki eli de serbest kalmıştı. Artık kalemi iki elle tutabilirdi.

Ayakla işletilen tornayla birlikte ayakla işletilen dokuma tezgâhı da doğmuş, iğin yerini ayakla işletilen çıkrık almıştı.

Yeni alet, yeni tarzda çalışmayı gerektiriyordu. Artık bir usta aynı zamanda hem iplikçi, hem dokumacı, hem de boyacı olamazdı. Tezgâh başında yalnız dokumayla uğraşan kişi daha çok iş çıkarıyordu.

Biri yapağı yıkar, diğeri tarar, başkası iplik eğirir, bir başkası kumaş dokur, bir başkası da dokunan kumaşı boyarsa, iş daha verimli oluyordu. İş verimi arttıkça, tüccarların depola-

rına daha çok mal giriyordu. Yollarda gittikçe daha çok kervan, denizlerde daha çok ticaret gemileri görülmeye başladı.

Tüccarlar ve lonca ustaları zenginleşiyordu.

Floransa'da zengin bir çuha atölyesi ustasının, artık tezgâh başında çalışması gerekmiyordu. Çünkü atölyede onlarca ücretli işçi çalıştırıyordu. İşçilere Floransa'da "çompi" yani "baldırı çıplak" derlerdi. İşçiler çalışır, usta kazanırdı. Çünkü atölyedeki pahalı tezgâhlar onun malıydı. Çompilerinse, sabahtan akşama kadar işleyen ellerinden başka bir şeyleri yoktu.

Çompiler açtı. Ayaklanma teşebbüsünde bulundular, ama bir sonuç vermedi. Zengin tüccarlarla ustalar, şehirde iktidarı sıkıca ellerinde tutuyorlardı.

Floransa'da derebeylerin hâkimiyetine çoktan son verilmişti. Burada hükümdar gibi yaşayan, hükümdarların kendileri değil, tüccarlarla bankerlerdi. Zengin bir tüccarın evi saraya benzerdi. İçinde fazla mobilya yoktu; birkaç sandalye, nefis oyma bir masa, değerli ağaçtan bir sandık, hepsi bu kadar. Fakat sessiz, hareketsiz kabul odalarında, insana sanat eserlerinden çıkıyor gibi gelen büyük bir hareket ve gürültü vardı. Tavanlarla duvarlar insan, kanatlı hayvan, balık, kuyruklu insan, aşk tanrıçası, raks eden nymphe ve kaval çalan faunus resimleriyle doluydu...

Bütün renklerin fıkır fıkır kaynadığı duvarların fonunda, toprak altından çıkıp yerlerini bulan Roma tanrılarıyla tanrıçalarının beyaz mermerden heykelleri duruyordu.

Bir Romalı, Torunlarına Misafir Oluyor

Barbarların tahrip ettiği heykeller toprak altında bin yıl yatmıştı.

Bazen bir köylü toprağı sürerken pulluğun toprak altından, şafakta canlıymış gibi görünen, mermerden harikulade

bir insan kolu çıkardığı oluyordu. Bir işçinin kazması, sütun başlıklarındaki oymalara çarpıyordu. Çiftçi, cehennemden çıkıyormuş gibi topraktan çıkan herhangi bir heykeli görünce korkuyla haç çıkarır, işçi yeni bilenmiş kazmasını körleten mermere küfrederdi.

Geçmiş, derin karanlıklardan kendi kendine çıkıyordu da, insanların umurunda değildi.

İşte böylece, eskinin güzellikleri bir kez daha mezarlardan çıkıyordu.

Her heykel parçasındaki topraklar titizlikle temizleniyordu.

İtalyan bankerleri misafirlerine eski şaraptan başka, geçmiş çağların güzellikleriyle felsefesini de ikram ederdi. Ziyafetlerde, Platon'un *Şölen* adlı eseri okunur, altın şarap kupalarının yanında, bir Romalı hatibin Toscana bağlarında yeni bulunan, beyaz mermerden başı dururdu.

Bu Romalı, güzel şeylerin değerini anlamaya başlayan torunlarına, taş dudaklarında hafif bir gülümsemeyle bakardı.

Bu heykel görse ve işitseydi, villanın ardına kadar açık kapılarından, servileri ve bahar açan meyve ağaçlarını görür, ana dili Latince'yi işitir, Horatius, Ovidius, Vergilius gibi bildik adlar çarpardı kulağına. Burada, hem İsa adına, hem Olympos tanrıları adına ant içilmesi ona tuhaf gelirdi. Romalı, Platon'un *Şölen*'ini bile okuduklarını işitseydi, belki de torunlarının bilgisine şaşardı.

Geçmiş geri dönmüş sayılabilir, ama hiçbir zaman dönmemiştir.

Masa başında Yunanca ve Latince konuşmalara, barbarlara özgü kaba şakalar karışırdı. Leziz yemeklerden sonra acayip bir yemek gelirdi sofraya. Ev sahibi bunu, misafirlerine özel bir ısrarla ikram ederdi. Misafirler de hem yer, hem aşçının marifeni ve ev sahibinin ince zevkini överlerdi. Ve ev sahibi birden kendini tutamayıp kahkahayı basar:

– Yahu, bu yediğiniz karga kızartmasıydı, derdi.

Misafirler hayal kırıklığına uğrar, ne yapacaklarını şaşırırlardı. Ev sahibiyle birlikte gülmeli mi, yoksa ona gücenmeli miydi? Bazıları tiksintiyle yüzlerini buruşturarak: "Hay lanet olsun sana!" diye homurdanırlardı. Ev sahibinin istediği de buydu zaten.

Romalı senato üyeleriyle valiler, şölenlerinde böyle kaba şakalar yapmazlardı. Romalıların şölenlerinde, bir öğünde kimseye otuz piliç, kırk yumurta yedirtilmezdi.

Eskiçağ Romalısı, barbarların hayranlıkla anlattıkları başka bir muzipliği de hoş karşılamazdı.

Tam o günlerde bir villa sahibi, misafirlerinden birini içirip zil zurna sarhoş etmişti. Zavallıyı, o haliyle mezarlığa götürüp bırakmış, yakınlarına da öldüğünü söylemişlerdi. Adamcağız ayılıp kendisini mezarlar arasında bulduğunda o ne alaydı öyle... Fakat ölü sanılan bu adam, eve dönüp kapıyı çalınca nasıl korkmuştu evdekiler.

Kim ne derse desin, bunlar Aristoteles'le Platon'u okumuş olsalar da, hâlâ barbar oğlu barbardılar.

Bu villa sahibi kimin nesiydi?

Ne bir beyin oğluydu, ne de Romalı bir soylu. Tüccardı. Büyük çiftlikleri yoktu, ama altını çoktu. Kendisine otorite sağlayan, itibar kazandıran da buydu zaten. Krallar onunla konuşurken şapkalarını çıkarır, tüccar başı açık durdukça giymezlerdi. Ona "zat-ı haşmetlileri" diye hitap etmezlerdi, ama saygıda bundan geri kalmayan bir hitap şekli bulmuşlardı: "Zat-ı şahaneleri".

Görünüşte, bu şahane Medici alçakgönüllüydü. Sabahları bahçede çalışır ve bahçıvanıyla teklifsizce konuşurdu. Sokakta herhangi bir zanaatçı ustayla karşılaştığında, eliyle dostça omzuna vururdu. Hükümetin işlerine asla karışmıyor gibiydi. Fa-

kat para onun için her şeyi yapıyordu. Arınasında hükümdarlık tacı yoksa da, kendisine hükümdarmış gibi davranılırdı.

Düşmanlarını zindana attırmaz, başlarını kestirmezdi. Onları sezdirmeden ve nezaketle yok ederdi. Nasıl mı? Verdiği ödünç paraya karşılık yüksek faiz alarak batırmak, paraya çok muhtaç oldukları dar zamanlarında borç vermemekle. Şehirde ondan daha zengin kimse yoktu. Çünkü bütün şehir halkının keseleri onun elindeydi.

Fakat Medici'nin hakkını Medici'ye vermek gerekir: Tablo satın almak, heykel yaptırmak, kitap yazdırmak için para esirgemezdi.

Medici'nin kitaplığında 46 hattat, eskiçağ bilim adamlarının yeni bulunan kitaplarını kopya ederdi. Eski devirlerden kalma en iyi heykel koleksiyonu ondaydı. Bilim adamları, kendisine çeşitli ricalarla başvurur, onursuzluğun ve alçalmanın yarıştığı mektuplar yazar, ressamlar, boya satın almak için elli florin isterlerdi.

Medici, kimsenin ricasını reddetmezdi. Ama kime ne verdiğini son florine kadar kaydederdi. Şövalyelere özgü çılgınca eli açıklık, onun tüccar zihniyetine uygun değildi.

Florinler, bilim ve sanat tarlasını bir altın yağmuru gibi suluyordu ve ürün masraflara değerdi.

Floransa Cumhuriyeti'nde tantana ve debdebede bu alçakgönüllü vatandaşın sarayından üstün bir kral sarayı yoktu.

Toscana'da toprak köleliği çoktan kaldırılmış, eski soylular yavaş yavaş bütün imtiyazlarını kaybetmişlerdi.

Pazar meydanıyla derebeyi şatosu arasındaki savaşta, Miletos ya da Atina'da olduğu gibi, burada da pazar üstün gelmişti.

Floransa'da insanın soylu, eski bir aileden olup olmaması önemli değildi; önemli olan kesesiydi.

Burada güya egemenlik ulusundu, ama yalnız görünüşte.

Zengin tüccarlarla bankerler, baş başa kalınca soyluları alt edip şehirde egemenliği ele geçirmede kendilerine yardım eden esnafa, baldırı çıplak diyorlardı...

Bir Dinsizin Hikâyesi

Lorenzo Medici adındaki Floransalı bankerin verdiği şölende hazır bulunsaydık, bütün dikkatleri üzerine çeken yakışıklı bir gence rastlardık. Bu, Giovanni Pico della Mirandola'ydı. Giovanni, Petrarca'nın Laura'ya adadığı şiirleri ezbere bilir, kendisi de soneler yazardı. Şölen ve karnavalları da severdi.

Geceleyin Floransa sokaklarından flüt sesleriyle, sırmalı elbiseleri, atların kadife çullarını ve mızrakların altın uçlarını aydınlatan meşalelerle karnaval alayı geçtiği zaman, Giovanni Pico della Mirandola hep ileride, ön sıralarda olurdu. Fakat Giovanni çapkın bir züppe değildi. Onda şen bir karakterle derin bilgi birleşmişti. Kitaplığı Yunan filozoflarının ve Musevi kabalistlerinin kitaplarıyla doluydu. Giovanni'nin ataları, şövalye yarışmalarında hep üstün gelirdi, kendisi de bilim tartışmalarında rakiplerini yeniyordu.

Düşmanları Giovanni hakkında, "Bu kadar genç yaşta böyle derin bir bilgi, ancak şeytanla uyuşmak yoluyla elde edilebilir" diyorlardı.

Hayranları, 1463 yılında, Giovanni doğduğu zaman, şehrin üzerinde bir parlama olduğunu ve bunun yeni doğana parlak bir gelecek müjdelediğini söylüyorlardı. Ama ışığın parlamasıyla sönmesi bir olmuştu. Bu da, Giovanni'nin hayatının, bir yıldız gibi parlayıp söneceğine işaret sayılmıştı.

Pico della Mirandola tuhaf bir insandı. Bazen, gecelerini eğlencelerde ya da putperest filozofları okumakla geçirir, bazen de Meryem Ana'nın heykeli önünde diz çökerek sabahlara kadar dua ederdi.

Son yıllarda hayli değiştiğini söylüyorlardı. Yaşı daha otuza varmadığı halde çile dolduruyor, yaşlı bir münzevi gibi nefsini köreltiyordu. Ruhunda iki kişi çarpışıyordu: Sofu bir rahiple, din kurallarından ayrılan dinsiz bir bilgin. Bu ikisi birden aynı cana sığmıyordu. Sofu, tıpkı ataları gibi düşünmeden, körü körüne inanmak istiyordu. Bilginse her şeyden şüphe ediyor, her şeye körü körüne inanılamayacağını söylüyordu.

Pico della Mirandola, hep şunu düşünürdü: İnsan nedir? Kaderin çizdiği yoldan, ıstıraplar içinde yürüyen bir yolcu mu, yoksa kaderinin efendisi mi? Topraktan yaratılmış ve yine toprak olacak zavallı bir kul mu, yoksa kendi kendisinin yaratıcısı ve yoğurucusu mu?

Giovanni, insan elinin taştan, boya ve tuvalden yarattığı büyük sanat eserleri karşısında sonsuz bir sevinç duyardı. Dünyayı değiştiren aklın gücüyle övünürdü. Ama hayatının bu en iyi dakikaları bile zehirleniyordu. Istırap çeken insanlık, binlerce özgün gözle her yandan ona bakıyordu. Bu gözler onu, vakur ve mutlu olduğu için azarlar gibiydi.

Sokakta dilenciler, yaradan bereden çirkinleşmiş ellerini uzatıp onu durdurur, ezile büzüle yalvararak sadaka isterlerdi. Ne de çok dilenci ve aç vardı bu muhteşem Floransa'da.

Kesesindeki altınları dilencilerin titreyen kuru avuçlarına kaşla göz arasında boşaltıverirdi. Fakat mutsuzluk denen dipsiz uçurumun, bir avuç altınla doldurulduğu nerede görülmüştü?

Bir gün Giovanni koşarak eve dönmüştü. Dostları saydığı kitaplarının kendisini beklediklerini unutmuştu. Ve odasının kapısını kilitleyip çarmıha gerilmiş İsa'nın önünde, soğuk taş döşemeye diz çöktü.

Bu kez fakir olan kendisiydi, ama ruh bakımından; sadaka için el uzatıyordu. Ama dua ve göz yaşları kalbindeki acı-

yı hafifletmiyordu. O her zamanki duaları fısıldarken, aklı öfkeyle kendisine ağırbaşlı olmayı, insanı küçük düşüren yakarışların anlamsızlığını hatırlatıyordu.

Giovanni duayı bitirmeden doğruldu. Eski dostlarında, eskiçağ filozoflarında destek bulmak üzere, arkasına bakmadan odadan çıkıp kitaplığına gitti. Bu filozoflar, tükenmez servetlerini kendisiyle paylaşmaya hazır, onu bekliyorlardı.

Giovanni kitaplara daldı. Ruhunda akla, insana ve onun geleceğine inanç yeniden kuvvetleniyordu. Masasının başına geçip yazmaya başladı.

Pico della Mirandola, *İnsan Haysiyeti Üzerine Söylem* adlı eserini yazıyordu. İşte yazdıkları:

"Tanrı, insanı evrenin yasalarını öğrensin, onun güzelliklerini sevsin, ihtişamı karşısında şaşıp kalsın diye oluşumunun son gününde yarattı.

Tanrı, insanı belli bir yere bağlamadı, ona belli bir iş vermedi, hiçbir zorunluluk karşısında bırakmadı. Ona hareket yeteneği ve özgür bir irade bağışladı.

Yaratan, Adem'e şöyle dedi:

– Çevrene kolayca bakabilmen ve dünyada her şeyi görebilmen için seni dünyanın ortasına koydum. Sen ne ölümsüzsün, ne de ölümlü. Ne yer yaratığısın, ne de gök yaratığı. İstediğin şekil ve varlığa girebilmen, kendi kendini yoğurman için seni böyle yarattım. Hayvan haline düşüp soysuzlaşabileceğin gibi, bir tanrı derecesine de yükselebilirsin. Hayvanlar, nasıl olmaları gerekirse öyle doğarlar. Melekler, daha başlangıçta ilelebet olacakları gibidirler. Bir sen, özgür iradenle gelişiyor, büyüyorsun... Sen kendi kaderini kendin yoğuracaksın."

Giovanni, kalemi bırakıp yazdıklarını bir daha okudu. Bunlar, bir tartışmada yapacağı büyük konuşmanın son sözle-

riydi. Bütün dünyadan bilim adamlarını bir tartışmaya çağırıp yobazlara, insanı alçaltanlara meydan okumak istiyordu.

Tanrı'nın adını ağızlarından düşürmeyen yobazlar, insanın Tanrı karşısında bir hiç olduğunu, bizzat Tanrı'nın insanı kul olarak yarattığını söylüyorlardı. Öyleyse varsın biraz yaratan, en iyi eserini kendisi savunsundu.

Karşıtları, Giovanni'ye itirazlarında ne demişlerdi? Onun delillerine karşı koyacak deliller bulabilmişler miydi?

Ne itiraf etmiş, ne de delil göstermişlerdi. Kendisiyle yüzyüze gelmekten korkmuş, çeşitli dolaplar çevirerek, Papa'ya tartışmayı yasaklatmışlardı.

Pico della Mirandola, düşmanlarından yılmamıştı. En tehlikeli düşman kalbindekiydi ve durmadan kendisini acı acı kınıyordu. Ruhunda, köhne inanışlarla yeni fikirler arasındaki tartışma gece gündüz dinmiyor ve halk arasındayken de, herkes uyurken de sürüp gidiyordu. Eski inanışlar üstün geliyordu. Her şey onlardan yanaydı. Meryem Ana'nın, küçük yaştan beri sevdiği kederli yüzü, Giovanni'ye sitemle bakıyordu. Çanlar, onu atalarının dinine dönmeye çağırıyordu bakır dilleriyle. Giovanni'nin kilisede bir duvardan diğerine kayan bakışları, günahkâr insan resimlerine ve ceza gününü tasvir eden sahnelere ilişiyordu. Öfkeli bir papaz, verdiği vaazla diz çökmüş insanların kalplerini dağlıyor gibiydi.

Eski fikirlere karşı ne teklif edilebilirdi?

Kendi yolunda yürüyen yeni insanın cesareti mi?

Ama onun ruhunda, yeniyle eski daha birbirinden tümüyle ayrılmamıştı.

Takati tükeniyor, kalbindeki sıkıntıyla başa çıkmak günden güne zorlaşıyordu.

Falı gerçekleşiyordu. Ölüm, kapısına dikilmiş bekliyordu. Oysa Giovanni ancak otuz iki yaşındaydı. Ve ölümünden birkaç gün önce, o çılgınca savunduğu davadan vazgeçti.

Dominikan keşişleri bayram ediyorlardı. Sürüden ayrılıp yolunu şaşırmış bir canı, Katolik Kilisesi'ne kazanabilmişlerdi. Bir dinsiz gibi yaşayan Pico della Mirandola, bir Dominikan keşişi olarak öldü. Kader ona kötü bir oyun oynamıştı: Dinsiz ölümünden önce, dinsizleri diri diri yakan bir tarikata girmişti.

Leonardo da Vinci

Eskiçağ Yunanistanı'nda, küçük eski dünyanın insanlarıyla onun sırlarını genişletmek isteyenlerin savaştıkları zamanların üstünden yirmi yüzyıl geçmişti. Fakat eskiyle yeni arasında hiçbir zaman dinmeyen savaş, daha büyük bir şiddetle alevlenmişti.

O zaman Yunanistan'da ilkel toplum düzeni yıkılmıştı. Bu defa derebeylik düzeni çöküyordu.

İnsanlar ataları gibi değil, başka türlü düşünmeyi öğreniyorlardı. Dünya değişiyor, başkalaşıyordu. Artık eski gerçekler, gözün gördükleriyle uzlaşmıyor, ama savaşsız çekilip gitmek de istemiyorlardı.

Tarihin bir tekrar olduğu sanılabilir, oysa hiçbir zaman tekrar etmemiştir.

Bir zamanlar Yunan filozofları, eski tanrıları inkâr edip dünyaya yeni gözle bakmayı denemiş, onu başka türlü açıklamaya çabalamışlardı.

Ve işte akıl, yine kendisini savunmaya başlıyor.

Bilim adamlarıyla filozoflar, evrenin krokisini okulda öğrendikleri gibi değil, yeni baştan çiziyorlardı. Bu başka bir krokiydi.

Bir zamanlar Anaksagoras'ı tehdit eden ölüm, şimdi yeniyi savunanları yine tehdit ediyordu.

Savaş, yalnız bilim tartışmalarında ve engizisyon mahkemelerinde değil, iki şıktan birini seçmek zorunda kalan bü-

tün kalplerde oluyordu. Bazen insanın kendi kendisiyle savaşın ağırlığına dayanamayıp yıprandığı oluyordu. Pico della Mirandola'yı yıpratan da bu savaş olmuştu.

Öte yandan aynı Floransa'da Mirandola'yla aynı zamanda yaşayan güçlü bir adam vardı ki, kendi kendisiyle savaşmak için kuvvet harcamıyordu, ruhunda tereddüt ve ikilik yoktu.

Pico della Mirandola, iki çağı birbirinden ayıran sınırda kararsızlık içinde duraklayıp kalmıştı. Leanordo da Vinci' yse bu sınırı aştı.

Leonardo da Vinci'yi düşünürken, eskiçağ Yunan düşünürleriyle sanatçılarını hatırlarız. İlkin, Leonardo gibi hem ressam, hem heykeltıraş, hem mimar, hem de müzisyen olan Atinalı Büyük Phidias gelir akla. Sonra Miletoslu Thales'i hatırlarız. O da, Leonardo da Vinci gibi bilim adamı, mühendis, filozof ve mucitti.

İki çağ arasındaki evrede yaşayan insanlar, dünyanın genişliğini iyice duyuyorlardı. Ruhları da dünya gibi geniş olup her şeyi içine almıştı.

Thales yıldızları incelemiş, köprüler kurmuş, fırtınaları önceden haber vermişti. Su saatini icat eden, güneşin tutulmasını ilk hesaplayan da oydu.

Thales, karanlık mağaralardan gökyüzünün ışıklı derinliklerine, gelecek zamanlardan başlangıçların başlangıcına kadar bütün evreni kucaklamaya çabalamıştı.

Fakat Floransalı Leonardo'nun dehası daha genişti. Onda bilim adamının aklıyla sanatçının ustalığı, mühendis ve icatçının cesaretiyle birleşiyordu. *Mona Lisa (La Jokond)* ve *Son Akşam Yemeği* adlı tabloları yapan Leonardo'nun soyu, Floransa lonca başlarından geliyordu. Çıraklık yılları bir heykeltıraşın ve kuyumcunun atölyesinde geçmişti... Leonardo da Vinci'nin defterlerinde teknik çizimlerle resim eskizleri yan yanadır.

İşte bir dilberin düşünceye dalmış yüzü. Dudaklarında esrarengiz bir gülümseme. Yanında da ayru elin, aynı kâğıda çizdiği bir torna krokisi. Krank mili, manivela, volan kabataslak çizilmiş. Atölyelerde böyle aralıksız dönen torna tezgâhları o zaman daha yoktu.

Torna tezgâhı, "karanlık oda" gözün yapısı, devridaim makinesi, kalelerin kuşatılması, lamba şişesi, mumun yanması ya da gökteki yıldızların sarayı, ya da başka herhangi bir şey söz konusu olduğunda, Leonardo da Vinci'yi anmadan geçemeyiz.

Her meslekten insanlar, Leonardo'yu kendi meslektaşı sayarlardı. Ressamlar, onun ressam olduğunu söyler; mühendisler onun şahsında büyük bir meslektaşlarını görür; müzisyenler, onun müzisyen oluşuyla övünür; şairler de şair olduğunu hatırlatırlardı.

Yol, dağlar arasında binlerce yıl dönüp dolaştıktan sonra yeni bir tepeye çıkmıştı.

Thales, çok uzakları görmüştü. Leonardo'nun gözleri önünde açılan ufuklar daha da genişti.

Thales, dünyayı okyanusun ortasında yuvarlak bir ada gibi düşünürdü. Bu adanın uzak kenar bölgelerinde bilinmeyen halklar, Hintliler, cüceler yaşardı. Amerika şöyle dursun, Britanya Adaları bile bilinmiyordu. Avrupa'nın, ancak Alp Dağları'na kadar olan kısmı görülüyordu, ufukta ancak sezilebilen ve karşı yakası hâlâ sisler içinde olan Hazar Denizi, okyanusun bir körfezi sayılıyordu.

Zamanının yüksekliğinden, daha uzakları gören Leonardo da Vinci, artık Hindistan'la Çin'i iyice ayırt ediyor, Kolomb'un okyanusta ilerleyen gemilerini izliyordu. Amerika kıtasının kıyıları sisten sıyrılmaya başlamıştı. Amerika'nın ötesinde, eskiçağ insanlarının bilmedikleri başka bir okyanus, göz alabildiğine uzanıyordu.

Dünyanın tepsi gibi yuvarlak olmayıp küre biçiminde olduğu artık gün gibi aydındı. Leonardo'nun çağdaşları, evrenin merkezinde bu kürenin hareketsiz durduğunu sanıyorlardı. Çağının ilerisinde yürüyen ve çağdaşlarından daha yükseklere çıkmış olan Leonardo'ysa, dünyamızın öbür yıldızlar arasında bir yıldız olduğunu görüyordu.

Thales, tarihin o erken devirlerinde bir sis perdesiyle örtülü maddeleri, ancak ana çizgileriyle görebilmiş, gözün âciz olduğu yerde de hayali işlemiş, tahminlerde bulunmuştu.

Leonardo'nunsa tahmine ihtiyacı yoktu ve buna inanmıyordu. Leonardo, "Gerçek öğretmen, yani doğru bilginin babası olan tecrübe konuşurken, tahminler susmalıdır" der ve yanılanın tecrübe değil, yargılarımız olduğunu belirttikten sonra şöyle devam eder: "Beş duyudan biri aracılığıyla elde edilmeyen bilim, anlamsız ve yanlıştır."

Eskiçağ düşünürleri, doğanın sesine kulak vermesine verirlerdi, ama doğaya pek az soru sorup cevap ister, tahminlerini tecrübeyle pek seyrek yoklarlardı.

Aristoteles, gözsüz bırakılan bir kuş yavrusunun gözlerinin yine büyüyeceğine inanırdı da, bu tahmini tecrübeyle yoklamak gelmezdi aklına. Fakat Aristoteles yine de gözetlemeyi bilirdi. Oysa dünyaya bakmadan dünya üzerine kafa yoran filozoflar da vardı.

Leonardo bunlardan değildi. O her şeyi bilmek isteyen bir sanatçının gözüyle bakıyordu çevresine. Gözleri aklını yokluyor, elleri gözlerini denetliyordu.

Leonardo, tecrübenin önemini anlamış olan eskiçağ bilim adamlarının eserlerini dikkatle okur, tapınakların kapılarını kendi kendine açan bir otomat ve buharla işleyen bir tekerlek icat etmiş olan Heron adındaki İskenderiyeli mekanikçinin eserlerini bilirdi.

Heron'un başladığı çalışmalar yüzyıllar boyunca yüzüstü kalmıştı. İşte yine akıllı eller, canlıymış gibi görünen akıllı şeyler yapıyordu.

İçine sıcak hava doldurulmuş bir yapma kuş, odanın tavanına doğru uçuyordu. Kuş bir oyuncağa benziyordu, ama balona doğru giden yol bu kuştan geçiyordu.

Leonardo, uçmaya yarayan başka bir cihaz daha yapmayı denemiş, bunun hesaplarını yapıp krokilerini çizmişti. Bu pervaneli bir makineydi. Pervane döndürülünce makine havalanırdı.

Leonardo, pencerenin önünde durup saatlerce güvercinlerin uçuşunu seyrederdi. İşte bir güvercin ince ayakları üzerinde yaylana yaylana kornişin kenarına kondu, sonra birkaç kanat çırpışıyla havalandı. Uçmayı yürümekten daha iyi becerdiği belliydi. Kanatları birer kürekmiş gibi havayı onlarla geriye atarak, damların üzerinde uçuyor, kendisini hava akımına bırakarak süzülüyor, kımıldamayan açık kanatlarla dinleniyor.

Güvercin alanın, evlerin, kulelerin, köprülerin üzerinde iki daire çizip ağırlığının etkisiyle yere doğru süzülüyor, yere yaklaşınca da kanatlarını açarak uçuş hızını yavaşlatıyor ve inişi kolaylaştıran birkaç kanat çırpışıyla yere konuyor.

Bu ahmak kuşun bilmediği uçuş usulü yoktu. Öte yandan akıllı sayılan insanınsa ayağı daha yerden kesilmemişti.

Leonardo, pencereyle kaldırım arasındaki yüksekliği göz kararıyla ölçtü. Buradan düşen bir kimse taşlara çarpıp sakatlanırdı. Acaba düşenin havada tutunmasını ya da hiç olmazsa düşüşünü yavaşlatmasını sağlamak mümkün değil miydi? Bu soru üzerinde hayli kafa yorup modeller yaptıktan sonra defterinde "insanın her yükseklikten yere inmesine yardım edebilen bir usul" hakkında bir yazı belirdi. Paraşüt fikri işte böyle doğmuştu. Bu, ilk havacıların paraşüt kul-

lanmaya başlamalarından üç yüz yıl önceydi. Leonardo, insanlığın çok ilerisindeydi.

Leonardo'nun on iki not defteri, Milano kitaplığında unutulup tozla kaplı el yazmaları ve kitaplar arasında üç yüz yıl kadar yatmıştı. Leonardo 1519'da ölmüş, not defteriyse ancak XVIII. yy.'ın sonlarında bulunmuştu...

Kalemin çizdiği sayısız çizgilerde bir insanın çehresi canlanıyordu. Bir birleşip bir ayrılan, kimi bir yana sapıp sonra yine ileriye doğru yönelen birçok yoldan bir yol beliriyordu: İnsanın yolu. Yüzyılların karanlıklarından canlı bir dev çıkıyordu. Bu devi düşte değil, gerçekte görmüş müyüzdür?

Leonardo da Vinci'nin atölyesinde, büyük usta çizgi, boya ve gölgeler kaosuyla, bir fırtına gibi kopan imge, tasarı ve hayallerle tek başına savaştığı dakikalarda bu devi görebilirdik. Çevresinde kaynaşan çizgiler, boyalar, imge ve tasarımlar, sanatçıdan kendilerini dört başı mamur bir düzene sokup elle tutulur gözle görülür en iyi biçime dökmesini istiyorlardı. Bunu başarabilmek için, sanatçı önce kendisine hâkim olmalı, heyecanını, coşkunluğunu yaratıcı iradesine tabi kılmalıydı.

Sanatçının eli, kendinden emin olmalı, titrememeliydi. Aklında tasarladığı şey apaçık belirmiş olmalıydı.

Ve işte sözü geçen sanatçı, kendisine ve tüm güçlerine egemen olabilmişti.

Sakin bir yüzü vardı. Beyaz sakalın ve bıyıkların çevrelediği sımsıkı kapalı dudaklar, akıllı bir iradenin ifadesiydi. Kır kaşları çatıktı. Fakat bu çatıklıkta bir öfke değil, dikkat vardı.

Açık alnın siperlediği ve ileriye bakan gözleri birer pencereydi. Sınırlarını genişleten ruh, bu ışıklı pencereden dünyanın sonsuzluğunu seyrederdi.

7

Dante'nin Bildiği

Leonardo, hava okyanusunu fethetmeyi düşünürken, çağının insanları, dünya okyanuslarının fethiyle uğraşıyorlardı.

İnsan, yeryüzünde kendisini şaşırtan birçok yeni şey görmüş, soğuk kuzey denizinden Madagaskar'a Cebelitarık'tan Sumatra'ya kadar birçok ülkeyi dolaşmıştı, ama önünde okyanus alabildiğine uzanıyordu.

Okyanus, eski zamanlardan beri insana dünyanın sonu, yeryüzünü çepeçevre saran bir su duvarı gibi geliyordu.

Arap denizcileri, bir zamanlar Herakles adında bir devin yaşadığını, okyanusa açılan kapıların önüne bir direk dikip üzerine "Ötelere Açılmak Yasak" sözlerini yazdığını anlatırlardı. Bu, Fenikeli denizcilerden Yunanlılara, onlardan da Araplara geçmiş eski bir efsaneydi.

Okyanusun kıyısında bir direğin değil, bizzat Herakles'in taştan yontulmuş bir heykelinin bulunduğunu söyleyenler de vardı. Güya Herakles, Akdeniz'e doğru uzattığı sağ eliyle, oralara kadar gelmeye cesaret edenlere: "Dur yerinde, bir adım bile atma" der gibiymiş. Devin öbür elinde, okyanusun kapılarını kilitleyen büyük bir anahtar varmış.

Eskiden haritaları hep böyle çizerlerdi, yani üzerlerinde muhakkak Cebelitarık'ta durup elinde anahtar tutan bir dev bulunurdu.

Böylece taş dev, canlı devin yolunu kapıyordu.

İnsan daha kendi gücünü bilmiyor, kendisine güvenmiyordu.

İtalyan şairi Dante'nin XVI. yy.'ın başlarında yazdığı bir şaheser vardır: *İlahi Komedya*. Dante bu eserinde dünyayı şöyle tasvir eder:

Yeryüzündeki küçük dağların üzerinde, gök kubbelerinde ermişlerle meleklerin yaşadığı cennete doğru kocaman bir dağ yükseliyor. Dünyanın öbür yarısında, yerin merkezine doğru, cennetin bulunduğu dağ kadar kocaman karanlık bir uçurum uzanıyor. Bu uçurumu cehennemin katları kuşatıyor. Cehennemde azap çeken ve kaderlerine lanet eden günahkâr ruhlar, rahat yüzü görmüyorlar. Kasırga, bunlardan bazılarını, dallarından kopmuş yapraklar gibi önüne katmış sürüklüyor. Bazıları da, cehennem ateşinde ebediyen yanmaya mahkûm. Dünyanın ta merkezindeki buzlar arasında, alçakların en alçağı olan hainler acı içinde kıvranıyorlar. Cehennemin katları derinleştikçe, ceza ağırlaşıyor.

Dante, Odysseus'u cehennemin üst katına koymuştu.

Kurnaz Odysseus, daha ötelere kimse geçmesin diye Herakles'in bir direk çaktığı dar boğaza kadar gidip okyanusun eşiğini aşmak cesaretini gösterdiği için ıstırap çekiyordu.

Dante, insan ruhunu iyi biliyordu.

Fakat Dante, çağının çocuğuydu. Defne dallarıyla süslü ve karlı başını, bilinemeyenin önünde eğiyordu. İnsanın imkânlarının bir sınırı olduğuna, Herakles'in kilit vurduğu kapıların insan oğluna hiçbir zaman açılmayacağına inanıyordu. Nasıl inanmasındı. Denizciler, okyanusa Karanlık Deniz diyordu. Orada suyun buğulanıp koyu bir sis halinde güneşi örttüğünü anlatıyorlardı. Su üzerinde buğu bulutları yüzüyordu. Fırtına, bulutları hortumlaştırıp dalgaların üzerinde kovalıyordu. Okyanus suyu o kadar yapışkandı ki, gemiler katrandaymış gibi saplanıp kalır, yerinde sayarlardı.

Dante'nin zamanında dünyayı işte böyle sanırlardı.

Gerçekte, devin aşıp geçemeyeceği bir duvar var mıydı?

Bir zamanlar gemiciler bir denizden diğerine geçmeye korkarlardı. Kızıl Deniz'i Umman Denizi'ne bağlayan boğa-

za Araplar "Ölüm Kapıları" anlamına gelen "Bab-ül Mendep" adını vermişlerdi.

Fakat Araplar arasında da, bu kapılardan geçecek cesur insanlar bulunurdu. Sonraları, daha az cesur olanlar da bunların izinden yürüdü. Ve zamanı gelince, Atlantik Okyanusu'nun eşiğini geçmekten korkmayacak kadar cesur insanlar da çıktı.

Onları okyanusa çeken neydi?

Hindistan'a doğru yeni bir yol bulmak isteği.

Fakat öteden beri bilinen daha kısa yollar vardı: Biri karadan, Bağdat yoluyla Basra Körfezi'ne gider, daha elverişli olan ikincisi de, denizyoluyla İskenderiye ve Kızıl Deniz'den geçerdi. Bu yol çok işlekti. O kadar ki, gemiler iz bıraksalar, denizde binlerce köpüklü çığır uzanırdı.

Ama artık bu yoldan gidilmiyordu, çünkü yol kapanmıştı.

Yeryüzü Müslümanların, Denizler Kâfirlerin

Yüzyıllar boyunca bir yandan Batı'ya, öbür yandan da Doğu'ya uzanmış olan İskenderiye'nin rıhtımlarını neden ot bürümüş, boş kalan depolarda neden kuşlar yuva yapmıştı?

İskelelerde bırakılmış palamarlar çürüyor, artık gemilerin uğramadığı limana dalgalar çarpıyordu.

Denizde tek tük yelkenli görülebilirdi. Oysa uzak olmayan bir geçmişte, Akdeniz'de hemen hemen bütün devletlerin bandıralarını taşıyan gemilere rastlanırdı.

Gemileri batıran, İskenderiye rıhtımlarındaki gürültülü kalabalığı dağıtan hangi fırtınalardı?

Bunu yapan deniz fırtınaları değil, tarihin fırtınalarıydı...

Tarih kitaplarında 1453 yılı olaylarını anlatan sayfaları açalım. Büyük felaketler ve savaşlar yılıydı o yıl.

Asya'dan yine istila orduları ilerliyordu.

Konstantinopolis'in sokaklarında Türk atlıları cirit atıyor, Fatih Sultan Mehmet, Bizans'a karşı kazandığı zaferi kutluyordu.

Batı'ya giden yollar, kucaklarında çocukları, sırtlarında öteberileriyle Bizans'tan kaçan insanlarla dolup taşıyordu.

Yuvaları bozulan karıncaların yumurtacıklarını kurtardıkları gibi, bilim adamları da en değerli saydıkları şeyleri, yani kitapları alelacele kurtarmaya çabalıyorlardı. Yunan filozoflarının eserleri, komşu İtalya'da sığınak bulmak üzere yollara düşmüştü.

Türklerse, Karadeniz kıyılarınca kuzeye, Suriye ve Mısır üzerinden de güneye doğru durmadan ilerliyorlardı.

Kırım'daki Kaffa adlı Ceneviz kalesi teslim olmuştu. Ne hendekler ne de yüksek duvarlar kurtarmıştı şehri. Tüm Kaffa halkı esir pazarlarında satılmıştı.

Avrupa gemileri üç yüz yıl için Karadeniz'den uzaklaştırıldı, XVIII. yy.'da Rus denizcileri Karadeniz'e yeniden çıktıkları zaman, hiçbiri denizyollarını bilmiyordu. Haritaları yeniden çizmek gerekiyordu. Denizi yeniden öğrenmek pahalıya mal oluyordu; gemiler batıyor, insanlar boğuluyordu. Oysa Yunan ve Rus gemilerinin Karadeniz'de dolaştıkları o uzak devirlerde deniz, kurbanlarını fazlasıyla almıştı zaten.

Türkler denizlerin kıyılarını izleyerek ilerledikçe, Doğu'ya giden yol sımsıkı kapanıyordu.

Türk orduları, Suriye'nin büyük şehirlerini ele geçirmiş, Mısır'daki piramitlere kadar varmışlardı.

İskenderiye ıssızlaşmış, sönmüştü.

Gerçi İskenderiye bundan çok daha önce, Roma papasının Hıristiyanlara, Müslümanlarla alışveriş etmeyi yasakla-

ması, Mısır Sultanı'nın da kâfirlerden alınan mallara büyük gümrük vergisi koymasıyla sönmeye başlamıştı.

Fakat denizlerin başşehri sayılan İskenderiye'ye en ağır darbeyi Osmanlı Türkleri indirmişlerdi.

Osmanlılar, "Tanrı yeryüzünü Müslümanlara, denizleri de kâfirlere verdi" derlerdi. Ve bu sebepsiz değildi: Onlar kendilerini at sırtında, gemi güvertesinden daha rahat hissederlerdi.

Öte yandan, Batı'yı Doğu'ya bağlayan yollar birer birer kapanıyordu. Ama tüccarlar için Doğu'nun servetlerinden vazgeçmek kolay değildi.

İtalya'nın kıyı şehirlerinden Venedik'le Cenova'da iki ırmak karşılaşıyordu. Doğu'dan Batı'ya mücevher, inci, baharat geliyor, buna karşılık da dukalardan, florinlerden, reallerden meydana gelen bir altın para ırmağı akıyordu. Doğu'dan Çin ipeklileri alınıyor, Batı'dan Floransa çuhaları gönderiliyordu.

Yorulmak bilmeyen insan elleri, her geçen yıl daha çabuk işliyordu. İğ, yerini ayakla işletilen çıkrığa bırakmış; ayaklar, yeni dokuma tezgâhının pedalına basarak ele yardım etmeye başlamıştı.

Mal ve altın ırmakları, gittikçe daha hızlı akıyordu.

İnsanlar, "Bu ırmakların en çok mal ve altın getiren kolları kapanırsa halimiz ne olur?" diye endişe ediyorlardı. Çünkü korktukları başlarına gelirse, Akdeniz şehirlerinde tezgâhlar duracak, binlerce usta, kalfa işsiz kalacak, pazarlar, panayırlar ıssızlaşacak, hayat sönecekti. Birer hükümdar kadar güçlü olan ünlü tüccarlar iflas edecekti. Ünlü ustaların fırçasından çıkmış Meryem Ana tabloları, altın kupalar, Venedik camından kadehler, eski çağlardan kalma seyrek el yazmaları, tüccarların muhteşem saraylarından, cimri ko-

misyonculara geçecekti. Vergi ve gümrük vergisi kaynakları tükeneceği için, hükümdarların kasaları da boşalacaktı.

Bu durum karşısında, taçlı taçsız krallar gemiler yaptırıp okyanus ötesine gönderiyor, kaptanlara "Gidin yeni yollar açın; deniz kıyısınca mı gideceksiniz, kestirme yoldan mı, orası sizin bileceğiniz iş, gerekirse fırtınalara, kasırgalara göğüs gerin, yapışkan Karanlık Deniz'den, kızgın ekvatordan, hatta cehennemden bile geçin" diyorlardı.

Denizciler de gidiyordu. Fırtınalar gemileri batırıyor, boğulanların, kaybolanların eşleri yasa giriyordu. Öte yandan tersanelerde yapılan gemiler suya indiriliyordu.

Gemi yaptırıp sefere gönderebilmek için, krallar elmaslarını rehine koymaya, tüccarlar varını yoğunu satmaya hazırdılar. Uzak seferlere çıkmaya hevesliler de eksik değildi. Hatta çocukların bile evden kaçıp masal ülkelerine gidebilmek için, gemi ambarlarındaki çuval ve fıçıların arasında gizlendikleri oluyordu.

Okyanusa, Venedik'le, Cenova'dan daha yakın şehirler vardı. Okyanusa açılma hevesi bunları sarmıştı.

Okyanus, insanları kendisine çekiyor gibiydi. Gemi dümencileri, demir aletler kullanılmadan yapılmış, ince oyma nakışlı ağaç parçaları çıkarıyorlardı denizden. Denizdeki akıntılar, görülmedik büyüklükte ağaç gövdeleri getiriyordu. Deniz Azor Adaları'na, içinde dövmeli insan cesetleri bulunan kayıklar atıyordu.

Her şey, uçsuz bucaksız okyanusun ötesinde kara olduğunu gösteriyordu. Denizciler, arkasında Hindistan'ın tapınaklarını, Çin'in yaldızlı saraylarını görür gibi oldukları okyanus ufuklarından gözlerini ayıramıyordu... Ve birbiri arkasından gemilerle Cebelitarık Boğazı'ndan geçip okyanusa açılıyorlardı.

Üç Buruna Dair

Gemiler, Cebelitarık'tan geçtikten sonra kimi sağa, kimi sola gidiyor, kimi de okyanusa açılıyordu.

Sağa sapan Cenova gemileri, Avrupa kıyıları boyunca Anvers'e varıp panayırda mallarını sattıktan sonra yurtlarına döndüler.

Yine Cenovalı Vivaldi Kardeşler, iki gemiyle okyanusa açıldılar. Kestirme yoldan okyanusu aşıp Hindistan'a ulaşmak istiyorlardı. Fakat Karanlık Deniz, gemileriyle birlikte denizcileri yuttu.

Portekizliler, Cebelitarık geçidinden sola sapmışlardı. Bunlar daha dikkatliydi. Batı Afrika kıyılarını izleyerek ilerliyorlardı. Fakat Boyadar Burnu'na varınca fırtınadan korkup durdular. Okyanus kendilerine, "Dur yerinde, buradan geçilmez" der gibiydi. Bunun için Portekizliler Boyador burnuna "Hayır Burnu" adını verdiler.

İleriye, durmadan ileriye gitmeye değer miydi?

Ptolemaios zamanından beri bilim adamları, gemilerle Güney'e doğru gitmenin imkânsız olduğunu söylüyorlardı. Bunlara göre Güney çok sıcak olduğu için, orada hayat yoktu; ne bitki vardı ne de hayvan. Üstelik Afrika bir duvar gibi ta kutba kadar uzanıyordu. Duvar Güney'den aşılamaz, bunun için de bu yoldan Hindistan'a varmak imkânsız olduğuna göre de, yola devam etmek anlamsızdı. Afrika'ysa, hayatı tehlikeye sokmaya değmezdi.

Bilim adamları işte böyle düşünüyorlardı. O zaman Afrika'ya, Hindistan yolunda bir engel gözüyle bakılıyordu.

Yine de, yola devam edip geçit vermek istemeyen "Hayır Burnu"na "evet" dedirten cesur insanlar bulundu. Bunlar en sıcak yerlere, hemen hemen ekvatora vardılar. Ve Ptolemaios'un yanıldığı anlaşıldı.

Ekvatorun harikalarını anlatırken Portekizliler şakayla, "Bunları Ptolemaios hazretlerinin müsaadesiyle söylüyoruz. Onun ıssız sandığı ülkelerde kalabalık kara derili kabileler yaşıyor. Ağaçlar, sıcaklık yüzünden inanılmayacak büyüklükteler" diyorlardı.

Haritada yeni bir yer adı belirdi: "Yeşil Burun". Portekizlilerin, güneşin kasıp kavurduğu topraklar bulacaklarını sandıkları yerler yemyeşildi. Her yer palmiyelik ve fundalıktı. Ağaçlar arasında, derileri ağaç kabuğu gibi buruşuk, kulakları kocaman yaprakları andıran filler geziniyordu...

Cesaretleri gittikçe artan denizciler, kıyı boyunca üzerlerine Portekiz arması oyulmuş taşlar dikip yerlerini haç ve flamalarla harita üzerinden işaretleyerek güneye doğru ilerliyorlardı. Derken, bir duvar gibi kutba kadar uzandığı sanılan Afrika kıyıları, kutba binlerce kilometre kala, doğuya dönüverdi. Artık geriye Afrika'yı dolaşmak kalıyordu. Fakat bu kolay değildi. Fırtınalar ve aksi yönden esen rüzgârlar buna engel oluyordu.

Portekizli denizciler, Afrika'nın güneyindeki burnu haritaya işaretlediler: Fırtınalar Burnu. Sonra burnu dolaşıp Afrika'nın doğu kıyıları boyunca kuzeye çıktılar. Ama bilmedikleri sularda yüzmeye cesaret edemeyerek gemilerini yine Fırtınalar Burnu'na çevirdiler. Fırtınalar Burnu'ndan ayrılmadan önce, filo komutanı Bartolomeo Diyas, kıyıya diktikleri armalı taş sütuna dayanıp bir süre durdu. Öz oğluyla vedalaşıyormuş gibi sütundan, bir türlü ayrılamıyordu.

Gemileri Doğu'ya, Hindistan kıyılarına doğru sürmek başka bir amirale nasip oldu.

Portekiz Kralı, Fırtınalar Burnu'nun adının değiştirilip "Ümit Burnu" olmasını emretmişti. Böylece Portekizliler, artık bu burnun da, daha ilerilere gitmelerine engel olmayacağını umuyorlardı. Birkaç yıl sonra umutları gerçekleşti. Vas-

co de Gama'nın idaresindeki gemiler, Afrika'yı dolaşıp karşı yönden esen rüzgârlarla ve hızlı akıntılarla savaşa savaşa, Doğu'ya yöneldiler. Gemilere Afrika kıyılarından Hindistan'a doğru, "denizlerin aslanı" olarak bilinen Ahmet İbni Mecit adındaki Arap kılavuzluk etmişti.

Derken ufukta Malabar kıyılarındaki yüksek dağlar göründü. Portekiz gemileri, Kalküta adlı Hint şehri açıklarında demir attılar.

Vasco de Gama'nın arkadaşlarından biri bu yolculuğu şöyle anlatır:

"1497 yılında Portekiz Kralı Manuil, baharat aramak için, Vasco de Gama'nın emrinde dört gemi göndermişti. 1497 yılının 8 Temmuz Pazar günü Rastello'dan demir aldık. Tanrı'nın adıyla çıktığımız bu seferi, Tanrı hayırlı bir sonuca bağlaya...

1498 yılının 17 Mayıs günü karayı gördük, sonra da Kalküta şehrine yanaştık. Kaptanımız şehre bir adam yolladı. Şehirde onu, hem İspanyolca, hem de İtalyanca konuşan, Tunuslu iki Arap'ın yanına götürmüşler. İlk sözleri: 'Hangi şeytan attı sizi buraya?' olmuş. Sonra da böyle uzak yerlerde ne aradığımızı sormuşlar. Bizimki de: "Baharat" demiş...

Sonra karaya çıkan kaptanımızı hükümdar kabul etti. Üzerinde harika birçok yastık bulunan muhteşem bir sedire uzanmıştı. Hükümdar, bizim krala sunulmak üzere, palmiye yaprağına yazılmış bir mektup verdi. Mektup şöyleydi: "Ülkenizin soylularından Vasco de Gama bizlere geldi. Buna çok sevindik. Memleketimizde çok tarçın, karanfil, zencefil, biber, değerli taşlar var. Sizden altın, gümüş, mercan ve kırmızı çuha istiyorum."

Bulmamız gereken her şeyi bulduğumuz için, 29 Ağustos'ta amiralimiz geriye dönmeyi kararlaştırdı. Bunu hepimiz büyük bir sevinçle karşıladık. Çünkü birçok büyük ke-

şif yapmıştık. Batı'da olsun, Doğu'da olsun, Portekiz'de ya da öbür bütün ülkelerde kullanılan baharat, hep Kalküta ülkesinden geliyor. Rüzgârsızlık ve ters yönde esen yeller yüzünden iki ay yirmi yedi gün denizde kaldık, denizcilerin hepsi ağır hastalandı. Diş etlerimiz şişerek dişlerimizi kapladı. Bu yüzden yemek yiyemez olduk...

Bu zaman içinde otuz kişi öldü. Bir o kadar da önceleri ölmüştü. Eninde sonunda iş görebilecek yedi-sekiz kişi kaldı her gemide. Onlar da sağlam değildi. Melinda'da beş gün kalarak, hepimize ecel terleri döktüren son yolculuktan sonra biraz dinlendik.

Ermiş Rafail Körfezi'nde demir atıp bütün gemilere tayfa yetmediği için, sözü geçen ermişin adını taşıyan gemiyi yaktık..."

Notlar burada bitiyor. Bunları yazan da herhalde yurdundan uzaklarda ölmüş olsa gerek.

Portekizliler Hindistan yolunu buldular. Fakat Atlantik Okyanusu'nu ilk geçen İspanyollar ve İngilizler oldu.

Portekizliler Afrika'yı yavaş yavaş dolaşırlarken İspanyollar ve İngilizler, Hindistan'a "kestirme yoldan," korkunç Karanlık Deniz'den geçen Batı yönünde gidiyorlardı. Gemileri, Cenovalı ve Venedikli tecrübeli denizciler yönetiyordu. Okyanus fatihleri için Akdeniz iyi bir okul olmuştu.

Ve işte Cenovalı denizci Kristof Kolomb İspanya'ya gitmiş, Venedikli Giovanni Caboto da Bristol'da bir gemi kumpanyası kurmuştu. Kolomb, amiral olarak İspanyolların hizmetine girip Don Kristobal Kolomb adını almış, Caboto'ysa, kendisine Con Cabot demeye başlamıştı. Biri, okyanustan geçip Batı Hint Adaları'na kadar varmış, diğeriyse birkaç yıl sonra Kuzey Amerika'yı bulmuştu.

İnsanlık, şu iki tarihi unutmayacaktı: 1492 ve 1497.

Ve bu ilk cesur denizcilerin ardından yüzlerce denizci Yeni Dünya'ya akın etmişti.

Yeni Dünya

İnsan, Amerika kıyılarındaki adalara ayak basmıştı. Sonra bir adadan ötekine geçerek kıtaya çıkıp kıyılarında gezinmiş, ormanlar ve steplere dalmıştı.

Karşısında bir Yeni Dünya, geldiği dünyaya benzemeyen bambaşka bir dünya duruyordu.

Bol sulu ırmaklar, balta girmemiş ormanlar arasından akıp gidiyordu. Bazen ırmak, ağaçlarla sarmaşıkların meydana getirdikleri yeşil bir tünelden geçiyor, ormanın kucağında bozuluyordu. Fakat eninde sonunda, ırmak üstün geliyordu. Bardaktan boşanırcasına yağmur yağdığı zaman taşıp deniz gibi yayılıyor, ormanı basıyordu. Yüzyıllık kocaman ağaçları devirip önüne katarak, zaferinin tadını çıkarıyormuş gibi oynuyordu onlarla.

Ağzına kadar yüzlerce kilometre olduğu halde, ırmaktaki su seviyesi bir yükseliyor, bir düşüyordu. Buna, yükselme saatlerinde dalgalarını ırmağın içlerine kadar gönderen okyanus sebep oluyordu. Ama ırmak da okyanustan geri kalmıyordu. Kıyılarını aştıktan sonra da, deniz açıklarında, deniz suyuna tamamen karışmaksızın akıyordu. Kıtadan uzaklarda, tuzlu denizin ortasında tatlı su doldurulabilirdi bir fıçıya.

Kuzeyde büyük göller vardı. Bunlar devasa bitişik kaplar gibi kademe kademe uzanıyordu. Sular, dünyanın en büyük şelalesini meydana getirerek bir gölden diğerine gürültüyle akıyordu.

Kıtada dolaşan insan, başları bulutlara değen dağlar görüyordu. Dağların eteklerinde, en ulu meşe ağacından bile dört misli yüksek bin yıllık ağaçlar vardı. Bunların en yaşlısı

fidanken, dünyada tek bir balta yoktu, insan daha demir elde etmesini bilmiyordu.

İnsan, yoluna devam ediyordu. Karşısına, dev bir pulluğun açtığı hemen hemen iki kilometre derinliğindeki bir çukur çıktı. Dibinde akan ırmak, yukarıdan güç görünüyordu.

İnsanın her adımı, o zamana kadar kimsenin ürkütmediği kuşları ürkütüyordu.

İnsan, bu yeni kıtayı adım adım fethederek ilerliyordu.

İlk Sömürge

Consalo Pisarro, müfrezesiyle birlikte karlı And Dağları'ndan geçiyordu. Düşmemek için, çıkıntılara dikkatle basarak, dengeyi kaybetmemek için de kollarını açarak yürüyorlardı. Öyle yüksekti ki burası, solumak zordu. İnsanlar havasızlıktan boğuluyor, güçten düşüyorlardı. Pisarro, arkadaşlarından birinin, sonra da diğerinin uçuruma yuvarlandığını görmüştü...

Başka bir yerde, Quesada'yla arkadaşları, balta ve bıçaklarla Güney Amerika cangıllarında kendilerine yol açıyorlardı. Orman yol vermek istemiyordu. Sarmaşıklar ellerine sarılıyor, ayaklarına dolaşıyordu. İnsanı sokan binlerce iğnesi vardı ormanın. Karıncalar, eşekarıları, yılanlar, gece gündüz aman vermiyorlardı insana. İleriye doğru atılan her adım, insanüstü emek ve ıstıraplara mal oluyordu.

Ağaçların altından emekleye emekleye geçen, dağların yamaçlarında sürüne sürüne ilerleyen bu insanlar ne de ufak görünüyorlardı! Ama bir dev gibi güçlüydüler. Bunların yaptıklarını başarabilmek için büyük cesaret, azim ve sebat gerekti.

Narvaes'in ve Kavesa da Vaka'nın denizcileri, Florida kıyılarına döndüklerinde, gemilerini bulamamışlardı. Filo, bunların dönmesini beklemeyerek çekip gitmişti. Bu, gemici-

leri umutsuzluğa düşürmedi. Gemi olmazsa yelkenli yapmayı kararlaştırdılar. Ve denilebilir ki, çıplak ellerle işe sarıldılar. Ne balta vardı, ne çekiç, ne de çivi. Çizmelerden mahmuzlar, eyerlerden üzengiler çıkarıldı. Demirden ne varsa eritildi. Geyik derisinden yapılan körükle ocak körüklendi. Çekiç dökülüp onunla çengel ve çivi yapıldı. Kayıklara gerekli yelkenleri kendi gömleklerinden diktiler, sarmaşıklardan ip ördüler. Böylece, mahmuz ve üzengiden çivilerle yapılıp tamamlanan ufacık yelkenli kayıklarla denize açılmışlardı.

Robinson Crusoe, beceriklilik ve sebatı, işte bu gibi insanlardan öğrenecekti.

İnsan, yeni kıtada zaferden zafere koşuyordu. Ama bu, ayrı ayrı herkese ne de zorluklara mal oluyordu!

Tropik cangıllarda, askerlerin zırhları nemden, bataklıklardaki buğulanmadan küfleniyor, elbiseleri çürüyüp lime lime oluyordu.

Ormanlarda insanları yılanlar sokuyordu. Irmağa düşenleri timsahlar yutuyordu. Yabani hayvanlardan kurtulmak için, yüksekçe bir yere gerilmiş hamaklarda geceliyorlardı. Burada da kendilerine yaban kedileri saldırıyordu.

Yolcular çoğu zaman aç kalıyordu. Kayışlarını, kemerlerini, ayakkabılarının tabanlarını haşlayıp yedikleri oluyordu.

Üstelik yeni kıta boş değildi. Sahipleri vardı. Ve çok geçmeden, yerli halkla, yeni gelenler arasında barış bozuldu. Yeni kıtanın kıyılarında toplar gürlemeye başladı. Karşılık olarak da zehirli ok yağdırıldı.

Yeni Dünya'nın bulunuşu, misafirlere de, ev sahiplerine de, pahalıya mal olmuştu. Hele ev sahiplerinin durumu çok kötüleşmişti.

İspanyollar, Kızılderilileri insandan saymıyorlardı. Amerika'da o zaman at az olduğu için, Kızılderili hamallar, İs-

panyollar için yük hayvanı işini görüyorlardı. Uzak seferlerde, top kundakları, ağır gemi demirleri, gemiler için gerekli her şey hamallara taşıtılıyordu. Maden ocaklarından gümüş çıkaran İspanyolların çiftliklerinde tarlaları işleyen hep Kızılderililerdi. En ufak bir itaatsizlik bile gösterdiklerinde, kendilerine insanlık dışı muamele ediliyor, evleriyle birlikte yakılıyor, üzerlerine köpekler saldırtılıyordu.

Köpeklere Parçalatılan Kızılderililer

İspanyollar birlikte azgın köpekler getirmiş, bunları insan avına alıştırmışlardı. Mastif denilen bu köpekler, "tomalo", yani "tut" emrini işitince Kızılderililere saldırıp gırtlaklarına yapışırlardı. Zavallılar kendilerini el ve ayakla savunmaya çabalar, yürekleri paralayan çığlıklar çıkarırlardı. Bu ölüm feryatları İspanyolları güldürürdü. Gerçi bunda yeni bir şey yoktu. Daha önce Romalılar, Korsika Adası'nda köpeklerle insan avlamışlardı. Ama gaddarlıkta İspanyollar, Romalıları bile geride bırakmışlardı.

Ele geçen ganimet paylaşılırken, köpeklerin payı askerlerinkine eşitti. Leonsiko adında ünlü bir köpek, sahibine bin florin kazandırmıştı. En keskin nişancı bile bu kadar kazanamazdı.

Böylece, tarihin en şanlı sayfalarından biri köpeklere parçalatılan Kızılderililerin kanıyla lekelenmişti. Bereket versin kıtaya ilk çıkanlar arasında bu rezalete dayanamayıp insanlığın yüzünü ağartanlar da vardı. Antonio Montesino adındaki papaz verdiği vaazda, yabani hayvanlara dönen insanları yeriyordu. Hiçbir tehdit kendini susturamamıştı. Asil Las Kasas da, bütün hayatını Kızılderilileri savunma davasına vermişti.

Yeni Dünya'nın bulunuşu insanlara çok pahalıya mal oluyordu. Hayat o kadar dayanılmaz olmuştu ki, Kızılderililer köylerinde intihar ediyorlardı.

Beyazların hayatı da imrenilecek gibi değildi. Tropik sıtmasından kırılıyor, Kızılderililerin zehirli oklarına kurban gidiyorlardı. Bir çoğu da celladın baltası altında ya da darağacında can veriyordu.

Beyazlar kendi aralarında da anlaşamıyorlardı. Gemilerde denizciler, kurtlanmış galeta yemekten ve fırtınalarla boğuşmaktan bıkmış usanmışlardı. Evlerini, yurtlarını özlüyorlardı. Ayaklanıp kaptanları ambara hapsediyorlardı. Kaptanlar da ayaklanmayı bastırınca, elebaşılarını gemi direğine astırıyor ya da ıssız adalara çıkarıp bırakıyorlardı.

İstilacıların kurdukları şehirlerde, iktidar için ve ele geçen ganimetten pay almak uğruna, kıyasıya bir savaş yürütülüyordu.

Kristof Kolomb zincire vurulup bulmuş olduğu yoldan gerisin geri İspanya'ya götürülmüştü. Pasifik Okyanusu'nu ilk gören Vasco Nuñez de Balbao, ölüme mahkûm edilmişti. Bu ünlü İspanyol'un kellesi, yine İspanyollar tarafından keşfedilen topraklara atılıp yuvarlanmıştı.

Başlarına gelen belalara ve binbir tehlikeye rağmen, insanı Yeni Dünya'nın içlerine çeken neydi?

Güneyde İspanyolları altın çekiyordu. Bunlar, altın olmayan yerleri, haritalara, "gereksiz topraklar" diye işaret ediyorlardı. Kuzeydeyse İngilizlerle Fransızlar, bu "gereksiz topraklar"ı zapt ediyorlardı. Oradaki ormanlarda elde edilen değerli kürkler de Avrupa panayırlarında altın ediyordu.

İnsanlar, bazen düş peşinde binlerce kilometre kat ediyorlardı.

Gonzalo Pisarro, Quesada ve Orellana altın şehir Eldorado'yu arıyordu. Bir gezgin ve şair olan Walter Raleigh adındaki İngiliz de bu ülkenin peşindeydi.

Kızılderililer bunlara, önderi güneş gibi parlayan bir ülke olduğunu, sabahleyin hükümdarın üstüne, tepeden tırnağa

altın tozu serpildiğini, akşamleyin ırmakta yıkanıp bu tozdan sıyrıldığını anlatmışlardı. Buna inanan Avrupalılar, Amerika dağlarıyla ormanlarını dolaşarak Eldorado'yu arıyorlardı.

Ponce de Leon adında bir başka gezginse Gençlik Irmağı'nı bulmak istiyordu. Kızılderililer, bu ırmağa girenin gençlik yıllarındaki gibi sağlam ve dinç olduğunu söylemişlerdi. Oysa yeryüzünde ne Eldorado kenti, ne de Gençlik Irmağı vardı. Fakat insanlar bunları ararken, uydurma değil gerçek ırmaklar, gerçek ülkeler buluyorlardı. Pisarro'yla Orellana, büyük bir ırmak olan Amazon'u incelediler. Quesada, Orinoko nehrinin kaynaklarını buldu. Ponce de Leon, Florida'yı keşfetti. Walter Raleigh ise Gine'yi bulup gelecekte Amerika Birleşik Devletleri olacak topraklarda ilk İngiliz sömürgesini, yani Virginia'yı kurdu.

Yeni Çağın En Büyük Adamı Kolomb

İnsan yeni bir dünya bulmuş, fakat daha önce de defalarca olduğu gibi, yeni bir dünyaya düştüğünü hemen anlayamamıştı.

Yeni bir şey bulup görmek kolay değildi, ama insanın gördüğünü anlaması daha da güçtü.

Denizciler, Hindistan'a ve Çin'e giden yeni bir yol bulmak umuduyla okyanus ötelerine açılıyorlardı. Okyanusta karşılarına görülmedik bir kıta çıktığı zaman, nerede bulunduklarına akıl erdirememişlerdi. Hindistan'a gidelim derken Amerika yakınlarındaki adalara çıkmışlardı.

Kolomb, gemisinin güvertesinde geçirdiği uykusuz gecelerde, gözü açık düşler görüyordu. Gemilerinin Hint limanlarından birine varacakları anı, belki yüzlerce defa gözünün önüne getirmişti.

Örneğin gemiler bir koya girip demir atıyor, içinde sarıklı insanlar bulunan kayıklar gemileri sarıyordu. Etrafta, hasır yelkenli kürekleri gemi direği gibi uzun, hantal Çin kayıkları dalgalarda sallanıyordu. Kıyıda gürültülü bir kalabalık, tüccar, denizci, hamal, büyücüler toplanmışlar. Kalabalık, Arap atına binmiş birine ya da boynuna altın zincir takılmış bir file yol veriyordu.

Kolomb, mihracenin sarayına gidiyor, elmaslarla süslü tahtına oturmuş mihrace onu kabul ediyordu. Arap tüccarları, her zaman olduğu gibi çeşitli dolaplar çeviriyorlardı. Bunlar gemilere bile saldırabilirdi, ama akıllarını başlarına getirmek için bir top güllesi yeterdi.

Derken, ambarları ağzına kadar altın, inci, kokulu sandal ağacı, karanfil, tarçın gibi değerli yüklerle dolu gemiler geriye dönüyorlardı.

Kolomb'un gördüğü düşler işte böyleydi. Ya gerçek?

Bunlar, zengin giyimli insanlar göreceklerini sanıyorlardı. Oysa ne zenginin, ne de fakirin üstünde hiçbir giyim yoktu. Muhteşem saraylar yerine kulübeler gördüler. Ne altın zincirli filler, ne de altın gemli atlar vardı. Kıyılar tamamen ıssızdı. Koyda demir atmış kayıkları falan yoktu.

Aradığı yerin burası olmadığını Kolomb'un anlaması gerekirdi, ama Hindistan'ı görmeyi öylesine istiyordu ki, onu olmadığı yerde bile gördü. Hatta bir dakika bile düşünmeden, yerli halka Hintli anlamına gelen "İndios" deyiverdi. Kolomb'un bu hatası, bugüne kadar birçok dilde tekrar edilip durur.

Kolomb, ıssız kıyılarda gördüğü yoksul kulübeleri, zengin bir ülkenin fakir bir kenar bölgesi sanmıştı. Yerlilerden bazılarının burunlarında altın iğneler görünce de, Doğu servetinin yakın bir yerde olması gerektiğine artık büsbütün inanmıştı.

Nemli tropik ormandan gelen çiçek kokularını Kolomb Hint baharatı ve ıtırlı ağaç kokuları sanmıştı.

Kızılderililer, Batı'yı göstererek, "Taşlı Toprak" anlamına gelen "Sibao" diyorlardı. Kolomb, bu sözü "Sipango" sanmıştı. O zaman Japonya'ya böyle derlerdi.

Kızılderililer, "Karayip" diyordu; Kolomb'sa bunu, Moğol kabilelerinden birinin adı olan "Kaniba" şeklinde anladı ve akşamleyin gemi defterine, ulu hanın başkenti Kvinsaya yakınlarında bulunduğunu yazdı.

Küba Adası'na çıkınca, hükümdara elçiler gönderdi. Arapça bilenleri seçip memlekette baharat olup olmadığını öğrenmeleri için, kendilerine tarçın ve biber örnekleri verdi. Bundan başka elçileri adanın hükümdarıyla Kastilya Kraliçesi arasında bir ittifak sağlamak için görüşmelere başlamakla görevlendirdi.

Elçiler, adanın içerilerinde büyük şehir yerine, elli kulübelik bir köy buldular. Hükümdar da, elçileri çıplak toprak üzerinde oturarak kabul etti. Hükümdar Arapça bilmediği için, el işaretiyle anlaşmak gerekmişti. Baharat örneklerini görünce pek şaşmış ve ömründe böyle şeyler görmediğini söylemişti.

Şaşılacak şeydi. Fakat Kolomb, her çeşit şüpheyi kovuyordu. Küba Adası'nın, Çin'in eyaletlerinden biri olduğuna inanmış, denizcilerine de bunda şüpheleri olmadığına yemin ettirmişti. Bununla ilgili protokole şunlar yazılmıştı: "Sözünden dönen subaysa dili kesilip bin maravedis para cezasına çarptırılacak. Tayfaysa yüz kamçı vurulacak."

Gemileri Karayip Denizi'nde yüzdüren Kolomb, Hint Okyanusu'nda bulunduğunu sanıyordu. Kızıl Deniz ve İskenderiye yoluyla yurduna dönmeye hazırlanıyordu. Panama kıstağı bölgesinde, Ganj Irmağı'nın okyanusa döküldüğü yeri arıyordu.

Kolomb, okyanus ötesine dört defa gitmiş, fakat Hindistan dolaylarını gördüğüne ve Espanyola Adası'nın Japonya olduğuna hayatının sonuna kadar inanmıştı.

Tarih, büyük denizciyle böyle alay etmişti.

Kolomb, Yeni Dünya'ya eski görüşlerle çıkmış, bu da kendi yararlılığının önemini anlamasına engel olmuştu. Yeni çağın en büyük adamlarından biri olan Kolomb, eski kafayla düşünüyordu. Dünyanın küçük ve dar olduğuna, Doğu ülkelerine, okyanus yoluyla birkaç günde gidildiğine inanıyordu. Çünkü kutsal kitapta, karaların denizden altı misli geniş olduğu yazılıydı.

Kolomb, dünyayı bir küre gibi toparlak sanıyordu, ama ona göre, dünyanın şekli bir elmadan çok, armuda benzemeliydi. Bu armutta sapın bulunduğu yerde, göklere değen dağlar yükseliyor ve cennet işte orada bulunuyordu. Kolomb, cennete yakın bir yerde bulunduğunu defalarca aklından geçirmişti.

Koyun berrak sularında yansıyan palmiyelere bakıyordu. Hava ılık ve hoş kokularla doluydu. Ağaçların üzerinde alacalı papağanlar uçuşuyor, altında Adem'le Havva gibi çıplak insanlar dolaşıyordu. Kolomb, kendisini yeryüzü cennetine düşürdüğü için, Tanrı'ya içten şükrediyordu.

Kolomb'un hayatı, büyük bir buluşun, aynı zamanda büyük bir yanlışlığın tarihidir.

Bu yanlış ona çok pahalıya mal oldu. Bulduğu kıtaya, Kolomb'un değil, Amerigo Vespucci'nin adı verildi. Oysa Amerigo, hiçbir şey bulmamış, ama Amerika'nın bir Yeni Dünya olduğunu sezmişti.

Kolomb'tan sonra Amerika'ya gidenler, orada ilkel insanla taş aletlerden başka Meksika'da, Peru'da, kanallar, barajlar, köprüler, yollar, saraylar ve tapınaklar gördüler. Yabani

hayvanlarla kuşların altın heykellerine, renk renk kumaşlara, hiyeroglif ve resimlerle süslü vazolara şaşıp kalmışlardı.

İnsanlığın geçmişi, Amerika yerlilerinin o günkü haliydi. Kuzey Amerika ormanlarında yaşayan ilkel aşçılar, etini kendilerine versin diye, bizonu sihirli rakslarla merhamete getirmek istiyorlardı.

Meksika'da köyler, Ege Denizi adalarındaki büyük klan evlerini andırıyordu. Askeri şef Montesuma da, masal kahramanı Giritli Kral Minos gibi, sarayında tahtta oturuyordu.

Güney Amerika çiftçileri, eski Mısır'dakileri andıran tapınaklarda güneşe tapıyor, İnkalar da firavunlar gibi itaatkâr tebaalarını keyiflerine göre ya yaşatıyor ya da öldürüyorlardı.

Tarihin üç büyük aşamasıydı bunlar. Fakat okyanusun arkasından gelen fatihler tarihi bilmedikleri için, gördüklerini anlamıyorlardı. Kabile şeflerini derebeyi, Kızılderili kadınların sihirli tören rakslarını, saray kadınlarının dansları sanıyorlardı. Altın ve gümüş heykelciklerle kapların, onlar için değeri yalnız ağırlığındaydı. Bugün olsaydı, bu eşyalar müzelerde camekânda korunurdu.

Fatihler, eski dünyada çoktan unutulmuş olan eski kültürün hâlâ yaşadığı yeni dünya şehirlerini, kıyasıya tahrip ediyorlardı.

İlk Dünya Turu

Haiti Adası'na çıkan Kolomb'un gemicileri, Kızılderililere:

– Ülkenizin adı ne? diye sordukları zaman

– Kisseyya, cevabını almışlardı.

"Kisseyya," Kızılderililerin dilinde "dünya" demekti. Kızılderililer, adalarını başlı başına bir dünya sayıyorlardı.

Öte yandan Kızılderililer de İspanyollara:

– Ya siz nereden geldiniz? Gökten nasıl indiniz? diye sormuşlardı.

Kokulu ağaçlar ülkesi Punt'ta yaşayan insanlar da bir zamanlar Mısırlı gemicilere aynı soruyu sormuşlardı. Vaktiyle Mısırlıların yaptığı gibi, İspanyollar da böyle saf konuşmaları işitince az gülmemişlerdi. İspanyollar, dünyanın büyük olduğunu biliyorlardı. Birçok ülke ve halk görmüşlerdi. Haiti'ye ulaşıncaya kadar, günlerce okyanusta dolaşmışlardı. Kızılderililere, başlıbaşına bir dünya gibi gelen bu adaya, mütevazi bir ad takmışlardı: "Espanyola", yani Küçük İspanya.

Fakat çok geçmeden dünya daha da genişledi. Eski çağlarda Erathosthenes'in tahmin ettikleri gerçekleşmiş, insan ilk kez olarak dünyanın çevresinde bir tur yapmıştı.

Hindistan'a giden Batı yolunu arayan Macellan'ın gemileri, güneyden Amerika'yı dolaşıp Pasifik Okyanusu'nu aşmışlardı. Ama Macellan'a başladığı işi tamamlamak kısmet olmadı. Asya'nın doğu kıyılarında, adı sanı bilinmeyen ufacık bir adanın halkıyla rasgele çıkan çarpışmada yediği kılıç darbesiyle öldü.

Ama devleşen insan öldürülemezdi.

Bir bilim adamının elinden düşen kalemi bir başkası devralıp yarıda kalan sayfayı nasıl tamamlarsa, ölen bir denizcinin yerine, dümene bir başkası geçiyordu.

Macellan'ın ölümünden sonra da böyle oldu. Yerine geçen arkadaşı El Kano, beş tekneden kurulu filonun son gemisini ana yurda getirebildi.

Akşamleyin Batı'da okyanusun ardına düşüp sabahleyin Doğu'dan yine yükselen güneş gibi, bu gemi de hep Batı'ya gitmiş ve Doğu'dan geri dönmüştü.

El Kano, üzerine yer küresi resmedilmiş ve "Çevremde ilk kez dolaşana" sözleri yazılı bir armayla onurlandırılmıştı.

Dünyanın sonuna varmak, insanın ezeli emeliydi. İşte insan, dünyanın çevresinde bir tur yapmış ve onun hiç de bir zamanlar sanıldığı gibi olmadığını anlamıştı. Bir şehrin ke-

narı, bir adanın kıyısı vardı. Dünyanın kenarı, sonu yoktu; yasaları başkaydı.

Kolomb'la Macellan'ın seferlerinden sonra, yeryüzünde yeni bir çağ başladı.

Okyanus yoluyla Amerika'dan altın ve gümüş yüklü gemiler geliyor, bunlar denizde Afrika'dan Amerika'ya canlı yük yani kara köleler götüren gemilerle karşılaşıyorlardı. Hindistan'dan da Afrika'yı dolaşarak, baharat yüklü gemiler geliyordu.

Atlantik Okyanusu, dünyanın merkezi olmuştu.

İtalyan şehirleri, ülkeleri birleştiren denize egemen olmak için Türklerle savaşmaya devam ediyordu. Oysa Akdeniz, dünyanın merkez denizi olmaktan çıkmıştı.

Bir zamanlar yeryüzünde IRMAK devri vardı. O devirde, bir kabileden diğerine, ırmak yoluyla gidilirdi. Sonraları denizlerin fethedilmesiyle, DENİZ devri başladı. Deniz devrini, kıtaları birleştiren OKYANUS devri izlemişti. Bundan sonraki devir ne devri olacaktı? Pencereden kuşların uçuşunu izleyen Leonardo da Vinci, bunu artık seziyordu.

Ekonomi Savaşı Başlıyor

Hindistan'a yeni bir yol bulunduğu haberi, Akdeniz şehirlerini büyük bir felaket haberi gibi sarsmıştı.

Venedik'te tüccarlar alelacele Rialto'ya gidiyorlardı. Oradaki pazarda ve köprüde, sabahın erken saatlerinde alışverişe başlayanların gürültüsü akşama kadar dinmezdi. Baharat fiyatları, bir florinin kaç duka ettiği bir önceki günün olayları ve yabancı tüccarların getirdiği haberler orada öğrenilebilirdi.

Rialto'da bir yanda hamallar sırtlarındaki ağır çuvalları rıhtıma atıyor, öte yanda seyyar satıcılar avazları çıktığı kadar bağırıyor, kadınlar canlı midye ve balık yığınlarını karıştırı-

yor, tüccarlar faizi ve alışveriş şartlarını görüşüyorlardı. Tüccarların yanında ne mal dolu fıçılar, ne de çuvallar vardı. Malın adını, fiyatını ve miktarını söylemek yetiyordu. Burada söz konusu olan rakamları işitenin başı dönerdi.

İşte rıhtıma bir gondol yanaştı. Tüccar yol ücretini gondolcunun şapkasına atıp kanalın iki yakasını birleştiren kemerli köprünün kapalı galerisine doğru yürüdü. Dost olana da, olmayana da selam veriyordu. Eski düşmanlıkların sırası değildi şimdi. Herkesi üzen aynı dert, aynı endişeydi.

Tüccar, her rastladığına:

– Ne haber? diye soruyordu.

Biri:

– Kötü, dedi. Karanfiller hâlâ duruyor, müşteri yok.

Başka biri de:

– Hindistancevizi çiçeği de aynı durumda, diye ekledi. Kalküta'dan gelecek maldan korkuyorlar.

– Ya bizim hükümetin elçisi ne güne duruyor? Yazmıyor mu?

– Yazıyor, ama haberler kötü...

Uğursuz geçen günün başarısızlık ve endişeleriyle üzülen tüccar, gecenin bir saatinde kalın not defterini alıp yazmaya başladı:

"Ayın yirmi dördünde, Portekiz Kralı'nın girişimiyle başlayan ve Venedik Devleti için Türklerle savaştan daha önemli olan Hindistan seferiyle ilgili gerçeği öğrenmek için gönderilmişti.

Elçi, yedi geminin battığını, fakat kalan altı geminin getirdiği malların miktarının çok ve değerinin yüksek olup bunlara paha biçmenin bile güç olduğunu yazıyor. Gemiler böyle bir sefer daha yaparlarsa, Portekiz Kralı "para kralı" adını alabilir. Çünkü baharat almak için herkes onun ülkesine gidecek ve paralar Portekiz'e akacak.

Bu haber Venedik'e geldiği zaman, ne eski devirlerde, ne de dedelerimizin zamanında kimsenin bilmediği bir yolun bulunmuş olması herkesi şaşırttı. Bu haberin, özgürlüğün yitirilmesi dışında Venedik Cumhuriyeti için haberlerin en kötüsü olduğunu Senato üyeleri de kabul ettiler. Çünkü Venedik Cumhuriyeti'nin bugünkü ün ve şana ancak deniz, aralıksız ticaret ve seferler sayesinde ulaştığına hiç şüphe yoktu.

Lizbon'la Kalküta arasında gemiler işlemeye başlarsa, Venedik gemilerine ve Venedikli tüccarlara baharat yetmeyecek. Baharat ticaretinin kesilmesiyse Venedik için emzikteki çocuğun ana sütünden olması demektir..."

İtalyan şehirlerine ağır bir darbe indirilmişti. Mutluluk güneşi, okyanus kıyılarında bulunan, uzak batıdaki başka şehirlerde doğmaya başlamıştı.

Ve denizlerde egemenlik için başka ülkeler mücadeleye girişiyorlardı...

Büyük denizcilerin keşifleri, en güç inananları bile, dünyanın bir elma gibi yuvarlak olduğuna inandırmıştı.

Nürnbergli tüccar ve coğrafyacı Martin Behaim'ın yaptığı ilk yeryuvarlağı maketini, krallar, bakanlar, papalar ve kardinaller merakla seyrediyorlardı.

Martin Behaim, bu yuvarlak makete kıtaları, okyanusları, denizleri ve dağları çizmiş ve şöyle bir not yazmıştı:

"Dünyanın basit olduğuna ve burada gösterildiği gibi, gemiyle ya da yaya olarak her yere gidilebileceğine kimsenin şüphesi olmaması için, yeryuvarlağı orantılı bir şekilde, elma biçimindeki bu makete sığdırıldı. Bu böyle biline."

İyi bir coğrafyacı olan Behaim, kötü bir politikacıydı. Yeryüzünde artık ne engel ne duvar kaldığını, her yere gidilebileceğini, bunun için yalnız istek gerektiğini sanıyordu. Fakat dünya hiç de Behaim'ın sandığı kadar basit değildi. Behaim, elma biçimindeki yeryuvarlağını hazırlar hazırlamaz bunda, dünyayı yeniden ayıran bir sınır, bir çizgi belirdi.

Roma Papazı Aleksander Borcia, İspanyollarla Portekizlileri barıştırmak için, yeryuvarlağı maketi üzerinde, okyanustan geçip iki kutbu birleştiren bir çizgi çekmiş ve batı yarısını Kastilya Kralı'na, doğu yarısını da Hindistan'la birlikte, Portekiz Kralı'na vermişti.

Papa memnundu. İyi bir baba gibi, elmayı kavga etmemeleri için iki oğlu arasında kardeş payı yapmıştı. Ama akıllı bir politikacı olan Aleksander Borcia, kötü bir coğrafyacıydı. Dünyanın bir elma gibi kolayca bölünemeyeceğini anlamıyordu.

Yeryuvarlağı maketi üzerine çizgi çizip sınır çekmek kolaydı. Ama sınır taşı ve karakol koymanın imkânsız olduğu okyanusta çizgi nasıl çekilebilirdi?

Bu gözle görülmez çizgi, okyanusta ancak aletler ve hesaplar yardımıyla bulunabilirdi. Bunun için enlemi tayin etmeyi bilmeliydi. Buysa güç ve karışık bir işti.

Bugün olsa enlem, zaman farkına göre, en hassas kronometrelerle tayin edilirdi. Söz konusu zamanlardaysa, en büyük kule saatlerinde bile yalnız bir akrep vardı, o da saati gösterirdi. Gemilerde zaman, ya kum saatleriyle ya da su saatleriyle ölçülürdü. Hal böyleyken, zaman harfi harfine ölçülemezdi.

Bazen denizciler enlemi, gök saatinden faydalanarak tayin ederlerdi. Gökyüzü kadranında, takımyıldızlar rakam, ay da saati gösteren akrep vazifesini görürdü. Fakat ay, gökyüzünde kimi zaman hızlı, kimi zaman yavaş hareket ettiği için, gök saati de bir ileri gider, bir geri kalırdı. Yanlışı, özel cetvellere bakarak bulmak gerekirdi. Ama cetveller de tam olmadığından iş büsbütün güçleşirdi.

Denizciler denizlerde dolaşıyor, fakat nerede bulunduklarını bilmiyorlardı. Bunun için gemilerin ikide bir, yabancı sulara girdiği oluyordu. Gerçi bunu çoğu hallerde bilerek ya-

pıyorlardı. O zaman okyanusta toplar gürlemeye başlıyordu. Gülleler namlulara yerleştirilip falyalar ateşleniyor, gülleler düşman gemisinin yakınlarına düşüp suları köpürtüyordu. Coğrafya enlemi tayin etmek gibi karışık mesele, eninde sonunda güçlü olanın yararına çözülüyordu. Kimin çok topu ve çok gemisi varsa denizde o güçlüydü...

Böylece, tersanelerde gittikçe artan çekiç sesleri duyulmaya başladı. İspanyollar gemiler inşa edip birbiri ardından suya indiriyorlardı. Portekizliler de onlardan geri kalmamaya çalışıyorlardı. Kuzeydeki İngiltere, Hollanda ve Fransa'da da dülgerler boş durmuyorlardı.

Gemi yapmak için kereste lazımdı. Gemilere direk olacak çamlar kesilip devriliyor, yüzyıllık ağaçlardan kala kala bir kütük, bir de iğneli kuru yapraklar kalıyordu.

Gemi çapaları, çivi yapmak, top dökmek için demir lazımdı. Madenciler, demir cevheri çıkarmak için, yerin gittikçe daha derinlerine sokuluyorlardı. Su çarkları, maden ocaklarını basan suları güç çıkarabiliyordu.

Kralın adamları, ülkeyi dolaşıyor ve atlarından inip demirhanelerin isli kapılarını çalarak:

– Krala top, gülleler, zırh, kılıç, lazım. Haydi iş başına, çabuk olun, diyorlardı.

Ocaklar, geceli gündüzlü alev saçıyor, ağır çekiçler gürültüyle iniyordu örse.

Gemilere yelken gerekiyordu, yani binlerce arşın yelken bezi... Orduyu giydirmek için binlerce metre çuha lazımdı. Her yerde iplik eğriliyor, kumaş dokunuyordu. Ustalar yeni çıraklar tutuyor, atölyede bir düzine kalfa çalıştığı halde işçi yetmiyordu.

Her evde iğler ve ayaklı çıkrıklar dönüp duruyordu. Köylerde kadınlar, gemicilerin eşleri, hatta küçük çocuklar bile tokmakla keten, kenevir dövüyor, yapağı didiyor, iplik eğiriyorlardı.

Bez ve yünlü kumaşlar gittikçe bollaşıyordu. Tüccarların, müteahhitlerin, vurguncuların sandıklarında gittikçe daha çok altın birikiyordu.

Kralın ordusuna yeni alınmış askerler ve denizciler, meyhanelerde yeni üniformalarıyla çalım satıyorlardı. Suya yeni indirilmiş, reçine kokan gemiler yelken açıyordu. Denizden çürük kokusu getiren, tuzlu serin rüzgâr, yeni yelken bezinin sağlamlığını sınıyordu. Filolar birbiri ardından denize açılıyordu. Gemilerin dört köşe lumbozlarından, topların korkunç namluları görünüyordu. Denizde hepsini, her şeyi, yani denizcileri, topları, yelkenleri hep iş bekliyordu.

Mesele ciddileşiyordu. Artık gemi gemiyle değil, donanma donanmayla, ülke ülkeyle savaşıyordu.

Niçin kavga ediliyordu?

Okyanus yolları ve okyanus ötesi ülkelerin servetleri için.

Atlantik Okyanusu'na İspanyollar, Hint Okyanusu'na Portekizliler egemendi. Elma biçimindeki dünyanın yarısı, Hindistan'la birlikte Portekizlilere düşmüştü.

Seylan'da, Sumatra'da, Cava'da, Portekiz ticaret merkezleri kuruldu. Lizbonlu tüccarlar, tahtırevanlarına kurulmuş, karanfil bahçelerini ve hindistancevizi ormanlarını dolaşıyorlardı. Portekiz gemileri Avrupa'ya baharat taşıyordu.

Portekizli tüccarlar ve memurlar, yerli halkı kıyasıya sömürüyorlardı. Bunlar hakkında Hintliler şöyle diyorlardı: "Ne mutlu ki, Tanrı onların kaplan ve aslanlar kadar az olmalarını istemiş, yoksa bütün insan soyunu tüketirlerdi."

Sömürgecilerin tehlikeli bir düşmanı vardı. Hollandalı tüccarlar, baharatı Libzon'daki aracılardan ateş pahasına satın almak istemiyorlardı. Hollanda gemileri, Hint Okyanusu'nda sık sık görülmeye başladı. Hollandalıların Doğu Hindistan Kumpanyası, adalarda ticaret merkezlerinden başka kaleler de kuruyordu. Hollandalı tüccarlar toplarla ateş et-

meyi, para saymasını bildikleri kadar iyi biliyorlardı. Bunlar savaşta Portekiz gemilerini ikide bir ele geçiriyorlardı. Çok geçmeden bütün karanfil, bütün hindistancevizi, bir devlet kadar güçlü olan Doğu Hindistan kumpanyasının eline geçti. Kumpanyanın Amsterdam'daki depoları tıklım tıklım baharat doldu. Tüccarlar, baharat fiyatını yükseltmek için, hindistancevizi ormanlarını karanfil bahçelerini imha ediyorlardı. "Tanrı'nın yarattığı şekilde bütün dünya, beş yüz funttan fazla karanfil alacak durumda değildir," diyorlardı. Ve karanfil ürününü, beş yüz funtu aşmaması için yakıyorlardı. Çevrelerindeki hava karanfil kokuyordu...

Hollandalılar, elma biçimindeki dünyanın, Portekizlilerin payına düşen yarısını var güçleriyle zapt etmeye çalışıyorlardı.

Öte yandan İspanyollar da kendi paylarını güçlükle ellerinde tutabiliyorlardı. Bunlar çok açgözlüydü. Mümkün olsa dünyanın tüm altınlarını ele geçirmek istiyorlardı. Ama çalışmadan. Çünkü çalışmayı sevmezlerdi.

Eski zaman şövalyelerinin torunları olan Kastilya soyluları, çalışıp çabalamanın, yarını düşünmenin bir İspanyol'a layık olmadığını söylerlerdi. Çalışkan Arapları ve Musevileri yurtlarından kovan İspanyollar, yağmayla ele geçirdikleri Amerika altınıyla, alın teri dökmeden zenginleşeceklerini ummuşlardı. Fakat altınlar, aldıkları Hollanda, Fransız, İngiliz mallarına karşılık, tembel ellerinden akıp gidiyordu. İspanya gümrüklerinde, hatta Madrid'deki Hindistan Konseyi'nde güvenilir adamları olan yabancı kaçakçılar Amerika'yla ticaretten para kırıyorlardı.

Üstelik, dünyanın yarısının İspanyollara ait olmasını tanımak istemeyen İngilizler de, Amerika'ya gemi göndermeye başlamışlardı.

İspanyol soyluları paralarını eğlenceye ve giyime harcarken, İngiliz tüccarlarıyla zanaatçıları, çalışıp çabalayıp gemi yapıyor, koloniler kuruyorlardı.

İspanyol Kralı, Okyanus ötesindeki topraklarına İngiltere'nin karışmamasını istiyordu. İngilizler de cevap olarak, Yeni Dünya'ya sahip olmak hakkını İspanya Kralına kimsenin vermediğini söylüyorlardı. Meseleyi yine toplar ve gemiler çözdü. Büyük Armada denen İspanyol Donanması batırılıp yok edildi. Ama iş bununla bitmedi. İngilizlerin başka rakipleri de vardı: Hollandalılar. Okyanusu ele geçirmek için savaş devam ediyordu...

Böylece, elma biçimindeki yeryuvarlağı, anlaşmazlık konusu olmuştu.

Üç Gemi

Kaptanların bir kısmı Hindistan'a ve Çin'e giden batı yolunu açarken, başka denizciler de, bu uzak ülkelere doğudan ulaşmanın mümkün olup olmadığı üzerinde kafa yoruyorlardı.

1548'de Londra'da, "bilinmeyen ve hatta bugüne kadar denizyoluyla gidilmeyen ülkelerin, adaların, devlet ve sömürgelerin keşfi için müteahhit tüccarlar kumpanyası" gibi acayip bir ad altında bir şirket kurulmuş, başkanlığına da, Kuzey Amerika'yı bulan Con Caboto'nun oğlu, ünlü denizci Sebastiano Caboto seçilmişti.

Con Caboto çoktan ölmüştü. Oğlu da artık yaşlıydı. Sebastiano, geminin güvertesine son defa çıkalı onlarca yıl olduğu halde, gençliğindeki umutlarını bırakmamış, baharat ülkesine yeni bir yol bulma hayalinden hâlâ vazgeçmemişti.

İşte Sebastiano Caboto, Londra'daki evinin penceresi önünde duruyor. Boylu boslu, kır sakallı bir adam. Göğsünde altın bir zincir, başında kara bir kalpak, sırtında, kenarları kürklü bir elbise var. Ressam Holbein, Sebastiano'yu işte böyle resmetmiş. Bir elinde yeryuvarlağı maketi, diğerinde pergel. Çatık kaşları altındaki gözleri ileriye bakıyor. Karşı-

sında Temza'daki kayıklarla mavnaları değil, okyanusta ilerleyen gemileri görüyor. Bir zamanlar, keşfetmiş olduğu Newfoundland Adası yakınlarından geçerek kuzey batı yoluyla Hindistan'a gitmeyi denemişti. Şimdi kuzey batıdan değil, kuzey doğudan yeni bir yol tasarlıyordu. Yolculuk için gemiler hazırdı. Bunlar özel bir şekilde hazırlanmış sağlam keresteden yapılıp on sekiz aylık erzak almış, korsanlardan korunmak için de toplarla silahlanmıştı.

Sebastiano Caboto, bu sefere çıkacak gemilerin idaresini seve seve üzerine alırdı, ama artık ihtiyarlamıştı. Gemileri ancak uzaktan, zihnen izleyebilirdi. Fakat Caboto bununla yetinmeyip yine zihnen de olsa gemilerin önündeydi. Gemiler daha demir almamışken o, ileride barbarların yaşadığı, insanları da doğası da sert olan ıssız diyarlar görüyordu. Hayalinde, denizcileri bekleyen binbir tehlike, fırtınalar, kör kayalar, savaşlar, zehirli oklar canlanıyordu.

Gemilere yeteri kadar silah ve erzak alınmıştı ama bu azdı. Gemicilere her ihtimale karşı, yararlı olabilecek öğütler de gerekti.

Sebastiano Caboto, masa başına geçip kalemi aldı ve başladığı yazıya devam etti:

"Madde 28: Kıyıdaki kumlarda taş, altın, maden ya da benzeri şeyler toplayan insanlar görürseniz, gemilerinizle yaklaşıp ne topladıklarını seyredebilirsiniz. Böyle hallerde trampet ya da kıyıdakilerin dikkatini çekecek, hayal güçlerini tahrik edecek bir şeyler çalın ki, onlarda sizi görme ve duyma merakı uyansın. Tehlikeden uzak durun, kıyıdakilere karşı hiçbir şekilde gaddarlık ve düşmanlık göstermeyin...

Madde 30: Halkın, aslan ya da ayı derisi giydiğini, uzun yayları ve okları olduğunu görürseniz korkmayın. Çünkü bunları, başka sebeplerden çok, yabancılar karşısında duydukları korkudan taşırlar..."

Kumpanyaya ait gemilerin kaptanları için yazdığı bu talimatnamede bütün denizcilik tecrübelerini toplayan Sebastiano Caboto, Kolomb'un düştüğü hatalardan kaçınmak istiyordu.

Kolomb, okyanus ötesinde zengin ve güçlü hükümdarlar tarafından idare edilen devletler bulacağını sanmış, oysa yabani insanların yaşadığı adalar bulmuştu.

Sebastiano Caboto daha gerçekçiydi. Kendisini boş umutlarla avutmuyordu. Gemilerin, vahşi ve ıssız yerlerden geçeceğini biliyordu. Uzun ve tehlikeli yolda, gemilerin karşılaşabileceği her şeyi, önceden görmeye çalışıyordu.

Talimatı bitirirken, seferin çok başarılı olması, Doğu ve Batı Hindistan'ın, İspanya ve Portekiz Kralları'na sağladığı başarılardan ve kârdan geri kalmaması dileğini belirtiyordu. Tanrı'dan, yolculara yardımını esirgememesini dileyerek, titrek eliyle son maddenin altına imzasını atıp mühürünü bastı.

1553 yılı Mayısının on birinde, yani İngiliz Kralı IV. Edward'ın tahta çıkışının yedinci yılında, şövalye Sir Hugh Willoughby'nin komutasındaki filo, demir alıp kıyı boyunca yavaş yavaş ilerlemeye başladı.

Görenlerin anlattıklarına göre, kıyıda binlerce seyirci toplanmıştı. Greenwich Sarayı'nın pencerelerinden ve kulelerden saraylılar bakıyordu. Kralı selamlayan gemilerin bütün toplardan açtıkları ateşle, dereler tepeler inledi, top sesleri vadilerde yankılandı. Gök mavisi üniformalarıyla güvertelere sıralanmış gemicilerin selam nidalarından gök gürler gibi olmuştu.

Filo üç gemiden ibaretti: "İyi Umut", "İyi Güven" ve "Edward - İyi Teşebbüs".

Gemiler kuzeye, Norveç kıyılarına doğru ilerliyordu. Karşıdan esen rüzgâr gemileri defalarca durdurmuş, fırtına yüzünden yelkenler defalarca indirilmişti.

Firmarken dolaylarında başlayan şiddetli fırtınayla deniz kükrediği için gemiler tespit edilen rotayı tutamayıp her biri ayrı bir rota izlemek zorunda kaldı. "İyi Umut"la "İyi Güven", uzun süre buzlar arasında dolaştıktan sonra, bir ırmağın ağzına sığındılar. Amiral gemisinde bulunan Sir Hugh Willoughby, kışı orada geçirmeyi kararlaştırıp dört bir yana keşif gurupları gönderdi. Bunlar geri döndüklerinde ne bir konut bulduklarını, ne de bir insana rastladıklarını söylediler.

"Edward - İyi Teşebbüs" adlı üçüncü gemi, tek başına bilinmeyen ülkelere doğru yoluna devam ediyordu.

Bu gemi, ne gibi ülkeler keşfetmişti?

Clement Adams adında bir İngiliz şunları anlatıyor:

"Tanrı onları, uzunluğu yüz kilometre, hatta daha fazla olan bir körfeze ulaştırmak lütfunda bulunmuştu. Körfeze girip demir attılar. Çevrelerine bakıp yol ararlarken, gözlerine uzaklarda bir balıkçı kayığı ilişti.

Kaptan Chancellor yanına aldığı birkaç kişiyle birlikte, balıkçılarla bağ kurmak ve bulundukları ülke, halkı ve yaşayış tarzı hakkında bilgi edinmek için kayığa doğru yollandı.

Fakat geminin acayip görünüşü ve büyüklüğü karşısında şaşakalan balıkçılar kaçıp gittiler..."

O zamana kadar her şey yönetmeliğe göre gidiyordu. Ve Sebastiano Caboto'nun tavsiyelerine uyarak, halkın dikkatini çekmek için trampet çalmak kalıyordu. Fakat mesele trampetsiz de çözüldü.

Balıkçılar, bilinmeyen insanların gelişini her tarafa yaymışlardı. Yerli halk, kayıklarla gemiye gelmeye başlamıştı. Gelenler arasında o yerlerin "valisi" de vardı.

Clement Adams hikâyesine şöyle devam ediyor:

"Bizimkiler, bu ülkeye Rusya ya da Moskof ülkesi dendiğini ve İvan Vasileviç adını taşıyan o zamanki krallarının, uçsuz bucaksız toprakları idare ettiğini öğrendiler..."

Kaptan Chancellor, memleketin içerilerine doğru ilerledikçe Moskof ülkesinin, Caboto'nun yönetmeliğinde uyardığı ıssız doğu ülkelerine benzemediğini açıkça görüyordu.

Chancellor, not defterine şunları yazmıştı:

"Bütün topraklar iyice işlenip buğday ekilmiş. Her gün, buğday ya da balık yüklü 700-800 kızağa rastlayabilirsiniz. Moskova çok büyük. Bence bütün şehir, dolaylarıyla birlikte Londra'dan büyük..."

Chancellor, Moskova'da yüksek duvarlarla kuşatılmış mükemmel bir şato gördü. Şatoda dokuz muhteşem kilise vardı. Çarın sarayı, eski zaman İngiliz binalarına benziyordu. Bilinmeyen ülkelere giderken Chancellor, çok altın bulacağını umuyordu. Ve umduğunu buldu. Çok altın gördü. İngilizleri, Altın Salon denilen bir salona aldılar. Salondaki masalar, altın kaplarla doluydu. Sonra Ziyafet Salonuna geçtiler. Orada da pek çok altın kupalar, 1-1,5 yarda boyunda altın testiler vardı. Bir masanın başında omuzlarında peçetelerle iki soylu kişi duruyor, ellerinde inci ve değerli taşlarla süslü altın bardaklar tutuyorlardı. Bunlar Çar'ın bardaklarıydı. Yemekler yalnız Çar'a değil, bütün davetlilere altın kaplarda veriliyordu. Şarap kutuları som altındandı. Yemeğe davetli iki yüz kişi yemeklerini altın kaplardan yiyordu. Hizmet eden soylu kişiler sırmalı elbiseler giymişlerdi.

Yabancılar, Çar saraylarını işte böyle anlatıyorlardı.

Elimizde yabancıların notlarından başka, Rusların bıraktıkları tanıtlar da olmasaydı, o devir Moskova'sı hakkında pek az şey bilebilirdik.

Çar sarayının, yalnız altınlarıyla ünlü olmadığını biliyoruz. Altın Salonun duvarları, ünlü ressamlar tarafından resimlenmişti. Holdeki on tabloda, eskiçağ komutanlarından İsus Navin'in savaş ve zaferleri tasvir edilmişti. Bu tabloların görevi, uzak olmayan bir geçmişte Çar'ın Tatarlara karşı kazandı-

ğı zaferleri herkese hatırlatmaktı. Tavana, gök kubbeleri ve İsa resimleri, çevresine de, deliliğin yanında aklı, sonra, tabiat güçlerini, yani havayla ateşi, rüzgârları ve yılın dört mevsimini temsil eden çıplak ve yarı çıplak şekiller çizilmişti.

Duvarlarda ve kemerlerde, yabancı misafirler Rus tarihinden sahneler canlandıran tablolar ve Vladimir'den başlayarak, prenslerini görüyorlardı.

Rus papazlarıyla boyarları, yeni tarzda çizilmiş olup eskilere benzemeyen bu tablolara bakmaktan çekinirlerdi.

Eskiden duvarlara yalnız aziz resimleri çizilirdi. Buradaysa İsa'nın hemen yanı başına, raks eden bir kadın resmi yapılmıştı.

Bunlar dine aykırıydı ve Çar'ın Tanrı düşmanı kabul ettiği bilime göre, kitaplara uyularak yapılıyordu.

Boyarlar, sakallarını sıvazlayıp uzun kalpaklarını sallayarak, gizlice kitapların eski dine getirdiği zararı anlatırlardı. Ama yabancı misafirler bu gizli konuşmaları işitmezdi. Çünkü boyarlar Çar'ı yüksek sesle över, onun mükemmel Tanrı gücünde bir zat, bilgili ve hatip olduğunu söylerlerdi.

Çar Korkunç İvan, gerçekten okumuş bir insandı. Kutsal kitaptan ve kilise büyüklerinin eserlerinden bazı parçaları ezbere bilirdi. Konuşmalarını Musevi, Yunan, Roma, Got, Fransız tarihlerinden ibretli örneklerle beslerdi. Mektuplarında, Tevrat'ta adları geçen Davut, Süleyman, İsus, Navin gibi hükümdar ve kahramanlardan başka Zeus, Apollon, Aineas gibi putperest tanrı ve kahramanların adlarına da rastlanırdı.

Çar'ın emriyle Moskova'da, Nikolski Manastırı'yla Belodorod adlı bir yabancının evi arasında bir matbaa kurulmuştu.

Usta bir matbaacı İvan Fydorof, baskı makinesi için gerekli her şeyi kendisi yapmış, harf kalıplarını kendisi dökmüş, süslü kitap başlıklarını ve satır başlarındaki majüskül harfleri kendisi oymuştu.

Henüz yapı iskeleleri içinde olan matbaanın yanından geçen boyarlar, parmaklıklı kapılara, yüksek kuleye kaşlarını çatarak bakıyorlardı. Yeni her şey, ne boyarların hoşuna gidiyordu, ne prenslerin. Bunlar, her boyarın kendi malikânesinde başına buyruk birer hükümdar olduğu eski zamanları unutamıyorlardı. Çar her şeyi kendi eline almıştı. Eski Rus prenslerinin torunlarına yüz vermiyordu.

Bir zamanlar tarihçinin biri, halkın kalbinin bir olması gerektiğinden söz ediyordu. *İgor Alayı Destanı*'nı yazan ozan kavgalarıyla düşmanı Rus topraklarına çektikleri için prensleri azarlıyordu.

İşte, prensler arasındaki kavgalara, geçimsizliklere son verilmişti. Çar Korkunç İvan, tüm Rusya'nın tek hâkimi olmak için, keyfine göre hareket eden derebeylerini merhametsizce eziyordu.

Savaş yalnız ateş ve kılıçla değil, kalemle yapılıyordu. O zamandan kalma kitap ve mektupları okurken bu apaçık görülür. Mesela İvan Peresvetof'un kitaplarını alalım. Bunlar, iktidar henüz boyarların elindeyken, yani Korkunç İvan'ın çarlığının ilk yıllarında yazılmıştı.

Memur kısmından olan Peresvetof, yalan dolanla servet sahibi olan, "tembel zenginler" dediği boyarların foyasını açığa vuruyor, bunların, soyluları kendilerine uşak yapmalarına öfkeleniyor. Kitaplarından birinde şunları yazıyor: "İnsanların köleleştirildiği bir ülkede, cesur kimseler olamaz ve düşmana karşı korkusuzca savaşılamaz. Çünkü köleleştirilmiş insana, rezil olmak vız gelir ve böyleleri, gücü yetse de yetmese de, şeref peşinde koşmaz ve nasıl olsa köleyim, köle kalacağım, der."

İşte o zamanın kitaplarından ikisi daha: *Dereceler Kitabı, Resimli Tarih Kitabı.*

Bunlar, Çar'ı ve iktidarı övmek için yazılmış tantanalı kitaplardan; Çar şerefine dikilmiş birer anıt sanki. *Dereceler Ki-*

tabı, Çar'ın en yakın adamlarından biri olan metropolit Makariy'in siparişi üzerine yazılmıştır. Kitapta, Vladimir Svatoslavoviç'ten "Tüm Rusya'nın mutlak hükümdarı ve birçok halk ve ülkenin galibi" dedikleri IV. İvan'a kadar büyük prenslerin sayısına göre 17 kademe, 17 bölüm vardı. Bu 17 kademeli anıtın en üstünde, Vladimir'den sonra on yedinci, Rutik'ten sonra da yirminci hükümdar olan Korkunç İvan'ın resmi duruyordu.

Resimli Tarih Kitabı da, diğeri gibi bir övgü kitabıydı. Çar kâtipleriyle ressamlarının binlerce minyatür resmiyle doluydu. Bu kitapta, tarih olaylarına dair hikâyelerden sonra, Moskova hükümdarlarını, ayrıca Korkunç İvan'ı göklere çıkarmak amacıyla uzun uzadıya açıklanmış fikirler geliyordu. Bunda şaşılacak bir şey yoktu. Çünkü kitabın redaktörü bizzat Korkunç İvan'dı.

Fakat, eski soyluların kendi haklarını savunduğu eserler de vardı: Prens Kurbski'nin Korkunç İvan'a yazdığı mektuplar bunlardandı.

Prens Kurbski, Yaroslav prenslerinin torunlarındandı. Onun soyu da Rüriklere kadar varıyordu. Prens, tüm iktidarın Moskova Çarı'na geçmiş olmasıyla bağdaşmak istemiyordu. Kaçmış olduğu Litvanya'dan yazdığı mektupta, Çar 'ın gaddarlığını ve despotizmini açığa vuruyor, onu keyfi yönetim ve kana susamışlıkla suçluyordu. Çar buna, genişçe propaganda edilip etrafında çok gürültü koparılan büyük bir mektupla cevap verdi. Korkunç İvan, Kurbski'yi ihanetle suçluyor, idam ve affetme hakkının, Rusya'nın tek hükümdarı olma hakkının kendisinde olduğunu ispata çalışıyordu.

Çar kalemde ustaydı, fakat rakibi de zamanının en okumuş adamlarındandı. Kurbski, Aristoteles'i biliyor Cicero'yu Rusçaya çeviriyordu.

Çar İvan'a "Korkunç" lakabını vermişlerdi. Gerçekten de korkunçtu. Hem yalnız Ruslar için değil, yabancılar için de. Oysa Rus Devleti'nin düşmanları az değildi.

Bir zamanlar Rus topraklarından hem Batı'ya hem Doğu'ya giden yollar ardına kadar açıktı. İskandinavya'dan Yunanistan'a giden yol da Rusya'dan geçiyordu. Şimdi bu kapılar kapalıydı. Doğu'da ve Güney'de yolu Tatarlar tıkamıştı. Batı Rus topraklarını komşuları zapt etmişti. Baltık kıyılarında Livon şövalyelerinin kaleleri vardı. Hansa tüccarları, yabancı tüccarları ve ustaları Moskova'ya sokmuyorlardı.

Bir defa Korkunç İvan, yabancı ülkelerden yüzden fazla usta çağırmıştı. Bu demirci, dökmeci, topçu, hekim, eczacı ve matbaacılar, aile ve ev eşyalarıyla birlikte bu uzak yola çıkmışlardı. Fakat Hansa tüccarları, kendilerini Moskova'ya bırakmadılar. Lübek şehri Senato üyeleri, Çar elçisinin hapse atılmasını, ustaların da kovulmalarını emrettiler.

Böylece, batı, güney ve doğu kapıları kilitlendi. Bunları açmaya çabalayan Ruslar, bir yandan Tatarlarla, öte yandan Livonyalılarla savaşıyorlardı.

Doğu kapıları, batıdakilerden önce açıldı. Rus ordusu Kazan'ı zapt edip Volga'yı ele geçirdi. Böylelikle de, bir zamanlar Afanasiy Nikitin'in mal götürdüğü uzak ülkelere giden ve Moskova'dan geçen yol, yeniden açılmış oldu.

Bu zaferin bir hatırası olarak Çar, Kremlin önlerinde, Rus Devleti'nin gücünü ebedileştirmek için yedi kâgir kilise kurulmasını emretti. Bu işi tecrübeli ustalar olan Postnik'le Barma üzerlerine aldılar ve meseleyi şöyle çözdüler: Bir temel üzerine, yedi yerine dokuz kilise kurdular. Bunlar muazzam bir tapınak meydana getirmişlerdi.

Bu tapınağın ortadaki sivri uçlu çadırımsı kulesi kırk yedi metreye yükseliyordu. Bunu, daha küçük sekiz kule çevreliyordu.

Ustalar, tuğla duvarları yavaş yavaş daraltıp incelterek çıkıyorlardı. Dayandığı duvarları çökeltip ezmemesi için, muazzam kulenin ağırlığını, orantılı olarak bütün duvarlara dağıtmak, bunun için de her bir kemeri akıllıca kurmak gerekiyordu.

Mühendisler bugün bir bina kurmaya kalksalar, ilk işleri tüm yapı kurallarına uyarak hesaplarını yapmak olur.

Postnik'le Barma, bu işi hiç hesapsız başarabilirler miydi? Elbette başaramazlardı. Fakat onların zamanında mekaniğin kanunları, yapı kuralları pek az biliniyordu. Ustalar bina işlerinde hesaptan fazla sezgilerine dayanarak, meseleleri göz kararıyla çözüyorlardı. Şimdi benim diyen bir mühendis Postnik ve Barma'nın göz kararıyla yarışamaz.

Bu iki usta, üzerlerine aldıkları güç görevi öyle ustalıkla başarmışlardı ki, kurdukları kilise bugün de tüm inşaatçılara parmak ısırtır.

Kilise tamamlandıktan sonra bir tarihçi: "Kâgir bir tapınak yapılıp birçok harika resimle süslendi" diye yazmıştı.

Fakat St. Bazil adını alan bu tapınağın en şaşırtıcı yanı, ilk bakışta göze çarpmaz. İnsanı şaşırtan düz tuğla tavanları görmek için ikinci kattaki geçitlerden birine çıkmalı.

Bir kemerde, tuğlaların duvara dayanarak tutunduğunu herkes bilir. Ya düz bir tavanda neye dayanır bunlar?

Bir yerde tuğlalar söküldüğü zaman, tavanın sağlam kalması için demir çubuklarla desteklendiği anlaşılmıştır. Kiliseyi XVII. yy.'da tamamlayan ustalar, demiri taşın ve tuğlanın hizmetine koşmuşlardı. Yani bunlar, zamanın üç yüz yıl ilerisindeydiler.

Rusya'da böyle hünerli ustalar az değildi. Şehirlerde, manastırlarda, Çar'ın çifliklerinde, büyük demirhaneler vardı. Yalnız Kiril Beozersk Manastırı'nın demirhanesinde yedi ocak, yedi körük ve yedi örs vardı.

Tula'daki, Novgorod'daki "tophane"lerde çalışan tecrübeli topçular, eski dövme usulüyle top yaptıkları gibi, dökme usulle de top yaparlardı. Toplardan bazılarının ağırlığı yüzlerce, hatta binlerce pudu bulurdu. Top dökmek kolay bir iş değildi. Toplar için yusyuvarlak gülleler yapılıyordu. Ağızdan dolma tüfekler için de namlu yapıyor ve bunları çemberle pekiştiriyorlardı. Bu da tecrübe ve bilgi isterdi.

Rus top ustaları ve demircileri, madenlerin niteliklerini iyi bilirlerdi. Üniversite yüzü görmemişlerse de fizikçi ve madenciydiler. Stroganoflar ailesine ait tuzlalarda bir çeşit aşçı gibi suları buharlaştırıp tuzunu çıkaranlarsa kimyacılardı. Bu "aşçılar" "sert" ve "yumuşak" suların tüm niteliklerini bilir, bunlardan tuz çıkarırlardı.

Ordu için barut yapan ustalar da kimyacıydı.

Finlandiya körfezi kıyısında, Beyaz Deniz kıyılarında, eski Ustyug maden ocaklarında, madenciler demir cevheri çıkarırlardı. Kuzey Dvina Irmağı'nda ve Onega Gölü'nde akmaden taşı, Volga boyunda kükürt elde edilirdi.

Maden uzmanları, yeni maden yatakları arıyordu. Doğa'ya karşı büyük bir savaş yürütülüyordu. Güçlü bir devlet olan Rusya'nın, uçsuz bucaksız topraklarında neler olduğunu tespite çalışıyorlardı. Böyle geniş bir ülkede usta ve alet sıkıntısı vardı. Bunlar Batı ülkelerinden getirtilebilirdi, ama Livonyalıların kaleleri Batı yolunu tıkıyordu. Ancak Kuzeyde, Dvina Irmağı'nın ağzında bulunan küçük kapı kalıyordu. Rus balıkçılarıyla, tüccarları öteden beri kayıklarla Murmansk kıyılarını izleyerek Norveç'e giderlerdi. Hikâyelerini Chancellor'dan dinlediğimiz İngiliz misafirleri de bu kuzey kapısından gelmişlerdi...

Sebastiano Caboto'nun üç gemisinden, ancak biri Rusya'ya sağ salim ulaşabilmişti. Öteki gemilere, yani "İyi Umut"la "İyi Güven"e bağlanan umut ve güven boşa çıkmıştı.

Bir Rus tarih kitabı, 1555 yılı kışında, Karelyalıların Murmansk kıyılarında iki gemi bulduklarını yazar ve: "Bu gemiler limanda demir atmışlardı. İçindeki bütün insanlar ölmüştü. Gemiler mal doluydu" der.

Galiba İngilizler, daha tecrübesiz kutup kâşifleriydi ve karlar arasında donmuşlardı.

"Edward - İyi Teşebbüs" adlı üçüncü gemi hakkında Rus tarihçisi şöyle der: "Denizden Dvina Irmağı'na giren gemi, İngiliz Kralı Edward'ın elçisi Ritsart'ın (Tarihçi, Richard'a Ritsart diyor) ve beraberindeki misafirlerin, küçük gemilerle Holmogor'a geldiklerini bildirdi..."

Richard Chancellor, kendisini Kral Edward'ın elçisi olarak takdim etmişti. Çar Korkunç İvan da "Kralın elçisi Ritsart'ı ve İngiliz ülkesinden gelen öbür misafirleri iyi kabul edip, Rusya'ya ticaret için korkmadan gelmelerini, mülk edinip bina kurmalarına engel olunmamasını buyurdu."

İngiliz tüccarlarına, Moskova'da Aziz Maksim Kilisesi yakınlarında yer verildi. Ondan sonra İngiliz gemileri her yıl Dvina'ya girmeye başladılar.

Richard Chancellor'la "İyi Teşebbüs" gemisinin sonu ne olmuştu? Rus tarihi bu konuda susuyor.

Yüzyıllarda yaptığımız gezilerde, kılavuzumuzu yeniden değiştirmek zorundayız. Henry Lane adlı bir İngiliz, dostlarından birine yazdığı mektupta, Chancellor'un Moskova'ya bir gezi daha yaptığını bildirir. Chancellor, İngiltere'ye dönerek, Yosif Nepeya adındaki Rus elçisini de beraberinde almış. İskoçya kıyılarında "İyi Teşebbüs" gemisi kayalara çarparak batmış, Chancellor ölmüş, Rus elçisi de güç kurtulmuş. Kraliçe Maria ve İngiliz tüccarları, adam gönderip elçiyi davet etmiş ve kendisini Londra'da ağılamışlar.

Peçenga ve oradaki Rus manastırı yakınlarındaki Murmansk'da buzlar arasında duran "İyi Güven" ve "İyi Umut"

gemilerini almak için, İngiltere'den kaptan ve gemiciler gönderilmişti. Fakat buzlar arasında geçirdikleri iki kışta eskimiş olan bu gemiler, yolda batmıştı.

"Büyük Kroki Kitabı"

Ruslar yalnız Batı'ya değil, Doğu'ya da yol açıyorlardı.

Doğu ülkesi Sibirya'ya dair o zaman anlatılan efsanelere göre, Büyük Taş denen Urallar'ın ötesinde dokuz halk yaşardı. Orada ağızları tepelerinde bulunan ucubeler vardı. Bundan başka, gözleri göğüslerinde, ağızları omuzları arasında başsızlar vardı. Bunlar insan yiyen kıllı yaratıklardı.

Bu ucubelere Heredotos'un *Tarih*'inde, Makedonyalı Büyük İskender'e dair uzun hikâyede ve bilinmeyen ülkeler üstüne birçok kitapta defalarca rastlamıştık. İsmi var, cismi yok bu ucubeler, ne de uzun ömürlüymüş meğer! Ve bu gidişle bunlar yeryüzünden kovulsa bile, Mars'ta sözleri edilecek galiba.

Efsane cıva gibi bir şey; tarihlerdeki, boşlukları, coğrafya haritalarındaki "bilinmeyen yerleri" illa ki gidip dolduracak. Örneğin, Rusya'nın XVI. yy.'da bir yabancı gezgin tarafından yapılmış haritasını alalım. Bu haritanın batı kısmı şehir, ırmak, göl adlarıyla dolu. Burası, şehir ve kaleleri işaret etmek için kullanılmış ufacık kiliselerle, evlerle, kulübelerle o kadar dolu ki, yenilerini koymaya yer kalmamış. Haritanın doğu yarısında bu işaretlere rastlanmıyor. Fakat burada da boş yer yok. "Bilinmeyen yerler", resim ve yazılarla doldurulmuş, ama bu resimler olanı değil, olmayanı tasvir ediyor. Süslü bir çerçeve içine alınmış yazılar küçük birer efsanedir. İşte, Urallar'ın ötesindeki Obi Irmağı, onun arkasında da, kucağı çocuklu bir kadın heykeli. Yazıda şunlar yazılı: "Bu altın kadına Yugorlarla Obdorlar taparlar. Kâhin, yapılacak işi, göçülecek yeri hep bu kadına sorar. Put da (şaşılacak şey) karşılık verir ve her şey dediği gibi çıkar."

Kazakistan steplerinde atlılar, develer, koyunlar çizilmiş ve altına şöyle bir yazı eklenmiş: "Bunlar insan, deve, at ve koyun biçiminde kayalardır ki, anlaşılmayan bir değişiklik sonucunda oldukları gibi taşlaşan insan topluluğunu, koyun ve at sürülerini ifade eder. Bu mucize, üç yüz yıl kadar önce olmuştur."

Resim ve efsane alabildiğine, ama gerçekte Obi'nin doğusunda ne bir ırmak, ne bir dağ, ne de bir şehir var.

Obi, o zaman Avrupalıların bildikleri dünyanın doğu sınırıydı. Bu sınıra varıncaya kadar karanlık ormanlarda aylarca dolaşmak, soğuk sulu geniş ırmaklarda kayıklarla yolculuk etmek gerekirdi. Yolcuları, Kama Irmağında pusu kurmuş Volga Tatarları beklerdi. Sibirya'ya giden her yüz kişiden, çoğu zaman on kişi ya döner ya dönmezdi. Fakat cesur ve şanslı olanlar, değerli kürkler, ayıbalığı dişleri, gümüş ve süs eşyaları getirirlerdi. Mine, inci boncuktan işlenmiş bu süs eşyaları, Buhara ve Ürgenç ustalarının eseriydi. Buharalı tüccarlar bunları kürkle değiştirmek için Altay'a ve Sibirya'ya götürür, böylece Sibiryalı avcıların eline geçen bu eşyaları, Kama Irmağında pusu kurmuş Volga Tatarları beklerdi. Oradan da, Sibirya'ya giden Moskovalı voyvodaların eline geçerdi.

Ruslar, doğuya doğru durmadan ilerliyordu Stroganof adındaki tüccarlar, Kama Irmağı'yla kollarında şehirler kurup bunlara avcılar yerleştiriyor, tuz çıkarıyor, orman köklüyor, ham toprakları tarıma elverişli hale getiriyorlardı. Boyarlardan, toprak ağalarından kaçak Kazaklar, Stroganofların hizmetine giriyorlardı. O devirde köylünün yaşayışı ağırlaştıkça ağırlaşıyordu. Köylü hem Çar'a vergi ödemek, hem de toprak ağasına ürünün bir kısmını vermek zorundaydı. Vergiler gitgide artıyordu. Çar'a, orduyu beslemek, silahla donatmak, memur tutmak için para gerekti. Çar, soylulara hiz-

metleri için çiftlikler bağışlardı. Birer toprak ağası olan bunlar, çiftliklerindeki köylüleri öyle gaddarca soyup soğana çeviririlerdi ki, sömürülecek bir şey kalmadığı için kendilerine başka çiftlikler verilirdi.

Korkunç İvan, hizmetindeki adamlara, nerede bir fesatçılık, bir ayaklanma olursa bulup kökünü kazımayı emretmişti. Ve bunlar, olan yerde de olmayan yerde de ille bir ayaklanma bulurlardı. Baş eğmeyen boyarların malikâneleri yakılıp yıkılır, sonunda kabak köylülerin başında patlardı. Köylü tarlaları atlara çiğnetilir, evleri yıkılırdı. Tozu dumana katarak geçip giden yağız atlı bir asker kafilesinin ardından korkuyla bakarlardı. Kimsenin hayatı emniyette değildi. Köylüler, hamam böceklerinin bile yiyecek bulamadıkları isli evlerinden, steplere, ormanlara, Don, Yayık, Volga ve Kama taraflarına kaçıp özgür insanlar oluyorlardı. Bunlar geçimlerini avcılıkla, balıkçılıkla, haydutlukla sağlar, Tatar köylerini basar, Rus kervanlarını soyarlardı. Çarın voyvodaları, bu haydut Kazak şebekelerini cezasız bırakmazlardı. Bazen Kazakların pişman olup Rus Devleti'nin sınırlarını Tatarlara karşı savunmak için Çar'ın hizmetine girdikleri de olurdu. Kazak taburları, Kama boyundaki şehirleri Tatarlara karşı savunur, Urallar'ı aşıp Tatarlara ve Yugorlara saldırırlardı. Stroganoflar artık İrtiş ve Tobol Irmakları'nda şehirler kurmayı tasarlıyorlardı. Çar Korkunç İvan, kendisine "tüm Sibirya'nın hâkimi" diyorduysa da, Sibirya daha Rusya'ya katılmamıştı.

Rusya'da, Yermak Timofeyeviç'i bilmeyen zor bulunur. Bir avuç Kazak ve birkaç kayıkla, Sibirya'yı fethetmeye girişen bu insanın, ne kadar cesur ve azimli olması gerekti.

Tren, dümdüz Sibirya steplerinde günlerce ilerlerken, büyük Sibirya'nın ırmakları köprülerin altından akarken, yolcu pencereden bu engin topraklara bakıp Yermak'ı hatırlar. Bir

avuç insanın, bu kadar geniş bir ülkeyi nasıl fethedebildiği, kendisine bilmece gibi gelir, Yermak'ın müfrezesi step okyanusunda bir kum tanesi gibiydi. Fakat bu kum tanesi tüm stepleri fethetmişti.

Kaldı ki, mesele yalnız uçsuz bucaksız mesafelerde değildi. Sibirya'nın sert tabiatı, yarı beli bulan karları, kara kışları ve fırtınaları hep Kazaklara karşıydı. Kalabalık Tatar müfrezeleri de Kazaklara göz açtırmıyordu. Rusların sayısı bini bile bulmamışken, Tatarlar on binlerceydi. Gerçi Rusların ateşli silahları vardı.

Tatarlar şöyle derdi:

"Yayları ateş püskürten askerler gibiydi. Patlayışları gök gürlemesi gibi. Attıkları oklar görünmüyor, ama insanı yaralayıp öldürüyor, zırhlı elbiselerimizi delip geçiyor."

Yermak'ın müfrezesi, saldıran Tatarları püskürte püskürte ırmaklardan ilerliyordu. Düşman, ansızın saldırıyordu. Kazaklar, gece gündüz rahat yüzü görmüyordu. Anayurt uzaktaydı. Ve her gün biraz daha uzaklaşıyordu.

Yermak bir defa Kazakları toplayıp kendilerine şöyle seslendi:

"Nereye kaçalım? Artık güz. Irmaklar buz tutmaya başlıyor. Adımızı kötüye çıkarmayalım... Geri dönersek ayıp ederiz ve sözümüzde durmamış oluruz. Her şeye gücü yeten Tanrı yardımını esirgemezse, bu ülkede adımız unutulmayacak, şanımız ebedileşecek."

Kazaklar ileri gitmeyi kararlaştırdı.

Ruslar, Tatar kasabalarını birer birer zapt ederek ilerliyorlardı. Çok Rus, Tatar, Ostiyak ve Vogul kanı döküldü.

Sonunda Kazaklar, en büyük Tatar kalesine dayandılar. Tatarlar İrtiş Irmağı'nın dik kıyısında mevzi almışlardı. Han Küçüm, tüm ordusuyla buradaydı.

Ruslar İrtiş'i yüzerek geçip Tatarların ağaç kütüklerinden yaptıkları istihkâmlara saldırdılar. Bu savaşta yüzden fazla kurban verdiler. Oysa hepsi birkaç yüz kişiydi. Ama kaleyi aldılar. Han Küçüm kaçtı.

Kazakların eline pek çok altın, gümüş, değerli taşlar, binlerce değerli kürk geçti.

Yermak, Sibirya'nın egemeni olmuştu. Basbayağı bir "hükümdar kulu" olduğunu biliyordu. Yeni fethedilen Sibirya ülkesini Korkunç İvan'a sunmak için arkadaşı İvan Koltso'yu Moskova'ya gönderdi.

Atasözü "yerin kulağı var" der. İvan Koltso daha Moskova'ya gelmeden, Çar'a "Yermak'ın haydutlarının" Sibirya'da astığı astık, kestiği kestik kişiler olduklarını jurnallediler. Boyarlar, toprak köleliğinden kaçıp özgür hayatı seçenlere hırsız ve haydut diyorlardı. Çar Stroganoflara sert bir ferman gönderdi. Yermak'ın elçisi tam o sırada yetişti.

Çar, elçileri çok iyi karşılayıp Komutanları Yermak'a kendi kürkünü bağışladı ve voyvodalarını onun yardımına gönderdi. Başı darda olan Yermak bu yardıma pek muhtaçtı. Tatarlar ikide bir saldırıyorlardı. Bir gece, İrtiş kıyısında uyuyan Kazak müfrezesini basıp kırmışlardı. Tek başına kalan Yermak, ırmağı yüzerek geçip kurtulmaya çabalamış, fakat ağır zırhları kendisini ırmağın dibine batırmıştı.

Yermak boğulmuştu. Ama ilk müfrezelerin peşinden yenileri gidiyordu. Bunlar tayga ormanlarında kendilerine yol açıyor, bilinmeyen ırmaklarda kayıklarla ilerliyorlardı. Bazen ırmakların bunları kuzeye, Buz Okyanusu kıyılarına götürdüğü oluyordu. Kışın kar fırtınalarına, yazın bunaltıcı sıcaklarına dayanmak gerekiyordu. Yolları, sık ormanlardan, bataklık tundralardan, yüzer buzlardan geçiyordu. Fakat Pasifik ve Buz Okyanuslarına doğru bu akını hiçbir kuvvet durduramazdı.

Rusya'ya katılış, Yakutlara, Buryatlara, Evenklere çok pahalıya mal olmuştu. Bunları hem Çar'ın voyvodaları, hem tüccarlarla zanaatçılar zulmedip soymaya başlamışlardı. Fakat yine de bu ağır yol, ileriye doğru giden bir yoldu. Çünkü Sibirya halkları, Rus halkından yüzyıllarca gerideydiler. Kuzeyde avcılar daha demiri bilmiyor, ok uçlarını taştan yapıyorlardı.

Rus halkıyla temas kuran Sibirya halkları, tarihsel gelişme yolunda daha hızla yürümeye başladılar.

Bilinen meskûn dünyaya bazı yüzlerce kilometre mesafede tek bir insani konutun bulunmadığı geniş boş topraklar eklendi. Bu topraklar, yalnız haritada değil, dünyada da alabildiğine geniş "bilinmeyen yerlerdi".

Ve Ruslar bu "bilinmeyen yerleri" doldurmaya başladılar: Şehirler kuruyor, stepleri sürüyor, tayga ormanlarında yol açıyor, ırmaklarda köprüler kuruyorlardı...

Moskova'da devletin kâtipleri, *Büyük Kroki Kitabı*'nı kopya ediyorlardı. Moskova'ya giden bütün yollar bu kitapta işaret edilmişti. Şimdi Tümer ve Tobolsk gibi yeni kurulan şehirlere giden yollar da kitaba alınmıştı. Büyük Obi Irmağı, dünyanın kenarı olmaktan çıkmıştı.

Öte yandan Kremlin'deki Çar saraylarından birinde, Rusya'nın haritası çiziliyordu. Rus toprakları, Kuzey Denizi'nden Hazar Denizi'ne, Aral Denizi'nden Dniyester'e kadar geniş alanları kaplıyordu. Çarın oğlu, kalemini haritanın üzerinde gezdirirken hayali uzaklara Taş Çember denen Urallar'ın arkasına, büyük Obi Irmağı'nın ötelerine, Sibirya'nın orman ve steplerine uçup gidiyordu...

Böylece, Moskova'da, Londra'da, Madrid'de ve Lizbon'da, ortak gayretlerle, gezegenin büyük krokisi, yani yeryuvarlağının haritası doğuyordu.

8

Tarihin Sayfaları

Bir zamanlar, Yunanlılar, Persler, Romalılar, Kartacalılar, Bizanslılar, Araplar, Venedikliler, Türkler sırayla denizlere hâkim olmak için savaşa girişmişlerdi. Bu savaşlarda gemiler batıyor, dalgalar kana boyanıyordu. Fakat deniz, halkları yalnız ayırmakla kalmıyor, birleştiriyordu da. Deniz kıyısındaki şehirlerde diller, töreler, inançlar birbirine karışıyordu. Gemiler sadece hünerli ellerden çıkmış eşyaları değil, bunları yapma sanatını da bir ülkeden diğerine götürüyorlardı. Ülke ülke dolaşan bilim adamları, çeşitli halkların tecrübelerini bir araya topluyor, birçok kültürden bir kültür meydana geliyordu.

Derken Deniz Devri'nin yerini Okyanus Devri almış, denizlere hâkim olmak uğrundaki eski kavga daha büyük bir şiddetle alevlenmişti.

Okyanusta karşılaştıklarında savaşmak fırsatını kaçırmayan gemiler, bir kıtadan diğerine hayvan, töre, ağaç, maden ve yabancı dillerden kelimeler de taşıyordu.

Ömürlerinde Kongo ya da Nijer Irmakları'ndan başka bir şey görmemiş olan zenciler, Mississippi'ye göçürülüyordu.

Amerika'dan getirilen patates, Avrupa tarlalarında buğdayla yan yana bitiyordu.

Kızılderililerin dilinden kakao, tütün, mısır gibi sözler Avrupa dillerine giriyordu.

Limanlarda tüccar ve denizciler, eskiden kimsenin bilmediği iğrenç kokulu bir bitkinin dumanını içlerine çekiyor, sonra tükürüyorlardı. Paris kahvelerinde, biberli Meksika kakaosu ikram ediliyordu. Müşteriler, okyanus ötesinden

gelen bu buruk içkiyi, midelerini yakmasın diye, yudum yudum içiyorlardı.

Amerika steplerinde, Avrupa'dan getirilip yabanileşmiş at sürüleri otluyordu. Oysa eskiden Kızılderililer atın ne olduğunu bilmezlerdi ve ilk defa gördüklerinde ona bir harika gözüyle bakmışlardı. İki başlı canavar dedikleri ata binmiş insanı görünce, binlerce cesur Kızılderili korkarak kaçardı. İnsanın attan inmesiyle, canavar birken ikiye ayrılınca da korkudan ödleri kopardı.

Binlerce kilometre suyun ve toprağın ayırdığı şeyler hızla birbirine karışmaya başlamıştı.

Yeni dünyada, milletler, diller, töreler, bitkiler, hayvanlar yeniden karışıyordu.

Okyanus kıyısındaki Amerika şehirlerinde, eski İskenderiye'de olduğu gibi, derilerinin rengi çeşitli insanlara rastlanabilir, birçok dilden sözler işitilebilirdi.

Tarihte yeni bir bölüm başlamıştı...

Tarihe, ta başından şöyle bir göz atalım: İşte bir grup ilkel avcı, bıçak ve mızrak ucu yapmak için, çakmaktaşı aramak üzere bir ırmağa doğru gidiyor.

Birkaç bin yıl sonra, aynı ırmakta kayıklar dolaşıyor. Komşu kabilelerle değiş tokuş için götürdüğü kaba nakışlı çanak çömleği kayığa yükleyen insan, artık dünyada yalnız olmadığını biliyordu.

Sayfalar birer birer gözlerimizin önünde canlanmaya devam ediyor: Deniz kıyısında bir şehir meydana geliyor, limanda başka bir şehir meydana geliyor, limanda başka şehir ve ülkelerden gelen gemiler duruyor. Artık halkları birleştiren ırmak değil, deniz. Fakat deniz bunları aynı zamanda ayırıyor da. Çünkü denizyolları için şehirler arasında savaş başlıyor.

Tarihin sayfaları savaş, zafer, yenilgi ve buluşlarla dolu.

Ve işte Kolomb'un gemileri Atlantik Okyanusu'nu aşıyor, Ruslar, müfreze müfreze Pasifik Okyanusu'na doğru ilerliyorlar...

Aradan birkaç yüzyıl daha geçiyor. İnsan uçmaya başlıyor. Hava okyanusu devri başlıyor. Artık yalnız denizde ve karada değil, havada da geçmiş zamanların bütün savaşlarını gölgede bırakan şiddetli savaşlar oluyor.

Fakat öte yandan, hangi deniz, hangi okyanus, halkları hava okyanusunun birleştirdiği gibi birleştirebilir? Her şehir, kıyıları her yerde olan bu okyanusun bir limanı olabilirdi...

Ama pek ilerilere gittik yine. Şimdi önümüzde açık duran sayfalarda söz konusu insanlar, uçak şöyle dursun, lokomotifi bile akıllarından geçirmiyor ve at üzerinde karada, yelkenli gemilerle de okyanuslarda dolaşıyorlardı.

Dünyayı Tanımak Güç

İnsanların, doğup büyüdükleri köylerde yaşayıp dünyada olup bitenlerden habersiz oldukları eski zamanlar, ağır aksak akan hayat nerede kalmıştı?

İnsanlar bir yerde duramaz olmuşlardı. Yollardan mal yüklü araba kafileleri gidip geliyor, birkaç çift at koşulmuş kupa arabaları, yalpalaya yalpalaya çukurlardan geçiyordu.

Yollar kötü mü kötüydü. Üç çift at koşulurdu bu arabaya. Ama bunu çalım satmak için yapmazlardı. Bu bir zorunluluktu. Ağır kupa arabası çamura saplanıp kaldığında onu çıkarabilmek için en yakın köyden at getirmek gerekiyordu. Büyük toprak ağalarının yulafla beslenmiş atlarıyla yan yana koşulan, samana da, ağır işe de alışık köylü atları, kocaman tekerlekleri yapışkan koyu çamurdan çıkarmaya çabalarlardı.

Bazı yerlerde yollara taş döşenmeye başlanmıştı. Böyle yollarda yolcu dinlenebilir, arabacı da sarsıntıdan düşme korkusu duymadan uyuklayabilirdi.

Acele işi olan dört nala giderdi. Tüccarlar, heybelerindeki mal örnekleriyle rahvan giderlerdi. Dünyanın ilk postacıları da, çantalarındaki mektup ve paketlerle yine dörtnala koşarlardı. Mektup olağan bir şey olmuştu. Postacı ya da bu şerefli görevi üzerine alan bir arabacı, kapılarını çaldığında insanlar artık korkmazdı. Tüccarlar, başka bir şehirdeki fiyatları ve haberleri mektuplardan öğrenirlerdi.

Eskiden insanlar, bazen komşu köyde bile olup bitenlerden habersiz yaşarken, artık küçük bir kasabada bile, İspanya Kralı'nın, limanlarındaki Hollanda gemilerini tutuklama emrini niçin verdiği ve bu yüzden karanfil fiyatlarının artıp artmayacağı üstüne kafa yoruyorlardı.

Haberler hem mektuplardan, hem de hanlara yeni inenlerden öğrenilirdi. Hanları tanımak kolaydı. Avlusunda bir yanda yorgun, terli atlar arabalardan çözülür, öte yanda yeni yemlenip sulanmış atlar koşulurdu. Ardına kadar açık kapılardan, gülüşmeler, şişe sesleri işitilir, tok bir insanın bile iştahını açan kızartma et kokusu gelirdi. Salonda, üstlerinden başlarından atla yolculuk yaptıkları belli olan insanlar, sırtlarını ocağa vermiş ısınırlardı. Hanın önündeki direkte, üzerinde altın aslan ya da kır at resmi bulunan kalkan biçiminde bir tabela dururdu. Bu tabelanın ne ifade ettiğini anlamak için insanın okumuş olması gerekmezdi.

Şehirdeki tabela sayısı gittikçe artıyordu.

Bir berber dükkânında asılı pırıl pırıl tasın yanında, fırıncının yaldızlı simidi sallanırdı.

İlk küçük bakkal dükkânları da belirmişti. Bunlarda toplu iğneden ringa balığına, çoraptan çiviye kadar her şey satılırdı.

Toptancı zengin tüccarlar, ufak dükkân sahiplerine tepeden bakarlardı. Çünkü kendileri binlerce markla, sterlinle, şilingle, rubleyle oynarlardı. Bürolarında kâtipler, gece yarıla-

rına kadar muhasebe defterlerini rakamlarla doldururlardı. Bu kocaman, ağır defterler eski tüccarların hesap defterlerine benzemezdi.

Dedelerin zamanında şöyle yazılara rastlanırdı herhangi bir tüccarın defterinde: "Bir düzine eldiven sattım. Fiyatını hatırlamıyorum. Bundan başka iki parça al çuha satmıştım, ama kime sattığımı unuttum... Gent kadifesinden bizim karıya şu kadar arşın elbiselik verildi."

Bazen de deftere not bile etmez, mendilde yapılan bir düğümle yetinirlerdi. Çünkü eli kalem tutan azdı.

Artık hâkim olan kanıya göreyse, okuma-yazma bilmeyen tüccar olamazdı.

Hindistan'dan ya da Amerika'dan gelen mal yüklü gemi kafileleri söz konusuyken, bu alışveriş muameleleri ve ortada dönen sermaye akılda nasıl tutulabilirdi. Hesaplar düğümle yürütülecek olursa, binlerce mendil bile az gelirdi buna.

Eskiden yalnız rahipler, üniversiteliler, liseliler, bir de ilahiyat hocaları okuma yazma bilirken, artık her zümreden insanlar kitap okuyordu.

Kitaplar ucuzlamıştı. Çünkü artık yazılmıyor, Gutenberg'in icadı matbaa makinelerinde yüzlercesi birden basılıyordu.

Parşömen kullanılmaz olup yerini kâğıt "değirmen"lerinde yapılan kâğıda bırakmıştı. Kâğıt, parşömen kadar sağlam değilse de, daha ucuzdu.

Kitapçı dükkânlarının kapılarına, yeni çıkan kitapların reklamları yerine, bunların kapakları asılırdı. Maksat, müşteriye teklif edilen mal hakkında fikir vermekti.

Yunan ve Roma yazarlarının eserleri, okyanus ötesi ülkeler hakkındaki hikâyeler, eski ortaçağ düzeniyle alay eden kitaplar hemen kapışılırdı.

Obur Pantagruel'in sucukları nasıl yuttuğunu ya da Gargantua'nın, daha beş yaşındayken tahta bir at üzerinde şövalyelerin düellosuna katılışını okuyanlar gülmekten katılırlardı.

Kitaplarda şövalyeler, papazlar, sahte bilim adamları yeriliyor, yerin dibine batırılıyordu. Şövalyelerin işi gücü yiyip içmek, sonra kavga etmekti. Oruç tutup dine uymayı salık veren papazlar, kendileri kilisenin semtine bile uğramaz, manastır mutfağında geçirirlerdi günlerini. Sahte bilim adamları, düşüncelerini, kendilerinin bile anlamadıkları esrarengiz işaretlerle ifade etme sanatında birbirleriyle yarışırlardı.

İlahiyat hocası Ortuin Gratsiya'ya yazılmış *Cahil İnsanların Mektupları* adlı eserin ne iğneli bir dili, ne akıcı bir üslubu vardı!

Bu ilahiyat hocasının yenilik düşmanı olduğunu bilmeyen yoktu. Dostları ona yazdıkları mektuplarda, kendi cahilliklerini öyle içtenlikle överlerdi ki, okuyan bunların alay niyetiyle yazılmış olduğunu hemen sezer ve kitabı bitirince sezişinde yanılmadığını anlardı. Ortuin'e son mektup, merhum bir dostu tarafından cennetten gönderilmiştir. Mektubu yazan, Ortuin Gratsiya'ya ve onun gibi düşünenlere, sözünü esirgemeden "okumuş eşşekler" der.

Bu kitabın, cahillere dost olanlar tarafından değil, onlara düşman olanlar tarafından yazıldığını anlamamak için, insanın gerçekten ahmak olması gerekirdi.

Küplere binen cahiller, böyle kitapların hemen yakılmasını ister, çoğu zaman da istekleri olurdu. Bu hallerde kilise önündeki bir meydanda hemen ateşler yakılırdı. Üniversite kapılarından, öğretmenler, ilahiyat hocaları, öğrenciler kafilesi çıkardı. Kafilenin önünde yürüyen müzik takımı, bakır boruları var gücüyle üflerdi. Kitapların nasıl yakılacağını seyretmek için halk meydana üşüşürdü.

Fakat bütün kitaplar yakılmazdı ya. Artık bunlar yüzlerce, binlerce nüsha basılıyordu. Ateşten kurtulan nüshalar, elden ele geçerek evlerde saklanıyordu.

İnsanlar dedelerinin düşündüğü ve ilahiyat hocalarının öğrettiği gibi değil, yeni bir yönde düşünmeyi öğreniyorlardı.

Dünya başkalaşmıştı ve eskiden gerçek sanılanlar, gözün gördükleriyle uzlaşamıyordu. Ama bunlar, savaşsız teslim olmak, çekilip gitmek de istemiyordu.

9

Bir Kitabın Başına Gelenler

Gerçeklere dayanan bir hikâyemizde, kahramanın adı, neredeyse her bölümde değişiyor. Bizim de ikide bir, bir şehirden diğerine, bir ülkeden ötekine gitmemiz gerekiyor.

Baltık Denizi'nin sisli kıyılarına doğru yürüyelim bakalım. Denize uzanan dar bir kara parçasının meydana getirdiği körfezde Frauenburg adındaki Polonya şehrini bulalım. Şehirde yamaçtaki şatoyu çeviren kırmızı kiremitli, sivri damlı evler bu şatoda sığınak arıyor gibiydiler.

Şatoyu dört köşe surlar çevreliyordu, bunlar güneye, doğuya ve batıya bakıyordu. Şatoya defalarca saldıran Töton şövalyeleri, civardaki köyleri yakmış, bahçe ve tarlaları çiğnemiş, fakat şatoyu ele geçirememişlerdi.

Ama burası gerçekten bir şato muydu?

Surların üzerinde, bir kilisenin sivri kuleleri göklere doğru yükseliyordu. Tören saatlerinde, kulelerdeki çanların sesleri ıta uzaklardan işitilirdi.

Beyaz duvarlarla çevrili bahçenin gölgeli yollarında, kenarları kürklü şapkalar ve geniş yenli elbiseler giymiş insan-

lar dolaşırdı. Bunların din adamı oldukları hemen göze çarpardı.

Sakın bir manastır olmasındı burası?

O da değildi. Bu cübbeli insanların yaşayışı, rahiplerinkine benzemezdi. Çoğu, dua okuma sırası kendisine geldiği zaman, parayla bir papaz tutup okutur ve sırasını savardı. Geniş tarlaların getirdiği gelir, civardaki şehir ve köylerden alınan vergi, bunlara iyi bir hayat sağlardı. Bunlar şövalye değildi, kanonikus'tular, ama başları olan Varına Piskoposu hiçbir hükümdara boyun eğmezdi. Kanonikus'lar piskoposa bağlı olup onun güruhuydular.

Fakat biz, Avrupa şehirleri arasında Frauenburg'u, bu arı beyi gibi temel parazitlerden bahsetmek için seçmedik. Bu arı kovanında, sıradan arı gibi çalışan bir insan da vardı.

Kuzey batıya bakan kulenin üst penceresinde gece yarılarına kadar mum yanardı. Bulutsuz gecelerde kule kapısı açılır, geniş kale duvarına bir ihtiyar çıkardı. Bir elinde fener, öbür elinde de gönyeyi andıran acayip bir alet olurdu. Feneri yere bırakıp aleti bir yere yerleştirip bağladıktan sonra, kale duvarındaki korkuluğa dayanarak gökyüzünü dikkatle seyre dalardı. Yıldızları eski tanıdıklarmış gibi selamlar, onlar da kendisine "iyi geceler" dercesine karşılık verirdi sanki. Sonra ihtiyar, aletine dönerdi. Gönyenin kenarlarından biri boru görevini görürdü. Buna, delikli iki ufacık tahta bağlanmıştı. Aleti bir yıldıza yöneltebilmek için, yıldızı bu iki delikten görmek şarttı. Bir gün ihtiyar, gönyeyi ekseni çevresinde döndürerek, titreşen yıldızlar arasında bir damla şarap gibi yanan sabit bir kızıl noktaya çevirmişti: Mars'tı bu. Sonra feneri kaldırıp gönyenin üzerine mürekkeple işaretlenmiş çizgileri saymıştı. Böylece, gezegenin yüksekliği bulunmuştu.

Gökyüzü bulutsuz olduğu için ihtiyar memnundu. Kuzeyde böyle geceler seyrekti. Yıllarca önce, yıldızları incele-

meyi yeni öğrenirken kendisine alfabe işini gören İtalyan gökyüzünü hatırladı. Sonra ilk öğretmeni, müneccim Dominiko di Novara geldi gözlerinin önüne. Çok güç şartlarda çalışmak zorundaydı Profesör Novara. Takvimler tertipler, fal kitapları yazar, Güneş ve Ay tutulmalarını hesaplar, uğurlu ve uğursuz günleri belirlerdi. Hiç sevmediği bu işlerle, ancak hayatını kazanmak için uğraşırdı. Yıldızları gözlemek için ilkin yaşamak gerekti.

Hey gidi günler...

İhtiyar, cübbesini ilikleyerek odasına döndü. Masanın üstünde elle yazılmış bir kitap duruyordu. Bu onun çocuğuydu. Bir çocuk, annesi için neyse, bu kitap da ihtiyar için oydu. Gerçi ihtiyarın çocuğu artık otuzunu aşkındı.

İhtiyar, "yazdıklarını dokuz yıl sonra yayımla" diyen Horatius'un tavsiyesini hatırladı. Artık hemen hemen dört kere dokuz yıl geçmişti, kitapsa hep el yazısında kalmış, masada duruyordu.

İhtiyar, büyük sayfaları karıştırdı. İlk sayfada Latince:

"Tornlu Nikola Kopernik'in *Gökkubbelerinin Dönmesine Dair Altı Kitabı*" yazılıydı.

Kitabı bir defa daha bölüm bölüm gözden geçirdi. Kaçıncı göz gezdirişti bu kim bilir!

Altı kitaptan ilkinde, dünyanın biçimi söz konusuydu. Dünyanın küre biçiminde olduğunu insanların kafalarına sokmak ne güçmüş meğer!

Kopernik, Lactantius adındaki filozofun şu sözlerini hatırladı: "Güya dünyanın öte yanında, ot ve ağaçların köklerinin yukarıya doğru büyüdüğüne, insanların da ayakları yukarıda, başları aşağıda olduğuna, ancak bir deli inanabilir."

Hıristiyan olan bu Romalı hatip, bir güzel konuşma öğretmeni, fakat ne var ki bilimden yana yayaydı. Ama cahilliği,

kendisinden daha bilgililerle alay etmesine engel olmamıştı. Oysa, çocukça düşünceleriyle asıl kendisi alay konusu olabilirdi.

Kopernik şöyle düşündü üzülerek:

"Aradan yüzlerce yıl geçtiği halde, daha Lactantius gibileri yok değil. Bir şeyi anlamak istemeyen insanları ona inandıramazsın. Cahil bilim adamları, bu kitabı okudukları zaman ne diyecekler? Dünyanın hareketsiz olduğuna inanmışken, birdenbire ortadaki tahtta dünyanın değil, güneşin bulunduğu şu evren tablosunu görecekler. Güneş, bir hükümdar gibi gezegenler ailesini yönetiyor. Dünya, sadece bu altı üyeli gezegen ailesinden biri olup Venüs'le Mars arasında kendisine ayrılan dairede dönüyor."

Kopernik, düşmanlarını unutmuş, eserine, tablosuna imrenerek bakıyordu.

Gezegenlerin bu biçimde yerleştirilişi, Aristoteles'le Ptolemaios'tan beri herkesçe kabul edilmiş olandan daha doğruydu. Bu tabloda, gezegenlerin geriye dönüşlerini açıklamak için birçok daire çizmek gerekmişti. Az buçuk matematik bilen, bu tabloya bakınca, örneğin Mars'ın niçin bazen küçük, bazen de büyük göründüğünü hemen anlar. Çünkü Mars, dünyadan bir uzaklaşır, bir de yaklaşır.

Gezegenlerin bu biçimde yerleştirilişinde, başka hiçbir yerde bulunamayan bir ahenk, aralarında sağlam bir bağlılık vardı ve astronomları rahatsız eden tüm çelişkiler, tüm uyuşmazlıklar bir çırpıda görünüyordu. Astronomlar, yılın uzunluğunu tam olarak hesaplayacak durumda değillerdi. Az çok işe yarayacak bir takvim bile yapamamışlardı. Yıldızların hareketini hesaplarken, evren üstüne kurulmuş çeşitli nazariyelerden faydalanıyorlardı. Bu, bir ressamın, çeşitli tablolardan aldığı kol, bacak ve başlardan ucubeler yapması gibi bir şeydi.

Kopernik kendi hayatının sayfalarını çeviriyormuş gibi, kitabın sayfalarını çevirmeye devam ediyordu. Bu düzgün satırlarda ne büyük endişe ve şüpheler, ne çok uykusuz geceler gizliydi. Tek başına herkese karşı çıkmak kolay mıydı?

Kitap daha yayımlanmamıştı, hakkında sadece söylentiler dolaşıyordu, ama zaten düşmanları çıkmıştı ortaya. "Küstaha bak hele, demek dönen güneş değil, dünya ha? Ya kutsal kitap ne diyor? İsa, güneşe emretti durması için, dünyaya değil. Yöneticiler ne güne duruyor, niye tedbir almıyorlar? Kitap bir çıksın, gösteririz biz ona" diyordu Kopernik'in düşmanları.

Demek, kitabın masada biraz daha durması, daha iyi zamanları beklemesi gerekiyordu. Kitabın dostları da vardı. Bunlar azdı, ama bilgili, aydın kimselerdi.

Kopernik yine gençlik yıllarını, İtalyan bilim adamlarıyla sohbetlerini hatırladı. Konuştukları meseleler, hep kilisenin yasakladığı meselelerdi, bir dindarın şüphelenmesi gerekmeyen şeylerde şüphe ederdi. O zaman da akıldan geçen her şey yazılmaz ve her yazılan basılmazdı. Sohbete başlamadan önce kapılar sımsıkı kapanırdı. Çünkü engizisyonun her yerde kulağı vardı.

Yine de, yeni düşünceler rollerini oynuyordu. İtalyan bilim adamlarıyla konuşmalar olmasaydı, kim bilir, belki bu kitap da yazılmazdı.

Kopernik kitabı kapadı ve mumu alıp küçük yatak odasına geçti. Burada dar yatağın üstündeki rafta, sıra sıra deri ciltli kitaplar duruyordu. Kopernik'in sevdiği şairlerle filozofların kitaplarıydı bunlar. Düşüncelerindeki heyecanı, isyan eden kalbini hekzametron vezniyle yazılmış şiirle yatıştırmak için raftan Vergilius'u alıp okumaya daldı.

Kitabın Dostları

Yıllar birbirini izliyordu. Yeryuvarlağı, üzerinde yaşayanlardan pek azının bunu bildiğine aldırış etmeden daireler çizerek dönüyordu.

Daha iyi zamanlar bekleyen Kopernik'in kitabıysa hep masanın üzerinde duruyordu. Zamansa iyileşmek şöyle dursun, tam tersine kötüleşiyordu.

Frauenburg'a, doktor Gozius adında yeni bir kanonikus gelmişti "Zındıkların çekici" diyorlardı buna. Her şeyde zındıklık, dinden sapma görüyordu Gozius. Kopernik'in her adımını izliyor, öğrendiklerini piskoposa yetiştiriyordu. Kopernik gözden düşmüştü. Genç kanonikuslar, kendisiyle temastan çekiniyorlardı. Kopernik'le konuşmak bile, şüphe çekebilirdi.

Kopernik'in başından bela eksik olmuyordu. Şatoda yalnız bir dostu vardı, onu da Tanrısızlıkla suçlayıp kovdular.

İhtiyar astronom, kulesinden hemen hemen hiç çıkmıyordu. Güçten düşmeye başlamıştı. Uzak akrabalarından bir kadın hizmet ediyordu kendisine. Yıllar boyunca onun ev işlerini görmüş, yemeğini pişirmişti bu kadın. Kopernik'in ondan da ayrılması gerekti; bir kanonikusun evinde kadın bulunamayacağı kendisine duyurulmuştu.

Kopernik'e, "bunu yapma, şunu yap" demiyorlardı. Yalnız "babaca" uyarıyor, "kardeşçe" tavsiyelerde bulunuyorlardı. Fakat o, kendisini "sevdiklerini" söyleyen kanonikus kardeşler arasında, piskoposun babaca vasiliği altında öyle yalnızdı ki...

Derken, Kopernik'e önceki dinçliğini, insana inancını geri getiren bir olay oldu. Genç matematik profesörü George Yoakim Retik, Kopernik'e misafir geldi. Kitabın çıkmasını beklemeyip el yazılarını okumaya gelen sabırsız bir okuyucuydu bu.

Yeni bir hayata kavuşan eski kulede yüksek sesle konuşmalar işitilmeye başladı.

Kitap, Profesör Retik'i sarsmıştı. Bunun basılmasını daha fazla ertelememesi için Kopernik'i ikna etmeye uğraşıyordu. "Bu kitabı Aristoteles okusaydı diyordu, görüşlerinden vazgeçerdi, kitap bu kadar gerekliyken, onu saklamakta ne anlam var?"

Kopernik hâlâ düşünüyordu; "Yalnız cetveller yayımlansa daha iyi olmaz mı?" diye soruyordu. "Sıradan astronomlar, hazır hesaplardan faydalanabilirler ve aklı olan, bu cetvellerden dünyanın yeni düzenini bulup çıkarır."

Genç dostu, Kopernik'le aynı kanıda değildi.

Ve işte kitapçı dükkânlarında küçük bir kitap belirdi. Kapağında şunlar yazılıydı:

Çok bilgili bir adam ve mükemmel bir matematikçi olan Varma kanonikus'u, Sayın doktor TORNLU BAY NİKOLA'nın yıldızların dönüşleriyle ilgili kitapları üstüne genç bir matematik öğrencisinin birinci yazısı.

Bu "genç öğrenci", Kopernik'in yeni dostu Profesör Retik'ti. Retik'in küçük kitabı, bir tellal gibi önde yürüyerek, dünyaya, pek yakında çıkacak büyük kitabı müjdeliyordu.

Retik, gençliğe özgü bir heyecanla, cahiller, kıskançlar, entrikacılar kalabalığı arasında öğretmenine yol açıyordu. Bu kalabalıkta, kendi öz fikri olmayan ne ahmaklar vardı! Bir otoritenin fikrini, gerçeğin kendisinden üstün tutan ne kara cahiller vardı. Baykuş, güneşten nasıl korkarsa, bunlar da yeniden öyle korkuyorlardı. Sahte bilimlerine dört elle sarılmışlardı. Çünkü foyaları meydana çıkarsa açıkta kalırlardı.

Kopernik'in genç arkadaşı, bunların saflarına fırtına gibi saldırıyordu.

"Filozof olmak isteyende özgür akıl olmalı" diyordu Retik. Eskiden gerçek sanılanları, yalnız eski oldukları için doğru bulanlarla alay ediyordu. Gök olaylarının astronomların isteklerine değil, astronomların gök olaylarına uymaları gerektiğini hatırlatıyordu. "Ptolemaios mezarından çıksaydı, kendi sisteminden vazgeçerdi", diyordu.

Kitap Savaşa Gidiyor

Ve nihayet Kopernik'in el yazısı, kanıtlarla hesaplarla, cetvellerle iyice desteklenmiş olarak yola çıktı. El yazısını, Nürnberg'de, Petreus'un matbaasında bekliyorlardı.

Kopernik, çocuğu saydığı kitabından ayrılıp onu bastırmaya razı olmuştu. Varsın başına buyruk yaşasın, cahillerle savaşsın, doğruyu savunsundu.

Beklenen iyi zamanlar gelmiş miydi?

Hayır, gelmemişti. Kopernik o iyi günleri görmeyecekti. Pek az ömrü kalmıştı. Ölmeden, bütün hayatını verdiği eseri tamamlanmış görmek istiyordu. El yazısı mahvolabilirdi. Ama kitap basılırsa, birçok nüshadan hiç olmazsa bir tanesi kalırdı...

Kitap daha okuyucuya ulaşmadan, savaşa atılmadan, birçok engel çıktı karşısına.

Redaktör kendi deyişiyle Kopernik'i, "din bilginlerinin gönlünü hoş etmek için kitaba bir şeyler eklemeye" ikna etmeye çalışıyordu. Fakat Kopernik, redaktörün aldatıcı sözlerine kulak asmadı. Bu meselede uzlaşma olamayacağını, bir şeyler eklemenin her şeyi mahvetmek demek olduğunu bildiği için buna razı olamazdı.

Peki kitabı nasıl kurtarmalıydı?

Kopernik çevresine bakınıyordu. Batı Avrupa'da Hıristiyanlar ikiye ayrılmışlardı. Birinin başında papa, diğerinin de Luther bulunuyordu. Türingiyalı bir madencinin oğlu olan

Luther, Papa'ya baş kaldırmıştı. Sözünü esirgemeden Katolik ilahiyatçılara şiddetle saldırıyordu. Öte yandan, Kopernik'in yeni teorileriyle ilgili söylentileri işittiği zaman, ona ahmak demekten geri kalmamıştı.

Kopernik, "Kitabı Papa'ya mı adasam acaba", diye düşündü. "Luther kitabı yerdiği için belki Papa onu savunur. Ve şayet, bu kitabı yazdığım için mahkemeye düşersem, kitabı ne idüğü belirsiz bir Varına Piskoposu yargılayacağına, Papa'nın kendisi yargılasın."

Ve Kopernik kitabını Papa'ya şöyle adadı:

"Kutsal peder, bu kitapta dünyanın hareket ettiğini söylediğim öğrenilince, bazı kimselerin yerilmemi isteyeceklerini biliyorum... Fikrimin yeni ve ilk bakışta sağduyuya aykırı gibi görünüşünün, bana karşı nefret doğurmasından sakındığım için, neredeyse hazır eserimi bir kenara atmaya karar vermiştim. Fakat dostlarım, beni kitabı yayımlamaya ikna ettiler... Başka birçok bilim adamıyla ünlü kimseler de benden bunu istedi, böyle düşüncelerle üzülmemem gerektiğinde ısrar ettiler ve tam tersine, eserlerimi matematikçilerin hizmetine sunmak zorunda olduğumu söylediler.

Kutsal Papa hazretleri, birçok gecenin meyvesini yayımlamak cesaretini göstermemden fazla, bütün matematikçilerin tersini iddia ettikleri ve genel olarak sağduyuya aykırı gibi göründüğü halde, dünyanın döndüğü fikrinin nasıl aklıma geldiğine şaşacaksınız herhalde..."

Kopernik yazısının daha ilerisinde, kendisini herkese karşı, sağduyu sanılana karşı çıkmaya zorlayan sebebi anlatıyor ve "İftiraya karşı ilaç yoktur" diyen bir atasözüne rağmen Papa'nın kendisini iftiracılardan koruyacağı umudunu belirtiyordu. Cahiller kendisini daha suçlamadan, bu suçlamaları nefretle reddediyor ve şöyle devam ediyordu:

"Matematik bilimlerinden habersiz oldukları halde, kutsal kitabın herhangi bir yerini bile bile tahrif ederek, girişimimi yerecek ya da çürütmeye kalkacak boş boğazlar bulunursa, bunlara önem vermeyecek, tam tersine, böyle akıldışı yargılamaları işitmemezlikten geleceğim..."

Aradan aylar geçmiş, kışın fırtınalarından sonra ilkbahar gelmişti. Frauenburg üzerinde yıldızlar daha sık görünmeye başladı. Fakat ihtiyar kanonikus, artık geceleyin kulesinden çıkmıyor, daracık yatağında hasta yatıyordu.

Rafta, astronomi ve matematik kitaplarıyla birlikte, *Sağlık Bahçesi, Tıbbın Gülü* gibi hekimlik kitapları da vardı. Kopernik yalnız bir astronom değil, aynı zamanda doktordu. Eskiden her sabah, şehir dolaylarındaki hastalarını görmeye giderdi. Fakirlerden vizite parası almaz, üstelik evden çıkarken masaya, pahalı reçine ve baharattan yapılmış haplardan başka birkaç gümüş akçe bıraktığı da olurdu.

Oysa Kopernik şimdi kendisi yalnız kalmış, hasta yatıyordu. Bakacak kimsesi de yoktu...

Ömrünün son günlerini yaşadığını biliyordu. Bunun için kapısı her çalındığında, merdivendeki adımlara kulak kesilerek dinliyordu. Neredeyse kapının açılacağını ve genç dostunun, elinde büyük bir kitapla eşikte belireceği gözünün önüne geliyordu.

Fakat günler geçiyor, ömrü azaldıkça azalıyordu. Kitapsa görünürlerde yoktu. Kopernik artık kitabını göremeden öleceğini sanıyordu.

Fakat kitabı ömrünün son gününde, ölümünden birkaç saat önce getirdiler. Kopernik kitabı eline alıp baktı, ama fikri artık başka yerde, çok uzaklardaydı...

Kopernik'in, artık kitabının sayfalarını bir defa daha çevirebilecek güçte olmayışı, bir bakıma belki iyiydi. Kitabı açsaydı, ilk sayfasında imzasız bir önsöz görecekti. Redaktör,

Kopernik'in fikrini sormadan, kitaba yazarın razı olmayacağı "bir şeyler" eklemişti. Ve bu "bir şeyler" onun son dakikalarını zehirlemeye yeterdi.

Redaktör, gelecekte kendisini suçlayacak olanlardan daha çabuk davranıp kendisini mazur göstermek için, yaltaklıkla kitabı yazanın yerilecek bir şeyler yapmadığını ispata uğraşıyordu. Kopernik'in teorisini kimse kabul etmek zorunda değildi. Bu teori, herhangi bir teoriydi ve yıldız hesaplarını kolaylaştırdığı için elverişliydi. Kısaca söylemek gerekirse, diyordu redaktör, doğru bir şeyler öğrenmek isteyen astronomiye başvurmasın. Çünkü astronomi hiçbir şey vermez, "ve bu kitapta olanı gerçek sayan, bunu okuduktan sonra, eskisinden daha da ahmak olur..."

Bu satırları okuyan Kopernik'in genç dostu fena halde kızdı. Ölene tutulan yas, yüreğinde haine karşı kabaran öfkeyle karışıyordu. Fakat ne yapabilirdi? Kitap artık çıkmış ve kitapçılarda satılıyordu.

Kopernik'in kitabını dost da okuyordu düşman da ve yazarının tahmin ettiği gibi, düşmanlar dostlardan çoktu.

Luther'in dostu "Almanya'nın öğretmeni" denilen Profesör Melanhton, Kopernik teorisinin saçma olduğunu, böyle kitapları basmanın toplumun yaşama kurallarını bozmak ve kötü örnek vermek demek olduğunu yazmış ve şunları eklemişti: "Gökyüzünün yirmi dört saatte dünyanın çevresinde döndüğü gözle görülüyor."

"Almanya'nın öğretmeni"nin bir işareti üzerine, birçok öğrencisi hep bir ağızdan Kopernik'in kitabını yermeye başlamıştı.

Kopernik'in bu kitabı okumalarını istediği insanlar, eseri öyle iyi karşılamışlardı ki, Kopernik memnun olabilirdi. Ünlü Astronom Tiko de Brage, heyecana gelip Kopernik'e bir övgü bile yazmıştı.

10

Kopernik'in Kitabı Genç Bir Papazın Eline Nasıl Geçti?

1543 yılı Kopernik'in öldüğü yıl, aynı zamanda kitabın doğduğu yıldı. Kopernik mezarında yatarken, kitabı dünyayı dolaşmaya başlamıştı.

Bu kitapla kimi alay ediyor, kimi onu övüyordu. Kitap değişmemişti, neyse oydu, ama onu okuyanların çoğu fikrini değiştiriyordu.

Kopernik'in kitabı, Napoli yakınlarındaki küçük bir şehirde yaşayan genç bir papazın eline de geçmişti. Papazın adı Giordano Bruno'ydu. Bruno'nun hücresinde pek çok kitap vardı. Bazıları raflarda durur, bazıları da gizli bir yere kaldırılmış olurdu.

Manastır sorumlusu, Giordano'nun hücresinde ciddi bir arama tarama yapsaydı, kitapları arasında kilise tarafından kabul edilen Aristoteles'ten başka, özgür fikirli Lukres'in *Eşyaların Tabiatı Üstüne* adlı eserini de bulurdu.

"Melek Doktor" lakabıyla bilinen Aquinolu Thomas'ın on sekiz ciltlik kitaplarıyla birlikte, Roterdamlı Erasmus'un *Deliliğe Övgü* adlı zehir zemberek kitabı da geçerdi eline. Döşeğin ya da döşeme tahtalarının altında, Bruno'nun not defterlerini de bulurdu. Bunlardan ilk açtığı defterde, insan okuyanı öfkeden keskin sirkeye çeviren şeylerle karşılaşırdı.

Örneğin, *Kandil* adlı şiirle *Nuh'un Gemisi* adlı diyaloğu alalım. Bunlar, din adamlarının cahilliğiyle, softa beyinlilikle, erdemlik taslama kusurlarıyla alay ediyorlardı. Ve bunları yazan bir Dominikan papazıydı. Öyleyse niçin cübbe giymişti?

Gerçekten de bu özgür fikirli genç, niçin papaz olmuştu?

Giordano, Aziz Dominik Manastırı'na girdiği zaman on dört yaşındaydı. Dominikan Tarikatı'na bağlı papazlar, öteden beri katı dinci ve zındıkların amansız düşmanları olarak ün salmışlardı. Engizisyon mahkemelerinde davalara onlar bakardı. Bayraklarına, ağzında meşale tutan bir köpek başı resmedilmişti. Tanrı'nın birer sadık köpeği olarak, her yere burunlarını sokup zındık ararlardı. Fakat, öte yandan, papazlar arasında en bilgili olanlar da bunlardı. En üstü kapalı düşüncelerde bile zındıklık bulmanın ustasıydılar. Dominikan kuşaklarından birçoğunun nasıl düşünüp nasıl düşünmemek gerektiğini öğrendikleri *Din Bilgisinin Esasları* adlı kitabı yazan "Melek Doktor" Aquinolu Thomas da, bu tarikattandı.

Ve işte, daha çok öğrenip bilmek isteyen bu on dört yaşındaki çocuk, yani Giordano, bir zamanlar Aquinolu Thomas'ın okuduğu Aziz Dominik Manastırı'na ilk defa giriyordu. Kitapları çok severdi. Manastırın zengin kitaplığından başka nerede bulabilirdi bu kadar kitabı. Üstelik, burada okumaktan başka işi olmayacaktı.

Bilime âşık olan Giordano, yüksek manastır duvarlarının arasında bu sevgilisini bulacağını sanıyordu.

Gerçekten, sevgilisi bilim buradaydı. Bilim, iyi yürekli ihtiyar Cassiodorus onu ilk defa manastıra getirdiği günden beri manastırlarda dolaşıyordu.

Cassiodorus, bilimin manastırda kendisini daha iyi, daha rahat hissedeceğini sanmıştı. Fakat bir zamanlar Yunanistan'ın yamaç ve vadilerinde kız kardeşleriyle halay çeken bu dilber Mousa, burada sararıp solmuştu.

Bilim Mousa'sı, Tanrıbilim adındaki dindar ve katı yürekli hanımın üvey evladı, hizmetçisi olmuştu. Çan sesleriyle ilahiler arasında, bilimin sesi işitilmiyor gibiydi. Sert yol gös-

tericileri ve gözcüleri vardı. Üvey evladın hak ve görevlerini, bizzat Aquinolu doktor Thomas belirlemişti.

"Hanımefendi Tanrıbilim önünde baş eğ, çünkü insan aklı Tanrı'nın hikmetinden çok geridedir. Bu eşiği aşma, bu duvarların dışına çıkma, çünkü insan aklının sınırları vardır, insanın aklı her şeyi bilmez. Bu yasağı çiğner, yeniden özgür olmak istersen, şiddetle cezalandırılacaksın: Dinsizi ölüm bekler..."

Bruno işte böyle bir yerde dört duvar arasındaydı. Niçin girmişti buraya? Neşe dolu gürültülü dünyayı bu daracık hücreye niçin değişmişti? Bir asker ve şair oğluyken niçin papaz olmuştu?

Hep bilim için. Bruno'ya, gözlerinin gördüğünden daha geniş ufuklar gerekti. Bilimin, kendisine yeni gözler vermesini, hiç kimsenin görmediğini görmeyi öğretmesini istiyordu.

Bilim buradaydı, manastırın tabandan tavana kadar binlerce kitap dolu kitaplığındaydı.

Yıllar geçiyor, Bruno kitap üstüne kitap okuyordu. Çoktandır kimsenin dokunmadığı tozlu bir cildi almak için, sallanan bir merdivenin en üst basamağına kadar çıkardı.

Bir raftan diğerine, tabandan tavana kadar ne kadar bir mesafe olabilir? Kitaplıkta saatlerce kalan Bruno, yüzyıllarda ve çeşitli ülkelerde dolaşıyor, insanlığın geçtiği uzun yoldan yeniden geçiyordu. Yunan filozofları, dünyanın duvarlarını gerilere atıp genişleterek kendisine bilge kişilerin yolunda kılavuzluk ediyorlardı. Yunanlılardan sonra Araplar, Museviler geliyordu. İbni Rüşt, Bruno'ya evrenin ebedi, ruhun, insanlık okyanusunda ancak bir damla olduğunu söylüyordu. İnsan ölüyor, fakat insanlık kalıyordu.

Bruno, Katolik kilisesi babalarının eserlerine derinlemesine dalıyordu. Yunan filozoflarının apaydın öğretilerinden sonra, bu "melek", "zarif", "yalanlanamaz" denen doktorla-

rın öğretileri ne kadar karanlık geliyordu. İnsanı gittikçe koyulaşan bir duman sarıyor, duvarlar sıkıyordu. Dünyayı ruhlar dolduruyordu: Yukarıda melekler, aşağıda şeytanlar. Melekler gök kubbelerini döndürüyor, şeytanlar fırtına gönderiyorlardı. Ya insan neredeydi? Bu esrarengiz güçler, kanatlı ruhların askerleri, kendi aralarında savaşırken, insanın ruhunu eziyorlardı.

Fıkır fıkır kaynayan cehennem uçurumuyla soğuk gök kubbesi arasındaki bu hayaletler dünyası, insan için dar ve korkunçtu.

Bruno, Aquinolu Thomas'ı bir kenara bırakıp yine eskiçağ filozoflarının kitaplarına dalıyor, Aristoteles'i inceliyordu. Fakat, bir zamanlar gerçek peşinde dolaşan, bazen yolunu yitirip yine bulan canlı Aristoteles'i görmüyordu. "Melek Doktor", kitaplarındaki yüzlerce büyük küçük soruyla, onu da kutsal bir fosile çevirmişti.

"Yer suda, su havada, hava ateşte, ateş göktedir, gökse hiçbir yerde değildir" diyen Aristoteles'in dünyası Bruno'ya pek dar geliyordu.

Yıldız serpili gök kubbe sondu. Onun ötesinde ne doğa vardı, ne başka dünyalar...

Dünyanın duvarları gittikçe daralıyordu. Bruno hücresinde, zindandaymış gibi havasızlıktan boğuluyordu. Buraya bilim için gelmişti, ama onun da burada kendisi gibi sürgünde mahvolduğunu görüyordu.

Bruno için, manastır havasını solumak, tesbih çeken eller, göklere bakıp göğü görmeyen gözler görmek günden güne güçleşiyordu. Burada yabancı olduğunu duyuyordu. Üstelik kendisine şüpheyle bakmaya başlamışlardı. Biri, sorumlu pedère gammazlamıştı. Başka biri de, Giordano'nun, hücresinden azizlerin ikonlarını atıp yalnız bir haç bıraktığını söylemişti.

Dinsiz olduğundan şüphe edilen Giordano, dört gözle izleniyor, ama henüz dokunulmuyordu kendisine:

Zamanı gelince Bruno papaz olmuş ve bir papazın yapması gereken her şeyi yapmıştı: Yeni doğan çocukları vaftiz ediyor, ölmekte olanlara günah çıkartıyordu. Bruno'nun sık sık manastırı bırakıp Napoli'ye gitmesi gerekiyordu. Ve bu kısıtlı özgürlükten faydalanma fırsatını kaçırmayıp bilginlerle tanışıyor, yasak kitaplar alıyordu.

Derken eline Kopernik'in kitabı geçti. Onu okurken başının üzerindeki göğün nasıl yükseldiğini büyük bir sevinçle duyuyordu. Yıldızlar sonsuzluklara çekiliyor, dünya yıldızlar arasında ışıldayan bir nokta gibi görünüyordu. Dünyayı, tepeden ve alttan ezilip yassılaşmış, cennetin bulunduğu dağla cehennem uçurumu arasında sıkışıp kalmış olarak düşünen bir enginlik sarıyordu. Dünya da, öbür gezegenlerle birlikte gök boşluğunda bir kuş gibi uçuyordu.

Bruno, Kopernik'in çizdiği bu tabloya büyük bir dikkatle bakıyordu. Ortada güneş, çevresinde de, çok uzaklarda yıldızlar kubbesi.

Dünyanın sınırlarını genişleten Kopernik, bu son elmas duvar önünde ürkerek duraklamıştı. Niçin durmalıydı, niçin daha ötelerde hiçbir şey olmadığına inanmalıydı? Sadece Aristoteles böyle dediği için mi? Ama Demokritos, Epikuros, Lukres, evrenin sonsuz, dünyaların sayısız olduğunu söylememişler miydi?

Bruno, bu son duvarı aşma görevinin kendisine düştüğünü anlayarak, kendi kendine şöyle diyordu:

"İnandırıcı kanıtlar bul. Bu elmas duvarları paldır küldür yık. Dünyanın tek dünya olmadığını, sayısız dünyalar olduğunu insanlara ispat et. Aç kapıyı herkes görsün, bizim güneşe benzeyen öteki yıldızları."

İşte artık ne duvar, ne de manastırın taş tonozları. Çevrede uçsuz bucaksız uzay uzanıyordu. Nereye bakılsa, her yer

yıldız doluydu. Ve bunların sayısı belli değildi. Yıldızların çevresinde alay alay gezegenler dönüyordu. Gezegenlerde canlı yaratıklar vardı. Biz onlardan nasıl habersizsek, onlar da bizden öyle habersizdirler. Bruno gözlerinin önüne serilen uçsuz bucaksız evrene bütün dikkatiyle bakıyor ve yurdu dünyayı, öbür yıldızlar arasında güç seçebiliyordu. Dünya boşlukta, görülür görülmez bir nokta gibi ışıldıyordu.

Ya evrene kıyasla insan neydi? Bir hiç mi?

Hayır, insan bu uçsuz bucaksızlığı kavrıyor, bakışlarıyla kucaklıyor, onu aklına sığdırıyordu.

Aklının alabildiğine genişlediğini gören Bruno, büyük bir mutluluk içindeydi. Yıldızları, atomları görüyor ve ruhu kanatlanmış gibi, iki sonsuzluk arasında, yani yıldızlar dünyasıyla, gözle görülmez zerrecikler dünyasının sonsuzluğu arasında uçuyordu.

Bruno, Yeryüzünde Kendisi İçin Pek Az Yer Olduğu Kanısına Varıyor

Ne de olsa Bruno yine de yeryüzünde, Napoli'de bir manastır hücresindeydi.

Hayali sonsuz evrende dolaşırken, keskin gözler peşini bırakmamıştı. Yalnız konuşmalarını gizlice dinlemekle kalmıyor, aklından geçenleri bile biliyorlardı. Bruno'ya karşı 130 maddelik bir suçlama hazırlanmıştı. Çünkü Bruno, kutsal Katolik kilisesinin buyruklarını 130 kez çiğnemişti.

Bu durum karşısında Bruno kendisini savunacak birini bulmak için Roma'ya gitti. Hücresinde Roterdamlı Erasmus'un bir kitabı bulunduğu hemen arkasından jurnal edildi. Bruno Roma'da papaz cübbesini çıkarıp şapka ve pelerin giydi. Sivil elbise, belindeki kılıç, cübbeden daha çok yakışmıştı kendisine. Bu kıyafetiyle, masaldaki üvey evlat sayılan bilimi kurtarmaya gelen prense benziyordu.

Bruno Roma'da bir liman şehrine gidip orada gemiye bindi. Serin rüzgâr yüzünü okşuyordu. İleride özgürlük bekliyordu kendisini.

Bir şehirden diğerine, ülkeden ülkeye dolaşmalar başladı.

Dünya genişti, ama Bruno'ya dar geliyordu. Alp Dağları'nın ötesinde hür İsviçre'de kendisine ve arkadaşı bilime sığınak bulacağını sanmıştı. Oraya Dominikanların uzun elleri bile erişemezdi.

Bruno Cenevre'deydi. Özgür bir hava ne kadar kolay solunuyordu. Çok geçmeden, umutlarının boşa çıktığını anladı. Burada din, Roma'dakinden başka olmakla birlikte, taassup aynıydı. Çevresinde papazlar yerine esnaf görüyordu. Burada erdemler, dinin buyurduğu gibi değil, çıkarcı erdemlerdi; kim zenginse o kutsaldı. Yani burada da ikiyüzlülük Roma'dakinden geri kalmıyordu.

Bruno, insanların dikkatinden hiçbir şey kaçmayan gözlerinde, çok iyi bildiği aynı sinsi parıltıyı görüyordu. Kendisine, şehirde özel görevli kimselerin bulunduğunu söylemişlerdi. Bunlar herkesin hayatını izlemek, yanlış yola sapanlara ya da sefih bir hayat sürenlere dostça öğütte bulunmakla görevliydi. Bunlar şehrin her semtinde bulunur ve her yerde "gözleri" olurdu. Yortu günü kimse kiliseye gecikmesindi, hemen kendisine ihtar verilirdi.

Etrafta her şeyin bu kadar temkinli ve düzenli olduğu bu sakin ve erdemli şehirde, işkenceler yapılan Servet'in hayali dolaşıyordu.

İspanyol hekimi Servet de, İsviçre'de engizisyon izlemelerinden gizlenebileceğini sanmıştı. Servet ünlü bir bilgindi. İnsanı teşrih etmiş, kan dolaşımının sırlarını çözmeye çalışmıştı. Yazdığı bir kitap için Cenevreli softalar kendisini ateşte yakılarak ölüme mahkûm etmişlerdi.

Servet'i, öyle bayağı yakmamış, tam iki saat ateşte kızartmışlardı.

Bruno'nun daha tedbirli davranması, dilini tutması gerekirdi. Bruno susmak istemiyordu ve susamazdı da.

Bilim adamı kıyafetinde bir cahil görünce, herkesin işiteceği yüksek bir sesle: "Bu sahte bir bilgin. Bilim nerede, o nerede" derdi.

Bruno geldikten sonra, daha birkaç ay geçmeden, kendisine bilgin süsü veren bir Cenevrelinin cahilliğini açığa vuran yergisi çıkmıştı. Bruno'nun hapisaneye atılması için bu olay yetmişti.

Bereket versin suçu o kadar ağır değildi. Çok geçmeden Bruno serbest bırakıldı. Ama bundan sonra Cenevrelilerin misafirseverliğine güvenemeyeceği de kendisine duyuruldu.

Platoncularla Demokritosçular Arasında Eski Savaş Alevleniyor

Rahat durmayan misafir şehirden ayrıldı.

Bir süre sonra Bruno'yu Tuluz Üniversitesi'nde görüyoruz. Deli gibi sevdiği bilimin yeri üniversite değil de neresi olabilirdi?

Daha ortalık iyice ağarmadan, üniversiteliler, ellerinde mum ve defter, dershaneye koşuyor ve eski ağırbaşlı profesörlere benzemeyen bu genç profesörü kendilerinden geçmiş dinliyorlardı.

İhtiyar profesörler, derslerinde her yıl aynı şeyi geveleyip dururlardı. Öyle bir anlatışları vardı ki, en kolay şeyler bile anlaşılmazdı. Örneğin: "Tulumba, suyu tabiat boşluktan korktuğu için çeker, derlerdi; afyon uyutur, çünkü tabiatı öyledir, uyutma niteliği vardır..." Üniversiteliler, bunları dinlerken kendilerine öyle gelirdi ki, profesörleri boşluktan korkmasa bile uyutma niteliğine sahipti.

Ama yeni öğretmen öyle değildi. Bruno'nun derslerinde üniversitelilerin kalemleri defter sayfalarında alabildiğine koşar, fikrinin su gibi akışını güç izleyebilirlerdi.

Bruno'nun fikri o kadar uzaklara akardı ki, bütün dünyayı açıp gösterirdi.

Bruno, yalanlanamaz sayılan her şeye şüpheyle bakmayı öğretiyordu. Aristoteles'e ve Platon'a karşı çıkıyordu.

Yüzlerce yıl sonra, Platoncularla Demokritosçular arasındaki eski savaş yeniden alevleniyordu.

Hem hükümdarların, hem din adamlarının korudukları Platon'un eserleri, yüzyıllardan hiç zedelenmeden geçmişti. Çünkü bir putperest olan Platon, Hıristiyan din bilginleri gibi, dünyanın bir Tanrı tarafından yaratıldığını ve sevap işleyenleri öbür dünyada iyilikler beklediğini söylerdi.

Tanrı tanımayan Demokritos'un eserleriyse hep izlenmiş ve bunlardan kala kala başka yazarların kitaplarına aldıkları bazı parçalar kalmıştı. Demokritos'un kitaplarını putperestler de yakmıştı. Hıristiyanlar da.

İşte bu kitaplar, küller arasından yeniden çıkıyor gibiydi. Demokritos Platon'la yeniden savaşıyordu... Ve Demokritos gibi düşünenleri yeni tanrıtanımazlıkla suçluyorlardı.

Bruno, Tuluz'dan ayrılıp Paris'e gitti.

Paris'te dinden sapmış sayılan Hugenotların evlerine tebeşirle çizilen haçlar daha duruyordu. İşte alışveriş yapılan şu köprüde, bütün gece, baskından kaçanlar yakalanıp öldürülmüş, cesetleri de Sein Irmağı'na atılmıştı. Bu olağanüstü manzarayı kaçırmamak için, gece yarısı yataklarından kalkan yatak hanımları, sarayın pencerelerinden ve balkonlarından bakıyorlardı. Bu manzara, kan bayramıydı, taassubun zaferiydi. Katolikler, 1572 yılının 23 Ağustos'unu 24'üne bağlayan gecede, üç bin Hugenot öldürmüşlerdi Paris'te.

Cesur bir düşünür olan Pierre de la Rame'nin, ücretli katiller tarafından burada, Paris sokaklarında öldürüldüğünü Bruno hatırlamalıydı. Önce Rame'nin, kilise tarafından kutsallaştırılmış Aristoteles'e karşı yazdığı kitaplar yakılmış, sonra kendisi de öldürülmüştü.

İlk zamanlarda Paris'te talih Bruno'ya gülmüştü. Bruno, krala takdim edilmişti. Bilim üstüne konuşma gibi olağanüstü bir eğlence, yeniliklere düşkün genç kralı büyülemişti. Kral, Bruno'yu profesör tayin etmiş, hatta onun kilise ayinlerinde bulunmamasına bile izin vermişti.

Bruno, bir saray bilgini olup unvan ve ödüller alabilirdi. Fakat Bruno'ya göre, uşak elbiseleri, kendisi gibi insanlar için değildi. Bruno uşak değil, şövalyeydi. Bilim için dünyayı fethetmeye çıkmıştı. Her yerde bilimi övüyordu. Bilime layık olduğu saygıyı göstermemek cesaretinde bulunanların vay başınaydı! Bruno, sağına soluna darbeler indiriyor, cahilleri hırpalıyordu. Fakat yalnızdı, cahillerse alay alaydı. Ve Bruno'ya yine hapisane yolu göründü; yakılmasını beklemeden de bir gemiye atlayıp İngiltere'ye geçti.

Bruno Oxford'da. Orada bir düelloya katılıyor. Bu düellolarda, öyle kılıçla değil, kanıtlarla dövüşülürdü. Seyirciler arasında, İngiltere'nin en soylu kişileri, saray mensupları, yabancı elçiler ve bizzat kraliçe vardı. Bruno, Oxford profesörlerinin en bilgilisi olan Doktor Nundinius'a on üç öldürücü darbe indirmişti.

Nundinius silahsız kalmıştı. Yenildiğini anlayınca, bir şövalyeye yakışmayacak biçimde davrandı, küfürler savurdu Bruno'ya. Nundinius'un saygıdeğer meslektaşları da ondan geri kalmamışlardı. Şapkaları bir yana eğilen, pelerinlerinin etekleri savrulan bilim adamlarının ağzından, Londra hamallarına taş çıkartan küfürler işitiliyordu.

Tartışma bitmiş, yüksek misafirler dağılmıştı. Galibin de pılıyı pırtıyı toplaması gerekti. Arkasından "Defol, Aristoteles'ten daha bilgili, Platon'dan çok bilen herif, defol buradan! Çek arabanı, ne idüğü belirsiz herif! Acemi çaylak, sen kim oluyorsun da, bu kadar büyük bilginin yürüdüğü yolda ters yönde yürümeye cesaret ediyorsun."

Dünya ne kadar genişlemişse de Bruno gibi bir kişiye dar geliyordu.

Ya şimdi nereye?

Londra'ya, Paris'e, Magburg'a, Vittenberg'e.

Bruno, daha uzaklara gidiyor, bir ülkeden diğerine, bir sınır karakolundan ötekine geçiyordu. Ne çok sınır karakolu vardı. Dünya, birbirine düşman beyliklere, şehirlere, mezheplere bölünmüştü.

Bruno, mezheplerin dışındaydı. Bu yüzden de, tüm mezhepçilerin gözünde din kurallarından ayrılan bir dinsizdi. Karşısında uçsuz bucaksız evreni görüyordu. Oysa, küçücük dünyada bile kendisine yer yoktu. O, insanın yüceliğini müjdelerken, çevresindekiler yabani hayvanlardan daha beter dalaşıyorlardı.

Bruno dolaşmaya devam ediyordu; Prag, Helmşted, Frankfurt.

Gittiği şehirlerde, cesur düşünürlerin kitaplarının, boru sesleriyle yakıldığı yerlerde bilimi övüyordu. Cahillerle durmadan savaşıyor, onlara saldırıyor ve kendisine yöneltilen saldırıları püskürtüyordu.

Bruno her yerde alçaklığı alt ediyor, küstahlığa gem vuruyor, cahilliği açığa çıkarıyordu. Her nereye baksa, farklı düşünenlere karşı bir hoşgörüsüzlük, her yerde hafiyeler, ikiyüzlüler, tarihin çarkını durdurmaya çabalayan kalın kafalı insanlar görüyordu.

Hiçbir yerde özgür düşünceye yer olmadığına göre, yurdundan ayrılmaya değer miydi?

Bruno insanlığı seviyordu, ama yine de yurdu bütün ülkelerden daha azizdi.

Bütün dünyayı kucaklamaya hazır büyük kalpli bir insan yurdunu, yalnız kendisini seven dar, küçük, bencil ruhlu bir insanın sevdiğinden daha fazla sever.

Bruno İtalya'ya döndü. Ölecekse de, yurdunda, doğduğu göğün altında ölmek istiyordu.

Sevdiği Şair Lukres, bir zamanlar, doğayı öven şiirlerini orada yazmış, Leonardo da Vinci orada çalışmıştı.

Ülke ülke dolaştığı yıllarda Bruno İtalya'yı unutmamıştı. İtalya'da da kendisini unutmamışlardı. Dominikan Tarikatı'ndan olanlar, din yolundan ayrılan kardeşlerini, ne yapıp edip kendi taraflarına çekmeyi düşünüyorlardı.

Bunun için, Dominikan teşkilatında, bir ruhaninin ve Venedikli genç bir soylunun yardımıyla inceden inceye düşünülmüş bir pusu kuruldu.

Bu soylu, Bruno'yu Venedik'e davet edip, bilimle rahat rahat uğraşmak için gereken her şeyin emrine verileceğini vaat etti.

Vaatlere inanıp Venedik'e giden Bruno, pusuya düştü.

İnsan Geleceğe Bakıyor

Yurdunun göklerini yine gören Bruno'nun mutluluğu uzun sürmedi. Venedik'teki Kurşun Damlı Zindan'a atıldı. Zindanın küçük pencerelerinden gökyüzü güç görünüyordu.

Bruno'yu bir gün sorguya götürdüler. Elleri arkasına bağlı, bir kanepede oturuyordu. Karşısında yüksekçe bir yerde, baş engizitörle yargıçlar bulunuyordu. Şu "kilise babalarıyla" "din kardeşleri" yok mu? Bunların sözüm ona "babaca" ve "kardeşçe" sevgisi olmasa, dünyada çok daha iyi yaşanırdı herhalde.

Sorgularda her şey tasarlandığı gibi olurdu: Başlangıçta mahkûm sadece sorguya çekilir, sonra işkenceler başlardı. Engizisyonun elinde, insanı, aklının ucundan bile geçirmediği şeyleri dahi itirafa zorlamaya yetecek kadar araç vardı.

Engizitörler, insan iradesini işkenceyle kırma yollarını bilirlerdi. Bu başlı başına bir sanattı. Her şeyden önce mahkûmun elleri iple bağlanır, düğüme bir çubuk geçirilirdi. Sonra doğruyu söylemesi teklif edilirdi. Mahkûm reddederse, çubuk döndürülerek elleri sımsıkı sıkılırdı. Susmaya devam ederse, çubuk bir defa daha döndürülürdü. Bu böylece beş, on, yirmi beş defa tekrarlanırdı.

Bundan sonra mahkûma, Tanrı adına suçunu itiraf etmesi bir kere daha teklif edilirdi. İnat ederse, hücreye su dolu kovalar ve bir mangal getirilir, bu sefer su ve ateşle işkencelere geçilirdi.

Mahkûmun ağzına bir kova su dökülür, "ölürse, suç kendisinin" denirdi. Mahkûmun yüzü kızgın demirle dağlanır, "suçunu kabul etmeyene merhamet yok" denirdi.

Böylece, işkencelerin sonu gelmezdi. Kilise babaları, engizitörler, geceyi gündüzü zindanda geçirir, orada yer içerlerdi. Hapisane onlara ev, işkenceler de eğlence olurdu...

Bruno'ya da böyle işkence edilmişti; tam sekiz hafta.

Vücudunda hayır kalmamıştı. Güneşin altında yanan kurşun dam, insanı nasıl ezer, boğardı. Bir an önce sonu gelseydi bari şu işkencelerin.

Fakat engizitörler Bruno'yu bedenen öldürmekle yetinmiyor, ilkin ruhunu öldürmek istiyorlardı.

Bruno Roma'ya nakledildi. Romalı engizitörler, Bruno gibi yağlı bir parçayı Venedikli engizitörlere bırakmak istememişlerdi.

Engizitörler, üzgün ve bitkin Bruno'yla altı yıl uğraştılar. Güçlü bir zekâsı ve derin bilgisi olduğunu biliyorlardı.

Tartışmalarda Bruno'nun fikirlerini çürütebilecek bir filozof daha dünyaya gelmemişti. O halde Bruno kendi kendisini çürütmeliydi. Ölümden önce, kendi öğretisini kendisi öldürmeliydi. Bilimi öven, savunan Bruno'dan, herkesin göz-

leri önünde, sevgilisi bilimin yüzüne tükürmesini, onu lanetleyip ondan vazgeçmesini istiyorlardı. Ama Bruno'ya bunu yaptırabilecek işkence yoktu dünyada.

Bruno bu son sınayışa çoktan hazırdı zaten. Defalarca kendi kendisine şu sözlerle seslenmişti:

"Dayan, mert ol, cahillerin yargısı seni tehdit etse bile fikrinden dönme.

Işığı karanlıktan ayırabilecek yüksek bir akıl mahkemesi vardır. Sadık, vefalı tanıklar ve avukatlar senin davanı savunacaklar. Düşmanlarınsa, kendi vicdanlarından kendi cellatlarını ve senin intikamını alacak birini bulacaklar."

İşte koridorda yine adımlar duyuldu. Kapı açıldı. Bruno'nun önünde Dominikan generali, ihtiyar bir papaz duruyordu.

Papaz Bruno'ya öğretisinin din kurallarına aykırı olduğunu kabul etmesini, yanlış fikirlerden dönmesini bir daha teklif etti.

Bruno, son derece büyük bir mertlikle cevap verdi: "Fikrimden dönemem ve dönmek de istemem. Döneceğim hiçbir fikir yok zaten."

Mahkemenin son oturumu yapılıyordu. Bruno, büyük engizitörün sarayında dize getirilerek karar okundu.

Karardaki, "Kardeş Giordano, kendisine mümkün olduğu kadar tatlı ve kan dökmeden davranılması için sivil makamlara teslim edilsin" sözlerinin korkunç anlamını Bruno anlıyordu. Bu tatlılığın ne demek olduğunu biliyordu. Sivil makamlar, tatlılıkla insana işkence eder, öfkelenmeden insanı sakatlar, "acıyarak" diri diri yakarlardı.

Bruno ayağa kalktı, başını kaldırdı. Gözlerinden nefret okunuyordu. Şöyle dedi:

– Siz kararınızı bildirirken korkuyorsunuz da, ben onu dinlerken korkmuyorum!

Gerçekten Bruno, yargıçlar kadar korkmuyordu. Bruno ölecekti, ama uğrunda öldüğü bilim yaşamaya devam edecekti. Ona işkence edenlerse, birkaç yıl fazla yaşasalar da, çirkin ve karanlık işlerini tarih lanetleyecekti.

Bruno ölüme mahkûm edilmişti, ama kavgaya yeni savaşçılar katılıyordu.

Galileo, bilim yararına, yalanlanamaz yeni kanıtlar toplu-yor ve "Demokritos'un Aristoteles'ten daha iyi düşündüğünü" söylüyordu.

Eli hünerli ustalar, camı perdahlamaya başlamışlardı. Çok geçmeden, bu perdahlanmış camlar teleskop ve mikroskop yapımında kullanılacaktı.

Tahmin ve sezginin zamanı bitiyor, yalanlanamayan kanıtların zamanı başlıyordu.

İnsan, eskiden ancak aklın yardımıyla sezdiklerini, pek yakında gözleriyle görecekti...

17 Şubat 1600

Yüzlerce Romalı, Çiçekler Meydanı'na koşuyordu. Görülmemiş bir manzara bekliyordu kendilerini: Ünlü bir dinsiz yakılacaktı. Papa, 50 kardinal ve bütün ülkelerden özel olarak bu büyük kilise bayramına gelen misafirler meydanda olacaklardı.

Meydan dolup taşmış, halk etraftaki sokaklara yayılmış, damlara bile çıkmışlardı.

Çok eski zamanlarda Romalılar, Hıristiyanların nasıl yakıldıklarını görmek için Büyük Sirk'e yığın yığın böyle akın ederlerdi. Şimdi bir gerçeği müjdeleyenin nasıl yakılacağını görmek için yeni Romalılar yine itişiyor, birbirlerini eziyorlardı.

İşte Bruno da göründü.

Hangi peygamber kendi yurdunda itibar görmüştü? Romalılar, başına taç yapıp övünmeleri gereken kimseyle alay ediyor, ona küfrediyorlardı.

Bruno'ya, üstünde zebaniler ve cehennem alevleri resmedilmiş bir gömlek giydirilmiş, başına da tuhaf bir külah geçirilmişti.

Din kurallarından sapan birini gülünç gösterip rezil etmek için her şey yapılmıştı. Fakat meydandakilerin gözleri, Bruno'nun solgun yüzüyle ve sonsuzluğa bakan gözleriyle karşılaşıp onlara dikkatlice baktıkları zaman gülmeleri diniveriyordu.

Kalabalıkta birinin:

"Bruno sevinse ya! Pek yakında, var olduğunu söylediği dünyalara göçecek" dediği işitildi.

Ama bu acı şakaya aldıran olmamıştı.

Bruno, bir merdivenden yavaş yavaş yüksekçe bir odun yığınına çıktı.

Cellat onu, bir direğe zincirle sımsıkı bağladı.

Celladın başına, görebilsin diye iki delik açılmış bir kukuleta geçirilmişti.

Ateşte diri diri yakılmak suretiyle ölüme mahkûm edilen Bruno, korkmadan insanların gözlerinin içine bakıyor, cellatsa yüzünü bir maske altında gizliyordu.

Odunlar tutuşturuldu. Yel, ateşi körükledi. Alevler Bruno'nun ayaklarına yaklaştı, elbisesini sardı.

Papazlar dikkat kesilmişti. Bruno hiç olmazsa bu son dakikada pişman olup fikirlerinden döner miydi acaba?

Fakat umutları boşunaydı. Bruno aman dilemeyecekti. Ağzından ne bir söz, ne bir inilti çıkacaktı.

Bruno bilincini kaybetmemişti.

Duyduğu acıyı bastıran, iniltilerini açığa vurmamasına yardım eden kuvvet neydi?

Hayatının bu son dakikalarında Bruno'nun ne düşündüğünü bilmiyoruz, ama çok daha önce, ölümünün kaçınılmaz olduğunu sezerek yazmış olduğu şu sözleri biliyoruz:

"Zaferin elde edilebilir olduğunu düşünerek mertçe savaştım. Fakat ruhuma verilen kuvvet, bedenimden esirgenmiş... Yine de bende, gelecek yüzyılların kabul edecekleri bir şey var. Gelecek kuşaklar, 'Ölüm korkusu bilmezdi. Karakter gücü bakımından, herkesten yüksekti ve gerçek uğruna savaşmayı, tüm yaşama zevklerinden üstün tutardı' diyecekler."

SONSÖZ

Bruno'nun Ölümü İnsanın Sonu Değildi

Bruno'nun ölümü insanın sonu değildi. Ve Bruno, ölümü bunun için böyle mertçe karşılamıştı.

Bir kitabın son bölümünde, genel olarak, kahramanın başından geçenler ve hayatının nasıl sona erdiği anlatılır.

Ama bizim kahramanımızın hayatı sonsuzdur. Öyle ki, onun hikâyesini hiçbir zaman sonuna kadar yazamayız.

Kahramanımızla birlikte bir şehirden diğerine gitmiş, bir yüzyıldan ötekine geçmiştik. Miletos'ta, Atina'da, İskenderiye'de, Roma'da, Bizans'ta, Kiev'de, Paris'te, Londra'da, Moskova'da bulunmuş, Yeni Dünya'nın kıyılarına çıkmış, sonra yine Roma'ya dönmüştük.

Kahramanımızın adı Thales, Demokritos, Aristoteles, Arşimet, Lukres, Marco Polo, Afanasiy Nikitin, Kolomb, Yermak, Kopernik ve Bruno'ydu.

Bütün kahramanlarımızın adlarını sayıp dökemezdik. Çünkü kültürü milyonlarca insan yaratmıştır ve yaratmaya devam ediyor.

Tarih sahnesine daha geç çıkan halklardan çok, eski çağların halklarından söz ettik.

Her halkın hayatında, bir ağacın hayatında olduğu gibi, görülen bir çiçek açma, parlama zamanı, bir de çiçeklenmeyi, parlamayı hazırlayan, uzun bir gizli faaliyet süreci vardır.

Kitabımızda, İtalyan Rönesansına ancak şöyle bir değinmiştik. Hapisanede bile *Güneş Ülkesi*'ni hayal eden büyük İtalyan Kampanella, Shakespeare, Newton, Voltaire, Lavoisier, Leibniz ve Goethe'nin sözünü edemedik.

Bu kitapta Amerika'yı daha yeni bulunduğu zaman gördük ve ilerisini karıştırmadık.

Rus halkının, tarih sahnesine nasıl çıktığını, yurdunun sert tabiatıyla savaşıp uçsuz bucaksız topraklarını nasıl fethettiğini gördük.

Fakat Lomonosov'u, Puşkin'i, Lobaçevski'yi, Mendeleyev'i, Pavlov'u anlatamadık.

Bu kitapta pek çok ad, pek çok insan, pek çok halk ve bunların kaderi var.

Zaman, binlerce iplikle, insan hakkında bir hikâye dokumuştur. Her ipliğin kendi rengi var. Dünya kültürü desenine, her halk kendi orijinal çizgisini katmıştır, bunlar da çok renkli bir kumaş meydana getirmiştir.

Hikâyemizi burada bitiriyoruz. Ama kumaşı tezgâhta bırakıyoruz, çünkü dokunması bitmemiştir. Doğa durmadan yaratıyor. İnsanın emeği de sonsuz.

Kahramanımızın daha sonra başından geçenleri bilmek isteyenler, insanın gerçeğe ve doğaya egemen olmaya doğru nasıl ilerlediğini, bilimin başına gelenleri ve Marx'ın, Engels'in, Lenin'in felsefeyi, dünyayı inceleyen ve değiştiren güçlü bir silaha çevirmekle, bilimde yaptıkları devrimi, başka kitaplardan okuyup öğrenebilirler.

İSİMLER SÖZLÜĞÜ

A

Aachen – Almanya'da tarihi bir şehir. Romalılar tarafından kurulmuştur. Uzun zaman Büyük Şarl İmparatorluğu'nun başkenti olmuştur.

Abelard Pierre (1079-1142) – Fransız filozofu. Ortaçağ düşünüşünü aşan bir felsefede görüşünü savunmuştur.

Adonis – Bitki Tanrısı. Sonbaharda ölüp ilkbaharda yine dirildiğine inanılırdı. Adonis kültü Fenike'de, Mısır'da ve Yunanistan'da yaygındı.

Agamemnon – *İlyada* adlı destanın kahramanlarından. Mykenai hükümdarı. Troya'yı kuşatan Yunanlıların komutanı.

Aiskhylos (MÖ 625-546) – Yunan tragedya yazarı. Ona "Tragedyanın babası" adı verilir. *Zincire Vurulmuş Prometheus, Kurtarılmış Prometheus* vb. tragedyaları vardır.

Akragas – Sicilya'nın güney kıyısında eski bir şehir. Bugünkü Circenti.

Albert, Büyük (1193-1280) – Ortaçağda yaşamış bir bilim adamı.

Alcuin (735-804) – Büyük Şarl'ın hocası.

Amartol Georgi (IX. yy.) – Keşiş. Bizans tarihçisi.

Anaksagoras (Yaklaşık olarak MÖ 500-428 yılları arasında yaşamıştır) – Küçük Asya'nın (Anadolu'nun) Klazomenai şehrinde doğmuş materyalist bir Yunan filozofu.

Anaksimandros (Yaklaşık olarak MÖ 610-546 yılları arasında yaşamıştır) – Materyalist bir Yunan filozofu. Küçük Asya'nın Miletos şehrinde yaşamıştır.

Anaksimenes (Yaklaşık olarak MÖ 585-524 yılları arasında yaşamıştır) – Materyalist bir Yunan filozofu. Miletos'ta doğmuştur.

Andromeda – Yunan mitolojisine göre, Perseus tarafından kurtarılmış bir kral kızı.

Archytas – MÖ 428-347 yılları arasında yaşamış materyalist bir Yunan filozofu. Pythagoras okulundandır.

Aristarkhos, Samoslu (Sisamlı) (MÖ IV. yy.'ın sonlarıyla III. yy.'ın ortaları) – Yunan astronomi bilgini. Samos Adası'nda doğmuştur.

Aristoksenos (MÖ IV. yy.) – Yunan filozof ve müzikçisi. Aristoteles'in öğrencisi.

Aristophanes (Yaklaşık olarak MÖ 450-385 yılları arasında yaşamıştır) – Klasik Yunan edebiyatının son büyük ozanı. 40 kadar komedya yazdığı bilinmektedir. *Bulutlar, Eşekarıları, Kuşlar* en ünlüleridir.

Aristoteles (MÖ 384-322) – Antik çağın en büyük filozofu, Trakya'da bir Yunan kolonisi olan Starira'da doğmuştur. Esas eseri *Organon*'dur. Bundan başka *Fizik, Metafizik, Politika* ve *Ahlak* adlı eserleri de önemlidir.

Arkhimedes (Arşimet) (MÖ 287-212) – Eski Yunanistan'ın ünlü fizikçisi ve matematikçisi. Fizik ve matematikte birçok buluşu vardır. Kaldıraç (Manivela) kanunu, ağırlık merkezi adını taşıyan kanun bunların en önemlileridir.

Aspasia (MÖ V. yy.) – Güzelliği ve zekâsıyla ün kazanmış Miletoslu bir kadın. Zamanının en kültürlü kadınlarından biri. Perikles'in eşi.

Astarte – Fenikelilerde bereket, analık ve aşk Tanrısı.

Athena Pallas – Yunan mitolojisinde tanrıların başı Zeus'un kızlarından biri. Şehirlerin, bilgeliğin ve bilimin koruyucusu bir tanrıçadır.

Augustus, Caius Julius Octavianus (MÖ 63 yılında doğmuş, MS 14 yılında ölmüştür) – İlk Roma İmparatoru.

B

Bacon, Roger (1210-1294) – İngiliz filozofu ve tabiat bilgini.

Bar, Kohba – II. yy.'da Romalılara karşı ayaklanan Filistin Musevilerinin önderi.

Barma – XVI. yy.'da yaşamış bir Rus mimarı. Postnik adındaki başka bir mimarla birlikte Moskova'daki St. Bazil Katedrali'ni kurmuştur.

Behaim, Martin (1459-1507) – Alman coğrafyacısı.

Bernard, Clairvauxlu (Klervolu) (1901-1153) – Mistik bir filozof.

Biruni, Abu'l-Reyhan (Ölümü 1038) – Ortaçağda Doğu'nun en büyük bilim adamlarından. Harzem'in Birun şehrinde doğmuştur. Hindistan'a dair bir kitabı vardır. Eserlerini Arapça yazmıştır.

Boestius (Yaklaşık olarak 475-526 yılları arasında yaşamıştır) – Romalı filozof, matematikçi ve fizikçi.

Borcia, Aleksander (1431-1503) – Papa IV. Aleksander.

Bruno, Giordano (1548-1600) – İtalyan filozofu, şair ve astronomi bilgini.

Büyük Şarl, Şarlman (742-814) – Fransa Kralı. 768'de kral, 771'de tek başına Fransa Kralı iken 800 yılında kendisini "Batı İmparatoru" ilan etmiştir.

C

Caboto, Giovanni (1450-1498) – İngiltere'ye göç etmiş İtalyan asıllı denizci. Kuzey Amerika'yı bulmuştur.

Caboto, Sebastiano (1484-1557) – İngiliz denizcisi. Giovanni Caboto'nun oğlu.

Caesar Caius Julius (Jül Sezar) (MÖ 100-44) – Romalı politika adamı, başbuğ ve yazar.

Cassiodorus (490-585) – Romalı bilim adamı ve yazar. Soylu bir Roma ailesine mensuptu.

Chancellor, Richard (1156 yılında ölmüştür) – İngiliz denizcisi.

Chaucer, Geoffrey (1340-1400) – Büyük İngiliz şairi. *Cantebury Hikâyeleri* adlı eseri İngiliz edebiyatının şaheserinden sayılır.

Commodus, Lucius Aurelius (II. yy.) – Roma İmparatoru. Marcus Aurelius'un oğlu.

Cortés, Hernán (1485-1517) – İspanyol gemicisi. Meksika fatihi.

D

Dante Alighieri (1265-1321) – En büyük İtalyan şairi. Başlıca eseri *İlahi Komedya* adındaki dev eserdir.

Demokritos (MÖ 460-370) – Büyük Yunan filozofu. Materyalisttir. Abdera şehrinde doğmuştur.

Dikaiarkhos (Yaklaşık olarak MÖ 350 yılında doğmuştur) – Filozof. Aristoteles'in öğrencilerinden.

Diogenes (Diyojen) (MÖ 404-323) – Yunan filozofu.

Dionysos – Yunan mitolojisinde meyve, üzüm ve şarap tanrısı.

Dionysios, Büyük Dionysios (MÖ 430-367) – 405 yılında Syrakuzai tiranı olmuştur.

Dionysios, Genç Dionysios – MÖ IV. yy.'da Syrakuzai'de tiranlık (beylik) yapmıştır, Büyük Dionysos'un oğludur.

Doriat – XIII. yy.'da yaşamış bir Ceneviz denizcisi.

Durof, Vladimir Leonidoviç (1863-1934) – Ünlü Rus sirk artisti ve hayvan terbiyecisi.

Dubois, Eugène – Hollandalı anatomi bilgini. XIX. yy.'ın 1890 yıllarında pithecanthropus erectus'un kemiklerini bulmuştur.

E

Ebülfida İsmail (1273-1331) – Arap tarih ve coğrafya bilgini. *Tarihi Ebülfida* adlı 4 ciltlik tarihi ve *Takvim-ül Büldân* adlı coğrafyası, en ünlü eserlerindendir.

Edward VI. (1537-1553) – 1547'de tahta çıkan İngiliz kralı.

Ehtanot – MÖ XIV. yy.'da yaşamış bir Mısır firavunu.

El Gazen (XI. yy.) – Ünlü bir Arap fizikçisi.

Empedokles (MÖ 483-423) – Yunan filozofu. Materyalisttir. Başlıca eserleri *Tabiat Hakkında, Arınmalar*'dır.

Epikuros (MÖ 342-270) – Büyük Yunan filozoflarından biri. Materyalisttir. Samos Adası'nda doğmuştur.

Eratosthenes (MÖ 256-194) – Yunanlı matematik, astronomi, coğrafya bilgini.

Erasmus, Roterdamlı Erasmus (1466-1536) – Hollandalı hümanist. *Deliliğe Övgü* adlı kitabın yazarı. Düşünceleri Rönesans Avrupa'sı üzerinde büyük bir etki yaratmıştır.

Eudemos, Rhodoslu Eudemos (MÖ IV. yy.'da yaşamıştır) – Aristoteles'in öğrencilerinden. Yunan filozofu ve matematikçisi.

Euklides (MÖ 330-245) – Ünlü Yunan matematikçisi.

Euripides (MÖ 480-406) – Büyük Yunan tragedya yazarı. Tragedyaları arasında *Medeia, Fedra, İphigeneia Aulis'te* en ünlüleridir.

F

Forum – Eskiçağda Roma şehirlerinin merkezindeki bir meydan.

Frederik III. – XV. yy.'da yaşamış bir Alman imparatoru.

Fydorof İvan (1583'de ölmüştür) – Rusya'da ilk matbaayı açan kişi.

G

Galenos Klaudios (MS 131-200) – Eskiçağın, Hippokrates'ten sonra en ünlü hekimi. Anatomi, fizyoloji ve felsefe üstüne eserleri vardır.

Galilei, Galileo (1564-1642) – İtalyan bilgini. Astronomi, matematik ve fizik alanında birçok buluşuyla ün yapmıştır.

Gama, Vasco Da (1469-1542) – 1497-1498 yıllarında Afrika'nın güneyinden dolaşarak Hindistan yolunu bulan Portekiz denizcisi.

Gazali, Ebu Hamit Muhammed (1059-1111) – Arap filozofu.

Giovanni Pico della Mirandola (1436-1494) – İtalyan yazar ve filozofu. Rönesans çağının en bilgili adamlarından biri.

Goethe, Johann Wolfgang (1749-1832) – Büyük Alman yazarı.

Grigor, Tur piskoposu (VI. yy.) – *Frankların Tarihi* adlı kitabın yazarı. Tur'da bir rahip okulu kurmuştur.

Guillaume, Champeux (Şampo) (1070-1121) – Fransız filozofu. Paris'te felsefe ve güzel konuşma profesörlüğü yapmıştır.

Gutenberg, Johannes (1349-1468) – Matbaacılığın kurucusu.

H

Hekataios, Miletoslu Hekataios (MÖ VI. yy.'ın sonlarıyla V. yy.'ın başları arasında) – Coğrafyacı ve tarih yazarı.

Hekkel, Ernst (1834-1919) – Alman tabiat bilgini. Yena Üniversitesi'nde zooloji profesörlüğü yaptı. Darvin'le tanıştıktan sonra, Darvinciliğin en ateşli savunucularından olmuştur.

Hellas ya da Ellada – Yunanistan'ın antikçağdaki adı.

Hephaistos – Yunan mitolojisinde ateş tanrısı, demircilerin, zanaatçıların piri.

Herakleitos (Yaklaşık olarak MÖ 544-484 yılları arasında) – Materyalist Yunan filozofu. Ephesosludur.

Herbert (Papa II. Silvester, X. yy.) – Ortaçağ bilim adamlarından.

Heredotos (MÖ 485-425) – Ünlü Yunan tarihçisi. Ona "Tarihin babası" adı verilir.

Heron (MÖ II. yy. sonu ve I. yy. başı) – İskenderiyeli matematikçi ve matematik bilgini.

Hesiodos (MÖ VIII. - VII. yy.) – En eski Yunan ozanlarından, Boiotialıdır. *Theogonia* (*Tanrıların Doğumu*) ve *İşler ve Günler* adlı destanları yazmıştır.

Hippokrates (MÖ 460-377) – Eskiçağın ünlü Yunan hekimi. "Hekimliğin babası" sayılır.

Holbein, Genç Hans (1497-1543) – Alman ressamı.

Homeros (Heredotos'a göre, MÖ 850 yıllarına doğru yaşamıştır) – Eskiçağ Yunanistan'ının epik ozanı. Eskiçağ Yunan yazarı. *İlyada* ile *Odysseia*'nın Homeros tarafından yaratılmış olduğu söylenir.

Horatius, Quintus Flaccus (MÖ 66-8 yılları) – Ünlü Latin şairi. Hicivle, aşkla, destanlarla ve kahramanlıklarla ilgili şiirleri ve bir de *Şiir Sanatı* adlı eseri vardır.

Hugenotlar – Hıristiyanlıkta reform yapan Jan Kalvin'in taraftarlarına verilen ad. Katolik kilisesinin düşmanıdırlar.

Hvoyko, Vikenti Vyaçeslavoviç (1850-1914) – Tripolye kültürünü bulan Ukraynalı bilim adamlarından.

I-İ

İbni Rüşt (1126-1198) – Arap filozofu. Kurtuba'da doğmuştur. Fizik, tıp, astroloji, felsefe ve matematik üzerinde çalışmıştır. Avrupa'da Averroes adıyla bilinir.

İbni Sina (980-1037) – Ünlü Doğu filozofu. Buhara yakınlarında doğmuştur. Tam anlamıyla ansiklopedik bir dehaya sahipti. Ünü ve etkisi bütün Batı ortaçağına yayılmıştır. Eserlerini Arapça yazmıştır. Avrupa'da Avicenna adıyla bilinir.

İgor, Büyük Kiev Prensi (912-945) – Rürik'in oğlu, Oleg'in halefi.

İgor Svyatoslavoviç (Ölümü 1202) – Novgorod Prensi, 1185 yılında Poloveçlilere karşı savaşa çıkmıştır. Bu olayı anlatan *İgor Alayı Destanı*'nın kahramanı.

İllarion (XI. yy.) – Kiev metropoliti, ünlü bir hatip ve yazar.

İştar ya da **İşter** – Babil tanrıçası.

İvan III. (1140-1505) – Büyük Moskova prensi.

İvan IV. Korkunç İvan (1530-1584) – 153'te büyük prens, 1547'de "Tüm Rusya'nın çarı" olmuştur.

K

Kerberos – Eskiçağ Yunanlılarının inanışlarına göre, yeraltı ülkesinin kapısını bekleyen üç başlı, yılan kuyruklu köpek.

Kiril (827-869) – Slavlar arasında çalışan ilk Hıristiyan misyonerlerden. Metodi ile birlikte Slav yazısını yaratmıştır.

Kril, Tur Piskoposu (XII. yy.) – Rus yazar ve bilim adamı.

Kovalevski, Vladimir Onufriyeviç (1842-1883) – Ünlü bir Rus paleontoloğu.

Kolomb, Kristof (1146-1506) – 1492'de Amerika'yı bulan ünlü gemici.

Kortso, İvan – Sibirya fatihi Yermak'ın arkadaşlarından, Volga Kazaklarının komutanı.

Kopernik, Nikola (1473-1543) – Polonyalı astronomi bilgini.

Kosmos, İndikopleustes (VI. yy.) – Mısırlı keşiş, gezgin. *Hıristiyan Topografyası* adı bir coğrafya kitabı yazmıştır.

Kriton – Sokrates'in öğrencisi ve arkadaşı. MÖ 404-403 yıllarında Atina'da iktidarı ele geçiren "30 tiran"dan biri.

Ksenophanes (MÖ VI. yy.) – Yunan ozan ve filozofu.

Kserkses (MÖ V. yy.) – Pers Kralı.

Küçük Şeybani – Sibirya Tatarlarının son hanları.

L

Lactantius (III. - IV. yy.) – Afrikalı bir Hıristiyan yazar.

La-Chen – MÖ VI. yy.'da yaşamış bir Çin filozofu.

Lavoisier, Antoine Laurent (1743-1794) – Fransız kimyacısı. Modern kimyanın kurucularındandır.

Leibniz, Gottfried Wilhelm (1646-1716) – Alman filozofu ve matematikçisi.

Leonardo da Vinci (1452-1519) – Rönesans devrinde yaşamış büyük bir bilim adamı ve ressam.

Leukippos (MÖ V. yy.) – Materyalist bir Yunan filozofu. Demokritos'un hocası.

Livius Titus (MÖ 59-MS 17 yılları arasında) – Romalı tarihçi.

Lobaçevski, Nikolay İvanoviç (1792-1856) – Ünlü bir Rus matematikçisi.

Lomonosov, Mihail Vasilyeviç (1711-1765) – Büyük bir Rus bilgini ve yazarı.

Lukretius, Carus Titus (MÖ 98-55 yıllarında) – Roma'nın en tanınmış şairlerinden. Materyalist bir filozoftur. *Eşyaların Tabiatı Üstüne* adlı bir eseri vardır.

Luther, Martin (1483-1546) – Alman reform hareketinin öncüsü ve Protestanlığın kurucusu.

Lyell, Charles (1797-1875) – Ünlü İngiliz jeoloji bilgini.

M

Macellan, Fernando (1480-1521) – Ünlü Portekizli gemici. İspanya hizmetindeyken dünyayı ilk defa dolaşmıştır.

Magdeburg – Daha Büyük Şarl zamanında, IX. yy.'ın başlarında bilinen bir Alman şehri.

Marco Polo (1254-1324) – İtalyan gezgini. Asya halklarını anlatan ve dünyaya tanıtan *Marco Polo'nun Kitabı* adlı bir eser yazmıştır.

Marcus Aurelius (121-180) – Roma İmparatoru, filozof ve yazarı. *Kendi Kendimle Baş Başa* adlı bir kitabı vardır.

Marin, Tirli – MS I. yy.'ın sonunda ve II. yy.'ın başlarında yaşamış bir Romalı coğrafyacı.

Medici, Muhteşem Lorenzo (1448-1492) – Banker ve Floransa hâkimi.

Melanchthon, Philipp (1497-1560) – Luther'in yakın fikir arkadaşı, Protestan din bilgini.

Melkart – Bir Fenike tanrısı.

Mendeleyev, Dimitri İvanoviç (1834-1907) – En büyük Rus kimyacısı.

Meşçaninov, İvan İvanoviç – Sovyet dil bilgini, akademi üyesi.

Montesuma – Meksika Azteklerinin devlet önderi (XI. yy. başları).

Morgan, L. G. (1818-1881) – Ünlü Amerikan etnografya bilgini.

N

Newton, Isaac (1643-1729) – Büyük bir İngiliz matematikçisi, astronomu ve fizikçisi.

Nikitin Afanasiy – XV. yy.'da yaşamış ünlü bir Rus gezgini. 1466-1470 yılları arasında İran'la Hindistan'ı gezmiştir.

O-Ö

Odysseia – Yunan ozanı Homeros tarafından yaratıldığı söylenen bir destan.

Odysseus – Homeros'un ikinci destanı *Odysseia*'nın kurnaz kahramanı, İthaka Adası'nın hükümdarı. Troya Savaşı'na katılmıştır.

Oleg (912 yılında ölmüştür) – Rusya'da Rürik'ten sonra 2. prens.

Oleg, Çernigovlu Oleg (1115) yılında ölmüştür) – Birkaç kardeş kavgasına katılmış bir Çernigov prensi.

Orellano, Francisco (XV. yy.'ın sonlarında doğup 1549 yılında ölmüştür) – And Sıradağları'nın ötesindeki toprakları inceleyip Amazon Irmağı'nı bulan bir İspanyol bilgini.

Osiris – Eski Mısır'ın ölen ve yeniden dirilen bitki tanrısı, aynı zamanda ölüler ülkesinin koruyucusudur.

Ömer – 634-644 yılları arasında halife olmuş, halifeliği zamanında Suriye, Mezopotamya, Filistin zapt edilmiştir.

P

Parmenides – MÖ V. yy.'da yaşamış bir Yunan filozofu. Elea okulundandır.

Pavlov, İvan Petroviç (1849-1936) – Büyük Rus filozofu.

Perikles (MÖ 490-429) – Yunan devlet adamı. Atina'nın yükseliş devrinde demokratik partinin şefi olmuştur.

Perseus – Yunan mitolojisine göre, Zeus ile Argos Kraliçesi Danae'nin oğlu.

Petrarca, Francesco (1304-1374) – Büyük İtalyan şairi.

Phidias (Yaklaşık olarak MÖ 490-430) – Yunan uygarlığının en büyük heykelcisi. Perikles'in zamanında yaşamıştır.

Philippos II, Makedonyalı Philippos (MÖ 383-336) – Makedonya kralı.

Piarro, Gonzalo – XVII. yy.'da yaşamış ve Amazon Irmağı'nın yukarı kesimlerine sefer yapmış bir İspanyol fatihi.

Piaton (MÖ 423-347) – İdealist Yunan filozofu.

Pitey, Marsilyalı Pitey (MÖ IV. yy.) – Yunan gezgini ve bilim adamı.

Plinius, Caius Secundus (23-79) – Romalı yazar, bilim ve devlet adamı.

Plutarkhos (50-120) – Yunan tarihçisi. Yunanistan ve Roma'nın ünlü adamlarından bahseden *Paralel Hayatlar* adlı eseriyle tanınmıştır.

Polykrates (MÖ VI. yy.) – Samos Adası tiranı.

Ponce de Leon, Juan (1460-1521) – Kolomb'un ikinci seferine katılmış bir İspanyol gezgini. 1513 yılında Florida'yı bulmuş, onu bir ada sanmıştır.

Poseidon – Eski Yunanlılarda denizlerin, suların tanrısı.

Postnik – Rus mimarı. Barma'yla birlikte, Moskova'daki St. Bazil Katedrali'ni kurmuştur.

Prometheus – Yunan mitolojisine göre, Zeus'un insanların elinden aldığı ateşi gökten çalıp insanlara geri veren bir titan.

Ptolemaios II. Philadelphus (MÖ 285-246) – Mısır hükümdarı.

Ptolemaios, Claudius – II. yy.'da yaşamış ünlü bir Yunan astronomu. Doğu'da Batlamyos adıyla bilinir.

Ptolemaioslar – Büyük İskender'in komutanlarından Ptolemaios tarafından Mısır'da kurulan bir hükümdar hanedanı.

Pud – Rusya'da kullanılan ve 16 kg.'a eşit olan bir ağırlık ölçüsü.

Pythagoras (MÖ 571-497) – İdealist Yunan filozofu. Samos Adası'nda doğmuştur.

R

Rustaveli, Şato – XII. yy.'da yaşamış büyük Gürcü şairi.

S

Seneca Lucius (MÖ 3 - MS 65) – Romalı filozof ve yazar. Roma İmparatoru Neron'a hocalık etmiştir.

Seth – Mısır tanrısı, Osiris'in kardeşi ve katili.

Shakespeare, William (1564-1616) – Büyük İngiliz Şairi ve oyun yazarı.

Skylla ile **Kharybdis** – Yunan mitolojisinde, Messina Boğazı'nın iki yakasında birbirinden bir ok atımı uzakta duran iki deniz canavarı. Skylla ile Kharybdis, birinden olsa bile ötekinden kurtulması imkânsız bir çifte belanın ifadesinde atasözü haline gelmişlerdir.

Sokrates (MÖ 469-399) – Atinalı idealist bir Yunan filozofu.

Sophokles (MÖ 495-406) – Büyük Yunan tragedya şairi. *Kral Oidipus, Antigone* başlıca eserleridir.

Spartacus – Eskiçağ Roma'sında, MÖ 73-71 yıllarında ayaklanan kölelerle gladyatörlerin önderi.

Spinoza, Baruch ya da **Benedikt** (1632-1677) – Ünlü Hollandalı filozof.

Strabon (MÖ 63 - MS 21) – Yunan coğrafyacısı.

Straton, Lampsakoslu Straton – MS 270 yılında ölmüş bir Yunan coğrafyacısı.

Stroganoflar – XVI. - XVII. yy.'da ticaret ve sanayi alanlarında faaliyet göstermiş, baron ve kontlar vermiş bir aile.

Süleyman ya da **Solomon** (MÖ X. yy.) – Yahudi hükümdarı. Davud'un (David'in) oğlu.

Svyatoslav (X. yy.) – Kiev Prensi.

T

Tacitus, Cornelius – Roma tarihçisi. Senato üyesi.

Tammuz – Eski Asurlularla Babillilerde, kışın donup ilkbaharda yeniden dirilen bitki tanrısı.

Teodorik, Büyük Teodorik (471-526) – Ostrogot Kralı.

Thales (MÖ 624-547) – Miletos'ta doğmuş materyalist bir Yunan filozofu.

Theogonis (MÖ VI.) – Lirik Yunan şairi.

Thomas, Aquinolu Thomas (1225-1274) – Ortaçağ din bilgini ve filozofu.

Thukydides (MÖ 460-399) – Atinalı tarihçi, *Peloponnesos Savaşları'nın Tarihi* adlı bir eseri vardır.

Thutmose – MÖ XVII. yy.'da yaşamış bir Mısır firavunu.

Timiryazev, Clement Arkadiyeviç (1843-1920) – Büyük Rus doğa bilgini.

Tirit – MÖ II. bin yılda en önemli Yunan şehirlerinden biri.

V

Valvian – V. yy.'da Güney Galya'da yaşamış bir papaz ve yazar.

Vergilius, Maron Publius (MÖ 70-19) – Romalı şair, *Aineas* destanının yazarı.

Vivaldi (Guido ve Ugolino Kardeşler) – XVIII. yy.'ın sonlarında yaşamış iki Venedikli denizci.

Vladimir Svyatoslavoviç (1015 yılında ölmüştür) – 980 yılında Kiev Prensi olmuştur.

Vladimir Vsevolodoviç Monomach (1053-1125) – 1113 yılında Kiev Büyük Prensi olmuştur.

Voltaire, Francoise-Marie Arouet (1694-1778) – Büyük Fransız yazarı ve düşünürü.

W

Walter Raleighly, (1552-1618) – Gezgin ve şair. Kuzey ve Güney Amerika'ya birkaç sefer yapmıştır.

Watt, James-Benjamin (1736-1810) – İskoçyalı mekanikçi ve mucit.

Y

Yoan, Bulgar Yoan – X. yy.'da Bulgaristan'da yaşamış bir kilise yazarı. *Şeştodnev - Altı Gün* adlı bir kitap yazmıştır.

Yoan Tsimiskis (X. yy.) – Bizans İmparatoru.

Yoviy Pavel (1483-1552) – Doktor ve yazar. *Moskova Elçisinin Notları* adlı bir eseri vardır.

Yermak Timofeyeviç (XVI. yy.) – Kazak komutanı. 1582 yılında Sibirya'yı fethedip Rusya'ya ilhak etmiştir.

Yermolin Vasilyi Dmitriyeviç (XV. yy.) – Tanınmış Rus mimarı.

Z

Zeus – Eski Yunanlılarda gök, yıldırım tanrısı, evrenin hâkimi, tanrıların ve insanların atası sayılırdı.

Bu dünyada bir dev var. Bu devin öyle kolları var ki hiç güçlük çekmeden bir lokomotifi kaldırabilir. Öyle ayakları var ki günde binlerce kilometre koşabilir. Bu devin öyle kanatları var ki bulutlar üzerinde, kuşların çıkamadığı yüksekliklerde uçabilir. Öyle yüzgeçleri var ki su altında balıklardan daha iyi yüzebilir. Bu devin öyle gözleri ve kulakları var ki görülmeyenleri görür, başka bir kıtada konuşulanları işitir. Bu dev o kadar güçlüdür ki dağları delip geçer ve dolu dizgin akıp giden suları durdurur.

Bu dev, yeryüzünü istediği gibi değiştirir; ormanlar diker, denizleri birleştirir, çölleri sular. Kimdir bu dev? Bu dev insandır. Acaba insan nasıl dev oldu, nasıl dünyanın efendisi oldu? Biz bu kitapta işte bunu anlatacağız.

M. İlin - E. Segal

"İnsanı, onun geçirdiği evreleri anlamak, kendimizi ve bugünü anlamak demektir. Bu nedenle herkesin bu kitabı okuması gerekmektedir..."

Gülsüm Cengiz

ISBN 978-975-468-019-5
9 789754 680195
SAY YAYINLARI

SAY
25 TL

online satış:
www.saykitap.com

BİLİM DİZİSİ